

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

RADOVAN SAMARČIĆ

DUNYAYI AVUÇLARINDA TUTAN ADAM

SOKOLLU MEHMET PAŞA

SABAH
KITAPLARI

DÜNYAYI AVUÇLARINDA TUTAN ADAM
SOKOLLU
MEHMET
PAŞA
RADOVAN SAMARĆIĆ

Fransızca'dan çeviren:
Meral Gaspıralı

SABAH
KITAPLARI

Özgün adı: Mehmed Sokolovitch Le Destin D'un Grand Vizir
Sırpça'dan Fransızca'ya çeviren: Mauricette Begić
Copyright ©: 1994 Radovan Samarčić
Copyright © Türkçe, 1995: Gençlik Yayınları A.Ş.
Medya Plaza, Basın Ekspres Yolu 34540 Güneşli-İstanbul
Tel: 550 49 00-550 48 10

Kesim Telif Hakları Ajansı

Türkçe çevirinin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz. Sabah Kitapları dizisi Gençlik Yayınları A.Ş. bünyesinde yayınlanmaktadır.

Editör: Serpil Demirtaş
Fransızca'dan çeviren: Meral Gaspıralı
Yayına Hazırlayanlar: Tuğrul Tanyol, Esen Çetecioglu, Seçil Dinler

Kapak Düzeni: Naci Yavuz

Baskı ve cilt: Medya Holding A.Ş. Tesisleri
Dağıtım: Birleşik Basın Dağıtım, İstanbul: (0212) 550 25 04
Sipariş: Medya Plaza Tel: (0212) 502 87 34, 502 87 66
Birinci Baskı: İstanbul, Temmuz 1995
ISBN 975-7238-14-7

İçindekiler

Sunuş	vii
BÖLÜM I Yükseliş	1
1. Kader ve Talih	3
2. Bayo	8
3. Altın Başlıklı İçoğlanı	13
4. Gözde	18
5. Sahneye Çıkış	25
6. Keşiş Corci, Mehmed Paşa ve Sırplar	32
7. Savaş Sonbaharı	37
8. Kardinalin Ölümü	43
9. Seferin Sonu	50
10. Mustafa	57
11. Şehzadeler Savaşı	63
12. Soydaşlarının Arasında	71
13. Padişahın Damadı	83
BÖLÜM II En Uzun Yolculuk	89
14. Vezir-i Âzam	91
15. Tahtırevanla Savaşa	103
16. Mehmed Paşa ve Dubrovnikliler	114
17. Kanlı Yürüyüş	126
18. Zigetvar	136
19. Ölü Padişahın Emrinde	145
20. Düşünenlerin Bayırı	155
21. Dindarca Davranışlar	166
22. Kederli Adamlar	175

İçindekiler

BÖLÜM III Düzlüğe Çıkmak	185
23. İçkici ve Sefih	187
24. Sırbistan Despotlarının Soyu	196
25. Sadrazamın Muhafızları	205
26. Gölgelerle Işığın Pantomiması	217
27. Dünya Politikasının Yolları	226
28. Bakışlar Doğuya Çevrili	233
29. İnebahtı	240
30. Köprüler	259
 BÖLÜM IV Yeni Bir Başlangıç	 271
31. III. Murad'ın Cülusu	273
32. Yas ve Kehanetler	278
33. Padişah Haremde	284
34. Edebiyatçılar, Cüceler ve Çıkarcılar	290
35. Vezirler	296
36. Dairenin Kareleştirilmesi	305
37. Usandırıcı Bir Oyun	314
38. İstanbul'da Bir Protestan Tanrıbilimci	320
39. Bir Krallığın Öyküsü	330
40. Tek Gözlü Elçi	340
41. Dost ve Koruyucu	348
42. Doğu İmparatorluğu İçin Savaş	357
43. Yine Dünyanın Üzerine Eğilirken	365
44. Kader	376
 <i>Kaynakça</i>	 396

Sunuş

Bu kitap okuması pek kolay olmayan ama insan eline aldıktan sonra da pek kolay bırakılamayan bir kitap... En önemli özelliklerinden biri, insanı her okuduğu bölümde, bazen herhangi bir cümlesinde veya bir niteleme ya da benzetmesinde, derin derin düşüncelere daldırması. O nedenle, hem başlayınca insanın elinden kolay bırakamadığı, hem de sindire sindire okunan, okunması gereken bir kitap...

Osmanlı ve belki de Türk tarihinin en büyük sadrazamı, bir başka deyimle 'Başbakanı'nın hikâyesi Sokollu Mehmed Paşa gibi tarihte Padişah yetkileri kullanabilecek güç ve nüfuzda bir sadrazam bulabilmek imkânsızdır. Tarihimizin en 'muhteşem' şahsiyeti Kanuni Sultan Süleyman'ın son bir buçuk yılından gayrı, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde, üç ayrı sultana ve tarihimizin de 'muhteşem' bir dönemine imzasını atmış olan Sokollu Mehmed Paşa'nın serüvenini, bir 'ırkdaşı'nın, bir Sırp yazarın kaleminden izlerken, ister istemez, sonuçları ve etkilerini bugünlere uzatan Osmanlı devlet sisteminin yapısal özelliklerini, iktidar mücadelesinin yazılı olmayan kurallarını, Şark'la Garp'ın diplomasi, ittifak ve düşmanlık ile barış ve savaşı kapsayan, bütün bunları birarada içiçe barındıran son derece karmaşık ilişkilerini öğreniyorsunuz.

Yazarın, Osmanlı-Türk hâkimiyetine tarihi bir husumet duyan bir millete mensup olması, Sırp kimliği, ara ara doğruluğundan, haklılığından ve adilliklerinden kuşku duyabileceğiniz gözlemlere ve nitelemelere yol açıyor. Ön yargının veya yabancı bir kültürü tüm boyutlarıyla algılayamamanın sebep olduğu yetersizlik, kitabın bazı satırlarına siniyor. Fakat, ne olursa olsun, ne kadar ön yargıyla yüklü bulunursa bulunsun, kitabın değeri azalmıyor. En azından, bir Sırp kaleminden, Osmanlı döneminin en paradoksal dönemini ve en paradoksal şahsiyetinin sergüzeştini okumuş oluyorsunuz...

Kitap, sadece bir 'tarih kitabı' değil. Bir edebi roman da sayılabilir. Hatta, adeta 'Freud'cu bir yaklaşım tekniği ile kaleme alınmış bir psikanalitik tahlil kitabı olarak dahi addedilebilir. Bu sayede, başta Sokollu, devrin, isimlerini hayatımızı her gün çevreleyen camilere, sokaklara, semtlere vermiş, tüm önemli şahsiyetlerinin iç dünyalarında, kişiliklerinin gizeminde, beyinlerinin kıvrımlarında dolaşıyor

ve aynı zamanda da Saray'ın esrarlı ve bir o kadar da çekici iç mekânlarında, haremın kulislerinde geziniyor, iktidar çekişmesine derhal dönüşebilen, amansız ve acımasız kişisel rekabetlerin girdabına dalıveriyorsunuz.

Kimi satırlarında, sanki günlük bir gazete okuduğunuz duygusuna kapılabilirsiniz. Günümüzün siyasi oyunlarının, siyasetçi tipi ve özelliklerinin köklerini nerede bulabildiğinizi görüyor veya siyasetin zaman aşımına dayanıklı değişmez kurallarını öğreniyorsunuz.

Kitabı okudukça, Osmanlı icadı devşirmeliğin bir gaddarlık mı yoksa Osmanlı Devleti'ne dünyanın en çetrefil coğrafyasında ve en zorlu kavimleri üzerinde yüzlerce yıllık devamlılık sağlayan bir yönetim dehası mı, sorularına basit cevaplar bulamadığınızı fark ediyorsunuz.

Don-Volga kanalı projesiyle, tarihin en ihtiraslı ve en uzak görüşlü jeopolitik senaryosunu kuran Sokollu Mehmed Paşa'nın Avrasya'nın en kalıcı ve yüce İslam devletini kurma peşindeki büyük siyasi şahsiyeti ve Ortodoks Sırp kökenine sadık biçimde Sırp Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşunda oynadığı rolü, yani Sırplar'ı bugünlere getiren kurumların temelini aynı kişi, Mehmed Sokoloviç tarafından atıldığını okuduğunuzda dalıp gittiğiniz düşünceler, sizi, hiçbir şeyi siyah-beyaz olarak görmemeye sevk ediyor.

Bu kitap grinin sonsuz tonları arasında zihnınızı ve bilgi dağarcığınızı dolaştıracak.

Bir kitap okumaya niyetlendiğinizde, birkaç kitabı aynı anda okuyacaksınız. Tarih okumaktayken, sizi birden bugüne taşıyacak, bir psikoloji romanı ile bir tarih destanını, bir biyografiyle siyaset monografisini aynı anda ve derin düşüncelere dalarak okumuş olacaksınız.

Tarih, psikanaliz, roman, biyografi, monografi gibi biraraya gelmesi neredeyse imkânsız türlerin tümünü tek bir metin halinde okumanın imtiyazıyla Sokollu'yla baş başasınız...

Cengiz ÇANDAR

Bölüm 1

Yükseliş

Kader ve Talih

İstanbul'da kışlar neredeyse her zaman sakın ve yumuşak geçerdi: Sonbaharın ilk donlarıyla birlikte savaşımlara ara verilirken donanma da, fırtınalar, yağmurlar ve uzun geceler bastırmadan önce, zaman yitirmeksizin limanlara sığınırdu. Türk ileri gelenlerinin çoğu aynı dönemde başkentte toplar, bu süre içinde gece toplantılarıyla şölenler birbirini izler, şairlerle bilim adamları hâmlerinin çevresinden ayrılmazdı. Avrupa ülkelerinin diplomatik temsilcileri vezirleri ve diğer resmi kişileri ziyaret eder, onları davalarına kazanmaya çalışırlardı. Öte yandan, Türk hükümetinin doruklarında da çok kez hânedan haremiyle anlaşma halinde, amacı belirsiz entrikalar çevrilirdi. Bu nedenle de ilkbaharın gelişini herkesin dört gözle beklediği söylenemezdi.

1544 Martı'nda bir divan sırasında hemen hemen doksanlık bir hadım olan Vezir-i Âzam Süleyman Paşa'yla ikinci vezir Deli Hüsrev Paşa bir konuda tartıştılar. Cesaretiyle olağanüstü gurur duyan Hüsrev Paşa, bunun üzerine hasmına kılıcını çekti. Osmanlı tarihçilerinin 'Kanuni' lakabını uygun gördükleri, Batılı yazarların da 'Muhteşem' diye tanımladıkları Sultan Süleyman, kavgayı daha o an, ona göre bile fazla hoyratça bir biçimde sonuçlandırdı: İki veziri de görevlerinden azletti ve o sıralar üçüncü vezir olan Rüstem Paşa'yı (Opukoviç) sadrazamlığa atadı.

Oyunun amacı açıktı. XVI. yüzyılda Türkiye konusunda en uzman kişi sayılan Bernardo Navagiero'ya göre, "Sırp kökenli olan ve Bosna'da Saraybosna yakınındaki bir köyde doğan Rüstem Paşa, padişahın damadı ve en sevdiği kızı Mihrimah'ın kocası olarak imparatorluk içinde en güçlü desteği de böylece sağlamış oluyordu." Rüstem gerçi yiğit bir savaşçı olarak dikkati çekmişti, ama önceki vezirlerde göze çarpan derin bilgiden yoksundu. İbrahim Paşa, başka yeteneklerine ek olarak, büyük bir tarih bilginiydi, Lütü Paşa ise tarih kitapları yazıyordu. Rüstem Paşa, ayrıca, satılmış bir ruhtu ve başkaları için bir tehlike oluşturunuyordu. En büyük nefreti şairlere duyuyor, onlar da alay dolu mısralarla kendisinden öç alıyorlardı. Rüstem Paşa başarısını en başta karısı Mihrimah'a borçluydu. Çok becerikli ve hırslı olan bu kadın, bu konularda, annesi ünlü Hürrem Sultan'ı bile geride bırakıyordu. Gerçek adı Rokselan olan Hürrem, yıllardan beri Süleyman'ın aşkının sahibiydi, böylece en önemli devlet işlerine bile burnunu sokabiliyordu.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Görevinden kovulan Süleyman Paşa, Gelibolu yakınlarındaki Malkara'ya çekildi ve orada üç yıl sessiz sedasız yaşadktan sonra öldü. Hayata küsen Deli Hüsrev Paşa ise olaydan hemen sonra ölmüş-tü. Türk asıllı biyografi yazarlarına bakılırsa, o, gencecik bir çocuk-ken yeniçeriler tarafından alınıp saraya götürülen ilk Sokoloviç'ti. O-rada eğitilerek önemli mevkilere atanmıştı. Hüsrev, XV. yüzyıl sonla-rında II. Bayezid'in hükümdarlığı sırasında ülkesinden alınıp götü-rülmüş olmalı. 1516'dan itibaren onu Küçük Asya kentlerinden Kon-ya'da vali olarak görüyoruz. Saraydaki hiyerarşide yükselmesi hiç kuşkusuz hayli zaman almıştı. Bu görevden sonra Deli Hüsrev Paşa beylerbeyliğe atanmıştı -Diyarbakır, Şam ve Halep eyaletlerinden sonra onu Rumeli Beylerbeyi olarak görüyoruz.

Vezirler divanının üyesi olmadan önce, 1535 ile 1536'da iki yıl bo-yunca Mısır valiliği yapmıştı. Bu şiddetli, kendini beğenmiş ve öfkeli vezir, ünü ve gururu, insanların üzerindeki etkisiyle ölçüyordu. Lütü Paşa şöyle yazıyor: "Ünvanını kaybetmesinden sonra ilk kez ata bi-nip de etrafında artık yaverler, muhafızlar, sırmalı başlıklar ve sırma işli kaftanlar kalmadığını görünce, azlolmuş vezir yalnızca ata bin-mek değil, yaşamak arzusunu da kaybetti." Deli Hüsrev'in bu arada, "Böyle ata binmektense yatağa düşmek daha iyi," diye bağırdığı du-yulmuştu. Gerçekten de mağrur vezir hemen atından inip sarayına dönmüş ve kendini yatağına atmıştı. Hekimi gelip ona bir ilaç verin-ce, "Ben ilaç falan istemiyorum, senin niyetin beni zehirlemek," söz-leriyle bunu almayı reddetmişti. Deli Hüsrev Paşa bundan sonra ölü-mü beklemekle yetinmişti. Yemiyor, içmiyordu. Yedinci günde açlık-tan öldü. Bu tarz ölümler eski Yunanlılar'la Romalılar'da ender değıl-di. Ama Müslümanlar'ın tarihinde benzeri yoktu.

Rüstem Paşa Opukoviç'in sadrazamlığa yükselişi, Türk tarihinde-ki yeni bir dönemin başlangıcına rastlıyordu. Sultan Süleyman'ın u-zun yaşlılığına ve aile içindeki hesaplaşmalar dönemine rastlayan bu süre, her ne kadar sakin olarak nitelenemezse de, savaşlar büyük çaplı değildi; zaferler ise, en azından Avrupa'da, Osmanlı'ya ülkeler ve uluslar kazandırmıyordu.

Padişah 1545'te Habsburg İmparatoru I. Ferdinand'la bir ateşkes imzalamayı kabul etti, sonra da Macaristan'da Balaton Gölü'yle Tisa Nehri arasında zaptettiği toprakları alıkoymak koşuluyla 1547'de ba-rışa razı oldu. Bu barış anlaşması Ferdinand'ın, Roma ve Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı olan kardeşi V. Karl'ı da ilgilendiriyor-du. Böylece yalnız Tuna yöresine değil, Akdeniz sularına da sükunet egemen olmuştu. Yaklaşık 1540'a kadar tüm çağların denizcilerini karşı karşıya getirmiş en şiddetli çarpışmalara sahne olan Akdeniz'in eski şanına gölge düşüyordu. Yakın zamana kadar Türkler'in en ö-nemli kahramanları olan Barbaros Hayreddin'in kaybindan sonra de-nizler yarı yarıya tenhalaşmıştı. En büyük erdemi efendisine Akde-niz'in doğu yarısını kazandırmak olan yenilmez korsan ve Türk do-

nanmasının Kaptan-ı Deryası 5 Temmuz 1546'da ölmüştü.

Savaşmaktan yorgun düşmüş olan Sultan Süleyman sarayında giderek daha fazla zaman geçirir olmuştu. Böylece, o ana kadar yenik ulusların kaniyla yazdığı tarih, zamanından önce yaşlanmaya mahkum ve kaybolan gücüyle titrekleşmiş iradesine rağmen daha uzun süre sahnede kalacak olan bir imparatorun etrafındaki mutsuz bir ailenin vakayinamesine dönüşüyordu. Rüstem Paşa devletin mührünü alır almaz, zenginleşme kaygısıyla o çok güçlü Rokselan'ın seve seve korumasına girmişti. O sıralarda imparatorluk işlerinde kadınların etkisi ve harem entrikaları giderek daha fazla hissedilir olmuştu. Özellikle birisini en üst görevlere atamak söz konusu olunca Hürrem Sultan'ın fikri, atama üzerinde kesin etkiliydi. O zamana kadar Osmanlılar'ın gücünü oluşturan bir sistem uyarınca, devşirme* yoluyla toplanıp Müslüman olan ve eğitilen ya da esir edilen Hristiyan gençleri bu tür mevkilere ulaşırlardı. Burada da hanedan kadınlarının etkisi -Hürrem Sultan zamanındaki kadar güçlü olmasa bile- kendini hissettiriyordu. Öte yandan, donanmanın meslekten denizciler ya da deneyimli korsanlar tarafından kumanda edilmesine önem veriliyordu. Türkiye'deki olayların gözlemcileri tarafından nakledilen bir olay, saray köşelerindeki sinsi kadınların entrikalarının, yetenekli şüpheli gözdeleleri ön plana çıkardığını gösteriyordu: Gerçek bir deniz kurdu olan ve arkasında yerini almaya layık, cesur oldukları kadar deneyimli birçok kaptan bırakan Barbaros'un 1545'teki ölümünden sonra, o zamana kadar padişahın Hassa askerlerinin komutanı olan Mehmed Sokoloviç, Osmanlı donanmasının Kaptan-ı Deryalığı'na atandı. İşte o zaman konu soruşturulmaya başlandı; daha önce kimse'nin adını duymadığı ve saraydaki tüm değerli kişilerin arasında padişahın gözüne girmek ve hanedan ailesindeki kadınların sevgisini kazanmak şansını yakalayan bu uzun boylu, ince yapılı, yakışıklı ve özenli giyimli adam kimdi?

Bu atamanın korsanların hoşuna gitmediği kesindi, ama bu işe akıl erdirememelerine karşın, padişahın iradesine de boyun eğmişlerdi. Avrupa ülkelerinin ve en başta Venedikliler'in elçileriyle casusları, zarif tavrılı, çok dengeli, sakın ve düşünceli, sıkı bir İslami eğitim görmüş, Batı dil ve edebiyatı konularında bilgili ve entrikalara katılmaktan bilinçli olarak kaçınmasına karşın, saray çevrelerinde çok beğenilen kırk yaşlarındaki bir saray mensubunun sahnede belirdiğinin farkına vardılar.

Daha bir sürü gençle birlikte Sırbistan veya Bosna'dan devşirilerek yola çıkarıldığı söyleniyordu. Sonra da genç yeniçerilere katılmış, bunların çoğu meçhul birer asker olmaya giderken, o, ancak küçük bir azınlığın ulaşabildiği sarayda önemli görevlere gelmiş,

*Devşirme: Sultanın yönetim sistemine ya da hükümete bağlı askeri birliklerden birine girmesi öngörülen Hristiyan çocukların toplanması.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

sonunda da devletin yönetimi ve ordunun komutasına giden yolu izlemişti.

Kökeninin belirsizliğiyle yeniyetmeliğinin tekdüzeliği nedeniyle başlangıçta pek çok kişi Sokoloviç'in geçmişinin üzerinde durmayı yararsız ve gereksiz görüyordu. Yayabaşı* onu, özel bir eğitimden sonra padişahın maiyetinde yalnızca efendisine hizmeti bilecek, geçmiş olmayan bir adam olarak yetiştirmek için yıllar önce İstanbul'a getirtmişti. Önceki hayatıyla kişiliğinden onda bir şeyler kaldıysa, bu, sonradan edindiği karakterle bütünleşmiş ve yeni imajının çizgileri arasında erimştir. Saraydaki hayatını açıklığa kavuşturmak, onunla aynı durumda olanların, içöğlanlığından saray gözdeliğine giden eğitimden geçenlerin hepsi hakkında bilinenleri keşfetmek olurdu. Bu yolu izledikten sonra, öz kişilikleriyle gün ışığına çıkmaları için, içlerinden bazılarının başından neler geçiyordu, hangi olaylar hangi şansları onlara güldürüyordu ve mevki, saygınlık ve serveti ayaklarına kadar getiriyordu? İşte bunlar pek az kişinin aydınlatmayı denediği sorulardı. Sayısız anahtarların kilit altında tuttuğu bu sarayın gizemini deşebilecekler pek enderdi ne de olsa. Aynı sırlar nedeniyle derin bir ihtiyat ve suskunluk gerekliydi. Bu içöğlanlarıyla saray dalkavuklarının, eğitimleri ve yaşamlarının görünüşteki benzerliklerinin yanılttığı bazı gözlemciler, onların karakteriyle yazgılarını doğuştan var olan niteliklerle açıklarken, başkaları rastlantılarda bir yanıt buluyorlardı. Ancak çoğunluk, yitirilmiş bir geçmişin perdesini kaldırmaya kalkışmıyordu bile: Türk büyükleri mektuplarda, raporlarda, seyahat anlatılarında ve vakayinamelerde belirli çizgilerle ortaya çıkıyor, devlet yönetiminin doruklarına erişmelerine kadar bütün olan bitenler, hiçbirini rahatsız etmeden pek çok kişiye kolaylıkla atfedilebilecek bir cümleyle ifadesini buluyordu. Bu işin esef edilecek yanı, bu adamların genelde ancak hayatlarının son üçte birinde önemli görevlere getirilmeleri idi.

Mehmed Sokoloviç de öbürleri gibi ancak Kaptan-ı Derya olduğu zaman dikkati çekmişti. Bunu Osmanlı'nın gücünü oluşturan nice kişiden daha az hak etmesine karşın, hayatı belirgin derecede budanmış olarak tarihe adını atmıştı. Başından beri bilinen, mesajlarla dolu eksiksiz ve sürekli bir yaşam için yeterince güçlüydü. Bu, karakterinin nüvesini oluşturdu, olağandışı görünümünü saptadı ve başarısıyla ününün temellerinden biri oldu. Bu gerçek çok geç anlaşıldı. Geçmişinde bir kandille karıştırmaya ve yaşamının kaybolmuş parçalarını karanlıkta araştırmaya çalışanlar çok oldu. Bu araştırma Sokoloviç'in ölümünden yirmi yıl önce başladı, ama o, kendi güvenliği için, susmasını biliyordu. Çaresi bulunmaz bir suskunluk! Araştırmalar günümüze kadar süregelmiştir, ama hiçbir şey, Paşa'nın kendi kendisi hakkında söyleyebileceklerinin, çocukluğundan başlayarak

*Yayabaşı: Piyade askeri komutanı

saraydan ayrılışına kadar olanlar hakkında anlatabileceklerinin yeri tutamaz. Gerçekten de bu verilerin pek azı resmi evrak arasında yer almıştır.

Sokoloviç'in geçmişi belki sonsuza dek kaybolmuştur, ama her şeye rağmen hakkı yenmemiştir. Paşa'nın çağdaşları olan Türk vakanüvisleri kökenini inkâr etmeyen bu adamı olduğu gibi tanıtmaya koyalmuşlardır. Ve en çok şeyi öğrenenler de onlar olmuştur. Venedik elçileri, Paşa'nın suskunluğuna karşın, bazen onun anılarına giden yolu ve gerçeğin birkaç parıltısını keşfedebiliyorlardı. Çoğu Protestan olan Alman gezginlerinin anlatıları, Sokoloviç'in ahlaksal özelliğini onlara hissettiren bir duyarlık yansıtıyordu. Bir kişiliği geçmiş yaşamının öğelerine göre betimleyemeyecek kadar belagatli ve yüzeysel olan Fransız muhabirleri ise, en başta politik olayları seçiyorlardı. Bununla birlikte, bir an için bile olsa, gizemli bir yaşamın dipsiz kuyusunun üzerine eğilebildiler. Ancak bütün bunlar, çocukluğunu, yeniyetmeliğini ve padişahın sarayında geçen uzun yıllarını tekrar canlandırmak yerine, Mehmed Sokoloviç'i, geçmişi yitik Türk vezirleri arasında belirginleştirmek eğilimini gösteriyordu. Yaşamının bu bölümünü sergilemek söz konusu olduğunda birtakım anlaşmazlıklar, bu araştırmadaki eksiklikler ya da daha güncel olanları kopya etmek eğilimi sonucunda bazı detaylar ihmal edildi. Böylece, Sokoloviç'in geçmişi her şeyden önce bu geçmişin eksiksiz ve aslına uygun gerçekleri yerine, ona yaklaşmak için gösterilen sonsuz çabalarla dolduruldu.

Borç sonuna kadar, sözlü gelenekle ödendi. Yaşamının en büyük kısmını aydınlatan detayların azlığına karşın, Mehmed Sokoloviç belki de benzer kökenli sayısız vezir, paşa ve bey arasında ulusunun ortak bilincini korumuş olan tek kişidir. Tarihte yerini aldıktan sonra imajı, efsanevi bir modele boyun eğmek, böylece tarihsel ya da mitik bir olguya özgü bazı ahlaki karakterlerin örneği olmak zorunda değildi. Doğrudan hayattan gelerek halkın hafızasında yerini aldı ve bu hafızada kendisinin reddetmediği, fakat başkalarının ondan çaldığı bir çocuklukla bir gençliği üzüntüyle aradı. Sokoloviç özellikle vezir kelimesiyle eşanlamli olan, mutlak yetkilerle donanmış bakan ya da daha eskiden, sarayda çok farklı, yeni bir yaşama başlamak için anesinden koparılan çocuk olarak anımsanıyor. Bununla birlikte, Sokoloviç'in bir kez daha bir geçmişten yoksun kalmasına ulusuna gecikmiş bağlılığı neden olmuştur. Gücüyle ününün doğal bir sonucu olarak yaşam öyküsü abartılıyor, Romanya dağlarıyla Piva ve Trebinje arasındaki pek çok kasabayla köyde allanıp pullanıyordu. Şöyle ki, bir tek yaşamdan çıkan bir yığın iplik örülüyor, sonunda çıktıkları yaşamı tüketiyorlardı. Sokoloviç hakkında birçok yerde, birçok evde duyulabilen öyküler böylece tarihsel desteklerini kaybettiler ve hayatının gerçek anları yerine, daha çok ününü ve halkın onu anılarında yaşatmaya ve onu kendilerine mal etmeye yönelik içgüdüsel arzularını yansıtır oldular. Sokoloviç'in çabalarına ve onu gözleyenlerin bü-

tün iyi niyetine rağmen, kader, onun arzusunun tümüyle gerçekleşmesini, padişaha verilmek için ondan alınan her şeyin karşılığında padişahın hizmetinde geçici ve aldatıcı bir bahtı olmasını, bundan doya doya tat almasını ve saygınlığa kavuşmasını istemişti sanki. Böylece, Sokoloviç'in kökeni ve gençliği konusundaki biricik gerçek ve aracısız tanıkların, Türk vakanüvisleri olması kaçınılmazdı.

2

Bayo

Geleceğin Vezir-i Âzamı 1505'e doğru, Visegrad kadılığındaki* Rudo kasabasına uzak olmayan Sokoloviçi köyünde dünyaya gelmişti. Ait olduğu aile kırsal küçük soylulardandı; ve Glasinak'la Lim arasında ve büyük bir olasılıkla Piva bölgesinde de kolları vardı. Babasının adı Dimitriye'ydi. Annesinin adı ve geldiği aile meçhul kalmıştır. Çocuğa, vaftiz edilirken Bayo (Dubrovnikli tarihçi Yakov Lukareviç'e bakılırsa Bayitza) adı takılmıştı. Sırp tarihçilerine göre Dimitriye'nin üç oğlu daha vardı, ama Türk yazarları iki tane olduklarını iddia ediyorlar. Dimitriye'nin bir de kızı vardı, ama Sinan Bey Boljaniç'le yaptığı evliliğe kadar ondan hiç söz edilmemiştir. Dimitriye'nin erkek kardeşi için de aynı köyde yaşadığı deniliyordu. Dört oğlu ve iki kızı olmuştu. Başka yakın akrabalar aynı köyde, ama aynı zamanda Rudo'da ve komşu Ravanci köyünde yaşıyorlardı.

Bayo, okumasını Mileseva manastırında öğrendi. Orada keşiş bir dayısı vardı (yerel kaynaklara ve Venedikli vakanüvis Giovanni Sagredo'ya göre annesinin kardeşi, Türk kaynaklarına göre babasının kardeşi). Türk tarihçi, belki de Sokoloviç'ten duyduklarına dayanarak, keşişin, 'çok okumuş, iyi huylu ve zengin' olduğunu vurguluyor. Mileseva ve manastırının edebi bir merkez olarak ününün tüm Sırp manastırları arasında yayıldığı bir devirdi. 1519'da Mileseva'nın, Bozidar Gorazdanin adındaki ihtiyar bir keşişinin emriyle, öğrenci Dyu-

*Kadılık: Bir Kadı'nın yönettiği bölge

ro Lyubaviç'le kardeşi keşiş Teodor, 'yabancı İtalya diyarları'na gittiler ve dinsel töreleri konu alan kitaplarının basımını Venedik'te tamamladılar. Başka kardeşleri de olduğundan bu delikanlının yazgısı bir manastırda keşiş olacağı benzerdi. Manastırda önce öğrenci oldu, okumayı öğrenince de, manastırda yemekler sırasında yüksek sesle okuma yapmakla görevlendirildi. Elli yılı aşkın bir süre sonra 1576'da Sokoloviç, Venedik elçisi Marc-Antonio Tiepolo'ya, kilisede ayinler sırasında ilahi okuduğunu, yeniçeri olması için korodan alındığı sırada on sekiz yaşında olduğunu anlatıyordu. Halk arasında unutulmayan anekdotlardan birine göre, o tarihte sadrazam olan Sokoloviç, manastırdaki dayısına yaptığı bir ziyaret sırasında, "Eskiden beni nasıl dövdüğünü hatırlıyor musun?" diye sormuştu. Keşişin yanıtı: "Seni dövmemiş olsaydım, şimdi bulunduğun yerde oturamazdın."

Bayo'nun padişahın sarayına götürülmesi rastlantı değildi. Osmanlılar, soylu çocukları saraylarına götürmeye özellikle önem veriyorlardı. Devşirme eminleri işte bu nedenle devşirilecek çocuk ararken köylere sığınmış küçük soyluların bulundukları yerlerde vakit geçiriyorlardı. Bu aileler iyi tanınıyorlardı, bir bölgeye gelen devşirme eminleri de, yeniçeri olmaya elverişli gürbüz ve akıllı çocukların hangi evlerde bulunduğunu kolayca öğreniyorlardı. Sokoloviçler de bu arada dikkati çeken ailelerden biriydi. Bayo'dan yirmi yıl önce başka bir çocukları da seçilip götürülmüştü. Bu kişi sonradan Deli Hüsrev Paşa adıyla tarih sahnesinde belirecekti. Sarayda yerini pekiştirdiğinde Hüsrev, ileride Lala Mustafa Paşa olacak olan küçük kardeşini de yanına getirtmişti. Yaşıyla padişahın hizmetindeki meslek yaşamı göz önüne getirildiğinde, bu kişi, Mileseva manastırındaki ilahi okuyucusundan kısa bir süre sonra ya da aynı sıralarda İstanbul'a hareket etmiş olmalı. Deli Hüsrev Paşa'yla Lala Mustafa Paşa ve en yakın akrabalarıyla çevrili Mehmed Paşa arasında şiddetli bir husumet dışında bir bağ kurmak şimdilik olanaksız olsa bile, ailesinin kolu ve köyü hangisi olursa olsun, bir Sokoloviç'in Bayo'dan önce saraya götürülmüş olması ve onun gelişinden önce üç tuğlu* bir paşalığa yükselmesi büyük önem taşır. Sokoloviçler mevkilerini korumak ve voyvadalık görevleri elde etmek için Türk makamlarıyla işbirliğinde bulunmak zorundaydılar. Ama bu onları aynı zamanda, yeni adamlar arayan Türk makamlarının açgözlülüğüne hedef ediyordu. Bayo'nun din değiştirip Mehmed oluşundan sonra Sokoloviçler'in arasında olup bitenler, daha önemli görevler elde etmek söz konusu olunca, bu ailenin İslamlaştırılmaya pek fazla direnmediğini ortaya koyuyor. Gerçekte ise bu aile, bireylerinin tüm bağlılıklarına karşın, fazla bir sarsıntı ya da büyük bir kriz yaşamadan Ortodoks ve Müslüman olarak ikiye bölünmüştü. Bir kere olup bittikten sonra bu iş aralarındaki dayanışmayı daha da güçlendirdi.

*Tuğ: At kuyruğu -bir paşanın onurunun simgesi

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Bir varsayıma göre de Bayo, 'bölge kumandanı İskender Ornosoviç 1515 Eylülü'nde, İstanbul'dan, saraya götürülmek üzere Bosna ve Hersek'ten bin erkek çocuk ve delikanlı toplanması emrini alınca, Hersek'ten toplanan çocuklardan biriydi.' Bu varsayım sağlam bir temele oturmuyordu, çünkü ölüm tarihinden, Sokoloviç'in 1515'te doğduğu ortaya çıkıyordu. Ayrıca sağlam birtakım veriler, onun evinden alınıp götürüldüğü zaman 16 ilâ 18 yaşında olduğunu gösteriyordu. Bayo Sokoloviç'in hayatıyla ilgili olan başka veriler, piyade komutanı Yayabaşı Yeşilce Mehmed Bey'in ancak 1520'den sonra Bosna'yla çevresinden erkek çocuk toplamakla görevlendirildiğini ortaya koyuyor. 1519 ile 1520'de Bosna-Hersek'te, bu bölgelerin hukuki statüsünü ve kesilecek vergilerini saptamak için nüfus sayımı yapılmıştı. Aradan çok geçmeden 1521'de Sultan Süleyman Macaristan'la savaşa girdi, Prem'in doğusunu yağmaladı ve Belgrad'la Sabac'ı zaptetti. Arkasından, orduya yeniden çekidüzen verilmesi, gelecekteki yenişerhlerin sayımını da içermiş olabilir.

Yeşilce Mehmed Bey, Türk tarihinde tanınmış bir simadır. Hayatıyla ilgili ayrıntılar, Bosna'ya geliş tarihinin saptanmasına izin veriyor. Buraya gönderildiği sırada Yayabaşı 'Hükümette büyük nüfus sahibi iyi bir insan' olarak ün yapmıştı bile. Çocukları topladığı sırada Bosna'da ona 'ihtiyar bey' deniliyordu. Padişah 1534'te Bağdat'a girip adamlarından bazılarını hizmetlerinden dolayı ödüllendirince, Yeşilce Mehmed de Divan Kâtibi oldu. Daha sonraları Mehmed Çelebi Ramazanzade adıyla tanınan bu adam, 1552'de imparatorluğun Başdefterdarlığına, 1553'te Reissükküttaplığı, 1557'de Nişancıbaşılığa getirildi. Her Osmanlı padişahının dönemine ait bilgiler, ayrıca, vezirlerle ulemanın biyografilerini verdiği *Nişancı Tarihi* adlı eserini yazdığı sırada 1571'de vefat etmiştir. Bosna'ya geliş zamanını, bu eserdeki tarihlerden mümkün olduğunca doğru olarak çıkarmaktayız.

Bazı verilere bakılırsa, devşirme emini, içinde Bayo'nun da bulunduğu çocuk kafilesini İstanbul'a değil, Edirne'ye yollamıştı. Sultan Süleyman o sıralarda eski Osmanlı başkenti olan bu şehirde bulunmaktaydı. Mehmed olduktan sonra Sokoloviç, ilk eğitimini Edirne sarayında aldı. Sultan Süleyman tahta çıkışından beri ilk kez 1524-25 kışında bu kadar uzun süre Edirne'de kalıyordu. Kentin ormanlık ve bataklık dolaylarında, kırk veya elli bin kişilik maiyeti ve kışkışçılarıyla birlikte avlanıyordu. Devlet işleriyle ilgilenmek için haftada ancak iki kez Edirne sarayına dönmekteydi. Bu dönem 1524 Kasımından 1525 Martı'na kadar sürdü. Padişah bundan önce Belgrad seferini yönetmiş ve Rodos şövalyeleriyle savaşmıştı. Kısa bir süre sonra da, Macar Krallığı'nı Mohaç ovasında yenilgiye uğratmak için (1526) kuzeye hareket edecekti. Sokoloviç'in 1505'te doğduğu farzedilir ve Venedik elçisi Tiepolo'ya on sekiz yaşında ailesinden ve kilise korosundan koparılıp alındığına dair anlattıkları hesaba katılırsa, Edirne'ye hareketinin tarihi, padişahın bu kentte kaldığı döneme rast-

Yükseliş

lamaktadır. Konuya oldukça inandırıcı ayrıntılar getiren Giovanni Sagredo, Sokoloviç hakkında “On sekiz yaşındayken götürülüp padişahın sarayına sokuldu, orada da görevden göreve geçip yükseldi ve sonunda sadrazam oldu,” diye anlatıyor.

Yeşilce Mehmed Bey, Sokoloviçler’in kapısını çaldığı sırada Bayo herhalde babasının evinde bulunuyordu. Ya da görevli, Dimitriye’nin oğlunun ününü duyunca onun Mileseva’dan getirilmesini emretmişti. Bu ikinci varsayım daha inandırıcı gözüküyor. Zira çaresizlikten çırpınan anneyle babanın yanında, çocuğu kurtarmaya çabalayan keşiş dayısı da bulunuyordu. Türk kaynaklarına bakılırsa, ihtiyar Sokoloviç, çocuğun para karşılığında geri alınması için kayınbiraderinden kendisine parasal yardımda bulunmasını rica etmişti. Keşiş, ‘çocuk karşılığında baş döndürücü bir para’ önererek komutanı rüşvetle kandırmaya çalışmışsa da, bey buna meydan vermemiştir. Mutsuz aile bunun üzerine bir tek çıkar yol görmüştü: Çocuğu saklamak, beyi aldatmak ve onu yumuşatma fırsatını beklemek. Mehmed Bey yalnızca acımasız davranmakla kalmıyordu, ailenin büyük mutsuzluğunun sadece şaşkınlıklarıyla cehaletlerinden kaynaklandığına inanıyordu. Bu yüzden de iki gözü iki çeşme aileye, “Ne kadar cahilsiniz, cehennem yolunun şaşkınları!” diye çatmıştı. “Bu zavallı çocuğun padişahın hizmetinde onurlu bir adam olacağını bilmiyor musunuz? O, padişah efendimizin koruması sayesinde ebedi mutluluğa ulaştığı zaman, sizler de ebedi refaha ve mutluluğa erişeceksiniz! Çünkü bu devlet, ailenizin başına konan ‘Hüma’ kuşudur. Ne çare ki siz saçmalıklarınızla onu kovuyor ve evinizi kendi ellerinizle ateşe veriyorsunuz. Oğlunuzun alnında büyük bir kısmetin işareti var, bu da, Sultanın yakınında, velinimetinizin hizmetinde çok önemli görevlerle ödüllendirilecek demektir...” Demek oluyordu ki, gölgesini üzerlerine düşürdüklerine kısmet getiren efsanevi kuş, uçuşu sırasında Sokoloviçler’in köyünün de yukarısından geçmişti. Oğullarını teslim etmek zorunda olduklarını anlayan anneyle baba, onu gizledikleri yerden çıkardılar ve Bey’den İstanbul’dakilere, oğullarına göz kulak olunmasını söylemesini rica ettiler. Yeşilce Mehmed Bey şahini* yuvasından çıkartabildiği için çok mutluydu. Aralarında Bayo’nun da bulunduğu tanınmış soylu ailelerden toplanmış kırk çocuğu Sokoloviçler’in köyünden Edirne’ye yolladı. Orada Sultan Süleyman çocukları beğendiğini bildirerek, kentteki imparatorluk sarayına kayıtlarının yaptırılmasını emretti. Genç Sokoloviç’in sultanın sarayına gelişinden söz eden Türkçe bir şiirin sonunda aşağıdaki dizeler yer alır:

“Kötü karganın pençelerinden kurtardım nefis bildircini
“Ve aşkı tanımasından önce yakaladım şahini”

*Şahin (sokol) yiğitliğin simgesidir.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Söylentilere göre, Bayo'nun annesi oğluna hamileyken Noel arifesinde bir düş görmüştü: Ana karnından bir çam ağacı filizleniyor, sonra da dallarıyla dünyayı örtüyordu. O gece aile bireylerinin gördüğü düşleri yorumlayan kayınpederine bunu anlattığında, yaşlı adam gelinine dikkatle bakarak, "Bunun mutlu bir anlamı olmasını, senin sancılarının ürününün, dünyanın efendisi olmasını Tanrı'dan dilerim."

Türkler'in, geleceğin yeniçerisi Bayo'nun ailesinden koparılışıyla ilgili ifadelerinde ayrıntı eksik değildir. Ancak bunlar, Sırp ulusunun koruduğu geleneklerle aynı toyluğu paylaşıyordu. Ailenin umutsuzluğuyla boyun eğişi arasındaki sınır neredeydi ve ne şekil almıştı? Bunun varsayımları dahi zordur. Devşirme eminlerinin gelmek oldukları haber alınınca, anne ve babaların, çocuklarının ellerinden alınması korkusuyla onları dağlarda gizlediklerini açıklayan pek çok tarihi belge vardır: Böylece bazen koca koca köyler boşalıyordu. Sınır bölgelerinde tehdit altındaki aileler komşu devletlere sığınıyor ya da babalar, oğullarını sınır ötesindeki dost evlerinde gizliyordular. Bazı aileler, oğullarını Türkler'e teslim etmektense sakatlamayı yeğliyordular. Anneler, gelenek gereği, zehirli bir bitkinin özünü kullanarak oğullarının alnına ya da elinin üstüne birkaç haç kazıyorlar, bunun bıraktığı iz de Türkler'i o çocukları almaktan alıkoyuyordu. Bazen çocukları çok erken yaşta evlendirme yöntemine başvuruluyordu. Gezinler böylece daha on iki yaşındayken evlendirilmiş erkek çocuklara rastlıyordular. Ama Türk makamları bu tür hileleri keşfetmekte gecikmediler. Böylece bu yapılan manevralar çocukları kurtarmak şöyle dursun çoğu zaman misillemelere yol açıyordu. En etkin çare, ya çocuğu para karşılığında geri almak ya da devşirme eminine rüşvet vermektir. Ne çare ki pek az aile bu masrafı göze alabiliyordu. Şiddet dahi olsa bir olayın tekrarı alışkanlığa yol açar. Bu süreç çeşitli etkenlerle daha da vurgulanıyordu: Ulusun büyük bir bölümünün yoksullaşması ve giderek daha acil olan paraya gereksinme; ortaçağlarda kaynakların uzaklaşmasının küllendirdiği bir bilinç; ordusuna kaydolduktan sonra yabancı efendinin daha kolay benimsenmesi; son olarak da çocukken götürülüp sonra büyük adam olarak dönenlerin sayısındaki büyük artış. Gözlemcinin büyütecisi görüntüyü gözlerimize daha da yaklaştırabilir: Efendi rolündeki Türkler'le ezilmiş halk arasında, İslam dinini kabul edenlerin tabakası yer etmişti. Bu da ulusun içindeki felaket bilincini yumuşatıyordu. Çünkü bu sonuncular, oluşan sosyal yapı değişikliğine (yani sınıfların arasındaki farkın belirginleşmesi, vergilerin artması gibi) karşın, kendilerinin arasından çıkmıştı. Ayrıca, bazı bölgeler öylesine bir sefaletin pençesine düşmüşlerdi ki, çocuklarını devşirmecilere, bunların daha zengin köylerdeki ailelerden aldıkları rüşvetler kadar yüklü bir para karşılığında vermeye kalkışıyorlardı. İnsanlar, devlet ideolojisiyle dinine yaklaşarak Efendi'ye uyum sağlamak veya vicdanlara egemen olan dipsiz sefalet arasında bir seçim yapmak durumundaydılar. Böylece,

hesabın duyguların derecesini tayin ettiği bir manevi yılgnlık dönemi yaşıyorlardı. Yüreği paramparça bir anne, yakınmayı reddediyor, çocuğunun gidişinin, bir gün bütün evi güneşe gark etmesi umudunu besliyordu. Bu görüş halkın arasında öylesine yayılmıştı ki, bu dağılmayı durdurmak için çabalar harcandı. Zaten eksilmiş olan Sokoloviçler'in ailesi, kısa zamanda yarı yarıya azaldı. Başlarında Mehmed Paşa olduğu halde Türkiye'nin görkemini artırmaya katkıda bulunanların yanı sıra, aynı aileden başkaları, Patrikliğini yeniden kurarak, Sırp ulusuna çekidüzen verdiler. Bu da manevi bir dürtünün zayıflamaya yüz tuttuğunun ve bir sürecin zayıfladığının işaretiydi -İslam dinine geçen ailelerin ve kişilerin ülkelerine bağlılığı giderek daha açık seçik ifade ediliyordu. Bayo Sokoloviç'in Sultan'ın sarayına gidişi bu derin ikilemi ailesinde de uyandırdı, ya da etkisini artırdı. Kendisi sonradan bu tereddütlere son vermeye ya da en azından onlara farklı bir kapsam ve anlam kazandırmaya çalışacaktı.

3

Altın Başlıklı İçoğlanı

Edirne yollarındayken tutsak şahinin aklından geçenleri kestirmek zor. Ailesinden, köyünden ve kardeşlerinden ayrıldığı için duyduğu acı ve keder, bunlardan giderek uzaklaştığı bilincine karışıyordu.

Mileseva'da Türkler hakkında duydukları hiç de içini rahatlatıcak türden değildi. Türk yolcular manastırın misafirhanesine uğradıkları vakit, keşişler çocuğu saklıyorlardı. Bayo bu adamlardan korkuyor, onlara yaklaşmamaya dikkat ediyordu. Keşişler çocuğa tarihi öğrettikleri zaman, vakayinamelerde, Sırp uyuşmazlığı ve Türk istilacıları her şeyden sorumlu tutuluyordu. Yoldayken, ulusunun çıkardığı Corci Kratovak türünden Hristiyanlık şehitleri gibi mi davranma kararındaydı acaba, onlar gibi her türlü işkenceye katlanmaya mı hazırlıyordu kendini? Ya da acaba sıkıntılar ve bedensel sınamalar onu ruhsal bir uyuşukluğun pençesine mi düşürmüştü? Ne olursa olsun, o çağ insanının izlenimleri, algılamaları, duyguları ve tepkileri

SOKOLLU MEHMED PAŞA

söz konusu olduğunda, ani abartıları, kararsızlıkları, kafasının içindeki karmaşayı, bir ruh halinden hızla bir başkasına geçişini de hesaba katmak gerek. İstirabı belki de günümüz insanından o kadar farklı değildi, ama o sürekli olarak aynı yoğunlukta gözükmüyordu.

Sonradan geliştirdiği karaktere dayanarak ruh halini tahmin etmek mümkün olsa, Bayo'nun, tüm üzüntüsüne karşın, daha büyük bir felaketten kaçınmak için içindeki tüm gücü toparladığını söyleyebiliriz. Onu kötülerden koruması için Tanrı'ya dua ediyordu, ama bir yandan da gözleri açıktı ve etrafındaki dünyayı da ihtiyatla gözlüyordu. Korkusu yavaş yavaş hafiflerken duyduğu his meraka dönüşmekteydi. İslam dinini kabul etmesinin arkasından ona bu dini öğretmeye başladıklarında, herhalde bir direniş göstermiştir, ama bu yüzden aklının karışmamış olduğu da tahmin edilebilir. Ortodoks dininin temel ilkelerini çok iyi biliyordu, yeni dini kuralları bir yandan öğrenirken eski bilgileri de içinde yaşatıyordu. Şurası muhakkak ki, yeni dini, eskisiyle uzlaştırmaya çalışmadı. Sonraları da, çifte dinliliğin mistik belirtilerini ve böyle bir duruma yol açacak ruhsal karmaşayı hiç sergilememiştir. İslam dininin kurallarını, geleneklerini ve tarihini, uzun yıllar boyunca, Mileseva keşişlerinden çok daha derin bilgili ve öğrenmeye yatkın İslam bilginlerinin yanısında her gün saatlerce inceledi. İran ve Arap şiir, bilim ve felsefesinde keşfetmekte olduğu olağanüstü zenginlik, yeni teolojik eğitimini daha da pekiştirdi. İslam dini hakkında öğrendikleri Ortodoksluk hakkında eskiden öğrenmiş olduklarını ve anımsadıklarını çoktan aştığı için, yeni dinini bütün kalbiyle benimsedi. Bu nedenle de atalarının dinini, farklı bir inanca bağlılığı yolundaki bir engel gibi reddetmesine gerek kalmadı. Dini bütün bir Müslüman oldu, ama eski dini hakkındaki bilgisine ve duyduğu saygıya bakılırsa, genç bir öğrenci ve kopyacı olarak Mileseva'da öğrendiklerinin izlerini de korudu.

Bayo Sokoloviç, akrabalarından ve hemşerilerinden oluşan kırk çocukluk bir grupta Edirne'ye götürülmüştü. Sultan'ın sarayının duvarlarının arkasında gözden kayboldular. Unutulmuşluğun perdesi üzerlerine kapanmıştı denebilir. On yıl sonra bir güneş ışını, bir rastlantı gibi etraflarını saran gizliliği deldiğinde, sayıca belki azalmış olsalar bile, yine beraberdiler. Türkler genelde yalnızlığı seven, sakin, hüzünlü ve suskun insanlardı. Hep bir aradaki bu Hristiyanlar'ı küçümsüyor, fakat kendilerini daha güçlü hissettikleri için onlara ilişmiyor, hepsini kolektif bir terimle reaya* diye adlandırıyorlardı. Ortaçağın sonlarında sosyal kaynaşmaların böldüğü bu 'reaya' tekrar gruplanıyordu: Herkes böylece kendini daha fazla güvende, haklarını da eşitlenmiş hissediyor, başkalarının aracılığıyla anlama ve öğrenme olanağını buluyordu. Yeniçeri ocağına grup halinde gidiliyor, beraber kalınıyor, bu da her biri için mutsuzluk duygusunu hafifletti-

*Reaya: Hristiyan ya da Müslüman tebaalar

yor, bu mutsuzluğu daha dayanılır hale getiriyordu. Bayo Sokoloviç için önemli olan daha başlangıçta yılmamak, kendini bir an özgür hissetmekti. Türkler'in muazzam gücü onu zaman zaman yalnızca dehşete düşürmekle kalmayıp ruhunun en derin noktalarına kadar sarsmış olmalı. Vezirleriyle çevrili padişah, insanın, gözlerine inanamamış olarak baktığı o güneşten koparılmış bir parça gibi gözüküyordu ona. Sırma işli ve samurla astarlanmış kaftanının içindeki yeniçeri ağası safkan atını mahmuzluyor, defalarca çark ediyor, gençleri tekrar tekrar denetliyordu. Haremağası ise siyah yüzünde gözlerinin akını korkunç şekilde yuvarlayarak karşısındakilerin ödünü kopartmayı beceriyordu. Her tarafta altın gözleri kamaştırıyor, kıymetli taşlar güneş ışınlarını yansıtıyor, sorguclar dalgalanıyor, ziller çingirdiyor, ipekler hışırdıyordu. En zoru ise daima susmak zorunda olmalarıydı. Aralarında belirsiz işaretlerle anlaşıyor, önemli şeyleri kimseyi kuşkulandırmadan böyle ifade ediyorlardı. Bu manzaranın esinlediği dehşet rastlantı değildi –sonradan olanlar da bunu kanıtladı: Çocuklar birdenbire anlaşılmaz dillerle, çoğu ezber olmak üzere öğrenmeye başlamışlardı, öyle ki kafaları ve güçleri yorgunluktan uyuşuyordu. Savaş eğitimi, uzuvlarına, geceleri azan ağrılar veriyordu. Uykularında inliyor ve ağlıyorlardı. Yüreklerindeki en ufak endişe, eğitmenler tarafından anında keşfedilebiliyor ve çoğu zaman falakayla bastırılıyordu. Hiç kuşku yok ki genç Sokoloviç, tüm çevresindekilerden, arkadaşlarından ve kendi kendisinden destek aldığından bu saplantılardan tam zamanında kurtulabildi. Sonraki davranışları bir ölçü olarak alınabilirse, o, eğitmenleriyle üstlerinin zayıf yanlarını –ve de ikiyüzlülüklerini– çok çabuk keşfetti. Aynı zamanda hem acınacak hem de gaddar olan bu adamlar zayıflara katı davranıyor, fakat kendilerinden daha güçlü olanların karşısında alçalıyorlardı. Ağırkanlı, somurtkan ve gevşektiler, ayrıca kandırılabilir kadar da saf. Sokoloviç bu eğitimin ta başından itibaren, sahip olduğu temellere dayanarak ve iradeyle beceriklilik sayesinde hayatta kalmasına, sonra da ilerlemesine olanak verecek direnme gücünü elde edebileceğini hissetmiş olmalı.

Müslüman olan genç Sokoloviç, saraydaki içoğlanlarına katılmıştı. Boyları posları ve zekâları nedeniyle seçilen bu gençler Sultan'ın saraylarından birine sokuluyor, onlar kadar gösterişli olmayanlar ise Anadolu'nun köylerine gönderiliyorlardı. Orada Türkçe öğrenecekler, doğdukları ülkeyi ve ailelerini unutacaklar, tarlalarda çalışarak zorluklara göğüs germeye alışacaklardı. Ancak bundan sonra ve üstlerinden tam puan almaları koşuluyla yeniçeri ocağına kabul edileceklerdi. Sarayda eğitim, 'çocukların, görgü kurallarını, okumayı yazmayı ve Hazreti Muhammed'in dinini öğrendikleri' odada başlıyordu. Üst sınıfa geçince, 'gençler çeşitli dilleri, bu arada edebi Türkçe'yi, Arapça'yı, Farsça'yı ve Sırpça'yı öğreniyorlardı', bundan sonra çalışmaya alıştırılıyorlar, dövüş hünelerini öğreniyorlar, jimnastikle vücutlarını sağlamlaştırıyorlar ve savaş sanatının temel bilgilerini elde edi-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

yorlardı. Gençler iyi birer saray hizmetlisi olabilmek için Hazine Salonu denilen üçüncü sınıfta en başta silah kullanmayı ve ata binmeyi, ayrıca padişaha hizmet etmeyi öğreniyorlardı. Kimi Berberbaşı'na yardım ediyor, başkaları padişahın tırnaklarını kesiyor, daha başkaları sarık sarmada ya da giysilerin yapımıyla temizlenmesinde uzmanlaşıyordu. Bu üç sınıftaki çocuklar üstlerinin, öğretmenlerinin ve hadımların gözetimindeydiler. Ancak, öğrencilerin bu kimselerle konuşması ve onların yanında laubali davranışlarda bulunması yasaktı. Gençlerin özellikle geceleri, kendi aralarında da iletişim kurmamaları için hadımlar sıkı bir denetim sürdürüyorlardı. Yatakhanelerdeki yataklar bütün olan bitenleri gözleyebilmelerine olanak verecek biçimde yerleştirilmişti: Hadımlar hiçbir kelimeyi, hiçbir hareketi dikkatlerinden kaçırmıyorlar, en küçük aykırı davranış sopayla cezalandırılıyordu. Bu süre içinde üstler öğrencilerini inceliyorlar, her birinin düşüncelerini keşfetmeye çalışıyorlardı. Üçüncü sınıfın sonlarında artık kimin kim olduğunu ve kimin ne düşündüğünü öğrenmiş bulunuyorlardı. “Böylece, yalnız en ehliyetlilerin değil, aynı zamanda en güvenilir olanların, padişahın en sadık savunucuları olacaklarına inanılanların dördüncü, yani sonuncu sınıfa geçmeleri için tüm koşullar bir araya gelmiş bulunuyordu. İçoğlanları ancak o zaman saray personeliyle temasa geçebiliyor ve padişahın çevresinde ve maiyetinde yer alabiliyorlardı. Padişahın bu çocuklara duyduğu güven giyimlerinden de belli oluyordu: Başka gençlerin giysilerinin aba olmasına karşın, onlarınkisi ipekliydi.” Padişah, hizmetlilerini bu özel sınıftan seçiyordu. Onlara bir ünvan veriliyor ve önemli bir maaş bağlanıyordu. Saraydaki hizmetten doğruca devletin üst rütbeli yöneticiliğine geçiliyordu.

Bütün içoğlanları bir sınıftan ötekine geçmek için aynı süreyi beklemiyorlardı. Her şey yaşlarına, yeteneklerine, sadakatlerine ve doğal olarak saraydan aldıkları desteğe bağlıydı. Ama padişah tarafından bir ünvanla onurlandırılmaları için, günü gününe mükemmelleşmeleri koşuluyla, ortalama on beş yıllık bir hazırlık döneminden geçmeleri gerekiyordu. Bu süre içinde yalnız geçit resimlerinde, avlarda ve büyük şölenlerde değil, savaşlarda da boy gösteriyorlar, padişahın süslü püslü maiyetinde ya da komutanlarının muhafız kıtalarında yer alıyorlardı. İmparatorluğun bazı önemli yüksek rütbeli kişileri de bu tür gençleri bazen saraylarına alıp kendileri eğitiyor, çıktıkları seferlere ve her gittikleri yere görkemli giysiler içinde götürüyorlardı.

Mehmed'in, Edirne sarayında önce öğrenci, sonra da içoğlanı olarak on üç yıl geçirmiş olması mümkün. 1526'da Mohaç çarpışmasına katıldığına ilişkin olarak, elimizde kısa ve kesin olmayan veriler vardır. Trebinji Kontu Radivoye'nin yeğeni olan Bosna Valisi Gazi Hüseyin Bey'i ve hepsi ünlü birer kahraman olan Yahya Paşa'nın oğullarını, Mehmed Paşa'yı, Bali Bey'i ve Ahmed Bey'i orada tanımış olmalı. 1529'da Türk ordusuyla Viyana önlerindeydi. Ünlü Ebussuud Efendi

zafer konuşmasını yaptığı sırada da Buda'da bulunuyordu (1541). Zafer sarhoşu olmuştu. Mehmed o sıralarda Başdefterdar İskender Çelebi'nin hizmetine girmişti ve onun maiyetinde 1533-35'te İran'a karşı girişilen savaşa ve Bağdat seferine katılıyordu. Tarihsel olayların aydınlattığı sahnede, kısa süre dahi olsa, görüldüğü kuşku götürmez, biricik anlardı bunlar.

İran'a karşı girişilen savaş her zamanki gibi sınır bölgelerinde karışıklıklar, ayaklanmalar ve isyanlarla başlamıştı. Sultan Süleyman'ın İslam dünyasının başı olarak halifelerin başkenti Bağdat'ı ele geçirmesi gerektiğinden savaş yangınına çıkaranlar Türkler olmuştu. Seferi idare eden, 13 Haziran 1534'te Şah Tahmasp'ın başkenti Tebriz'e giren Sadrazam İbrahim Paşa'ydı. O devirde bir kentin zaptedilişinde görülen şiddet hareketlerini, yağmaları ve ordunun sergilediği vahşice davranışları önlemek için çok özenli önlemler alınmıştı. Bir vakanüvis bakılırsa, bir tek Acem'in bile saçının teline dokunulmadı. Padişah o zaman ordusunun başına geçti, 1534'ün son gününde de Bağdat kentinin anahtarlarını kemerine taktı. Padişah, 'fethe-dilen ülkenin yönetimini düzenlemek için' ünlü vezirlerle birlikte bu kentte dört ay kaldı.

Bu savaş esnasında, padişahın koruması altındaki güçlü İbrahim Paşa ile en zengin devlet adamlarından biri olan (Piro'tla Krusevac'da camiler yaptırttığını biliyoruz) Defterdar* İskender Çelebi arasında anlaşmazlık çıktı. Tüm debdebesini sergileyen İskender Çelebi'nin çok kalabalık bir maiyeti vardı: Sarayında yaklaşık altı bin muhafız, hizmetkâr ve köle besliyordu. Ama o, özellikle içoğlanlarıyla gururlanırdı. Başlarında kozalak biçimli yüksek altın başlıklarla onu izleyen üç yüz içoğlanı vardı. İbrahim Paşa'nın ise sadece yüz içoğlanı vardı, öbür vezirlerinkiler ise altmış ilâ seksen taneydiler. Ama defterdar bu içoğlanlarını, başka bir deyişle 'imparatorluk kölelerini' lüks arzusunu tatmin etmek için sarayında yaşatmıyordu. Onları devlet hizmetine hazırlıyor, büyük sorumluluk isteyen görevlerin, içlerinde en yetenekli olanlara verilmesi için gerekenleri yapıyordu. Bu gençlerden biri zekâsıyla ya da cesaretiyle dikkati çekince, padişah onu alıp mali işlerde ya da orduda bir görev veriyordu. Sadrazamla defterdar arasında 1533'te Halep'te başgösteren anlaşmazlığın temelinde her iki tarafın da gururu ve kendini beğenmişliği yatıyordu. Suriye Beylerbeyi'nin** kâtibi Nakaş-Ali, defterdarın yerini almak istiyordu. İbrahim Paşa'ya, bir entrika çevirip İskender Çelebi'yi suçlamasına yardımcı oldu. Defterdar böylece, Sultan'ın hazinesini taşıyan bir deve kervanına sözümona yağmacılar tarafından yapılan bir saldırıdan sorumlu tutuldu. Vezir bununla da kalmayarak, İskender Çelebi'nin idam cezasına çarptırılması için onu Bağdat'ın zaptını

*Defterdar: Maliye Bakanı

**Beylerbeyi: Vali

geciktirmekle suçladı. Defterdar bu seferi sakın bir tavırla izliyordu. Bu seferden kelleyi kurtaramayacağına inanmıştı. İbrahim Paşa bir şeyi kafasına taktı mı, onun isteği padişahın iradesi oluyordu. Bağdat'ın zaptından iki buçuk ay sonra İskender Paşa pazar yerinde asılarak idam edilmeye mahkum edildi. Bütün mallarına el konularak Hazine'ye devredildi, bütün muhafızları, içoğlanları ve hizmetkârları da padişahın sarayına gönderildiler. Defterdarın o sıralarda maiyetinde, ileride imparatorluğun sadrazamları ve vezirleri olacak altın başlıklı yedi genç bulunuyordu: Pertev Mehmed Paşa, Piyale Mehmed Paşa, Ahmed Paşa, Zal Mahmud Paşa, Lala Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa ve o devirde Uzun lakabıyla tanınan Mehmed Paşa Sokoloviç.

Bu paşalar on yıllar boyu Sokoloviç'e yol arkadaşlığı yapacaklardı. Kimi ölümlerine dek onun arkadaşı, çabalarının destekçisi olarak kaldılar. Ama Mehmed daha çoğunun kişiliğinde acımasız birer düşman bulacaktı.

4

Gözde

Bağdat'ta 1535 yılında asıldığı sırada, Türk vakanüvisi Ali'nin, Defterdar İskender Çelebi maiyetinde, geleceğin yedi vezirinin bulunduğu dair olan iddiası bazı tarihçilerce tereddütle karşılanmıştır. Bu tereddüt yersiz de değildi: Günün birinde Divan-ı Hümayun'da buluşacak olanların hayatlarındaki bu kadar çarpıcı bir anın başka vakanüvislerle tarihçilerin dikkatini çekmemiş olmasına inanmak zordur. 1571'de Kubbealtı'ndaki Divan, Sadrazam Mehmed Paşa başta olmak üzere Pertev Mehmed Paşa'yı, Piyale Mehmed Paşa'yı, Ahmed Paşa'yı, Zal Mahmud Paşa'yı, Lala Mustafa Paşa'yı ve Koca Sinan Paşa'yı içeriyordu. Bunların içinde yalnız sonuncusunun İskender Paşa'nın maiyetinde adı geçmemektedir. Allahtan vakanüvis bu bilgiyi, Rüstem Paşa'yla Mihrimah Sultan'ın damadı olan altın başlıklı içoğlanlarının birinden, Vezir Ahmed Paşa'dan aldığını açıklamaktadır. Bu da olmayacak gibi değildir. Devşirme çocukların geti-

rildiği padişah ya da paşa sarayları, on beş yıl hatta bazen daha uzun bile süren bir eğitim sunuyordu. Kıstaslar o kadar sertti ki, en güçlüleri, en zekileri ve özellikle de şansın yüzlerine güldükleri olmak üzere az sayıda çocuk kalburun üstünde kalıyordu. Korku içinde ve başarılı olamamak endişesiyle yaşayan bu çocuklar, birbirlerine büyük bağlılık duyuyor ve birlikte doruklara tırmanabilmek için dayanışma içinde oluyorlardı. İleride belki karşı karşıya gelip çatışacaklardı, ama o ana kadar konumları garantilenmiş olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu, o kişiyi on yıllar boyunca taşıyacak destekleri işte bu yöntemle yerlerine oturtuyordu.

Başka bir kanıt da Ali'nin anlatısının doğruluğunu kanıtlıyor. Söylediğine bakılırsa, İskender Çelebi'nin bu kadar kalabalık bir içoğlanı ordusunu bulundurmasına izin verilmesinin nedeni, bunlardan, bilgili maliye adamları ve deneyimli savaşçılar oluşturacağını bilinmesiydi. Defterdarın tüm maiyetini kendi sarayına mal ederken, padişah herhalde İskender Çelebi'nin öğrencilerinin her birinin değerini biliyordu. Sokoloviç'in biyografisini her kim yazdıysa, İstanbul'daki yeni saraya götürüldüğü zaman delikanlının ilk görevinin maliye alanında olduğunu belirtiyor. Hazine'de çalışıyordu ve bu görevde İskender Çelebi'den daha iyi bir öğretmen bulamazdı.

Mehmed o andan itibaren Sultan'ın sarayında on yıl içinde beş kez görev değiştirecekti. Kendisi gibilerini hükümetteki ve ordudaki yüksek konumlara götüren yolu izliyordu. Biyografisini kaleme alan, "İşinde sadık ve güvene layıktı. Çeşitli törenlerdeki davranışları, becerisi ve becerikliliği Sultan'ın çok hoşuna gitti," diye yazıyor.

Mehmed meslek yaşamına rikâbdar olarak başladı. Efendisinin atına binmesine yardım etmek ve ona yaya olarak eşlik etmekle yükümlüydü. Padişah o tarihlerde saraydan çok seferde bulunduğu için çocuğun işi kolaydı. Sultan Süleyman 1537'de Venedik'le Korfu yüzünden girdiği savaşta ordusunu, İstanbul'dan Vlore'ye götürdü. Bu yolculuk altı ayını alacaktı. 1538 yazıyla sonbaharını Moldavya yollarında geçirdi. Başkaldıran bir vasalı olan Voyvoda Petru Rareş'e, Suceava civarında ve Prut üzerinde müdahale edecekti. 1541 yazının ortasında Buda'ya doğru yola çıktı, Tisa'nın batısında Macaristan'ın büyük bir bölümünü istila etti, Kasım ortasında da başkentine döndü. Süleyman iki yıl sonra 1543'te yine Macaristan'la savaş halindeydi, Pecs'i, Siklos'u, Sekesfehervar'ı ve Estergom'u zaptetti. Padişah seferde olmadığı zamanlar, bulunduğu yerde bütün maiyeti ve saraydaki gözdeleleriyle ava çıkıyordu. Her bir ayrıntısının mecazi bir anlamının bulunduğu karmaşık törenlerden zevk alırdı. Vahşi hayvanlar beslediği parklarda, aslanların, leoparların, zürafaların, gergedanların, türlü türlü geyiklerin ve başka ender hayvanların katıldığı geçit resimleri düzenleyerek, yabancı diplomatları şaşırtıyordu. Çevresindekileri çok kez beklenmedik kararlarla karşı karşıya bırakıyordu. Bunlardan bazıları iyiniyetliydi, ama çoğu da gaddarcaydı. Bu arada

SOKOLLU MEHMED PAŞA

tüm çevresindekilere, hayal gücünden doğabilecek anlaşılmaz ve korkunç olasılıkların beklentisi içinde korku dolu saatler yaşıyordu. Bir yandan da yardımcılarını büyük bir hükümdardan beklenecek isabet ve yanılmazlıkla seçmekteydi. Eşi Rokselan, yani Hürrem Sultan, ne zaman ona, uygun görmediği birini ataması için baskı yapacak olsa, bir başka görev için çok daha ehil birini seçerek bozulan dengeleri düzeltmekteydi.

Mehmed Sokoloviç, büyük bir sadakatle yaptığı hizmetlerin karşılığında daha yüksek görevlere getirilince de hükümdarın yakın çevresinde kaldı. Zamanı belli değilse de, bir ara çuhadar oldu. Bu görevi gereği efendisinin giysilerinden ve özellikle altın sırma işli ve samur astarlı kaftanlarının bakımından sorumluydu. Törenlerde de padişahın hemen yakınında bulunuyordu. Artık ağa olan Mehmed için bu ünvanın çok özel bir anlamı vardı: Bundan böyle saray hiyerarşisi içinde belli bir konum sahibiydi. Genç adam ve arkadaşlarının görevleri genelde törenlerle ilişkiliydi; ama efendileri tarafından zaman zaman idari, askeri veya diplomatik misyonlarla da ödüllendiriliyorlardı. Sokoloviç çuhadar olarak yeteneklerini bol bol değerlendirmek fırsatını buluyordu. Bunda, hükümdarlığını yaralamış olan Sultan Süleyman'ın, ihtiyarlığın vakitsiz gelişini hissedermiş gibi, gücünü işlerde ve sayısız şenliklerde çarçur etmesinin de etkisi vardı.

Mehmed aradan çok geçmeden padişahın çevresinde, uzun boylu, zayıf, yakışıklı ve olağanüstü çarpıcı görünümüyle de parlamasını sağlayan yeni bir ünvana kavuştu. İmparatorluğun silahdarı olarak sarayda efendisinin silahlarından sorumluydu, törenlerde onun sağında yürüyor, padişahın kılıcını sağ omzunun üstünde taşıyordu. Ama görevleri geçit resimlerindeki faaliyetleriyle sınırlı değildi. Birçok gizli görevin de aynı beceriyle üstesinden geliyordu. Böylece, günün birinde çeşnigirbaşılığa atandı. Bu görevin sahibi olarak padişahın en çok güven duyduklarının başında geliyor, bütün seyahatlerinde ve seferlerinde efendisine eşlik ediyordu. Çünkü görevi, padişahın yüz civarındaki sofralarıyla ilgilenmek, padişah için hazırlanan tüm yemeklerle içkileri tatmaktı.

1543 ilkbaharında, Sultan Süleyman Macaristan'a altıncı seferine çıkmaya hazırlanırken, Mehmed Sokoloviç'i saraydaki tüm muhafızların başına geçirdi. Mehmed böylece otomatik olarak başka görevler üstlenmek durumundaydı: Başsilahdar olarak yabancı elçileri padişahın huzuruna sokuyor, diplomatik nitelikli birçok gizli misyonlarla görevlendiriliyor, hükümetin gizli mektuplarıyla önemli mesajlarını eyalet valilerine iletiyor, 'ipek kurdelaları ve idam fermanlarını' getiriyordu. Padişahın sarayında ve imparatorluğun yüksek yönetici çevrelerinde başsilahdarların öylesine büyük etkisi vardı ki, Dubrovnikliler onu çok özel listelerinde armağan verilmesi gereken yüksek rütbeli Türk yöneticilerinin arasına kattılar. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başsilahdarlar sekiz bin dukalık bir yıllık gelirle eyalet

valiliklerine atanabiliyorlardı. Aynı yüzyılın sonlarında bu görev çok kez en yüksek rütbeli kişilerin oğullarına ayrılıyordu.

Eldeki verilerin ortaya çıkış sırası kadar eksik bilgilerin niteliği göz önüne getirildiğinde, Mehmed Sokoloviç'in, padişahın yanında saray mensubu olarak seferlere çıktığı zaman büyük şan, şöhret sahibi olmaktan kaçındığı görülüyor. O, en başta bilgiye, kişisel deneyimlere ve özenli bir sağduyuya dayalı devlet adamlığı yeteneklerini geliştirmeye çaba harcadı. Hukuğun ve Arap, Fars ve Türk belgelerinin incelenmesi yoluyla İslam gelenekleriyle tarihinin öğrenimi dışında Batı dünyasının dillerini, edebiyatını, coğrafyasını ve çağdaş siyasal durumunu da inceliyordu. Aynı zamanda nefis hâkimiyetine alışmaya çalışıyordu. Onun için ailesinin bağrından koparıldığı gün başlayan yaşam savaşına şimdi sürekli bir ihtiyatı, özenle incelenmiş bir edayı, irade gücünü de ekliyordu. Ağır çalışmalara dayanmayı öğreniyor ve hiç kuşkusuz, davranışlarına gayet ince bir hile ve düzen sanatını katıyordu. Sempatik görünüşlü, karşısındakine egemen olan, fakat gücendirmeyen mağrur tavırlı, ölçülü bir gurur sahibi ve son derece şık görünüşlü saray mensubu Mehmed Sokoloviç, düşünce ve davranış inceliğiyle ve yöntemli olmayla yoğurulmuş bir diplomatın erdemlerini giderek daha fazla sergiliyordu. İmparatorluğun dış politikasını onlarsız başarıyla yönetemeyeceği kuşku götürmezdi.

Çağdaşlarının ifadelerine bakılırsa, Mehmed Sokoloviç padişahın sarayında geçirdiği uzun yıllar içinde yalnızca bir kez, çok özel bir rol nedeniyle Sultan Süleyman'ın öbür adamlarının arasından sıyrıldı. Ancak bu kez padişahın çıkarlarını değil, kendi ailesini korumak için harekete geçtiğini belirtmek gerekir. Bu olayın öyküsü o kadar basit bir şekilde anlatılmıştır ve içeriği de o kadar zayıftır ki, büyük bir anlam taşıdığı söylenemez. Belki de bu yüzden doğru olduğu düşünülebilir.

Sokoloviç'in padişahın silahdarı olduğu günlerde Ahmed Bey adında biri, Bosna'ya, devşirilecek çocuk bulmaya gitmekle görevlendirilmişti. Mehmed ile Ahmed Beyler herhalde arkadaştı, padişahın silahdarı da devşirme emininden Sokoloviçler'in köyünde ailesinden başka kalanlar olup olmadığını araştırmasını rica etti. Erkek kardeşlerinin hayatta olmaları durumunda onları da yanına alıp getirmesi gerekiyordu. Ahmed Bey, Mehmed'in bütün ailesinin hâlâ orada olduğunu ve hepsinin de sağlığının yerinde olduğunu öğrenince, anne Sokoloviç'i görmeye gitti ve ona, oğlunun arzusunu ilettili. Kadıncağız, "Ben hâlâ büyük oğlumun yasını tutuyorum, siz ise gelmiş, kalan iki oğlumu da elimden almak istiyorsunuz," dedi. "Ne olursa olsun onlardan ayrılmak istemem. Bu yüzden gözlerimin nurunu kaybedeceksem, padişahın sarayında önemli kişiler olmaları umurumda değil. Onlar benim yanımda olmazlarsa, ölmüş olmaları ya da zenginlik içinde yüzmeleri benim için bir şey fark ettirmez. Onları elimden alırsanız, benim hayatım son bulur." Ahmed Bey acımasız

SOKOLLU MEHMED PAŞA

davrandı. Mehmed Sokoloviç'in istemi onun için ivedi bir emir niteliği taşıyordu. O zaman bütün Sokoloviç ailesi toplandı ve uzun tartışmalardan sonra ailenin ikinci oğlunun babasıyla İstanbul'a gitmesi kararlaştırıldı. En küçük oğul annesiyle kalacak, onun yerine, boyu posu ve görünüşü açısından Mehmed Ağa'nın en küçük kardeşine benzeyen amca oğlu gönderilecekti. Çocuğa, herkese, hatta İstanbul'daki kuzenine de, "Ben silahdarın en küçük kardeşiyim," demesi öğretildi. Bu çocuk at üstünde duramayacak kadar küçük olduğundan onu büyük bir sepetin içine koydular ve böylece İstanbul'a doğru yola çıkardılar.

Mehmed Ağa oynanan oyunun farkına varmamıştı. Ailesinin bireylerine kavuşmaktan büyük bir mutluluk duyarak, babasına büyük bir saygı gösterdi ve hepsine büyük lütuflarda bulundu. Oğlanları padişahla tanıştıtararak, "Bunlar köleniz defterdar Mehmed'in kardeşleri efendimiz," dedi. Padişah, "İkisi de daha çok küçük, onları sarayıma alamam. Bir süre Galata'daki sarayda eğitilsinler. Zamanı gelince onları sarayıma aldırırım," diye karşılık verdi. Galata'daki sarayın başındaki Ahmed Ağa, Mehmed'in kardeşlerine öz çocukları imiş gibi davrandı. Onları çok sert ve acımasız koşullar altında eğitti. İki çocuktan Mustafa adı takılan büyüğü birkaç zaman sonra öldü. Mehmed Ağa o kadar üzölmüştü ki, genç yeğenine kardeşinin adını ve bütün sevgisini verdi. Küçük Mustafa, Galata'daki sarayda iki yıl geçirdi. Orada tellaklık ve berberlik mesleğini öğrendi. Görevini büyük bir nezaketle yerine getiriyor, bu nedenle de üstlerinden hiç azar işitmiyordu. Bu sayede padişahın sarayına kabul edilerek Küçük Oda'nın* yöneticisine teslim edildi. Orada yedi yıl geçirecekti.

Mehmed Sokoloviç bu arada babasına İslam dinini kabul ettirmişti. İhtiyar Dimitriye'ye Cemaleddin Sinan Bey adına ek olarak, bir beylik arazisi verilmişti. Ayrıca, oğlunun Bosna'da kurduğı bir vakfın yöneticiliğine atanmıştı. Babasından sonra Mehmed'in annesi de İstanbul'a geldi. Oğlunun saygın durumunu ve büyük gücünü görünce kadıncağız pek şaşırdı. Fakat oğlu onu karşılarken, köyde kimlerin kaldığını sorduğunda Mehmed'in annesi orada bir oğul bıraktığını gizledi. Mehmed buna rağmen gerçeğı öğrenmekte gecikmedi. Yeğeni Mustafa'yı yanına çağırarak ona şöyle dedi: "Benim gerçek kardeşim olmadığını biliyorum... Bana niçin gerçeğı itiraf etmedin? Niçin yalan söylemeye gerek görüp, kardeşimin, inançsızlığın karanlığında kalmasına neden oldun?" Mustafa suçunu kabul etti ve Mehmed'e onu bağışlaması için af diledi. "Beni buraya yolladıkları sırada çok küçüktüm. İyiyle kötüyü ayırt edebilecek durumda değildim," dedi. "Evde uzun uzadıya tartışılar. Sonunda beni tehdit ederek, sırrımı açıklamayacağıma yemin ettirdiler."

"Hiçbir şeyden korkma," dedi Mehmed. "Ben seni öz kardeşim o-

*Küçük Oda: İçoğlanlarının eğitildiğı saraydaki odalardan biri.

larak görüyorum. Bundan sonra da şimdiye kadar yaptığım gibi seninle ilgileneceğim ve sana karşı tavrım hiçbir şekilde değişmeyecek.” Sokoloviçler’in en güçlüsü sözünü tuttu ve Mustafa’yı kardeşçe bir sevgiyle korumayı sürdürdü. Genç korunuk sarayda berberbaşı oldu ve padişahın maiyetine katıldı. İlk savaş deneyimi Sultan Süleyman’ın 1548-49 yıllarındaki İran seferi oldu. Bu vesileyle efendisine daha da yaklaştı ve cesaretiyle dikkati çekti. Akrabası Mehmed’in desteği sayesinde kısa bir zaman sonra vergi tahsildarı olarak Bosna’ya gönderildi ve uzun yıllar boyunca bu ülkeyle bağını sürdürdü. Daha ilk yolculuğunda köyünü ziyaret etti ve komşularına İslam dinini kabul ettirmek sevabını işledi. Mehmed Sokoloviç 1545’te sadrazamlığa getirildiği sırada o tarihte Bosna Valisi olan yeğeni Mustafa sag kolu oldu.

En küçük kardeşinin doğdukları köyde kaldığını öğrenen Mehmed onu da yanına getirtti. Bundan sonra onu İbrahim Paşa’nın Sultanahmet’teki sarayında eğittirdi. Ne var ki o delikanlı da genç yaşta öldü. O sıralarda ailenin başka üyeleri de İstanbul’a gelerek Mehmed’in etrafında toplaşıyorlardı. Bunların baba tarafından kuzenleri oldukları söyleniyor idiyse de, hepsinin yakın akraba oldukları kesin değildir. Mehmed böylece etrafında Mustafa’dan başka, Ferhat’ı, Ali’yi, Derviş’i ve adaşı Mehmed’i de buldu. Onu doğduğu ülkeye yaklaştıranlar, onu yalnızlıktan kurtaranlar ve kökleriyle birlikte, özgüvenine kavuşturanlar bunlar oldu. Mehmed’in aynı zamanda en büyük desteği olmuşlardı. Akrabalarının, onun hizmetinde gittikleri yerlerden, Mehmed’in politik önlemleri ve amaçları izlenebilir. 1570’te hepsi, Mehmed’in oğlu Kurt Bey’le birlikte Budapeşte’yle Hersek arasında sınırda buluştular. Sokoloviç’in bir kuzini de İstanbul’a gelmişti. Bosna’nın askeri komutanının oğlu Cafer Bey’le evlendi ve Peçs’de yerleşti. Orada doğurduğu erkek çocuk sonradan vakıvnâvis Ali Peçevi olarak ün kazanacaktı.

1546’da Mehmed Sokoloviç’e verilen yeni görev, değerinin onaylanması anlamına geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu’nun deniz kuvvetlerinin başında Barbaros Hayreddin’in yerini almak her şeyden önce muazzam bir onurdu. İmparatorluğun deniz tarihinin en ünlü sayfaları bu korsanla bağlantılıydı ve yeni sayfalar açmak gerekiyordu. Sokoloviç ayrıca, davranışları, cesareti ve bilgisi açısından da olağanüstü bir adamın yerine Kaptan-ı Derya oluyordu. Kahraman bir gaddarlığın simgesi olan korsanla, diplomasi deneyimine sahip saray mensubu arasındaki fark o kadar büyüktü ki, padişahın ona gösterdiği tüm teveccühe karşın, Sokoloviç tatsız bir durumla karşılaşabiliyordu. Bu konuda bir tanık bulunmamasına karşın, padişahın hiç de kötü bir seçme yapmadığına hükmedebiliriz. Ardı arkası kesilmeyen çeyrek yüzyıllık savaş ve seferden sonra, Barbaros’un başını çektiği büyük korsanlar Osmanlı donanmasına büyük bir güç vermişlerdi, ama organizasyondan yoksundular. Barbaros’un çok güçlü müdahale-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

si sayesinde padişahın sancağının altında toplaşmış bazı korsanlar, Kaptan-ı Derya'nın ölümünden sonra diledikleri gibi dağılabilirlerdi. Padişah bu durumda, korsan reislerinin sırf ganimet elde etmeyi amaçlayarak kendi başlarına sağda solda çatışmalara girmelerini göze almaktansa, Akdeniz donanmasının tüm birimlerini bir tek adamın komutasına verip böylece tek biçimli bir organizasyona tabi kılmayı uygun görmüştü. Aynı zamanda da imparatorluğun deniz potansiyelinin Kuzey Afrika'dan, Ege Denizi'nden ve Arnavutluk'tan gelen korsanlara bağımlılığını azaltmak istiyordu. Bu hedefe ulaşmak için eski gemi tezgâhlarına düzen vermek ve yenilerini inşa ettirmek, ayrıca belirgin tipte, daha ağır tonajlı ve daha kaliteli gemiler yaptırmak gerekiyordu. Çeşitli Avrupalı görevlilerin raporlarına bakılırsa, XVI. yüzyılın ellili yıllarında bu tersane İstanbul'un karşısında, Altın Boynuz'un (Haliç) Beyoğlu kıyısında inşa edilmişti bile. Buraya gerek deniz gerekse kara yolundan kanalın yeterince derin olduğu yerden ulaşmak kolaydı. Bu tersane, üç yüz işçinin bir şantiye şefinin emrinde çalıştıkları yüz on üç tonozdan oluşuyordu. "Bir kadirge suya indirilir indirilmez aynı yerde bir yenisinin yapımına başlanıyordu... Türkiye kısa zamanda ve büyük çabalar karşılığında hatırı sayılır sayıda yeni geminin sahibi olmuştu. Bu, özellikle donanmanın yeni komutanının sayesindeydi. Bu girişim için gerekli parayı bulmak amacıyla, birçok eyalette ve özellikle Yunanistan'da yeni bir vergilendirme sistemi yürürlüğe konmuş, aynı zamanda ordunun birçok birliği donanmanın hizmetine girmişti." Mehmed Sokoloviç imparatorluğun deniz gücünü yeni baştan organize etmeye çalışırken, Barbaros'un gerçek varisi, Afrikalı* korsanların en korkuncu yiğit Turgut Reis, ünlü sefehinin izinde yürüyordu: 1550 yılının ilkbaharıyla yazında Napoli, Sicilya ve Tunus kıyısı arasında küçük bir savaş hüküm sürüyor ve V. Karl'ın amirali Andrea Doria'nın Armadası'nı Cezayir'in beyiyle karşı karşıya getiriyordu. Tunus sahilinde Suse'ye uzak olmayan küçük Afrika kentinin İspanyollar tarafından zaptı bu çarpışmalara son verdi.

Mehmed Sokoloviç deniz savaşlarına katılmazdı ama sadece İstanbul silahhanesinde kalıp, gemi inşaatlarıyla uğraşarak mali sistemin uyarlanması ve askeri potansiyelin donanmanın gereksinmelerine uyarlanmasıyla da yetinmezdi. Daha o devirde Türkler'in Hint Okyanusu yöresine girmesi için planlar geliştirdiği sanılıyor. Osmanlı donanmasını iki yıldır yönetiyordu ki, 1547'de bir Hint delegasyonu İstanbul'a gelerek Portekizliler'e karşı Osmanlı'dan koruma istedi. ("Elçiler armağan olarak ender hayvanlar, göz kamaştırıcı renklerde papağanlar, baharatlar, pahalı parfümler, reçineler, kokulu bitkiler, zencilerle hadımlar ve yalnızca insan etiyle beslenen bir köle getirmişlerdi.") 1548-49'daki İran savaşı sırasında Osmanlı donanması-

*Turgut Reis özbeöz Türk olup, bugün Muğla vilayeti olan topraklarda doğmuştur. (Ç.N.)

nın bazı gemileri Kızıldeniz kıyısında takviye edilmiş, bunlar 1538'de zaptedilen Aden'den sonra Hindistan'daki (Kathiavar) Din kentini zaptetmeyi denemişlerdi.

Mehmed Sokoloviç, Osmanlı'nın donanma meselelerini 1551'e kadar yönetti. Bu tarihte Rumeli Beylerbeyliği'ne atandı. Bilgi kıtlığı nedeniyle oldukça karanlıkta kalan bu beş yıl, en çarpıcı özellikleri azim, beceriklilik ve ağırbaşlılık olan bir kişiliğin daha da oturmasını sağladılar. Mehmed, sarayın gözdesi olmayı başarmıştı, öyle kalmayı da bildi.

5

Sahneye Çıkış

Sultan Süleyman'ın, Mehmed Sokoloviç'i Rumeli Beylerbeyliği'ne ataması hiç kuşkusuz ki Paşa'nın hayatının en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Sokoloviç gayretli, fakat hâlâ ağırbaşlı olarak, hata yapmadan geleceğini hazırlıyordu. Eskiden Osmanlı donanmasına kumanda ederken gücünü çok iyi bildiği bir düşmanı kovalamaktansa İstanbul'da kalmayı ve tersanelerde kadırgalar inşa ettirmeyi yeğlemişti. Olgunluk çağındaki Sokoloviç, uzun boylu, ince yapılı, alımlı, çağının zevkine göre yakışıklı, omuzları hafifçe çökük ve güçlü vücutlu bir erkekti. Anlamlı hareketleri olan uzun elleri, karşısındakilerin derhal dikkatini çekiyordu. Zengin ve dengeli kültürü, konuşmasını daima ilginç ve çekici kılıyordu. Mehmed Paşa o tarihlerde önemli devlet işleri ve özellikle ciddi sorunlarla karşı karşıya gelmiyor, bu durumda da eskiden uysal bir öğrenci olarak bulunduğu saraya tekrar yaklaşabilmek için yeteneklerinden zekice yararlanmak fırsatını bulamıyordu. Saray entrikalarına ve hanedanın trajik denecek derecede karmaşık ilişkilerine bulaşmayacak kadar ihtiyatlı ve kurnaz olan Mehmed Paşa, pek çok kimsenin ona bel bağlamasına yol açacak bir göreve ulaşmak için herkesin beğenisini ve sevgisini kazanmaya çalışıyordu. Bir yandan da padişahın yakınlık gösterdiği kişiye yanaşmak için fırsat kolluyordu. Sadrazam Rüs-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

tem Paşa'ya yakın durarak, onun gücünün ve ayrıcalığının temellerini araştırıyor; kaderi, bu devlet adamının yazgısına bağıymış gibi bir izlenim uyandırmadan, kendisi de doruğa tırmanmaya hazırlanıyordu. Mehmed Paşa sarayda kadınlarla, çok kez hükümetin kararlarında ve özellikle yüksek konumdaki memurların atanmasında etkileri görülen sultanlarla da dostluk ilişkileri kurdu. Görünüşe bakılırsa, Sultan Süleyman'ın kızı ve Rüstem Paşa'nın karısı Mihrimah Sultan'ın dostluğunu da böyle elde etti. Mihrimah kocasından çok daha genç, inanılmayacak derecede zengin ve zekâ oyunlarına, şiire ve dinsel gizemcilığe meraklı bir kadındı. Sokoloviç, padişahın hizmetinde yükselmek için kadınlardan yararlanmasını biliyordu. Yine de hiçbir harem entrikasına adı karışmamıştı. En küçük riski bile göze almayacak kadar onurlu ve yeterince uyanıktı. Aksine, saraya ve hanedana yeteneklerini sergileyerek yaklaşmak yolunu seçmişti. Çekici görünümüyle işlek zekâsı bunda ona yardımcı oluyor, resmi durumlara olduğu kadar günlük eğlencelere de uyum sağlamayı biliyordu. Mehmed Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliği'ne atanması çifte bir başarı sayılırdı. Bir kere İstanbul'da sarayın çevresinde kalacaktı. Onun zamanında Rumeli valileri bu eyaletin merkezi olan Sofya'da pek ender olarak oturuyorlar, zamanlarının en büyük kısmını başkentte geçiriyorlardı. Divan toplantılarında vezirlerden sonra en önemli yere sahiptiler. Başka bir deyişle, Rumeli Beylerbeyliği, yüksek memurlar için vezirliğe terfi ettirilmeden önceki basamaktı. Mehmed Paşa'nın yüzüne gülen baht, geleceğini bina etmek için gösterdiği çabaların haklı karşılığıydı. Gerçekten de daha o yıl, Macaristan'la, Habsburglar'ın kalıntılarına karşı girişilen savaşta ordunun başkomutanlığıyla görevlendirildi.

Sokoloviç 1551 Temmuz'unun sonlarında ordusuyla Belgrad'a geldi, oradan da Baka, Srem, Slavenya ve Bosna'dan gelen kuvvetlerin Slankamen'le Petrovaradin'de toplattıkları Srem'e gitti. O sıralarda yalnız o ve Tuna boylarına dağılmış Sırlar gerçek hedeflerinin bilincindeydiler denebilir. Hasımları, manevi yıpranmışlığa ya da daha kötüsü, kişinin ruhsal parçalanmasına yol açan bir politik şaşkınlığın pençesindeydi. Mehmed Paşa, düşmanlarının bu durumunu fark etmekte gecikmedi ve arı kovanına çomak sokarcasına fırsatı ustaca değerlendirdi.

Soyluların bir bölümünün iradesiyle Macaristan Kralı olan Erdel voyvodası Jan Zapolya, varis bırakmadan öleceğini düşünerek, 1538'de, Veliki Varadin'de imzalanan bir antlaşma uyarınca topraklarını Habsburglu I. Ferdinand'a vasiyet etmişti. Jan Zapolya'nın mirası o andan itibaren politik manevralara ek olarak, ilgililer arasında karışıklığa da yol açtı. Polonya Kralı II. Sigismund Auguste'nın kızı ve Zapolya'nın eşi Kraliçe Isabelle, en sonunda kocasının 1540'taki ölümünden kısa bir süre önce bir erkek evlat dünyaya getirdi. Viyana Sarayı'yla imzalanan antlaşma böylece tartışma götürür oluyordu.

Aynı yıl soylu ve ruhban sınıfının toplantısında Zapolya'nın yandaşları Jan Sigismond'u Macaristan Kralı ilan ettiler. Naiplik Konseyi'nde ise Kraliçe'nin yanında sivil naip olarak Martinuzi lakaplı keşiş Corci Utjesenoviç, askeri naip olarak da Petar Petroviç yer alıyordu. Ancak, Veliki Varadin antlaşmasının uygulanmasını talep eden I. Ferdinand, Erdel hanedanı üzerinde beceriksizce bir baskı uygulamaya başlamıştı. Ferdinand daha da büyük bir saflık göstererek, Sultan Süleyman'a başvurmuştu. Sultan Süleyman, Mohaç yenilgisinin sonrasında babası Türkiye'ye boyun eğen, yeni doğmuş Zapolya'nın yüce hâmisi sıfatıyla Orta Macaristan'ı alelacele işgal ederek burasını Buda paşalığına dönüştürdü (1541).

Zapolya'nın egemenliğindeki bölgeler artık başkenti Gyulafeher-var olan Erdel'den ibaret kalmıştı. Bütün bu olanlar, olaylarda rol oynayanların karakterlerini daha da belirginleştirdiler. Bu kişilerden birincisi Kraliçe Isabelle idi. Yalnızca politikanın dolambaçlı yollarında kararlı olan Isabelle, yakın kader arkadaşlarına karşı bile kuşku-cu, gereksiz yere değişken ve kararsız bir insandı. Kurnaz olmaya çalışırken bile beceriksizlik gösteren bu kadının tek onurlu yanı, çoğu kez kudurmuş bir aslan gibi tepki göstermesine neden olan evlat sevgisiydi. İlerlemiş yaşına rağmen güçlü, eşsiz bir bilgi ve kültür sahibi olan keşiş Corci Utjesenoviç ise keskin zekâlı ve korkulacak biriydi; yalnız kaldığı ender zamanlarda gizli bir melankolinin pençesine düşen bu adam, ününü hile ve entrika alanındaki başarısına borçlu, sayılan bir diplomattı. Son olarak Petar Petroviç ise kaba, adi bir asker ve yeteneksiz bir entrikacıydı. Isabelle, Petar Petroviç'i tutuyor, fakat onunla ilgili fazla bir umut beslemiyordu. Adamın bir yandan etrafını Sırp yandaşlarıyla doldurmasına, öte yandan Türkler'le bağlantısını sürdürmesine, böylece ülkeyi iç savaşa sürüklemesine göz yumuyordu. Bunun da nedeni, sarayını el altından yöneten Utjesenoviç'e karşı denge sağlamak istemesiydi. Keşişten nefret etmesine, tiksintmesine rağmen, belki de ondan korktuğu için haksız yere onun zekâsı ve kurnazlığıyla ulaşılamaz bir konumda olduğunu düşünüyordu. Bir yandan Habsburglar'ın baskısı, öte yandan Türkler'in akınları ilişkilerinin her aşamasını yönlendiriyordu: Kraliçe Isabelle de Erdel'le Banat'ı I. Ferdinand'a bırakması yolundaki teşviklere yavaş yavaş boyun eğiyordu; ama çekinerek de olsa, İstanbul'a da bel bağlıyor, dengeyi koruması için Viyana'ya müdahalede bulunmasını umuyordu. Utjesenoviç ihtiyarladıkça tüm umutlarını Katolik Avusturya'ya bağlamıştı, bu ülkenin, bir savaş durumunda Türkiye'ye baskın çıkacağına inanıyordu. (Habsburglar'ın da desteğiyle Roma'dan bir kardinallik koparmayı da umuyordu), ama aynı zamanda Türkler'le de iyi geçinmeye özen gösteriyor, onlara armağan ve mektuplar yolluyor, kendini sadık bir komşu olarak kabul ettirmeye çalışıyordu. Bütün bunların amacı padişahı aldatmak ve yumuşatmaktı. Aynı zamanda, çevirdiği dolaplarda başarılı olduğunu kendi kendine kanıtlamanın

SOKOLLU MEHMED PAŞA

peşindeydi. Petar Petroviç ise daha basit bir yol izliyordu. Sırplar'ı etrafında topluyor, naibi olduğu ülkenin bağımlılık durumundan hoşnutmuş gibi, aynı zamanda Türkler'in yardımına güveniyordu. Onun da kallesçe bir planı vardı. İşler kötüye gittiği takdirde, büyük bir soylu olarak bir zarar görmeden taraf değiştirebileceğini düşünüyordu. Bu uyumsuz hedefler, üç kişiyi de kendinden çok başkalarını düşünmek durumunda bırakıyordu. Trajik bir son kaçınılmazdı. 1551 Mayıs'ında keşiş Corci'yle Habsburglar'ın arasında sürdürülen Erdel'le Banat'ın Avusturya'ya bırakılmasıyla sonuçlanacak müzakereler sırasında trajediye neden olacak bir kişi ortaya çıktı: Zalim ve övülgen olduğu kadar sefih ve ruhsuz bir paralı asker olan Giovanni-Battista Castaldo'ydu bu. Eskiden V. Karl'ın bir generali olan bu Napolili, İtalya'da, Fransa'da, İspanya'da ve Hollanda'da yaptığı haydutluklarla nam salmıştı. I. Ferdinand onu kardeşinin elinden alarak Macar ordusunun başkomutanı yapmış ve Zapolya mirasıyla ilgili müzakerelerin sonuçlanması için üç bin İspanyol askeri ve beş bin Tirollü'yle Erdel'e yollamıştı. Castaldo, Erdel'e gelir gelmez, 'keşiş Corci'nin tehlikeli manevralarda bulunması durumunda' ne yapacağına dair Kral'dan direktif istedi.

Erdel'le Banat'ın oldukça kalabalık olan enerjik ve özgür ruhlu Sırplar'ı, akıntıya kapılıp gitmemek için olayları büyük bir dikkat ve ihtiyatla izlemekteydiler. Bir yüzyıldan eski deneyimleri, asker sıfatıyla hazır durumda, seçimlerinde özgür, savaşta da cesur olmaları gerektiğini onlara fısıldıyordu. Gerçekten de sadece bu tutumları, gelecek karşısında onlara umut veriyordu: En karışık zamanlarda bile harekete geçmekten çekinmeyen iyi askerleri herkes kapışıyordu ne de olsa. Bu nedenle de kazananın arkasına saklanmaktansa, yenilen tarafın dikkatini çekmek daha kârlıydı. Amaçları uğruna gerekirse ölmeye karar verdikten sonra, aynı yazgıyı paylaşmaya mahkum Sırp cemaatinin içinde sağlam bir unsur oldular. Kölelik suskunluğunun içinde olup, daha iyi günlerin gelmesini bekleyen, böylece adlarını üstünde yaşadıkları toprakla özdeşleştirenlerin aksine, Sırplar sürekli hareket halindeydiler; tarihin, düşünülerek yapılan çabalarla yazıldığına inanıyorlar, mutluluğa erişmeden, üstünde yaşanan toprağı fethetmeden önce içsel özgürlüğe ulaşmak gerektiği hayaline kapılmış gidiyorlardı. Erdel ve Banat Sırpları'yla, Sırbistan'da Srem'de ve Tisa'yla Tuna arasında, Buda çevresinde, Szeged, Subotika, Baya, Sombor, Bacs ve Titel'de yaşayanlar arasındaki sürekli bağlar bu girişimleri teşvik ediyordu. Zapolya devletiyle Türk eyaletleri arasındaki sınır onlar için yoktu. İki yönde yolculuk ediyorlar, gemilerini suyun onları götürebildiği yere kadar götürüyorlar, kâh Petar Petroviç'in askeri birliklerine, kâh yakınlardaki Türk ordusuna katılıyorlar, hoşgörüyü karşılandıkları bütün kentlerde ticaret yapıyorlar, her yerde manastırlar inşa ederek böylece yeni bölgeye eski vatanlarından bir parçayı naklettiklerini sanıyorlar, eski vatanlarına duydukla-

rı bağıllığı yeni ülkelerine aktarıyorlardı. Ancak çok sonra yayılmalarının sonucu olan bir unutuş ve körelmiş bir vicdan Sırplar'da kendini gösterdi ve fikirleriyle projelerinin yıkımından sonra XVII. yüzyıl sonlarına kadar böyle sürdü. Sokoloviç zamanında ise Sırplar doğdukları topraklardan uzaklaşıyorlar, ama yaşam savaşıyla meşgul olmalarına rağmen, içlerinden vatanlarına bağlı kalıyorlardı. Düşünceleriyle nice sınırlar aşıp, gidiş ve gelişleri sırasında eski yolları arşınıyorlar, bir yandan Györ'le Tuna üzerinde, Viyana'ya uzak olmayan Komaron, öbür yandan da Hilandar arasında yeni yollar katediyorlardı. Zapolya mirasını Habsburglar'a devredecek müzakereler sırasında Erdel'le Banat'ta karışıklıklar çıkınca, Padişah etkisini kaba kuvvetle vurgulamak için derhal bir ordu gönderdi. Sırplar da o zaman, o anda ve o yerde yazgılarını seçmek için sahnede belirtiler. Aynı zamanda komşu ülkelerdeki hemşerilerinin durumuyla ilgileniyorlardı. O sırada silahlı ve hazır durumda olmalarının bir nedeni, 1550'de Kraliçe Isabelle ile Petar Petroviç'in, iktidarı, güçlü keşişin elinden almak ve onun, ülkeyi Ferdinand'a teslim etmesini engellemek için giriştikleri eylemlere katılmalarıydı. Ne çare ki keşiş ülkenin yönetimini hâlâ pençesinde sıkı sıkı tutuyor ve askeri kuvvetlerini toparlıyordu. Nikola Krepoviç adındaki derebeyi, 10 Ekim 1550'de Kanad yakınında önemli bir yenilgiye uğradı ve Sırplar'ının iki bin beş yüzünü savaş meydanında bıraktı. Utjesenoviç o sırada yirmi bin kişilik bir kuvvetin başında başkent Gyula'nın üzerine yürüyordu. Petar Petroviç burada üç bin kişilik başka bir Sırp kuvvetiyle Kraliçe Isabelle'i korumaya çalışıyordu. Çabalarının bir yararının olmayacağını gören Kraliçe Isabelle mücadeleyi bıraktı, keşiş Corci de duruma hâkim oldu. Utjesenoviç Macaristan ve Erdel tacını Habsburglu Ferdinand'ın başına oturtmaya hazırlanırken, Sırplar kayıplarını hesaplıyorlar, içine düştükleri durumu ölçüyorlar ve onları bekleyen olayları daha büyük bir ihtiyatla karşılamaya hazırlanıyorlardı.

İran seferini tamamlayan Sultan Süleyman 1549 sonlarında İstanbul'a dönmüştü. Çok geçmeden uç beylerinden aldığı mesajlardan, keşiş Corci'nin şüpheli faaliyetlerini öğrendi. Kararsız kraliçeyi davalarına kazandırmak ve krallarına Isabelle'in tacını götürmek isteyen I. Ferdinand'ın adamlarının hareketleri de en az keşişinkiler kadar şüphe uyandırıcıydı. Nikola Krepoviç'in yenilgisi ve Corci Utjesenoviç'in kendi kraliçesine karşı giriştiği sefer, hiçbir karanlık nokta bırakmıyordu. Padişah 1551 başında Erdel aristokrasisine bir ferman yollayarak, Prens Jan Sigismond'un tac giymesini, Becej ve Beckerek kentlerinin ise Türkiye'ye teslimini talep etti. Vatan haini ilan edilen Utjesenoviç, ülkenin tüm yönetimini tek naip Petar Petroviç'e bırakacaktı. I. Ferdinand'la Utjesenoviç yıllık vergiyle armağanlar yollayarak İstanbul hükümetini oyuna getirmeye çalıştılar. Kraliçe Isabelle, ordusunu dağıtmak, keşişle uzlaşmak, Tomo Nadajdi'yi ve Andre Batori'yi, iktidar transferini gerçekleştirmekle görevli Ferdi-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

nand'ın elçileri olarak kabullenmek, son olarak da Giovanni-Battista Castaldo'yu İspanyol askerleriyle birlikte buyur etmek zorunda kaldı. Kraliçe feragatini elinden geldiği kadar, antlaşmanın imzalandığı 19 Haziran 1551'e kadar geciktirmeye çalıştı. Isabelle, Erdel'i ve Aziz Etienne tacını Ferdinand'a bırakıyordu. Oğlu için bunun karşılığında Silezya'da bir dükalık ve bir kral kızıyla evlendirilmek vaadi elde ediyordu. Aynı antlaşma uyarınca Petar Petroviç Temeşvar, Becej, Beckerek, Lipovo, Soljmos, Lugos ve Karansebeş kentlerini bırakıyordu. Karşılığında Munkac kentiyle onu çevreleyen beylik arazileri kendisine veriliyordu. Kolosvar'da toplaşan Erdel soylularının konseyi bu değiş tokuşu onayladı ve I. Ferdinand'ı yeni hükümdarları olarak kabul etti. En önemli kentlerle çevreledikleri bölgelere yeni komutanlar geldi: Stefan Losonci Temeşvar'a, Andre Batori Lipovo'ya atandı. İspanyol Bernardo Aldana, Lugos'a askeri vali oldu, Corci Sereci'nin payına ise Karansebeş düştü. Sadece keşiş Corci Utjesenoviç konumunu koruyordu. Kral I. Ferdinand onu grandük ünvanıyla Erdel naipliğine atadı. Ekim ayında da Papa'yı onu kardinal yapmaya razı etti. Kraliçe Isabelle ve genç Sigismund'la Silezya'ya doğru yola çıkan Petar Petroviç, Erdel'deki son gününde Sultan Süleyman'a değişikliği bildirdi.

Süleyman'ın bu bilgilere gereksinmesi yoktu. Buda'nın paşası ve diğer sınır görevlileri kuzeyde dönen dolapları kendisine duyurmuşlardı. Bununla birlikte, İstanbul'daki Avusturya elçisi Malvezzi bu işten haberi olduğunu inatla inkâr ediyordu. Süleyman ona, Viyana'ya bir haberci yollayıp hükümetinden doğru bilgileri istemesini emretti. Aynı zamanda da bu habercinin Viyana'dan dönüşünde Türk topraklarına girer girmez tutuklanmasını ve üstündeki bütün mektupların alınması emrini verdi. Bununla birlikte, bu eylem duruma açıklık kazandırmaya yetmedi: Mektuplar, İstanbul'da kimsenin çözemediği karmaşık kodlarla şifrelenmişti çünkü. Malvezzi evine yollandı, ama padişaha vergiyi getiren Ferdinand'ın habercisi, hükümeti bir noktaya kadar sakinleştirdi. O sırada 'savaş için gizlice Erdel'e gelen' gizemli bir Fransız, Gaskonyalı Yüzbaşı Aubin ortaya çıktı. Ne var ki onu tanımışlardı ve Utjesenoviç, Kraliçe Isabelle'le Ferdinand'ın elçileri arasında bir uzlaşma sağlayıncaya kadar kalmak üzere hapse atıldı. Aubin, badireyi, padişaha verilecek bir mektupla birlikte onu sınırdan geçiren Petar Petroviç sayesinde atlattı. İstanbul'a varınca Aubin, Malvezzi'yle yüzleştirildiği bir Divan sırasında Erdel'de olan bitenleri anlattı. Sonuçta, Sadrazam, Aubin'e ipekli bir kaftan armağan etti ve Fransız politikasını uzun uzun övdü. Malvezzi ise Yedikule zindanlarına atıldı.

I. Ferdinand'ın elçileriyle yaptığı görüşmeler ve Kraliçe Isabelle'le yaptığı kavgalarla meşgul olan keşiş Corci, yalan haberlerle Türkler'i aldatmayı sürdürüyordu. Dediğine göre asıl vatan hainleri hasımlarıydı; kendisi de Almanlar'ı ülkeden kovarak oraları Sultan Süley-

man için elinde tutacaktı. “Buraya ordunuzu yollamamalısınız. Savaş, memleketin yıkılıp yıkılmasıyla sonuçlanır. Oysa zavallı ulusumuzun bu olanlarda hiçbir suçu, kabahati yok,” diyordu. Ferdinand’ın Erdel’deki askerlerini kendisi kovacak, üzerinde anlaşmaya varılmış vergileri de bundan böyle düzenli olarak İstanbul’a yollatacaktı. Sultan Süleyman bu oyuna kanmış göründü. Serasker* Mehmed Sokoloviç’in, ordusuyla Sofya’dan ayrılmaya hazırlandığını biliyordu. İstanbul’dan, biri naip Utjesenoviç’e, ikincisi ise Erdel’in soy-lular topluluğuna olmak üzere iki ferman yollandı. Ferdinand’ın, Jan Zapolya’ya ait topraklardan çıkarılması, padişaha ise verginin ödenmesinin sürdürülmesi talep ediliyordu. Padişah, hepsi esasen Türkiye’yle Erdel arasında kurulmuş ilişkilerden kaynaklandığı için, yu-karıdaki koşullara uyulması kaydıyla bu ülkeyi korumasını sürdüreceğine söz veriyordu. Padişahın, savaş yerine barışçı bir çözüm aradığı belliydi. Kızı Isabelle’i himayesine alması için Polonya Kralı II. Sigismund’a yaptığı baskı, padişahın, eskiden Jan Zapolya’ya, onun arkasından da dul karısına verdiği söze bağlı kaldığının kanıtıydı. Türkler’i pazarlık yapmak zorunda bıraktığı için Corci Utjesenoviç hedefine ulaştığını sanıyordu. İşlerini büyük bir bilinç ve beceriyle idare etmeyi sürdürmekte olduğuna inanmıştı. Oysa Mehmed Sokoloviç ağustos ayı başlarında seksen bin kişilik bir ordu ve elli topla Petrovaradin’e varmıştı bile. Türk seraskerinin, Ferdinand’ın ordusunun Erdel ve Banat’tan çıkması, verginin ise padişaha yollanması kaydıyla barışçı bir anlaşmaya taraf gözükmese, keşişi doğru yolda olduğuna inandırıyordu. Utjesenoviç, Sokoloviç’e yanıtını bir süre geciktirdi, sonra ‘âdeti üzere gerçekleri değiştirerek’ yanıtını yolladı. Görünüşe bakılırsa, böyle davranmakla Kral’ın ona yardım yollayacağını, vakit kaybeden Türkiye’nin de en azından bu yıl saldırmaktan caya-çağını umuyordu. Yaz sonuna yaklaşırken sabrı tükenen Sokoloviç, 7 Eylül’de Titel yakınında Tise Nehri’ni aştı ve Becej üzerine yürüdü.

*Serasker: Başkomutan

Keşiş Corci, Mehmed Paşa ve Sırplar

Mehmed Sokoloviç'le Corci Utjesenoviç ihtiyatı elden bırakmamakla beraber, birbirlerini merak ediyorlardı. Gidip gelen mektuplar aracılığıyla bir çatışmaya hazır düşman ordularının komutanlarından ziyade, türlü yollarla savaştan kaçınan iki diplomat gibi birbirlerine yaklaşmışlardı. Rumeli Beylerbeyi, türlü hilelere başvuran hasmının ona bir ay kaybettirmesine göz yummuştu: Çok geç başlayan savaş tam bir başarıyla sonuçlanamazdı. Bu gecikmeyi haklı gösterecek gerekçe de vardı: Bab-ı Âli'nin isteği, Erdel'i kan dökmeden yine Osmanlı egemenliğine sokmaktı. Yine de komutanın gururu incinmiş sayılırdı. Sokoloviç, bu keşişte çelik gibi sağlam bir iradenin, keskin bir zekânın ve hayranlık uyandıracak bir kurnazlığın varlığını seziyordu. Beklenmedik yetenekleri olan bir düşmanla karşı karşıya olduğuna dair içindeki garip sezgi, Mehmed Paşa'nın, harekâtı büyük bir soğukkanlılıkla başlatmasına ve tüm durumlarından yararlanmasına yardımcı oldu.

Utjesenoviç tarihte trajik sonlu büyük bir devlet adamı olarak tanınır: Gerçekten de öylesine çözümsüz gözükken güçlükler ve engellerle karşılaştı ki, çıkar gütmeyen olağanüstü çabaları onu ancak mahvına götürebilirdi. Ulaştığı son, aşılamaz olduğu bilinen ve onu yıkabilecek güçlüklerle karşı çok büyük bir cesaretle savaşan bir adamın şanssız yazgısı olarak gösterilir. Savaşın kaçınılmaz gözüktüğü bir sırada elden geldiğince az bir çalkantıyla Erdel'in Viyana'ya karşı bağımsızlığını korumak gibi bir hedefi olan Türk diplomatlarının kurnazca girişimleri başka ilişkileri de açıklarlar: Corci Utjesenoviç savaşı kışkırtarak kendi mahvına yol açtığı gibi basit bir bağımlı dükalık mertebesine düşürdüğü Erdel devletinin küçülmesine de neden oldu. Habsburg hanedanının çıkarlarına, yönettiği ülkenin bağımsızlığından daha çok değer veriyordu. Edinilen izlenim şu: Bu işle ve Utjesenoviç'le ilgili gerçekler Habsburglar'ın sonsuz çıkarlarına feda edilmiştir.

Bir olayı en basit şekline indirgemek mümkün olsaydı, Utjesenoviç'in trajedisinin neredeyse açıklanamaz kalması gerekirdi. Türkler'in bir müdahaleyle karşılık vereceklerinin, bunun ise bir savaşa dönüşeceğinin bilincinde değilmiş gibi, Erdel devletini Habsburglar'ın eline teslim etmişti. Kral Ferdinand'ın kuvvetlerinin, değil gö-

receli olarak uzaktaki Erdel'i, kendi topraklarını bile bir istiladan koruyacak güçte olmadığını hiç kuşkusuz biliyordu. Hukuksal anlamsızlığı açısından iki tarafın da kabul edemeyeceği bir çözüm vardı. (Bu çözüm aklına son anda gelmiş olmalı): Erdel'le Banat'ın Türkiye'ye karşı vasallık durumu sürecekti, ama her iki bölge de Avusturya tarafından ilhak edilecekti. Keşiş Corci buna rağmen bu maceraya atıldı: Sadece Türkler'in İran seferinden sonra oluşturdıkları tehlike ve giderek sıklaşan tehditleri böylesi bir durumu haklı gösterebilir. Ne var ki İstanbul'daki silahların şakırtısı keşişi ürkütüyordu. Oysa bu işin orada diplomatik yollarla çözülmesi hâlâ mümkündü. Keşişin açık seçik Avusturya'ya yaklaşması ve Türk ordusu Tuna'da olduğu halde, savaşı durdurmak için perde arkasından girişimlerde bulunması nasıl açıklanabilir? Eğer bilinçli bir diplomat gibi davranmış olsaydı yıllık vergi nedeniyle padişaha bağımlı olan Zapolya, Macaristan'ın statüsünün değişmesini Türkiye'nin istemeyeceğini tahmin etmesi gerekirdi. En akla yakın açıklama, hayatının sonuna yaklaşan Utjesenoviç'in kardinal şapkasını giymeyi ve Protestanlığın kemirdiği Erdel'i eski Macar topraklarının bir kısmını elinde tutan hükümdara teslim ederek, Katoliklik görevini yapmayı istemiş olmasıydı. Bu amacını gerçekleştirmeye çabalarırken (uyuşukluğun, meydan okumanın ve bunakça bir inadın gölgelediği) o çok güvendiği diplomatik becerisinin, başka çıkar yollarının başarısızlığı karşısında son çareyi oluşturduğuna her zamankinden de fazla inanıyordu. Bazı ünlü kişilerin trajik yazgıları, tarih sahnesinde çok uzun zaman kalmış olmalarıyla açıklamasını bulur.

Utjesenoviç, sağgörüsünün onu arzuladığı sonuca götüreceği yolundaki aldatıcı hayalini uzun zaman korumuş olsa da, bir önlem olarak savunmayı hazırladığı ülkenin güçlerini tahmin konusunda gerçekçi davranıyordu. Parasal sıkıntıya rağmen, kentler 1551 yazında aceleyle tahkim edildiler. Ferdinand'ın vekili buna rağmen elindeki ordunun sayıca yeterli olmadığını, donanımının zayıf, askerlerin ise isteksiz olduklarını çok iyi biliyordu. Son anda Kral Ferdinand'a, özel bir kararnameyle köylülere özgürlüklerini bağışlamasını, böylece onların dövüşmeye teşvik edilmelerini önerdi. Bu özgürlük vaadinin Sırp'ların bağlılığını kazanacak olan Türkler'den gelmesindenense Ferdinand'dan gelmesi daha iyi olurdu. Bu önerinin sonuca ulaşmayacağını bilen Utjesenoviç, Sırp'lar'a seslenerek, Petar Petroviç'in ve Türkler'in tarafını tuttukları için onları bağışladığını söyledi ve askeri liderlere paralı askerlerin ücretlerini peşin vermesini emretti. En başta da derebeylerini ve liderlerini, örneğin Nikola Krepoviç'i, Petar Boziç'i, Dük Oliver'i, Cvetko Subotiç'i, Novak Novakoviç'i ve daha başkalarını kendi tarafına çekmeye uğraştı. Keşiş Corci'ye göre Sırp'lar, Kral'ın daha önemli takviyeler yollamaması durumunda, Erdel'le Banat'ın kaderinin bağlı olacağı bir askeri güç oluşturuyorlardı. Bu gözlem onu çok kez acı veren, çok kez de çaresiz bırakan bir kızgınlı-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ğın, hatta kinin pençesine düşürüyordu. Böylece, 1550'de Petar Petroviç'in yenilgisinden yararlanarak onun müttefikleri olan Sırplar'ı katletti. Zaman hızla aktığından öldürmek için her anından yararlanan kıyımlardan biri oldu bu. Bununla birlikte, tehlike keşişi daha uzlaşıcı, daha yumuşak ve nazik kılmaktaydı; Sırplar'ın, Osmanlı'nın gücünü sarsacak bir kuvvetin ve azmin sahibi olduklarına çocukça inanmıştı. Keşiş, Kral Ferdinand'ın da onun bu görüşünü paylaştığını biliyordu. Erdel'e yolladığı deneticilerine, Sırplar'a özellikle dikkat etmelerini buyuruyordu. Utjesenoviç sonunda Kral'ın fikirlerine katılarak ustalığını kanıtlamaya ve çifte bir hedefe yeltendi. Ferdinand'a Türkiye'nin ileri gelen iki Sırbıyla, 'etkisi, eskiden Pavle Bakiç'in itibarından geri kalmayan' iki kişiyle yaptığı anlaşmayı bildirdi. Kral, ülkelerinin yakınına güçlü bir ordu gönderir göndermez altmış bin kişi toplayacaklardı. Ne çare ki Ferdinand sahibi olmadığı bir orduyu yollayamazdı. Elindekileri gevşekçe yönetiyor ve ülkelerin çaresizlikten avucuna düşmelerini bekliyordu. Utjesenoviç'in görünürde parlak projeleri, sürekli kayan bir temel üstüne oturtuldukları için basit bir mantıksal yanılsama oluyordu.

Keşiş ülkenin savunmasını hazırlarken, başlıca kentlerde karargâh kuran Sırplar, son olayları ve durumu birkaç yüzyıllık deneyimlerinin ışığında inceliyorlardı. Deneyimlerinin, tehlikeyi sezinleyip gölgede sapacakları yolu keşfetmelerine yardımcı olacağına inanmışlardı. Garnizonlara bölünmüş olduklarından birbirlerinden ayrı durumdaydılar, casusları olan gezgin satıcılar, dilenci keşişler ve kılık değiştirmiş haberciler aracılığıyla iletişim kuruyorlardı. Bu garnizonlar, uzun saatleri Türk saldırısının sessiz bekleyişiyle dolduruyorlardı. Hepsinin aynı şekilde tepki göstermesi için yeterince belirgin iki gerçek vardı: Keşiş Corci, Petar Petroviç'in yenilgisinden sonra Sırplar'ı katletmeye başlamakla dengesiz ve deneyimsiz olan gerçek yüzünü göstermişti. Keşişin övgüleri artık kimseyi aldatmazdı. Sırplar onun safına geçmek için bir koşul öne sürdüler: Ülkeyi Türkler'e karşı savunmaya yardımcı olacak daha kalabalık bir krallık ordusu. Bu ordu, varlığıyla ve özellikle komutanlarının hareketleriyle iç durumu dengeleyecek ve Sırplar'ı bu kurnaz keşişin karşısında yalnız kalmışlıktan kurtaracaktı. Sırplar herhangi bir fırtınalı dönemin eşiğinde daima bağımsız ve özgür davranmışlardı. Önceki maceralarından farklı olarak 1551 olaylarına her türlü toyluktan arınmış olarak atıldılar.

Mehmed Sokoloviç 3 Ağustos'ta Petrovaradin karargâhındaki ordusunu toparlayıp istemediği bir saldırıya hazırlanırken, Habsburglar'ın politikasını izlemekten vazgeçirmek istediği keşiş Corci'ye onu ürkütmek amacıyla bir mektup yazıyordu. Komutasında otuz eyalet, sekiz bin yeniçeri ve yüz bin süvari vardı. Muhakkak ki abartılmış olan bu rakamlar bununla birlikte, az kalabalık bir muvazzaf orduyla, asi keşişin üzerine gidecek başkomutanın emrine verilmiş olan kala-

balık yedek birlikler arasındaki garip oransızlığı açığa çıkarıyor. İstanbul hükümetinin, düşmanın güçsüzlüğü göz önüne getirildiğinde, hazırlanan savaşın çok büyük sayıda seçme birliğin yerinden oynatılmasını gerektirmediğini, asi kulun paniğe kapılıp dize gelmesi için süvarilerin yeteceğini düşündüğü ileri sürülebilir. Ama görünüşe bakılırsa, padişahın gerçek niyeti bu değildi.

Sokoloviç, Erdel'e hareket ettiği sırada, Türkiye'de bir kısmı İslamiyeti kabul etmiş ve yepyeni bir enerjiyle silahlanmış çok büyük bir etki sahibi, kalabalık bir Sırp kitlesinin bilincine varmaya başlıyordu. Sultan Süleyman'ın eseri olan yeni yasalar belli ki meyve vermeye başlıyordu. Çoklukla önceki dönemlerin deneyim ve faaliyetleri üzerinde kurulu yeni yasaların hedeflerinden biri korumalı halk statüsünü elde etmiş bütün tebaaları çok gelişmiş ve esnek bir vergilendirme sistemi kanalıyla imparatorluğun hizmetine sokmaktı. Sırplar padişahın askeri olmak için seve seve saf değiştiriyorlardı: Hizmetlerinin karşılığında bir vergi indirimine hak kazanıyorlar, ayrıca hayatlarında belli bir bağımsızlığı koruyarak ya da elde ederek, kendi kendilerinin efendisi olduklarına ve yazgılarını yönlendirebildiklerine inanıyorlardı. Bu duruma kolayca ayak uydurmalarının bir nedeni, Tuna fetihlerinin karmakarışık yüzyılı boyunca yeterince liberal bir politik yaklaşıma alışmış olmalarıydı. Balkan ve Tuna havzası ülkelerinin birbiri arkasından çökmesi, insan kitlelerini, ortaçağlardan kalma bir pasiflikten kurtulmak ve varlıklarını kanıtlamak için, olaylar karşısında sorumluluk düzeylerini yükselterek çabalarını ikiye katlamak zorunda bırakıyordu. Sokoloviç, Erdel'e saldırdığı sırada Türk kamu alanlarında Sırplar'ın aktif varlığı, o sıralar imparatorluğun çevresinde, Sırplar'a, yeğleyebilecekleri olanaklar sunacak güçte başka bir devletin olmayışından kaynaklanıyordu. Venedik'e ait bölgeler çok sınırlıydı ve çoğu, Sırplar'a göre fazla uzaktı. Avusturya'nın, Türkiye karşısında askeri bir siper oluşturma yolundaki girişimleri ise Sırplar'a güven vermiyordu. Habsburg hanedanına boyun eğmesinden sonra Erdel'deki durum söz konusu zaman dilimini açıkça gözler önüne seriyordu.

Güney Slavları'ndan oluşan ve büyük nüfuz sahibi bir vezirler konseyiyle çevrili olan Sultan Süleyman'ın, Sırplar hakkında bir devlet adamı pragmatizmiyle damgalanmış çok kesin bilgileri vardı. Adil yasalarından destek alarak ona sadakatle hizmet eden bu ulusu tanımakla kalmıyor, bu ulusun içinden, hizmetleri ve birçok inkâr edilemez değerleri nedeniyle sivrilen, özgür ruhlu Sırpları da çok iyi tanıyordu. Mehmed Sokoloviç kendi liderleri tarafından yönetilen on binlerce süvariye Erdel'e doğru götürürken, keşişin kalelerini savunana askerler de kendi derebeyleriyle komutanlarının emrindeydiler.

Türkler seferleri sırasında düşmanla çok kez yazılı olarak haberleşiyorlardı. Bu, onlara, güçlerini vurgulamak, düşmanı duraklatıp ürküterek, teslim olmaya sürüklemek olanağı veriyordu. Vaatlerle,

SOKOLLU MEHMED PAŞA

korku ve hile yoluyla düşmanın hakkından gelebilecek olduktan sonra, kendi dinlerinden olan askerlerin kanını niçin akıtacaklardı ki? Mehmed Sokoloviç o yörelerin Macar derebeyleriyle haberleşirken yalnız Sırp diliyle Kiril alfabesini kullanıyordu. Yanıtların da aynı dilde yazılmasını talep ediyordu. Tercümanlık yapacak Sırp kökenli subaylar veya keşişler arayan Erdel ve Banat kentlerinin komutanları böylece Sırp kökenini gizlemeyen, dolayısıyla vaatlerine güvenilir bir paşanın gelişini müjdeliyordu. Banat'ın Sokoloviç tarafından fethine ilişkin tüm önemli olaylar, Mehmed Paşa'nın Petrovaradin'deki kampta bir ayını, Corci Utjesenoviç'in yalanlarına kanarak boşuna geçirmediğini anlatıyor. Çeşitli kılıklara girmiş güvenilir adamlar, Türk ordusunun başkomutanıyla Banat'ın kentlerinde karargâh kurmuş Sırp müfrezeleri arasında bağlantı sağlamışlar ve padişah adına onlara 'kendilerine bir fenalık yapılmayacağı, topraklarını kullanmalarına izin verileceği ve tüm adaletsizliklerinden korunulacakları' vaadini iletmişlerdi.

Krallık simgelerinin Ferdinand'a verilmesinden önceki durumu yeniden kurmak için orduyla Erdel'e gönderilen Mehmed Sokoloviç, keşiş Corci Utjesenoviç'le sonuçsuz müzakereler sürdürmektense, bir savaşa atılmaya karar verdi. Tüm savaşlar gibi sonucu belirsiz olan bu savaşta, Sırp'ların savaş meydanındaki desteğinin ona zaferi garantileyeceğine güveniyordu. Mehmed Paşa o güne kadar Türkiye'nin savaş tarihinde yer almamıştı. Biyografi yazarlarına göre, Sultan Süleyman'ın giriştiği seferlere katılmış, bu vesilelerden padişahın ona duyduğu beğeniye artırmayı amaçlamıştı. Bu tür gözlemler insana oldukça yavan geliyor. Gerçekten de tarih, yalnız ünlü komutanların değil, unutulup gitmelerini sadece bu gibi anların engellediği tanınmamış kişilerin de cesaret ve yiğitlik örnekleriyle dolup taşmaktadır. 7 Eylül 1551'de sallardan yapılmış bir köprüden Tisa'yı aşarken Sokoloviç, bir kavşağın başına gelmişti. Önünde onu şan ve şöhrete götürecek yeni yollar açılıyordu. Tüm sorumluluğunu üstlendiği ve adıyla anılacak ilk savaş girişimiydi bu. Her şeyden önce devlet adamı ve diplomat olması için eğitilmiş, bir savaş meydanında karar almak için değil, devlet işlerini yönetmek üzere yetiştirilmişti. Azimli ve kararlıydı, ama aynı zamanda savaşın dehşet verici tabloları karşısında duyarlıydı. Ne çare ki ancak bu yol onu hedefine götürebileceği için, bu seferi kaçınılmaz olarak görüyordu. Bu savaş sırasında harekâtı fazlasıyla hesaplı hazırlayan, yöneten ve sonuçlandıran bir devlet adamı olarak kaldı. Bu tarafı, acele kararlar almak ve bunları anında yürürlüğe koymak gerektiği zaman onun için sadece bir engel olabilirdi. Sokoloviç, diplomatik prosedürü sürdürmeye (Utjesenoviç de bunu ona mecbur ediyordu ya) eğilimliydi. Onun yöntemine göre savaş ilan edilir ve düşmanla yapılan görüşmeler ve mektup alışverişiyle sonuçlandırılırdı. Banat'taki 1551 savaşı böylece, gizli görüşmeleri, ender olarak asker olan casusların bolluğu ve savaş halin-

deki iki taraf arasında gidip gelen sayısız mektuplarla tarihte tektir. Paşa'nın her adımının kaydedildiğini burada belirtmeye gerek yok. Mehmed Paşa, bir askeri lidere uygun düşmeyen yetenekler sergilerken, aynı zamanda da bir asker için normal olan bir hareketi es geçmekten ve devlet adamı ve diplomat tavrıyla askeri başarıya zarar vermekten korkmuş olmalı. Birkaç kez taktik yetenek gösterdi ve birkaç başarılı harekâtın kahramanı olarak, çağdaşlarında ve tarihçilerde, Banat'ın fethinin kendi büyük askeri önder vasıflarının eseri olduğu izlenimi uyandırdı. Gerçekte ise, başarıları ve cesareti, kendisinde eksik olan tarafları tamamlamak için düzenlediği organize çabanın ürünüydü. Bu çok özel durumda da Sokoloviç, başarısını, fethi hızlı ve emin bir şekilde gerçekleştirmesini mümkün kılan Banat Sırp'larına borçluydu. Bu borcu hiçbir zaman unutmadı. Sırp'lar, onun, devlet adamı zekâ ve sağduyusuyla, diplomatik beceriyle de savaş yapılabileceği fikrini destekleyerek kendi özgüvenini korumasına yardımcı oldular.

7

Savaş Sonbaharı

Mehmed Sokoloviç, eski deneyimlerinden güç alan, yeni deneyimlerin ise altında ezilen bir düşmana karşı sefere çıktı. Doğduğu ülkenin insanlarına ve kendi dilini konuşanlara birçok bağlarla bağlı olan devlet adamı, bir dalganın onu kaldırıp başarıya ve üne götürdüğüne giderek daha fazla inanıyordu. İlk askeri seferine çıktığı zaman da aynı adamlar onun için bir cesaret kaynağı ve bu savaşın mutlu sonunun tilsimi oldular. Ancak, Banat kentlerine saldırısını, genelde askeri seferlerin sonunu belirten sonbahar mevsiminin sadece bir ay öncesine erteleten Corci Utjesenoviç'in dahiyane aldatmacalarının yükünden kendini kurtaramıyordu. Uzun uzun kendi kendisini ve girişimlerini düşündükten sonra Mehmed Paşa, bu çok önemli anlarda elindekilerden, son katresine kadar yararlanmak kararını aldı, böylece yazgısına bu koşullar altındaki en büyük desteği

SOKOLLU MEHMED PAŞA

sağladı. Böylelikle, kültürlü bir saraylının güzel yaşantısı sırasında ilgi konusu olmayan yetenekleri arasında belki varlığından şüphe bile etmediği enerji kaynaklarını, yani fiziksel ve manevi kuvveti ve gerektiğinde ne pahasına olursa olsun direnmesini sağlayacak irade gücünü keşfediyordu. Mehmed Sokoloviç asıl o zaman hayatının sonuna kadar koruyacağı ve sürekli mükemmelleştireceği enerjik, sağduyulu ve ne olursa olsun soğukkanlılığını bozmayan bir devlet adamı kisvesini kazandı. Kaybolan zamanı ve gölgelenen onurunu tekrar kazanmak için tüm gücünü harcarken, Sırplar'dan büyük yardım gördü ve bu yardımdan, sonuca ulaşmak için gerekli gördüğü oranda yararlandı. Saldırıya geçerken Tisa'yla Mureş arasındaki toprakların önemli ölçüde Sırplar'ın elinde olmasına, bu kişilerin de ona Banat kentlerinin kapılarını açacaklarına dair verdikleri söze -ki sözlerinden şüphe edemezdi- güveniyordu. Sokoloviç, tüm gücüyle hedefe doğru yola çıkan ve düşmanın üzerine yüklenen bir askeri lider gibi davranmadı. Doğru Temeşvar'ın üzerine yürüyecek yerde, yolu açık olan bir dizi küçük kenti işgal etti, şöyle ki, 'ilerlemesi en az direnişten yararlanma taktiği' olarak tanımlanabilirdi. Mehmed Paşa, seferin daha ilk ayından itibaren çok kez savaşmadan Becej, Beckerek ve Kanad'dan başka, Fenlak, Nadjlak, Iladia, Soljmos, Galad, Calja, Bodorlak, Erde, Zadorlak, Donji Eperjeş ve Horogseg kentlerini işgal etti. Başkomutan olarak bu taktiği her ne kadar bir tereddütü, endişeyi ve bir deneyim eksikliğini ortaya koyuyorsa da, böylesine geniş bir alana yerleşmekle, yeni yarma hareketleri yapmayı ve böylece Banat'ın Osmanlı İmparatorluğu'na ilhakını gerçekleştirecek temeli sağlıyordu.

Mehmed Paşa'nın Becej surlarının önüne gelmesinden önce Stevan Losonci kalenin savunmasını organize etmişti. Birçok mahallenin evlerini yerle bir ettirmiş, garnizonu yüz süvari ve yüz piyade eriyle takviye ettirmişti. Sonra da Temeşvar'a geçmişti. Sokoloviç 15 Eylül'de Toma Sentenayi ve Gavrilko Figeti adlı kumandanlar tarafından savunulan Becej önlerindekiydi. Hemen ertesi gün toprak ve duvar yıkan makinelerle kaleye saldırdı. Kuşatılanlar bir ara karşı saldırı yaparak çok sayıda Türk'ü öldürdüler ve kestikleri kafalarını kente götürdüler. Canlı olarak yakaladıkları bir Türk'ü ise kentin kapılarının önünde iki ata bağlayarak, kollarını ve bacaklarını koparttılar. Ancak güçlü Türk saldırısına karşı koymak gücü. Kent garnizonu, Türkler'in üç yandan yaptıkları hamlelere dört gün karşı koydu. 20 Eylül günü, cumayı cumartesiye bağlayan gece süresince çarpışıldı. Gün doğarken Türkler kaleye girerek düşmanı tek kişi kalmayınca dek kılıçtan geçirdiler.

Keşiş Corci ile Andria Batori, Sokoloviç'in yeni başarılar kazanması halinde Sırplar'ın onun safına geçmesinden korkuyorlardı. Onları 'imansız karşı savaşmak' sloganıyla kızıştırmaya çalıştılar. Batori, 11 Eylül'de, Banat'ın bütün Sırplar'ına, silahlanıp Temeşvar'da ken-

disine katılmalarını emretti. Keşiş Corci ise iki özel adamı vasıtasıyla Sırp halkını vaatlerle tavlamaaya çalışıyordu. Öte yandan, her taraftan çeşitli haberler onlara ulaşlıyordu: Bir sürü kent ve köyde Sırlar, Ferdinand'ın keşiş Corci aracılığıyla atadığı valiye karşı ayaklanıyorlar ve Mehmed Paşa'nın adamlarıyla sürekli bir haberleşme sürdürüyorlardı. Becej'in kuşatması daha sürerken Sırlar, Arac'ta (Vranjevo) bir toplantı yaparak kenti kendi arzularıyla Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya teslim etmeye ve bu kararlarını kendisine elçileri Corci Radovanov'la iletmeye karar verdiler.

Becej'in düşmesinden dört gün sonra 24 Eylül'de Mehmed Paşa, Beckerek'e bir saldırı düzenledi ve kenti bütün gece toplarıyla bombaladı. Çok sayıda bataklık Beckerek'e ulaşılmasını güçleştirdiği için kent kendini daha uzun süre savunabilirdi, ama garnizon gün doğarken teslim oldu. Türkler garnizondakilerin bir bölümünü öldürdüler, kalanları da tutsak ederek götürdüler. Mureş kıyısında bina edilmiş ve bataklıklarla çevrili olan piskoposluk kenti Kanad, 28 Eylül'den itibaren Mehmed Paşa'ya teslim oldu. Istvanflyi ve Forgaç adlı Macar vakanüvislerine bakılırsa, Sırlar kenti teslim olmaya zorlamışlardı. Garnizonu oluşturanlar onlardı, verilen söze karşılık kadınları ve çocukları rehin olarak Türkler'in kampına yolladıktan sonra Türkler'e katılmışlardı. Kanad derebeyi Ferenc Ugod kentin anahtarlarını başkomutana teslim ettikten sonra gitmesine izin verildi. Ne çare ki kısa bir süre sonra keşiş Corci tarafından tutuklatıldı ve ihanet suçundan zindana atıldı.

Mehmed Paşa, Lipova'yla Temeşvar'a saldırmaya hazırlanırken bu kentlerin önemli ve çok daha iyi tahkim edilmiş olduklarının farkındaydı. Artık taktiklerini iyi bildiği Corci Utjesenoviç'in kentlerin savunmalarını düzenlemek için yeterince vakit bulduğunun bilincindeydi. Lipova'yla Temeşvar'ın Sırları, Paşa'ya, ona kentlerinin kapılarını açmaya hazır olduklarına dair mesajlar iletirlerken, keşiş Corci de Sokoloviç'e mektup üzerine mektup yolluyor, Türkiye'ye olan bağlılığını tekrarlıyordu: ("Çünkü Erdel'i hiçbir zaman padişaha olan vasallık yükümlerinden kurtarmayı düşünmemişti") Kral Ferdinand'ın öbür temsilcileri, en başta kuvvetlerinin başkomutanı Giovanni-Battista Castaldo, nedenini anlayamadıkları bir karışıklığa ve zaafa sürüklendiklerinin farkındaydılar. Ancak bu durumun sadece o baş eğmez Sırlar'dan ileri gelmediğini, keşişin dolambaçlı entrikalarının da rolü olduğunu seziyorlardı.

Mehmed Paşa 8 Ekim'de Lipova önlerine geldiğinde kentte ayaklanma vardı. İnsanlar, kenti teslim etmediği ve böylece onları katliamdan kurtarmadığı takdirde, kalenin kumandanı Jovan Pete'yi ölümlle tehdit ediyorlardı. Kumandan topları bir kere daha Türkler'in üzerine ateş ettirdi, barut deposunu ateşe verdi ve kale havaya uçarken sinsice kaçtı. Serasker işgal ettiği bütün kentlerde olduğu gibi Lipova'da da önemli bir garnizon bıraktı. Bosna'da çok iyi tanınan sı-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

nır komutanı Acem asıllı Ulam Bey, Lipova'nın savunmasını beş bin sipahi, yeniçeri, topçu, sınır askeri ve başka sınıflardan gelen erlerle organize etti. (Ulam Bey bir gün kentte dolaşırken I. Charles tarafından inşa ettirilmiş kiliseye girdi ve orgu gördü. Kilisede rastladığı dindar ve bilge bir Capucin rahibinden kendisi için org çalmasını istedi. Müziği büyük bir zevkle dinledikten sonra, kilisenin hazinesinin yerini söylemesi için din adamının beş dişinin koparılmasını emretti. Çünkü böylesine zengin müziği olan bir kilisede mutlaka bir hazine de olmalıydı).

Altı bin Sırp'la Türk'ten oluşan ilk öncü kuvvetler 15 Ekim'de Stevan Losonci tarafından savunulan Temeşvar'a vardılar. Beylerbeyi ise iki gün sonra çıkageldi ve yolladığı bir mektupla kuşatılanları şerefli koşullarla teslim olmaya davet etti. Losonci bunu tüm azametiyle reddetti ve Paşa'ya onun için yapılacak en iyi işin kentten uzaklaşmak olacağını bildirdi. Mehmed Paşa hiçbir şeyin onu Temeşvar'dan vazgeçiremeyeceğini anlatmak için Latince olarak, Virgil'in birinci eglog'unun (türkü) mısralarıyla ona yanıt verdi: Ancak geyikler havada otladıkları, denizler de çıplak balıklarını kıyılara bıraktıkları zaman kenti kuşatmaktan vazgeçecekti.

Ante leves ergo pascentur in aere cervi
Et freta distituent nudos in litore pisces

Losonci karşılık olarak, her gece kent kapılarının açılmasını, Türklerin arasına karışılmasını ve kellelerin uçurulmasını emretti. Bu arada surların zarar gören bölümleri onarılıyordu. Savaşın en şiddetli günlerinden 24 Kasım'da yakalanan bir Sırp, sorgusu sırasında, keşiş Corci'nin gizli bir habercisini Mehmed Paşa'nın kabul edip onunla tercümansız görüştüğünü söyledi. Bu iş, bir Sırp ihanetinden etkilenemeyecek kadar güçlü, fakat kuşatmaya daha fazla bir süre karşı koyamayacak kadar zayıf olan Temeşvar'ın, tek kurtuluş olasılığı olarak keşişten takviyeler beklediği sırada oluyordu. Ancak kurtuluş başka yönden geldi: Macar ve Türk vakanüvisleri, Sokoloviç'in, bir savaş meclisi topladıktan sonra 27 Kasım'da kuşatmayı kaldırdığını bildiriyorlar. Nedeni de şu: Top ateşiyle aralıksız dövdüğü kentin dibindeki çıplak araziye mevsimsiz olarak o kadar büyük bir soğuk çökmüştü ki, daha fazla dayanmak mümkün değildi. Eldeki kayıtlardan anlaşılacağına göre, geri çekilme padişahın onayıyla gerçekleşti.

Mehmed Paşa, Temeşvar surlarının dibinde beş bin askerinin ölüsünü, işgal ettiği kentlerde de garnizonlar bırakarak bir süre Becej ve Beckerek'de oyalandı, sonra da kışı geçirmek için Belgrad'a çekildi. Savaş zamanı bu davranış biçimleri Türkler için çok normaldi, Sersker de doğru olup olmayacağını düşünmedi. Zaten otlar yeşermeye, atlar da kışnemeye başladığı zaman, orduda huzursuzluk başlıyor, kana ve yağmaya susamış askerler savaş meydanlarına dönmeye sa-

bırsızlanıyordu. Ama sonbahar gelip iâşeyle silahların geldiğı yollar kapandığı, adamlarla develeri soğuşa ve hastalıklara esir düştüğü zaman ordu, kan dökölerek alınmış bölgelerin kaybını umursamadan kışlık kamplara çekilinmesinde diretiyordu. Ancak bu kez Sokoloviç'in, yer etmiş geleneklerden yana şansı olmadı. Kararların çoğunun, Osmanlılar'ın askerlik tarihinin en parlak örneklerinden esinlenecek yerde, koşullar uyarınca alınmasını gerektiren bir seferin başında bulunuyordu. Ele geçmez keşiş kendisine boyun eğdiğini duyururken onu yeniden oyuna mı getirmişti? Ya da çok çabuk kazanılmış başarılar mı Sokoloviç'i sarhoş etmişti? Belki de düşmanını iyi değerlendirememişti ve kentlerde bıraktığı garnizonların ele geçirilen yerleri koruyacak güçte olduklarını sanıyordu. Ne olursa olsun, koşullar yörede kalınmasını gerektiriyordu. Beylerbeyi'yle ordusunu izleyen Losonci, 28 Ekim'de Kanad'ın önüne gelerek bu kenti kuşattı ve sınır gazilerinin kumandanı Kaytaç Ağa'yı kentin önünde kendisiyle boy ölçüşmeye davet etti. Yenilen Kaytaç, kelleyi kurtarmak için alelacele kente sığınmaya koştu, ama telaşından kalenin iner kalkar köprüsünü kaldırmakta gecikti. Losonci kente daldı, garnizonu katletti, tahrip edilebilecek her şeyi yakıp yıktı, sonra da sınır askerlerinin komutanını canlı olarak ele geçirdi. (Kaytaç Ağa sonradan kendini toparlayarak Sokoloviç'in temsilcisi oldu ve bu görevdeyken Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının sonlarına doğru vefat etti.) Mehmed Paşa'nın bu olaylar karşısında, düşmanın, yavaş olmakla birlikte yine de kuvvetlerini toparlamakta olduğunu ve buz gibi soğuk sonbahara ve yaklaşan kışa rağmen karşı saldırıya geçmenin gerektiğini anlaması gerekirdi.

Corci Utjesenoviç, Andria Batori ve Giovanni-Battista Castaldo ekim sonlarında Mureş kıyılarında yetmiş bin kişilik bir ordu toplamış bulunuyorlardı. Mehmed Sokoloviç'inkilerden daha kalabalık olan bu kuvvetler, Macarlar'dan, İspanyollar'dan, Sırplar'dan, Almanlar'dan ve Sforza Pallavicini'nin çok iyi silahlanmış birliklerinden oluşuyordu. Temeşvar'a yardım etmek için yola çıkan bu ordu, Türkler'in geri çekilmesinden sonra 5 Kasım'da Lipova önlerine vardı ve kaleye saldırmaya hazırlandı. Bir süvari, mızrağını ve kana bulanmış kılıcını havaya dikerek gidip geliyor, bir başka süvari de onun yanında atını sürerek, "Ülkemizin düşmanı yaklaşıyor. Her ev, hepimizi tehdit eden tehlikeden kurtulmamız için bize bir asker versin," diye bağıriyordu. Lipova kapılarında yeni bir çağrı duyuruldu: "Kale duvarlarının tepesine ilk ulaşana, eğer soyluysa iki yüz *taler** yıllık gelir ve köyün evlerinden iki yüz tanesi verilecek, eğer bir burjuvaysa soylulaştırılacak ve yüz *taler* yıllık gelir ve yüz evle ödüllendirilecektir." Çevresi geniş olan kenti beş bin askerle savunamayacağını bilincinde olan Ulam Bey, duvarların, kazıklardan ve kerpiçten oluştu-

*Taler: Eski Alman gümüş parası

SOKOLLU MEHMED PAŞA

rulmuş bir bölümünü ateşe verdi ve yeni siperler kazarak savunma alanını daralttı. Zafere susamış İspanyollar'ın komutasındaki Hristiyan ordusu, Lipova'ya dört bir yandan saldırdıysa da, önce geri püskürtüldü. Askerler öylesine bir paniğe kapılmışlardı ki, en başta, sonunda kardinal olabilmiş olan keşiş Corci olmak üzere, komutanları, büyük çabalar harcayarak onları sakinleştirebildiler, düzeni sağladılar ve onları tekrar saldırıya geçirttiler. Çarpışmalar Lipova'nın çevresinde, süratle yıkılmakta olan kale duvarlarının üstünde ve konumu dolayısıyla Türkler'in etrafındaki çemberin daralmasına olanak veren kent sokaklarında sürdü. Ulam Bey'in ordusunun bir bölümü Mureş'e doğru sürüldü. Kabaran nehir sularının içinde boğulmayanların bir bölümü Jovan Terek'le Andria Batori tarafından pusuya düşürülerek tamamıyla imha edildi. Garnizonun bir başka bölümü, Ulam Bey'in kalenin içine sığınabilmesi için Hristiyanlar'la göğüs göğüse çarpışmaya girişti. Bey en sonunda beş yüz askerle birlikte kolay kolay alınamaz durumdaki kaleye kapanırken, iki bini aşkın Türk'ü savaş meydanında bırakıyordu. İnatçı ve kolay kolay boyun eğmez yapıdaki Ulam Bey, düşmana günlerce karşı koyduktan sonra, şerefli koşullar altında teslim olmayı önerdi: Yirmi günlük bir ateşkes imza edilecek, kentten ayrılırken de Ulam Bey'in yanına, onu Türk sınırına kadar götürecektik güvenli bir muhafız birliği verilecekti. Bu teklif kalenin dibinde, bütün bu olayların trajik sonunu sezinleten bir anlaşmazlığa yol açacaktı. Başında Castaldo'nun bulunduğu komutanlar, düşmanın, geride bir adam kalmamacasına imhasını talep ediyordu. Müzakereler yapmayı yeğleyen keşiş Corci, Ulam Bey'le bağlantı kurdu ve onu ihanetle suçlayanlara aldırmayarak, saldırılara son verdirdi, kışı bekledi ve en sonunda Bey'i kentten çıkarttı. Giovanni-Battista Castaldo bu olayı Kral Ferdinand'a aktardı, sonra da keşişin kararına boyun eğmiş gibi sustu.

Aziz Nikola yortusunun arifesine rastlayan bir cuma günü tam gece yarısı, mehtap yeryüzünü gündüz gibi aydınlatırken Ulam Bey bin üç yüz askerin eşliğinde kaleden çıktı. Keşiş yol için ona bol bol yiyecek verdi, Bey de karşılığında gitmeden önce keşişe som altın bir şamdan, iki altın yaldızlı mum, İran'dan gelen nakış kaplı bir kumaş, dört savaş atı ve kıymetli taşların kakılı olduğu bir kama armağan etti. Nikola Krepoviç'in komutasındaki üç yüz Sırp süvarisi, Ulam Bey'i Tamış Nehri kıyısına kadar götürdü. Ne çare ki Türkler'in, onların onayı alınmadan kaleden çıkarılmasına içerleyen Ferenc Horvat'la Melkior Balaş nehrin öbür yakasında intikam almak için pusuda bekliyordu. Kardinal olan keşiş Corci, Ulam Bey'i olabilecekleri söyleyerek uyardığından, Türk komutan, askerlerini savaş konumuna sokarak ilerliyordu. Castaldo'nun askerlik şanı kavramının etkisinde kalan Macarlar, Sırlar'ın geçişinden sonra, pusu kurdukları yerden çıktılar, Türkler'e saldırdılar ve son fertlerine kadar öldürdüler. Ulam Bey de bu arada ağır yaralanmış ve ordusunun üçte ikisini

kaybetmişti. Dört yüze yakın askerle Belgrad'a vardı, oradan da Edirne ya da İstanbul'daki padişahın yanına gitmek üzere yola çıktı.

Verdiği sözün tutulmamasına müthiş kızan Corci Utjesenoviç, Kral Ferdinand'a, en yakın çevresindekilerin bile girişimlerini kösteklediklerinden yakındı. Bir kovuşturma yapılmasını ve suçluların cezalandırılmasını istiyordu. Kral Ferdinand'ın yanıtı soğuktu. Anlatıkları ise bir suçlama oluşturunuyordu: Kış ortasında, yani Türkler'in en beklemedikleri sırada savaşı sürdürmek ve eskiden Kral Mathias Corvin'in yaptığı gibi Türkler'i yenmek lazımdı. Orduyu vakitsiz olarak dağıtacak yerde, Naibin, Becej ile Beckerek kentlerini Kral'a iade etmeye çalışması, sonra da Zigetvar'a yürümesi gerekirdi. Bu sitemlerin gerçek anlamını sezen Kral'ın naibi, en kısa zamanda devletler kurulunu toplayacağını bildirdi.

Kardinalin Ölümü

Joseph von Hammer, şimdiye kadarkilerin en güvenilirli olan *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*'nde, "Kuşatılan Türkler aç kalıp atlarla katırları yemeye başladıklarına göre, Ulam Bey'le herhangi bir antlaşma imzalamanın bir nedeni kalmamıştı," diye belirtiyor. "Bununla birlikte, Castaldo ve bütün öbür komutanlar Utjesenoviç'in isteklerine uymak zorundaydılar. Bu zat ise kukuletasını kardinal şapkasıyla değiştirmekle yetinmeyerek, Erdel prensi konumuna yükselmek arzusundaydı." Hammer ayrıca, Ulam Bey'i kaleden çıkartırken Kardinal'in, bu kişinin barış antlaşmasının imzalanması için padişahı etkileyeceğini ümit ediyordu. "Utjesenoviç'in ısrarı üzerine, Bey'in, padişahın onayının İstanbul'dan zamanında yetişebilmesi için yirmi günlük ateşkesi istemiş olması çok mümkün," diye yazıyor Hammer. Bu ağır suçlama, Kardinal'in düşüşünden sonra başlayan ve yalnız Viyana Sarayı'yla Papa'nın çevresini değil, tüm Avrupa kamuoyunu ilgilendiren üç yüz yıllık tartışmayı uzatmak eğiliminde gözüküyordu. Bu tartışma en başta, liderleri Corci Utjesenoviç ve Gi-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ovanni-Battista Castaldo olan savaşçı taraflar arasındaki anlaşmazlığı dile getiriyordu. Osmanlı devleti, Zapolya devletinin Habsburg Avusturyası'na ilhakına savaş ilanı ile cevap verince, Castaldo çok sert tepki gösterdi. Uzlaşmaz hasımların her hareketi, her sözü ve özellikle her birinin Kral Ferdinand'a yönelttiği tüm suçlamalarla özürler trajediden sonra tekrar tekrar gözden geçirildi. Böylece, bu anlaşmazlığa ancak tarihi bir söylenti kadar değer verilmiş oldu, oysa bu, tarih için açıklığa kavuşturulamamış bir davanın öyküsü olarak kaldı. Görünürde zıt davranışlar içinde olan aktörleri bildiklerinde inat ettikleri ve her hareketleri en azından çift anlamlı olduğu için, iş, içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Utjesenoviç'e yöneltilen suçlamalar, tarihçi Hammer'in yargısıyla özetlenebilirse de, söyleyenler göz önünde tutulmadan anlaşılabilirler.

Giovanni-Battista Castaldo, İspanyol ve İtalyan asıllı *condottiere** sınıfından önemli bir askeri lider grubu içindeki en gözde ve en etkin kişiydi. Bu komutanlar nerede olsa benzer işler bulabilecekleri için, Erdel'le Banat'taki davranışları hakkında kendilerini kimseye hesap vermek durumunda görmüyorlardı. Keşiş Corci, karışıklıklar nedeniyle onların insaflarına kalmış bir memlekette, bu şan, şöhret ve yağma âşığı maceraperestleri öylesine rahatsız ediyordu ki, onu, mutlaka yollarının üstünden uzaklaştırmaları gerekiyordu. Belki hiçbir girişim keşişin ihtiyatlı projelerine ters düşmüyordu, ama yine de yönü ne olursa olsun, her biri onun tarafından tam zamanında durduruluyordu. Askeri şeflerin Kral'ın vekiline karşı tutumları, 1551 kışında, Utjesenoviç'in, görünürde Türkler'le uyuşarak tüm kuvvetleri düşmana yüklenmek için en uygun zamanda savaşı durdurup askeri birlikleri dağıtmak kararı üzerine kuvvet kazandı. Askeri saygınlığa ve ganimete susamış bir grup paralı askerin özlemleri böylece, haini suçüstü yakalayıp krallarının çıkarlarını savunan dürüst asker tutumuna dönüştü. I. Ferdinand olayları ancak yüzeysel olarak izleyebiliyordu, ama suçlamanın en önemli iki ögesi arasında mantıklı bir bağlantı kurabildi. Kardinal, İstanbul hükümetinin korumasıyla Erdel'de iktidarı ele geçirmek niyetindeydi. Bu nedenle de Türkler'in Habsburglar'ın yararına dört bir yandan geri püskürtülebilecekleri en uygun zamanda askeri harekâtı durdurmuştu.

Corci Utjesenoviç'in, Kral'a yazdığı mektuplarda ve savaş kuruluğun karşısında tekrarladığı savunma açıklığı: Türkler'in gücü korkunç, sarsılmaz ve acımasızdır. Savaş meydanında onlarla boy ölçüşmek hevesi sadece yeni toprak kayıpları, yıkımlar ve katliamlarla sonuçlanmaya mahkumdur. Türkler'i sakinleştirmek, onların hoşgörülerine ve bağışlayıcılıklarına sığınmak, her zamanki vergileri ödeyerek onları kışkırtmaktan kaçınmak lazımdır. Kardinal'in hasımları, Sokoloviç'in, ordusuyla Temeşvar'dan çekildiği zaman Ulam Bey'in

*Condottiere: Paralı asker

yardımına koşmak için geri dönmediğine, Buda Beylerbeyi Hadım Ali Paşa'nın da Hristiyanlar'la savaşmak için yola çıkmışken yarı yolda durarak olayların akışını beklediğine dikkat etmişlerdi. Bu durumu, liderlerinin, Türkler'i iki noktada durduran tasarlanmış bir taktiği olarak değerlendirecekleri yerde, bir vatan haininin eseri olarak görmek istediler. Hristiyan ve asker olarak şereflerinin korunması ve intikam için feryat ederken, Türkler onları iki yandan çember içine aldığı takdirde olabilecekleri es geçiyorlardı.

Kendi eliyle attığı düğümü çözmeyi başaramayan Corci Utjesenoviç, gitgide daha fazla batarak sonuna yaklaşırken, basiret ve vakara ulaşıyordu. Yönettiği devleti Avusturya'yla Türkiye'yi ayıran çatlağın içine sürmek, böylece kendisi araya girmemiş olsa bile gerçekleşmesi kaçınılmaz olan olayı vakitsiz kıskırtmak gibi trajik bir hata işlemişti. Ne de olsa, iyi savunulamayan Zapolya ülkesi, zengin bir ganimet gibi Habsburglar kadar Osmanlılar'ı da çekiyordu. Keşiş Corci bu arada cesur ve mağrur, sonunu kabullenmeye hazır bir biçimde çabalarını ve mücadelesini sürdürüyor ve ancak, varlığının bir yararı olmayacağını anlayınca sahneden kovulmaya göz yummaya kararlı gözüküyordu. Kapsamı hesap edilemez güçlere karşı savaşında Corci Utjesenoviç büyük bir olasılıkla olayların akışını hızlandıran ve bu sona yol açan bir hata yaptı. Buna rağmen, trajik yazgısını kabul ettiği, bu yazgiya layık olduğu için, çağının büyük adamlarından biri sayılmaktadır.

Viyana'dan gelen bir haberci keşiş Corci'nin kardinalliğe terfi ettirdiği haberini getirince, Giovanni-Battista Castaldo gece vakti toplan ateşlenmesini emretti. Utjesenoviç'e kutlamaya gittiğinde yeni Kardinal'in hiçbir hoşnutluk belirtisi göstermeyişine şaşırdı. Castaldo, sinsî keşişin, ölümünü planladığını bildiği kişiyle sevincini paylaşacağına samimi olarak inanmış olmalıydı. Giderek daha soğuk, acımasız ve vakur olan, son çabadan önce tüm soğukkanlılığını toparlayan Kardinal'in, Türkler'i elden geldiğince uzakta durdurmak ve düşmanın ilkbaharda tekrar istilalara girişmesini engellemek için bir anlaşma zemini bulması gerekiyordu. Bu amaçla nispeten sükunetin egemen olduğu kış aylarında harekete geçti. Mehmed Sokoloviç'le haberleşmeyi sürdürürken, bir yandan da başka yolları deniyordu. Bu arada en kestirme olanı, mesajının İstanbul hükümetince de duyulması için Ulam Bey'den yararlanmasıydı. Mehmed Paşa, mektuplarının birinde sözünü tutmadığı için keşişe sitemde bulunuyordu. Lipova'ya saldırarak ikiyüzlülüğünü göstermişti. Bu ayrıntı, keşiş Corci'yle Mehmed Paşa'nın, yalnız haberleşmekle kalmayıp, bir süreden beri, büyük bir olasılıkla da Serasker'in Temeşvar kuşatmasında Naib'in bir habercisiyle uzun ve gizli bir görüşme yapmasından beri, anlaştıklarını doğrulamaktadır.

Sokoloviç'in anlaşmaya sadık kaldığı, Lipova'da kuşatılmış olan Ulam Bey'in yardımına gitmeye kalkışmadan bütün kasım ayını Becej ve Beckerek'de geçirmesinden bellidir. Olayların akışını sabırla

SOKOLLU MEHMED PAŞA

izliyordu. Bu arada Buda Beylerbeyi'nin ilerleyişini engellemiş ve on binlerce kişilik bir ordunun karşısına yalnız bir kere olmak üzere, başlangıçta iki bin süvariden ibaret çok zayıf bir müfreze çıkartmıştı. Hasımlarına fazla kanıt sağlamamak için Lipova'nın geri alınmasına seyirci kalan keşiş, Paşa'nın mektuplarını uzun süre yanıtsız bıraktı. Daha elverişli bir zamanın beklentisi içinde habercileri alıkoyuyordu. Sinirlenen Paşa başka bir haberci yolladı. 4 Aralık'ta Becej'den yazdığı bir mektupta, padişahın, Erdel'e saldırılmaması ve savaşın durdurulması emrini verdiğini bildiriyordu. "Fakat padişah, türlü hileler ve ikiyüzlülükle bizi oyuna getirip işleri uzattığını anlamakta gecikmeyecektir. Bakın, ben Lipova'yla Kanad'a ilişmeden Becej'e çekildim. Oysa siz birkaç serseri ve haydutla Ulam'ın, padişahın birkaç askeriyle çekildiği kente ateşle ve kılıçla saldırdınız," diyordu. Paşa aynı zamanda Buda Beylerbeyi'nin savaşa katılmasını önlemek hususunda padişahın emirlerine harfiyen uyduğunu anlatıyordu. Çiçeron'un da dediği gibi, düşmanda bile güven uyandırmak gerekiyordu. Paşa şöyle ekliyordu: "Oysa Kardinal Hazretleri'nin son mektuplarında yazdıklarının hepsinin gerçeklere uymadığını görüyoruz. Koca imparatorun gücü ve gazabı sizi hiç mi korkutmuyor? Bunun bilincinde olup ona göre davranmanız sizin için daha hayırlı olur. Bu nedenle de haberci Mehmed'le hizmetkârımız Derviş'i bir an önce ayrıntılı bir yanıtla bana yollamalısınız. Çünkü onları daha fazla alıkoymanın Kardinal Hazretleri'ne ne yararı dokunabilir ki?"

Utjesenoviç bunun üzerine Sokoloviç'e, Ulam Bey'i kaleden çıkartma sözü verdi. Hemen arkasından Paşa'nın 4 Ekim tarihli mektubunu Kral'a yolladı. Bu mektup abartıya kaçmadan mevcut ilişkilerle ilgili gerçekleri anlatıyor, olayların nasıl gelişebileceğine dair öngöründe bulunuyordu. Keşiş, Paşa'nın bu mektubunu yollamakla Türkler'le arasında gizli bir haberleşme olmadığını, zaten gizlice bir iş yapmasının da bir anlamı olmadığını anlatmak istiyordu. I. Ferdinand âdeti üzere kaypakça bir yanıtla karşılık vererek, keşişin yararlı olabilecek öğütlerini gözardı etti. Aslında, reddi bir tehdidi gizliyordu. Kral, "Beylerbeyi'nin mektubu büyük bir gururu dile getirmektedir. Birader Corci'nin o yazılanları fazla önemsemeyeceğini umarım," diyordu. Kardinal'in tehdit edilerek ya da övülerek etkilenemeyeceğini bildiğinden asıl kendisi umudunu dile getiriyordu. Utjesenoviç, 14 Aralık'ta damgalanmış olan Kral'ın mektubunu okumadı. Buna karşın, Mehmed Sokoloviç'in ona 9 Aralık'ta Belgrad'dan yolladığı mektubu okumuş olması mümkündür. Beylerbeyi bu kez Kardinal'e 'Ekselans' diyor, ona kardeşiymiş gibi hitap ediyordu: "Padişaha olan sadakatini, aynı zamanda da kalbinin temizliğini Ulam Bey'i kaleden çıkarıp Kral'ın ordusunu sakinleştirmen suretiyle kanıtladın." Lipova'nın savunucusu yaralı haliyle Belgrad'dan geçerek, keşişin, sözünü tuttuğunu Mehmed Paşa'ya doğrulamıştı. Aradan çok geçmeden Belgrad'dan İstanbul'daki hükümete gitmek üzere yola çıkarılan bir

başka mektup Kardinal Utjesenoviç'le ilgiliydi.

Trajedinin son perdesi keşiş Corci'nin Mureş'in sol kıyısında yaptırdığı Vinica (Alvine) Şatosu'nda oynandı. Utjesenoviç, Sekelj-Vasarhely'de yapılacak olan Erdel Meclisi'ne giderken muhafızları ve hizmetkârlarıyla burada mola vermişti. Hasımları da birliklerini kışlık kamplarına götürmek üzere, arkasında ilerliyorlardı.

Milano'dan gelen Marco Antonio Ferrari adında biri İtalyanca haberleşmeler için sekreter olarak aylardan beri keşiş Corci'nin hizmetindeydi. Castaldo'nun muhbiri ve casusu olan bu kişi her şeyi yapmaya hazır bir adamdı. Büyük 'condottiere'lerin maiyetinde, her türlü hile ve düzeni tasarlayabilecek bu tür adamlardan bol bol bulunurdu. 13 Aralık'ta Vinica Şatosu'na gelen Giovanni-Battista Castaldo'nun maiyetinde aynı çeşit bir grup adam vardı. Örneğin, Francesco delli Strapati, Lorenzo Campeggio, Giovanni Manino, Skaramuzza, Andrea Lopez ve Mercadi macera peşinde koşan ve düşünmekten çok kötülük yapmaya yatkın İtalyan veya İspanyol asıllı soylu döküntüleriydi. Vinica'da en önemli rollerden biri, ağır zırhlı süvarilerin komutanı General Sforza Palavicini tarafından oynandı. Castaldo'yu karşılamak için çıkan Kardinal, arabada celladından, kısa zaman önce Viyana'da Kral'ın gösterdiği iyilikseverlik konusunda övgülü sözler dinlerken Palavicini şatoyu gizlice kuşatıyordu. Castaldo daha sonra şatonun şapelinde Kardinal'in yönettiği ayine katıldı ve 'eğer dine yararlı olmayacaksa kanlı olayı engellemesi' için samimi olarak Tanrı'ya dua etti. Bu olaylara katılanlardan birinin bıraktığı notlara bakılırsa, Castaldo'nun yandaşları arasında kimin katil olarak görevlendireceği konusu son dakikada halledildi. Seçilen kişi, Kardinal'in sekreteri olarak adam hakkında en çok yalan yayan Ferrari oldu.

Olayın tanıklarından Ascanio Centorio, "16 Aralığı 17 Aralığa bağlayan gece son derece karanlık ve ürkütücüydü. Doğanın tüm güçleri zıvanadan çıkmıştı sanki," diye yazıyor. "Birden müthiş bir fırtına patladı, arkasından da gökteki garip bir gürlemeyle yağmur boşandı. Dünyanın sonu yaklaşmış, cehennemın tüm zebanileri dünyaya salınmıştı denebilir." Castaldo'yla Sforza Palavicini için Alsofehervar'da bir şölen düzenlemeyi tasarlamış olan Kardinal, muhafızlarıyla hizmetkârlarının çoğunu oraya yollamıştı. Suikastçiler bu nedenle, çeşitli kılıklardaki askerleri birer birer şatoya sokmakta, Kardinal'in muhafızlarının ateşin karşısında oturdukları karakolun kapısını kapamakta ve Utjesenoviç'in, belgelerin üzerine eğilmiş durumda çalıştığı odaya yaklaşmakta güçlük çekmediler. Marc-Antonio Ferrari, imzalanacak belgeler getirmek bahanesiyle sabahleyin Kardinal'in yanına girdiğinde, o sırada 75 yaşında olan ihtiyar adam, geceliğinin üstünde kenarları kürkle çevrili bir sabahlık olduğu halde masasının başında oturuyordu. Önündeki masanın üstünde bir saat, bir dua kitabı, bir günlük ve yazı yazmak için bir kaz tüyü bulunuyordu. Sekreter, işleyeceği cinayetten de çok belki de, 'her gün karşılaştığı ve

kendisinden her zaman dehşet duyulan' o çok güçlü Kardinal'i karşısında görmekten ürkererek son anda geriledi. Fakat Sforza Palavicini kılıcını kınından çıkarmış olarak kapının aralığında duruyordu. Kaba bir hareketle Ferrari'yi ihtiyara doğru itti. Keşiş, belgeleri imzalamak için kaz tüyünü eline alırken, sekreter kamayı çıkararak iki ke-re ensesine sapladı. İhtiyar adam, "Tanrım, sen ne yapıyorsun?" diye bağırdı ve iri ve kemikli vücudunun son gücüyle Ferrari'yi yakaladığı gibi masanın altına savurdu. Aynı anda Sforza Palavicini odaya da-larak, göğsünü tutan ihtiyarın bir kılıç darbesiyle kafasını yardı. O sı-rada General Andre Lopez de İspanyol asıllı paralı askerleriyle odaya koştı ve başı yarılmış olarak duran ihtiyarın üstüne ateş açtırdı. Ke-şiş Corci, Latince olarak, "Siz ne yapıyorsunuz kardeşlerim?" diye sordu ve İsa'yla Meryem'in adlarını son bir kez mırıldandıktan sonra ölü olarak yığıldı. Katiller keşişin sağ kulağını keserek I. Ferdinand'a yolladılar. Castaldo Kral'a, Vinica'daki olayları bildirdiği mektubun-da, "Tanrı, Birader Corci'nin yanına gelmesini buyurdu," diye yazı-yordu. (Kral, Kardinal'in katlini yazılı olarak onayladı, Utjesenoviç'in toplanması için çaba harcadığı Erdel Meclisi de Kardinal'in ölümünü anlatan raporu kabul etti.) Altmış üç kama ve kılıç darbesi yiyen ve kurşunlanan 75 yaşındaki bu ihtiyar adam, tam yetmiş gün şatosun-da donmuş durumda bekledi. Gyulafehervar'daki kilisede toprağa verildi, mezar taşının üstüne de acımasız ölümü düşündüren bir iba-re oyuldu: *Omnibus moriendum est* (Halka hizmet için ölmek de vardır). Kardinal'in katillerinin hiçbirisi cinayetden sonra bir yıldan fazla yaşamadı. Sforza Palavicini, Türkler'in eline geçti ve süngüle-nerek öldürüldü. Marc-Antonio Ferrari, Piyemonte'de asıldı. Giovan-ni Manino'nun belli olmayan bir yerde kafası kesildi. Lorenzo Campi-eggio'nun bir av sırasında Kral Ferdinand'ın gözleri önünde bir ya-ban domuzu tarafından karnı deşildi. Marcadi'nin, ihtiyarın kulağını kesen eli bir dövüş sırasında doğrandı. Ancak cezaların en büyüğünü padişah hazırlamaktaydı.

Kış Belgrad'da geçirmekte olan Sokoloviç'in, ihtiyar Kardinal'in ölümünü nasıl öğrendiğine dair bilgi yoktur. Şurası muhakkak ki dört bir yandan dehşet dolu haberler gelmeye başlamıştı. En sonun-da olayın ilk elden tanıkları da geldiler. Bunlar Paşa'nın, Castaldo ta-rafından Kardinal'in şatosunda yakalanan ve işkence edilmek iste-nen iki elçisiydi. Adamlar, kurtulmalarını, İstanbul'daki Avusturya elçilerine misilleme yapılmasından korkan Kral'ın sert bir kovuştur-mayı yasaklamasına borçluydular. Bu kanlı anlatıyı duyan Mehmed Paşa üzüldü, morali bozuldu, sonra da müthiş kızdı (hem de yalnızca, yeniden Osmanlı'nın tarafını tutmaya başlayan bir devlet adamını kaybettiği için değil). Erdel'deki olaylar hakkında Belgrad üzerinden gelen raporları okuyan Sultan Süleyman'ın tepkisi de Sokoloviç'in duygularını yansıtıyordu. Utjesenoviç'in katli padişahı öfkeden deli-ye döndürmüştü. İntikam alacağına yemin etti. Keşişin sırf kendisi-

ne bağlı olduğu için öldürüldüğüne inanmıştı, bu nedenle daha güçlü bir ordu toplayıp kuvvetlerinin başında savaşa gitmeye karar verdi. Sultan Süleyman sonunda bizzat savaşa gitmekten vazgeçtiyse de, bu sefere çok büyük bir önem vermeyi sürdürdü. İkinci vezir Ahmed Paşa 1552 Ocağı'ndan itibaren yeni seferin komutanlığına getirildi. Bir yandan da bütün Avrupa Türkiyesi'ne ve Anadolu'daki yakın vilayetlere emirler yağdırılıyordu: Orduyla tüm donanımı toparlanarak en geç Aziz Jorj günü Belgrad'da bulunacaktı. Rumeli Beylerbeyi de ordusuyla onlara katılacaktı. Bu hazırlıklar geçmiş olaylara ve Sokoloviç'in 1551'deki müdahalesinin gerçek niteliğine ve anlamına ışık tutmaktadır.

İstanbul'un seferin başlangıç noktası olması, ordunun başına imparatorluğun, Rüstem Paşa'dan sonraki en önemli adamının geçirilmesi, hazırlıkların, padişahın eskiden seferleri için gerekli askerleri topladığı tüm bölgeye yayılması ve 1552'nin ilk aylarında uygulamaya konulan her şey, bir yıl önce Mehmed Paşa tarafından yapılmış saldırının ne anlam taşıdığını gözler önüne serer: Bu, taşradan gelmiş bir komutanın emrine verilmiş ve onun devlet içindeki yerini ve işlevini gösteren dar kapsamlı bir askeri ve diplomatik girişimdir. Yerleşik geleneklere uygun olmasına karşın, bu değişiklik, Türkiye'deki olaylarda oynadığı rolün önemini azaltarak Mehmed Paşa'yı incitmişti. Ona bir başkomutanlık görevinin verilmesinin uygun görülmeysi, görevini yerine getiriş tarzından hükümetin hoşnut kalmadığına işaret ediyordu. Keşiş Corci'yle arasındaki son görüşmelerde Sokoloviç'in son sözü padişaha bırakması, Erdel'e karşı giriştiği hareketin, hükümdarın da arzuladığı gibi, sadece askeri değil, aynı zamanda diplomatik bir karakteri olduğunu açıklıyordu. Ancak kulağa gelen bazı bilgiler, Mehmed Paşa'nın, savaş mevsimini çok sayıda görüşmeyle kısaltıp, düşmanın kendini toparlamasına ve Kanad'la Lipova'yı almasına olanak vermesinin yerildiğine işaret etmekteydi. Vezirlerine güvenen padişah, Mehmed Paşa'nın rolünü değerlendirmek için yeni deneyimlerin eskilerin yerini almasına olanak sağlıyordu. Beylerbeyi, Temeşvar kuşatmasından itibaren keşişle görüşmeler dönemini başlattığı zaman –ki bu, savaşın sonunun geldiği umudunu veriyordu, işgal ettiği topraklar diplomatik bir pazarlık için yeterli bir hareket noktası gibi gözüküyordu. Padişahın kendisi de bu önlemleri onaylamıştı. Utjesenoviç'in devreden çıkarılmasıyla, savaş tek alternatif olarak görününce, Sokoloviç'in, sonbahardaki savaşlar sırasında düşman cephesindeki karışıklıktan yararlanarak çok daha fazla yer işgal edebilecekken bunu yapmadığına hükmedildi. Bununla birlikte, padişahın 1552 başlarında aldığı kararlarında onun için bir ilerleme öngörmüş olmasa bile, Mehmed Paşa yerinde kalıyordu. Savaşın dışında tutulmadığı gibi, efendisinin ona karşı teveccühünün son bulduğuna dair görünürde herhangi bir belirti de yoktu. Bir an endişeli ve kararsız olmuş olsa bile, Sokoloviç soğukkanlılığını kaybetmedi, hiçbir şey

fark etmemiş gibi davrandı, ama öte yandan her türlü duruma karşı hazırlıklı olmaya da özen gösterdi. Aynı zamanda da padişahın onu e-sirgememesinin de pekâlâ mümkün olduğunun, hayatta kalmasının tek yolu olan şana ve zafere çıkan sallantılı basamakları elinde kalanlarla yeniden bina etmesi gerekeceğinin bilincindeydi. Bundan sonraki olaylar, hiçbir girişimin yaratacağı sonun güvenli olmadığı bir dünyada ayakta kalmak için, bu deneyimi hiç unutmamaya ve ondan yararlanmaya karar verdiğini gösterecekti.

Seferin Sonu

Yeni savaş yılı Buda Beylerbeyi Hadım Ali Paşa'nın kazandığı büyük zaferlerle başladı. Bu Bosnalı hadım, düşmanı, zayıf yanlarını keşfetmedeki olağanüstü yeteneği sayesinde eziyordu. Kral Ferdinand, Kardinal'den kurtulalı beri fetihlere doymuyordu. O çağın Macar soylularının en önemlisi olan Sırp asıllı Petar Bakiç'le Ulam Bey'in gidişinden sonra Lipova kumandanı olan İspanyol generali Bernard Aldana, Kral'ın arzularını yerine getirmek için 1552 Şubatı'nda Zigetvar'ı işgal ettiler. Orada kentin kalesine sığınan sınır komutanı Hızır Bey Mihaloğlu'nu öyle kötü sıkıştırdılar ki, adam Buda'da bulunan Hadım Ali Paşa'ya bir posta güvercini yollamaktan başka çare bulamadı. Paşa bir yıl önce Serasker Mehmed Sokoloviç'in isteği üzerine, savaş meydanlarından ve askerlik alanındaki şan ve şöhretten sürekli uzak tutulmuştu. Hadım Ali Paşa bu kez Sokoloviç'e bağımlı değildi. Böylece, çok sıkı bir disiplin uygulayarak ordusunu Zigetvar'a götürdü. Süvarileri iki kanata ayrılmış olarak kentin önünde görüldü. Kendisi bu iki kanadın arasında yırtıcı bir kuşun başı gibi dikiliyor, iki yanında da kuşun pençeleri gibi altı top yer alıyordu. Petar Bakiç'le Bernard Aldana mucize olarak canlı kurtulabildiler. Bu arada kırk bayrakla beş bin burun İstanbul'a götürüldü. Yeni Serasker Ahmed Paşa, görevi devraldığı Edirne'ye varınca, Hadım Ali Paşa'yı bir kılıç ve altın işlemeli bir kaftanla ödüllendirdi. Ayrıca ona, yakında ordusuyla

Temeşvar'da olacağını yazdı. Hadım bu mektupla seraskerin armağanlarını aldığı sırada, Szekesfehervar'ın yeni valisi Hamza Bey'in evine dönerken yakalanıp Veszprem'e götürüldüğünü öğrendi. Hadım Ali Paşa hemen ertesi gün, 1 Nisan'da kendini, yıkık dökük duvarlarla çevrili bu kentin önüne buldu. Kenti tam on gün, on gece bombardıman etti. O zaman garnizonun bir bölümü Paşa'yı görmeye gelerek, Türkler'in safına geçmek istediklerini bildirdiler. Fakat Paşa vatan hanlarıyla işbirliği yapmadığını göstermek için kente uzak olmayan bir vadide bütün erkeklerin katledilmesi emrini verdi. Uzun yıllar sonra tarihçi Nikola Istvanfi yağmurla güneşin beyazlaştırdığı bütün o kemikleri atıldığı yerde görecekti. Kenti zapteden Paşa, yağmalamaya cüret eden bütün askerlerin kırbaçlanması emrini verdi. Böylesine koşullar altında başlayan bu savaş yılının Türkler'in zaferiyle sonuçlanacağından kimse kuşku duymazdı.

Serasker Ahmed Paşa mayıs ortalarına doğru ordusuyla Belgrad'a geldi, bir ay sonra ise Temeşvar'daydı. Mehmed Paşa kuvvetleriyle birlikte onunla Belgrad'da buluşmuştu, ama vezir Temeşvar'a ordunun sadece elli bin kişilik bir bölümünü götürmeye karar vermişti. Kalanlar, Stevan Losonci kumandasındaki kenti savunan üç bin askerinin takviye alabilecekleri yönden bölgeyi yakıp yıkacaklardı. Çok sayıda top ve savaş makineleriyle desteklenen saldırı 26 Haziran'da başladı. Türkler dalga dalga kentin üzerine çullanıyorlar, savunucular da kale duvarlarının tepesinden onları kırıp geçirerek adeta eğleniyorlardı. Suyun üstünde bina edilmiş bir kule, saldıranları bayağı kaygılandırıyordu. Bir aylık kuşatmadan sonra 25 Temmuz'da Türkler beş saat süren bir saldırıya geçtiler. Sonunda, üstünden yüz otuz askerin ateş ettiği ve hemen bütünüyle tahrip olan kulenin dibinde üç bin ölü yatıyordu. Saldırı ertesi gün de tekrarlandı. Vezir Ahmed Paşa, Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa, Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa orduya yalnız sözleriyle değil, silahlarıyla da cesaret veriyorlardı. Türk vakanüvislerine bakılırsa Mehmed Paşa bu savaşta, 'düşmanın üzerine öylesine bir öfkeyle atılmıştı ki, altındaki at bir tüfek kurşunuyla öldürülmüştü. Paşa, Allah'ın yardımıyla sağ kalmış ve başka bir ata atlayarak dövüşmeye devam etmişti.' Sokoloviç, Temeşvar'da mucizeler başardı. Sonunda kule ele geçirildi. En korkulanlardan biri olan bu kalenin düşüşü, silahların ve yiyeceğin azlığı, aynı zamanda da kenti teslim etmek için görüşmelerde bulunulmasını talep eden Alman ve İspanyol askerlerinin inadı, bahtsız Losonci'yi, orduyla halkın serbestçe çıkıp gitmesi koşuluyla, kenti teslim etmek zorunda bıraktı. Losonci kapıda belirince, Mehmed Paşa'yla Gazi Kasım Paşa onu onurlandırmak için iki yanına geçtiler. Ne çare ki yeniçeriler, kenti terk edenlerin arasından beğendikleri genç erkek çocuklarını yakalamaya başlamışlardı. Bu arada Losonci'nin hizmetinde olan ve efendisinin zırhını ve sorgucunu taşıyan genç Andria Tomori'nin atını dizginlerinden yakaladılar. Tomori aynı zamanda Mo-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

haç savaşının bahtsız kışkırtıcısının yeğeniydi. Komutan o zaman, “Türkler’e güvenmemek lazım!” diye bağırdı. “Silahlarınıza sarılın! İntikamımızı almadan ölmeyelim!” Kılıcını çektiği gibi Beylerbeyi’nin emir subayını doğradı... Bunu Temeşvar’ın savunucularının katliamı izledi. Stevan Losonci de yaralanmıştı. Serasker’in karşısına getirilince, ona ihanetinden dolayı sitem etmek gücünü kendinde bulabildi. Ahmed Paşa, “Bu da Ulam Bey’e yaptıklarınızdan dolayı bizim intikamımız,” diye yanıt verdi ve komutanın kafasının kesilmesini buyurdu. (Losonci’nin başı bundan sonra samanla ve kırıkla dolurularak İstanbul’a padişaha gönderildi.) Temeşvar’ın komutanlığına Gazi Kasım Paşa atanmıştı. Hemen arkasından Lipovo’yu zaptetti. Kentin komutanı Bernard Aldana, kaleleri ateşe verip silah ve cephaneyi havaya uçurduktan sonra, kaçarak halkı Türkler’in insafına terk etmişti. Ahmed Paşa, Mehmed Paşa ve Gazi Kasım Paşa savaşmalarına bile gerek kalmadan bütün Temeşvar bölgesini ele geçirdiler. En önemli kentlerden Mezesomlyo, Carmak, Cacao, Vrsac, Mihald, Pozzezena, Kovin, Hram, ayrıca Tisa, Mureş ve Tuna nehirleri arasında yer alan bütün kentler Türkler’in eline geçtiler.

Bu arada da Hadım Ali Paşa, Buda’dan gelen ordusuyla yılın başında Zigetvar ve Vezprem önlerinde kazandığı zaferlere sürekli yenilerini katmaktaydı. Macaristan’ın orta bölgelerine saldırdı ve temmuz başında Dregeli kalesini zaptetti. Buranın savunucusu Corci Sondi devrin bütün vakayinamelerinde ‘kahramanca direnişi ve bir yiğide yaraşır ölümü’yle yer alacaktı. Korkunç hadımdan teslim olma çağrısını alınca –ki ölme dışında başka yapabileceği bir şey yoktu– “Sondi tutsak ettiği iki genç Türk çocuğuna kırmızı giysiler giydirdi ve onları bir mesajla Türk paşasına yolladı. Bu gençleri birer asker olarak yetiştirmek niyetindeydi, ama kenti savunarak ölmesi kaçınılmaz olduğuna göre, Paşa’nın, tüm yüce gönüllülüğünü göstererek bu çocuklarla ilgilenmesini istiyordu. Sondi daha sonra kalenin avlusuna tüm silahları, gümüş tabak çanağı ve en güzel möbelleri yığarak hepsini ateşe verdi. Arkasından kalenin kapılarını açtırdı ve içeriye girmek için atılan Türkler’in üzerine çullandı. İsabet alınca dizüstü yere düştü ve ta ki mermilerle delik deşik edilerek ölene kadar bu durumda savaşmayı sürdürdü. Paşa, düşmanının kafasının, kalenin karşısına düşen bir tepeye askeri törenle gömülmesini, mezarının üstüne de bir bayrakla bir mızrak dikilmesini emretti.” Koşullar bazı insanlarda gereksiz cesaret gösterilerine, başkalarında da gereksiz korkaklıklara ve kallesizliklere yol açıyordu. Dregeli’nin zaptından bir ay sonra Hadım, Filek yakınlarında Kral’ın, Gundersdorf Baronu Erasm Teufel ve keşişin katili Sforza Palavicini’nin kumandasındaki yedi bin paralı askerinin yarısını katletti. Bu ordunun öbür yarısını zafer havası içinde Buda’ya getirdi. Hadım Ali Paşa, düşmanlarını küçük düşürmek için, her bir tutsağının bir ölçek buğdaya, bir kavanoz bala ya da bir topak tereyağına satılmasını emretmişti. Sforza Palavicini zindanda kıyasıyla dövüldükten sonra on

sekiz bin taler karşılığında yarı ölü halde salıverildi. Teufel ganimet olarak Sultan Süleyman'a götürüldü, padişah da tutsağı bir manda derisinin içine diktirdikten sonra denize attırdı. Aynı zamanda ünlü bir şair olan Szekesfehervar Beyi Arslan Paşa Yahyapasıç o sıralarda savaş meydanına vardı. Bu arada Szolnok kentini bir yöntemle zaptetti: Bir yamaca toz bulutları ve hayvan sürücülerinin bağırışları arasında yontulmuş dev bir ağaç gövdesi çektiler. "Bu kütük o kadar büyüktü ki, kentin savunucuları, II. Mehmed'in İstanbul'u almasına alet olan o dev toplardan biriyle karşı karşıya olduklarını sandılar ve teslim oldular." Serasker Ahmed Paşa'yla Mehmed Sokoloviç sonunda bütün Banat'ı işgal ettikten sonra Mureş'i aştılar, Tisa Nehri'ni izlediler ve önemli bir kent olan Szolnok'u ele geçirdiler. Bin yüz piyade askeriyle üç yüz hafif süvariden oluşan kent garnizonu hiçbir neden olmadığı halde kaçmıştı. Suyla dolu hendeklerle çevrili, kurallar gereği üçgen biçiminde bina edilmiş bir kentti Szolnok. Duvarları o kadar yüksekti ki, içindeki evlerin damları zor fark ediliyordu. Kent silah olarak yirmi dört büyük top, üç bin arkebüz tabir edilen tüfek, sekiz bin kental (yüz kiloluk ağırlık birimi) barut ve büyük yiyecek stoklarıyla donanmıştı. Bu koşullar uzun bir kuşatmaya dayanmaya izin verirdi. Bu başarıdan cesaret alan Serasker, Buda Beylerbeyi'nin, kuvvetlerini birleştirip, Yukarı Macaristan'a hâkim konumdaki en güzel kalelerden Eğri'ye saldırarak savaş yılını tamamlamak yolundaki önerisini kabul etti.

Eğri'yi yaklaşık iki bin asker koruyordu. Ovada ve civar tepelerde 9 ile 11 Eylül arasında en az elli bin kişilik bir Türk ordusu toplanmıştı. Serasker Ahmed Paşa'dan başka, Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa, Buda Beylerbeyi Hadım Ali Paşa, Szekesfehervar Valisi Arslan Bey, Bosna Valisi Ulam Bey, Pecs Valisi Derviş Bey, Zigetvar Valisi Mustafa Bey ve Hatvan Valisi Veli Bey, Eğri'nin etrafında çadırlarını kurmuşlardı. Hepsisi gururlu ve savaşçı sınır komutanlarıydılar ve sipahiler, kincılar, kazmacılar, topçular vs gibi yeniçeri birlikleriyle çevrili olarak kenti bombardıman etmeye, yerleri delerek tüneller açmaya, alevli oklarla kenti yakmaya, surların üstünde ya da açık arazide göğüs göğüse çarpışmaya hazırdılar. Kuşatılmış kentin içindeki birlikler Dük Stevan Dobo'nun kumandasındaydılar. O vakte kadar Petar Bakiç'e yakınlığıyla bilinen bu önemsiz soylu, yalnız azimli ve cesur olmakla kalmayıp, uyanıklığı ve bilinçliliği sayesinde en kritik anlarda kurtuluşu sağlayan bir çözüm bulacak yapıdaydı.

Eğri kuşatması, erişkin erkekler, anneler ve hepsi birer kahraman olan genç kızlar, ihtiyarlar ve saldırganların üstüne kaynar yağ ve su döken çocuklardan oluşan bir garnizonunun kahramanlıklarıyla tarihte ün kazanmıştır. Kentte herkesin oynaması gereken bir rolü vardı. Fakat bu savaşın askerlik sanatı tarihinde yer almasının nedeni, kahramanlık öyküleri değil, garnizonunun savunma tekniğini anında tasarlayıp uygulamasıdır. Alevli oklardan korunmak için buğdayla samanın üstü deriler ve ıslak paçavralarla örtülmüştü, duvarlardaki

SOKOLLU MEHMED PAŞA

çatlaklar anında kum fıçlarıyla ve dallarla tıkanıyordu. Özellikle inşa edilmiş bir değirmende kükürt ve güherçileden yola çıkılarak barut üretilmiş, böylece katedralin altında kazılmış ana deponun infilakında yok olan barutun yeri doldurulmuştu. Halk, tıpkı canlı bir mekanizma gibi, Eğri savunmasının Arşimeti bilgin Gregor Bornemis'in direktiflerini büyük bir hız ve beceriyle ve de yorulmadan yerine getiriyordu. Türkler kent tahkimatının önünde toprak dolu çuvallar, kütükler ve dallarla koca bir burç dikince, talaş, reçine, kükürt, yağ, katran ve samanla doldurulmuş deriden toplar kentin dört bir yanından fırlatıldılar. Büyük tabancaları andıran özel aygıtlarla fırlatılan bu toplar, daha havadayken alev alıyor ve düşükleri her yeri yakıyorlardı. Türk burcu işte bu şekilde kül edildi.

En çetin çarpışmalar 10 ve 12 Ekim günlerine rastladı. Ordularını kent duvarlarına saldırtan paşalarla beyler kendilerini sakınmıyorlardı. Binlerce yeniçeri, akıncı ve paralı asker hendekleri dolduruyor, kentin kapılarını tıkıyorlardı. Surların her iki yanından marşlar kulağa geliyor, her tarafta subaylar erlerine cesaret veriyorlardı. Surların üstünde kaynar halde sıvıyla dolu kapların yanında demir kollarla, kazmalarla ve tüfeklerle silahlı kadınlar duruyordu. Herkesten cesur davranıyorlar, sancak yerine ölümlerin üzerinden kopardıkları kanlı gömlekleri dalgalandırıyorlardı. 14 Ekim günü akşam olurken Türk askerleri onları tekrar saldırtmaya çalışan üstlerine karşı çıktılar: "Belli ki Macarlar'ın tarafını tutan yüce Allah'a karşı savaşmaya bizi hiçbir kuvvet mecbur edemez." Dört gün sonra insanın içine işleyen buz gibi bir sulu kar yağmaya başladı. Serasker Ahmed Paşa geri çekilme emrini verdi.

Hadım Ali Paşa uzun süre Buda Beylerbeyi olarak kalamayacağını biliyordu. En başta Serasker olmak üzere herkes orduyu ihtiyatsızca Eğri'ye saldırmaya sürüklediği için onu eleştiriyordu. Gerçekten de birkaç ay sonra Buda'ya yeni bir komutan geldi: Tuygun Paşa. Hadım ta başından beri böyle bir şey olacağını hissetmişti, ama düşünceleri bir tek adama yönelikti. Eğri savaşından çok kısa bir süre sonra Paşa bu kentin sadece iki mil uzağında Bilgin Gregor'u (vakanüvisler ona bu adı takmışlardı) yakaladı ve intikam almak için onu armağan olarak padişaha yolladı. Birkaç yıl sonra, Gregor, Yedikule zindanlarında çürürken, Hadım, Mısır'da bu ülkenin gördüğü en temiz ruhlu ve en dindar vali olarak göklere çıkarılıyordu. İnsanlar daha onun adı geçerken ayağa kalkıyorlardı.

Mehmed Paşa Sokoloviç 1552 sonlarında Sofya'ya döndü, ertesi yıl ise İran'daki bir sefere çıktı. Yeni olaylar onu başka ülkelerde alıkoymuştu için bir daha kendi eyaletine dönmeyecekti. Kısa zaman sonra da padişahın kararıyla daha üst bir göreve getirildi. Savaş ve hanedan ailesindeki bazı anlaşmazlıklar nedeniyle Anadolu'da ve İran çevresinde oyalanırken, Tuna eyaletlerindeki seferi tekrar tekrar yaşıyordu. Bu anıların üzerinde bu kadar durmasının nedeni, bütün

bu yaşadıklarından başkomutan olarak katılacağı ilk seferde yararlanmaktı. Sokoloviç'in, kendisini başka Türk yöneticilerden ayıran bir özelliği vardı: Olayları yalnızca sonuçları açısından değerlendirmiyor, onları bu sonuçtan bağımsız olarak ele alıyordu. Örneğin bir şeyin gerçekten ne zaman sona erdiği hiçbir zaman bilinmez, dolayısıyla da her olayı karşılamaya, yaşamaya ve kişinin kendi yazgısı o olaya bağlıymış gibi ondan yararlanmaya peşinen hazırlıklı olması gerekir. İnsanın gösterdiği çaba, mutluluğunun ve padişahın lütfunun pek zavallı bir garantisidir. Arslan Paşa bir ağaç kütüğünü bir yamaca dikmek sayesinde bir kenti ele geçirmişti. Daha sonra bir başka kentin önünde, o kentte, icat ettiği gereçlerle kuşatanları kuşatılmışa çeviren bilgili bir adam bulunduğu için, imparatorluğun bir veziri, üç paşası ve yedi valisi yenilgiye uğramışlardı. Ne çare ki hemşehrileri zaferi kutlarlarken, o bilgin, böyle bir şeyi beklemeyen yenik Hadım Ali Paşa'nın eline düşmüştü, şimdi de bir zindanda çürümekteydi. İnsanlara hâkim olan karmaşa onları birbirinden ayıran tüm mekânlara egemendi. Öyle ki içinde bulundukları ortak durum, elverişli bile olsa, çoğu istese de geleceğine güvenmekte güçlük çekerekdi. Herkes yırtıcı bir hayvan kadar cüretkâr bir Hadım Ali Paşa olamasa bile, bu organize çaba, insanın biricik güven garantisidir. Çünkü bu çaba uygun zamanda pek çok rahatsızlığı uzaklaştırabilir ve yenebilir. Ancak o, gözü kör yazgıya güvenmeyen, olayların sonucunu hazırlamasına, öngörmesine olanak verir. Yazgı başka türlü isterse, sadece düzenli çalışanlar, güçlerinde ve ağırbaşlılıklarında direnenler, acımasızlıkları tevekkülle kabullenebilirler. İslam eğitimi görmüş olan, yüzeysellikten ve kötü yorumlanmış bir yazgıcılıktan uzak olan Mehmed Paşa, tahriklerle karşılaşınca sahnede yanında olan kişilere göre belirgin bir üstünlük göstermiştir. Yedi kişi tarafından alçakça katledilen keşiş Corci Utjesenoviç'ten farklı olarak, bir tek o, kenarda durmayı bilmiş, geçici yenilgilerine rağmen kendine özgü erdemleriyle dikkati çekmeyi bilmişti. Keşişle savaştan çok, görüşme yapmış, elindeki tüm çareleri kullanmış, şifreli diplomatik vaat yarışına becerisinin damgasını vurmuş, klasik basireti uygulamıştı. Çabaları sonunda meyve vermiş, ama Mehmed Paşa buna kanmamıştı, sınırlı başarısına rağmen tehlikenin gölgesinin tepesinde dolaştığını hissetmişti. Böylece, Serasker Ahmed Paşa, 1552'de sefere devam etmek için Belgrad'a gelince, Sokoloviç o an için en uygunu olarak gördüğü tavrı büyük bir çabayla keşfetmişti. En tehlikeli çarpışmalarda askerlerinin arasına karışarak cesaretiyle dikkati çekmeye tüm gücünü harcamıştı. Bir yıl önce bıraktığı izlenimi yavaş yavaş düzeltiyordu. Ali Paşa çadırda ya da at üstünde onunla konuştuğu zaman Beylerbeyi, artık ne kendisinden ne de başkalarından korkuyordu. Çabası bu kez de ödüllendirildi. Sokoloviç, Serasker'in onun hakkında padişaha sunacağı raporun içeriğini peşinen biliyordu.

Bu deneyiminden on yıl kadar sonra 1573'te, Mehmed Paşa, gücü-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

nün doruğundaydı; imparatorluk emrinde, padişah avucunda ve kendisi de inanılmayacak kadar zengindi. Şimdi Banat'ta bulunduğu günlerde bir kavşağa gelip doğru yolu aramasını, kendisini onu bekleyen şanssızlıklara ve sınavlara hazırladığı günleri anımsıyordu. Paşa işte o zaman terk edilen eski Beckerek'in, kimsenin ilgilenmediği o kasabanın yerine, Evliya Çelebi'nin deyimiyle, yönetim bölgesinin merkezi olacak yeni bir kent kurmak için gerekli parayı ve inşaatçıları topladı. Kentlileri o bölgeyi haraca kesen vahşi ve tehlikeli süvarilerden korumak için, kale yeniden yapıldı ve genişletildi; camiler, imaretler, medreseler, tekkeler, okullar, ibadethaneler ve pazarlar sağlam malzemeden inşa edildi ve kurşunla kaplandı. Mehmed Paşa Elemir köyünü, ayrıca Seleş ve Orlovat köycüklerini (otlaklarındaki iki bin beş yüz koyun, iki yüz elli keçi, altı yüz öküz ve on bir mandayla birlikte), aynı zamanda kendi inşa ettirdiği hamamların, dükkânların, depoların, hanların ve Begey'le Tamiş'in kıyısındaki değirmenlerin gelirini kurduğu vakfa bağışladı. Buna ek olarak, vakıf yönetimi, pazarların, güm-rüğün ve imparatorluğun vergilerini ve aşarı topluyor, Beckerek, Kanad eyaletinin arazisi üstünde olduğu halde, beyinin bu gelirler üzerinde hiçbir hakkı bulunmuyordu. Gerçekte vakıf olarak inşa edilmiş olan kentteki bütün halk padişahın eliyle yazılmış bir mektupla serbest bırakılmış, yasaların öngördüğü vergilerden ve olağanüstü vergilerden kurtarılmışlardı. Mehmed Paşa, vakfın yönetiminin soyundan gelenlere kalmasını (ekmeklerini sağlamak gerekecekti tabii) özellikle dikkat etmişti. Evliya Çelebi, "Vakfın tüzüğünü hazırlarken koyduğu hükümleri çiğneyenlerin üzerine Haman'ın, Karun'un, Şedad'ın, Ebu Cehil'in ve Yezid'in lanetini davet etti," diye yazıyor. Evliya 1665'te, "Bu vakfın günümüzdeki en üst kademeli memuru ve yöneticisi İbrahimzade adlı beydir," diyor gene. Bu kişi büyük bir olasılıkla Mehmed Paşa'yla eşi Esmâ Sultan'ın oğlu İbrahim Han'ın (vezir eşi sultanların erkek çocuk doğurmaya hakları olmadığı için bu oğulun varlığı uzun zaman gizlenmişti) soyundan gelmekteydi. Evliya Çelebi'ye bakılırsa, Sokoloviç, Becej'i de vakıflarıyla zenginleştirmiştir. Vakanüvis kasabayı tarif ederken, "Orası şimdi Kanad eyaleti toprakları üstünde bir dükalkıttır. Orasının aynı zamanda Uzun Mehmed Paşa'nın bir vakfı olduğunu Tanrı herkesten iyi biliyor," diyor. "Becej'in limana giden bir kapısı ve yola açılan ikinci bir kapısı vardır. Limanda bir han, elli silo, eski bir kiliseden dönüştürülmüş güzel bir cami, bir medrese, üç ilkokul, bir tekke, bir hamam, yaklaşık kırk dükkân ve kiremit ve kamışla örtülü yaklaşık yüz kulübe var."

Çok geçmeden, uzaklardaki Pannonia'da belki kutsal, ama kanlı korkunç bir savaştan sonra vezirin vakıfları sofı mesajlarıyla ışıltılamaya başladılar. Çünkü vezir, insanın, bir şey borçlu olduğu her kenti ve her insanı, geçerken kendinden bir şey bıraktığı her yeri şükran duygusuyla anımsarken yaşadığını ve bıraktığı bu anılarla yaşayacağını anlamıştı.

Mustafa

Türk orduları imparatorluklarının sınırlarını Erdel’le Avusturya’nın zararına genişletirken, İran Şahı Tahmasp da önceki çatışmalarda kaptırdığı kentleri ve bölgeleri geri almak için padişahla yine savaşa girişiyordu. “İranlı’nın intikamı korkunç oldu. Koca koca kentler duvarlarıyla, kaleleriyle, garnizonlarıyla, kadınları ve çocuklarıyla yok oluyordu. Şah’ın oğlu İsmail Mirza, Erzurum Paşası İskender’i pusuya düşürdü ve binlerce kişilik ordusunu katletti.” Padişah, on bir yıllık savaşlardan sonra İran’la yeni bir hesaplaşmanın, düşmanın hızla geri çekileceğini bildiği için, gereksiz yorgunluğa ve kayıplara yol açacağını biliyordu. Bu nedenle başkomutanlığa Sadrazam Rüstem Paşa’yı atadı, ikinci vezir Ahmed Paşa ise Avusturya’yla olan sınırları savunmakla görevlendirildi. Mehmed Paşa ise derhal Tokat’a hareket edip burada kışlık karargâhı kurmak, ilkbahar gelir gelmez de İranlılar’a karşı harekete geçmek zorundaydı. Mehmed Paşa’nın kuzeyde savaşırken padişahın ilgisini çekmek, sonra da bu imajı korumak için gösterdiği çabalar, imparatorluğun üst kademe-deki kişileri arasında görevleri paylaştırmak söz konusu olunca meyvesini verdi.

Çarpışmalar başlayınca Sokoloviç doğu cephesinde ortaya çıktı, ama sadece 1554 ilkbaharında. Türk vakanüvislerinin ve olayların tanığı olan Avrupalılar’ın bakışları Sultan Süleyman’a ve hanedan içindeki olaylara çevrilmişti. Olaylarla doğrudan bağlantılı olmayanlar, bir yılı aşkın süre gölgede kaldılar. Rumeli Beylerbeyi de bunlardan biriydi. Gereksiz yere dikkati çekmemek için sessizce kenarda bekleyen, fakat çok dikkatli bir gözlemci olan Mehmed Paşa, gelecekteki daha garip entrikalarda rolünü oynamaya hazırlanırken, insanları tanımayı da öğreniyordu.

Yıllardan beri padişahla ailesi hakkında bildikleri gözleri önünde canlandı. Her zamanki görüntünün altında o zamana kadar bilinmeyen karakterler biçimlenmeye başlıyordu.

Sultan Süleyman’ın geç bir tarihte sefere katılma kararı, kuşkulara neden oldu. Gerçek şu ki, yaşının yüküne giderek daha zor katlandığı biliniyordu. İran’ın baskıları ise onda yeni çabalarda bulunma gereği yaratmıyordu. Padişahın Anadolu’ya hareketi Osmanlı ailesinde bedensel ve ruhsal sağlık tomurcuklarının kökünü kazımaya baş-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ladı. Süleyman ihtiyarlığın sadece eşiğindeydi, ama giderek daha sık sergilediği dengesizlik belirtileri, tavırlarına ve oğullarıyla olan hesaplaşmalarına açıklık kazandırıyordu. Oldu olalı oturaklı bir görünümü olmamıştı, yüzünün anlamı da sevimli ve çekici değildi, bir korkuluğu anımsatan, zarafetten yoksun, titrek ve sarsak vücudu yıllarla birlikte daha da çirkinleşmişti. Boynu uzamış, yüzünün çizgileri derinleşip yumuşamış, kan çanağına dönen gözlerinde soğuk bir anlam yer etmişti. Yorgunluk ve zafiyet nöbetleri geçiriyor, ıstırabın pençesindeyken garip şekilde kurnaz ve sinsî, inatçı ve hain oluyordu. Her yerde bir tehdit görüyor, bunları en gaddarca kararlarla geçiştirmeye çalışıyordu.

Bu duruma düşen Süleyman, eşi Hürrem Sultan'ın büsbütün sözünden çıkmaz olmuştu. Bir kadını, hayatının sonlarında geçmişinden ayıran o sınırı aşan Hürrem'in sağlık durumu bozuktur; vücudu şişmiş, dişleri dökülmüştü ve Süleyman'a baktıkça kendi yansımasını 've içlerinde, geçmişteki aşklarının yıkıntısını' görüyordu. Aşksız kalan bu kadın, canlı bir ölü olmamak için, önce oğulları Selim ve Bayezid'a, daha sonra da devlet işlerine giderek daha fazla karışmaya başladı ve bu onun için bir yaşama nedeni oldu. İhtirası (padişahın zavallı gücü göz önünde tutulursa bu ihtirasın sırlarını deşmemek daha iyi olur) böylece, korkunç bir entrikacılık yeteneğine, insanları yönetmek sanatına, ezici, önlenemez ve karşı konulamaz bir etkiye dönüştü.

Yazgının aracı, dramın baş aktörleri tarafından saptanınca, bu kez Sadrazam Rüstem Paşa'yı, bir zamanlar ona atfedilen güç oranında zayıf düşmüş olarak görüyoruz. İnanılmayacak derecede çalım ve zengin olan bu adam, şiddetle soğukkanlılığı özünde birleştiriyordu. Öylesine içine kapanıktı ki, ağızdan çıkan her söz bir karar ya da bir emir anlamına geliyordu. Süleyman'la Hürrem'in damadı olmasına rağmen, güvensizlik ve derin bir kaygı belirtileri göstermeye başladığı keskin gözlerden kaçmıyordu. Her gün artırdığı serveti ve özellikle çuha ve ipeklileri, mahzenlerinde küflenmekteydi. Durmadan artan otoritesi de kendi ağırlığının altında ezilerek yavaş yavaş çökmekteydi. Sadrazam on yıldan beri gücüyle ve salt iradesiyle tüm engelleri yıkabilecek ve dillere destan bir açgözlülükle topladığı servetiyle, etrafında yıkılmaz bir kale bina edebilecek bir adam izlenimi veriyordu. Türk tarihinin 1541'den sonraki sükunet döneminde imparatorluk, önceki yıllarda kazandığı görkemin ışıltısıyla gözleri kamaştırırken, Rüstem Paşa, kabalığını ve basitliğini, faaliyetlerinin yüzeysel hoyratlığını ve ezici otoritesini bir sisteme dönüştürmedeki yeteneksizliğini maskeleyerek güçlük çekmemişti. Fakat geçirdiği ilk önemli sınav bu vezirin karakterini açığa vurdu. Hürrem Sultan, herhalde kızı Mihrimah'la anlaşarak, Rüstem'e şantaj yaptı ve hakkında bildiklerini ve onun için yaptıklarını açıklamakla onu tehdit etti. Rüstem Paşa işte o zaman zekâsı kıt despotlara has yararlı

kurnazlığını yitirerek, bu iki kadının güçlerinin ve etkilerinin arkasına sığındı. Hürrem Sultan'a tamamen boyun eğerek ellerini kolayca kana bulayacak bir adam oldu.

İşte tam o sırada, Osmanlı'ya hiçbir dönemde kimsenin yapamadığı kadar uzun süre kafa tutabilmiş Anadolulu bir sülaleden gelen Şemsi Ahmed Ağa, Kızılahmedoğlu'yu ilk kez sahnede önemli bir rolde görüyoruz. Bu zat tarihte şair olarak tanınır ama İstanbul'daki sarayın en sinsî ve en tehlikeli entrikalarını açığa vurmasıyla daha da büyük bir ün yapmıştır. Yaklaşık otuz yıl süresince ender bir zevkle tuzaklar kuracak, vezirleri mahvedecek, kadınları baştan çıkaracak ve sultanları doğru yoldan saptıracaktı. Bütün bunları yaparken kafasında tek bir amaç vardı: Osmanlılar'dan ailesinin intikamını almak. O dramatik olaylar sırasında Şemsi Ahmed basit bir sipahi ağasıydı. Rütbesi trajedide önemli bir rol oynamasına olanak veremeyecek kadar küçüktü; ancak öfkeli ve beceriksiz Rüstem Paşa'nın kötü bir danışmanı ve sağ kolu olabilecek kadar kurnaz ve ahlaksız biriydi. 1552 yazı içinde Sadrazam'ın maiyetinde İran'a giden Şemsi Ahmed, kısa bir süre sonra dönerek padişaha, Hürrem Sultan'dan olmayan büyük oğlu Mustafa'nın, orduyu babası aleyhine ayaklandırmak üzere olduğunu, ordunun ise delikanlıyı babasına tercih ederek, sultanlığını ilan etmesi için teşvik ettiğini bildirdi. O tarihte iyice yaşlanmış olan ve türlü hastalıklar çeken Sultan Süleyman, iradesiz ve kolay etkilenir olmuştu. Sürekli sızlanıyordu, özetle tahtına layık olmaktan çıkmıştı. Sadrazamına gelince o, işgal ettiği konuma oldu bitti layık olmamıştı. Bu küstah ve ölçsüz despotun bir an önce sadrazamlıktan uzaklaştırılması gerekiyordu. Aradan çok geçmeden padişah, ilkbaharın ilk belirtileriyle birlikte savaş meydanına gidip ordusunun kumandasını eline alacağını bildirdi.

Vakanüvis, "Süleyman ordusunun başına geçmek için Üsküdar'a gittiği sırada yaz ilerlemişti," diye yazıyor, ama arada geçen süre içinde padişahın niçin kararını değiştirmedigine açıklık getirmiyor. Geçen ayların, ihtiyar adamın kararını daha da pekiştirdiği anlaşıyor. Padişah Aksaray kenti (Arkhelais) yakınındaki karargâhındayken Şehzade Mustafa çıkageldi ve çadırlarını babasının kilerin yanında kurdurdu. Ertesi gün vezirler ona saygılarını bildirmeye geldiler, onun elini öptüler, Şehzade onlara görkemli kaftanlar armağan etti. Mustafa bundan sonra atına bindi ve toplaşan yeniçerilerin haykırışları arasında vezirlerle çevrili olarak babasının çadırına yöneldi. Bahtsız şehzade çadırda babası yerine yedi dilsizle, Süleyman'ın iradesinin korkunç uygulayıcısı olan cellatlarla karşılaşınca çok şaşırmış olmalı... Dilsizler boşu boşuna babasından merhamet dilenen şehzadeyi kısıvrak yakalayıp boğdular. Oğlu boğulurken Süleyman, bir paravanın arkasında oturmuş bekliyordu. Mustafa'ya yakınlıklarıyla bilinen birçok askeri komutan da öldürülmüşlerdi. Sultan Süleyman ayaklanmaya hazır durumdaki yeniçerileri sakinleştirmek i-

çin sadaret mührünü damadı Rüstem'den alarak Temeşvar fatihi olan ikinci vezir Ahmed Paşa'ya verdi. (Oyunu kavrayamadığı için Rüstem şaşırmış ve fena içerlemişti. Ahmed Paşa sadrazamlık ünvanını almakla kendi idam fermanını imzalıyordu). Süleyman'ın kolu uzun ve acımasızdı. Dilsizler Mustafa'nın üzerine atılırlarken, Hadım İbrahim de Bursa'ya gelerek Şehzade'nin en küçük oğlunu annesinin kollarının arasından kopararak boğduruyordu.

Bütün imparatorluk Mustafa'nın yasını tuttu. Ölümü Batı edebiyatında çeşitli tarihçilerle şairlere konu oldu, insanların ihtiraslarının günahlarının ve erdemlerinin yol açtığı trajik anlaşmazlıkların nedenleri hakkında onları uzun uzun düşündürdü. Gururlu ve adalet âşığı olan, yiğitçe davranışları yüzünden orduda çok sevilen, şairlerle bilginlerin koruyucusu Mustafa'nın kendisi de Muhlisi ('içtenlikli') adıyla şiirler yazıyordu. Şair Yahya, "Bütün bunlar Rüstem tarafından düzenlendi. Ama tahtta Süleyman olmasaydı bu noktaya gelinemezdi. Şeytan daha uzun zaman dünyaya egemen olacak..." diye yazmıştır. Kopyaları elden ele dolaşan ve ezbere bilinen bu mısralar, 'bütün şairlerden nefret etmesini buyuran doğasının kendisini aldatmadığını' söyleyen Rüstem Paşa'yı doğruluyordu. Tekrar sadaret mührünü ele geçirince Rüstem, padişaha, 'her istediğini yazabileceğini sanan bu küstahın kellesinin uçurulmasını' önerdi. Süleyman veziri kurdurtmak için Yahya'yı bağışladı.

Padişah, Mustafa'dan sonra bir oğul daha kaybetti. Şehzade Cihangir o vakte kadar ailesinin gölgesinde kaldığından fazla dikkati çekmemişti. Ona çifte kambur vermekle, doğa, bu genci bu dünyanın boş zaferlerinden ve gelip geçici zevklerinden uzaklaştırmıştı. Böyle parlak bir kardeşi olduğu için gurur duyan ve Mustafa'ya candan bağlı olan Cihangir, soylu karakterli bir kişiydi. Dünya onun içine duru bir kaynakmış gibi yansıdığından aynı zamanda da şendi. Türk vakanüvisleri Cihangir'in dayanılmaz bir karamsarlığın ve hüznün pençesine düştüğünü, sonuçta da vücudunun her türlü tedaviyi reddettiğini anlatmışlardır. Oğlu ölünce, padişah onun adına Tophane semtindeki bir yamaçta bir cami yaptırmıştır.

Padişah kışı Halep'te geçirdi. Bundan, eskiden kendi çıkardığı yasayla çelişen vergilendirme sisteminde bazı yenilikler getirmede yararlandı. Süleyman yola çıkmadan önce ordusunu selamladı ve askerlerini lanetli düşmanla çarpışmaya kendisinin götüreceğini bildirdi. "Gözleri yaşlı ihtiyarlar ve gençler onu İndüs'e ve Sind'e, hatta Kaf dağına kadar izleyeceklerine dair söz verdiler. Uzun günler süren bir yürüyüşten sonra son denetleme Suşehri yakınlarında çeşitli dereler tarafından sulanan bir çayırda yapıldı. Bu arada özellikle Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kumandasındaki görkemli giyimli Rumeli Ordusu, bütün dikkatleri üzerine çekiyordu. Askerler omuzlarına leopar derileri atmışlardı, sorguçlarında kurt kuyrukları taşıyorlardı, çizmelerinin kocaman mahmuzları vardı ve kalkanları da de-

vasaydı. Kol şeritleri açık mavi ve lacivert, eldivenleri demirden, sancakları kırmızı ve beyaz, atların hepsi ise bir örnek kınayla boyanmıştı.” Ordu, Padişah’ın Şah’a hakaret dolu bir mektup yollayacağı Kars’a doğru yola çıkarken, Sokoloviç ordunun sol kanadına kumanda ediyordu. Sağ kanadı oluşturan Anadolu ve Karaman birliklerinin başında Süleyman’la Hürrem Sultan’ın büyük oğulları Şehzade Selim bulunuyordu.

İran’a karşı girişilen sefer kısa sürdü. Türkler temmuz ortasında Ermenistan’ı istilaya başlamışlardı. Son askeri harekâtlarından biri de 1554 Eylülü’nün sonunda Kürdistan’ın istilasını yaptı. Padişah kışı Amasya’da geçirdi ve 29 Mayıs 1555’te burada Şah Tahmasp’ın elçisiyle barış antlaşmasını imzaladı. Bu seferde uygulanan taktik öncekilerden farklıydı. İranlılar düşmanı pusuya düşürüp bozguna uğratmaya çalışırken, Türkler önüne geçilemez bir kitle halinde ilerliyorlar, yolları üstündeki her şeyi ezip geçiyorlardı. Kentleri birer birer işgal ettikten sonra Erivan’a girerek yağmaladılar. Şah’ın ve oğullarının saraylarını tahrip ettiler, Şah’ın kraliçesinin bahçelerini de bütünüyle talan etmişlerdi. Nahçıvan’da taş üstünde taş kalmamıştı. Beş günde yürüyerek aşılabacak kadar büyük bir arazide yıkıntılarla küllerden başka bir şey görülüyordu. Sadrazam Ahmed Paşa, bu kez de Mehmed Sokoloviç’le birlikte Ermenistan’dan yola çıkarak, Şah’ın birkaç kaleyi zaptettiğinin ve ordunun bir kanadına saldırmak üzere bulunduğunun duyulduğu Gürcistan’a bir akın düzenledi.

Hepsi aynı olan haberlerin tekdüze tekrarı, kötülüklerin korkunç boyutları, yağmalarla yangınların çok kez çarpışmaların yerini tutması bu savaşı çirkinleştiriyordu. Bununla birlikte bu savaşın önemli bir özelliği, Sultan Süleyman’la Şah Tahmasp ve en yakın yardımcıları arasındaki şaşılacak boyutlarda mektup alışverişidir. Türkler mektuplarını düşmana hakaret etmek, onu küçük düşürmek, onunla alay etmek için yazıyorlardı. Acemler, pusu kurup avlarının yolunu bekleyen çakallardı; bu nedenle de şiddet yoluyla perişan edilmeleri, ayrıca her şeylerinin yok edilmesi, tarlalarının altının üstüne getirilmesi, kafalarının mızrakların ucuna geçirilerek, kadınlarıyla genç erkek çocuklarının askerlerce paylaştırılması gerekiyordu. Acemler Türk ordusuna karşı aynı silahlarla savaşmadıkları için horgörü-yü ve tiksintiyi hak ediyorlardı. Türkler’in kılıçlar ve mızraklarla çarpışmalarına karşın, Acemler Hristiyanlar’dan satın aldıkları arkebüz diye adlandırılan tüfekleri kullanıyorlardı. (Türkler’in de zaten o savaştan sonra arkebüzleri benimsediklerini belirtmek gerekir.) Savaş zamanı olmasına rağmen, Türkler’in mektupları, İslam inanışının Acemler’de sapkın bir mezhebe dönüşmesi hakkında teolojik düşüncelerle dolup taşıyor, Acemler’in sadece bu nedenle bile gerçek inananlar tarafından hor görülmelelerinin gerektiği belirtiliyordu. Şah’la vezirlerinin yanıtları daha kısa, daha basit, görünürde daha ölçülüydü. Ama ustaca ifade edilmiş olan anahatları, sinsî bir alayı ve kini dile getiri-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

yordu. Savaş son bulunca mektuplardaki saldırılar ve hakaretler yerlerini büyük bir hızla, nezaket formüllerine, beylik sözlere ve bütün olan bitenlere ilişkin bilinçli bir unutkanlığa bıraktılar. Amasya'da imza edilen barış antlaşması Türkiye'yle İran arasında aktedilen bu tür antlaşmaların ilkidir. İki ülke de şu ana kadar tetikteydi, Sünniler'le Şiiler'i birbirinden ayıran dinsel kin nedeniyle her an kan dökmeğe hazır durumdaydılar.

Acemler'e açılan savaştan kısa bir zaman öncesine ait belgeler, Mehmed Sokoloviç'in, Şehzade Mustafa'nın katlini çevreleyen karışıklıklar ve komplolara hiç karışmadığını, gölgede kalmayı yeğlediğini doğruluyor. Ahmed Paşa'nın sadrazamlığa terfi ettirilişinin işine geldiğinden kimsenin kuşkusu yok. Yakın bir zaman önce Erdel'de yan yana dövüşerek Eğri kalesini kuşatmışlar, bu arada vakanüvislere, aralarında bir tek anlaşmazlığı yakalama fırsatını vermemişlerdi. Ermenistan'la Gürcistan'daki çarpışmalar sırasında Mehmed Paşa, Suriye'yle Kafkasya arasındaki geniş alanda Rumeli kuvvetlerine kumanda ediyordu. Gerçek anlamda bir silahlı çatışma olmadığı için onunla ilgili olarak hiçbir önemli savaş başarısından söz edilmemektedir. Ancak, Türk vakanüvislerinin çok özlü raporlarına bakılırsa, Sokoloviç bu savaşta seraskerinin, dolayısıyla Padişah'ın emirlerini özenle yerine getiren ve Acem beylerine boyun eğdirerek gözden kaçmayan başarılar kazanan bir subayın davranışını sergilemiştir. Bu münasebetle edindiği deneyimlerin verdiği bilinçle kendini aniden öne atmaktan kaçındı ve sonunda, onda bir devlet adamının basiretini ve bir kahramanın erdemlerini hisseden Padişah'ın dikkatini çekti. Padişah 1555 Haziranı'nda Amasya'dan ayrılmadan önce bir divan toplantısında askerlere armağanlar dağıttırdı, ayrıca askerlerin ücretleri de artırıldı. Bu münasebetle divanda bir değişiklik yapıldı; Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa üçüncü vezirliğe yükseltildi (yerine ise o zamana kadar yeniçerilerin başında bulunan Pertev Mehmed Paşa atandı).

Padişah'ın bu seçiminin raslantısal olmadığını, çok geçmeden vakanüvislerin fazla önem vermediği, oysa Padişah'ı fazlasıyla kaygılandığı bilinen bir olay kanıtlayacaktı. Seferini tamamladıktan sonra Padişah İstanbul'a dönerken, 1 Ağustos 1555'te, inşaatı biten yeni sarayını görmek için Üsküdar'da mola verdi. Onu ilginç haberler bekliyordu. Selanik yakınlarında garip bir ayaklanma olmuştu. Asilerin başında Düzmece Mustafa* adında birinin bulunduğu söyleniyordu. Selanik dolaylarının yerlilerinden bir maceraperest olan bu Mustafa, katilden bir mucize eseri kurtulan Şehzade Mustafa olduğunu iddia ediyordu. Celladın güya elinin altında Şehzade'ye şaşılabacak

*Tarihte Düzmece Mustafa olarak adı geçen kişi, aslında Padişah Yıldırım Bayezid'in oğludur. Ancak gerek onun, gerekse Kanuni'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra Düzmece Mustafa adlı kişiler ortaya çıkmıştır. (Ç.N.)

derecede benzeyen bir haydut varmış. Bunu öldürmüş, Kanuni'nin oğlunu saklamış ve kaçmasına yardımcı olmuştu. Bu Mustafa kaşla göz arasında on bin kişilik bir kuvvet toplamıştı. Vezir olarak yanında bir tavuk hırsızı, yönetiminin ileri gelenleri arasında da iki keşiş çömezi vardı. Vakanüvislerin belirttiğinden daha ciddi olması gereken bu haberi aldığıında Padişah, üçüncü veziri Mehmed Paşa'yı üç bin yeniçeri ve dört bin sipahiyle olay yerine yolladı. Mehmed Paşa daha yoldayken Mustafa, Nikopolis Valisi Zulkadiroğlu Mehmed'in eline düşmüştü bile. Bu Zulkadiroğlu, Padişah'ın geçici olarak Edirne Valisi olan en küçük oğlu Bayezid tarafından asilerle çarpışmak üzere yollanmıştı. Sahte Mustafa, eski bir tavuk hırsızı olan veziri onu ilk fırsatta ihbar etiği için (bu münasebetle bir tımarla* ödüllendirildi) ele geçmişti. Bayezid şanssız sahtekârı Padişah'ın Divanı'na yolladı. Onu orada yargıladıktan sonra astırdılar.

Divandaki ve çevresindeki herkesin sahte Mustafa'nın ayaklanmasını dudak bükerek karşılaması, sistemin gücünün kanıtıydı. Ama Saray'ın içinde Sultan Süleyman gizli gizli ağlıyordu. Karamsarlığın pençesine düşüyor, hayaletler gördüğünü sanıyordu. Bir Mustafa'dan söz edildiğini her duyuşunda öteki karşısında beliriyor ve yüreğini paramparça ediyordu. Derken kader yeni bir darbe indirdi.

11

Şehzadeler Savaşı

Mehmed Sokoloviç Divan-ı Hümayun'a girmekle imparatorluğun bir temel taşı, İstanbul'daki saraya bağlı yüksek rütbeli bir devlet adamı oluyordu. Bundan böyle üç yoldan birine sapabilir, daha doğrusu sürüklenebilirdi. Bunlardan biri padişahın gözünden düşmekti (bu ise her zaman bir emeklilik ödeneği anlamına gelmezdi); ikinci yol, bakandan çok, saray adamı olan bir vezirin sakin yaşa-

*Tımar: Osmanlılar'da hizmetleri görülen bazı kişilere verilen ve belirli bir geliri olan toprak

mıydı (çünkü sadrazamlığa atanmak, onları gözden düşmek kadar ürkütürdü); üçüncü yol ise sadrazamlık konumuna doğru ilerlemektir (Osmanlılar'da bu, başarının ve ünün doruğu ve en büyük ödülüydü. Ama sadrazamlığın, bazen bütün şimşekleri üzerine çeken yer olabileceğini de unutmamalı). Yolların en sarpı olan bu üçüncü yolu Mehmed Paşa damdan düşer gibi seçmemiştir. Kendini orada bir rastlantı sonucunda bulmamış, olayların akıntısına kapılıp oraya sürüklenmemiştir. Kendisi için bir yatırım olan aralıksız çabalarını, başka insanların arasında kaybolmamak ve yazgısına nankörlük etmiş olmamak için birinci derecede önemli bir görev sayıyordu. İlerlemek istediği için, hayatta başka her şeyi bu amacına bağımlı kılmak zorundaydı. Kendisinden çok daha güçlü olanları alıp götüren fırtınalara direnmiyor, onu kararsızlığa sürükleyebilecek olaylardan etkilenmemeye çalışıyordu. Tutkularını ve amaçlarını soğukkanlılıkla ve sabırla yönetiyor, ancak yalnızken gururla gülümseyebiliyor, kısacık bir an arzularına gem vurmaktan vazgeçiyordu. Sokoloviç daha o zamandan yönlendirmeye başladığı tutkularının faaliyetlerine destek olmasına, koşullardan en iyi şekilde yararlanmaya ve kendisini itmelerine, ama aynı zamanda da mümkün olanın sınırını aşmaması için yine kendisini uyarmalarına dikkat ediyordu. Selanik'teki Düzmece Mustafa olayından sonra İstanbul'a dönen Mehmed Paşa, çok geçmeden düşündüklerini doğrulayan garip olaylara tanık oldu. Kendinden daha güçlü olana hizmet eden kişi çok kez hayatının efendisinin keyfine, arzularına ve hesaplarına bağlı olduğunu keşfeder. Kader onu yere vurduğu takdirde ise onu pek az şey kurtarabilir. Ama bazen önünde yolun açıldığını görmesi mümkündür –tabii beceriksizlik ya da dikkatsizlik sonucunda güçlülere teslim olmamak koşuluyla. Kaçınılmaz son bile, bu sona yanlışlık ve akılsızlıkların katkıda bulunmadığı bilirse, endişe ve korkudan arınır.

28 Eylül 1555 tarihli Divan toplantısına her zamanki gibi Sadrazam Ahmed Paşa başkanlık ediyordu. Bu önemli kişi, parmaklıklılı pencerenin arkasından toplantıyı izleyen Padişah'ın gözleri önünde imparatorluğun önemli sorunlarını gözden geçiriyordu. Toplantı dağılırken Ahmed Paşa öbür vezirlerin ve devlet büyüklerinin yanında salondan çıktı ve Padişah'ın emri üzerine anında boğazlandı. Her şey o kadar çabuk olup bitti ki, Sadrazam son bir kez soluk almak ve öleceğine inanmak için kayışlı bir an gevşetmesi konusunda cellada yalvarmaya ancak vakit buldu. Bu ceza İstanbul'da Ahmed Paşa'yla ikinci vezir Semiz Ali Paşa'yı (bu şen ve nükteci adam o kadar şişmandı ki, onu taşıyabilecek bir at bulmak zordu. Ayrıca, güzel şeyleri seven ince zevk sahibi bir insandı) karşı karşıya getiren anlaşmazlıkla açıklandı. Semiz Ali Paşa daha bir yıl önce Mısır valisiydi ve Padişah'ın temsilcisi olarak, 'eski yasalara saygılı davranıyor, imparatorluğun hazinesini doldurmak ve kendi de zenginleşmek için vergiler ve para cezalarıyla insanların belini büküyordu.' Erdemleri, Di-

van'a kabulüyle sonuçlanınca, Mısır'a onun yerine Ahmed Paşa'nın yakın dostu olan Dukakin Mehmed Paşa'yı yolladılar. Bu zat yeni görevinin daha birinci yılında vezirin önerisi üzerine usulden olan tutardan yüz elli bin altın fazlasını topladı. Görevinden azledilen Rüstem Paşa'yı zenginlikte eşitlemek hatta geçmek hevesine kapılan Sadrazam, Mısır'da onun adına yağmacılık yapan ve insanlara eziyet eden arkadaşına arka çıkmış, hatta Padişah'a yazdığı bir şikâyetnamede Semiz Ali Paşa'yı, yolsuzluklarıyla imparatorluk hazinesine zarar vermekle suçlamıştı. Aradan çok geçmeden Sultan Süleyman'a Semiz Ali Paşa'dan onu aklayan bir belge ulaştı. Bunu vezirin yeni bir suçlaması, arkasından da suçlananın bir açıklaması izledi. Olağandışı bir yanı olmayan bu anlaşmazlığın arka planında damadı Rüstem Paşa'yı tekrar sadarete geçirmek isteyen Hürrem Sultan'ın manevraları seziliyordu. Şehzade Mustafa'nın katlinin uyandırdığı hoşnutsuzluğu kısa yoldan unutturmak isteyen Hürrem, Rüstem Paşa'yı geçici olarak sadareten uzaklaştırmıştı, şimdi ise Ahmed Paşa'yı yeterince inandırıcı şekilde yolunun üstünden uzaklaştırmak için fırsat kolluyordu.

Bütün bunlardan sonra Osmanlı hükümetinin özel elçisi Hasan Paşa barış antlaşmasını imzalamak için İran Sarayı'na geldi, Şah Tahmasp ise, Şehzade Mustafa'yla Ahmed Paşa'nın her ikisinin de, kadın entrikalarının kurbanı olduklarını, ölümlerinin Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının iki kanlı lekesi olarak tarihe geçeceğini açık seçik belirtti.

Ahmed Paşa'yla Semiz Ali Paşa'yı birbirine düşüren anlaşmazlık başka bir nedenle de ilginçtir: Bu Arnavut asıllı devlet büyüklerinin ilk kez hükümette en yüksek mevkilere kadar yükselmeye çalıştıklarını ortaya koyuyordu. İkisi de Arnavut olan Ahmed Paşa'yla korunduğu Dukakin Mehmed Paşa, karşılıklı yardımlaşarak zenginleşmeye ve iktidarı ele geçirmeye çalışırken suçüstü yakalanmışlardı. Hükümetin öbür vezirleri ve öbür büyüklerinin çoğunluğu gibi Semiz Ali Paşa da Slav kökenliydi ve lisanı ve ortak çıkarları açılarından içlerinden birçoğuna bağlıydı. Sadrazam Ahmed Paşa'nın maiyetindeki, gelecekteki Yemen fatihi Sinan Paşa bu girişimleri yenileyecek ve Arnavutlar'a imparatorluğun yönetimine giden yolu açacaktı.

Gerçek adı Rokselan olan Hürrem Sultan, Süleyman'ın dine adanmış kurumlarının en önemlisinin -Süleymaniye Camii ve Külliyesi'nin tamamlanmasını gördükten sonra 1558 ilkbaharında öldü. Padişah'ın kalbine egemen oluşu gibi Padişah'ın sarayının da tek hâkimi olması emelinden son nefesine kadar vazgeçmeyen bu kadın, Ahmed Paşa'yı idam ettirmekle, ülkenin yönetimi üzerinde haremın etkisini sağlamlaştırmış, ayrıca Osmanlı ailesine yine uyuşmazlığın tohumlarını saçmıştı. Rüstem Paşa'nın karısı olan kızı Mihrimah'ın yardımıyla iki oğlu Selim'le Bayezid'i birbirine düşürmüş, şehzadelelerin küçüğünü tahta göz dikmeye teşvik etmişti. (Bayezid gerçi yete-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

nekleri açısından buna layıktı, ama böylelikle kalıtım yasalarına karşı geliyordu). Sonuçta iki şehzade arasında savaş patlak verdi. Bayezid bu yüzden hayatını kaybederken, tahtın biricik varisi Selim kendini, bu olayların kızdırdığı bakanlar ve askeri komutanlarla çevrili buldu. İşte o zaman Lala Mustafa Paşa sahnede belirdi.

Şehzade Mustafa'nın katli sırasında duyduğu kararsızlıkla korkunun uslandığı Sadrazam Rüstem Paşa, bu yeni entrikaları öğrenince dehşetten taş kesildi. Hanedanın işlerine karışmadığı takdirde görevinde daha güvenlikte olacağını düşünüyordu. Ayrıca, Hürrem Sultan aynı şantajı ona iki kez uygulayamazdı. Tavır alması gerekince bunu istemeye istemeye Selim'den yana yaptı. Yeteneksiz de olsa yasalar bu şehzadeden yanaydı çünkü. Entrikanın elebaşısının saray adamı Mustafa olduğunu ve bu adamın, vebanın bile hakkından gelemeceği kadar kokuşmuş bulunduğunu duymuştu. Rüstem Paşa, Mustafa'yı lala, yani eğitmen sıfatıyla Şehzade Selim'in sarayına yolladı. O sıralar 60 yaşlarında olan Mustafa'nın, Şehzade Bayezid'le komplo kurduğunu, gözlerinin önünde olunca Selim'in onu suçüstü yakalayabileceğini umuyordu. Lala Mustafa'nın dümenciliğine gerçekten diyecek yoktu. Tehlikeyi sezerek tam zamanında Selim'in safına geçti, onun davası için çalıştığını kanıtladı ve genç şehzadeyi mahvetmek için bu ikili oyununu Bayezid'in yanında da sürdürdü.

Çağdaşları Lala Mustafa hakkında Karadağ ya da Arnavut asıllı olduğunu, Mehmed Paşa'yla aynı köyden çıktığını, hatta Sokoloviç ailesinden olduğunu yazmışlardır. Türk biyografi yazarları daha sonraki bir tarihte onun Deli Hüsrev Paşa'nın, yani 'Saraya götürülen ilk Sokoloviç'in' küçük kardeşi olduğunu saptadılar. Deli Hüsrev'in, 1544'te Padişah'ın sadaret için Rüstem Paşa'yı ona tercih etmesine dayanamayarak kendini açlığa mahkum etmek suretiyle hayatına son verdiğini görmüştük. Türk tarihinde aşağı yukarı eşzamanlı olarak ortaya çıkan, birbiri arkasından da sahneden çekilen, yazgıları birbirine karışan baştan sona kadar iki amansız düşman, Mehmed Paşa'yla Lala Mustafa Paşa aynı kökten geldiklerini veya yakın komşu hatta akraba olduklarını bir kez olsun belli etmediler. Aralarındaki, insanların çevresini çöl yapan o dinmez düşmanlıklardan biri miydi? Yoksa aileleri arasındaki bir husumeti İstanbul'da tekrar mı hortlatmışlardı? Bu sorular bugüne kadar yanıtsız kalmıştır. Mustafa başlangıçta Saray'da berberbaşılık yapmıştı. Daha sonra imrahorluğa, arkasından da çeşnigirbaşılığa yükselmiş, yani sakiyle birlikte sofraya düzenini gözden geçiren, padişaha sunulacak yemekleri ve içkileri tadan bir saray mensubu olmuştu. Bu konumlardayken birçok sırları öğrenmiş, insanları yönetmekte ilk deneyimlerini edinmiş ve ilk tuzaklarını hazırlamıştı. Gürbüz yapılı, bir yay kadar gergin, yorulmak bilmez bu yağız tenli, kartal bakışlı ve vahşi güzellikli adam aynı zamanda kadınları baştan çıkarmayı da öğrenmişti. Bu etkiler en kısa zamanda sadrazam olmak arzusunu alevlendirmişti. (Bu tür

eğilimler Türkiye’de herkesi etkilemiyor, ama bazılarını delilikler yapmaya sürüklüyordu). Mustafa’nın yetenekleri, arzularıyla aynı düzeyde değildi. Bazen yoğun bir kokuşmuşluğu ele veren o fazlaca belirgin kurnazlığına başvuruyor, çok kez etrafındakilerin hepsini ezen ve kırıp geçiren bir cesaret gösteriyor, sonra sakinleşince, zayıf bilgilerinden ve düzensiz deneyimlerinden yararlanarak saygıyı hak eden soylu devlet büyüğü imajı yaratmaya çalışıyordu. Mustafa’nın numarasını fark eden Mehmed Paşa, bu adama meydanı boş bırakmamak gerektiğini anlamıştı. Onu iki şehzade arasındaki çatışmaya açıkça karışmaya iten nedenlerden biri de bu olmuştu.

Selim’in, kendisine bırakılmış toprakları yönettiği Manisa’ya gelince, sonradan Lala lakabını alacak Mustafa Paşa, Selim’i sefahat a-lemlerine dalmış, şişmanlamış ve etrafını kadınlar ve gözdelerle çevrilmiş olarak bulmuştu. Genç şehzade ilerideki padişahlığına hazırlanacak yerde, avlarla ve başka eğlencelerle vakit geçiriyordu. Lala Mustafa Paşa onu korkutmakla işe başladı. Tahtının tehlikede olduğunu, bu arada özellikle ihtiyar padişahı tamamen avucuna almış olan Sadrazam Rüstem Paşa’dan sakınması gerektiğini onun kafasına soktu. Daha sonra Selim’den dilediği gibi hareket etme yetkisi istedi. Karşılığında o da Şehzade’ye sadakatini kanıtlayacaktı. Şehzade, bu ihtiyar saray adamından sakınması gerektiğine dair uyarıldığı halde onun projesini kabul etti. Lala Mustafa’nın davranışlarından kuşku-landığı takdirde cayabileceğini düşünüyordu. Pek umutlu olmasa da, Mustafa kendisine sadık çıktığı takdirde, Selim ona sadrazamlık sö-zü vermişti. Mustafa’nın ilk yaptığı iş, o sırada Konya’da bulunan Bayezid’a bir mektup yollayarak, ona değişmez sadakatini tekrarlamak oldu. Hürrem’in, oğlunu, taht üzerinde hak iddia etmesi için teşvik ettiğini biliyordu. Lala Mustafa bu arada Selim’in kendisini içkiyle yemeğe verdiğini, şiddetli mizaçlı, ama bir iş görmekten aciz olduğunu, bu nedenle de hakaret edilerek kışkırtılmasının ve Osmanlı tah-tından uzaklaştırılmasının kolay olacağını yazdı. Lala bu mektubu e-fendisine gösterdi, o da yollanmasına razı oldu. Tuzaga düşen genç Bayezid, üstelik kendini Saray’ın kadınları tarafından destekleniyor bilerek, kışkırtıcı bir tonla yanıt verdi. Selim, kardeşinin ona kadın bozuntusu, ana kuzusu vs. diye hakaret ettiği mektubu vakit kaybet-meyerek babasına gönderdi. Padişah, aslında tercih ettiği küçük oğ-lunun, ağabeyine saygı göstermemesine kızarak ona bir adamıyla mektup gönderdi. Fakat Lala Mustafa bir tuzak hazırlamıştı, mektu-bu taşıyan ulağa pusu kurarak mektubu ele geçirdi ve yakıtı. Selim şimdi, padişahın kuryelerinin yolunu kesmekle suçladığı kardeşini babasına bir kez daha şikâyet edebilirdi. İki kardeşin arasında ciddi bir çatışma çıkmasından çekinen Süleyman, Selim’e Manisa’dan ay-rılarak Kütahya’ya çekilmesini, Bayezid’e de Konya’dan çok daha u-zak olan Amasya’ya gitmesini emretti. Hürrem Sultan’ın o sırada öl-mesi, Bayezid’i gerçek bir destekten yoksun bırakmıştı. Ölmüş anne-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

sinin cesaretlendirmelerinin etkisinde kalması, Bayezid için öldürücü bir hata oldu. Herkesin onu sevdiğini ve kalelerin de sağlam olduğu Konya'da daha güvenlikte olacağını düşünerek, babasının emrine uymayı reddetti ve Kürtler'den, Türkmenler'den ve Suriyeliler'den bir ordu toplamaya girişti. Öfkesini yenmeye çalışan Padişah, o sıralar dördüncü vezir olan Pertev Mehmed Paşa'yı küçük bir orduyla Konya'ya yolladı. Paşa'nın görevi Şehzade'yi tatlı sözlerle sakinleştirmeye çalışmaktı. Padişah dengeyi sağlamak ve adaletle düşkünlüğünü halkına kanıtlamak için, bir başka veziri de aynı zamanda Şehzade Selim'e yolladı. Bu vezir, İstanbul garnizonunun en iyi birliklerinden oluşan ve bir savaşa yetecek kadar topa sahip, daha önemli ve daha iyi donanmış bir başka orduya kumanda ediyordu. Bu da bahtsız Bayezid'in büsbütün aklını karıştırdı.

Mehmed Sokoloviç, Şehzade Selim'le buluşmak için bir yandan Kütahya'ya giderken, kendisini çok önemli bir sınavın beklediğini biliyordu. Bir tek yanlış adım bütün elde ettiklerini yok edebilir, ayrıca, vicdanına gereksiz bir günah yükleyebilirdi. Aksine, yerinde bir karar ona Padişah'ın hizmetinde doruklara çıkan yolu açabilirdi. Böylece ikisi de Sırp kökenli olan iki vezir, Padişah'ın oğulları olan iki düşman kardeşi yatıştırmak ya da yola getirmek için iki ayrı yöne doğru ilerlediler. Oyunun içinde üçüncü bir kişi daha vardı; bu dramı tezgâhlayan ve sonucunu önceden kestiren kötü niyetli Lala.

Aradan birkaç zaman geçtikten sonra başkente bazı haberler geldi. Kendisine öğütler verenlere karşı tüm güvenini kaybetmiş olan Bayezid, yirmi bin kişilik bir ordu toparlayarak Konya'ya kapanmıştı. Padişah o zaman bütün Asya eyaletlerinin valilerine, birlikleriyle Bayezid'in kentini çevreleyen ovaya doğru ilerlemelerini ve asi şehzadeyi kuşatmalarını emretti. Mehmed Sokoloviç de aynı zamanda üç bin yeniçeri, bir o kadar sipahi ve kırk topla en kısa zamanda savaş alanına yetişmek, Şehzade'yi bularak onu yatıştırmak ve silahsızlandırmak, bu da olmazsa onu savaş yoluyla ezmek emrini aldı. Savaş iki gün sürdü: 28 ve 29 Mayıs 1558. Çağdaşlarının yazdıklarına göre, Şehzade öylesine bir ateşle çarpışıyordu ki, tüm ordusunu kaybetmesine rağmen, kimse onu ele geçirememişti. Kaçtığı Amasya'da gözü yaşlı halk ona kucak açtı. Bayezid ne de olsa ulus tarafından sevilen tek Osmanlı'ydı. Kötü yazgısının bilincinde olan Şehzade, babasına bir mektup daha yazarak onu bağışlaması için yalvardı. Ama bu mektup da hedefine ulaşamayacaktı. Lala Mustafa bu defa da bütün yolları ve patikaları gözetim altında tutuyordu. Mektubuna yanıt almayan Bayezid, güçlük çekmeden yeni bir ordu toparladı. Halk onu en çok babasına benzediği için seviyordu, oysa annesininki gibi kızarmış ve şiş yüzüyle Şehzade Selim'den açıkça nefret ediliyordu.

Birkaç zaman sonra bizzat Padişah Anadolu'ya geçti. Şehzade'ye karşı askeri harekâtı yönetmekle görevlendirilen Mehmed Sokoloviç'e Padişah tarafından aşağıdaki emir verildi:

“Herkesin değerini ve yiğitliğini kanıtlamasının saati, zamanı geldi. Allah isterse muzaffer olacak ordumun sadakatini ve özverisini kanıtlayacak her asker ödüllendirilecek, benim güçlü korumamda olacak ve bütün arzuları yerine getirilecektir...” İstanbul’dan yeni takviyeler gelmekte gecikmedi. Bütün geçitlerle boğazlarda nöbet tutuluyor, Anadolu kıyılarının açıklarında gemiler denizi arşınıyordu. Bütün Arap şeyhlerine, Bayezid’in içlerinden birine sığınması durumunda onu yakalamaları için mesajlar yollandı. Padişah’ın bir fermanında Selim’in ‘daha olgun olan oğlu’ diye sözü geçiyor, bu da tahtın sahibinin o olacağı anlamına geliyordu. Şehzade Bayezid’e ait olan her şey –ve tüm silahları– ele geçirilip İstanbul’a nakledildi.

Şehzade’nin izini bulan Mehmed Paşa, Bayezid’i kovalıyordu. Şehzade, kendisine sadık kalmış birlikleriyle birlikte düzenli şekilde İran sınırına doğru geri çekilmekteydi. Peşindekilerin eline geçmek için Saad Çukuru yakınlarında savaşa girişti, yenileceğini anlayınca da kaçtı. Özellikle Erzurum Beylerbeyi Ayaz Paşa’nın yardımı sayesinde dört oğlu ve bir askeri birliğin eşliğinde Şah Tahmasp’ın topraklarına geçti. Ayaz Paşa bu jesti büyük bir olasılıkla, Sokoloviç’le Selim’in etrafında toplu olan öbür paşalara meydan okumak için yapmıştı. Padişah’ın emri üzerine, Ayaz Paşa vakit kaybedilmeden boğuldu, bu da kardeşi olan korkunç Sinan Paşa’nın, Mehmed Paşa’yla Lala Mustafa Paşa’ya duyduğu kini daha da körükledi. Bu paşa Arnavut kökenli Türkler’i etrafında toplamaya girişti. Sultan Süleyman, Şah Tahmasp’a, asi Bayezid’e kucak açmasının aralarındaki barış anlaşmasını ihlali anlamında algılanabileceğine dair haber yolladı. Sokoloviç’e kışı Halep’te geçirmesini ve İran sınırını sürekli bir denetim altında tutmasını emretti. Sadrazam Rüstem Paşa, herhalde Sokoloviç’le anlaşarak, bu dramı tezgâhlayanı uzaklaştırdı. Lala Mustafa, Pozega valiliğine atandı. Ancak Şehzade Selim çok geçmeden bu yüzden vicdan azabı duyarak, babasını etkiledi ve sadık lalasının Temeşvar beylerbeyliğine atanmasını, sonra da İran sınırında, Van valiliğine nakledilmesini sağladı. Gerekçe ‘sınırı, hâlâ Şah’ın sarayında bulunan kardeşinden korumak’tı.

Tebriz’de Şah, Şehzade Bayezid’i görkemli şekilde karşılamış, otuz çömlek dolusu altın, gümüş ve inciye başından aşağı boşalttırmıştı. Öte yandan, onunla Türkiye’den kaçmış olan ordusuna el koymuş ve Şehzade’yle maiyetini, gözle görülmemekle birlikte, sürekli bir gözetim altında tutmaya başlamıştı. İşte o zaman Türk ve Acem sarayları arasında bir haberleşme ve elçi alışverişi başladı. Bu olay hiç kuşkusuz bu ülkenin tarihinin en yüz kızartıcı sayfaları arasında yer alır. Her iki tarafın, karşı tarafa düşüncelerini ve gerçek niyetlerini açıklamayı amaçlayan ve kendine en az riski sağlayacak ince pazarlıklar içeren tumturaklı cümlelerle süslü mektuplar birbirini izliyordu. Özenle düzenlenmiş bir tören protokoluyla karşılanan elçiler, devletlerinin en yüksek çıkarları söz konusuymuş gibi yapmacık bir ciddiyet

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ve bilgelik sergiliyorlardı. Bütün bunların amacı, Şah'ı, sürgündeki Şehzade'ye verdiği sözden döndürmek ve Padişah'ın, oğlunu idam ettirmesini sağlamaktı. Şanssız Bayezid genellikle görkemli şenlikler biçimindeki bir olaylar zincirine kapılmış sürükleniyordu. Bunların her biri, Bayezid'in etrafındaki kısılcacın daraldığı anlamına geliyordu. Öncekilerin hepsinden daha şatafatlı bir tören sırasında bin kişiyi aşkın maiyeti katledildi, Bayezid de kısıkvırak edilerek kolayca tanınması için yırtık pırtık giysiler içinde Padişah'ın adamlarına teslim edildi. Şehzade dört oğluyla birlikte 28 Kasım 1561'de katledildi. Henüz üç yaşında olan beşinci oğlu daha önce dedesinin emri üzerine Bursa'da boğularak öldürülmüştü. Şah, andını bozması karşılığında, Sultan Süleyman ve oğlu Selim tarafından Vezir Pertev Mehmed Paşa'nın bizzat gelerek teslim ettiği dört yüz bin altınla ödüllendirildi. Vakanüvis İbrahim, İstanbul sokaklarında halkın çalkantı halinde olduğunu anlatıyor. Şah'ın iki yüzlülüğünü protesto ediyor, İran'ın elçilerine bağıra çağıra küfrediyor, ancak öfkesine bu trajediye yol açanları hedef etmekten çekiniyordu.

Mehmed Sokoloviç artık bir uzlaşmanın söz konusu olamayacağı bir sırada şehzadelerin arasındaki savaşta yerini almıştı. Rolü, imparatorluğun birliğini korumak için padişah adına girilmiş bir askeri harekâttan ibaretti. Eldeki veriler, vezirle bu trajedinin kökenleri arasında herhangi bir bağlantı kurulmasına olanak vermemektedir. Sokoloviç'in, kendisinden kaçmak için İran'a sığınan Bayezid'e karşı girişimleri Selim'i ona borçlandırmış, Şehzade'yi onun arzularına boyun eğer durumda bırakmıştı. Selim'in tutumu bununla birlikte geleceğin sultanının sarayını dolduran gözdelelerine, şarlatanlara ve entrikacılar karşı göstereceği tavırdan farklıydı. Şehzade, Mehmed Paşa'yı, imparatorluğun bir temel taşı, şımartılan, beraberinde entrikalar düzenlenen o gözdelelerden farklı, üstün zekâlı, dinmeden çabalayan bir vezir olarak görüyordu. Mehmed Paşa şehzadelerin savaşı sırasında yalnız Padişah'la değil, aynı işe bulaşmış birçok Türk büyüğüyle yakınlık kurmuştu. Hepsi, olayların sonucunu beklerken, hemen hemen bir yıl kamp hayatı sürmüşlerdi. Bayezid'e karşı girilen seferler daima çok kısa sürdüğünden bu süreler içinde ülkedeki durumu uzun uzadıya gözden geçirmeye ve gelecek yıllar için hep birlikte çözümler aramaya fırsat bulmuşlardı. Mehmed Paşa altı yıl sonra sadrazam olurken, onunla şehzadeler arasındaki savaşa katılan bu adamlardan en sağlam desteği almıştı (uzun zaman sonra bu zatlardan herhangi birinin adı geçtiğinde, Türk vakanüvisleri, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, Konya önlerinde ve Erzurum dolaylarında vezirle birlikte Bayezid'e karşı Selim için çarpıştıklarını söyleyeceklerdi).

Selim'le Bayezid arasındaki hesaplaşma, Osmanlı tarihinde şehzadeler arasındaki son saltanat kavgası oldu. Sultan Süleyman asi öz oğullarından başka, daha beşikte olanları da yok etmekle, taht üzerinde hak iddia edenlerin tümünün ortadan kalkmasının, imparatorlu-

ğün benzer çatışmalardan, karışıklıklardan ve iç savaşlardan kurtulmasının tek yolu olduğuna hükmetmiş oluyordu. Selim, babasının ölümünü iç huzuruyla bekliyordu. Artık ne erkek kardeşi kalmıştı, ne de yeğenleri. Selim'den sonra tahta çıkan Sultan III. Murad, hükümdarlığının daha birinci gününde bütün kardeşlerinin dilsizler tarafından öldürülmesi üzerine huzura kavuşabildi. Böylece, bir ilke yerleşmiş oluyordu: Padişahın en büyük oğlu tahta çıkıyor, aynı anda da bütün erkek kardeşleri ve onlardan hamile kalan bütün kadınlarla köleler ölüyordu. Sultan Osman'ın torunları artık haremden hiç çıkmadıkları, bunun sonucunda da sayısız çocuk doğduğu için, tahta her zaman bir vâris bulunması garantiliydi.

12

Soydaşlarının Arasında

Üçüncü vezir olan Mehmed Paşa, 1555 sonbaharının başlarında sahte Mustafa'nın isyanını bastırdıktan sonra İstanbul'a dönmüştü. 1559 yılının büyük olasılıkla ilk aylarında Anadolu'ya gönderilmeden önce üç yılını İstanbul'da geçirdi. Mehmed Paşa Macaristan ve Ermenistan cephelerinde çarpışmakla geçen beş yıldan sonra ilk kez işlerini düzene koymak; yani vezirlerin sarayına yerleşmek, malikâneleriyle ve hesaplarıyla ilgilenmek, kendi adamlarını, memurlarını ve maiyetini toparlamak, ailesi hakkında bilgi edinip onları yakınına aldirmek, güçlük içindeki bazı akrabalarıyla hemşehrilerine yardım etmek ve bir görev bulmalarına yardımcı olmak durumundaydı. İmparatorluğun en uzak köşelerinde olduğu kadar başkentte de yükseleceğini sezenlerin hepsi en ufak bir değişikliğe karşı tetikteydiler. Birçokları yabancılar için bile bahse giriyorlar, her olayı duymak için kulakları kırışte bekliyorlar, kendilerinden biri sivrildiği takdirde ise bahtlarının tek kaynağıymış gibi dört elle ona yapışıyorlardı. O çağda haberler, insanların yer değiştirirkenki hızlarına ve hayatlarını koruma kaygılarına denk olarak yayılıyordu. Onları iletenler ise tacirler, arabacılar, İstanbul hükümetiyle eyalet yönetimlerinin memurları,

haberciler, kuryeler, casuslar, dilenci keşişler ve gezgin dervişler, kı-sacası bütün dünyanın yollarında mutluluk peşinde kaynaşan ve yer de-ğiştiren bir insan kitlesiydi. İnsanlar yol kavşaklarında, köy mey-danlarında, hanlarda, manastırların misafirhanelerinde, mahkemelerde, camilerde bekliyorlardı. Bu haberler daha sonra başkalarına aktarılıyor, onlarla ilgili yorumlar yapıyordu. Onları kim getirmişti, niçin yayılmışlardı, aynı konuda daha önce neler öğrenilmişti, onlara gerçekten inanılabilir miydi? XVI. yüzyıla ait Sırp vesikaları ve anlatıları dünyanın dört köşesinden gelen bilgilerle dolup taşmaktadır. Bunlar belki bir keşişi, bir papazı, bir öğrenciyi ya da bir taciri ilgilendirmiyordu, ama bu insanlar bilgileri şaşılacak bir doğrulukla kaydediyorlardı. Hükümetlerine yazan Dubrovnikli haberciler güvenilir kaynaklardan bütün öğrendikleri bilgileri, kaynakları nerede olursa olsun, iletmeğe zorundaydılar. Uzak yerlerden haberler getiren konuk daima iyi karşılanır ve özenle ağırlanırdı. Geçici yolcu, hanlarda etrafını derhal çevrilmiş bulur, ağzından çıkacak her söz için adeta peşinen ödüllendirilirdi. Dünyada olup bitenlere ve özellikle İmparatorluk Divanı'nda olanlara duyulan ilgi, ortaçağ insanının yalnızlık duygusuyla orantılıydı denebilir. Dünyanın enginliğini ve olayların dinamizmini kavrayış biçimi, buna rağmen modern insanın duyarlılığını haber veriyordu. Bu ilgi o ölçüdeydi ki haberler bazen şaşılacak bir hızla gelir, görünüşe bakılırsa, yollarda çok kez en hızlı habercileri bile geride bırakırdı.

Sokoloviç'in, Padişah'ın veziri konumuna yükselişinin haberleri, Padişah'ın Divanı'nın toplandığı Amasya'dan Sokoloviç'in memleketine, yüksek rütbeli memurların görevlerinde ve hayatlarında olagelen değişikliklerle aşağı yukarı aynı biçimde ulaşmış olmalı. O sıralarda Sokoloviçler, Türkiye'ye ait Avrupa topraklarında, Vezir Mehmed'den yeniçerilik eğitimine henüz adım atan gençlere kadar Padişah'ın hizmetinde en çok üyesi olan aileydi. Ailelerinde İslam dinini kabul etmekle Osmanlılar'ın rejimine doğrudan bağlananlar da onlar olmalılar. Yükselişlerinin daha başlarında bile güçlü, hırslı ve cüretkâr bir soydular. Daima gruplanırlar, ilerlemelerini garantilemek için çevreleriyle iletişim kurarlardı, aynı zamanda da hâlâ bağlı oldukları memleketleriyle ilişkilerini devam ettirirlerdi. Zaten oralardan sürekli yardım istemleri alırlardı. Onlar da aşılanacak birer dal gibi İstanbul'a getirtmek üzere yeni gençleri ararlardı. Köklerini memleketlerinde bırakan bu gençlerin, kendilerini tehlikede hissettikleri yeni yurtlarında korkuyu tanıdıkları ve gizlice herkesten sakındıkları oluyordu. Böylece, doğdukları ülkeden ve giderek artan sayılarından güç alarak cesaretleniyorlar, kendilerini savunuyorlar ve beceriklilikleri sayesinde kendilerine yeni görevler sağlıyorlardı. Müslüman olan Sokoloviçler arasından bazıları, Mehmed Paşa'nın giderek güçlenen koruması sayesinde Türk memurları hiyerarşisinde çok yükseklere tırmanabiliyorlardı. Vezirin yeğenlerinden adı Mustafa olan en

büyüğü, daha şimdiden Bosna valisiydi. Daha başkaları da benzer yollar izliyorlardı. Bu da bütün Sokoloviç ailesinin, yalnız onları kıskanan öbür ailelerin arasında değil, özgüvenleri giderek artan aynı ailenin bireyleri arasında da saygınlık ve gücünün artması anlamına geliyordu. Mehmed Paşa'nın imajı ise giderek artan bir önem kazanıyordu. Paşa 1557'lerde Padişah'a en yakın konumdaydı. Etrafını, kendileri için her şeyi yapmaya hazır olduğu, fakat karşılığında onlardan da kendisi için her şeyi yapmalarını beklediği kalabalık bir akraba ve hemşehri grubuyla çevirmişti. Birkaç yıl önce Banat'ın, bölgenin Sırp halkının da desteğiyle Sokoloviç tarafından zaptedilmesi bu tarz ilişkilerin varlığını doğrulamaktadır.

Sokoloviç'in savaş meydanlarındaki cesaretini, Padişah'ın ona duyduğu büyük güveni, Sokoloviç'in üçüncü vezir aşamasına ulaştığını (birinci vezirlik payesinden onu şimdi sadece bir tek basamak ayırıyordu) ve Divan toplantılarına katıldığını anlatan haberlerin memleketine ulaşması, pek çok yorum yapılmasına ve birçok kişinin yollara düzülmesine neden oldu. Vezirin sağduyusuna, ciddiyetine ve zekâsına duyulan güven arttıkça artıyordu. Bazı ayrıntıların gerçeklere uymaması mümkündü, ama çok deneyimli olan ve insanları değerlendirmeyi bilen bu halkın arasındaki genel izlenim gerçeklere uzak değildi. Zaten Mehmed Paşa'nın akrabalarıyla hemşehrileri, İstanbul'a döndüğünde Mehmed Paşa'nın etrafında daha da geniş bir halka oluşturmuş olmasalardı söz konusu izlenim bu denli benimsenmezdi.

Haberleri iletmeye hazır olan ve haber almaya da pek meraklı olan Sokoloviç'in akrabaları aynı zamanda heybelerini alıp yola koyulmaya da aynı derecede hazırdılar. Ortaçağ insanı yolculuk etmeyi sevdi, ama ilişkileri, feodal bağları ve bunlardan da önemlisi, çevresindekilerden ayrılma korkusu onu, bu korkuyla karışık mutluluğu din adamlarıyla haydutlara bırakmaya ya da grup halinde yer değiştirmeye zorluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonsuz büyüklüğüne karşın, hukuksal açıdan çok iyi düzenlenmiş olması bu gereksinmeye cevap veriyordu. Yasası, toprağını terk etmemek, haraçlar, vergiler ödemek, çoklukla ordu çerçevesinde görevlerini yapmak gibi ortak yükümlülükler getiriyordu. İnsanların öteki faaliyetleri ya da mutlulukları rejimi ilgilendirmiyordu. Bizzat Türkler'in teşvikiyle halk hareket halindeydi. İnsanlar çok yukarılardan gelen emirler üzerine yer değiştiriyorlardı; bazı bölgelerin halklarına doğrudan imparatorluğa hizmet kaydıyla sorumlu ve özyönetimli topluluk statüsü veriliyordu; kentler, iletişim ve ulaşım ağları, güvenlik sistemleri ve dinsel amaçlı vakıfların inşaatı için girişilen çalışmalar insanları kendine çekiyor ve daha özgür kılıyordu. Az çok önemli bir konumu olan her memur, kendisine ait adamlarla –korumalar, memurlar, çoklukla memleketinden getirttiği ve kendini daha güçlü hissetmesini sağlayan ev hizmetkârlarıyla etrafını çeviriyordu. Yönetim biçimi ve ba-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

şında müftünün bulunduğu hukuk sistemi dışarıda bırakıldığında, devletin adalet mekanizması, herkesin kolayca ulaşabileceği bir konumdaydı. Şikâyetlerle davalar bu sayede yerinde halledilebiliyordu. Gidip kadıya yakınmak ya da İstanbul'da Divan'dan hak aramak gerekli değildi. Türkler'in başkenti böylece halkın gözünde adaletin kalesi haline gelmişti. İmparator ise Türk olmakla birlikte, rüşvet, iltimas tanımazdı, güçlü ve hakseverdi, herkese hak ettiği adaleti sunan en yüksek yargıçı.

Filip Vişniç işte bu durumu XIX. yüzyıl başlarında Sırplar'a hatırlattı ancak eski yasaların, hukukun ve düzenin kesinlikle geçmişe ait olduğunu ekledi. Sırplar ve onların tarihçileri başkaldırmakla, kendilerini unutulmuşluk duvarının öbür yanında buldular ve sözel olarak bile kendilerine nakledilmemiş olanlara pek çabuk inandılar. Onlarla Türkler'in, boyunduruk altındaki halklarla efendilerin arasında hemen hemen aşılamaz bir uçurum açılmış ve anlaşmaları için gerçekte pek az olanak kalmıştı. İşte bu ruh hali güncelliğini koruyan sanılara yol açmıştır. Nasıl oluyordu da İstanbul hükümetinin 1557'deki bir kararnamesi, Peç (İpek) Patrikliği'nin yeniden kurulmasının yolunu açıyordu, hem de Mehmed Paşa'nın araya girmesiyle. Yanıtlar, ikisi de geçerli iki açıklamayla özetlenebilir: Hükümet, çatışmalarda Sırplar'ın desteğinin öneminin bilincindeydi (Sokoloviç de 1551'de Banat'ı işgal ettiği zaman bunu denemişti) ve bu jestle, ruhsal yaşamlarına daha büyük bir özgürlük vermeyi, böylelikle onları daha güvenilir kılmayı istemişti. Mehmed Paşa eğer eski dinlerine bağlı kalan Sırplar'ın yararına bir müdahalede bulunduyorsa, bu, hâlâ doğduğu memlekete, ailesine ve hemşehrilerine bir bağlılık duyduğu, hatta belki bir Sırp vatanseverliğini hâlâ içinde gizlice yaşattığı içindi. Fazla bir genelleme sergileyen ve psikolojik bir dayanağı olmayan bu iki varsayımın arasında hiçbir bağ yoktur. İki varsayım zaman içinde daha da fazla aykırılık gösterdiler. Biri, gizli özlemleri ve saklı tutulan bağlantıları, gizli gizli yapılan anlaşmaları sergiliyordu. Öbürü ise Patrikliğin diriltilmesine izin veren kararnamenin sadece devrin objektif, toplumsal ve politik koşullarının sonucu olduğu merkezindeydi. Bu varsayımlar, bazı yazarların onları bir arada kullanmalarına rağmen oldu bitti farklı kalmışlardır.

İran'a karşı girişilen savaştan sonra Mehmed Paşa'nın İstanbul'a görkemli dönüşü ve Padişah'ın vezirlerinin arasına katılışı haber alınınca, önemli sayıda akraba ve hemşehriyi başkente yollamak normal oldu. Hepsi, Mehmed Paşa'yı görmek ve onu kutlamak, ona evden haberler getirmek, sarayının avlularını ve müstemilatını doldurup personel ve korumalarla günler geçirmek, Paşa'nın büyüklüğünü ve şanını gözlemek ve gerçek değerini dikkatle saptamak istiyordu. Bazıları ek olarak daha duyarlı bir adalet talep ediyor, bir iş ya da bir tımar sahibi olmayı diliyor, kıtlıktan ve açlıktan yakınıyordu. Camilelerinin yıkılmak üzere olduğunu, köprülerinin ve çeşmelerinin bulun-

madığını söylüyor, kiliselerinin harap ve terk edilmiş durumunu anlatıyorlardı. Mehmed Paşa kimseyi kırıcı biçimde geri çevirmiyordu. Daha önce de kaderlerini yönlendirmek için etrafında bu kadar çok akraba ve hemşehrisini toplaması, bu insanların arasında kendine bir destek aramakla kalmayıp onlara gerçekten yardım etmek istediğini belli ediyor. 1551 seferine ilişkin olaylar, birliklerinin bileşimi ve Banat'ı işgal ediş yöntemi, Paşa'nın sadece Sırlar'la önemli bağlarını ortaya koymakla kalmıyor, aynı zamanda İstanbul hükümetinin bu ilişkilerin bilincinde olduğunu ve bundan yarar sağlamaya çalıştığını gösteriyordu. Bu bağları sürdürmekle Mehmed Paşa, herkesin yanına ulaşabileceği bir kişi olarak görünüyor, birçok kimseye cömert davranıyor, bazıları için güçlü bir koruyucu oluyor, hatırlı kişileri ise önemleriyle orantılı bir ilgiyle buyur edip, onlar aracılığıyla temsil ettikleri insanları ve bölgeleri kendine bağlamak amacını güdüyordu. Bu yoldan Makariye'yle temasa geçti.

Geleceğin Sırp Patriği Makariye kimdi? Mehmed Paşa'nın bir kardeşi ya da yakın akrabası olabilir miydi? Bu soruya geçerli bir yanıt alınamamıştır. Stefan Gerlach'ın günlüğündeki 27 Kasım 1575 tarihli bir nota göre, Patrikliği diriltten vezirin kardeşiydi. Çok daha ileri bir tarihte Tronosa manastırının vakanüvisi, Makariye'nin devrin sadrazamının kardeşi olduğunu, Sadrazam'ın ona, 'bütün manastırları ve bütün kiliseleri' açabilmesi için resmi bir mektup verdiğini yazmıştı. Bununla birlikte, Patrikliğin yakın tarihteki diriltilişiyle ilgili ilk bilgi Venedik elçisi Marino Cavalli tarafından sağlanmıştı. Cavalli'ye göre Makariye, Mehmed Paşa'nın yeğenydi. Şöyle anlatıyor: "Daha sonra geldiğim Üsküp'te, Dubrovnik'ten gelmiş, Bar Başpiskoposu'nun yardımcısı bir papaz beni buldu. Paşa olan amcasının desteği sayesinde kısa zaman önce atanan Ortodoks mezhebinden Sırp Patriği'nin, Padişah'tan, Katolik ya da Ortodoks mezhebinden olan bütün Hristiyanlar'dan eşit miktarda bir vergi toplamak emrini aldığını söyledi." Yazının altında Filibe, 19 Ağustos 1558 ibaresi vardı. Mehmed Paşa'nın kökeni ve yakın ailesi hakkında herkesten daha fazla bilgi sahibi olması gereken Türk vakanüvisleri, Mehmed Paşa'nın iki erkek kardeşinin varlığını biliyorlardı ve her birinin yaşam yolunu Padişah'ın sarayına kadar izlemişlerdi. Sokoloviç ailesi akrabalık bağlarının sınırlı ve basitleştirilmiş bir aile terminolojisi kullanan kaynaklardan yola çıkılarak saptanmasına olanak vermeyecek kadar kalabalık ve geniş bir alana yayılmıştı. Ama destek sağlama söz konusu olunca, Mehmed Paşa, ailesi bireyleri arasında fark gözetmiyordu.

Makariye'nin, Peç Patrikliği'nin diriltilişine izin veren kararnamenin imza edilmesinden önce İstanbul'a gittiğini gösterir bir belge yoktur. Böylesi bir varsayım yine de akla yakındır. Makariye'nin, Mehmed Paşa'yla yapılan görüşmelere katılmış ve bu tür kararların alındığı Divan toplantısında bulunmuş olması olasıdır. Yaklaşık yirmi yıl sonra, 1575 ile 1576'da Stefan Gerlach İstanbul'da birkaç kez,

SOKOLLU MEHMED PAŞA

çok yüksek rütbeli Sırp din adamı olan Mehmed Paşa'nın kuzenlerine rastlamıştı. Gerlach, bu adamların kim olduklarını ve Sadrazam'la akrabalık bağlarının niteliğini çok iyi biliyordu. Bu gözlem açısından bakılınca, Makariye'nin, kiliseyle ilgili sorunların en önemlilerinden birinin çözülmesi söz konusu olunca, Türkler'in başkentine gelmiş olması daha akla yakın gözükmektedir. Ayrıca, Patrikliğin yeniden kuruluşundan da önce Makariye'nin Hilandar manastırında başrahip olarak adı geçmektedir. Makariye'nin, kutsal dağdaki davranışı ve faaliyetleri hakkında bilinenler efsane gibi görünebilir, ama bildirilen ayrıntılara denk düşmektedir. Sözde Padişah ona, 'yanında bir topuz taşıyıp bununla kendisine karşı gelenlere vurmak' yetkisi vermişti. Bu nedenle bu din adamı Topuzlu Makariye diye adlandırılmıştır. İyi bir atı vardı, başlığı da öbür keşişlerinkinden daha yüksekti. Makariye Sırp Kilisesi'nin yönetimini üstlenince, 'iyi, adil ve yumuşak huylu' davrandı, ki bu, daha önce aktarılanlara uymaktadır. Gerçekte ise, bu değişiklik o devirde bir karakter değişmezliğinden daha akla yakındır. Özellikle, Patriklik tahtı söz konusu olunca... Bununla birlikte, Hilandar başrahipi olarak Makariye hakkında bütün bilinenler efsane olarak kabul edilse bile, en azından bir soru, önemli bir bilgi değerindedir: Kahramanının Türkler'le bağlantısı olmamış olsa ve onlarla önemli konuların pazarlığını yapmış olmasa, böylesine içerikli bir efsane uydurulabilir miydi? Makariye'nin daha Hilandar'da yaşarken Padişah'ın korumasında olduğunu doğrulayan bir nokta daha vardır. Söz konusu olan Padişah'ın bir fermanıdır. Padişah burada, bütün Rumeli'de, Vidin'de, Temeşvar'da ve bütün Bosna-Hersek'te bir ulus ve din adamlarını korumasına aldığını bildirmektedir. Sadece Hilandar manastırını da ilgilendiren bu belge, Selanik kadısına gönderilmişti. Bununla birlikte Sırp ulusunun hemen tamamını içermekte ve papazlarıyla tüm ruhban sınıfını tehdit eden bir tehlikeden söz etmekteydi. Şiddet hareketleriyle yolsuzlukları önlemek için, çok ilginç bir ayrıntı olarak, Kilise'ye garantilenmek istenen haklar vurgulanmaktadır. Manastırların mülkleri ve gelirleri garanti altına alınmalı, keşişler ayinleri kutlayabilmeli, entarilerini giyebilmeli ve ata binebilmeli, herkes dininin gereklerini yerine getirmekte serbest olmalı, ulus Kilise'ye olan yükümlülüklerini yerine getirmeliydi ("Çünkü manastırların ayakta kalabilmesi için halkın yardımı zorunludur"). Bu fermanla Patrikliğin yeniden kurulmasına yolu açacak temellerin varlığı sezilmektedir. Bunlar, yargılama alanının sınırlarından, yasal statüsüne kadar pek çok noktayı ele almaktadır. Mehmed Paşa'yla Makariye'nin bu kapsamdaki rolleri de açık seçik haber veriliyordu. Elde kalan ender verilerin bütünü içinde, ayrı dinlerden olsalar bile, bölünmemiş olan güçlü Sokoloviç ailesinin üyelerinin karşılaşmaları ve işbirliğiyle ilgili olanlar, 1557'deki olayları anlamak için en güvenilir hareket noktasını oluştururlar. Bütün bunlar sadece görünüşte beklenmedik olaylardır. Özellikle de bu tür bağ-

lantıların çok derin kökleri olması gerektiği düşünülürse.

Mehmed Paşa dininin yasalarına hafiflik ve ikiyüzlülükten uzak bir bağlılık gösteren mükemmel bir Müslüman olmuştu. Eğitimi tam ve titiz bir çalışmanın ürünüydü, bu yeni dinin ruhuna ve ahlaksal değerlerine uygundu. Davranışları hatta bilinçsiz tepkileri, İslam dinine geçmek zorunda kalan ve bazen grup halinde, bir mumun ışığında eski duaları okuyan, çok kez dervişlerin gizemciliğine kolay bir av olan, pek çok yeniçerinin geçirdiği krizlerin hiçbir izini taşımamaktadır. Mehmed Paşa'nın Ortodoks dinine karşı tutumu, bu nedenle açıktı. Sabırla saygı gösterdiği ve yasaların kuralları uyarınca kin, gurur veya anlayışsızlığa karşı savunduğu bir dindi bu. Ayrıca Sokoloviç'in vicdanında, İslamiyet'in Tanrı'sını ve kelamını algılamasında sakın bir giriş oluşturmuyordu bu din. Her dürüst Hristiyan'a İslam dinini kabul ettirmek iyi şeydi, ama inanç gerçek Müslüman'da ne akıl karışıklığına, ne çelişkiyle dolu bir sıkıntıya, ne de düşmanca bir redde yol açmalıydı. Buna karşın Mehmed, İslam'daki mezhep sapkınlıklarına ve dervişlerin karışık, gizemci ve çok kez su götürür doktrinlerine, Ortodoks Kilisesi'ninkine olduğundan daha sert karşı çıkıyordu. Hristiyanlığı Hazreti Muhammed'den önce gelen bir peygamber kurmuştu, azizleri ve erenleri gerçek azizler ve erenlerdi, kimseyi doğru yoldan saptırmıyor ve yolunu şaşırtmıyordu; yani iyi bir Müslüman'a o kadar da uzak değildi. İslam yasasına göre bile hoşgörüyle kabul edilmesi gereken, inanç sahiplerinin, içinde gerçeklerini buldukları bir dindi. Mehmed Paşa'nın zarar görmeden aştığı ve zorla reddetmek durumunda olmadığı bir vicdan sahasıydı. İçtenlikli ve basiretli Müslümanlar, Sokoloviç'in, atalarının dinine karşı olan bu tavrını zorlanmadan anlayabildiler. Kanıları kişisel değildi ve gerçek İslam doğmalarının çerçevesinden çıkmıyordu; temelleri ise Türkiye'nin Ortodoks Kilisesi'yle inançlarına karşı benimsediği politikaya aşağı yukarı uyuyordu. Mehmed Paşa Mekke'ye gidip hacı olmak ve dinsel vakıfları çoğaltmakla kusursuz bir Müslüman olduğunu kanıtlıyordu, ama dinsel bir gizemcilik ve ince eleyip sık dokuyan tekeli bir İslamiyet'in yandaşları arasına hiçbir zaman katılmadı. Belli ki bütün imparatorluk, gerek İslamiyet'i kavrayışı, gerekse devletin yasama işlevinin evrimi, dolayısıyla da Hristiyan dinine karşı politikasının seçimi açılarından bir yol kavşağında bulunuyordu. Sokoloviç tüm bilgisini, gücünü ve duygularını, başkalarının aynı yasanın daha yüzeysel bir yaklaşımı adına yıpratmaya çalıştıkları sağlam İslami temelleri korumak amacıyla kullandı. Aynı zamanda Mileseva'nın ve bu manastırdaki yaşamının anılarını korkusuzca içinde yaşıtıyordu. Orada yakınlarının arasında okumayı ve dua etmeyi öğrenmişti. Sırp hükümdarlarının portrelerini görmüş ve öykülerini içinde hissetmişti. Orada ona ailesinin asil bir soydan geldiğini ve eldeki kanıtlara bakılırsa, onlarla arasında akrabalık bağları bulunduğunu anlatmışlardı. Sokoloviç'in gidişinden sonra ve mu-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

hakkak ki onun yardımı sayesinde bu manastır daha da gelişti. Önemli malikâneleri vardı, kitaplar basıyordu, Dubrovnik’de ticaret yapıyordu, bütün komşu bölgelerde büyük bir ün sahibiydi, İstanbul hükümetiyle, büyük arazi sahipleriyle, halkın temsilcileriyle, kıyı Latinleri’yle, yabancı hükümdarlar ve kilise büyükleriyle ilişkileri bulunuyordu. O çağın insanları Mileseva’nın, manastırın azizlerine saygı duyan, hatta onlara inanan Türkler’den, Hristiyanlar’dan olduğundan çok daha fazla bağış aldığına dikkat etmişlerdir. Sinan Paşa çok sonraki bir tarihte Mileseva manastırını işgal edip Aziz Sava’nın kutsal kalıntılarını götürdüğü zaman yalnızca Ortodoks Sırları da vur-muyordu; yaktığı ateş, oradaki Müslümanlar’ın eski dinleriyle olan bağlarını da kül edecek ve İslam’ı, kinin ve dinsel hoşgörüsüzlüğün alevleriyle aydınlatacaktı. Mehmed’le Makariye özel bir rahatsızlık duymadan buluşabilir ve Sırp Kilisesi’nin gereksinmelerini tartışabilirdi. Sinsi kuşkulardan habersiz olan Mehmed, Ortodoks akrabalarıyla ortalıkta görünmekten ve onlar için doğru bulduklarını yap-maktan çekinmiyordu (bu arada Batı ülkelerine karşı barışçı politika-sında inat ettiği için ona bir vatan haini gözüyle bakanların suçlama-larını umursamıyordu). Stefan Gerlach çok sonraki bir tarihte, 1557’de, “Evi onlara daima açık olduğu için, aile bireyleri onu sık sık görmeye gelirlerdi. Hristiyan kalmak isteyenler öyle kalıyorlardı,” diye yazacaktı. “Bununla birlikte, Mehmed Paşa ileri gelen birçok Türk’ü rahatsız etmeye başlıyordu. Onun yeterinden daha uzun bir zamandır devlet işlerini yönettiğini düşünüyorlar, ondan kurtulmayı tasarlıyorlar ve küçücük bir yanlış yapmasını bekliyorlardı. Öte yan-dan, Makariye muhakkak ki Mehmed Paşa’dan daha az içtenlikli, da-ha az dosttu. Ne de olsa, Kilisesi yabancı bir devlet ve yabancı bir re-jimle uyum sağlamak zorundaydı. Bu uyum, sadece çıkarlarını sa-vunmak, Sırp geleneklerini korumak ve çocuklarını İslam’a dönmek-ten kurtarmak amacıyla sağlanıyordu.

Peç Patrikliği’nin diriltilmesine, Mehmed Paşa’nın etrafında sade-ce Sokoloviçler’i toplayan çok dostça pazarlıklar sonucunda karar ve-rildi. 1574 sonbaharında ölen Patrik Makariye tahtını, büyük bir ola-sılıkla 1571’de, Hersek metropoliti olan yeğeni Antuan’a bırakmıştı. 1575–85 arasında patrik olarak adı geçen Antuan Gerasim’in ardılı da herhalde Makariye’nin bir kuzeniydi. Bu kişi patrik olmadan önce Ohrid başpiskoposuydu. Sırp Kilisesi’nin tahtındaki Sokoloviç hane-danı, Trebinje manastırında rahip olan, sonradan da Hersek metropo-litliğine yükselen Savatiye’nin, patrik olduktan çok kısa bir süre son-ra 1586’da ölmesiyle son bulmuştur. Mehmed Paşa, Türk imparator-luğunun, bazı kesintiler sayılmazsa, on dört yılı aşkın bir süre kadiri mutlak yöneticisi olmuştur. Mehmed Paşa 1557’de üçüncü vezirken Sırp Kilisesi’nin başına geçen Sokoloviçler, bir yandan da Hersek metropolitliğini yürüterek, otuz yılı aşkın bir süre bu konumlarını korumuşlardır. Böylesi güçlü ve inatçı bir akraba kayıırcılığı, Meh-

med Paşa'nın her şeye rağmen ailesiyle bağlantısını sürdürmek istemesi, aynı zamanda da korumasının uygunluğu konusundaki olağanüstü basiretiyle açıklanabilir. Bu gibi olgular Patrikliğin diriltilişi dönemini aydınlatıyorlar. Öte yandan, Sırp Kilisesi'yle Türk hükümetinin işbirliğinin damgasını vurduğu bu Sokoloviç egemenliği, hükümetin 1557'de bu bildiriği yayınlamasındaki amaçları açıklıyor.

1551'de Banat'ın Sokoloviç tarafından istila edilmesiyle başlayan savaş, Padişah'ı barış antlaşmasını imzalamaya razı etmeye çalışan Antuan Vrançiç'in başını çektiği Avusturya elçilerine rağmen sürdü. Belki Padişah'ın İran seferi, muhakkak ki şehzadeler arasındaki çatışma ve askeri taktiğe bağlı bazı nedenler, bu savaşın niçin bir kez daha Serasker'in kumandasında İstanbul'dan hareket eden bir sefer olmayıp, paşalar ve sınır beyleri tarafından eşzamanlı olarak Temeşvar, Buda ve Bosna'dan başlatılarak Kral Ferdinand'ın topraklarında yürütülen bir dizi harekât olduğunu açıklığa kavuşturur. Eğri'den yola çıkışından (1552) kısa bir süre sonra Bosna'daki kış karargâhına çekilen Ulam Bey, Slavonya'yı istila etti, Moslavina'yı, Virovitika'yı ve yeni bir eyaletin kurulduğu (başkenti 1556'da Çernik'e taşınmıştır) Cazma'yı zaptetti. Buda beylerbeyleri Tuğgun Paşa'yla Hadım Ali Paşa, Türk egemenliğini Tuna, Drava ve Balatan Gölü arasındaki arazilere yaydılar. Hadım Ali Paşa, Kaposvar, Babocsa ve Koročna kentlerinin zaptından sonra 1556'da Zigetvar kentini kuşattı. Ancak bu kent Yüzbaşı Karko Stanciç Horvat'la başka kentlerden gelen birlikler tarafından savunuluyordu. Bu kuvvetler Babocsa'ya saldırarak Paşa'yı aldattılar ve onu, kuvvetlerinin bir bölümünü oraya yollamak zorunda bıraktılar. Bu arada Bosna valisinin yardımcısı Malkoç Bey, Kostajnika'yı ele geçiriyor, Una vadisini istila ediyor, böylece Slavonya'nın, Hırvatistan'ın ve Karnia'nın yağmalanmasına olanak veriyordu. Bununla birlikte Türkler 1557'den itibaren Sve-ta-Jelena yakınlarında savaşmayı kabul etmek zorunda kaldılar, bu ise sınırın öbür yanında savaşın kazanılmadığını onlara kabul ettirdi. 1551 ve 1552 yıllarındaki istilalar verimli olmuştu, Türkler kısa zamanda o kadar çok bölge ve kent zaptetmişlerdi ki, başkenti Temeşvar olan yeni bir eyalet kurmak zorunda kalınmıştı. Ama bundan sonraki beş yılın içindeki çarpışmalar Türkler'e sadece tek küçük sınır düzenlemeleri, bazı zaferler, ama aynı zamanda yenilgiler ve yeni istilalara yolu açan bazı yol kavşaklarına el koymalar dışında bir şey getirmemişti. Öbür yanda düşman göz göre göre yeniden toparlanıyor, bu arada bazı kentleri kaybetse bile çarpışmaktan pes etmiyordu. Bununla birlikte, Türkiye'de, kuzey sınırlarının daha geniş bir yay boyunca genişletilmesinin, böylece ordular tarafından ele geçirilen yerleri toparlamanın gerektiği biliniyordu. Bu sınırları daha kuzeye doğru yaymak, Tuna'nın, Estargon ve Vukovar arasında kalan kısmının Türk olması için de bu nehrin batısında önemli istilalar planlamak lazımdı. Ayrıca padişahın sarığında boş bir yer vardı ve

Viyana'nın ele geçirilmesiyle buraya ziynetlerin en değerlisi yerleştirilecekti. Türk hükümeti ordularını takviye etmek, ama aynı zamanda askeri zorunluluk yüzünden Sırplar'ı kendi yanına çekmek zorundaydı. Kuzeydeki geniş arazilerin işgali sırasında ve özellikle 1551-52 yıllarında Müslümanlar Türkiye'nin Avrupa topraklarında giderek daha azalıyor, buna karşılık, Viyana'ya kadar uzanması gereken yönetim görevi iki kat zorlaşıyordu. Böylesi bir durum İslamlaştırma sürecinin devamını, devşirme sayısının artırılmasını, finansal sistemin dallandırılıp budaklandırılmasını, ayrıcalıklar karşılığında daha çok Hristiyan'ın imparatorluk hizmetine alınmasını, o vakte kadar hiçbir hakkı olmayan ve küçük ulus diye nitelenen topluluklara kolektif sorumluluklar yüklenmesini gerektiriyordu. Bu önlemler hiç kuşkusuz şu ana kadar rolleri başka halklarınkinden daha önemli olan Sırplar'ı ilgilendiriyordu. Peç Patrikliği'nin tekrar tesisi Türkiye'de en kalabalık kitle olan Hristiyanlar'ın, dinsel kimliğini korumasına olanak verecekti. Bu aynı zamanda Sırplar'a, tüzüğüne uygun ve yasal, dolayısıyla hükümete karşı sorumlu bir düzenleme getirecekti. Sırplar, Peç Patrikliği'yle birlikte, bir noktaya kadar bağımsız bir devletin yerini tutan bir kurum elde ediyorlardı. Bu raslantısal bir durum, farklı amaçların raslantısal bir biçimde sonuca varması, o vakte kadar elde edilenlerin aşılması değildi. Sırp Patrikliği, devletçi karakterli, işbirliği etmek zorunda olan dinsel bir yapı olmuştu; liderlerinin seçiminin Padişah'ın bir fermanıyla onaylanması gerekiyordu ve maliye sistemine dahil edilmişti. Faaliyetine, Sırplar'ı toparlamak, onları politika açısından sorumlu kılmak ve çeşitli yönetim sistemlerini birleştirmek amacıyla izin verilmişti. Rumlar'ın, İstanbul'daki patriklikleri dolayısıyla bir yapılanmaları vardı ama bu sadece bir çerçeveydi. İşlerin dışında tutuldukları gibi, patrikliklerine, ekonomik ve bilhassa askeri açıdan Padişah'ın egemenliği ve gözetimi altında daha çarpıcı bir teokratik otorite karakteri veremeyecek kadar zayıftılar. (İleriki bir tarihte bunu başaracaklar, bu da XVII. yüzyılda Peç Patrikliği'nin feshedilmesinin nedenlerinden biri olacaktır).

Mehmed Sokoloviç, Peç Patrikliği'nin diriltilişi çabasında Şeyhülislam Ebusuud el-Amadi'den destek görmüştü. 'XVI. yüzyılın bu son büyük bilgini' uzun yıllardan beri arkadaşaydı. Ansiklopedik bir kültürü olan Ebusuud Efendi 1537'den beri Rumeli Kazaskeri'ydi: 1545'ten, 1574'teki ölümüne kadar şeyhülislamlık görevinde bulundu. Yasanın en büyük yorumcusu ilan edilmesine kadar, selefleri, hiyerarşik sıralamada Rumeli Kazaskeri'nin altında yer alıyorlardı. Ancak o Padişah'a Kuran'ın ve İslam geleneğinin yeni bir yorumunu sununca, Şeyhülislamlık görevi Kazaskerliğin üzerine çıkarıldı. Böylece Osmanlılar'ın hukuksal öğeleri olan ulemalar orduya göre üstünlük elde ettiler. Ebusuud Efendi Kuran'ın en büyük bilgin yorumcularından biri ve yasa koyucu olarak da Türkiye'de devlet sistemine ve hukuğun geliştirilmesine ve güçlendirilmesine en fazla katkıda

bulunan kişi olmuştur. Bu da ona Amadi (destek) lakabını kazandırmıştır. Bilimin, yasamanın, eğitimin yapısına bir dizi önemli öge katmıştır. Bizzat kaleme aldığı bir dizi yasa içinde özellikle devlete ait topraklarla ilgili kanunun üzerinde durulması gerekir. Derlenmiş fetvalarının (İslam hukuku ile ilgili bir sorunun dini hukuk kurallarına göre çözümünü açıklayan belge) büyük bir kısmı, İslam hukukuyla ilgili bilgisini devletin geçici gereksinmelerine tâbi kılmamak isteğini dile getiriyor. Bu dönemin en iyi tarihçileri Mehmed Sokoloviç'le Ebusuud Efendi'yi koşturarak olarak inceliyorlar: İkisi de uzun boylu ve zayıftı, sarayları Eyüp camiine uzak olmayan Sötlüce kıyısında yan yanaydı. Her gün yeniledikleri dostlukları, yönettikleri imparatorluğun azametiyle gücünün bir yansımasıydı. Bu görevi biri devlet adamlığı basireti, diplomatik becerisi, gayreti ve karakterinin sağlamlığıyla, öbürü ise Osmanlı devletine tüm anlamını ve düzenini veren hukuksal temeller hakkındaki bilgisiyle yerine getiriyordu. Ebusuud Efendi, Mehmed Paşa'nın Sırp Patrikliği'ni yeniden kurmak istemedeki amacını mutlaka anlamıştır. Dahası, bu girişim ona göre İslam yasasının anlamına ve ruhuna uygundu.

Constantin Jirecek 1886'da, "O vakte kadar sadece Türkler'in bir askeri lideri olarak bilinen Mehmed Sokoloviç, aynı zamanda gizlice bir Sırp vatanseveriydi -ama hiç kuşkusuz kilise alanında ve bir anlamda aile politikasında," diye yazmıştır. Sokoloviç'in Peç Kilisesi'ne karşı tutumu, XVI. yüzyıldaki Müslüman Sırplar'ın, ulusal kökenlerinin bilincini koruduklarını ve hükümetteki nüfuzlarını Sırp devletinin eski yerli düzenlerinin son kalıntısı olan ulusal kiliselerinin yararına kullanmak çabasında bulunduklarını göstermektedir. Acaba Mehmed Paşa, Peç Patrikliği'ni diriltmeye çalışırken, yalnız dinsel değil, aynı zamanda ulusal kökenlerinin ne dereceye kadar bilincindeydi? Ailesi ve hemşehrileriyle ilişkileri ve savaş meydanında Sırplar'la olan işbirliğine ek olarak 1557 kararnamesi de hesaba katılmadığı takdirde bunu kanıtlamak zordur. Paşa, Sırp Kilisesi'nin, akrabaları tarafından bildirilen gereksinmelerine bilinçli olarak ve ilgiyle eğilebilmesi bir yana, ulusunun tarihine de lakayt kalamazdı. Yabancıların yanında Sırp despotlarının soyundan geldiğini ve Sokoloviçler'in XVI. yüzyılda Sırp soylularının derlendiği bir kitapta yer aldığını söylediği oluyordu. Sokoloviç, Sırp asaletine, Sırp krallarıyla başpiskoposlarının portrelerinin bakışlarını sürekli üzerinde hissettiği Mileseva'da bağlanmıştı. Ulusunun tarihini Türk vakayinamelerinde izledikten sonra, en sonunda kendisine Kosova savaşının anlatıldığı paragrafların okunmasını istedi. Birçok tarihsel kaynaklar, Mehmed Paşa'nın ancak önemli görevler almaya başlamasından, yani vezir olmasından sonra sözünü ederler, ancak buralarda, devletin en üst politikasının kapsamında yer almayan faaliyetlerinin kaydı yoktur. Ondan belki sadece Sokoloviç'in, memleket aşkıyla karışık bir sempati bağı sürdürdüğü Dubrovnikliler bahsederler. Paşa'ya büyük bir saygı

SOKOLLU MEHMED PAŞA

duyan Dubrovnikliler, onun şahsında, 'kendi kanlarından olan ve onların dilini konuşan bir adam' görüyorlardı. Martin Drşiç, Toskana Dükü'ne, Dubrovnik'teki rejim değişikliğini desteklemesini önerirken, Mehmed Paşa'nın büyük saygınlığı ve etkisi nedeniyle Türkiye'nin bu işe karışmayacağına inancını vurguluyordu: "Bu Mehmed Paşa bizim dilimizi konuşuyor ve bizim ulusumuzun içinden çıkmıştır. Dubrovnik'te kimseyi tanımıyor, ama bizler gibi Bosnalı kanından olduğu için biz onunla konuşmak fırsatını bulacağız ve onu dostumuz görmeyi sürdüreceğiz." Belki de daha sonraki tarihlerde, XVI. yüzyılın sonlarıyla XVII. yüzyılın başlarında, Dubrovnikliler tarafından İstanbul'a yazılan raporların incelenmesi, Mehmed Paşa'nın vatanseverliğinin karmaşıklığına ve anlamına açıklık getirebilir. Bu raporlara bakılırsa, o sıralarda İstanbul'daki hükümette, Dubrovnikliler'in kendi uluslarından olduğunu açık seçik söyleyen önemli sayıda yüksek rütbeli insan bulunuyordu. "Bu kimseler, Dubrovnikliler'i, bilinçli olarak, cesaretle ve ortak dillerini konuşarak Saray'a buyur etmekle, kendilerinden her ne istenirse (ki bu her gün oluyordu) onlara yardım etmekle ve bu tutumlarını ortak kanları ve dilleriyle izah etmekle kalmıyor, aynı zamanda kendi uluslarından çıkan bir insanın özgür bir devletin başı olmasından gurur duyduklarını da açıkça belirtiyorlardı. Ve Dubrovnikliler'i, Padişah'ın, köken olarak başka uluslardan olan öteki üst düzeyli adamlarına övünerek tanıtıyorlardı."

Tarihe sadık kalmak gerekirse, Mehmed Sokoloviç'in Rum Patrikliği'ni sustururken, Sırp'ınkini diriltmesinin nedenleri arasında en başta devletin yararlarından söz edilebilirse de, bu kararın, Osmanlı İslam devletinden çok, Sırp Ortodoks Kilisesi'ni kayırdığını da vurgulamak uygun düşer. Bu imparatorluk, vasal kilise kurumunu yapısına kabul etmekle kalmayıp –ki, bir anlamda kilise, yönetiminin bütünleyici bir parçası oluyordu– aynı zamanda da, bir ülkenin geleneklerini koruyacak, varisi olduğu tarihi sürdürecekt ve insanların dağılmasını engelleyecek güçte bir ruhani kaleyi içine alıyordu.

Padişah'ın Damadı

O smanlılar'ın sarayıyla Divan-ı Hümayun'da yeni bir ilişkiler döneminin başlangıç süreci Şehzade Bayezid'in 1561'in sonlarında öldürülmesi ile başladı. Bu entrikalar ağını ören dişi örümcek Hürrem Sultan, en sevdiği oğlunun katlinden üç yıl önce ölmüştü. Hürrem Sultan'ın korunluğu olarak devlet mührünü 1544-1553 ve 1555-1561 arasında iki defa elinde bulunduran sadrazam ve padişah damadı Rüstem Paşa da bu olaydan önce, 9 Temmuz 1561'de hidropisi (vücudun bir yerinde su toplanması)'den ölmüştü. O sırada veba İstanbul ve bütün Türkiye'yi pençesine almıştı. Bu ölüm sahnesinde kaderlerini bekleyen sadece Sultan Süleyman, oğlu Şehzade Selim ve bileşimi değişikliğe uğratılmış olan Divan'ın üyeleri kalmıştı. O vakte kadar ikinci vezirlik makamını işgal eden Semiz Ali Paşa şimdi sadrazamdı. Eski yerini üçüncü vezir Mehmed Paşa Sokoloviç almıştı. Kubbealtı'nın beşinci vezirliği ise daha önce Rumeli Beylerbeyi olan Kızılahmedoğlu Mustafa Paşa'ya verilmişti. Böylece Divan üyelerinin, Hürrem Sultan'ın birkaç yıl önce etkisine almaya başladığı ve hemen hepsi de Şehzade Bayezid'in öldürülmesinde payları bulunan kişilerden oluştuğu görülüyor; Hürrem Sultan, Sadrazam Ahmed Paşa'yı öldürtüp yerine damadı Rüstem Paşa'yı geçirmek için Semiz Ali Paşa'yı kullanmıştı. İkinci vezir Mehmed Paşa şehzadeler savaşına Selim yararına son verdirmiş ve Bayezid'i İran'a sığınmak zorunda bırakmıştı. Politika sahnesine en erken çıkanlar arasında yer alan Pertev Mehmed Paşa, Şehzade Bayezid'i teslim etmek için talep ettiği paranın Şah Tahmasp'a götürülmesinde başrol oynamıştı. Sultan Süleyman hepsine tercih ettiği dördüncü vezir Ferhad Paşa'yı, yetenekleri için değil, sırf onu sevdiğinden 1543'te ölen büyük oğlu Mehmed'den olma torunu Hümaşah Sultan'la evlendirmişti. Beşinci vezir Mustafa Paşa ise İran sınırında Sokoloviç'in kumanda ettiği ordunun sağ kanadında, Şehzade Bayezid'in kuvvetlerine karşı savaşmıştı. Belki ilki dışında çıkarıcı niyetler besleyemeyecek kadar asil ruhlu olan bütün bu vezirler, yılların yol açtığı yorgunluğun neden olabileceğinden bile daha hasta olan, despotluğunda bile çok kez şüpheli ve şaşkın davranan Sultan Süleyman'ın teveccühünü korumaktan çok, Şehzade Selim'in gözüne girmeye ve gelecekte padişah olduğu zamanki davranışını vaktinde öngörmeye çalışıyorlardı.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Rüstem Paşa'nın dul eşi Mihrimah Sultan bu durumdan büyük ölçüde sorumluydu. Yolu, annesi Hürrem'in yaptıkları tarafından çizilmişti. Sultan Süleyman'ın birçok yaptıklarının sorumlusu da yine Hürrem değil miydi zaten... Ama Mihrimah annesinin rolünü devralmadı. Büyük padişahın kibirli kızının, Osmanlılar ailesiyle ilişkilerinde, köleyken Sultan olan annesi Hürrem gibi, yoksun olduğu erdemleri otoritesiyle dengelemeye çalışmıyordu. Soylu bir aileden doğan ve padişah ailesinin gözbebeği olan bu kadında, annesinin kompleksleri yer etmemişti. Ama Hürrem yine de ona çok önemli bir özelliği miras bırakmıştı: Padişahın çevresindeki bütün birinci kadınlar gibi babasının işine karışmak. Baş döndürecek kadar zengin ve usta bir ev kadını, daha da usta bir tefeci olan Mihrimah, o kadar meşguldü ki, dulluk yükü bile ona fazla ağır gelmedi. Dairesine çekildiği zaman İslam yasasını inceliyordu, İstanbul'un en bilgili müderrislerinin her gün konuşmalarını dinliyordu. Aradan çok geçmeden, amacı dünyada İslamiyet'i yaymak olan imparatorlukta yerleşik düzenin ve erdemlerin bekçiliğini yapmayı kendine vazife bildi. Önceden seçilmiş iyi iş arkadaşları gereksinecek olan geleceğin padişahı, kardeşini gözünün önünden ayırmıyordu. Mihrimah bu bağlamda bazı üst düzey kişilerin hükümetle orduda en yüksek konumlara atanmasını sağladı. Bu kişilerin üzerinde durması, eniştereleri, gözdeleleri veya sadık yandaşları oldukları için değildi. Asıl neden, onları, tahta ve devlete yararlı olabilecek yetenekte ve sadakatte gördüğü içindi. Bu nedenle de babasının ölümünden önce bu tür adamların yardımını garantilemekte ve onları Osmanlılar ailesine bağlamakta acele etti.

Bayezid'in ölümü Mihrimah'la Selim'i karşıt saflarda yakaladı. İşgüzar sultan küçük kardeşinin Osmanlı tahtını ele geçirecek beceriklilikte olduğundan kuşku duymuyordu. Bu nedenle de babasının gazabını göze alarak onu desteklemişti. Ama Bayezid'in öldürülmesinden sonra, sözüm ona pişmanlığını ifade etmekte ve barışmaları için Selim'e koşmakta tereddüt etmedi. Kendini tüm duygularının zevklerine adanmış olan şehzade onu devlet işlerinin yükünden kurtaracak ya da bu yükü hafifletecek herhangi bir desteği reddetmeyecek kadar kurnazdı. Bazı vakanüvisler, Bayezid'in dikbaşlılığıyla ölümünün çok sarstığı Sultan Süleyman'ın, Selim'e şiddetle çattığını anlatıyorlar. Oburluğunu kafasına kakmış, esasen İslamiyet yasasına karşı geldiği için ona şarap içmeyi yasaklamıştı. Şehzade, babasının mesajını getiren saray adamını kovmak suretiyle karşılık verdi. Süleyman tartışmayı kısa yoldan bitirdi. Selim'in arkadaşlarından biri olan namılı ayyaş Murat Çelebi'nin tutuklanarak asılmasını emretti. Kardeşinin çıkarlarını korumanın peşinde olan Mihrimah, önce imparatorluğun yönetiminin, devlet ve ordu işlerinde kendilerini kanıtlamış olanların elinde kalması için gerekeni yaptı. Genç kadın, kardeşinin kusurlarının, sefahat arkadaşlarını göz önündeki konumlara yerleştirmemesi koşuluyla gizli kalacağını biliyordu. 17 Ağustos 1562 günü

olanlar tamamen onun eseri idi: Enişterini seçti, onları padişahla şehzadeye onaylattı, düğünler için gerekli parayı verdi ve bütün aileyle hükümetin ileri gelenlerini toplayarak büyük şenlikler düzenledi. Selim o gün kızlarının ikisini evlendirdi, bir tanesini Mehmed Sokoloviç'e, öbürünü de Piyale Mehmed Paşa'ya verdi. Yeniçeri ağası Abdülkerim'in düğünü de aynı gün yapıldı. O da öldürülen şehzade Mustafa'nın kızını alıyordu.

Padişahın damadı olduğu sırada Mehmed Paşa'nın iki oğlu vardı: Hasan ve Kurt. Onlar zaten Saray'daki erkâna katılmışlar, devletin ve ordunun saflarında parlak görevlere gidecek yolu izliyorlardı. Bu çocuklar ne zaman doğmuşlardı, anneleri aynı mıydı, hangi kadınlar vezirin hayatını doldurmuştu? Kaynakların yokluğunda yanıtlanması olanaksız olan sorulardır bunlar. Vakur ve ağırbaşlı devlet adamı, çeşitli insanı özellikleri arasında kadınlara olan düşkünlüğünü gizlemesini bilmişti. Padişahın ailesine girdiğinde yaşı ellisinden çok, altmışına yakındı. Yine de kendisinden kırk yaş küçük karısına karşı görevlerini yerine getirmesini bildi. Sokoloviç'le evlendirildiği sırada Esmâ Sultan sadece on altı yaşındaydı. Ninesi Hürrem gibi o da elindeki kozlardan sonuna kadar yararlanarak güzellikten yoksun oluşunu unutturabiliyordu. Mehmed Paşa, kendisine emanet edilen her şey gibi karısını ciddiye almasını bildi, öyle ki Esmâ sonunda kocasına âşık oldu. Zaman içinde belki haklı olarak ya da çok şımartılmış olduğu için, kocasını dayanılmaz bir kıskançlığa hedef etti ve Mehmed Paşa'ya bu yüzden hayatının sonuna kadar işkence çekti. Azap içindeki vezir görevlerini gerektiği şekilde yerine getiriyordu, ama karısının bu kıskançlığı hiç dinmiyordu, öyle ki adamcağızın, Esmâ'ya katlanmakla, Osmanlı ailesine girmesinin bedelini fazlasıyla ödediğine karar verdiği bir gün geldi. Esmâ üstelik, kocası aracılığıyla devlet işlerine karışmaya da yelteniyordu. Genç kadının hiddet krizlerine katlanmak Sokoloviç için onun, bir kadının ancak zarar verebileceği alanlara burnunu sokmasını seyretmekten daha kolaydı. Esmâ her defasında halası Mihrimah ve özellikle annesi Nurbanu sayesinde işin içinden sıyrılmanın yolunu buluyordu. Aslen Venedikli Baffo ailesinden olan Nurbanu, kendini beğenmiş ve entrikacı bir kadındı.*

Sokoloviç, padişahın damadı olmanın bir devlet adamına bahsedilebilecek en büyük onur ve sadrazamlığın garantilenmesi anlamına geldiğini biliyordu. Böylece, kökeni, geçmişi, hayatı ve bu yola yönelen kaderinin öncesinden elinde kalanlar son bulmuş oluyordu.

Genç Esmâ Sultan, Mehmed Paşa'ya, Banat seferinden Şehzade Bayezid'in yok edilmesine uzanan zaman süresi içindeki yorgunlukları, çabaları ve tehlikelerle dolu geçen on yılı için olduğu kadar, karışık zamanlarda aşırı talepleri ve hırslarıyla kendilerini küçük düşürenlerden farklı davranarak, sergilediği ölçülü tavırların ödülü olarak

*Nurbanu Sultan soykökü bakımından burada Safiye Sultan'la karıştırılmıştır.(Ç.N.)

SOKOLLU MEHMED PAŞA

verilmişti. Piyale Mehmed Paşa'ya gelince, o da kaptanpaşa sıfatıyla Türk deniz kuvvetlerinin İspanyol donanmasına üstünlüğünü bir kez daha kanıtlamasından dolayı II. Selim'in ikinci kızı Gevherhan Sultan'ın kocası olmayı hak etmişti. Türk tarihinin 40 yılı boyunca Sokoloviç'in yol arkadaşı olan Sırp kökenli bu paşa, 1554'te Çanakale sancakbeyi sıfatıyla donanma komutanı olmuştu. Mehmed Sokoloviç'in tersanelerle yeni kadirgalar yaptırarak 1546 ile 1551 arasında yenilediği deniz potansiyeli sayesinde Piyale Mehmed Paşa, korsan Turgut Reis'in de yardımıyla, Akdeniz'i bir kez daha İspanyol donanmasıyla aralıksız bir çarpışma alanına dönüştürdü. Turgut Reis bu çarpışmaların biri esnasında, 1560'ta, Trablus açıklarındaki tahkim edilmiş Cerba adasını kaybetti. Ama Piyale Mehmed Paşa 14 Mayıs'ta önemli bir filoyla adanın önlerine gelince, İspanyollar adayı ellerinde tutmayı başaramadılar. Türk kaptan-ı deryası şiddetli bir saldırı sonucunda yirmi iki İspanyol gemisini batırdı ve uzun bir kuşatmadan sonra 21 Haziran'da 'duvarları kandan kıpkırmızı kesilmiş kale'yi zaptetti. Piyale Mehmed Paşa üç ay sonra, 27 Eylül'de, muhteşem bir zafer havası içinde İstanbul limanına giriyor, en değerli ganimetini gururla sergiliyordu. Bunlar, don Alvaro de Candi'nin başını çektiği bir grup soylu İspanyol tutsağıydı. "Padişah bu sahneyi her zamanki gibi üzgün ve somurtkan bir yüzle seyretti. Her şey onun için keyifsizlik ve kızgınlık nedeniydi. Kendi aile mutluluğunu kaybedeli beri artık sevinebilme yeteneğini de yitirmişti." Bununla birlikte, Cerba zaferi Saray'ın içini rahat ettirmişti. Mihrimah Sultan bundan karamsarlıklara moral vermekte yararlandı. Kendi olanaklarıyla dört yüz kadirgayı donatıp Piyale Mehmed Paşa'ya teslim edeceğini açıkladı. Cezayir beylerbeyliğine atanan paşa, böylece Malta'ya saldırılabilecekti. (Şehzade Bayezid o sırada İran'da bulunuyor, Sultan Süleyman da oğlunun kendisine teslimi için bir sürü pazarlığın egemen olduğu yürükler acısı görüşmelerde bulunuyordu.)

Mehmed Paşa Sokoloviç'in, Piyale Mehmed Paşa'nın ve Abdülkerim Ağa'nın Osmanlı hanedanı prensesleriyle düğünlerinin kutlandığı 1562 yılında, I. Ferdinand'ın, yedi yıl boyunca divandan divana, vezirden vezire dolaşan elçisi Ogier Ghislin de Busbecq, padişahтан, peşinde olduğu barış anlaşmasını elde ederek Türkiye'den ayrılıyordu. 1553 yazının sonlarında o sıralar Pecs konsolosu ve kralın danışmanı olan ünlü hümanist Antun Vrancic (Verantius) ve Tuna filosu kumandanı Ferenc Zay Çemerski Türk hükümetiyle müzakerelere başlamışlardı. Sultan Süleyman bu elçileri büyük bir nezaketle kabul etmişti, ama Kral Ferdinand, Erdel'i Jan Sigismund Zapolya'ya iade etmediği sürece barış söz konusu olamazdı. 1555 Ocağı'nda Viyana Sarayı'nın üçüncü bir elçisi İstanbul'a geldi: Ogier Ghislin de Busbecq bir Flaman hümanisti, ünlü bir antika meraklısı, nam yapmış bir filozof ve doğa bilginiydi. Bu üç elçi İran'a karşı savaşı yöneten padişahı bulmaya gittiler ve üç aylık bir yolculuktan sonra Amas-

ya'ya vardılar. İranlılar'la barış yapan Sultan Süleyman, Avusturyalı-lar'la barış anlaşmasını imzalamamakta inat ettiğinden bu yolculuk belki de boşa gitmiş olacaktı. Ne var ki Vrançiç'le Busbecq, yolları üstünde, Yunanca, Latince ve Doğu dillerinde el yazmaları, yabana atılmayacak miktarda yazıt ve Galatya'nın başlıca kenti Ankara'da da İmparator Augustus'un hayatıyla ilgili bilinmeyen bazı olayları anlatan ünlü *Monumentum Ancyranum* yazıtını keşfettiler. Antun Vrançiç en kıdemli elçi sıfatıyla 1557'nin ağustos ayına kadar Türkiye'de kalarak sonunda Rüstem Paşa'yla barışın hazırlıklarını tamamlamayı başardı. Aynı yılın sonbaharının son aylarında Viyana'ya dönünce, Eğri ve Heves piskoposluğu, bunlara ek olarak da kralın danışmanlığı ünvanlarıyla ödüllendirildi.

Görevini sürdüren Ogier Ghislin de Busbecq bundan sonraki yıllar boyunca Türk hükümetini barışa razı etmeye boşu boşuna uğraştı. Türkler'in paralı askerleri bu arada Hırvatistan, Slavonya ve batı Macaristan'a akınlarını sürdürüyorlar, ama pek de başarılı olamıyorlardı. 1558'de Djurdjovac yakınlarında Banat ve sınır birlikleriyle karşılaşınca şiddetle geri püskürtüldüler. 1561 ve 1562'de ise Hristiyanlar Slavonya'nın Türk bölümüne girdiler. Daha geniş bölgeler ve daha önemli kilit kentler ele geçirmeyi ümit eden Türk hükümeti, kasıtlı olarak pazarlıkları uzatıyordu. Busbecq'in Doğu'da geçirdiği süreler bir dizi aralıklı tutsaklıklar oldu. Gözetim altındaki evinden çıkmasına izin verildikçe unutulmuş halkların oturduğu bölgeleri gezmeye gidiyor, günlük gözlemlerle Levantenler'in karmaşık karakterini inceliyordu. Türk sınır kuvvetleri bu arada sadece Una'nın sulandığı bölgeyi (1558) ve Novigrad'ı 1560'ta ele geçirmeyi başardılar, sonunda da Türk hükümeti ateşkesi imzalamaya razı oldu (1562): I. Ferdinand, padişahın vasalı Jan Sigismond Zapolya yararına Erdel'den vazgeçiyor ve padişaha armağan olarak yılda otuz bin altın ödemeyi kabul ediyordu. Busbecq bu arada antikalarla elyazmaları toplamaya ve insanlarla bitki örtüsünü incelemeye devam ediyordu. Kırım'da Gotlar'ın soyundan gelenleri ilk keşfeden o oldu ve dillerinden bazı parçaları kaydetti. Batı'ya ender bitki ve çiçekler götürerek onları oralarda yetiştirmeyi başardı. Leylak, lale ve kestane ağacı bunlar arasındaydı. Ama arkasında bıraktıklarının en önemlisi *Türkiye'deki Misyon Hakkında Dört Mektup*'tur. Hem vakayiname hem de günlük olan bu yazılarda ülkelerle halkları, padişahla vezirleri, ordu, kent ve kent halkı ve özellikle de Osmanlı ailesini bölen trajik uyumsuzluklar yer alır. Bütün bunlar gerçeğe uygun şekilde kaydedildiği gibi, derin bir anlayış ve psikolojiyle aydınlatılmıştır. Busbecq'in kalemi, çeşitli tipler arasında Mehmed Sokoloviç'i kararlı, düşünceli, padişahına bağlı olarak betimlemiş, Paşa bu mektuplardan çıkarak tarihte yerini almıştır.

Bölüm 2

En Uzun Yolculuk

Vezir-i Âzam

Semiz Ali Paşa'nın 28 Haziran 1565'teki ölümünden sonra imparatorluğun ikinci veziri ve Şehzade Selim'in damadı Mehmed Paşa Sokoloviç, Sultan Süleyman'ın kararıyla sadrazamlığa getirildi. Herhangi bir yüzyıldan farklı olarak bu yüzyıl, hükümdarları ve vezirleri, denizcileri, fatihleri ve maceraperestleri, aydınları ve işadamlarıyla gurur duyuyordu. Dolayısıyla, Mehmed Paşa'nın Türkiye'de yönetimi üstlendiği an, birçok yönden kesin bir dönüm noktası olarak algılanabilir ve bu an, o zamana kadar bilinmeyen, çözümsüz sorunların birikimini haber veren akımlar ve olaylarla biçimlenmiştir. İspanya'da II. Filip, Rusya'da IV. Ivan olağanüstü yeteneklerini kanıtlamışlardı, ama en büyük başarıları onları henüz gelecekte bekliyordu. Ayrıca, II. Filip'le IV. Ivan Türkiye'ye karşı ancak düşmanca davranabilirlerdi. Avusturya'nın 1564'ten beri yeni bir hükümdarı vardı. Çok özel yeteneklere sahip gözükmesine de II. Maximilian farklı bir rol oynayabilirdi. Papalık makamına 1566 başlarında Kardinal Ghislieri geçti. V. Pie adını alan dazlak kafalı ve uzun ak sakallı bu altmışlık din adamı, bir fanatiğin çabasıyla, vakit kaybetmeden Avrupa Hristiyanları'nı Türkiye'ye karşı birleştirmeye girişti. Mehmed Paşa bu hükümdarların arkasındaki bakanların ve askeri liderlerin, birinci sıraya çıkmalarına neden olan siyasal olayların kendi yükselişinden daha hızlı işlemiş olduğunu biliyordu. Birçok alanlarda derin bilgileri ve göz kamaştırıcı zenginlikleri olan olgunluk çağındaki bu adamlar, Avrupa'nın, Türkiye'yle giriştiği savaşlarda kaybettiklerini geri istiyorlardı. Don Garcia de Toledo, Kardinal Granvelle, Sebastiano Veniero, Avusturyalı Don Juan ve onlar gibi tarih sahnesinde belirmiş ya da belirecek olan daha nice ünlü kişiler, bu mücadeleyi Avrupa'nın en yüksek diplomatik ve askeri doruklarına taşımışlardı ve Mehmed Paşa da bütün bunların bilincindeydi. Bu gidişi çeşitli yerlerden gelen ve giderek daha görkemli biçimde İstanbul'da toplanan elçiliklerde de gözleyebiliyordu. Türkiye'nin çevresinde XVI. yüzyılın özellikle altmışlı yıllarını damgalayan bu güç, özgüven, zenginlik ve görkem tırmanışını Sokoloviç'in fark etmemesi olanaksızdır. Batı ülkelerinin Ortadoğu'daki ticari ilişkilerinin hızlı gelişimi –ki kendisi de dolaylı olarak bunlara katılmıştı– bundan daha çarpıcı olarak da, Avrupalı denizcilerin, bankerlerin ve tacirlerin hemen her yerde ve ö-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

zellikle İstanbul'da ortaya çıkmaları ve yakaladıkları olanaklar Mehmed Paşa'nın bu yargıya varması için yeterliydi.

Öte yandan, herkesin olduğu gibi, Vezir-i Âzam'ın da çok yukarısında, güçlülerin en güçlüsü Sultan Süleyman bulunuyor ve herkesten, en başta da Mehmed Paşa'dan daha büyük çabalar ve göz kamaştırıcı başarılar bekliyordu. Çünkü hayatı boyunca kendisi bunları başarmıştı ve başarı, Türkiye'nin hâlâ en büyük gerçeği ve geleceğin düşüydü. Yaşlanmış olan padişahın önünde fazla uzun bir zaman kalmadığı takdirde, şanlı fakat çetin sadrazamlık görevi daha da güçleşecekti.

Onurların en yükseğine ulaştığı -padişaha en yakın kölesi olduğu- ve bu bakımdan, çoğu Türk devlet adamından da farklı olduğu halde, Mehmed Paşa, Hristiyan ülkelerin artan olanaklarını fark edecek kadar uyanıktı. Başkalarından daha az ölçüde olmakla beraber, o da büyük fetihlerin yol açtığı sürece kendini kaptırdı. Hızlı bir zenginleşme ve özellikle olağanüstü bir inşaat faaliyeti süreciydi bu. Ellerin altında büyük bir bolluk bulunan Türkler, imparatorluklarının kâfirlere olan üstünlüğüne inanarak, mantıksız ve küstahça bir tutum takındılar. Mehmed Paşa'nın, devlet mührünün bekçisi olduğu sıralardaki konumunu algılayışına ışık tutabilecek ender bilgiler, politikadaki gerçekçiliğinin gururuna üstün mü geldiğini, bunun tersinin mi doğru olduğunu bilmemize olanak vermiyor. Yine de onda bir tereddüt değilse bile, düşünceleriyle duyguları arasında bir mesafe varmış gibi görünüyor; çok geçmeden, onu gerçeğe çağırarak ve Sultan Süleyman'ın şanlı günlerini anımsatan bir olaylar dizisini başlatacak bir duruma karşılık vermek zorunda kaldı.

Cerba'nın 1560'ta Türkler tarafından zaptından sonra İtalya ve İspanya kıyılarında yaşayanlar, Afrika ve limanlarıyla Rodos'un güçlü kale duvarlarının altında ve Ege adalarının arasında avlarına pusu kuran Kaptan-ı Derya Piyale Mehmet Paşa'yla Turgut Reis, Uluç Ali, Salih Paşa ve Ali Portuk gibi korsan reislerinin saldırılarını her ilkbahar korkuyla bekliyorlardı. Ama aynı zamanlarda Kral II. Felipe de Francios de Mendoza, Gievaanni Andrea Doria ve Garcia de Toledo'nun kumandasına vereceği donanmasını kuruyordu. Cadix ile Messina arasında dev kadirgaların, ağır kalyonların ve hafif manevralı yelkenlerin toparlanması için yeterince yere, malzemeye ve işçiye sahip olan bütün limanlarda faaliyet almış yürümüşü. Soğukkanlılığıyla nam yapmış bu hükümdar, sonradan, Türk donanmasının bazı birliklerine veya tahkim edilmiş bazı noktalara saldırmakta giderek daha az tereddüt eder oldu. Akdeniz'in batısında hükümdarların üstünlüğünü ilan eden İspanyol kaptanlarının ilk girişimleri buna rağmen, efsaneleşmiş Türk korsanlarıyla karşılaşmaya gittiklerinde yalnız ihtiyatın değil, gizlenmeye çalışılan bir korkunun da izlerini taşıyordu. Don Garcia de Toledo, kralının diplomatik hazırlıklarından sonra Katalonya'ya uzak olmayan ve Fas kıyısına yakın kayalık bir adada bulunan Penon de Velez kalesini zaptetmek için denize a-

çıldığı sıralarda, bu kalenin ve de kıta üstündeki Gomera de Velez kasabasının zayıf bir Türk garnizonu tarafından korunduğu çok iyi biliniyordu. Hazırlıklar buna rağmen bütün yaz boyunca Palermo, Napoli ve Malaga üçgeni arasında sürdü; ağustos ayı sonunda da on altı bin asker taşıyan yüz elli gemi ıssız kalenin önünde belirdi. Garnizon ancak 6 Eylül'e kadar süren ve kale duvarlarını yerle bir eden bir top ateşinden sonra savunmaya son verdi. Söylenildiğine göre, II. Felipe bu sefer de İspanya'da Mağripliler'le son bir hesaplaşmaya hazırlanmakta ve Papa'nın karşısına, Müslümanlar'a karşı mücadeleden lideri olarak çıkmakta yararlandı.

Çağdaşları çok geçmeden, İspanyollar'ın Penon de Velez'e saldırısının, Sultan Süleyman'ı, eski Malta'nın zaptı projesini gerçekleştirmeye teşvik edecek önemde bir olay olarak gördüler. Türk vakanüvislerine bakılırsa, don Garcia de Toledo'nun hızla kazandığı zafer, İstanbul sarayında gerçek bir paniğe yol açmıştı. İhtiyar padişah, Malta'yı daha erken bir tarihte zaptederek Ligurya Denizi'nde Hristiyan kuvvetlerini yok etmediğine şimdi çok pişmandı. Kızı sofu Mihrimah da Malta'nın kâfirlere karşı kutsal savaşın başlıca hedefi olduğunu babasına hatırlatmaktan geri kalmıyordu. Bazı vezirler de kasıtlı olarak durumu abarttılar. Onlara göre, İspanyollar Cezayir ve Tunus kıyılarına hâkim konumdaki bir kaleyi ele geçirmişlerdi. En sonunda da kadınların sesleri duyuldu. Venedik'ten harem için satın alınmış kumaşlar ve başka mallarla yola çıkan bir geminin Malta şövalyeleri tarafından ele geçirilmesi yüzünden sızlanıyorlardı. Devrin vakanüvislerinin yorum yeteneği derecesini açıklayan bu tablo, olayların da o günlerde tıpkı insanlar gibi çift görünümlü ve anlamlı olduğunu ortaya koyuyor. Türk donanmasının takviyesine, İspanyollar'ın Penon de Velez'e saldırılarından önce başladığı bütün Avrupa saraylarında biliniyordu. Piyale Mehmed Paşa'nın Kıbrıs'a mı, yoksa Malta'ya doğru mu yelken açacağını öğrenmek için casuslar seferber edilmişti. Fas kıyıları yakınında nöbet tutan bu uzak kalenin kaybı İstanbul'da sürpriz olarak karşılanmadı, şok etkisi yapmadı ya da hakaret olarak algılanmadı denemez. Bu olay, Türkiye'de zaten hazırlanmakta olan harekâta başlıca bahaneyi oluşturdu. Ancak, günümüz Avrupa'sının görüşüne göre, o günlerin Türkiye'sindeki adamların çocuksu bir yanları, duygularından yararlanmaya toyca bir eğilimleri vardı. Bu itibarla, vakanüvislerinin de, olaylarla ilgili yorumlarında çok iyi bilinen nedenleri onlara unutturabilen ani izlenimlerle karşı karşıya olmaları çok normal.

Türk donanmasının 1564'te başlayan toparlanmasına, artık ihtiyarlığın eşliğindeki Sultan Süleyman'ın daha önce gerçekleştirmesi gereken ve hayatını adadığı şey yol açmıştı. Yılların yüküne o zamana kadar serinkanlılıkla katlanmıştı. Kader, kendisine en yakın olanları kaybetmesini istemişti. O da avuntu ve mutluluğu başkalarında aramak gücünü giderek kaybediyor, arzularıyla dileklerinin zayıfla-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

dığını hissediyordu. Karşısında sadece ölü cisimler görmek istiyor, bütün yapılanların üzerine bir çizgi çekip ancak bu kadarı yapılabildiği için Tanrı'ya şükredildiği huzurlu bir ruh haline kavuşuyordu. Bu uzun boylu, kurumuş ve kalp hastası ihtiyar, boğulma krizlerine ve şişmiş bacaklarının görünümüne kolayca katlanıyordu, ama dayanılamayacak kadar acı veren gut krizleri onu, değil başkalarının, kendi huzurunu da hiçe saydıran bir asabiyetin pençesine düşürüyordu. Hastalık çok geçmeden Süleyman'ı, melankolik ve şiddete yatkın bir ilgiyle kendisinin ve imparatorluğunun geçmişine bağlı bir ihtiyara dönüştürecekti. En yakın iş arkadaşları onun bu ruh halini çok iyi anladılar ve onunla birlikte geçmişe, tarih sayfalarında yerini alan şanlı döneme bakmaya başladılar. O zamanki Türkiye'de soylu bir tabakanın veya Avrupai okulların yokluğu nedeniyle memurlar mesleklerinde ağır ilerliyorlar, ancak birbirini izleyen nice görevlerden geçtikten sonra sorumlu konumlara geliyor, bu durumda en verimli yaşındaki erkeklere yaraşan görevleri genellikle ileri yaşlarda üstlenebiliyorlardı. Belki bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda düşünce, özellikle geçmişle ilgili olarak birçok yüzyıl geri kalmış, bir dönem öbüründen ancak büyük çabalar harcanmasıyla ayrılabilmişti. Bir yanda, sindirim sorunlarına dalmış Sadrazam Semiz Ali Paşa gibi, hayatlarının ve politikalarının son demlerini yaşayan, kayıtsız, serinkanlı veya çürümüş bomboş saray adamlarıyla devlet memurları, öbür yanda ise ikinci vezir Mehmed Paşa Sokoloviç gibi Türkiye dışındaki devletlerle bunların değerlerini ve güçlerini keşfedebilecek yetenekte, siyasal uyanıklığa sahip ender devlet adamları hesaba katılmazsa, hükümetin bütün öbür vezirleri, denizleri arşınlayan korsanlar ve eyalet valileri, gücünü yitirmiş bir padişahı, Viyana'yı ya da Malta'yı ele geçirmeyi hayatının son en büyük hedefi olarak görmesi için teşvik ediyorlardı. Böylece fetihlerin ve Türk egemenliğinin sonunun olmadığı, Avrupa'nın kalbine ulaşmak için Viyana'yı, Batı Akdeniz'e ulaşmak için ise Malta'yı ele geçirmenin gerektiği fikri yine kendini gösteriyordu. Eğer toplum bilinci ve geçmiş bir çağın nostaljisi burada rol oynadıysa, kararlar, uzun zamandır önemli bir savaşa girmemiş olan askerin baskı birikiminin de kendiliğinden şurada burada ortaya çıkmasının da etkisiyle alındılar. Malta seferinden önce Türk deniz kuvvetlerinin hızlı, ustaca ve etkin şekilde toparlanması, söz konusu kuvvetler yalnız idmanlı ve savaşmaya hazır oldukları için değil, bir yerlere savaşmaya gitmek onları heyecanlandırdığı için mümkün oldu.

Malta'ya saldırmak için toplanan Türk donanması 1 Nisan 1565'te Kaptan-ı Derya Piyale Mehmed Paşa'nın komutasında İstanbul'dan yola çıktı. Elli yaşını geçmiş olan bu zat, hastayı başın esnekliğinden yoksun kıldığından ona ağırbaşlı bir görünüm veren bir illetin kurbanı olmuştu. Kara ordusunun komutası ve harekâtın yönetimi ise beşinci vezir Kızıl Ahmedoğlu Mustafa Paşa'ya verilmişti. Bu devlet ada-

mı bir zamanlar Anadolu'ya egemen olan ve Osmanlılar'a uzun süre meydan okuyan İsfendiyaroğulları'nın soyundan geliyordu. O günlerin vakanüvisleri bu seçimi açıkça kınıyorlardı. İleri yaşlarına rağmen Türkiye'nin düşmanlarını yenik düşüren birçok komutanın yiğitliğine hayranlık duyuyor, yetmiş beş yaşındaki Mustafa Paşa'nın hiçbir zaafını bağışlamıyorlardı. İçlerinden Ali adındaki biri, başarıları sessizce geçiştirerek bir anekdot anlatmayı yeğliyordu: Uyumak isteyen Mustafa Paşa, rahatsız olduğu için top ateşinin durdurulması emrini vermişti. Bütün vakanüvisler ayrıca, Semiz Ali Paşa'nın kaptanpaşayla seraskeri gemilerine kadar geçirirken söylediklerini aktarıyorlar. Bu iki kişiden yaşlısına, gencine olduğundan yaşça daha yakın bulunan iri yapılı ve şişman sadrazam güç soluk alıyordu. Konuşmaktan çok dinliyor, ağzını açtığı zaman ise genellikle iş arkadaşlarından birini alaya alıyordu. Semiz Ali Paşa bu vesileyle de, "İşte kahveleri ve esrarlarıyla zevkler adasına doğru yelken açan iki genç," demişti. "Herhalde fıstık ve banotu dolu gemilerle döneceklerdir." Vakanüvisler, bu sözlerde, yalnızca en üst konumdaki üç devlet adamının aralarındaki ilişkilerin bozukluğunu değil, aynı zamanda da tüm seferin sonucunu etkileyen kötü ön belirtileri görüyorlardı.

Donanmanın son denetimi Modon yakınında yapıldı. Piyale Mehmed Paşa yüz otuz kadirganın, sekiz kalyonun, karamürsel denen üç küçük teknenin ve on bir büyük geminin başındaydı. Bu sonuncuların biri, tam o bölgede altı bin fıçı barut, on üç bin top güllesi ve altı yüz sipahiyle denizin dibini boylayacaktı. On kadirgayla Rodos'tan gelen ihtiyar Ali Portuk ve iki kadirga ve başka on yedi tekneyle gelen Cezayir Beylerbeyi'nin oğlu Salih de Kaptanpaşa'ya katıldılar. Mürettebata ek olarak, Bosna'yla Karaman arasındaki ülkelerden toplanmış yaklaşık otuz bin asker, yüz elli parça ateşli topla cephanelerini taşıyan bu gemilere bindiler. Türk filosu 18 Mayıs'ta Malta yakınlarına varmıştı, askerler iki gün sonra fazla derin olmayan Marsa Siroko koyunda karaya çıktılar. Tarikatın en büyüğü olan yiğit Jean de La Valette Pariso'nun emrindeki Malta şövalyelerinin, adayı savunmak için üç kaleleri vardı: Sant-Elmo, Sant-Angelo ve San-Michele. Uluç Ali de beş gün sonra altı kadirgayla İskenderiye'den geldi. Korkunç bir ünü olan korsan Turgut Reis de iki gün sonra yirmi üç gemi ve iki bini aşkın korsanla Malta önlerindeydi. Bataryalar 31 Mayıs'ta ateş açtılar.

Türk donanması Akdeniz'de toplanıp Malta'ya saldırmaya hazırlanırken ve adanın yenilmez kalelerine ve şövalyelerine ateş açarken, Sultan Süleyman 25 Haziran 1564'ten beri Avusturya İmparatoru olan II. Maximilian'a karşı, barışa ve sabra eğilimli bir komşu gibi davranıyordu. Yeni hükümdar tebaasına umut esinliyordu. Henüz otuz yedi yaşındaydı ve Habsburg soyuna özgü akıl rahatsızlıklarının henüz herhangi bir belirtisini göstermiyordu. Protestanlar'ı kayıarak ve aynı zamanda kuzini ve İspanya Kralı II. Felipe'nin kızkardeşi

SOKOLLU MEHMED PAŞA

olan karısı Marie'yi aldattığını ilan ederek Katolikler'i gücendirdi. Buna karşılık, Steiermark'ı, Karniola'yı ve Karnten'i yöneten kardeşi Arşidük Karl'ın da yardımıyla Türkler'e karşı (kâfirlerden çok, gizli eşi olan Philipine Welser adlı, Augsburgli soylu hanımla ilgilenen) babası I. Ferdinand'dan daha sert davranacağına dair söz veriyordu. İstanbul'daki Divan'ın raporları, Sultan Süleyman'ın, Viyana'daki hükümdar değişikliğinden sonra II. Maximilian'a dostluğunu tekrarladığını, vasalı olan Erdel Prensi Jan Sigismond Zapolya'yı Alman Kralı'yla barış içinde yaşamak zorunda olduğuna dair uyardığını ve Temeşvar Beylerbeyi Hasan Paşa Prodoviç'e 1562'de İmparator Ferdinand'la yapılan barış antlaşmasına ters düşecek bir şey yapmamasını emrettiğini gösteriyor. İstanbul hükümeti, tahrik anlamına çekilebilecek her şeyden kaçınarak, yükümlülüklerini unutmaması için II. Maximilian'a baskı yapıyordu. Semiz Ali Paşa, Avusturya'nın İstanbul'daki devamlı elçisi Albrecht Wyss'e, ülkesinin iki yıldır padişaha vergisini vermediğini hatırlattı. Bali Çavuş, Maximilian'ı tahtta çıkışından dolayı kutlamak için efendisini temsilen Viyana'ya gönderildi, Bali Çavuş aynı zamanda hükümdara, bu vergiyi ödeyerek barışı korumaya niyetli olup olmadığını soracaktı. Ya da ödemeyerek savaşa mı karar verecekti? II. Maximilian padişahın isteklerini incelemek için Viyana'da devlet konseyini topladı. Aralarında Zigetvar kumandanı Prens Nikola Zrinski'nin de bulunduğu Macar delegeleri savaş istiyorlardı. Ancak onlar azınlıkta kaldılar, yaz sonlarına doğru da bir heyet oluşturuldu. Bu heyet, İstanbul'a vergiyle armağanlar götürecektir ve yeni imparatorla padişahın arasında barış antlaşmasını yenileyecekti.

İstanbul hükümeti, bilgi yokluğunda, II. Maximilian'ın ve özellikle Macar soylularının gerçek niyetlerinden kuşku duymaya başlıyordu. Macarlar'ın, kaybettikleri bölgeler olmadan yaşamaktansa çarpışmayı yeğledikleri biliniyordu. İstanbul Divanı, Erdel Prensi'yle Buda'daki Arslan Paşa Yahyapaşazade ve Temeşvar'daki Hasan Paşa Prodoviç gibi sınırlardaki valilerine Avusturya'yla barışı sürdürmelerini, fakat başkentle haberleşmeyi kesmeyip her türlü olasılığa karşı hazır durumda olmalarını emretti. Bu noktadan itibaren padişahın, II. Maximilian'ın topraklarına akınlar düzenleyerek her zamanki baskıyı uyguladığını ve böylece, barış girişimlerini hızlandırmaya karar verdiğini tahmin etmek zor değil. Çünkü barış en azından Akdeniz'de savaşa hazırlanan Türkiye için şu anda önemliydi. Yüzbaşı Stefan Batori kumandasındaki Erdel birlikleri Ekim ayı başında Satmar'la Nagybanja'yı zaptettiler. Arkasından Jan Sigismond Zapolya, her zamanki kararsızlığına karşın, Tokay bölgesine girdi ve Tisa Nehri'ni aştı. İmparatorluk delegasyonu aşağı yukarı aynı sıralarda Viyana'dan ayrıldı. Delegasyon Mihail Krnoviç'in kumandasındaydı. Bu Venedikli tercüman ve ünü fazlasıyla kuşkulu hilebaz, geçmişinin Zeta'nın Krnojeviçler'iyile bağlantılı olduğunu iddia ediyordu. Delegasyon, gecikmesi nedeni-

le, hem barışı korumak için pazarlığa oturmak, hem de sınırlardaki karışıklıklar sorununu çözümlemek durumundaydı. Krnoviç İstanbul'a yıl sonuna doğru vardı. Padişah'ın avdan dönmesini bekledikten sonra 4 Şubat 1565'te barış sürecini sekiz yıl uzattı. Antlaşma, padişahın Erdel, Eflak ve Moldavya'daki vasallarını da bağlıyordu. Ama entrikalar daha yeni başlıyordu.

II. Maximilian hükümdarlığının başlarında, en azından zaman zaman, danışmanlarının en savaşçıl fikirlerine uymak zorunda kalmıştı. Bunlar Türkler'e her noktada boyun eğilmemesini talep ediyorlardı. İmparator, Türkler'le barış yapmak dışında bir çözüm görmese de bu barış, padişahın Erdel'deki vasalı ve sınır beylerbeylerinin baskısıyla olmamalıydı. Jan Sigismond Zapolya hür Macar topraklarının bir bölümünü zaptetmişti ve elden giden kentler iade edilmediği sürece barış pazarlıklarında bulunmak abes olurdu. Mihail Krnoviç'in misyonunun başarısından habersiz olan Avusturya ordusu şubat ayında Lazar Svendi adlı, İspanya hizmetindeki bir savaştının kumandasında ani bir çıkış yaparak kaybetmiş olduğu toprakları geri aldı ve ünlü Tokay kentini zaptetti. Komşusunun ona anlayış ve vakarla karşılık verdiğinin bilincinde olan Sultan Süleyman, ani bir öfkeyle adamlarını Viyana yolunda olan Krnoviç'in arkasından yolladı, onu İstanbul'a getirtti ve 'binbir küfürle' ona mesajını imparatora iletmesini emretti: Tokay geri verilmediği sürece barış yürürlüğe girmiyordu. Buda ve Temeşvar beylerbeyliğiyle aralarında Vidin, Vucitrn ve Kruşevak'ınkilerin de bulunduğu yedi bölgesel vali, şubat sonundan itibaren ve mart ayı boyunca korkuya kapılan Zapolya'ya yardım etmeleri komutunu aldılar. Viyana'da Batori'nin aracılığıyla kendi zararına olacak barış görüşmelerine girişmiş olan Zapolya, Türk ordusunun yaklaştığını haber alınca kararından caydı.

Avusturya'yla Türkiye arasındaki ilişkiler şubatla martta karmaşıklaştıysa da, aynı yılın içinde önemli bir silahlı çatışmanın başlaması için artık çok geçti. Padişah, sınır valilerinin faaliyetlerini uzaktan yönetiyor, bununla birlikte, bir savaşın kesin başlangıcı sayılabilecek daha geniş çaptaki hazırlıkların yapılması emrini vermiyordu. İhtiyar hükümdar da bütün ülkesi gibi, tüm dikkatini Malta'ya çevirmişti ve kesin olabilecek haberleri o yönden bekliyordu. Sık sık hızlı kadirgalarla kuryeler geliyor, getirdikleri mesajlar büyük önem taşıyordu.

Malta savaşı sürüp gidiyor, her iki taraf da kahramanlık gösterilerinde bulunuyor, her kısa zaferden sonra kin ve intikamın esinlediği vahşice tasarlanmış davranışlar görülüyordu. Binlerce asker, dışlerinin arasında bıçaklarıyla her kaya için, her burç için boğuşuyordu. Her şey, madeni tarakalar arasında tutuşmuş bir barut, demir yağmuru ve patlayan taş cehenneminin içine çöküyordu. Türkler, kalelerin en küçüğü ve en zayıf korumalı olan Sant-Elmo'ya saldırdıkları sırada bir taş Turgut Reis'in başına isabet etti, fışkıran kanlar gözlerinin içine ve burnuna aktı. Birlikler arasında karışıklık çıkmasını

SOKOLLU MEHMED PAŞA

önmek isteyen Mustafa Paşa, efsaneye göre kimsenin yok edemediği ve onlarca yıldan beri tehlikelere meydan okuyan ölü korsanın üstünü cüppeyle örttü, sonra taze kuvvetlerle saldırıya geçti. Yedi gün sonra düşen kalede bin yüz kadar savunucu katledildi, ama Türkler'in kayıpları daha da önemliydi. Yaşlı komutan ünlü savaşı Jean de la Valette tarafından savunulan azametli Sant-Angelo kalesine bir göz atarak, "Oğlu bu kadar pahalıya patlarsa, babası nelere mal olmaz," demekten kendini alamadı. Mustafa Paşa, çaresiz öfkesinin etkisiyle ve güya zafere damgasını vurmak için, kaleyi savunanların cesetlerinin parçalara ayrılmasını ve bu parçaların dev bir tahta hacın üstüne mihlanmasını emretti. Bu haç daha sonra ana burcun dibine dikildi. La Valette bunun karşılığında, bütün Türk tutsaklarının başlarını kestirdi, sonra da Serasker'in kampını bu kesik başlarla bombardıman ettirdi. Otuz yıldır bir kadirgaya zincirli ihtiyar bir kürek mahkumu, o zaman la Valette'e, paşa tarafından teslim olmasını bildiren bir mesaj götürdü. Kısa bir zaman sonra yanıtla döndü: İhtiyacı olduğu zaman, Serasker'in Malta'da, yenicilerini gömmeye yetecek kadar toprağı bulunacaktı. Türkler o zaman başlıca iki kaleye karşı saldırıya geçtiler. Tam o sırada Cezayir Beylerbeyi Hasan Paşa yirmi yedi gemiyle imdatlarına yetişti. Ünlü Barboros Hayrettin'in oğlu ve en az onun kadar şanlı Turgut Reis'in damadı olan Hasan Paşa, Malta savaşını, kazanacağı zaferle adını en azından kendisinden önceki ünlü Türk denizcileriyle eşitleyebileceği bir fırsat olarak görüyordu. Serasker'den San Michele kalesine yapılacak saldırının komutasını kendisine vermesini rica etti. Altı bin yeniciyle dört bin Cezayirli korsanı taşıyan muazzam bir Türk gemisi kafiləsi burçların önünde limanı kapayan zincirlere yöneldiler. Uzun bir kayığın içinde oturmuş imamlarla dervişler, davulların, borozanların, zillerin ve dümbeleklerin korkunç şamatası arasında Kuran'dan ayetler okuyor ve Hristiyanlar'a lanetler yağdırıyorlardı. Bu uzun süren korkunç savaştan topu topu beş yüz Türk askeri canlı olarak kurtulabildi. Hasan Paşa, bundan sonra taze kuvvetlerle ilkinden de korkunç yeni bir saldırıya geçti. Ancak birbirini izleyen on saldırının tümü de sonuçsuz kalacaktı. Piyale Mehmed Paşa o sıralarda Sant-Angelo kalesini zaptetmeye çalışıyordu. Ne çare ki bu kez de askerlerinin cesareti Malta şövalyelerinin daha da büyük yiğitliklerinin karşısında yenik düştü. Savunucular güçlerinin kesildiğini sandıkları bir sırada burçların üstünde, sağında Saint Paul, solunda ise Malta şövalyeleri tarikatının koruyucusu Vaftizci Yahya olduğu halde Meryem Ana'yı gördüler. Bu da onlara direnişlerini sürdürme gücünü verdi.

İki tarafın da kuvveti kesilmekteydi. Yirmi bin ölüsü olan Türkler'in cesareti kırılmıştı, artık savaşmak istemiyorlardı. Malhalılar ise Tanrı'nın yardımı yerine, yeni düşman kuvvetleri görmekten korkuyorlardı. İşte o zaman, 8 Eylül'de adanın öbür yüzüne yüz kadar gemiyle yanan don Garcia de Toledo, kuşatılanlara yardımcı olmak i-

çin beş bin askeri karaya çıkardı. Don Garcia bundan bir yıl önce Kral II. Felipe'nin 'capitan general de la mar'ı (deniz kuvvetleri başkomutanı) olarak Penon de Velez'e karşı girişilen saldırıda İspanyol donanmasının toplanma, manevra ve hareket yeteneği olanaklarını incelemişti. Cenova'da, Livorno'da, Napoli'de ve Siracusa'da gemilerini seçmesi ve yaklaşık beş bin adamını kaybeden Malta şövalyelerinin yardımına gidene kadar, Messina'da uzun savaş konseyleri düzenlemesi iki aya yakın zamanını almıştı. Askerleri Malta'da karaya çıkardıktan sonra filosuyla Sicilya'ya döndü. Savunmayı yöneten tarikatın büyüğü Jean de la Valette Pariso bu takviyeleri üzüntü, küçümseme ve hemen hemen tiksintiyle kabul etti. Hemen firar etmeye başlayan II. Felipe'nin askerlerine, vebaya yakalanmaları tehlikesi olduğu gerekçesiyle Türkler'e fazla yaklaşmamalarını emretti. Düşmanın kuşatmadan cayararak tekrar gemilerine binmeye hazırlandığını fark eden Jean de la Valette, bir casusu aracılığıyla yalan haber yaydı: Savunma o kadar zayıftı ki Türkler belki adanın içerilerine girerek, kalelerin birbiriyle bağlantısını kesmeyi başarırlardı. Bu söylenti binlerce Türk askerini bu kentin dar ve dolambaçlı sokaklarına sürükledi. Sonradan kurtarıcısının adını alan La Valette'e giren bu Türkler'in tümü acımasızca katledildiler. Hatta kalanları gemilere yükleyen Piyale Mehmed Paşa, 11 Eylül'de demir alınması emrini verdi. Ertesi gün ufukta bir tek Türk gemisi görülmüyordu. Bununla birlikte, don Garcia de Toledo İstanbul'a dönen filoya saldırmaya cesaret edemedi ve onları üç günlük mesafeden izledi. Bir yandan da kendini aklamak için özürler hazırlıyordu. Gerçekten de Kaptanpaşa'nın kaçmasına izin vermekle suçlanacaktı.

Beklenmedik önemdeki çarpışmaların ve düşmanın müthiş direnişinin haberleri Malta'dan İstanbul'a ulaştığı sırada Mehmed Paşa Sokoloviç mutlaka padişahın yakınında bulunuyordu. Padişah, bir ihtiyarın inadıyla yenilgiye inanmadı, ama zaman zaman geçirdiği öfke krizleri her şeye rağmen gerçeği sezinlediğini belli ediyordu. Paşanın böyle zamanlarında padişahın daha da fazla kızmasına engel olma şansı ve sanatı vardı. Gutun neredeyse kötürüm edeceği bu ihtiyar, ağrıları kesilir kesilmez çevresine meydan okuyor ve aniden atına atlayarak ava çıkıyordu. Hükümdar olduğu halde hemen hemen yalnızdı, kadiri-mutlak olmasına karşın neredeyse çaresizdi. Ve öfkesini dindirmeyi başaran ikinci vezirine giderek daha fazla yaslanıyordu. Ama imparatorluğun en önemli işlerinin sağduyu ve bilgelikle karara bağlanması gerektiği anların ışığında aralarındaki ilişkiye bakıldığında, Sultan Süleyman'ın Sokoloviç'e güven duymuş olması normaldir. Çünkü vezirin bağlılığı, soğukkanlılığı ve öbür vezirlerdeki sefahatten ve sahte gizemcilikten uzak tutumu ve gerçeklerden uzaklaşmaya yanaşmayan siyasal düşünce biçimi padişaha güven veriyordu. Bu konuda her ne kadar güvenilir veriler yoksa da, bunca günlük yanılsa neden olan genel bir gerilimin egemenliğindeki bu kısa süre içinde Mehmed Pa-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

şa'nın, doğduğu ülkeden silah gibi getirdiği kurnazlıktan kendine yarar sağladığı tahmin edilebilir. Bu kurnazlık başkalarıyla arasına mesafe sokmasına, şaşkın ve çaresiz oldukları zaman sakin olmasına ve çok geçmeden büyük bir hız ve ustalikle kendi yararına kullanmayı bileceği bu farkı vurgulamasına izin vermiştir.

Mehmed Paşa, hiç de iyi olmayan bu Malta haberleri alınmamış olsa bile, hükümette birtakım değişikliklere gidileceğini biliyordu ve bunlara karşı hazır olmalıydı. Bir savaş sürüyordu, bir ikincisinin patlak vermesi de zaman meselesiydi, padişahın ise bu girişimleri yönetecek olan Divan vezirlerinden hoşnut olmadığı görülüyordu. Sokoloviç'in yıllar boyunca, istemeyerek de olsa, yanında politik sağduyuyu öğrendiği Sadrazam Semiz Ali Paşa, artık şişmanlıktan uyumuş ve cansızlaşmıştı. Kendi kilolarının altında eziliyor, delinmiş bir torba gibi ıslık çalarak soluyor, giderek daha güç konuşuyor, ağzından çıkacak ender sözleri ise alay konusu edilecek bir durumda, son sözü söylemek için saklıyordu. Üçüncü vezir Pertev Mehmed Paşa yirmi yıldır Divan'ın vezirleri arasında boşu boşuna yer alıyordu. Yetmişine merdiven dayamış bu devlet adamının kafası öyle ağır işliyordu ki, dostları onu korumak ve mevkiine layık olduğunu kanıtlamak için askerlik sanatındaki derin kavrayışını giderek daha sık olarak vurguluyorlardı. Divan'ın en genç üyesi olan dördüncü vezir Ferhad Paşa şu ana kadar Sokoloviç'e fazla bağlı kalmıştı. Üstünün davranışlarını bazen beceriksizce, daha da sık olarak hoyratlıkla -hatta Venedikliler'e bakılırsa riyayla- destekliyordu. Bir devlet adamının gereksindiği erdemlerden yoksun olduğu açıktı, ama padişah damadı olarak, bu eksiğinin ona zarar vermediği kesindi. Beşinci vezir Kızılahmedoğlu Mustafa Paşa'ya gelince, yaşı ilerledikçe bu adam daha gaddar oluyor, bir yandan da cesareti geriliyordu. Çevresindekilerin kanısınca vezirlik onun için bir görevden çok, bir onur simgesiydi; son olarak da geleceğini Malta savaşının sonuna bağlamıştı. Sokoloviç, padişahın ani bir silkinişle melankolik uyuşukluğundan sıyrılıp, devlet adamlarını açıkça alaya aldığına ve kusurlarını yüzlerine vurduğuna tanık olmaktaydı. Bunlar, onun eskiden pek ender olarak yaptığı şeylerdi. Vezir o zaman efendisinin, eskiden olayların akışına kapılıp sürüklendiği ve başarılarla zaferlerin onu kayıtsızlaştırdığı günlerde olduğu gibi, bakışının önünden çok hızlı kayıp giden bir şeyi ani ve keskin bir bilinçlilikle yeniden keşfettiği hissine kapılıyordu. Bu, ona hiç değişmemecesine bağlı bir vezirin basitleşmiş ve silik bir görüntüsüydü. Bu bakımdan Saray'a en yakın olanlardan farklı olan Mehmed Paşa, 1556'nın bu çok önemli ilkbaharına ve yazına kadar dostlarını ve özellikle düşmanlarını onlardaki olanaklara göre değerlendirmeye başladı. Onların her zamanki, yapmacıklı, gözle görülür veya rastlantısal görünüşlerine, gerçek ya da uydurma rollerine, çok kez de bir gruba geçici bağlılıklarına bakmadan yapıyordu bunu. Padişahın, onun için çalışanlara karşı giderek daha kuşkulu ve huysuz

tutumunu gözledikçe, kendi geleceği hesabına korkmaya başladı (bu gelecek belki önceden çizilmişti, ama kendi başlarının çaresine bakanlar için farklı olabilir.) Sokoloviç insanları bu açıdan gözleme alışkanlığını hayatının sonuna kadar sürdürecekti. Aradan yıllar geçtikten sonra bile bazen vezir, kendisini şaşırtan bir olguyu keşfettiğinde, Sultan Süleyman'ın kısa, fakat olağanüstü aydın son anlarında, kendi yanında ihtiyarlayan adamlarda beklenmedik bir şekilde tamamen farklı kişilikler gördüğünü anımsıyordu.

1565'te Türkiye'nin gelecekteki politikasını saptarken Mehmed Paşa'nın saldırgan bir tutum sergilediğini çoğu tarihçiler vurgulamışlardır. Daha yakın bir tarihte başkaları, tersini işaret eder gözüken birçok olaya karşın, Sokoloviç'in daha çok barışçı olduğuna, ama inatçı padişaha fikirlerini kabul ettiremediğine değinmişlerdir. Sokoloviç gerçekte koşullarla ve daha da önemlisi, padişahın arzusuyla uyumlu bir tutum benimsedi. Daha önce Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın aldığı bazı önlemlere karşı çıkmıştı. Hem de bu önlemlerin kendi önerilerinden daha akılcı olduğunu bile bile. Böyle yapmakla fikirlerini, padişahın düşünceleriyle davranışlarına uydurmaya çalışıyordu. Türk tarihinin bu önemli yol kavşağında Semiz Ali Paşa'nın, ödünler verme pahasına da olsa, savsaklamaya gerek görmeden Avusturya'yla barış antlaşmasını uzatmakla veya donanmayı Malta'ya yollamak üzereyken iyiniyet yerine ince bir alaya başvurmak suretiyle tevekkülünü göstermekle büyük deneyimini kanıtladığının farkındaydı. Mehmed Paşa sadrazamı çok iyi anlıyordu, o da politikada ihtiyatlı, ölçülü, kuşkucu ve düşman hakkında iyi bilgilendirilmiş olmak, bu arada kinin gözlerini kör etmesine izin vermemek gerektiğinin bilincindeydi. Ama padişahın, Batı'ya doğru iki koldan ilerlemek suretiyle yeni bir fetih devri başlatmak ve böylece hükümdarlık dönemi ni zaferle tamamlamakta inat ettiğini keşfedince, bu efendiden gurur duyan ikinci kimliği, bu saldırgan inadı destekledi. Zaten hükümdarın öfkeleri daima birini hedef alsa bile sonuçta kazançlı çıkan yine paşaydı: İhtiyarı gelip sakinleştiren daima o oluyordu ne de olsa. Bu tür ilişkilerin garipliği sadece görünüşteydi. Mehmed Paşa yalnız kendi kendisine değil, giderek daha fazla olmak üzere padişaha, mizaçlarına, değişken davranışlarına ve de kararlarına hâkimdi. Bu da Tokay'ın, Lazar Svendi tarafından şanssız zaptından sonra Avusturya üzerindeki baskının artmasına açıklık getiriyordu. Bosna Valisi Mustafa Paşa Sokoloviç, herhalde kuzeni Mehmed Paşa'yla uyum halinde olarak, haziran ayı içinde Hırvatistan ve Slavonya yörelerinde savaş yeniden başlattı ve yirmi bin askerle Una'nın sağ kıyısında bulunan ve Matiya Bakiç'le yirmi sekiz adamının savunduğu Krupa kentini zaptetti. Aynı ayın sonlarında, 27 Haziran'da, Viyana'dan alelacele, tam on bir günde, II. Maximilian'ın yeni elçisi olan saray adamı Georges Hosuto, İstanbul'a geldi. Ödünler vermek pahasına da olsa, barış antlaşması süresini uzatmaya tam yetkiliydi. Sadrazam Semiz

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Ali Paşa ertesi gün bir astım krizinin kurbanı oldu. Sultan Süleyman hiç tereddüt etmeden devletin mührünü Divan'ın ikinci veziri ve şehzadenin damadı Mehmed Sokoloviç'e teslim etti. Aradan on gün geçmeden padişah'tan Ohrid, Köstendil ve Nikopolis'ten Temeşvar ve Buda'ya kadar bütün beylerle paşalara iletilen emirler, orduyu toparlamaları, hazır ol durumunda beklemeleri ve gitgide Sofya'ya, Smederovo'ya ve Belgrat'a yaklaşmaları mesajını veriyordu.

Malta felaketi İstanbul'da ağılanıp sızlanmalara, kızgınlık ve hiddete yol açmıştı. Türk başkentinde halk, cepheden gelen haberleri ol-
dum olası kentin Hristiyanları'na karşı belirli bir saldırganlık gösterisiyle karşılıyordu. Hele bir yenilgi haberi alınınca, kızgınlık bir sele dönüşüyor, antrepolar yağmalanıyor, papazlar asılıyor, kâfirlerin yaşadığı semtlerde kapısı penceresi kapalı evlere yükleniliyordu. Ama bu kalabalık sevinmeyi dahi bilmiyordu. Zafer zamanlarında bile kendine bir kurban buluyor ve bunu savaş meydanında yenilenlerle özdeşleştirerek, sevincini sınırsız bir vahşete dönüştürüyordu. Fransa elçisi Petremol ekim ayı başlarında bütün İstanbul'un gözlerinin yaşlı olduğunu yazıyordu: "Herkes bir erkek kardeşin, bir kocanın, bir oğulun, bir arkadaşın yasını tutuyor." Hristiyanlar taşlanmak korkusuyla sokaklarda gözükemiyorlardı. Piyale Mehmed Paşa, gemilerinin feci durumunu halkın görmemesi için İstanbul limanına gece girmek emrini almıştı. Venedikli biyografi yazarı Giovanni Sagredo'ya bakılırsa, padişah, boş gemilerin dönüşünü haber alınca yüzüne yansıyan korkunç bir öfkeye kapılmıştı. Paşalar onun karşısına çıkmaktan korkar olmuşlardı. İlk Divan toplantısına vezirler at sırtında katıldılar. Padişah sadece Sokoloviç'le ve ikinci vezirliğe yükseltilen Pertev Mehmed Paşa'yla görüştü; Malta'yı zaptetmelerini beklediği Mustafa Paşa ve Piyale Mehmed Paşa'yla ise, suratlarını görüp hiddetinin büsbütün alevlenmemesi için hiç ilgilenmedi.

Peygamber'in bayraktarı Eyüp Ensari'nin yanbaşındaki türbesinde yatan Semiz Ali Paşa'dan daha güvenilir adamlar bulmanın telaşındaki Sokoloviç, hükümetteki tartışmaya (yenilgiden kim sorumluydu: Kaptanpaşa mı, serasker mi?) kısa zamanda son verdi. Kendi uğradığı şokun izlerini de yüzünden silmeyi başardı. Öyle ya, sadrazamlığı bir yenilginin gölgesinde başlıyor, ölümü yakın olan efendisinin büyük bir girişimi de sonuçsuz kalmış bulunuyordu. Sokoloviç, Malta yenilgisinin nedenleriyle bunun Türkiye'nin geleceği ve tabii ki kendi görevi üzerindeki sonuçları hakkında kafa patlatıyordu. Ancak bu deneyimden alınacak dersi sonraya, Avusturya seferinin sona ermesinin ertesine bırakmak gerekiyordu. Padişah'tan, Erdel Prensi'ne 21 Ekim 1565 tarihli bir mektup yola çıkarıldı: "Gelecek ilkbaharda kendimiz gelmeye karar verdik, sana öylesi bir destek getireceğiz ki, bunun ısıltısı tüm dünyada güneşten fazla göz kamaştıracak, dünyanın sonuna, hatta kıyamete kadar yâd edilecektir." Sagredo'ya, padişahın, 'başarıya ulaşamamış bir saldırı'dan sonra askeri

gücünün saygınlığı adına savaşa karar verdiği bildirildi. Kuzeni olan Bosna Valisi Mustafa Paşa, 10 Eylül'de Obreska yakınında Hırvat Beyi Petar Erdödi'nin karşısında beklenmedik bir yenilgiye uğrayıp iki bin adamını kaybedince, sadrazamın da barıştan vazgeçtiği söyleniyordu. Bir Türk vakanüvisine bakılırsa, barışı korumak için bir çabada daha bulunan İmparator II. Maximilian'ın elçisi Albrecht Wyss'e, "Artık Semiz Ali Paşa aramızda değil," demişti. "Efendimiz padişah savaşa hazır. Tanrı yardımcısı olsun. Osmanlı sultanlarının meşaleleri daima zaferlerinin aydınlığıyla ve düşmanlarının iniltileriyle tutuşmuştur. Osmanlı padişahları bugüne kadar muzaffer kılıçlarıyla Macar krallarını dize getirdiler, verdikleri ödünleri bile bir acıma ve iyiniyet nişanesi olarak verdiler. Onun için de bir dakika bile gecikme, hazır ol! Efendimiz padişah, ayağını üzengiye geçirdi bile. Güçlü İslam ordusu neredeyse yürüyüşe geçecektir." Albrecht, II. Maximilian'a, Mehmed Paşa'yı barışın avantajlarına inandırmak için üç saat çene patlattığını, vezirin sonunda "Zarlar atıldı," diyerek görüşmeye son verdiğini bildirdi. Efendisine barıştan söz açması vezirin kellesine mal olabilirdi.

15

Tahtırevanla Savaşa

Önceki seferler gibi, nihai hedefi Viyana olan Avusturya'ya karşı 1566 savaşı, kapsamı, sevk edilen askerlerin, atların ve silahların görkemi ve bu girişime özel bir anlam veren titiz tören kuralları açısından, sadrazamla bütün Türkiye'nin, 'Muhteşem' hükümdarlarının son onurlandırışları olmuştur.

Aslında Mehmed Paşa'yla padişahın hesapları aynıydı. 1526 ile 1541'de Macaristan'da olanlardan sonra şimdi de Avusturya'ya nihai darbe indirilerek Avrupa'nın en zengin ülkelerine giden yol açılacak, Sultan Süleyman da böylece şanının doruğuna yükselecekti. Muazzam savaş potansiyeli ve son derece titizce yapılan hazırlıklar, bu girişimin başarısını garantileyecekti. Türkiye'nin en seçme kuvvetleri

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Avusturya'ya karşı savaşa gitmekle kalmıyordu, büyük bir özenle geliştirilmiş olan seferin planlaması, her bir askerin yiğitliğini, gücünü, kahramanlığını da değerlendirecekti. Bunların hepsi bu sefere göz kamaştırıcı bir ışıltı veriyordu. Her gün eyalet valilerinden en mütevazı köy kadılarına varıncaya kadar Türk görevlilerine iletilen emirlerde, sadrazamın izi seziliyordu. Hepsi verilen direktifler uyarınca sefere çıkıyorlar, hepsi de bunu eş bir biçimde büyük bir vakar ve ciddiyetle yapıyordu.

Sadrazam kendisinin ilk, büyük bir olasılıkla da padişahın son zaferini hazırlıyordu. Her kararını iyice ölçüp biçiyor, kalbinin dev hamleler yapmasına karşın, soğuk bir sabır gösteriyor, savaşın tüm gerektirdiklerine ek olarak, padişahın tarih sahnesinde son belirişine dekor olacak ayrıntıları düzenliyordu. Bu son sahnede hiçbir şey eksik olmamalıydı, onun için de her şey en küçük ayrıntısına varıncaya kadar hesaplanıyor ve öngörülüyordu. Stratejisi kadar işin görsel yanına ve düzenine önem verilen savaşlar enderdir. Sokoloviç hiç kuşkusuz kendi savaş deneyimine ve ondan da çok, Tuna havzasında nasıl dövüldüğüne dair Türkler'in bilgisine dayanarak Avusturya'ya karşı saldırıyı düzenledi ve başarıya götürdü. Sokoloviç herhalde Osmanlılar'ın tarihi hakkındaki uzun uzun ve sabırla okuduğu ve tümünü hatırında tuttuğu bilgilerden de yararlanmayı bilmiştir. Ama çabaları, iradesi, hayal gücü ve her ayrıntıya gösterdiği özen, seferin iç organizasyonundan çok, padişahı onurlandırmak için tertiplenmiş dış mekanizmada kendini göstermektedir. Görünüşe bakılırsa sadrazam, belki bilinçli belki de içgüdüsel olarak, savaşı bir gerekten çok, yaşlılığın coşkusunu yaşayan padişahı hoşnut etmenin çaresi olarak görmüştü. Davranışının temeli gerçekte çiftti. Tüm heyecanına karşın politikacı ve devlet adamı kuşkuculuğunu koruyordu.

İmparatorluk Divanı'ndan ordunun toparlanmasına ve hareketlerine ilişkin tüm emirler, bir savaşın söz konusu olduğu 1565 yılı Kasım ayından 1566'nın Şubatı sonuna kadar, Suriye'den Bosna'ya, tüm eyaletlerin valilerine, beylerbeylerine ve komutanlarına iletildi. 1566 Şubatı'nda ise Belgrat'ın, savaş alanlarına hareketten önce askeri kamp görevi yapması için her şey hazırды. Bir yöntemden ya da sadrazama özgü bir usulden çok, hoyratça bir öfkenin biçimlendirdiği bir olgu, Türk politikasının genel eğilimini ortaya koymaktadır. O zamana kadar savaş hazırlıklarına ilişkin raporlarını serbestçe yollayabilen elçi Albrecht Wyss, 1566 Ocağı'nda evine hapsedildi ve gözetim altına alındı. Bu, savaş ilanıyla eşanlamlıydı. Türk ordusu, düşman uzaktaiken her ne kadar ihtiyar padişahı hoşnut etmeye yönelik bir ruh hali içinde kuzeye doğru ilerliyor idiyse de, kuvvetleri, dağılmadan, dıştan gelecek karışıklıklardan veya tehlikelerden korumak için bütün Rumeli'ye emirler iletilmişti: Savaşa gelmeyen sipahilerin tımarları ellerinden alınacaktı. Ormanlarla dağlar eşkiyadan temizlenecek, şakilerin başları kasaba yollarını süsleyecekti. Avusturya ca-

susu olabilecek şüpheli kişiler yakalanıp hapsedilecekti. Zamanı gelince padişahın, ordunun başına geçmek için İstanbul'dan Belgrat'a giderken izleyeceği yol temizlenecek, genişletilecek ve düzleştirilecek, köylülerin tarlalarının ayaklar altında ezilmemesi için yollar boyunca siperler kazılacaktı. Ordunun yolu üstünde bulunan veya aşılması gerekecek ya da manevralarda kullanılacak bütün akarsularda yüzer köprüler oluşturmak için çok sayıda gemi ve kayık toparlandı ya da inşa edildi, kalaslar yığıldı. Kabaran Tuna çok genişlediği için, birliklerin Sabac yakınında Sava'yı aşmaları için Morava'dan getirtilen beş saldan yapılmış bir ana köprü kuruldu. Banja Luka, Zvornik, Vukovar, Titel, Smerdorovo, Vidin ve özellikle bu savaş faaliyetinin giderek merkezi olan Belgrad gibi bir sürü kentte malzeme, silah, özellikle de ordunun gereksineceği tahıl, un, peksimet, tuz, et, kavurma, atlar için arpa ve yulaf, barut, kükürt, güherçile, mancınık, küçük kalibreli toplar, büyük toplar, toplar için örtüler, güller, atlar için nallar, çiviler, üzengiler ve başka donatım, siperler kazmak ve kale duvarlarını çökertmek için araç ve gereçler depolamak için antrepolar hazırlandı. Yiyecek ve konaklama işlerinden sorumlu görevliler, İstanbul'la Belgrad arasında ordugâhların yerini seçiyor, padişah ve ordusu için konaklama yerlerini hazırlıyordu. Ayrıca birçok yerde, sürüyle satıcıyla zanaatçı orduyu karşılamaya ve onunla yola çıkmaya hazırlanıyordu. Kamp kurma emri verildiği anda çeşitli hizmetler sunmak, giysiler, eyerler ve silahlar satmak ya da savaş ganimetleri satın almak için hazır bulunacaklardı. Aslında savaşçı bir ülke olan Türkiye, 1565-1566 seferinin hazırlık aşamasında çok düzenli bir organizasyon sergiledi. Hükümetin emirleri en uzak bölgelerde bile her köye ulaşıyordu. Mesleki birliklerin her biri, savaşın bütününün planlanmasında yasaların saptadığı bir rol ya da görevle yükümlüydü. Herkesin bir görevi vardı. Suriyeliler barutu imal ediyorlar, Bulgaristan'da Samokovo'nun zanaatçıları dizginleri, Edirne, Aleksinak ve Jagodina'nın köylüleri samanı sağlıyorlar, Novi Pazar'ın hayvancıları deriden çadırlar biçiyorlar, Banat ırmaklarının kayıkçıları Erdel'den tuz getiriyorlardı.

Padişah nisan ayının son gününde ordunun en büyük bölümüyle kentten ayrılacaktı. Ama bundan önce, eskiden yeniçeri ağası olup bu tür seferlerin yönlendirilmesinde deneyimi olan ikinci vezir Pertev Mehmed Paşa, mart ortalarına doğru Anadolu'dan toplama yirmi beş bin asker ve İstanbul garnizonuna bağlı iki bin genç yeniçeriyle Erdel sınırlarına hareket etmişti. Orada, Temeşvar beylerbeyi ve Belgrad garnizonunun desteğiyle Karas nehrinin üstündeki Gyula kalesini ele geçirmeye kalkıştı. Bu öncü kuvvetlerin yolun durumunu, öngörülen konaklamayı, yol üzerinde düzen ve itaati denetlemeleri, son olarak da bir yana saldırarak, padişahın öbür yandan bir yarım hareketi başarmasına meydan vermeleri gerekiyordu. Tokay'la Satmar'ı ele geçirme emrini alan Erdel Prensi Jan Sigismund Zapolya'yla Kı-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

rım Tatarları Hanı Devlet Giray, cephe hattı üzerinde benzer bir rol oynayacaklardı.

Padişahı hareketinden önceki son günlerde tetkik eden Mehmed Paşa, planının, tüm ayrıntılarıyla öngördüğü biçimde geliştiğini gördü. Yetmiş iki yaşında olan ve bir gut krizinin hareketsizleştirebileceği ya da en azından ruhen çökertebileceği ihtiyarın başkomutanlık görevini üstlenmesi kararlaştırılmıştı. Bu karar padişahın, gayretkeşliği ve dindarlık gösterileriyle Saray'da büyük nüfus sahibi olan kızı Mihrimah Sultan'ın baskısıyla kesinleşmişti. Mihrimah'la anlaşma halinde olan Şeyh Nurettin, padişaha vaazlar çekiyor, ince eleyip sık dokuyan tavırlarla Süleyman'a, kâfirlere karşı sefer düzenlemek olan Müslümanlık görevini bu kadar geciktirdiği için serzenişlerde bulunuyordu. Bir Venedikli'nin, acılardan kıvranan ve giysilerinin altında sargılarla gezen kireç tenli biri olarak betimlediği hükümdar, savaş sözü geçtikçe vezirlerine çalım satıyor, tekrar ata biniyor ve kemiklerinin çatırdamasını göze alarak gücünü kanıtlamaya çalışıyordu. Onu bu halde gören hiçbir sağduyulu kişi, değil uzak diyarlarda sefere çıkmak, yakınlarda avlanmaya gitmesine bile izin veremezdi.

Padişahla birlikte İstanbul'dan hareket edecek ordunun geçit resmi (Sofya, Niş ve Belgrad'da başka kuvvetler de bu orduya katılacaklardı) başkent halkı için inanılmaz bir heyecan sürecinin başlangıcı oldu. En önde sınır bölgelerine yerleştirilmiş süvariler, yani *akıncılar* herkese dehşet duyurarak atlarını sürüyorlardı. Bunların öncülük görevleri düşman arazilerini yakıp yıkmaktı. Akıncıları hızlı adımlarla vahşi görünüşlü *azaplar* izliyordu. Bu piyade erlerinin görevi yeniçerilere yol açmaktı. Aynı zamanda yağmacılıkta ve esir ele geçirmekte usta, kalelerin altında geçitler açmakta uzmanlaşmış kazmacılardı. Sırplar'ın *zatokniçi* dedikleri görkemli ve korku verici *deliler*, yüksek konumlu kişilerin özel muhafızlarıydılar. Leopar, aslan ya da başka vahşi hayvanların postuna sarınmış olarak atlarını sürüyorlardı. Omuzlarına kartal kanatları ilıştirmişler, başlarına miğfer niyetine çeneleri ardına kadar açık ayı ya da kurt kafaları geçirmişlerdi. Topuzlar, kılıçlar ve uzun mızraklarla silahlı olarak ilerliyorlardı. Dişlerine kadar hançerler, kamalar, kılıçlar, topuzlar, oklar ve yaylarla silahlı sipahilerin, gümüş eyerleri değerli taşlarla ışıltılı olan muhteşem Arap, Türkmen ve Acem safkanlarının karşısında halk coşkuyla haykırıyordu. Alevden bir kılıç ve altın ipliklerle işli Kuran ayetleriyle süslü beyaz bayrağın altında yedi yıl önce Acemler'e karşı savaşlarında benimsedikleri 'fitilli tüfeklerle' silahlı yeniçeriler geliyordu. Yanda mandaların ya da atların çektiği büyük kuşatma toplarının yanında çeşitli kökenlerden Hristiyan hizmetkârlar ve İspanyol Yahudileri yol alıyordu. Orduya eşlik eden dervişler yüksek sesle dua ediyordu. En sonda da yüksek rütbeli kişilerin arkasında Kuran'ı ve Kabe'den gelen bir siyah taş parçasını taşıyan kutsal develer, korteji tamamlıyordu. Bu arada tepelerinde İslam'ın

açık yeşil renkli sancağı dalgalanmaktaydı.

Daha önce de on iki kere sefere çıkan Sultan Süleyman hiç böylesine bir şatafatla, böylesine kalabalık bir maiyetle ve İstanbul halkının böylesine bir coşkusuyla savaşa gitmemişti. Sadrazam, imparatorluğun başkentte bulunmaları zorunlu olmayan bütün yüksek konumlu görevlilerinin padişahla birlikte yola çıkmalarına özellikle dikkat etmişti. Hükümdarın bu son seferinin hazırlıkları, yaklaşan olayların olağanüstü bir önemde olduğu inancının insanların bilincinde yer etmesine yol açacak kadar uzun sürmüştü. XVI. yüzyıl insanı ve özellikle her zaman biraz saf olan Türk insanı, kendi başardıklarının etkisinde kalıyor ve zincirleme izlenimler yaşıyordu. Yatağında olması gereken bu hükümdarın savaşçı olarak ululaşması, Mehmed Paşa'nın gözünde gerekliydi. İmparatorluğun tüm güçlerini toparlayacak, herkeşe imparatorluk adına kaygı ama aynı zamanda da gurur esinleyecekti. Bu girişim, ta başından beri onun eseri olmuştu. Yine de onda, saklı da olsa bir başka duygunun, bir başka tutumun öğeleri bulunması gerekiyordu. Sadrazam bunu çok iyi biliyor, kurnaz ve basiretli yanı sayesinde buna bu denli güven duyuyordu. Tüm uyanık devlet adamları gibi Sokoloviç'in de gözden kaçırmadığı tarihçiler savaşa karar verilmesinin nedeninin, gevşek ve sorumsuz Semiz Ali Paşa'nın en kritik zamanda yerini 'kavgacı Mehmed Paşa'ya bırakması olduğunu kaydetmişlerdi. Padişahın onuruna girilen bu savaş aynı zamanda, vezirliğinin ta başından beri tasarlanmış olan kendi savaşıydı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli kişileri savaş meydanlarına gitmek üzere haremnden çıktıkları takdirde, bu savaşın başarısı ve getireceği şan o denli yüksek olacaktı. Uluyan, şarkılar söyleyen, tek bir fer-yada dönüşen halkın arasından borazan, davul ve dümbelek seslerinin eşliğinde geçerken, maiyeti tüm Divan olduğu için, Sultan Süleyman daha da vakur ve gururlu gözüküyordu. Bu kafiilede ön planda, hükümdarı adına orduya ve sefere kumanda edecek olan Sadrazam Mehmed Paşa yer alıyordu. İkinci vezir Pertev Mehmed Paşa, Erdel'de bir yerlerde daha şimdiden savaşmaktaydı. Bu nedenle de Sokoloviç'in hemen arkasında üçüncü vezir Ferhad Paşa atını sürmekteydi. Halk onu, asık suratından ve çalımından, kimseyi görmeyen bakışından hemen tanıdı. Dördüncü vezir Ahmed Paşa özellikle merak uyandırmaktaydı. Bu seri hareketli, hırçın ve çirkin dev, Şehzade Selim'in akrabası ve arkadaşı olmak sıfatıyla vezirlerin arasına katılmıştı. Bir yıl önce Malta'daki kuvvetlere kumanda eden beşinci vezir Mustafa Paşa, başı önüne eğik olarak yol alıyor, birden müthiş ihtiyarlamış gözüküyordu, ama artık kimsenin ona kötü gözle baktığı yoktu. Vezirlerin hemen arkasından ordunun ulu yargıçları kazaskerler geliyordu: Mevlana Hamid Efendi'yle Mevlana Perviz Abdullah Efendi. İlkinin yargılama yetkisi imparatorluğun Asya bölümünde, ikincisinin ise imparatorluğun Avrupa bölümündeydi. Onları Yeniçeri Ağası Ali, Başdefterdar Murat Çelebi, Nişancı Eğri Abdizade Mehmed

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Bey, çeşitli eyaletlerin beylerbeyleri ve daha başkaları izliyordu. Sultan Süleyman'la maiyeti, imparatorluğa ve başkente gözcülük etmek için İstanbul'da kalanlar tarafından Edirnekapı'ya kadar uğurlandılar. Sadrazamı temsil ederek en yüksek yetkiyi elinde bulunduracak olan sadaret kaymakamı İskender Paşa, bu yetkiyi onunla paylaşan ikinci ve üçüncü defterdarlar, limandan, askeri donatım ve tersaneden sorumlu Kaptan-ı Derya Piyale Mehmed Paşa, bostancıbaşı, Şeyhülislam Ebussuud Efendi (bu büyük hukuk adamı vedalaşırlarken Sokoloviç'e en içten başarı dileklerini ifade etmişti), iktidardaki desteklerden yoksun kaldığı için kendisini en ağır görevlerin beklediği İstanbul kadısı Şemseddin Ahmed Kadızade İstanbul'da kalmışlardı. Görkemli kortej kentten çıkıp Rüstem Çelebi çadırına yaklaşıncı, şairler mutlu bir yolculuk ve savaşta zafer dileklerinde bulunmak için padişaha yaklaştılar. Bunların arasında, Bâki de vardı.

Sultan Süleyman'ın yolculuğu zorlu ve ağır geçti ve Zemun ovasında birliklerin toplaşıp bölüştürülmesine kadar iki aya yakın sürdü. Padişah yola çıkarken büyük bir gururla at üstündeydi, ama mecalsizlik ve hastalık çok geçmeden onu arabasına, sonra da tahtirevanına mıhladı. Başkentten çıkışta belki de en çok değer verdiği eseri olan su kemerini seyrederken duyduğu gururun yerini şimdi aczin-den dolayı acı çeken bir adamın keyifsizliği, öfke ve asabiyeti almıştı. Türk vakanüvisi İbrahim Peçevi, "Ordu Edirne'ye yola çıktı," diye kaydediyordu. "Padişahın sağlığı pek yerinde değil. Yaşlılığın mecalsizliğine gut da eklendi. Efendimiz çok sinirli, en çok arabayla, bazen de tahtirevanla seyahat ediyor, ancak kentlerden ve önemli bölgelerden geçilirken atına biniyor." Venedik'te de Giovanni Sagredo bu seferde arzu edilenlerle olanaklar arasında esef edilecek bir uyumsuzluk görüyordu: "Sultan Süleyman İstanbul'dan at sırtında çıktı. Ordunun izleyeceği yol boyunca, savaş alanlarına bir an önce varmak için, büyük aralıklarla konaklama yerleri saptamıştı. Vezirler ona böyle bir seferin güçlüklerini izah etmişler, özellikle yaşı nedeniyle bunlardan kaçınmasının daha doğru olacağını anlatmaya çalışmışlardı. Ama padişah onlara, henüz dinç ve yolculuğun gerektirdiği çabaya katlanacak güçte olduğu yanıtını vermiş, "Zafere giden yol hiçbir zaman sıkıntısız aşılacak kadar rahat değildir," demişti. Oysa benzinin solgunluğu, bitkin oluşu ve her zamanki sinirliliği ve üzgün hali dik-katten kaçmıyordu. Tarihi bir gerçek böylece edebi bir konu oluyordu. Sagredo padişaha atfettiği olayların, bir kez daha sadrazam için çok önemli bir dönemin başlangıcını ve bir tarihin en gizemli anlarını işaret ettiğini bilemezdi.

Mehmed Paşa sürekli olarak önden gidiyor, yolun düzgün ve geceyi geçirecekleri konaklama yerlerinin yeterince rahat olup olmadığına bakıyordu. Gececekleri kentlerin sorumlularına yolladığı mesajlarla padişahın törenlerle karşılanmasını, böylece gelişinin çevrede azami dikkati çekmesini, aynı zamanda da dinlenmesi için gerekenin

yapılmasını emrediyordu. Tatar Pazarcık'ta, müjde getiren bir haberci kafiyele yetiştirdi: Anadolu'nun Manisa kentinde, Şehzade Selim'in oğlu Murad'ın bir oğlu dünyaya gelmişti. Zavallı padişah, sürekli yağmurların azdırdığı gutuyla kıvrılırken torun çocuğunun doğuşuna sevinmiş olmalı. "Şanlı atalarımızın arasında Murad oğlu Mehmed'ler olmuştur. Soylu oğlumuzun da adı Mehmed olsun," dedi. Sokoloviç, padişah adına elden geldiğince çok emir vermeye çalışıyor, hükümdarın, aslında var olmayan rolüne inanmasını sağlamaya çalışıyordu. Ordu Sırbistan'dan geçerken haydutlar bazı müfrezelere ve kamplara saldırdılar. Pek çok kişinin gerçek yüzünün ortaya çıkacağı bu uzun yolculuğun tekdüzeliğinden çekinen Sokoloviç, padişahın başkomutan kimliğiyle girişimi derhal eline alması için gerekeni yaptı. Süleyman derhal sıkı önlemler alınmasını buyurdu. Yeniçeri ağasıyla bütün emrindekiler bunun üzerine dikkati artırdılar. Gelibolu Beyi Hürem'in yardımıyla haydutları inlerinden çıkarıp kovuyor, hemen her akşam da birkaç tanesini idamla cezalandırıyorlardı. Bu işler padişahı o kadar meşgul etti ki, sonradan Zemun ovasında çok daha önemli şeyler olup biterken bile bu olanları anımsayacaktı. Çok sayıda kabul resminden, diplomatik görüşmelerden, savaş konseplerinden ve askerin geçit resimlerinden sonra, Hürem Bey'in, karşısına getirilmesini emretti. Sırbistan ormanlarındaki operasyonlar sırasında çok hoşuna giden bu zatı çavuşbaşılık ünvanıyla ödüllendirdi. Haydutların yakalanışında yararlılık gösteren dört yeniçeri de on üç gümüş akçelik bir maaşla sipahiler safına terfi ettirildiler.

Mehmed Paşa'nın, ne kadar zor durumda olduğunu, İstanbul'dan uzaklaştıktan sonra daha iyi kavradığı anlaşılıyor. Savaşa götürdüğü hükümdarın, her an olaylarla bağlantısını kaybetmesi mümkündü. Bir yerde bir daha kalkmamacasına yatağa düşmesi ya da daha kötüsü, sadrazamını ve imparatorluğunu sonsuza dek terk etmesi olasılığı da vardı. Bunlar olmasa bile, padişahın seferi yönetecek yerde, tahtırevanında mecalsizlikten ve acıdan inlediği ve kendi yapması gereken işleri sadrazamına havale ettiği söylentisi yayılabilir. Böyle bir durum hoşnutsuzluğa, savaş planının altüst olmasına ya da sadrazama, kellesini kaybettirecek bir komplonun hazırlanmasına yol açabilirdi. Mehmed Paşa, güvenilir birkaç adamına sırtını dayayarak, gerçeği gizlemeyi başardı ve hiçbir rol oynayacak hali kalmamasına rağmen, padişahı, Saray'ın en üst rütbeli kişilerinin karşısında bile olayların orta yerine çıkardı. Türk saflarında daha çok tahtırevanında saklı yaşayan ve ancak gücü ve bilinci yerinde olduğu zaman göz önüne çıkan, ölüm halindeki bir ihtiyarın yönettiği bir savaş da işte böylece başlamış oldu. Mehmed Paşa'yı kuşkulu bir zafere götüren yol, bu kez bir uçurumun kıyısını izliyordu. Paşa gerçekten de en çok korkması gereken şeyin, hoşnutsuzluk ya da kaygı yaratacak nedenler ve bu nedenlerden yararlanabileceklerini sezdikleri an Türkler'in arasında birden patlak veren fırtınalı çalkantılar olduğunu biliyordu.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

İstanbul'daki şenlikler unutuldukça Türk ordusunda gerçi bu tür kaygı yaratacak söylentiler almış yürümüşü ama, çeşitli tanıklar bunlara (henüz sonuçlanmamış olaylarda olduğu gibi) farklı nedenler yakıştırıyorlardı. Belgrad'dan Smederovo bölgesinin valisi Bayram Bey'in bir yüzer köprü kurdurduğu Sabac'a kadarki yolculuk dört gün sürdü. Sağnaklar ve su baskınları sonucunda çok sayıda deve öldü, hatta padişahın otağı bile terk edilmek zorunda kalındı ve hükümdar sadrazamın çadırına sığındı. Sultan Süleyman 27 Haziran 1566'da at üstünde ve iki sıra askerin arasında büyük bir şatafatla Zemun'a girdi. Sadrazam bir an için de olsa rahat bir soluk alabilmişti.

Sultan Süleyman'ın Zemun ovasına gelişi büyük bir askeri geçit resmiyle kutlandı. Bir Türk vakanüvisi "Göz kamaştırıcı bir gösteri oldu," diye yazıyor. "Dünya gözüyle hiç bu kadar büyük bir görkem görülmemiştir." Avrupa eyaletlerinden gelen birlikler beşinci vezir Mustafa Paşa'nın küçük kardeşi olan Rumeli Beylerbeyi Kızılahmedoğlu Şemsi Ahmed Paşa tarafından takdim edildiler. Devlet adamından çok şair olarak ün salan bu adam, daha şimdiden Sokoloviç'e karşı entrikalar çeviriyordu. Maiyetinde Kuran'ı okumakla görevli ve Süleyman'ın son seferinin görgü tanıklarından ünlü vakanüvis Mustafa Selaniki de vardı. Asya kuvvetleri, aslen Bosnalı olan Anadolu Beylerbeyi Zal Mahmud Paşa (nezaketi ve güzel sanatlara merakı nedeniyle Saray'da sevilen paşa, Şehzade Selim'in üçüncü kızı Şaha için bir damat adayıydı) ile Karaman Beylerbeyi Çerkez Süleyman Paşa'nın kumandasındaydı. Bu sonuncu paşa hakkında, savaş meydanında düşmanın adını sorduğu, ama duymamayı umut ettiği söyleniyordu. (Maiyetindeki atlılar bu kez at üstünde arkalarına, ön ayakları omuzlarına dayalı bir taziye ya da bir panter oturtmuşlardı.) Ertesi günden itibaren olaylar sadrazamın yararına gelişti. Bu göstermelik törenler çoğu kez padişaha, hoşuna giden roller sağlıyor, hükümdar bu dev askeri kampta gururla karışık bir hoşnutluk duyuyordu. Ancak Mehmed Paşa bu yolculuk esnasında yakasını bırakmayan kaygının yerini farklı bir uğraşla doldurmak zorunda olduğunu anladı. Padişahın olaylara katılımını zarardan çok yarar getirmesi için, daima özenle düzenlemeleri gerekiyordu. 28 Haziran'a rastlayan ertesi gün Kurban Bayramı'ydı. Beş askere bir tane olmak üzere koyunlar kesildi. Sokoloviç birkaç ay önce İstanbul'da, Vidin'den, Cacak'dan, Krusevac'dan ve Valjevo'dan kalabalık sürülerin tam zamanında Belgrad'a doğru yola çıkarılmasını emretmişti. Orduya bayram bahşişi olarak dağıtılacak paralar da unutulmamıştı. Her beylerbeyine elli bin akçe, her sancak beyine otuz bin, sipahilere biner, yeniçerilere beş yüzer gümüş akçe dağıtıldı.

Padişah bayramın ertesi günü, daha İstanbul'dayken gelip ona saygılarını sunması için haber yollattığı Erdel Prensi Jan Sigismund'u kabul etti. Bundan sonra olanlar o dönemin tarihine kaydoldu. Türk vakanüvislerinin yazılarında ve Nicolas Istvanffy'nin *Macar Krallığı*-

nın Tarihi'nde olaydan en görkemli bir tören modeli olarak söz edilir. Zapolya dört yüz soylu centilmenin ve Türk eyaletlerinin birkaç valisinin eşliğinde hafif bir arabayla geldi. Tuna'yı geçmesi için padişah ona kendi gemisini yolladı. Geminin ön çıkıntısı altındandı ve altın renkli tavus kuşu tüyleriyle süslüydü, kürekçiler ve gemiciler geçit resmi giysilerini giymişlerdi. Istvanffy şöyle devam ediyor: "Zapolya karşı kıyıda eyeri ve dizginleri altından bir ata bindi ve maiyeti arkasında olduğu halde, onun için hazırlanmış olan Friky modelindeki çadırın yolunu tuttu. Günün doruk noktası padişahın huzurundaki görüşme oldu. Kafilenin en önünde ve arkasında, âdet olduğu üzere silah yerine tahta değnekler taşıyan elli muhafızlık bir müfreze yürüyordu. Yeniçeri ağasıyla odabaşı ve kapıcıbaşı gümüş çingiraklarla süslü uzun değnekler tutarak, hayranlık uyandıran ağır ve ölçülü adımlarla ilerliyorlardı. Türk hükümetinin dört üyesi Erdel Prensi'nin önündeydi. Acem modelinde altın ipliğiyle dokunmuş giysiler giymiş içoğlanları üzengilerini tutuyorlardı. Kortej padişahın otağına yaklaşıırken konuk, top ateşiyle selamlanmaktaydı. Zapolya'nın padişaha getirdiği armağanlar yüz yeniçeri tarafından otağa taşındı. Bunların arasında elli bin altın sikke değerinde bir yakut vardı.

"Jan Sigismond, maiyetinden dokuz soyluyla padişahın otağına girdi. Dört vezir, direklerini temsil ettikleri altından bir tahtın etrafında duruyorlardı." Macar tahtının üzerinde hak iddia eden prens, padişahın önünde üç kez diz üstü çöktü, padişah da ona üç kez ayağa kalkmasını buyurdu. En sonunda öpmesi için ona elini uzattı ve onu bir oğul gibi buyur etti. Bundan sonra, bizzat sadrazam, Zapolya'yı inciler ve değerli taşlarla süslü bir taburenin üstüne oturttu. Jan Sigismond bu nezakete öylesine şaşırmıştı ki, Türkleşmiş soylu bir Leh olan İbrahim'in tercümanlığıyla padişahın eski bir kölesinin oğlu olduğunu tekrarlayıp duruyordu. Padişah bu sözlerle, 'nazik oğlu Jan Sigismond, Macaristan tacını giymedikçe İstanbul'a dönmeyeceği' karşılığını verdi. Padişah böylece, Jan Sigismond yirmi beş yıl önce annesi Isabelle'nin kollarının arasında küçük bir çocukken verdiği sözü yineliyordu. Erdel Prensi çadırına dönünce, onu padişahın armağanlarıyla orada bekleyen yirmi iki askerle karşılaştı. Armağanların arasında bir kahramana gösterilen saygının ilk nişanesi olan sorguçlu dört at da bulunuyordu. Jan Sigismond iki gün sonra 'onu öpmek için iki kez ayağa kalkan' padişahı, gitmek için izin istedi. Prens, 'devletini Tisa'ya kadar uzatıp uzatamayacağı' sorusuna padişah, "Sen askerleri, barutu, cephaneyi ve parayı bul. Bir şeye ihtiyacın olursa da bana bildir ki, her neyse sana göndereyim," yanıtını verdi. Bu olayın tanıklarından bilgi alan Marc-Antonio Pigafeta, bu vedayı şöyle betimliyor: "Padişah ona saygılarını sunmak için gelen Erdel hükümdarını nezaketle kabul etti. Onu kucaklayarak alnından öptü ve hiç endişelenmemesini, babasının olduğu gibi onun da en yakın dostu olacağını ve onu düşmanlarının her türlü

SOKOLLU MEHMED PAŞA

saldırısından koruyacağını söyledi.”

Sultan Süleyman'ın bir imparatora yakışır davranışı belki de bu ihtiyarın, geçmişe, 1529'da Viyana üzerine yürüdüğü sırada, genç Prens Zapolya'nın babasının, otağına ona saygılarını sunmaya geldiği güne dönme eğiliminden kaynaklanmıştı. Bu davranış muhakkak ki sadrazamı da yönettiği sefere en uygun biçimini vermede cesaretlendiriyordu. Özellikle doğuda XVI. yüzyıl insanı için diplomatik bir törenin gelişimi, gece kelebeklerini çeken bir mum alevi gibi bir yemdi. Çoğunun gözleri kamaşıyor, tüm duyguları uyuşuyor, göz kamaşması kesilince de aptallaşıyorlardı. En güçlü olanlar da büyülüyor, fakat dikkatleri eksilmiyordu. Türk ordugâhında ön sıralarda vezirlerin, saray mensuplarının ve eyalet valilerinin padişahın etrafında toplaşıp onunla şenliklerin ve törenlerin tadını çıkarmalarını seyretmek, Mehmed Paşa'nın hoşuna gidiyordu. Ama o, bütün bunları çok ciddiye almakla birlikte, her hareketi gözleriyle izliyor, her kelimeye kulak kabartıyor, böylece onarılamaz bir yanlışın yapılmasını önlemeye çalışıyordu. Kendini kral kanından sayan genç Zapolya, Sokoloviç'i sadrazam çadırında ziyaret etmeyi reddedip, 'açık havada at sırtında görüşmelerini' isteyince, sadrazam buna, padişahı, Zapolya'yı yemeğe alıkoymaması için uyararak, prensi önemli bir ayrıcalıktan yoksun etmek suretiyle karşılık verdi. "Prens çelimsiz biri, Türk mutfağına alışık değil, olur ya sancılanırsa Macaristan'da onun zehirlendiğini zannederler," dedi. Mehmed Paşa sonraki tarihlerde de bu hakaretin intikamını almaktan geri kalmadı. Efendisinin düşüncesiz ve kibirli jestinden sorumlu tuttuğu prensin danışmanı Gaspard Bekeş'in de yıllar yılı peşini bırakmadı.

Sadrazam, padişahın ve onunla temas halinde olan herkesin hareketlerinin üzerinde durduğu gibi, yönettiği olaylara dünya politikasının yaşamsal önemi olan öğelerinin katkısını da unutmuyordu. Türkler'in başlattıkları sefere Batı, şiddetli bir tepki verdi. Düşmanın yaklaşık bir yıl süren hazırlıklarını izleyen II. Maximilian, yardım aramaya ve yaklaşan fırtınanın gümbürtüsünü tıpkı bir yankı gibi daha uzaklara iletmeye yeterince vakit bulmuştu. Augsburg'da toplanan Germen diyet meclisi, imparatora savaş masrafları için bir milyon yedi yüz bin florin bahsetti. Papa V. Pie de harekete geçti. Hemen bir Hristiyan ittifakı tasarlayarak imparatora elli bin duka altını, İspanya Kralı II. Felipe'e de iki bin kuron yolladı. Bu finansal yardım Maximilian'a, Augsburg'da, Fuggerler ve Cenovalı bankerler aracılığıyla ödendi. Bunu, birer haçlı savaşı havasına bürünen şövalyece gösteriler izledi. Fransız Dükü Henri de Guise, Fransa'dan macera heveslisi yüz genç soylu getirdi. Ferrara Dükü sekiz yüz süvari, Toskana Beyi üç bin paralı asker, Savoie Dükü ise dört yüz paralı askerle süvari yolladı. II. Maximilian'ın elinde, yaz başında tahkim edilmiş yerlerdeki kuvvetlere ek olarak Viyana çevresinde 'karışık yapıda' elli bin asker vardı. Avrupa saraylarında elçiler raporlarında çeşitli haberle-

rin değiş tokuşunu yapıyorlardı. Kimi padişahın politikasına güven duyuyor, kimi onun savaşa  yüz bin asker sokacağına ve inanılmaz miktarda toplar ve başka silahlar hazırladığına dair tüyler ürpertici söylentiler yayıyordu.

Hristiyan Avrupa kendini savunmaya hazırlanıp II. Maximilian'a zayıf bir destek yollarken veya sadece korkarken, tümüyle Ana Kraliçe Catherine de Medicis'in egemenliği altındaki Fransa Kralı IX. Charles herkesi kızdırmayı göze alarak, özel elçisi Guillaume de Grantrie de Grandchamp'ı padişahın ordugâhına yolladı. Kendi kişi-sel planlarını geliştirerek yola çıkan bu gizemli elçi, Zemun ovasına Jan Sigismond Zapolya'yla aşağı yukarı aynı zamanda vardı. Vakit kaybetmeden padişahın karşısına çıktı ve bir çağdaşının sözüne bakılırsa, "İki devletin arasındaki resmi ilişkileri daha da sıkı olarak yeniledi. Ancak bununla Osmanlı birliklerinin ilerlemesini durduramadı." Bir nokta özellikle ilginç: Grandchamp, Zapolya'yla karşılaştığı vakit, birkaç yıl sonra Saint-Barthelemy katliamına yeşil ışık yakan olan kral ve ana kraliçe adına konuşarak Erdel Prensi'ne, Katolikliği terk edip Protestanliğı kabul etmesinin Fransa Sarayı'nca hoşnutlukla karşılandığını ifade etti. Aslında Catherine de Medicis'in kafasında bir proje yavaş yavaş şekil almaktaydı. Erdel, Eflak ve Moldavya, Polonya'ya bağlanacak, Türkiye ile Fransa'nın koruması altında olacak yeni devletin tahtına genç Zapolya oturtulacak, genç hükümdar bundan sonra IX. Charles'ın kızkardeşi Marguerite de Valois ile (sonradan Henri de Bourbon'la evlenecekti) evlendirilecekti. Fransa bu yeni devlete Huguenotlar'ını yerleştirecek, bu sayede ülke içindeki uyuşmazlıklardan kurtulacaktı. Dahası, bu devletin kuruluşu Habsburglar'ın güneydoğuya ilişkin politikasına şiddetli bir darbe indirecekti. De Grandchamp, Mehmed Paşa Sokoloviç'le yaptığı görüşmede bu planın sadece ana çizgilerini çizdi ve ayrıntılarla ilgili olarak henüz ortaya bir tavır konulmadığından kendi çözümünü önerdi: Seğkin bir soylu ve Fransız diplomatı olarak kendisi Eflak Dükü'nn kızıyla evlenecek, böylece bu projenin gerçekleştirilmesindeki kilit bir şahsiyet olacaktı. Durumun çeşitli açılardan mkemmeden bilincinde olan sadrazam, ancak boş vaatlerle karşılık verdi, ama tüm ayrıntıları aklında tuttu, böylece bütün ipler elinde olacaktı. nemli bir diplomatik konunun, Polonya tahtının kime kalacağı konusunun dosyası oluştu. Bu dosya ancak 1573'te açılacaktı, ama bu sorunun ana fikri çok öncesine aitti ve 1 Temmuz 1566'dan itibaren, Zemun ovasıyla Sultan Süleyman'ın ordugâhında ortaya çıkmıştı.

En yaşlısının Djivo Palmoti olduğu üç eliden oluşan Dubrovnik delegasyonu Niş'ten geçerek Belgrad'a vardı, oradan da Erdel Prensi ve Fransız elçisiyle aynı zamanda, kayıkla Zemun'a geçti. nce vasal bir cumhuriyetin tam yetkili temsilcileri olarak, padişahı, önünde eğilerek selamladılar, kendisine mütevazi bir armağan sunarken de bu seferden hedeflediklerini elde etmesini dilediler. Kararsızlık ve

endişe içindeki Dubrovnikliler, daha sonra, onlarla karşılıklı ilişkileri konusunda bazı sorunları çözümlmek isteyen sadrazam tarafından kabul edildiler. Karşısındakileri ürkütecek kadar uzun boylu olan bu öfkeli adam, kendisini rahatsız etmemeleri için tercümanları kovaladıktan sonra, çeşitli yüksek rütbeli memurların, en başta da Kaptan-ı Derya Piyale Mehmed Paşa'nın Dubrovnikliler'den şikâyetlerini içeren bir deste kâğıdı elinde sallıyor, avucunda kırıştırıyordu.

16

Mehmed Paşa ve Dubrovnikliler

İspanyollar'ın 1564 Ağustosunda ve Eylülünde Penon de Veles kalesine saldırılarıyla Türk ordusunun 1566 Temmuzundaki seferi arasında padişahın vasalı olan Dubrovnik kenti, örsle çekic, baskıyla korruma arasında sıkışmış bulunuyordu.

İstanbul'daki hükümet tarafından yollanan bir mektupta yazılı olduğu üzere Dubrovnik kenti, Semiz Ali Paşa için 'içten gözyaşları döktüyordu.' Bu iyi huylu şişman adam, bazen zararına da olsa, Hristiyan ülkeleriyle barışçı ilişkiler sürdürürdü. Bu konudaki içtenliği, Dubrovnikliler'in diplomatik zihniyetleri bilinince bile, kuşku konusu olamaz. Paşa'nın 1561 ile 1565 yılları arasındaki vezirliği dönemine ait elimizde bulunan ender bilgiler, bu kentin ticaretiyle gemiciliğinin ani ve engelsiz gelişmesiyle ilgili. Kent halkı yirmi gün sonra sadaret mührünün daha önce ikinci vezir olan Mehmed Paşa Sokoloviç'e verildiğini duyunca, prensle soylular, kararsız ve ihtiyatlı olmakla birlikte, bir güneşin onlar için söndüğünü ve alacakaranlıkta bir yenisinin doğmakta olduğunu anladılar. Onun, İstanbul hükümetinin önemli bir üyesi olduğunu, özellikle uzaktaki, büyük bir olasılıkla yoksul ailesine yaptığı yardımlarla ve hemşerileriyle kalabalık akrabalarını çeşitli görevlere yerleştirmesiyle ün yaptığını biliyorlardı. O ayrıca, Sırp kilisesini koruyan bir paşaydı. O kilisenin önemli kişileriyle, keşişleriyle ve özellikle Mileseva manastırındakilerle arasında akrabalık bağları vardı. Öte yandan, bu manastırla Dubrovnik

kenti arasında dostça ilişkiler, ziyaret ve armağan değiş tokuşları olagandı. Aynı vezir on yıldan beri Divan toplantılarında Hristiyan devletlerle barışın sürdürülmesi için cesaretle öne atılıyor, öyleyken çatışmalar sırasındaki tutumuyla padişahın giderek daha fazla gözüne giriyordu. Dubrovnikliler'in elindeki bazı bilgilere göre, Mehmed Paşa ayrıca onları daima yücegönüllülükle destekleyen ve kentliler ona dalkavukça teşekkür etmeye başladıkça sözlerini kesen büyük bir soyluydu. Yani Dubrovnik en azından Türkiye karşısında kendini güvenlikte hissedebilirdi. Bu da yöneticilerinin başlangıçta yaptıkları fâsoları açıklar. Korkunun daima kol gezdiği ve her şeyden kuşkulanan bu kentte, ferahlamanın arkasından çoğu kez, velinimete karşı, unutma ya da küçümseme şekline dönüşen bir gevşeme görülürdü. Dubrovnik hükümeti Marin Geraldıç ve Orsat Krijeviç adındaki elçilerine sadrazamlığa atanmasından dolayı Mehmed Paşa'yı kutlamalarını, sonra da hükümetlerinin koruyucusu olmasını rica etmelerini emretmişti. Paşa'ya ayrıca iki yüz altın sikke verilecekti. Mehmed Paşa'nın kâtibi ve güvenilir adamı tarihçi ve hattat Feridun Bey'e ise 'iki parça kumaş' verilmesi uygun görülmüştü. Sadrazam kendisi için olduğu kadar elçiler için de onur kırıcı olan bu armağanı azametle reddetti. Hükümetinden ve kendisinden neredeyse her istediklerini –ki bu hiçbir zaman az şey değildi– elde eden ve bir anlamda sevdiği bu insanların, gereksiz yere bayağıca davranmalarından incinmiş olmalıydı. Dubrovnikliler sonunda Paşa'ya bin duka altını önerdilerse de, Mehmed Paşa onların gözünde sonuna kadar çıkarıcı biri olarak yer etti. Arkasından, armağanlarının karşılığı olarak, şaşkın haldeki vezire uzun bir şikâyet listesi sundular.

İyice yerleşmiş yöntemlerinden uzaklaşma eğilimi göstermeyen kendi kendilerinden hoşnut Dubrovnikliler, belli ki Mehmed Paşa'ya karşı da ondan önce gelenlere karşı takındıkları tavrı uyguluyorlardı. Önemsiz hesaplar yüzünden tartışmaya giriyorlar, çok düşük fiyatlarla önemli atılımlar yapıyorlar ve Türkiye'nin korumasının üzerinde durup bunun bedelini göz ardı etme alışkanlıklarını sürdürüyorlardı. İşin daha da şaşılacak yanı, bu durumun kazanılmış hakları olduğu inancındaydılar. Sokoloviç, Dubrovnikliler'in bütün kusurlarını, şeffaf aldatmacalarını ve değersiz içtenliklerini bile bile korumayı kabul etti. Padişahın çoğu adamlarından farklı olarak, onları, toprakları üstünde yararlı bir ticaret yaptıkları Türkiye için zararsız görüyor ve yardım edilmeyi gerektirecek kadar denenmiş sayıyordu. Şurası muhakkak ki onları oldukları gibi, kanları ve dilleri bakımından kendisine yakın, öz ailesinin yakın komşuları olarak kabul ediyordu. Bu durumda, çoğu kez endişelerinden kaynaklanan hilelerini önemseyip, zaman zaman onlara yardım etmemeli miydi acaba? Ayrıca, Mehmed Paşa, görünüşe bakılırsa, resmi tavırlarına karşın, Dubrovnikliler'in, onu, kendi aralarından çıkararak, bir çağın en önemli kişilerinden biri olmuş; bu arada da ücra köyündeki ailesini, hemşerileri-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ni, hatta komşuları olan kendilerini bile unutmayan bir adam olarak sevdiklerini düşünüyordu. Türlü özellikleri ve alışkanlıkları bakımından sade biri olan bu vezirin, her şeye rağmen, insanların üzerindeki çekimine, insan güzelliğine, karizmaya ve zekânın ısıltısına gizlice önem verdiği anlaşıyor. Dubrovnik'in temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde onları sevindirdikçe uyandırdığı etkiyi fark edemeyecek kadar saf olduğu düşünülemez. Bu ilişkilere tanıklık eden Dubrovnik kaynaklı belgeler, durumun bir başka görünüşü olduğuna işaret edecek kadar resmi ve sadeleştirilmiştir. Dubrovnikliler'in kendileri de politik ve diplomatik taktiklerinde aşırı derecede ciddi ve ihtiyatlı olup, mizaçlarını ve duygularını gizlemeyi görev biliyorlardı.

Mehmed Paşa'nın hoşgörüsüne ek olarak, yaklaşan karışık günlerde Hersek eyaletinin Kara Sinan Bey Boljaniç tarafından yönetilmesi Dubrovnikliler için bir şanstı. Askerlik alanında pek büyük amaçları olmayan bu ufak tefek, çirkin ve hasta adam, buna rağmen valilik için biçilmiş kaftandı. Babası Bayram Ağa, Hersek'te Boljaniçi köyünün mütevazı bir eşrafıydı. Sokoloviç'in desteği sayesinde bütün aile önem kazanacaktı. Önce 1562'de Bosna Beyi olan Kara Sinan Bey, kendi isteği üzerine ertesi yıl Hersek'e nakledildi ve burasını üç kez, 1563 Haziranı'ndan 1567 Martı'na, 1569 Haziranı'ndan aynı yılın Aralığı'na ve 1574 Nisanı'ndan 1580 Şubatı'na kadar yönetti. Sokoloviç'in kız kardeşi Şemsa'yla evli oluşu, sadrazamla ilişkisine açıklık getiriyor. (Kanije'de öldü ve yaptırdığı caminin yanındaki türbede toprağa verildi. Caminin yanında bir okul ve yoksullar için bir imaret inşa ettirmiş, bu tesislere oldukça önemli mallar bırakmıştı. Nevensinje'de de bir cami yaptırmıştı.) Yaşlı Bayram Ağa'nın kalabalık bir ailesi vardı, Sokoloviç de, Kara Sinan Bey ile adı Hüseyin olan en küçük oğulun eğitimini üstlenmişti. Hüseyin sarayda, vezirin yanında büyüdü. Saraybosna vakanüvisi Muvekit, Hüseyin Paşa Boljaniç'in, 1573'te Mısır'da vezir olduğunu, fakat iki yıl sonra görevden alınarak İstanbul'a çağırıldığını anlatıyor. (Sonradan politika sahnesinden çekildi ve Plevlji'ye yerleşerek orada kurucusunu onurlandıran bir cami yaptırdı.)

Sadrazam'la Dubrovnikliler arasında, her şeye rağmen diplomatik bir düzeyde kalması gereken dostluk bağları, böylece başka kimseler tarafından ve çeşitli hizmet ve ricaların alışverişi nedeniyle günbegün desteklenmiştir. Dubrovnik'in beyleri çok sevimli görünmeyi biliyorlardı; konuklarını büyük bir kibarlıkla buyur ediyor, armağanlar veriyor, yardıma koşuyor, art düşünce olmadan fikir alışverişi yapıyor, Latinler'le temasın yabancılaştırmadığı insanlar gibi davranıyorlardı. Öte yandan, bu türden bir davranışa önem vermelerinin bir nedeni, iyi komşuluğun kutsallığı olduğu kadar, Hersekliler'in Dubrovnik'de farklı olan şeylerle, en başta da satıştaki mallarla ilgilenmeleliydi. Kara Sinan Bey Boljaniç'in ağır bir göz hastalığı olduğu için, komşu cumhuriyetin hükümeti ona sık sık doktorlarını gönderiyordu. Kara Sinan'a ayrıca kumaşlar, av köpekleri ve şahinler armağan

ediyor ya da satıyorlardı. Hersek Beyi dini kurumlar bina ettirdiği zaman, ona duvarcılar ve taşçılar yolluyorlardı. Kıtık yıllarında Dubrovnik, komşusuna silolarındaki buğdaydan pay ayırıyordu. Elçiler Foça'ya gelince, Kara Sinan Bey'in eşi Şemsa'ya ipekli kumaş, parfümlü su, bir sepet içinde buzla soğutulmuş balıklar, kutuyla sabun ya da ayna türünden armağanlar getiriyorlardı. Dubrovnikliler, Şemsa için kumaşlar, güzellik ürünleri, ziynetler, bu arada en çok mercanlar ve inciler, baharlar, şeker, limon, portakal ve başka meyveler, türlü şekerlemeler, badem kurabiyeleri satın almak üzere Venedik'e gidiyorlardı. Hersek valisiyle ailesinin tavırları, dostluklarında becerikli insanlar olduklarını ortaya koyuyor. Dubrovnik gemilerinin Malta önlerindeki Hristiyan filosunun bir parçası olduğunu 1565 sonbaharı başlarında öğrendiklerinde pek çok Türk, kente misilleme yapılmasını talep etmeye başladı. Kara Sinan Bey bunun üzerine temsilcisiyle birlikte dört oğlunu Dubrovnik'e yollayarak bu ziyaret vesilesiyle kötü gününde komşusuna arka çıktı. Yine aynı vesileyle komşusuna yüz koyunluk bir sürüyü armağan etmişti. Bey aynı yılın içinde Novi'yi, Dubrovnik gemileriyle ve inşaatçılarının yardımıyla tahkim etmeye girişince, komşularını Papa'yla ve İspanyollar'la işbirliği yapmakla suçlayan bir şikâyet yağmuruyla karşılaştı. Kara Sinan Boljaniç, bu işi açıklığa kavuşturmak için, iftiraya katılanları ve padişahın tebaası olmayanları Dubrovnik'e yollattı.

İki tarafın ilişkilerindeki iyiniyet ifadesine ilişkin en küçük ayrıntı bile ortak koruyucuları olan sadrazamın geniş çaptaki girişimlerine ve sağduyulu sözlerine doğrudan bağlıydı. Bu gerçeği vurgulamak, bu ilişkilerin imajının eksik kalması ve anlamlarının iyi tanımlanmamış olması demektir. Dubrovnikliler'le Boljaniç, nezaket ve komşular arası hizmet alışverişlerinde, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, sadrazamın iradesini yansıtıyorlardı. Onu düşünüyorlar, kendi hareketlerinden hoşnut oldukça bazen onu yadediyorlardı. Çünkü insan en çok bu zamanlarda belli bir neden olmasa bile her şeyi başlatan adamı saygıyla, zevkle ve bir tür boyun eğişle düşünür. Bu düşünme sessizlik içinde de olabilir, bir konuşmanın kıyısında uzaktan uzağa bir iki söz sarfederek de.

Prensle soylular, Boljaniç ailesi dışında, vezir Semiz Ali Paşa'nın yakın akrabası Memişah Bey'le de yararlı bir dostluk sürdürmeye çalıştılar. Bu Memişah, Hersek yönetiminde görevliyken, sonra Bosna'da başdefterdar olmuş, 1580'e kadar yirmi yıl daha çok eyaletin gümrükçülerinin çalışmalarını yönettiği Neretva halicindeki Gabela'da bulunmuştu. Dubrovnikliler'in de önemli bir katılımlarının bulunduğu Neretva üzerindeki tuz satışı Memişah'a bağlıydı. Bu adamın nüfuzu ve etkisi Hersek'ten de öteye, hükümetin yüksek düzeydeki görevlilerine kadar uzandığından komşularının ona ters düşmeye çalışmaları çok normaldi. Onu özenle seçilmiş bir armağan yağmuruna tutuyorlar, elçiler yolluyor, Venedik'ten onun için kumaşlar

SOKOLLU MEHMED PAŞA

satın alıyor, ailesinin çeşitli bireyleriyle dostça ilişkiler sürdürüyorlar, onun hizmetindeki kişilere, kâtibine ve başka memurlarına rüşvetler veriyorlardı. Memişah, Dubrovnikliler'le arasını açarak hükümetle başını derde sokmaktansa, bu işlerini mümkün olduğunca uzun süre devam ettirecek kadar akıllıydı. Böylece, Dubrovnikliler'le dostça ilişkiler sürdürerek bu yeni gelir kaynaklarından yararlanıyor ve zaman geçtikçe büyük bir servet ediniyordu. Dubrovnikli mimarlar, Foça'da onun için bir cami, bir hamam, bir okul ve bir kütüphane inşa ettiler. Bu yapılar için gerekli malzemenin bir kısmını kendileri getirmişlerdi.

Dubrovnik'in İstanbul'a yolladığı görevliler, böyle bir destek sayesinde Mehmed Paşa Sokoloviç'in korumasından daha kolay yararlanabildiler. Avusturya'ya karşı yapılan savaş hazırlıklarının ve çatışmaların başladığı sırada, yiyecek maddelerinden ve silahlardan başka, maden, deri, yün, balmumu, odun ve reçine ihracatı yasaklanınca, bizzat Kara Sinan Bey sadrazama, Dubrovnik'in özel bir kararla bu yasaktan muaf tutulmasını önerdi. Bu kent zaten padişahın bahsettiği bir ayrıcalıkla bu tür önlemlerin dışında tutuluyordu. Bir yandan da Memişah Bey de, Neretva üzerindeki tuz fiyatlarının arttırılmasında ısrar ediyordu. Oysa bütün öbür tacirlere uygulanan ihracat yasakları nedeniyle sattığı miktarlar oldukça artmıştı. Türkiye'nin bir Hristiyan devletine karşı sürdürdüğü savaş sırasında serbestçe ticaret yapmalarını sağlayan bu özel izin sayesinde Dubrovnikliler, limanlarına giden yollarını birer altın nehrine dönüştürebildiler. Türk ordusunun sefere çıkmadan önce hazırlık yaptığı Belgrad özellikle önemli bir pazardı. Türk askerleri düşman ülkelerinden savaş ganimetleriyle döndüklerinde ya da padişahın aylıklarını aldıklarında burada çok daha fazla para harcıyorlardı. Savaşa öncelik eden 1565 yılında Dubrovnikliler'in Belgrad'daki ticaretlerinde belirgin bir artış oldu. Bu tacirler kentlerinden kırk bin duka altınını aşan değerde mal getirdiler. Bu rakam 1564'tekinden beş bin duka altını fazlaydı. Savaşın sonunda ordu yavaş yavaş dağılmaya başlarken Belgrad'daki Dubrovnikliler kolonisinin bu kentteki hesapları elli bin duka altınını aşıyordu. Aynı savaşın öncesinde Dubrovnikli tüccar Ivan Mihailoviç'in, Belgrad'daki dükkânında bulunan malların sayımı yapıldığında, yüzlerce metre ipekli, keten ve yünlü kumaş, çok sayıda hazır dikilmiş giysi, Avrupa'yla Doğu'dan gelmiş kumaşlardan dikilmiş rengârenk mintanlar, Londra veya Selanik'ten erkekler ve kadınlar için satın alınmış yünlü kumaştan kaftanlar, İngiliz kumaşından feraceler, mor, yeşil ve kırmızı renkte çeşitli dokumalar ve pomponlarla süslü korsajlar olduğu görülmüştü. Ayrıca geniş kuşaklar, çoraplar, gümüş madalyonlar, yüzükler, küpeler, tabaklar, kupalar, bardaklar, kaşıklar; sığır, tilki postları; ve cildi gümüşle işli bir İncil de vardı...

Hükümetin yolladığı her belgeyi, garip nedenlerle fazla uzun zaman beklemiş olmasalar, Dubrovnikliler'in ticareti muhakkak ki da-

ha kazançlı olurdu. Bunun için Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın fazla gevşek ve uysal davranması yeterliydi. Divan'ın zabıt kâtibi ve yazıcıları o zaman en bağışlanamaz ihmali göstererek çalışma odalarını tasnif edilmemiş dosyalarla dolduruyorlar, padişahlık mührünü basmakla görevli Firuz Bey de içmeye başlıyor ve çalışmayı kesinkes reddediyordu. Yeni sadrazam Mehmed Paşa bu bölümleri düzene sokup, 'bu asalakları kapı dışarı etmek için' seferden dönmeyi bekliyordu. Firuz Bey her gün işine giderken kahveleri dolaşıyor, sonunda da körkütük sarhoş halde sokakta yığılıp kalıyordu. Uşakları o zaman onu bir berberin ya da başka esnafın barakasına götürüp ayılmasını bekliyorlardı. Sadrazam bu adamı görevden almak için İstanbul'un bazı saygıdeğer kişilerinden yardım gördü. Bu kimseler Firuz Bey'e padişahın kaba kelimelerle dolu sahte bir mektubunu verdiler. Adam, okumaya bile gerek görmediği mektubun altına padişahın mührünü basınca, belge Sokoloviç'e götürüldü. Pekçok kişinin hatta bazen çok büyük devletlerin elçilerinin bile, sarhoşluğundan sıyrılan Firuz Bey'in, bir belgenin altına mührü basmasını günlerce bekledikleri o tarihlerde, Dubrovnikliler de herkes gibi vakit kaybediyorlar, paralarını içkiye vererek zarara uğruyorlardı. Bununla birlikte, kaybettikleri fırsatlara hayıflanarak tehlikeyi göze aldıkları ve zaman aşımına uğramış belgelerle ticaretlerini sürdürdükleri de oluyordu.

Mehmed Paşa devlet mührünü eline geçirir geçirmez, bu uzun vadedi dostluk daha birçok hemşeriye ve çeşitli görevlerin başındaki komşularla akrabaları kapsamına aldı. Dubrovnikliler de fazla bir güçlük çekmeden savaşa rağmen tırampa ile hammadde ve temel gıda maddelerinin ticaretini Türkiye'nin Avrupa bölümünde ve Batı'da sürdürdrebildiler. Yine de Dubrovnik sarsıntılardan kurtulamadı. Ana cepheye çarpışmalar başladığı sırada Piyale Mehmed Paşa, Ege Denizi takımadalarıyla İyonya adaları çevresinde ve özellikle Adriyatik'te harekete geçti. Öte yandan, İspanyol gemilerinin toparlanması gözlenebiliyordu. Birbirlerini ölçmeye ve hareketlerini uzaktan sınırlamaya kararlı düşmanların büyük bir ihtiyatla birbirlerinden kaçtıkları deniz savaşlarından biri söz konusuydu. Bu tür girişimlerde kurban görevi yapacak bir üçüncü aramak usuldendir. Deneyim açısından güçlü Dubrovnikliler bunu çok iyi biliyorlardı.

Türkiye'nin ileriye dönük girişimlerine ilişkin haberler, Malta kıyılarında bozguna uğratılan padişahın donanmasının dönüşünden kısa bir süre sonra Napoli'ye, Venedik'e, Madrid'e ve Viyana'ya gelmeye başladı. Türkler'in sırf intikam almak için tekrar savaşa girişecekleri tahmin ediliyordu. Bunun için her türlü olanakları vardı. Gemileri, her ne kadar top güllerinden yer yer zarar görmüş ya da sıyrılmış, yelkenleri delinmiş, direkleri kırılmış olsa bile, çoklukla limana dönmüşlerdi. Üstelik padişah, bir tek sözünüle istediği büyüklükte bir ordu toparlayabilirdi. Kafaları çalışanlar, gerçek savaş niyetleri olan Türkler'in sadece Avusturya'ya saldırmaya hazırlandıklarını öne sü-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

rüyorlardı. Ne var ki, belki Rijeka, Cenova ya da Bolearlar'a yönelecek donanmaları, Akdeniz'deki varlığıyla öbür Hıristiyan devletlerini alarına geçirecek, böylelikle de onların müdahale etmeleri önleneckti. II. Felipe, 1566 Ocağı'ndan itibaren İspanyol, İtalyan ve Alman birliklerini buralara bölüştürerek bazı stratejik yerleri takviye etmişti. Askeri danışmanlarından biri olan Alba Dükü'nün oğlu don Fernando de Toledo, Tunus'daki La Goulette kalesine yollandı. Don Alvaro de Sandi, Oran'a hareket etti, Ascanio della Corna ise Malta'ya iki bin Alman'la üç bin İtalyan götürdü. Fransız kaynaklarına göre, II. Felipe, Türkler'in Sicilya'ya, ya da Apulia'ya saldırmasını isterdi. Bu, bütün Hıristiyan dünyasının 'Katolik kralın' etrafında toplanması sonucunu doğururdu çünkü. Öte yandan İspanya, Türkler'e karşı ittifaka katılması karşılığında Venedik Cumhuriyeti'ne dört İtalyan kenti vermeyi karar altına almıştı.

Kasten pek çok gürültü ve böbürlenmeyle yürütülen bu İspanyol hazırlıkları, bununla birlikte, en azından 1566'da, sadece basit silah sakırtılarıyla sınırlandılar.

Savaşı getireceğinden kimsenin kuşku duymadığı yılın ilk aylarında Avusturya seferinin hazırlıklarına ilişkin haberler esas itibariyle İstanbul'dan geliyordu. 'Türk ileri gelenleri, ellerinde ne varsa, fiyatı defalarla katlanan at ve deve alımına yatırdılar' söylentileri ta Madrid'den duyuluyordu. Ege Denizi adalarına geçişi kontrolü altında tutan Rodos Valisi, ihtiyar korsan Ali Portuk, gemilerle Tuna'ya doğru yola çıkmıştı; Belgrad'a geçerek nehir filosunun ve yüzer köprülerin yapımıyla ilgilenecekti. Orduyu altın ya da gümüş paralarla büyülemek ve ganimet olmaması durumunda savaş alanlarında yeterince para bulunması için Hazine'nin sofrta takımları eritilmişti. Ayrıca şubatın beşinden beri İstanbul'a kürekçilerin getirildiği ve tersaneyle çevresinde kıyı boyunca, küçük limanlarda veya Boğaziçi'nin sularında demir atmış yüz kadırganın bekletildiği duyulmuştu. Piyale Mehmed Paşa'nın donanması 30 Mart'ta başkentten ayrıldı ve takımadaların arasında yavaşça ilerleyerek, geçerken Cenovalılar'a ait Kiyo adasını işgal etti. Kaptan-ı Derya mayıs başında Korfu Adası'na ulaştı, ama nereye gideceğine ve nereye saldıracağına dair kesin bir emir beklediğinden ancak temmuz ayında donanmasının en büyük kısmıyla Avlonya'ya (Vlore) ve Durres'e vardı, oradan da Kotor'un ağzına girdi. Bu arada bazı küçük birlikler donanmadan ayrılmışlar, keşifte bulunmak ya da yağma yapmak için Adriyatik Denizi'nin daha içerilerine girmişlerdi. Piyale Mehmed Paşa bir yandan yol alırken Yunan adalarında veya Arnavutluk limanlarında bulunan Türk denizci veya korsanlarına ait küçük filoları ve gemileri toparlamıştı. Böylece Venedik kaynaklarına bakılırsa, yüz kırk yelkenle Kotor açıklarında ortaya çıktı.

İspanyollar, Türk donanmasının gelişinin gecikmesini, Kaptan-ı Derya'nın o yıl onlara saldırmayacağı, Malta'ya da bir saldırıda bu-

lunmayacağı biçiminde anlamlandırmışlardı. La Valette'nin başkomutanı ve II. Felipe'nin donanmasının komutanı don Garcia de Toledo bunun üzerine bazı stratejik noktalardaki takviyeleri çekmeye başladılar. İspanyollar, "Adriyatik Denizi söz konusu olunca, Venedik hükümetinin kaygılanması gerekir," diye açıklıyorlardı. "Silahlanmayla onun meşgul olması, görüşmeleri onun yönetmesi ve koruma önlemlerini onun alması gerekir. Türk donanmasının bu denize girmesi bize ne kaybettirir ki? Bize ait olan Güney İtalya kıyıları alarm durumunda, zaten ordu ve topçu tarafından savunuluyorlar, halk ise daha ileriye, toprakların içerilerine nakledildi." Malta savaşından sonra, adayı bütün savunuları kutlayan Papa, İspanyollar tarafından oynanan rolden hiç söz etmemiş, böylece, tereddütleri, ağırlıkları ve düşmandan abartılı korkuları karşısındaki hoşnutsuzluğunu dile getirmişti. Hırçın dini lider V. Pie, bir Hristiyan birliği oluşturma hayallerini giderek gerçekleştirme yolunda gözüküyordu. Kırgınlığını gizlemeye gerek görmeyerek, İspanyollar'ın Türkler'le savaşıma hevesli göründüklerini, ama düşman ufuktan görününce, başka Hristiyanlar'ın zararına da olsa, kendi kurtuluşlarından dolayı sevinçlerini gizleyemediklerini onların kafasına kakmıştı. Venedikliler, kendilerinin saydıkları denizde Türk yelkenlerini görünce alarm vermemişlerdi. İstanbul'daki elçileri, hiç kuşkuyla yer bırakmayan bir dille, padişahın bu cumhuriyete karşı düşmanca duygular beslemediğini, dolayısıyla da donanmasının komutanının Venedik gemileriyle kıyılarına saldırması için hiçbir nedeni olmadığını bildirmişti. Böylece içleri rahat eden Venedikliler susmaya karar vererek, korkmayı Hristiyan komşularına bıraktılar. Aynı zamanda İspanyollar'a ahlak-sal bir yük yükleyecekler, bu ulusun aynı şekilde yalandan ve dale-verecilikten yararlandığını gerekirse ileride iddia edebileceklerdi. Bütün bu gerekçeler arasında kendini en rahatsız konumda bulan Dubrovnik olmuştu. Piyale Mehmed Paşa'yla ilişkileri birkaç zamandan beri gergindi. Yakınlarında ise, kendileri kadar korkan Kara Sinan Paşa Boljanıç dışında onları koruyabilecek hiç kimse yoktu.

Penon de Veles savaşından sonra Türk ve Hristiyan donanmaları arasında çatışmalar tekrar başlayıp çoğaldıkça, Akdeniz sularının orasına burasına serpilmiş Dubrovnik gemileri, bu cumhuriyetin hükümetine pek çok sıkıntıya neden oldu. Fırsatını buldukça gerek Türkler gerekse Hristiyanlar, Aziz Blaise bayrağını taşıyan gemileri zaptediyor, yüklerine el koyuyor, ya da mürettebatını gemici veya kürek mahkumu yapmak üzere tutsak ediyordu. Dubrovnik bu sıkıntılara ek olarak bir şanssızlığa daha uğradı. Türkler'le Hristiyanlar'ın her ikisi de yönetmeliklerinin onlara bu gemilerden yararlanma hakkı verdiğini iddia ediyordu. Türkler, haklarının, padişahın Dubrovnik üzerindeki egemenliğine dayandığı iddiasındaydılar. Hristiyanlar ise, bu kenti, onları Müslümanlar'la karşı karşıya getiren uzlaşmazlıkla doğal müttefikleri saymayı kendilerine hak olarak gö-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

rüyordlardı. Böylece her bir tarafın hakkını istemesi, Dubrovnik'i öbür tarafın gözünde suçlu durumuna düşürüyor ve o tarafın misillemesine yol açıyordu. Piyale Mehmed Paşa daha 1565'in başlarında Dubrovnik'e ait birçok gemiye el koymuştu. İspanyollar'ın da aynı şeyi yaptıklarını öğrenince, Türk donanmasının bir bölümüyle Novi önlerinde bulunan vekiline 'hainleri yağma yoluyla cezalandırma' emrini verdi. Bu komutan hiç tereddüt etmeden bir korsan gemiyi Mljet önlerine yollayarak orada bir köyü ve Benediktenler'in manastırını yağmalattı. Ayrıca, Dubrovnik'e, güya satın almak için önemli bir kumaş siparişi verdi. Kaptanpaşa aynı zamanda bisküvi nakliyesinde kullanılırken eline geçirdiği gemileri Malta kuşatmasına götürmüş, sonra Dubrovnik karavelalarının Sicilya açıklarında toplanan İspanyol donanmasının içinde bulunduğunu haber alır almaz, İstanbul'a, padişahın korumaları aleyhinde bir rapor yollamıştı. Dahası, İstanbul hükümetinin kararını beklemeden Dubrovnik'e ait bütün gemilerin zaptedilmesi emrini vermişti. Fakat kulağı delik Dubrovnikliler tam zamanında, yani 1566 ilkbaharında Akdeniz'de bulunan bütün gemilerini geri çağırıldılar. Hükümetleri daha sonra tutumunu belirledi. Gemilerinden biri her şeye rağmen, Türkler'in ya da İspanyollar'ın eline geçtiği takdirde, mürettebat gemiyi terk edip şu ya da bu şekilde ülkesine dönecekti. Farklı şekilde davrananlar ise hain ve asi sayılacaklardı. Marin Drziç 1566 ilkbaharında Toskana Grandükü I. Cosimo de Medici'ye, Türk baskısına uysalca boyun eğer 'şekilsiz, çaresiz ve deli yirmi aristokrat'ın oligarşik iktidarına son vermeyi önerdi. Beceriksizliklerine ve kokuşmuşluklarına, Akdeniz'den geri çağırılan gemileri örnek olarak gösteriyordu. Türk komutanının eline geçmemek için, hükümetin emrine uyararak, Hristiyanlar'ın davasına hizmetten caymışlardı. Bu, soylular değil, ada halkı tarafından yaptırılan Dubrovnik donanmasının sonu olacak, aynı zamanda Batı ülkelerine büyük bir sakınca getirecekti. Macera aşkıyla yanıp tutuşan Martin Drziç'in anlayamadığı şeyi Türkler denizleri arşınlarken çok iyi kavramışlardı. Türk donanmasının komutanı, kendinden daha kurnazıyla karşı karşıya olduğunun bilincindeydi. Kinci bir inat göstererek 1565 yazı sonundaki Malta kuşatmasıyla donanmanın 1566 ilkbaharında Adriyatik'e hareketi arasında Dubrovnik gemilerini ele geçirme emrini sürdürdü. Aynı zamanda da hükümetine tekrar tekrar yolladığı kuryelerle Dubrovnik'i padişahın düşmanlarına hizmet etmekle suçluyordu.

Piyale Mehmed Paşa, eski bir korsan reisi sıfatıyla değil, usta bir saray adamı kişiliği ve hareme yeni kızlar sağlama ve törenlerini düzenleme gibi özellikleri sayesinde Kaptan-ı Derya olmuştu. Belli ki küçücük bir çocukken devşirme olarak getirildiği Saray'da görevden göreve geçirilmiş, kademe kademe yükselmiş, yarı yolda kötü talihe yakalanmadığı takdirde vezirliğe kadar ulaşmış olanlardandı. Piyale yirmi yıldan beri padişahın donanmasını savaştan savaşa götürmüş

ve söylenildiğine göre, bir tek yenilgi yaşamamıştı. 1560'ta Cerba'nın alınmasıyla doruğa tırmanan bu başarının sırrı, Kaptan-ı Derya'nın yeteneklerinden çok, Barbaros Hayrettin'in bıraktığı ve Mehmed Paşa Sokoloviç'le Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan Paşa'nın yaşatabildikleri mirasta yatıyordu. Bu miras, fethedilmiş bir coğrafi bölgeden, kıyıları koruyan sayılamayacak kadar çok gemiden, kaleden ve limandan, özellikle de Rodos'la Cezayir arasında serpiştirilmiş bulunan, cesaretleri, yetenekleri ve sürekli hazırol durumlarıyla Akdeniz'de Müslüman deniz kuvvetlerinin gücünün korunmasında büyük katkıları olan korsan reislerinden oluşuyordu. Piyale Mehmed Paşa, 17 Ağustos 1562'de, Sokoloviç'le aynı günde, Gevherhan Sultan'la evlenerek Sultan Süleyman'ın oğlu Selim'e damat olmuştu. Padişah, Avusturya'yla savaşıma hazırlandığı 1566'da İstanbul'un limanıyla tersanesini korumakla görevli yaşlı Kaptan-ı Derya'sını kırmayarak, bu görevi Saray muhafızlarının komutanı olan Davud'a verdi ve Hristiyan düşmanı kaygılandırmayı hedefleyen harekâtı ona emanet etti. Piyale Mehmed Paşa sonradan Kiyo'yu alınca üç tuğlu paşalıkla ödüllendirildi, böylece Kubbealtı'na girebildi. Arkasından Adriyatik'e doğru yelken açtı. Bunlar, paşanın denizdeki son önemli girişimleri oldu. Donanma kumandanı olarak savaşıma çalışırken, Barbaros Hayrettin tarafından yaratılan büyük korsanları örnek alıyor, tavrını, hareketlerini, hatta görünüşünü onlarınkine benzetmeye çalışıyordu. Piyale Mehmed Paşa bu arada bazen Afrikalı ya da Arnavut korsanların en vahşisinden daha zalim ve şiddetli davranabiliyordu. Zayıf yanlarının bilincine vardığı zamanlar astığı astık, kestiği kestik bir despot oluyordu. Geride sadece, kendisine uygun olmayan bir rol oynamaktan usanarak görkemli giysileriyle İstanbul sokaklarında dolaşan, karşısına çıkan yüzlerde hayranlık gözleyen, bu arada onu şu veya bu şekilde gücendirenleri unutmayan saldırgan, somurtkan, ikinci ve küçük çapta biri kalıyordu. Başka rollerinden sıkılınca paşa kişiliğinin diğer yönlerine de başvuruyordu –kendini ibadete veriyor, etrafını bilgin kişilerle dolduruyor, yoksullara yardım ediyor ve Türkiye'nin çeşitli köşelerinde dini kurumların temelini atıyordu.

Piyale Mehmed Paşa'nın gözüne girmek için tüm çabalarını harca-yan Dubrovnik'in ileri gelenleri, ne yazık ki paşada onlara karşı hiç eksilmeyen bir kuşku, onları bir numaralı sahtekâr olarak görmek eğilimi uyandırıyorlardı. Kaptan-ı Derya aynı zamanda onları düşündükçe bir tür haksızlığa uğramışlık duymaktan kendini alamıyordu. Neresini isterse yağmalamak, yakıp yıkmak, insanlarını esir etmek hakkına sahipken, yalnız koruması beklenen Dubrovnikliler'e ilişemiyordu. Yıllar geçtikçe uyuşukluğun pençesine düşüyor, ancak kararlar almak ve düşmanı gün ışığında görmek zorunda kaldığı zamanlar zihnini bürüyen sislerden sıyrılabiliyordu. Bu gibi zamanlarda paşanın akli Dubrovnikliler'e takılıyor, bu adamları tanımaya, entrikalarını gün ışığına çıkarmaya çalışıyordu. Bunu başaramadıkça öfkesi

SOKOLLU MEHMED PAŞA

daha da artıyordu. Bu güçlü, etkin ve acımasız düşmanı engellemek için Dubrovnikliler Mehmed Paşa Sokoloviç'in, bacanağına karşı ihtiyatlı tutumuna güveniyorlardı. Kaptan-ı Derya'nın böbürlendiği her şeye karşı Sokoloviç'in duyduğu gözle görülür küçümsemenin aralarındaki ilişkiyi zedelediğinin farkındaydılar. Sadrazamın, onunla birlikte padişahın yakın çevresinde bulunanlardan ender olarak hoşnut olduğunun farkındaydılar. Bazıları onun gözünde tümüyle yeteneksizdiler, başkaları entrikalarıyla tehlike saçıyorlardı ya da kötü alışkanlıkları nedeniyle kokuşmuşlardı, daha başkaları devlet işlerini yönetemeyecek kadar kaba ve basit savaşçılardı. Piyale Mehmed Paşa bu grupların hiçbirinden değildi, bu kusurların hiçbirisi ona tümüyle uymuyordu. Bacanağı bu nedenle onu, düşmanları arasında sayması gerekenlerden ve farklı olumsuz hisler duyduklarından biri olarak görmüyordu. Buna karşın, Piyale Mehmed Paşa'ya karşı hesaplı ve gizli tutmaya özen gösterdiği küçümser kayıtsızlığı giderek artıyordu. Bir iki kez dışında aralarında sert bir anlaşmazlık olmamıştı. Çok sonra, hayatlarının sonuna doğru da ilişkileri dostluk havası içinde tamamlandı. Piyale Mehmed Paşa, görüşlerini hükümete sunuş tarzından, bunların olası sonuçlanmalarından daha çok ilgileniyordu. Zaten bir zaman sonra neyin sonuçlandığını dahi unuttuyordu. Sokoloviç bu durumda onu atlayıp istediği gibi davranmakta zorluk çekmiyordu. Bu da muhakkak ki Dubrovnikliler için çok yararlı oluyordu. 1566 yılının temmuzuna doğru sadrazam, Zemun ovasında kurulu çadırında öfkesini Dubrovnik'in elçilerinden çıkarıyor, sövüp sayarak ve sorgulayarak zaten bildiği gerçeği bir kez daha saptıyordu. Padişaha bağlılıklarını ileri sürdükleri vakit Dubrovnik temsilcilerinin içtenliği su götürürdü, ama Hristiyan devletlerle sıkı ilişkiler kuracak kadar da ileri gidemezlerdi. Paşa, Dubrovnik'in temsilcilerini, bu cumhuriyetin, padişahın üzengilerini tutmaya bile layık olmayan Hristiyan hükümdarlarla ittifak kurmaktan kaçınması gerektiğine dair uyardı ve onları dostça bir hava içinde yanından yolladı.

Adriyatik'e varınca Piyale Mehmed Paşa, Belgrad yakınındaki kargâha giden habercinin dönüşünü beklemedi. Temmuz sonunda Kotor'un ağzından ayrıldı ve donanmasının bir bölümünü Dubrovnik yakınlarındaki adalara saldırmakta ve oraları yağmalamakta serbest bıraktı. Daksa, Kolocep ve Lopud adındaki bu adalar yağmalanırken, kendisi amiral gemisini Gruz koyunda demirledi. Dubrovnik'e müthiş bir korku egemen olmuştu. Adalardan kaçan bütün halk silahlandırıldı, Peljesac'la Konaklı arasındaki topraklarda yaşayan köylüler de askere alındı. En büyük toplar burçların dibine kadar sürüklendi, limandaki koruma iki katına çıkarıldı ve gece nöbetleri tutulmaya başlandı. Kentin dışında dolaşmak yasaktı. Nüfus sayımı yapıldı ve herkese silahlar dağıtıldı. Kentin içindeki yabancıların hareketleri denetlenmeye başlandı ve kentten dışarıya hiçbir haberin sızmasına özen gösterildi. Üç sıra kürekli kadirgalar, guletler, fırkateynler.

ve başka savaş gemileri alarm durumuna geçirildi ve kentin limanına ve Gruz'a getirildi. Dubrovnik halkının arasına saldığı korkudan hoşnut olan paşa, değerli armağanlarla gemisine binen ve onu hükümetleri adına selamlayan elçileri, hiçbir şey olmamış gibi sıcak bir hava içinde kabul etti. Martolica Kabuziç, Marin Bruniç ve Miho Lukareviç adındaki üç elçi, arkasında sadece yıkıntılar ve perişanlık bırakan paşanın bu olduğuna inanmakta güçlük çekiyorlardı. Kaptan-ı Derya nazik görünmeye çalıştı, Dubrovnik'in şarabını övdü ve Kiyo'nunkiyle kıyasladı. Kentten kumaşlar ısmarladı ve hemen paralarını ödedi, kentin etrafında demirli donanmasına buğday, pirinç, peksimet ve et sağlanmasını istedi, ama bütün bu malların bedellerinin anında ödenmesinde ısrar etti. Ayrıca Dubrovnik hükümetinin Eubee'deki bahçeleri için yüz taş sütun temin etmesini talep etti. Derken, bu kadar nezaket gösterdiğine pişman olmuş gibi, aniden kudurmuş bir hayvana dönüştü. Dehşet içinde kalan elçiler, hükümetlerine ne kadar çok suçun yüklendiğini dinlerken kulaklarına inanamıyorlardı. Dubrovnik, gemilerini İspanyol donanmasına bırakıyordu, adamları Türk kuvvetlerinin hareketlerini gözlüyor, kentten yollanan bilgiler, Hristiyan hükümdarın durum hakkında bilgilenmesine ve padişahın imparatorluğunda olan bitenleri öğrenmelerine olanak veriyordu. Piyale Mehmed Paşa bu konuda hazırladığı raporu savaş alanlarına, padişaha ve sadrazama ulaştırılmak üzere yola çıkarmıştı bile. Kaptan-ı Derya bundan sonra hemen yelken alınmasını emretti ve İtalya kıyılarının Abruzzi ve Apulia yörelerindeki kentlerini yağmalamaya gitti. Ancak bu kez başarısız oldu. Gemilerinin kıyıya yanaştıkları her yörede terk edilmiş köylerle ve sanki vebaya uğramış gibi hiçbir canlının kalmadığı yerlerle karşılaşılıyorlardı. Öte yandan, kıyı boyundaki kaleler o kadar iyi korunmuştu ki, buralara saldırmak yararsız olurdu. Kumandan 10 Ağustos civarında yine Novi'de, Kotor'un ağzında bulunuyordu. Ganimetin elinden kaçmasından dolayı duyduğu öfkeye rağmen, Dubrovnik'in aynı elçilerini bir kez daha kabul etti. Hiçbir şey fark etmemiş gibi davranan elçiler, beraberlerinde paşanın sofrasına taze balık sağlamakla görevli balıkçılar ve kalite şaraplar getirmişlerdi.

Dubrovnik temsilcilerinin, bu gergin ilişkilerin kopmasından korktukları, Piyale Mehmed Paşa'nın ise bunu arzuladığı belliydi. Ama Kaptan-ı Derya'nın şimdilik elinde bir kuvvet yoktu. Habercinin dönüşünü ve Dubrovnikiiler'i tüm günahlarla suçlayan raporuna, padişahın vereceği yanıtı bekliyordu. Görevi sona eren paşa, binbir tehdit savurarak doğuya doğru dümen kırdı. Bu iş İstanbul'da da pekâlâ çözümlenebilirdi. Haberci bu arada padişahın ordugâhını Zigetvar önlerinde bulmuştu. Ama burada, Dubrovnikiiler'in kuşkulu dostluklarından ve Sokoloviç için, Kaptan-ı Derya'nın daha da kuşkulu olan davranışlarından da önemli şeyler olup bitiyordu.

Kanlı Yürüyüş

Piyale Mehmed Paşa'nın önemsiz ayrıntılarla dolu raporları, sadrazama, Adriyatik'te bekleyen donanmanın başlıca görevini başardığını göstermişti. Kuzeye doğru ilerlemenin eşliğindeki Türkiye'yi Akdeniz yönünden hiçbir tehlikenin tehdit etmediği ortadaydı. Düşmanla karşılaşmak üzere, Zemun ovasını terk ederek daha ileri gitmek için ordugâhı dağıtma emri verildiğinde Sokoloviç'in, savaş alanlarının gerisinde, (bu, başlıca dayanaklarından yoksun kalmış bütün imparatorluk demekti) barış ve düzenin egemen olacağından emin olması gerekiyordu. Çünkü orduyu pek yakında başka güçlükler bekliyordu.

Kararsızlık ve her adımda ortaya çıkan engeller sadrazam için, padişahın araba ya da tahtirevan içinde katıldığı Belgrad seferini bitip tükenmez bir yolculuğa çevirdi. Sultan Süleyman hastalık hastası yalnızlığından çıktığı ya da nehrin öbür kıyısındaki ordugâhta eski günlerinin parlaklığıyla göz kamaştırdığı zamanlar, bu, sadrazamın, her hareketini hazırlaması sayesinde oluyordu. Mehmed Paşa'yı bundan sonra sınavların en zorlusu, sonucu belirsiz olan savaş meydanı bekliyordu. Padişahın, yani ani kararlarından ve beklenmedik tepkilerinden korkulması gereken bu ihtiyarın nasıl davranacağını değil bilmek, tahmin bile etmek mümkün değildi. Tek bir şey kesindi: Vezirden mütevazî sipahiye varıncaya kadar, bu sefere katılanların hepsi, kendilerine göre değerlerini göstermek fırsatını bulacaklardı. Ama padişah belki bunların bazı eylemlerine tamamen beklenmedik bir şekilde tepki gösterecekti. Amaçları ve istekleri çok farklı adamların kumanda ettiği, en ufak değişikliğin, en ufak karışıklığın duraklattığı bir kitleyi savaşa götüren sadrazam, bu çok zorlu sınavlara, tükenmişliğe ve ihtiyarlığa özgü kararsızlığın pençesindeki padişahı da sürüklemişti. Böylece, padişahla orduda olan bitenlerin arasında hapsolmuş bulunan Mehmed Paşa, kontrolü bir an bile elinden kaçırdığı takdirde, kendisi için belki de büyük bir tehlike yaratabilecek bir durumla karşılaşabilirdi. Sokoloviç, şanın nelere mal olduğunu daha önceden kendi zararına da olsa öğrenmişti. Şimdi devletin mührünü taşıma sorumluluğunu, bedeli kellesi olabilecek bir sefere çıkmakla ödediği şu sırada, başarının yolunu izleyen uçurumun derinliğini çok iyi hissediyordu. Zemun'dan sonra kurulan ilk ordugâhta güçlükle-

rin en umulmadık sırada başladığını keşfetti.

Mehmed Paşa, Sultan Süleyman'ın devletin dizginlerini emanet ettiği onuncu sadrazamdı. Bu göreve ondan önce gelenlerin hemen hepsi ve özellikle bu onura Sokoloviç'ten hemen önce ulaşanlar; Rüstem, Ahmed ve Semiz Ali paşalar, onun gibi, padişahın bahsettikleri dışında hiçbir şeye, hatta kendi hayatlarına bile sahip olamayan adamlardı. Devşirme olarak ailelerinden koparılmışlardı, ya da genç kölelerdi. Özel bir eğitim ve padişahın hizmetinde yeteneklerine uygun bir ilerleyiş onları kökensiz, bazen ailesiz bırakıyor, sadece hükümdarın lütfuna ve kendi yeteneklerine bağımlı kılıyordu. Hepsi ilk gününden son gününe kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişimi için kullanılan kölelerdi. İçlerinden bazıları en yüksek görevlere kadar yükselebiliyorlar, ama bunu ancak içlerinde en hünerli olanları başarıyor ve sonsuz bir zenginliğe kavuşuyorlardı. Ama şekli ne olursa olsun, ölümlerinden sonra padişahın, servetlerini devletin hazinesi yararına ellerinden alacağını peşinen biliyorlardı. Yönetme sanatı bazıları için padişahın düşüncelerini, mizacını keşfetmek, hareketlerini anlamlandırmak demekti. Özellikle yetenekli olan daha başkaları, imparatorluğu kendileri yönetiyorlar, fakat efendilerinde bütün kararların onun iradesine tabi olduğu izlenimi uyandırıyorlardı. Bu adamların yaşamlarının gerçek anlamı -yani bir tür kölelik- unutulup gitti. Geride kalan, bıraktıkları büyük eserlerin anıdır. Koruyucu tarih, imparatorluk işlerinde onlara ait olanı iade etti. Ölümlerinden başka, kurdukları, sonra da vasiyet edilen mülklerinin geliriyle sürdürülen dini vakıflar bırakıyorlardı. Dini olmak vasfını taşıdıkları için bunlar, kurucularının ölümünden sonra devlete iade edilmiyorlardı. Bu bağışların bazen gizli bir amacı oluyordu. Kurucunun soyundan gelen yoksullaşmış bir kişi vakfın yöneticiliğini üstleniyor, kendisinden sonra da bu görevi kendi soyundan gelenlere bırakıyordu. Tozdan çıkan ve sessizce toza dönen bu yüksek düzeydeki memurlardan bazıları buna rağmen, bazen adım adım, güç ve etkinlik sahibi oluyorlar, bu da oğullarına ve akrabalarına daha yüksek görevlere giden yolu açmalarını sağlıyordu. Bu olay her şeye rağmen aristokrasinin bir yenilenme süreci sayılmaz; çünkü Osmanlı sistemi için, korunulmasını gerektirecek değerde bir desteği temsil etmiyordu. Yüksek düzeydeki görevlilerin soyu, imparatorlukta onlara ilgi duyulmaması nedeniyle nispeten kısa zamanda unutulup gidiyordu. Padişahlar kızlarını gerçi vezirlerle evlendiriyorlardı ama, bunların erkek çocuk sahibi olmaları yasaktı. Osmanlılar dışarıdan, hatta soyluların saflarından, soyağaçlarına ve güçlerine gelecek tehditlerden sakınmak için kendilerini herkesten yalıtmayı, ayrı bir sınıf olma özelliklerini sürdürdüler. İmparatorluk içinde en yüksek görevlere giden en kolay ve güvenli yol, Hristiyan çocuklarının yeniçeriye veya saray mensuplarına dönüştürüldükleri odalarda başlıyordu.

Bir olay genellikle çağdaşlarının gözünde tarihsel perspektifin o-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

na verdiği görünümünden yoksundur. Sokoloviç, daha sadrazam olmadan önce, kendi yükselişinin, Türkiye’de giderek gücünü yitiren ve padişahın hizmetinde yüksek konumlara giderek daha az ulaşan ünlü ailelerin torunları arasında kin, küçümseme ve alayla karışık bir kıskançlığa yol açtığına tanık olmuştu. Eski Türk aristokrasisinin soyundan gelen bu insanlar sınıf olarak ihmale uğramışlardı; askeriye-den çok ilmiyeye mensuptular ve Osmanlılar’ın sırtından geçinmelerine rağmen onları en azından kendilerine eşit sayıyorlardı, hatta gizliden gizliye onları hor görüyorlardı, çünkü kendileri Anadolu’nun hanedan torunlarıydılar. Görev dağıtımında kendilerine eski kölelerden veya genç yeniçerilerden daha fazla bir üstünlük tanımayan padişahlardan nefret eden bu soylular ve Anadolu’nun hanedan torunları, soylu olmamakla birlikte, kendilerinin yerine yüksek konumlara yerleşenleri mahvetmeye çalışıyor, etraflarında bir entrika örüyor, onların beceriksizliklerini ve cehaletlerini alaya alıyorlardı. Daha çocukken ailelerinden koparılıp Saray’a alınan, yıllar sonra da aynı Saray’ın gözde adamları olan yüksek konumlu kişiler, ataları Hristiyan olan soyluların daha da fazla horgörüsüne ve iftiralarına hedeftiler. Kendileri de mütevazı bir kökenden çıkmış olan bu soylular, iki, üç veya dört kuşak içinde yiğit ve ünlü savaşçılar yetiştirmişlerdi. Giderek yıldızı sönen bu ailelerin ender torunları, özellikle devletin en yüksek konumlarına ulaşarak kendi aristokratik soyağaçlarını kuran ve kök salan bu yeni gelenlere karşı belirgin bir düşmanlık ve horgörüyle tavır alıyorlardı. Yıllardan beri kalabalık akrabalarını eyalet valiliklerine varıncaya kadar şaşılacak bir inatla çeşitli görevlere yerleştiren Mehmed Paşa Sokoloviç, kendi adamlarıyla Türkiye’yi avucuna alırken bu olağanüstü yetenekler, sağlam bir irade ve çelik gibi bir kuvvet de sergilediklerinden, yeteneksizlerin özellikle boy hedefiydi.

Mehmed Paşa, başında hasta ve yitik bir padişahla Türkiye’yi Avusturya’ya karşı savaşa götürürken karşılaşabileceği tüm olasılıkları ve sürekli olarak kesin emirler verilmesini gerektirecek durumları hesaplıyordu. Padişah kendi başına bir kararsızlık ögesi-yken, bir de beklenmedik olaylara gafil avlanmak çok tehlikeli olurdu. Bu nedenle de, Zemun’dan ayrılırken, Arslan lakabıyla tanınan Buda Beylerbeyi Mehmed Paşa Yahyapaşazade’nin, kendiliğinden Avusturyalı-larla çatışmalara girdiğini öğrenince, Sokoloviç çok kızdı. Böylece hem kendi planı engelleniyor, hem de karşısına gereksiz sorunlar çıkıyordu. Çok geçmeden bu davranışların arkasında, yeni sadrazamın seçimine hoşnutsuzluğunu belirten o köklü soylulardan birinin gururlu girişimi olduğunu ortaya çıkardı.

Arslan Paşa, II. Bayezid’in veziri ve damadı olan ünlü Yahya Paşa’nın torunuydu. Yahya Paşa yiğit bir savaşçı ve Üsküp’te çeşitli vakıflarla eğitsel kurumların kurucusu olarak tanınıyordu. Arslan Paşa’nın babası Gazi Mehmed Paşa Yahyapaşazade ise Smederovo bölgesinin valisi ve Buda veziriyken, Slavonya’da savaşarak burada Pe-

zega'yı zaptetmesi ve Avusturyalı General Kazianer'i bozguna uğratmasıyla ünlenmişti. Vakanüvis İbrahim Peçevi onun hakkında, erkek kardeşleri ve özellikle ünlü Bali Bey'le birlikte, 'yüz binlerce Macar'la başka Hristiyanlar'ın kanı içinde yürüdüğünü' yazıyor. 1531'de daha gencecikken babasının Pozega'yı zaptettiği müjdesini İstanbul'a götürdüğü için bölgenin valiliğine atanmıştı. 1559'dan beri Buda'da bulunuyor ve boşuna 'Arslan' lakabını almadığını kanıtlamak için bir fırsat kolluyordu. Ait olduğu cengâver soyu o kadar dal budak sarmıştı ki, sınırlarda savaşmadığı süreler ona artık ne yükümlülük ne de ayrıcalık getiriyordu. Arslan Paşa da, Buda'da, günlerini silah oyunlarına katılmakla ve ona Türk edebiyatında bir yer açan şiirlerini yazmakla geçiriyordu. Başka örnekler de aynı bedende hem bir savaşçının hem de bir şairin barınmasının mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Arslan Paşa'daki yetenekli şair, kendini henüz kanıtlamamış olan, kibirli savaşçıyı kıskırtıyordu. Bu da ne yazık ki sonunda trajik bir anlaşmazlığa yol açacaktı. Soyunun ünü kadar lakabı dolayısıyla da çağdaşlarına, hatta sonraki tarihçilere dehşet esinleyen Buda Paşası, özellikle kendini şairce düşlerinin içinden gördüğünden, daha da güç durumdaydı. Kendini giderek içkiye vermesi ve 'delice cesaret düşünüyü yaşamak için' her gün esrar alması, kendi güçsüzlüğünün bilincini bastırmanın çaresini aradığını ortaya koyuyor. Bu durumda Arslan Paşa'nın, sadrazamlık payesinin Sokoloviç'e verilmesini kişisel bir hakaret olarak algılaması normaldi. İlkbahar başından itibaren padişaha, görünürde II. Maximilian'ın bir tek askerin bile bulunmadığını ve her nereye gitse, Macaristan'ın, önünde açık olacağını bildirmişti. Aslında, herhangi bir emir beklemeden yolu padişaha kendisi açarak, bu işte sadrazama önem vermemekle yanılmadığını göstermek istiyordu.

Zemun ordugâhındaki bekleyiş sırasında tasarlanan plan, padişahın, ordunun en büyük kısmıyla kuzeye, Viyana yolu üstündeki en önemli engel olan Eğri kentine doğru ilerlemesini öngörüyordu. Bu nedenle Petrovaradin yakınında 'tekneler ve koca koca kalaslar'dan yapılmış bir köprü orduyu bekliyordu. Konaklamadan sorumlu Kapıcıbaşı Ali Ağa da çadır bezleri, direkler, ipekli şilteler, kazanlar, kebab şişleri ve tereyağı dolu kaplar taşıyan bir kervanın başında o yöne doğru yola çıkmıştı. Padişahın kafilesi doğuda, iki ay önce savaş alanına varıp hâlâ Gyula, Lenopolje ve Vilagos'u kuşatma altında tutan ve Orta Tisa bölgesini adım-adım işgal eden Pertev Mehmed Paşa tarafından korunacaktı. Aynı zamanda sol cenahı güvenliğe almak için Karaman Beylerbeyi Çerkez Süleyman Paşa ve Bosna Valisi Mustafa Paşa Sokoloviç, Peç yönüne doğru yola çıkarıldılar. Bundan sonra olaylar oldukça dar bir alanda hızla gelişti. Sadrazam en çok korktuğu şeyin başladığına inanmış olmalı.

Düşman topraklarında padişaha yol açmak isteyen Buda Beylerbeyi Arslan Paşa'nın maceralı seferinin Türkiye'nin savaş planında

SOKOLLU MEHMED PAŞA

daha önemli bir sarsıntıya yol açmaması, sırf II. Maximilian'ın, Paşa'nın yenilgisinden yararlanmak yerine kuvvetlerini geride tutması sayesinde oldu. Çektiği esrarların sarhoşluğu içindeki Arslan Paşa, 5 Haziran'da kendini sekiz bin asker ve dört topla Szekesfehervar'ın batısındaki Palota kalesinin önünde buldu. Fakat on gün süren bombardımanlardan ve sur duvarlarına yapılan saldırılardan sonra düşmanın kaleye yardıma gelmek için komşu ormanlarda topladığını haber alan Paşa, kuşatmayı kaldırarak Buda'ya doğru çekildi. Palota'nın yardımına koşan Gyula'nın kumandanı Kont Eck von Salm, bu kez kendisi saldırıya geçti ve Veszprem ve Tata kentlerini baskınla ele geçirdi. Macar vakanüvisi, Kont von Salm'ın Alman askerlerinin, yerli halkın evlerine sığınan Türkler'e ulaşmak için her girdikleri yerde önlerine geleni katlettiklerini yazıyor. Kont ayrıca Veszprem'de camiye dönüştürülen eski katedralin ateşe verilmesini emretti. Bunu haber alınca gerek Sultan Süleyman, gerekse etrafındakiler, yenilgiden çok, Arslan Paşa'nın düşüncesizce girişimine kızdılar. Padişah sadrazama, Buda paşasının davranışına ne gibi bir anlam verdiğini sordu. Sokoloviç, olayların akışını lehine çevirmenin en doğru yolunun bu olduğu düşüncesiyle ihtiyatlı davrandı. Sınır bölgesinde neler yapması gerektiğini defalarca Arslan Paşa'ya yazdığını, fakat bir yanıt alamadığını açıkladı ve şöyle ekledi: "Paşa yetenekli bir adam ve padişahına layık yiğit bir asker olduğundan kendisinden doğrusu bunu beklemiyordum."

Padişahın, Arslan Paşa'ya hıncını unutmaması biraz da, bu yenilginin hemen arkasından iplik söküşü gibi gelen bir sürü şanssız ve onur kırıcı olayın başlangıcı olmasından kaynaklandı. Sadrazam, efendisinin, morali bozuk ve giderek daha bitkin halde yaz yağmurlarına, muazzam bataklıklara ve yoldaki derin tekerlek izlerine, köprüleri sürükleyen kudurmuş nehirlerle, cepheden gelen kötü haberlere zorlukla katlandığını ve yakınıp sızlandığını görebiliyordu. Bir yandan da balmumu rengi almış alınının kırışıkları arasında bahtsız Arslan Paşa'nın akıbetini kararlaştırmıştı. Bu son darbe, hükümdarı sanki diriltmişti. İrade, inat ve meydan okuma gibi duyguların etkisiyle son gücünü de toparladı. Sokoloviç bazen, padişahın yüceliğinin ve görkeminin karşısında gurur duyabildiği günlere dönmüş gibi hissediyordu kendini. Ama yine de ihtiyatı elden bırakmıyor, bu adamın, ihtiyarlığın abartılı geriliminin etkisiyle fazla aceleci ve delice bir karar vermesinden sakınıyordu.

Zemun'dan sonra beklenmedik yağmurların bataklığa çevirdiği Srem'deki yürüyüş, ancak bir yenilgi haberi alınınca gerçek anlamda başlamış oldu. Zigetvar'ın komutanı Kont Nikola Zrinski, Siklos yakınındaki bir gece saldırısı sırasında Trikala bölgesinin valisi Mehmed Bey'i yenmişti. Mehmed Bey'in Tesalya'dan getirilen kuvvetleri, Drava aşılrken padişahın ordusunun sol kanadını korumak için gönderilen birliklerin bir kısmıydı. Mehmed Bey oğluyla birlikte savaş

meydanında kalmış, ganimetten Zrinski'nin payına ise on yedi bin altın sikke düşmüştü. Bu olayları anlatan çağdaş yazarların söz birliği etmiş gibi ileri sürdüklerine göre, padişah, Nikola Zrinski yüzünden savaş planını değiştirmiş ve Zigetvar kentini seferinin hedefi seçerek, Tuna üstünde, bu kez Vukovar yakınında yeni bir köprü kurulmasını emretmişti. Tarihçiler sonradan Türk ordusunun büyük kısmının niçin bu şekilde yolu uzattıklarını merak etmişlerdi. Gerçekten de Hristiyanlar'ın bir zaferi, önemli bir sonucu olmayan basit bir olay olarak kalabilir, birçok benzeri olan Zigetvar gibi tahkim edilmiş bir kent de böylesi önemli bir değişikliği açıklamaya yetmezdi. Romantizme eğilimli yazarlar, bu olayların başlıca aktörleri arasındaki Nikola Zrinski'nin büyüklüğünü vurgulamak için, bu konuyu gerekli gördükleri biçimde aydınlatmaya çalıştılar. Daha karmaşık bir analiz yapmaya meraklı tarihçiler arasında Charles Oman, XVI. Yüzyılda Savaşın ve Sanatın Tarihi adlı eserinde, böylesi anlaşılmaz bir davranışın açıklamasını padişahın aklının karışıklığına ve öfkesine bağlamaktadır. İlginç bir nokta da, Oman'ın, bu açıklamayı, Sultan Süleyman'ın Buda Beylerbeyi Arslan Paşa'yı hedef alan inatçı ve abartılı öfkesiyle desteklemesidir. Padişah, herhalde, paşaların savaş alanındaki kudurganlığından, kabarmış nehirlerin taşmasına kadar, etrafındaki her şeyde kendisine yönelik bir meydan okuma görüyor ve kaderin her darbesine daha da büyük bir inatla yanıt veriyordu. Sadrazam ise padişahı, hazırladığı savaş planı uyarınca yönetemeyince, kendisi de, hükümdarın deliliğine kurban olmaksızın en azından bir hedefe ulaşılana kadar her şeyi olayların gidişine ve ihtiyar Süleyman'ın hastalıklı inadına terk etmişti. Öte yandan, Zigetvar'dan geçen yol uzun olsa bile Viyana'yı savunan düşmana doğru gidiyordu. Vukovar yakınındaki köprü inşa edildi, Kapıcıbaşı da kervanını göl olmuş çayırlardan ve sonu gelmeyen bataklıklardan, tapınağa benzer ormanlardan ve insanların topraktan kulübelerde yaşadıkları köylerden geçirerek, sonunda çadırını kurdu ve hükümdarı Vukovar köprüsünün hemen önünde beklemeye başladı. Ama Süleyman tahtırevanından çıkarılır çıkarılmaz uzun kaftanıyla çingıraklı asasından tanınan Kapıcıbaşı'yı gözleriyle aradı ve derhal başının kesilmesini emretti. Çünkü yürüyüşün yönünü değiştiren ani emirlerin şaşırttığı Ali Ağa, gayretkeşliği arasında duraklardan birini atlamış, bu arada fazla ileriye gitmiş, zavallı padişah da yol uzayınca bitkin düşerek gücünün ne kadar sınırlı olduğunun bilincine varmıştı. Sadrazam, yastıklarının üstüne çökmüş padişahına, Kapıcıbaşı'nın bir emre karşı gelmekle birlikte, akıllıca hareket ettiğini, düşmanın, bir günde iki günlük bir yürüyüşe katlanabilen bir hükümdarın karşısında daha büyük bir korku duyduğunu iddia ederek, Ali Ağa'nın kellesini kurtarmıştı. Gökyüzü aydınlanıyor, akşam da, bataklık ormanların siyah çizgisinin üstünde, uzaktaki bir savaşın kanının içine çöküyordu. Ama bir yerlerde yağmur o kadar şiddetli yağıyordu ki, ku-

duran Tuna, padişahın otağındaki halıyı bile sular içinde bırakmış, köprüyü yıkıp götürmüş, zincirlerini kopardığı kalasları, odunları ve tekneleri sürüklemişti. Sultan Süleyman daha o gece Drava üzerinde, Osijek yakınında, yeni bir köprünün inşa edilmesini emretti.

Yalnız kaban Drava'ya değil, dipleri oynak, sazları keskin, kıyıları da çürümekte olan bataklıklara egemen olacak kıvrımlı ve uyumlu dev köprünün inşaatı, padişahın büyüklüğünün ve son seferinin göz kamaştırıcı görkeminin yeni bir kanıtıydı. Padişahın istediği bu inşaat gerçekten de, görkemli dış görünüşü bir yana, hükümdarın Zemun ovasından beri olayları yönetmek ve yaklaşan ölüm karşısında kişiliğinin çöküşünü unutmak için gösterdiği çaresiz çabaların gerçek bir devamıydı. Avrupalı vakanüvisler, Osijek köprüsünün 1566'daki inşaatının, Türk tanıkların bilmedikleri, fakat bu olayın derin anlamına ilişkin gerçeği içeren öyküsünü birbirlerine aktardılar: "Padişah, Drava'yı aşmak için Hamza Bey'i, yanında yirmi beş adamla alelacele bir köprü inşa etmeye yolladı." Bu ayrıntı, Michel Baudier'nin *Türk Tarihi* adlı eserinde (1631) basit bir anekdot gibi anlatılıyor: "Ancak Hamza Bey geldiğinde, Drava, mendireklerini aşarak kıyılarını öylesine kapladı ki, dev bir okyanus gibi tarlalara yayıldı. Alınan emri yerine getirmenin olanaksız olduğunu gören Hamza Bey, Sultan Süleyman'a, korkunç bir sele dönüşen Drava üstünde köprü kurmanın, bunu bulutların üstünde kurmaktan bir farkı olmadığına dair bir uyarı yolladı. Padişah aynı haberciyi peçete biçiminde siyah bir keten parçasıyla geri yolladı. Bunun üstünde Türkçe şunlar yazılıydı: 'Sultan Süleyman yolladığın haberciyle Drava üzerinde bir köprü inşa etmeni buyuruyor. Geldiği zaman köprü tamamlanmış olmazsa, seni bu keten parçasıyla boğacaktır.' Padişahın emri ve yol açtığı dehşet, olanaksızın gerçekleşmesini kolaylaştırdı. Efendisinin mesajını okuyan Hamza Bey kolları sıvadı ve taşkına rağmen Drava üzerindeki köprüyü on altı günde tamamladı. Beş bin beş yüz arış uzunluğunda ve on dört arış enindeydi. Ve demir zincirlerle birbirine bağlı teknelerle yerine rapt olmuştu. Sultan Süleyman'da yaşlı savaşçı inadı uyanmıştı bir kere. O zamanki inşaatçı algılanışı bu köprünün inşaatında kendini göstermişti: Sulara egemen olan ve insanlar için kıyıları birbirine yaklaştıran biridir inşaatçı. Bu görev yalnız çetin ve soylu olmakla kalmıyordu, kötülük güçlerine karşı verilen savaşın sonuçlarına da bağlıydı. Rumeli ve Anadolu birlikleri tahtaları arabalarla taşır, komşu akarsulardaki ve özellikle Tuna'daki tekneleri toparlarken, padişah oraya buraya gidiyor, altın yaldızlı yeşil yelkenlerinde oturarak çalışmaları denetliyordu. Teknenin dümenindeki Ali Portuk, Avusturya'ya karşı savaşta Tuna filosunun kumandanlığına atanmış olan eski Rodos beyiydi. Karadeniz yoluyla İstanbul'dan gelmişti. Beraberinde getirdiği üç kadırganın Panonya ülkesinde beti benzeri görülmemişti. Ali Portuk, Sultan Süleyman'ın yıllar boyu Boğaziçi kıyılarında dolaştığı yeşil gemiyi de unutmamıştı. Ayrıntıları

çağdaşlarının anlatılarındakilerden pek farklı olmayan vakanüvis Mustafa Selaniki'nin tanıklığı doğruysa, Drava üzerindeki köprü on yedi günde inşa edilmişti. Dört bin sekiz yüz arış uzunluğundaydı ve yüz on sekiz tekne tarafından taşınıyordu. İnşaatin, onu yönetene layık olduğu, hâlâ kabarmakta olan suların onu sarsmasından belliydi. Padişah, eserini, bulunduğu yelkenliden bir kez daha gururla seyretti. Toplar o sırada büyük zaferini selamladılar. Süleyman bu sırada ödülleri dağıttı ve beylere orduyu karşı kıyıya geçirmelerini emretti. 'Yeni ay yılıyla 974'ün ilk günüydü' yani 19 Haziran 1566.

Ordunun en büyük bölümü olan yaklaşık doksan bin asker, Rumeli Beylerbeyi Şemsi Ahmed Paşa'nın komutasında Zigetvar üzerine yürüyüşe geçti. Bu kuvvetler padişahla maiyetine birkaç konak yeri ileriden öncülük ediyordu. Topçu kuvvetleri daha önce yola çıkmıştı. Mandalar, öküzler, develer ve atlar bitip tükenmez bir dizi halinde, oradakilerden birinin dediğine göre, üç yüz parça top çekiyordu. Bunların arasında özellikle çok büyük boyutları nedeniyle *Kazianer* adındaki top dikkati çekiyordu. Adını, onu 1537'de Gorjan yakınında savaş meydanında terk eden Avusturyalı generalden almıştı.

Bir galip gibi köprüyü geçen padişah, birden bitkinliğe yenik düştü. Bu gibi zamanlarda insan son çare olarak, kendisini meşgul edecek bir şeyler, bir gaye arar. Sultan Süleyman birden daha az ciddi, buna karşın ihtiyarlamış ve hasta, somurtkan ve karamsar gözüktü. Hayal gücü, kendi suçları yüzünden hincını davet eden bütün o kişileri gözlerinin önünde canlandırmıştı. Padişah bu ruh halindeyken abartılı bir adalet kaygısından bu hincın hedefi olanları gaddarca cezalandırma aşamasına geçiyordu. O, yoksul halkı ordusunun yağmasından korumasıyla böbürlenedursun, adamlar yoldan uzaklaşıp köylülerden haraç almaya, mallarını çalmaya, evlerini ateşe vermeye başlamışlardı. Muthiş bir hiddete kapılan Süleyman, 'hırsızları ve canileri yakalamaları için' denildiğine göre yüz asker yolladı, sadrazama da hepsini idam etmekle yükümlü muhafızlara göz kulak olmasını emretti.

Padişah, yolu boyunca ardında kafalar bırakarak Siklos'a vardı. Pecs yakındaydı, hükümdarın çevresindekilerden bilgilendirilmiş olanlara bakılırsa, Buda da uzak değildi. Sokoloviç, bir ay önce padişahın kafasının içinde şekillenip taşlaşmış olan şeyin her an gerçekleşebileceğini biliyordu.

Padişah, koynundan çıkardığı bir mektubu Sokoloviç'e uzatarak, "Bunu oku, sonra da yak," dedi. Bu, Arslan Paşa'nın, sadrazamı suçlamak, karalamak ve alay konusu etmek üzere Buda'dan yolladığı mektupların sonuncusuydu. Kendisi için tehlikenin yaklaşmakta olduğunun bilincinde olan Yahyapaşazade, onu sahte cesaretlendirmelerle aldatan tarafından destek aramıştı. Kalemşörlükte usta olduğundan, hicivler yazarak sadrazamı, kahraman özentisi, satılmış bir vezir ve kendi ailesinin koruyucusu olarak betimlemişti.

Mehmed Paşa'yla son hesaplaşmasıydı bu ve çaresizlik kokan

bir jestle padişaha yollanmıştı. Arslan Paşa'nın son mektubu, padişahı, nasıl olsa yapmaya kararlı olduğu şeyi yapma konusunda büt-bütün kıskırtmıştı.

“Arkanda yüce urbalarım var, bu uğursuz süprüntü de onu kirlletmek niyetinde, onun için de bu dünyadan yok olmak zorunda. O na ölüm cezası vermeli, benim emrimi ise sen yerine getireceksin.” Yer Siklos, tarih 2 Ağustos'tu. Bu kararını bildirdikten sonra padişah, muhafızlarının başı olan Burunsuz'un o gün on beş askerle birlikte, atla, Buda'ya gitmesini ve Arslan Paşa Yahyapaşazade'nin kellesini getirmesini emretti. Padişah farkında olmadan, sadrazamına verdiği emirleri bizzat kendisi yerine getiriyordu.

Ertesi gün Macaristan'ın en kaliteli şaraplarının üreticisi olarak ün yapmış Harsany'ye vardıklarında bir sürü çadırın ortasındaki padişah otağı, kasabaya hâkim bir yüksekliğin üstüne kuruldu. Tam o sırada Arslan Paşa'nın, Buda önlerindeki ordugâhından üç gün önce ayrılıp Veszprem ve Tata'nın kaybindan dolayı kendini aklamak için alelacele padişahı karşılamaya geldiği öğrenildi. Herkes her zamanki gibi padişahın etrafında koşuşturuyor, fakat sadece Buda Beylerbeyi'ni düşünüyordu. Hastalıklı bir sinirliliğin pençesindeki hükümdar kararını yardımcılara emir biçiminde ilettili: Yahyapaşazade sadrazamın çadırının önünde idam edilecekti. Sokoloviç heyecanını bastırdı, suçlanan adama karşı kendine kin esinledi ve kendi çıkarlarını başka her şeyin üstünde tutmaya soğukkanlılıkla karar verdi. Dostluğunun Arslan Paşa'ya bir yardımı olmaz, buna karşın, kendisini tehlikeye atardı. Bu nedenle, intikam alma hakkını ve padişahın iradesinin uygulayıcısı rolünü benimsemesi çok daha akılcı olurdu. Akılcı yanı bu kanlı fiilin inandırıcı bir gerekçesinin olmasına çalışacaktı. Arslan Paşa askeri bir yenilgiden dolayı ölümle cezalandırılmayacağına göre, bu özellikle gerekliydi. Padişahın iradesine karşı gelinemese de, ünlü bir beylerbeyinin kellesini uçurmak için daha akla yakın bir neden bulmak önem taşıyordu.

O gün sadrazamın çadırında herkese açık bir toplantı yapıldı. Daha sonra Mehmed Paşa'nın çadırında, vezirlere, paşalara ve çayırda oturan orduya usul gereğince bir yemek verildi. İmparatorluğun ileri gelenleri bal ve tarçınla çeşnilendirilmiş pilavlarını yedikten sonra parmaklarını gül suyuyla dolu kâselerde yıkarlarken, dışarıda yaklaşan atların nal sesleri ve ordunun uğultusu duyuldu. Sokoloviç artık geriye dönüş olmadığını biliyordu. O ana kadar bacaklarını altına alarak oturuyorken, birden ayağa kalktı ve hem olduğundan da uzun görünen hem de kamburlaşmış olan vücuduyla çadırın ağzında belirdi. Arslan Paşa, yanında dişlerine kadar silahlı on dört zırhlı süvariyle at üstünde geliyordu. Sokoloviç herkes tarafından duyulmak için, “Ne diye buraya geldin? Orduyu kime emanet ettin?” diye bağırdı. Beylerbeyine karşı en ağır suçlamayı hazırlamıştı. Bu zat kimseye sormadan kendi girişimiyle ordusunu yalnız bırakmıştı. Sadrazam

devam etti: “Padişah sana beylerbeyliğini layık görmüştü, oysa sen havailiğin ve dikkatsizliğin sonucu İslam kentlerini kafirlere bıraktın! İdam fermanının çıktı bile, lanet olası!” Bundan sonra muhafızların başına döndü. “Bu hainin işini bitirin,” dedi. Çavuşbaşı o zaman paşayı kuşağından tuttu ve “Sultanımızın iradesiyle!” diyerek havaya kaldırdı. Arslan Paşa sadece bir an için padişahı ve mektuplarındaki parlak sözlerden medet umdu. Bunlardan birkaçı da zaten üzerindeydi. Ölmeden önce bazı belgeleri Sultan Süleyman’a vermesine izin verilmesini istedi. Fakat sadrazam değerli ‘mektupları’nı korparırcasına elinden alıp çavuşbaşına yeniden işaret verince, Arslan Paşa durumu kavradı. Bu şair, soylu ailesinin onu mutlaka güçlü bir savaşçı yapacağını sanmış, ne çare ki şarap ve esrar iradesini zayıflatmıştı. Ama birden ısıllı serinkanlılığına ve cesaretine kavuştu. Bir kez olsun kendi kendisinden hoşnut bir tavırla şakalaşarak cellada teslim oldu. Hoca Ayas Ağa ona, “Dünya gelip geçicidir, pişmanlık duy ve Allah’a emanet ol,” dedi. Arslan Paşa, başka yerde işi olan başcelladın yokluğunda onu idama hazırlanan cellat yamağına gülümseyerek, “Haydi oğlum, bir an önce işini gör. Kemendi başparmağınla iyice sıkmayı da unutma,” diye bağırdı. Bu olayın tarihi 3 Ağustos 1566’ydı. Hafızlar bütün gece ölünün başından ayrılmadılar ve iki yanlarına sallanarak yavaş sesle dualarını okudular. Arslan Paşa ertesi gün Buda’ya nakledildi ve babası Gazi Mehmed Paşa’nın yanında toprağa verildi.

Sadrazam, ancak sonuna kadar dayandığı takdirde, bu olaydan muzaffer çıkmış sayılacağını biliyordu. Padişahın kararıyla yeni Buda Beylerbeyi saptandı. Bu, sadrazamın yeğeni olan ve Bosna Valisi olarak cepheye gelen Mustafa Sokoloviç’di (aynı adam bir yıl önce Krupa’yı ele geçirdikten sonra, Petar Erdely’yle arasında çıkan çatışmada düşüncesizliği ve havailiği nedeniyle yenilgiye uğramıştı). Bosna Beylerbeyliği görevi de aynı zamanda Mehmed’in genç kardeşine verildi. Bu kişi de kırk yıl sonra sadrazam olacaktı. Böylece, Sokoloviç ailesinin bütün kollarında zafer ve yükseliş sürüyordu.

Dehşetten donakalmış süvariler son demine kadar gururlu olan efendilerini ebedi istirahatgâhına götürürlerken, padişah törenle Pecs’e giriyordu. Kafilenin başında, babalarının görkeminin yansımasıyla Sadrazam’ın oğulları Kurt Bey’le Hasan Bey atlarını sürüyorlardı. Bütün bu olaylarda hazır bulunan Mustafa Selaniki bu anı özenle kaydediyordu. Sadrazam’ın oğullarının arkasından ulufeciler’in kumandanıyla müteferrikaların ağası geliyordu. Dalgalandıran bayrağın altında beş hafız kutsal savaşın ayetlerini yüksek sesle okuyorlardı. At üstündeki vezirlerin çevrelediği arabasından padişah, yolun iki yanına dizilmiş olan orduyu selamlıyordu. Ertesi gün, 5 Ağustos’ta, iki mil daha ileride o korkunç kale, çevresindeki bayırlarda Türk kuvvetlerinin en önemli kısmının dizili olduğu ve bataryalar tarafından kuşatılmış durumdaki Kont Zrinski’nin Zigetvar’ı gö-

rüş açısına girecekti. Padişah o sabah bir kez daha ata bindi –hemen hemen siyah denebilecek kadar koyu kurşuni renkli bir hayvandı bu ve safkan güzelliğinin örtülmemesi için, çok hafif koşumlanmıştı. Yaşlı savaşçının etrafında maiyeti, bu anın önemini vurgulamak ister gibi, sessizlik içinde at sürüyordu. Padişahın yakınında bulunan Mustafa Selaniki Efendi, çok geçmeden herkesin keşfedeceklerini betimlemekten geri kalmadı.

“Geniş bir ovanın ortasındaki bir tepenin üstünde gururla yükselen kaleyi gördük. Etrafındaki arazi bataklıktı ve sazlar ve çalılarla örtülüydü. Kaleyle, kulelerinin ve duvarlarının inşaatının, günün istihkâmcılığının tüm gereklerine tamamiyle uyduğu çok geçmeden görüldü. Orta kule o kadar müthiş tahkim edilmişti ki, hangi gözlemci olsa bilinçsizce, “Tanrım, insan eli bunu fethedebilir mi?” diye sormaktan kendini alamazdı. Düşman, kalenin birçok kulelerini süslemişti. Bunları kırmızı kumaşlarla kaplamıştı ve kalenin daha etkileyici görünmesi için bazılarını da, kalaylanmış tenekeyle kaplamıştı. Aşağı kent, suyla dolu hendeklerle çevriliydi; bunların üzerine de köprüler atılmıştı.”

18

Zigetvar

Viyana, Türk ordusunun, tahtırevanının içindeki padişahıyla birlikte ağır ilerleyişini casusları sayesinde ta Bulgaristan’dan beri izliyordu. Dolayısıyla İmparator II. Maximilian ile danışmanları, başlayan yılın içinde nelerin olabileceğine dair gerçeğe yakın bir fikir sahibiydiler. İmparator, o zamana kadarki hesaplarından öylesine hoşnuttu ki, Venedik elçisi Leonardo Contarini’ye bu konuda övündü. “Savaş alanına varmak için padişahın doksan dokuz kere konaklaması gerekecek,” dedi. “Öyle olunca da dövüşmek için geride pek az zamanı kalacak. Soğuk ve yakılıp yıkılmış bir memlekette yiyecek sağlamanın olanaksızlığı nedeniyle Türkler ekim ayından itibaren geri çekilmeyi düşünmeye başlayacaklardır.” İmparatorun akıllıca

bir strateji olarak görüp övündüğü şeyler, Venedikli için, onun acınacak durumunun sadece gülünesi bir kanıtıydı. Çünkü aslında diğerleri onun için zaten her şeyi hesaplamışlardı. Kendini savaşa hazırlamaya vakit bulmuş, daha büyük bir ordu kurmak için tam zamanında para da elde etmişti, üstelik istilacıyla boy ölçüşmek için sadece bir adım atması yeterliydi. İmparatorluk kuvvetleri, Maximilian'ın emri üzerine Viyana'yla Komoran arasında kamptaydılar. Györ kumandanı Nikolaus von Salm da, Veszprem'le Tata'nın kanlı işgalinden sonra geri çekilmişti. Bir yıl sonra bu olayların izlerini arayan Vincenzo Beyi Marco-Antonio Pigafetta'nın topladığı bilgiler, Avusturyalılar açısından hiç de onur verici değildi. II. Maximilian'ın ordusu Zigetvar'ın akıbetini kalenin kuşatılmasından on gün önce beklemeye başlamış, kalenin düşüşünün bir hafta sonrasına kadar da pasif kalmayı sürdürmüştü. Roma-Germen imparatorluğunun hükümdarının hareketlerini dışarıdan bütün izleyenler, askeri kuvvetlerine karşı alayla karışık bir küçümsemeyle tepki vermişlerdi. Bazen bir zafer kazanacak olsalar, generalleri bunu Türkler'in inanmakta zorluk çektikleri bir katliamla sona erdiriyorlardı. Başka ülkeler burada sadece bir askeri olgunluk eksikliğinin ifadesini görüyorlardı. II. Maximilian bu arada bir kenti, savunucularını ve halkını feda etmek pahasına, sonbaharı, bir müttefikmiş gibi bekliyordu. İmparator, akıyla alenen övünme ve Türkler'in bu kadar yakınında, Tuna boyundaki askeri birliklerini böbürlenerek denetlemese böylesine alaya, hatta tiksintiye neden olmazdı. Zigetvar'ın kahramanca savunuluşu ise, bayrağı altında savaşılan kişilere zahmetsizce savaşın felaketinden kaçma yolunu açık bırakacak tasarlanmış bir kıyımı andırıyordu. Savunucular, en başta Zrinski olmak üzere, beklenen yardım gelmeyince, kuşatmanın ilk günlerinde bunun bilincine varmış olmalı. Bu da kahramanlıklarını daha da belirginleştirdi. Bu umutsuz mücadele, isteyerek atılan bu ölüm, büyük bir savaşın büyük bir aldatmaca olarak algılanmasını önledi ve yapılanların değerini korudu. Habsburglu II. Maximilian'ın içler acısı rolünü gizlemek için bu olaylar sonradan örtbas edilecekti, ama Türkler'in Zigetvar kuşatmasıyla ilgili garip gerçeği (bunun, padişahın, son rolünü oynayabilmesi için düzenlenmiş büyük çapta bir savaş gösterisi olma gerçeğini) bunlara ekleyecek olursak, tüm savaş, ilgililerin kibiriyle orantılı kanlı bir leke olarak tarihin o korkunç karabasanlarından birinin görünümüne bürünecekti.

Görünüşe bakılırsa, dekor olaya layıktı. Tatlı eğimli bir yamacın üstünde ve küçük kumluk tepeciklerle çevrili bir ovanın ortasında bina edilmiş olan kale, dört bir yandan tembel Almoş suyunun bir kıvrımıyla ve bir bataklık tarafından sarılmıştı. Kale bu hüzünlü görünümü daha da vurguluyordu. Kumdan ve topraktan inşa edilmiş ve üçlü bir hendek sistemiyle çevriliydi. Duvarları tuğladan, yuvarlak bir merkez kulesini kuşatıyordu. Üstünde bir alarm çanıyla nöbet

SOKOLLU MEHMED PAŞA

noktası bulunan kulenin içinde cesarete davet eder gibi barut depolanıyordu. Hendekleri ve bataklığın bir bölümünü aşan bir köprü, kaleden kentin eski, aşağı bölümlerine inilmesine imkân veriyordu. Yığma topraklarla korunan bu kesimde kalaslar ve samanlı harçlardan yapılmış bir yüksek ev grubu suskunluk içinde birbirlerine yaslanmıştı sanki. Daha kısa bir köprü, kolay işlenir bir toprak üstüne yayılmış ve evleri sarkık dallı ağaçların altında kaybolmuş olan yeni kenti eski kentle birleştiriyordu. Sislerin şafaktan sonra bile kolay kolay terk edemediği bataklık kesimde, balçığın içinden fişkıran sazların arasında belki de kente giden, ama ancak bilenler tarafından kullanılabilecek daracık patikalar seziliyordu.

Türkler ufku tıkarlarken Nikola Zirinski kalede Tanrı'ya, kralına, zavallı yurduna ve kuşatılmış savunuculara and içerek, onların iyi günlerini ve kötü günlerini paylaşacağına, onlarla yaşayacağına ve öleceğine yemin ediyordu. Öldüğü takdirde yerini alması için son Hırvat sancak beyi olan akrabası Gaspard Alapic'i uygun gördüğünü bildirdi. Zrinski, yeminiyle öbür savunucuları da aynı şekilde davranmaya davet ediyordu. Bu kahramanca vaadin aydınlattığı kale, hemen arkasından yine bir trajedinin iç karartıcı dekoruna büründü: İnsanlar ölümlerini haklı çıkarmaya çalışacaklardı. İtaat etmeyi reddedecek, üstlerini kızdıracak, savaş esnasında yerlerini terk edecek, aralarında mırıldanıp komplo kuracak, Türkler'in oklarla fırlatılan mektuplarını gizleyecek olanlar için kentin kapısının yanına bir darağacı kuruldu. Zrinski, surun üstüne koca bir haç dikilmesini ve bunun dibinde, üstüne kılıç çeken bir askerin idam edilmesini emretti. Esir düşen bir Türk ağasının herkesin önünde başının kesilmesi, düşmanla görüşmelerle anlaşmak olasılığının peşinen reddedildiğini ortaya koyuyordu. Ortada psikolojik bir sorun vardı. Zigetvar'ın kumandanı ta başından beri bilinçli olarak hayatını kalenin akıbetiyle mi özdeşleştirmişti, yoksa sonunun ne olacağını bilerek, yalnızca topraktan yapılmış bu kenti değil, içinde yaşayan herkesi de kendi trajik durumu, yani peşinen mahkum olduğu ölümü önlemek için sarfettiği çabalarla mı birleştirmişti? Zrinski'nin elinde elli dört top, yeterli miktarda barut, mermi, gülle, zeytinyağ, savaş baltası ve yiyecek vardı. Ama silah taşıyacak güçteki adamlarının sayısı iki bin üç yüz ya da dört yüzdü.

Kırmızı kumaşlarla küstahça bezeli duvarlarına rağmen, dünyadan yalıtılmış olan kalede yüzlerce kadın ve çocuğun katliamı hazırlanıyordu. Tarih genellikle bu tür faciaları unuttur ve yalnızca savaş çabalarını ve bunlara eşlik eden ikilemleri ve yazgıları anımsar. İşte bu kalenin karşısında muazzam Türk kuvvetleri ovaya ve yamaçlara yayılmıştı. Türk ordusunun sağ kanadı hükümetin üçüncü veziri Ferhad Paşa'nın ve Rumeli Beylerbeyi Şemsi Ahmed Paşa'nın, sol kanadı ise beşinci vezir Mustafa Paşa'yla Anadolu Beylerbeyi Zal Mahmud Paşa'nın kumandasındaydı. Onların arasında ise saldırıya

hazır şok birlikleri Ali Ağa'nın kumandasındaki yeniçeriler ve aralarında kahramanlığıyla sivrilen Deli Nasuh Paşa'nın da bulunduğu sınırlı birlikleri yer alıyordu.

At üstündeki padişah, en güçlülerinden beş topun, tam ortalarında Kazianer olmak üzere Rodos Beyi Ali Portuk'un kumandasında şok birliklerinin hizmetine verilmesini ve doğrudan kaleyi döverek bu birliklere yolu açmasını kararlaştırmıştı. Türkler'in, özellikle cepheye geç vardıkları zaman, seferlerini yollarının üstündeki bir kalenin önünde durdurdukları ve savaş yıllarını böylece kapadıkları görülmüştü. Bu kez başlarında yalnız padişahın değil, hemen bütün hükümetin bulunduğu yüz bin askerle üç yüz top, Györ, Komoran ve Viyana yakınlarında imparatorluk askerleriyle boy ölçüşmeye gidecek yerde, askerlerinin sayısı iki bini biraz geçen bir garnizonun savunduğu, topraktan ve kerpiçten yapılmış bir kente saldırıyordu. Bu olayda başka her açıklama ikinci derecede önem taşır. Konu şuydu ki, hükümdarı II. Maximilian tarafından feda edilen Nikola Zrinski, Türkler'in ölmek üzere olan padişahının son savaşı için bir hasım gerektiğinden ötürü ölecekti. Türkler'in, Zigetvar'ı savunan her adama karşı kendi adamlarından onunu kaybettikleri büyük savaş gösterisi 5 Ağustos'ta padişahın kır atının üstünde sahneye çıkmasıyla başladı. Bir ay süresince taraflardan biri saldırıya geçerek kale duvarlarının altındaki bataklığı ve siperleri cesetleriyle doldurdular. Öbür taraftakiler ise kadınları ve çocukları gözlerinin önünde susuzluktan ölerken, bu saldırıları püskürtmeye çalıştılar. Ama her iki taraftakiler de kuşatmanın, bir çadırın içinde emirler verirken gördükleri Sultan Süleyman tarafından yönetildiğini sanıyorlardı. Her iki tarafın paylaştığı bu sanı, Mehmed Sokoloviç'in her şeyi arka plandan yönetmesine imkân verdi. Suçluluk ya da onur yalnız ona ait olacaktı.

Eskiyle yeni kentin etrafındaki çarpışmalar 19 Ağustos'a kadar on beş gün sürdü. Saldırıya geçen Türkler grup halinde hareket ettiklerinden, kale duvarlarının üstüne yerleştirilmiş topçular için kolay bir hedeftiler. Böylece fitilli tüfekler ve silahlı öbür savunucular da kurbanlarını kolayca seçebilirler ya da bir yandan ateş ederken, kaçışan düşmanlarını bataklıkların içine batıp kaybolmaya mahkum edebilirlerdi. Padişah otağında bulunan bir emirin altında 'Bu kentten gerçekten de bıktım' diye yazılıydı. Aynı emirde askerlerin tahkimatlarından saldırıya geçmesi yasaklanıyordu. Daha doğrusu, gerekli hazırlıkları tamamlamadan saldırıya geçmesi yasaklanıyordu; çünkü bu durumda çok sayıda Müslüman askeri boşuna ölmüş olacaktı. Bir keresinde Sokoloviç'in bile ölmesine ramak kaldı. Allahtan ki kâtibi Feridun Bey onu kolundan tutarak geriye çekmişti. Aynı anda bir top güllesi az önce durduğu yere düşerek birçok kişiyi öldürdü. Kenti bombardıman etmek gerekiyordu, ama duvarlara yapılan saldırı, etrafında geçitler açılmadan, yığma toprak tepeler ve sığınaklar inşa etmeden başarıya ulaşamazdı. Ayrıca, araziye egemen oldukları tak-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

dirde, topçular kaleye yaklaşıp orasını mengene hareketleriyle sıkıştırabilirlerdi. Kuşatılanlar bir gece, kalenin etrafındaki vadide zifiri karanlığı siper alan on binlerce Türk'ün, tıpkı bir karıncalar ordusu gibi birdenbire yürüyüşe geçtiğini fark ettiler. Toplar ateş açtı. Türkler de bu diyalogu kabul ederek kendi toplarıyla yanıt verdiler. Fakat siyah karıncalar ordusunun sessiz çalışması sürdü. Şafak en sonunda, geceleyin top ateşinin aydınlığında parça parça seçilen dev tabloyu gözden gizleyen örtüyü kaldırdı. Savunuculardan biri, bütün ovanın, sığınak görevi yapmak üzere kütükler, dallar ve çuvallar dolusu toprağı ve yünü atların, katırların ve develerin yardımıyla çeken adamlarla kaplı olduğunu gördü. Surlardan sürekli ateş edildiği halde, bu çalışmalar, Türkler'in toplarını çekerek aşağı kente ulaşmalarına ve kalenin çevresine egemen olmalarına kadar sürdü. Ama Nikola Zrinski, bundan önce, ordugâhı Györ yakınında bulunan II. Maximilian'a mektup yazarak, bir felaket durumunda eski kenti ateşe vereceğini ve son adamına kadar savunulması için kalenin içine çekileceğini bildirmişti. Zigetvar'ın kumandanı aynen dediğini yaptı.

Delik deşik ve sakatlanmış bir halde ovayı terk eden kanlar içindeki Türk ordusu, surların altında yeniden toplandı ve bir halka oluşturarak duvarları ve yağma topraktan tepeleri giderek daha fazla sıkıştırmaya koyuldu. Çamura bulanarak köstebeğe benzemiş olan *azaplar*, bataklık zeminin sırrını keşfetmişlerdi. Orduya geçit vermek için gecenin karanlığında yeni patikalar açtılar. Kazmacılar bunların sayesinde sazlarla kamışların arasından duvarlara ve mazgal deliklerine kadar sokulabildiler, sonunda da kentin etrafındaki suyu tutan bendi keşfederek bunu tahrip ettiler. Bu kez bataklık alanların yerine yoğun çamur alanları ortaya çıktı. Mermilerin hedeflerine daha iyi ulaşabilmesi için topların yerleri sürekli değiştirildiğinden, bombardıman da daha etkin olmaya başlamıştı. Aynı zamanda, kalenin içine oklarla fırlatılan Almanca, Hırvatça ve Macarca yazılmış mektuplar, vaatlerle savunucuların inatlarını kırmayı ve farklı uluslardan oldukları için aralarına anlaşmazlık tohumları saçmayı amaçlıyordu. Bu mektuplar Vezir Lala Mustafa Paşa'nın yardımcısı İbrahim Bey ve sadrazamın kâtibi Feridun Bey tarafından yazılmıştı. Nikola Zrinski'ye de 'Zigetvar'ı teslim ettiği takdirde, padişahın ona bütün Hırvatistan'ı vereceği' vaadiyle baskı yapıldı. Arkasından, onu oğlunu öldürmekle tehdit ettiler. II. Maximilian'ın yardımcı kuvvetlerine katılmış olan Yura Zrinski'nin sancaktarı ve trompetçisi, bir rastlantı sonucu bir Türk müfrezesinin eline geçmiş ve Zigetvar önlerine getirilmişti. Kuşatılmış kentin komutanına bunun üzerine yanlış yere oğlunun esir düştüğü ve kaleyi teslim etmediği takdirde öldürüleceği bildirildi. Komutanı inandırmak için, ele geçen sancak surların dibine saplandı, trompetçiye de kuşatılanların çok iyi bildiği 'saldırıya davet'i çalması emredildi. Oğlunu Türkler'in elinde görmediği sürece, Nikola Zrinski'nin saldırganlara güvenmesi için bir nedeni yoktu.

Genel saldırı 26 Ağustos pazartesi başladı. Ancak o gün kale duvarlarının üstündeki çarpışma, kuşatmanın başından beri Türkler'in uğradıkları en büyük yenilgiyle sonuçlandı.

26 Ağustos katliamı, bunu yapanlar ne olup bittiğini fark edemedikleri için, birçok benzerleri gibi kendiliğinden son buldu. O vakte kadar Mısır valisi olan ve canayakınlığı nedeniyle Akil Paşa lakabını kazanan Sofi Ali Paşa'nın, Zigetvar duvarlarının altında şehit olduğu haberi Türkler'i fena halde sarsmıştı. Önce Bilge, yaşlanınca da Bağışlayıcı diye adlandırılan Ali Paşa, iyiliği ve anekdotlara konu olan alışlagelmedik davranışları nedeniyle yirmi yıldır bütün Türkiye'de nam salmıştı. Genç bir çocukken Bosna'dan getirilmiş, yıllar sonra Saray'a değerini kanıtlaması üzerine sancak beyi olarak tekrar oraya gönderilmişti (1547). Bu atama, en büyük onurlara ve şan şerefe doğru yükselişinin başlangıcı olmuştu. Zaten İstanbul'daki çoğu vezirin hayatı da böyle bir çizgi izlemişti. Sancak beyi iki yıl sonra bu kez Şehzade Selim'in eğiticisi olmak üzere tekrar Saray'a davet edilmişti. Böylece, tahtın varisinin yakını olmuştu. Sultan Süleyman'ın emri üzerine, Maraş Beylerbeyi sıfatıyla Selim'e, kardeşi Bayezid'e karşı mücadelesinde destek vermiş ve onun tahtını kurtaran yüksek mevki sahiplerinden biri olmuştu. Yıllar boyunca Doğu'da elçilik yapmış, İsfahan'da Şah Tahmasp'ın sarayına kadar gitmişti. Vali olunca da padişahı Bağdat'ta temsil etmişti. Derken 1564'ten itibaren onu Mısır valisi olarak görüyoruz. Sofi Ali Paşa her nereye giderse, uzaklardaki yurdundan bir şeyleri beraberinde götürüyordu. Onun tarzında düşünen ve konuşan maiyeti ve memleketine gidenlere veya oradan dönenlere gösterdiği ilgi sayesinde, doğduğu ülkenin bir kısmı daima yanında oluyordu. Sofi Ali Paşa'nın Bosna'sı soğuk, mutsuz ve somurtkan değildi, ama yine de Bosna'ydı. Orasını bilenlerin hepsi, paşanın içten ve neşeli davranışlarında bu ülkeyi buluyorlardı. Türk vakanüvislerine bakılırsa, Ali Paşa'nın rahat ve doğal bir tavrı vardı, şatafata, törene önem vermezdi ve adaleti kendi bildiği şekilde yerine getirirdi. Söz verdiği takdirde, haydutlara bile özgürlüğünü iade ediyordu ve içlerinden birinin, ona verdiği sözü tutmadığı enderdi. Avusturya seferinden kısa bir zaman önce, 1566 Nisanı'nda Sofi Ali Paşa, Mısır'dan geri çağırılmış ve Kubbe'nin altıncı vezirliğine atanmıştı. Padişahın en yakın çalışanlarının Divan-ı Hümayun'daki sayısı ilk kez beşten altıya çıkıyordu. Çiçeği burnunda vezir bu yeni sefer sırasında padişahla ancak Pecs'de buluştu. Şaşılacak derecede cesur olan bu yüce gönüllü ihtiyar, büyük işlere yolu açan güven ve sevinç söylentilerinin doğmasına neden oldu. Kalenin savunucuları bile bunu fark etmişler ve Sofi Ali Paşa'yı 'Mısırlı Paşa' diye adlandırmışlardı.

Türk kampında, Sofi Ali Paşa'nın ölümünü izleyen umutsuzluk ve üzüntü dönemi iki gün sürdü. Sonra, öfkenin daha da kızıştırdığı savaşçılık ruhu yine canlandı ve dalga dalga Zigetvar duvarlarına yüklendi. Tarih 29 Ağustos, yani Mohaç Savaşı'yla Belgrat ve Buda'nın

SOKOLLU MEHMED PAŞA

zaptının yıldönümüydü. Cesur padişah, hasta olduğu halde, at üstünde yeniçeri saflarının arasından geçti ve saldırı emrini verdi. Saldırı- lar gün boyunca kalelerin kenarlarına kadar ulaştı, ama Türkler bir yığın ölü bırakarak geri püskürtüldüler. Türkler o gün taşkın ve ihti- yatsız bir sabırsızlıkla Zigetvar'ın üzerine atılmışlardı. Öfke ve kaleyi en kısa zamanda ele geçirme arzusu onları almış götürüyordu. Ama taş üstünde taş bırakmadıkça Zigetvar'a sahip olamayacaklarını anla- yınca, saldırılarına bir kez daha üç gün süreyle ara verdiler.

Zigetvar dramının sondan bir önceki perdesi dört gün sürdü -2 Eylül'den 5 Eylül'e kadar. Giderek eksilen Türk birlikleri duvarlara saldırıp merdivenlerinin tepesinden savunucularla göğüs göğüse vu- ruşurlarken, tahkimat yıkmada özel bir eğitimden geçmiş olan yeni- çerilerle azaplar, esasen çatlamış duvarları çökertiyor, onları mayın- larla havaya uçuruyor, kuru sazları, tahtaları ve barutu istifleyerek, kentin bütün surlarını tahrip edip ateşe veriyorlardı. Rüzgâr yangını yayıyor ve yoğun duman bulutlarını savuruyordu. Dumanlar seyrelir gibi oldukça, kendilerini yok edebilecek patlamalar ve ateşe kayıtsız bir biçimde merdivenleriyle çarpışmaya koşan Türkler meydana çıkı- yordu. 5 Ağustos'a rastlayan dördüncü gün, bir *bölükbaşı* (yeniçeri komutanı) yıkanırken arkadaşlarına, "Geçen gece güzel bir düş gör- düm," dedi. "Ben ölüyordum, sizler de hemen sonra o kenti ele geçi- riyordunuz. Ölümümden sonra evde bıraktığım küçük kızım Fat- ma'yı liderimiz Mehmed'e emanet edeceksiniz." İbadetini tamamla- yan bölükbaşı bir merdiven ve bir bombayla fitilini aldı ve toplaşan yeniçerilerine dediği gibi, 'onlara özellikle güçlük çıkaran' kalenin bir mazgal deliğinin altına kadar süründü. Merdiveni duvara dayadı, fitili bombaya iliştiirdi ve mazgal deliğine tıktı. Bomba patlarken şanssız savaşçıyı da öldürmüş, ama aynı zamanda fiçiler dolusu baru- tu da tutuşturmuştu. Yeni bir patlama, tüm kale civarını sarstı ve o an kent duvarlarının büyük bir kısmı havaya uçtu. Türk birlikleri bu yarıktan ilk kez kaleye girdiler. Zrinski, Türkler'i iki kez kentten çı- kardı, sonra, yanında yaklaşık beş yüz askerle tuğladan yapılmış, fa- kat içi barut dolu merkez kulesine çekildi. Bu gerileme sırasında ka- labalık bir savunucu kitlesi, kadınlar ve çocuklar Türkler'in insafına terk edildi. Hemen bütün yiyecekler, silahların ve topların büyük bir kısmı da düşmanın eline geçmişti. Son kıyım yakındı.

Sadrazam, savaşın ileri hatlarında giderek daha sık görülür ol- muştı. Kale için verilen mücadelede olaylar baş döndürücü bir hızla geliştiğinden, sonucun rastlantılara bırakılmaması gerekiyordu. Üs- telik, giderek daha sabırsızlanan padişahın eliyle yazılmış bir mesaj almıştı. Sultan Süleyman şöyle diyordu: "Şan hâlâ mı yolumuzu ay- dınlatmıyor, davullar hâlâ mı zaferi müjdelemiyor?" Sadrazam da o- tağda giderek daha fazla zaman geçirir olmuştu. Dışarıya çıktığında, laf arasında, padişahın bacaklarından acı çektiğini, midesinin sancı- dığını, çarpışmaların yansımalarının onu rahatsız ettiğini ve dinlen-

mek için içeri çekildiğini açıklıyor, padişah adına komutanlara, kaleye yapılacak saldırılara ilişkin emirler ve direktifler veriyordu. Bundan sonra ise, hekim Kaysunizade, Kuran'ı göğsüne bastırarak tutan imam ve aynı Kuran'ı ezbere bilen birkaç hafızla birlikte çadırına dönüyordu. Sadrazam'ın temas halinde olduğu adamların sayısı gideerek azalıyordu, sonunda da iki kişiden ibaret kaldı. Bunlardan biri, bağlılığı ve yeteneğiyle ünlü olan kâtip Feridun Bey'di. Bu kişi, Zigetvar önlerinde müteferrikalık gibi onursal bir görev ve ünvanla ödüllendirilmiş tek insandır (o devirde soyluların, bilginlerin ve sanatkârların arasından seçilen müteferrika soyu kırktı). İkinci kişi ise kısa bir zaman sonra yeniçerilerin komutanlığına atanan ve padişahın muhafızlarının başı olan *silahtar ağası* Cafer'di. Sadrazam o sıralar pek çok sıkıntı çekmişti, ama iş arkadaşlarının hizmetlerini, değerli sadakatlerini ve eşsiz yeteneklerini hiçbir zaman unutmadı. Feridun Bey kısa bir zaman sonra *reis efendi*, yani reis-ül-küttap, daha sonra da *nişancı* olacak, güçlü koruyucusunun sayesinde hattatlık, yazarlık ve vakanüvislik konularındaki eserlerini verebilecekti. Cafer ayrıca Sokoloviç'in damadı ve Mehmed ile Cafer adlarını verdiği iki küçük erkek torununun babası oldu ve sonunda beylerbeylik ve vezirlik konumlarına ulaşabildi. Bir desteğe her ne zaman gereksinmesi olsa, gerekli adamları bulmasına rağmen, Sokoloviç olaylara ancak büyük çabalar sarf ederek egemen olabilmıştır. Padişaha çok bağlı, kapıcı Yakup Ağa bir gece iki buklüm bir halde öldü. Çeşitli söylentiler doluyordu. Zigetvar kentinin fethini bir an önce tamamlamalıydı. Vezir 7 Eylül çarşamba günü son saldırıda hazır bulundu. Tüm heyecanına rağmen padişahın iki üç gün önce eline geçen mesajını kuşağının altında sıkı sıkı tutmayı sürdürüyordu.

Türkler Zigetvar kalesinin iç avlusuna ucu alevli oklar fırlattıkları zaman, kentin ana cephaneye deposunun burada bulunduğundan habersizdiler. Tepesinde bir çanın acı acı çaldığı yuvarlak kırmızı kuleden dumanların ve alevlerin püskürdüğünü görünce, Türkler, sayısız sancağın altında ve borazan, tulum, davul ve kös nağmelerinin eşliğinde o tarafa yöneldiler, birbirini izleyen dalgalar halinde deşilmiş duvarları, toprak ve odun yığınlarını aştılar, bir hendeği daha geçtikten sonra da kaleye girdiler.

Düşmana teslim olmak ya da ölmek arasında bir seçim yapmanın zamanı gelmişti. Nikola Zrinski bir kahraman gibi ölmeyi seçti. Bu nedenle yaveri Ferenz Czernko'dan, ona tören giysilerini getirmesini istedi. "Şu anda ağır bir giysiye değil, içinde rahat hareket edebileceğim hafif bir şeye gereksinmem var," dedi. Önü işlemeli binici ceketini giydi. Altın işlemeli kalpağı tüylerle süslüydü. Alnının yukarısında iri ve değerli bir taşla bir sorguç dikkati çekiyordu. Zrinski, kendisine getirilen dört kılıçtan babasına ait olanı seçti, sol eline de hafif, yuvarlak bir kalkan aldı. Türkler onun üstünde ayrıca altın tellerinden örülü bir zincir buldular ve kılıcının da altın kaplama olduğunu söylediler.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Zrinski kılıcını alırken, “Bununla ilk onurumu, ilk zaferimi kazandım. Tanrı’nın bana nasip ettiği akıbeta de bununla katlanacağım,” dedi. Daha sonra kendisine yüz duka altını getirilmesini ve bunların, ceketinin cebine konulmasını emretti. “Üstümü arayacak olanın ceplerimde hiçbir şey bulmadığını söylememesi için,” diye açıkladı. Ayrıca, kendisi hayattayken düşman eline geçmemesi için, kentin anahtarlarını da yanına aldı. Bu şekilde giyinmiş ve hazırlanmış olarak, dairesinden çıktı ve onu kalenin avlusunda bekleyen savunuculara katıldı. İçine demir parçaları ve mermiler tıkılmış bir top, düşmanın geleceği yöne çevrilmişti. Zrinski, “Ölelim ki şanlılarıyla şerefleriyle öldü desinler,” diyerek, adamlarına, ettikleri yemini hatırlattı. Alevler dört bir yandan kuleye ulaşmıştı. Zigetvar’ın kumandanı Kont Nikola Zrinski bundan sonra bir tek emir verdi: İner kalkar köprünün indirilmesini ve topun, saldıran Türkler’in üzerine ateşlenmesini.

Dumanların gözden gizlediği Nikola Zrinski, sadık bayraktarı Lovro Juranic’in tuttuğu sancağın altında köprüyü geçti ve şaşkına dönmüş düşmana saldıranların ilki oldu. Arkasındaki kuleyi sarmış alevleri yansıtan kılıcıyla ‘karanlık bir bulutun içinden aniden fışkıran bir şimşegi andırıyordu.’ Ama Türkler’in üzerine atıldığı anda göğsüne iki kurşun yedi. Bir top güllesinin parçası da başına rastlamıştı. Kuvvetçe çok üstün yeniçeriler sevinçten üç kere ‘Allah!’ diye bağırarak kalenin savunucularının üzerine atıldılar, ölmek üzere olan kumandanlarını onların ellerinden kopardılar. Zrinski, *Kazianer* topunun üzerine yatırıldı ve orada yeniçeri ağasının emriyle başı kesildi. Türkler, onları bu kadar yoran, sonunda da delice ölüme atılan bir kahramanı, zayıf ve vatan haini birine ait topun üstünde öldürerek, alaya mı almak istemişlerdi acaba? Eğer bu doğruysa, bu olayı izleyecek kıyımlarının da mantıksız olduğunun farkında değillerdi.

En başta yeniçeriler olmak üzere, Türk askerleri kalenin bütün savunucularını öldürdükten sonra, enkazın arasında bağırsan kadınlarla çocuklara saldırdılar. Ferenz Czernko’nun dediğine göre, bunlardan bazılarını paylaşamamışlar ve çekiştire çekiştire parçalamışlardı. Öte yandan, ganimet peşindeki başka askerler yangının pençesindeki kuleye hücum etmeye hazırlanıyorlardı. Küçük tutsak grubunun biraz ötesinde, sadrazam, Kont Zrinski’nin yaveri, sakisi ve haznedarıyla karşı karşıyaydı. Türkler onları sadrazamın çadırına götürürken üstlerinde başlarında ne varsa almışlar, onları aşağılamak için de sakallarını kızartmışlardı. Mehmed Paşa tercüman İbrahim’in aracılığıyla onlara, efendilerinin hazinelerinin nerede olduğunu sormuştu. Genç saki meydan okuyan bir tavırla cevap verdi: “Zrinski’nin yüz bin Macar duka altını, yüz bin taleri ve bin adet gümüş tabak ve bardağı vardı... Bütün bunlar barutla dolu kulede. O yangın olmasa kuleyi asla ele geçiremezsiniz. Zaten siz böyle konuşurken alev baruta ulaşacak ve bütün ordunuz havaya uçacak.” Sadrazam, yanındaki adamına, hemen atına atlayarak kuleye gitmesini ve içeri giren askerleri ya da kulenin

yakınında ganimet uğruna dövüşenleri geri çekmesini emretti. Ama artık çok geçti. Dramın sonu da kendi kadar görkemliydi. Olaya tanık olan Mustafa Selaniki'ye göre Zigetvar kalesinin merkez kulesi muhafızların komutanı daha oraya varamadan yok olmuştu. Patlama o kadar müthiş olmuştu ki, herkes gökyüzünün çöktüğünü sanmıştı. Kule bütünüyle yerden ayrılmış ve havaya yükselip tuzla buz olmuştu... Mustafa Selaniki bu arada üç bin Türk askerinin öldüğünü ileri sürmüştü. Bunlar o yirmi bin ölünün sonuncularıydı; Sultan Süleyman'a yeni bir zâfer kazandırmak için ödenen bedeldi.

Bazı tarihçiler çeşitli kaynaklara dayanarak, Nikola Zrinski'nin kafasının padişahın otağının önünde tam iki gün bir kazığa çakılı olarak kaldığını ileri sürmektedirler. Başka tarihçiler ise, sadrazamın hemen o gün başmabeynciye ölünün kafasını, kalpağını ve altın zincirini Buda'ya Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya götürmesini emrettiğini yazıyorlar. Mustafa Paşa bunları daha uzağa İmparator Maximilian'ın ordugâhına ulaştıracak, orada Kont Eck von Salm'a teslim edileceklerdi. Sokoloviç, Zrinski'nin kılıcıyla kalkanını hatıra olarak sakladı. Zrinski'nin oğlu Yura, sonradan babasının başını Cakovec'e naklettirdi ve Sainte-Helene kilisesinde Zrinski ailesinin mezarına gömdü. Zigetvar'ın savunucularının arasından ender kurtulanlardan biri, daha önce de söylenildiği gibi, dış işleriyle görevli Hırvat Beyi Gaspard Avaliç, bir diğeri de Kont Zrinski'nin mabeyncisi Ferenz Czernko'ydu. Bu kişi, sessizliğin tüm gerçekleri örtmemesi için, olan biten her şeyi anlatmıştı.

19

Ölü Padişahın Emrinde

Mehmed Paşa, kendisine bu denli çok şey veren padişahına, yeniden savaş alanında bulunduğunun, bir kez daha savaş kazandığının ve böylesine tahkim edilmiş bir kenti zaptederek ordusuna Viyana yolunu açtığının düşünüyüşünü yaşatmak istiyordu. Ancak, sadrazamın aldatıcı umutları son dakikada suya düştü.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Zigetvar 7 Eylül'de Türkler'in eline geçmişti. Padişah ise eylülün 5'ini 6'sına bağlayan gece, kendi seferini sona erdirdi. Ölümü ya ihtiyarlıktan oldu, ya dizanteriden ya da belki guttan. Padişahın son günlerine ilişkin en çok belgeyi inceleyen ve tahlil eden modern tarihçi Joseph von Hammer'in varsayımı, bu. Yakın tarihli bu bilgileri birer tanı olarak yeniden incelediğimizde ölümüne öncelik eden yıllarda Sultan Süleyman'ın bir sklerozun kurbanı olduğu, bunun yalnız aklında bozukluklara yol açmakla kalmayıp tüm organizmasının kokuşmasına neden olduğu anlaşıyor. Kanını tüketen ve kriz sıralarında onu iki büklüm eden dizanteriyle ilgili belirtiler ise, ölmeden önce adeta göz göre göre eriyen ihtiyaçlarda sıkça görülen bir barsak kanserinin belirtileri olabilir.

Onlarca yıldan beri sultanına büyük bir sadakatle bağlı Sokoloviç, Sultan Süleyman'ın, tüm hayatının kaynağı olduğunu hissediyordu. Sadrazam, bağımlılık ya da gururun etkisiyle Süleyman'ı bedensel görünümüne varıncaya kadar taklit edenlerdendi. Uzun boyunu kasten kamburlaştırmıştı, uzamış yüzünde karamsar bir anlam vardı, elleri sürekli bir şeylerle meşguldü. Şimdi ise efendisine, fethedilen kentin anahtarlarını teslim edecek yerde, bu ölümün gerektirdiği geleneksel kuralları yerine getirmek zorundaydı. Padişahın otağında imamla hafız, mevlid okuyacaklardı. Sadrazam şimdi bu adamların, padişahın sararmış ve cılızlaşmış vücudunu yıkamalarını, tüy kadar hafifmiş gibi bir kollarından öbürüne geçirmelerini, onu tahnit etmek için, gizlice Zigetvar yakınlarındaki bir yerde gömülecek olan barsaklarını çıkarmalarını seyrediyordu. Belki de efendisini o giydirdi, başına sarığını, sırtına yeleşini, ayaklarına çizmelerini geçirdi. Sonunda her şey bitince imam ve hafızla birlikte yerlere kapanarak efendisinin ruhuna dua etti. Olanları gören padişahın yaşlı kapıcıbaşı Yakup ağa, bazen köpeklerde görüldüğü gibi, kederinden ansızın ölüverdi.

Şu ana kadar kudretlilerin en kudretlisi olan kişi, öldükten sonra bile yönetecekti. Bedeni kokulu yağlarla ıslatılmış bezlere sarıldı ve görkemli biçimde giydirildi. Etrafında hafızlar, ışığı örtülü lambaların aydınlığında Kuran'dan ayetler mırıldanıyorlar, sallanan vücutları çadırın duvarlarının üstüne dev siyah kuşları andıran gölgeler düşürüyordu. Sadrazam da dışarıda her şeyi efendisinin adına yönetmeyi sürdürüyordu. Çarpışmalar kızışıyor, kahramanların seslerinin uğultuları baş döndürüyor, gece, dehşetin donduruculuğunu yaşıyor, yeryüzü patlamalarla sarsılıyordu. Eser onsuz tamamlanamazdı. Hükümdarlık mesleğinin görkemiyle sefaletini birbirinden ayıran sınır neredeydi? Sadrazamın o ilk dakikalarda bunları düşünmeye fırsatı olmadı.

Bazı vakanüvislere bakılırsa, Sokoloviç hekim Kaysunizade'nin öldürülmesini emretmişti. Hekim bu ölümün tanığı olmuştu ne de olsa. Başka vakanüvisler, duadan sonra yalnız hekimin değil, on hafız-

la imamın da ölümden kurtulamadığını anlatmışlardır. Gerçeğe en yakın olanlar, herhalde hiçbir şey açıklamayanlardır, çünkü hiçbir şey olmadı. Süleyman'ın ölümünü izleyen günlerde, ordu hâlâ olanlardan habersizken, padişahın başı ucunda, Kuran'ı başından sonuna kadar okumayı sürdürdüler. Sadrazam bu dinsel gerekleri ihmal edemezdi, bu nedenle de görevi, kendilerini Tanrı'ya adayanlara, padişaha bağlı olan, onu yıkayan ve onun için ilk duaları okuyanlara vermeyi yeğledi. Ölmüş olsa bile, hükümdarın hizmetkârlarına ihtiyacı vardı. Onu tahnit edilmiş olarak çadırın penceresinin önüne oturtmak, belirli belirsiz kuşkular duyan askerlerin, geçerken onu selamlayabilmeleri gerekti. Her gün padişahın yemeğini getirmek, onun, uzaktan bakılınca dizlerinin üstünde bir peçeteyle tabakların başında otururken görülebilmesini sağlamak gerekiyordu. Çalgıcılar belli bir saatte çadırın önüne geliyorlardı. İçlerinden birinin, çadıra fazla yaklaşmasını, dinlemede olduğu hayal meyal fark edilen padişahın çevresindeki loşluğu bakışlarıyla delmesini önlemek lazımdı. Hafızlar padişaha, hayatta olduğu zaman yaptıkları gibi, dualar okumayı sürdürüyorlar, ona sevdiği usullerde hizmet ediyorlardı. Tahnit edilmiş olsa bile yönetmek ve savaşmak zorunda olan efendilerinin etrafında dört dönüyorlardı. Sokoloviç'in maksadını anlamışlardı çünkü. Üstelik, tarihtekilerin en uzunlarından biri olan bu cenaze töreninin vakarını ordunun taşkınlıklarından korumak gerekiyordu. Bu kutsal adamlar sadrazamın sırrına ihanet etmediler. Ama gelenekleri efsaneye çeviren yasalar uyarınca bunu hayatlarıyla ödemeleri kaçınılmazdı. Çünkü tarihin çıkarları ve Sokoloviç tarafından alınan kararların inanılrlığı için padişahın ölümünü gizlemekten başka çare yoktu.

Padişah kollarının arasında ölürken Mehmed Paşa her şeyden önce harabe haline gelmiş Zigetvar kalesinin etrafında olanca şiddetiyle süren savaşı düşünmüş olmalı. Surlar indikten sonra ordu gerçi kente girmişti ama merkez kulesi hâlâ ayaktaıydı ve üstüne fıskıran kanlardan kızarmıştı. Rüzgâr zaman zaman yas çanının gizemli iniltisini kulaklara ulaştırıyordu. Sadrazam bu anı bekliyordu. Duyduğu elem arasında efendisini unutup yeni durumu ölçebileceğini hissettiği oluyordu. İlk şoku ona, ölen padişahın ölçüsüz görkemi yaşattı. Bu, ruhu için dua ettiği kişinin çekiciliğinin ve herkese esinlediği sevginin bir yansımasıydı. Eskiler arasında bile, (onları anlaşılmaz biçimde nüfuzu altında tutmayı sürdüren) Sultan Süleyman'ın ne zamandan beri, bir yandan tüm uyruklarına güvenlik ve koruma sağlayarak imparatorluğuna en büyük zaferleri ve en iyi yasaları kazandırdığını tamamen anımsayanlar enderdi. Padişah, tüm terk ettiklerine ve en başta sadrazamına, hükümdarlığının uzunluğu ve eserlerin büyüklüğü ölçüsünde ağır bir yük ve kaygılar bırakıyordu. Çadırının penceresinin çerçevelediği gökyüzü parçası henüz solmamıştı, ama savaş öylesine hafiflemişti ki, rüzgâr iniltiyle birlikte bataklıklardaki sazların kof sesini de kulaklara ulaştırıyordu. Kumandanlar gün

doğar doğmaz padişahın verdiğini sanacakları ve padişahınkiler gibi bir lisanla ifade edilmiş emirler almadıkları takdirde, sadrazam için, karışıklıkların çıkmasından, hatta olayların kötü bir sona sürüklenmesinden korkmak gerekirdi. Şu ana kadar olanlar büyük ölçüde Sokoloviç'in eseri idi, ama şu andan itibaren yapılması gerekenler kendisine daha zorlu ve daha tehlikeli gözüktüyordu. Yatağında mecalsiz halde ve etrafında olan bitenlerin belki de bilincinde olmayarak yattarken, üzüntü, elem ve felaket ona, padişahın herkes ve de kendisi için neyi temsil ettiğini daha iyi hissettiriyordu. Mehmed Paşa daha o gece kâatibi Feridun Bey'e ve silahtar Cafer'e, Zigetvar çevresinde ve Macar cephesinin bütününde bulunan askeri liderlere yönelik emirleri dikte ettirdi. Bu sadık kişiler, hükümdarın vezirine yazdığı son mesajındaki elyazısını ustaca taklit ederek, belgeleri kopya ettiler: "Şan hâlâ mı yolumuzu aydınlatmıyor, dümbelekler hâlâ mı zaferi müjdelemiyor?" Hiç kimse bizzat padişah tarafından kaleme alınmış emirler almayı beklemiyor, ama sadrazam en küçük bir kuşku ya da önseziyi ne pahasına olursa olsun engellemenin gerektiğine inanıyordu. Sokoloviç, padişahın öldüğü gece yasından ve duyduğu dehşetin etkisinden kurtulmak gücünü kendinde bulabildi. Bu sınavdan daha da güçlenmiş bir iradeyle çıkacaktı. Denebilir ki, mücadeleyi başarıyla sürdürmek, ordunun erken ayaklanması önünü almak ve bir yandan olaylara egemen olurken, yeni efendisinin gelişini beklemek için, tahnit edilmiş padişahın hayatını ve hükümdarlığını uzatmıştı. Başka bir deyişle Avrupa'nın Muhteşem diye adlandırdığı padişah, büyük yasa koyucu, sadrazamının elinde, oyununu sonuna kadar götürmesine yarayacak bir kukla olmuştu. Ama Sokoloviç'in içinde bulunduğu an çok daha karmaşıktı.

Mehmed Paşa sadaret mührünü eline alır almaz padişahın iradesini yönlendirmeye ve faaliyetleriyle bu kişinin gururunu okşamaya girişmişti. Son askeri seferini başarıya ulaştırmakla efendisinin zaferrinin gölgesine sığınmıyordu. Hemen hepsi padişahın Avusturya seferine katılmış olan, hareketlerini mazur göstermenin veya Malta yenilgisinin intikamını almanın peşinde olan savaşçı vezirlerin arasında Sokoloviç'in rolü başlangıçta özel bir kuşku ya da kıskançlık uyandırmadı. O yine de, özellikle beklenmedik bir şokun, bu adamlarda, varlığından kendilerinin bile şüphelenmediği duygular uyandırabileceğini biliyordu. Kurye Hasan daha sabah olmadan Küçük Asya'nın ıssız köşelerine, Kütahya kentine doğru atını sürüyordu. Malikânelerinin birinde, tahtın varisi Selim'i bulacak, en kısa zamanda ölü babasıyla buluşmaya gitmesi ve saltanatı devralması gerektiğini söyleyecekti. Zigetvar önlerindeki ordugâhta, herkese iletilen emirler uyarınca kesin saldırı için hazırlıkların bir günde tamamlanması gerekiyordu. Olaylar belli ki kontrol edilemez bir hızla gelişmekteydi. En ufak bir karışıklık durumunda, işi, silahını paşaya çevirerek halletmeye heveslenecek olanlar bir kişiden fazlaydı. Mehmed Paşa

buna rağmen savaş alanına arkasını dönerek padişahın otağına girdiği zaman, karanlık önsezileri kafasından uzaklaştırıyordu. Yarın ya da öbürsü gün belki de onu binlerce askeri ölüme göndermekle suçlayacaklardı; onu aynı zamanda da, ileri yaşına rağmen tahtirevanının içinde savaşa sürüklediği ulu kişinin ölümünden sorumlu tutacaklardı. Paşa bu arada ilk projesini bile unutmuştu: İktidardaki ilk yılını savaş alanlarında başarıyla sonuçlandırmak. Unuttuğu bir başka şey de padişahın öldüğünün öğrenilmesinin şimdiye kadar başarılarının tümünü tehlikeye atması korkusuydu.

Efendisinin yanına diz çöktü. Başы boynuna kadar bezlerle örtülü hükümdar, buz gibi soğuk alnı, yarı saydam burnu ve kırılmış sakalıyla, hâlâ hepsine egemenmiş, kafasının içi zenginliğine ve niteliğine ulaşamayan düşüncelerle doluymuş izlenimi uyandırıyor. Mehmed Paşa, bilinçsizce, aynı zamanda tüm içtenliğiyle onun emirleri uyarınca son birkaç saattir yaptıklarının hesabını veriyordu. İkisi de aynı şeyi sık sık birlikte sezinledikleri için, dışarıda öfkelerini gizleyenlerin çok olduğunu, böylelerinin, kaosa, yıkıma, kine, henüz yapılması gerekenleri allak bullak etmeye dayanılmaz bir gereksinme duyduklarını biliyorlardı. Padişah, seferinin zaferin şansıya aydınlanmasını, zafer borazanlarının ve davullarının nağmelerinin duyulmasını istemişti. Paşa bu talebi yerine getirecekti. Ama olanları öğrendikleri takdirde, hemen hemen fethedilmiş kentin çevresinde bulunanların dövüşmeyi sürdüreceklarının, böylece de gece verilen emri yerine getireceklerinin garantisi yoktu. Ya da hep birlikte hakarete başlayacaklar, sonuçta kölelerin en sadığı Sokoloviç, bağıra çağıra ve vahşice, hiçbir çıkışı olmayan, karanlık bir köşeye atılacaktı. Sadrazam bir yandan alçak sesle dualarını mırıldanırken, kulaklarının Zigetvar surlarından gelen gürültülere daha bir duyarlaştığını fark ediyordu. Bunun üzerine, padişahının son zaferi olacak savaşın gidişatını bir kez daha gözlemeye çıktı.

En uzun gün, 6 Eylül günü, aşırı bir gerilim içinde geçti. Mehmed Paşa kuşatmanın tüm ayrıntılarıyla kendisi ilgilenmeye önem vererek, vezirlerle askeri liderleri sürekli bir faaliyet içinde tuttu. Bir gün önce zaptedilen duvarlarla burçlar santim santim aranmıştı. İşgal sırasında Nikola Zrinski'yle kalan savunucuların sığındıkları merkez kulesine son saldırı için dört bir yandan toplar kaleye yaklaştırılıyordu. Özel olarak eğitilmiş yeniçeriler gün boyu alevli oklarla top güllerini hazırladılar. Sadrazam bunca işi arasında sürekli olarak bakışını Sultan Süleyman'ın otağına çeviriyordu. Bu anlarda herhangi bir belirti heyecanını ele verdiyse bile, böylece, padişaha işlerin yolunda olduğunu anlatmaya çalışıyor zannedilebilirdi. Bakışı her ayrıntının üzerinde dururken, bir yandan da sadık Feridun Bey'in özeni ve yeteneği sayesinde otağda ve etrafında sessizliğin ve sükunetin egemen olduğuna emin olmak istiyordu.

Azmin ödüllendirildiği doğruysa, Mehmed Paşa da rastlantılar so-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

nucunda, ertesi gün, yani 7 Eylül'de güvensizliğinden önemli ölçüde kurtuldu. O gün Zigetvar'ın son kulesinin savunucuları, havaya uçması korkusuyla kuleden çıkınca, intikama susamış yeniçerilerin bıçak ve kılıç darbeleriyle karşılaştılar. Kuvvetlilerin zaferi, zayıf olanların vahşice katledilmeleri ve Zrinski'nin topların en büyüğünün üstünde başının kesilmesiyle sonuçlandı. Ama bu, sonuncu felaketi, yani hepsinin büyüğünü önleyemedi. Daha o akşam 'atomlarına dek ayrıışan kulenin' kanlı tozları savaş alanının üstüne dökülürken, giderek yoğunlaşan duman da kalenin kırıntılarını arzuların ve duyguların ötesine, bilincin öbür yanına götürürken, Sokoloviç düşünüyor ve hızla harekete geçiyordu. Zigetvar'ın cesur garnizonu, bu savaşı temsil eden hasımlardan yalnızca biriydi ve sadrazam, bu savaşı Türk ordugâhının tüm adamlarının ortak düşünce biçimini paylaşmadığı için kazanmıştı. Cafer Ağa, padişahın el yazısını taklit etmeyi sürdürerek, sadrazamın emirlerini kaleme almıştı. Buna göre ordunun bir bölümü Zigetvar'da kalarak yakılıp yıkılan kenti yeniden binacecek, öbür bölümü de, Sokoloviç'in, kötü niyetli kavrayışından çekindiği Rumeli Beylerbeyi Şemsi Ahmed Paşa'nın kumandasında tahkim edilmiş Babocs kentine saldırmaya gidecekti. Bütün bunlar, Zigetvar'ın aşağı bölümündeki kiliselerden biri camiye dönüştürüldükten ve Tanrı'ya şükredilmesinin arkasından ödülleri ve nişanlar dağıtıldıktan sonra olacaktı. İmparatorluğun en güçlü üç kalemi: Eski mühürdar, müteferrika Celalzade; başmabeynci Mehmed Çelebi; ve sadrazamın kâtibi Feridun Bey, zaferi anlatan mektupları kaleme aldılar ve padişah adına bütün eyalet valilerine, Kırım Hanı'na, Mekte Şerifi'ne ve İran Şahı'na yolladılar. Mektupları yazanların arasında yalnız Feridun Bey gerçeği biliyordu.

Sokoloviç savaşın sonunu izlerken, sırrını en azından Divan'da kendisine en yakın vezirlere açıklamak zorunda kalacağının -bir daha unutmamak üzere- bilincine vardı. Zigetvar'ın kesin düşüşüyle birlikte durum tamamen değişmişti. Korkulacak bir şey daha kaldıysa, bu, her şeyden önce orduydı, süsü olan yeniçerileriyle birlikte ordu. Bunca kan döktükten sonra kendini yakılıp yıkılmış bir kentte bulan, daha kolay bir zaferi bile karışıklık çıkarmak için fırsat bilen bir ordu... Daha kaygı verici olan ise, bu ordunun, tahttaki bir değişikliği hiçbir zaman şantaajla karışık bir ayaklanmasız kabul etmemiş olmasıydı. Ama bu, hepsini, vezirler divanı kadar imparatorluğun üst düzeydeki kişilerini de tehdit eden bir tehlikeydi. Bu tehlikeyle ise, kişisel ilişkileri ne olursa olsun, ancak kuvvetlerini birleştirerek başa çıkabilirlerdi. Gerçeği kendine saklayıp böylece en ağır suçlamalara hedef olmaktansa Mehmed Paşa, padişahın ölümünün sırrını Divan'ın öbür vezirleriyle paylaşmaya karar verdi. Böylece onları ortak bir görevin etrafında birleştirmiş oluyordu. Neresinden en büyük tehlikenin ortaya çıkacağı belli olmayan bu garip savaşı daha bu yıl başarıyla sonuçlandırmak. Ancak, Mehmed Paşa, özellikle ustaca bir

plan geliştirdikten sonra bu işe girişti.

Sadrazam savaşın hemen ertesinde bütün ordugâhı askeri bir kuşku duyugusunun sardığını hissetti. Bu önsezi henüz sessizdi. Sadrazam otağa döndü ve padişahın yanına oturdu. Hafif bir meltemin buruşturduğu durgun bir su yüzeyini seyrederek gibiydi. Adamlar şimdi kendiliklerinden ya da emirleri dinleyerek ölüleri gömmekle, camiye düzenlemekle ve yıkıntıların altında kalmış ganimeti gün ışığına çıkarmakla meşgul olmalıydılar. Daha sonra ödüllerle nişanların dağıtılmasına sıra gelecekti. Daha şimdiden adamların ruh hallerini ve istemlerini düşünüp kaygılanmanın sırası değildi. Vezirlerle öbür yüksek düzeydeki kişiler, kendi dertleriyle uğraşmaktan padişahı en azından birkaç gün daha rahat bırakırlardı. Onları buraya getiren yol her şeye rağmen zaferin şanıyla aydınlanmıştı ve son bir saldırının başladığı dışarıda, habercilerin yeni bir zaferi müjdelemedikleri an geçmiyordu. Sadrazam efendisine içini döküyordu. Bu zafer padişahındı, kimse bunu onun elinden alamazdı. Padişah hatta daha da ileri gidecekti. Ordusunu nereye gerekirse gönderecek, başka kalelerden de düşmanı kovacak ve bunları tekrar bina ettirecek, en azından bir garnizonu barındıracak hale getirecekti. Yeter ki bugün ve gece olaysız geçsindi (çünkü neler getireceği bilinmezdi). Sadrazam o zaman bir başka akşamın daha sknet içinde başlamasını sağladı. 9 Eylül'e rastlayan ertesi gün bir pazartesiydi. Efendisinin yanında sakin olarak duran sadrazama ordunun içinde bazı söylentilerin yayıldığını, aynı soruların giderek daha fazla sorulduğunu haber verdiler: Padişah neredeydi? Niçin ortalıkta gözükmüyordu? Mehmed Paşa o zaman, padişahın sık sık penceresinin önünde oturduğunun ve bulunduğu yerden, ordunun ne yaptığını gözlediğinin bütün ordugâhta duyurulmasını emretti. Bütün yiğit askerler otağın önünden geçerken padişahlarını görüp selamlayabilirlerdi. Sadrazam daha sonra ordudaki çalkantıyı gözleriyle görmeye gittiğinde, "Padişahın bacakları şiş, çok acı çekiyor. Onun için dışarı çıkamaz," diye bildirecekti. Cami eğer cuma gününe kadar tamamlanırsa padişah o zaman namaza gelecek diyordu sadrazam. Bu şekilde dört gün kazanılacağı kanısındaydı, işlerin yolunda gitmesi koşuluyla bu yeterliydi. Otağın önüne gelen çalgıcılar hükümdarı müzikleriyle eğlendirirlerken, yastıklarının üstünde rahat rahat oturan Süleyman, ordunun, emirlerine uyup uymadığını penceresinden gözüyordu. İşleri cuma gününe kadar ertelemek, padişahın ölümünün de iki gün ileriye atılmasına izin verecek, o vakte kadar zaman kavramı belirsizleşeceği için, zafer yalnız ona mal edilebilecekti. Zigetvar'ın yeniden inşa edilmesi ve ordunun Babocs'a sevk edilmesi emirleri de böylece onun olacaktı.

13 Eylül cuma günü öğle namazı ağzına kadar dolu bir camide kılındı. Bir tanık şöyle anlatıyor: "Herkes padişahın yokluğu yüzünden kaygılanmıştı ki, namazdan sonra haberciler göründüler. 'Beyler, ağalar!' diye başladılar. 'Yarın Divan toplanacak. Hazır olun!' Bu ha-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ber, orduyla komutanlarını biraz sakinleştirdiyse de, gerçekten şüphelenen vezirler öfkeyle karışık hislerin pençesine düştüler. Mehmed Paşa'ya gelince o, planının en büyük kısmının gerçekleştiğini ve görevlerle sorumlulukları bundan böyle devletin öbür vezirleriyle paylaşabileceğini düşünüyordu. Onun emri üzerine, hemen o gece Feridun Bey, yanında hafız ve vakanüvis Mustafa Selaniki olduğu halde vezirleri teker teker ziyaret etti. Bunların gerçekte neler bildiklerini, son olaylar ve ertesi gün Sultan Süleyman'ın başkanlığında toplanacak Divan'la ilgili düşüncelerini öğrenmek gerekiyordu. Sadrazam onlara padişahın otağının kapısına kadar eşlik etti, uzun ve dik gölgesi de ovanın üstünde tahrip olmuş kentin silüetine kadar yayıldı. Ölüm tarlasını örten sessiz gecede ayın ölgün ışıkları, güçlü Kanuni Süleyman'ın ölü olarak yattığı otağın ince hilal bezemelerini yaldıziyordu.

İki görevli tarihçi, nitelikleri sayesinde görevlerini başarıyla sonuçlandırdılar. Genç, çekici ve düşünceli Feridun Bey, yeni edindiği *müteferrika* sıfatından yararlanmasını biliyordu. Derin kavrayışı, etrafını çevirenlerin ve özellikle hükümetin vezirlerinin davranışlarının gerçek nedenlerini keşfetmesine ve bunlardan o kişilere egemen olmak ya da onları kendine bağlamakta yararlanmasına olanak vermişti. Mustafa Selaniki'ye gelince, o, konuşmaları dikkatle belleğine yerleştirdi, sonra da kaydetti. Feridun Bey'den daha genç olup sadece hafızlık payesi vardı. Feridun Bey onun için bir örnek, ona yol gösteren bir meşaleydi. Yapısı gereği, ister istemez, daha mütevazî, daha sabırlı ve daha ketumdu. Gerçeğe bağlı kalarak anlattığı Osmanlı tarihinin görkeminde, insanların kusurluluğunun ve sefaletinin izlerini seçecek kadar keskin görüşlüydü. Mehmed Paşa gibi büyük planları olan bir koruyucusu olduğu için Feridun Bey'e imreniyordu. Paşa, Feridun Bey'e çok şey vaat eden bir meslek yaşamının yolunu açmış, Feridun Bey de kendini şimdiden kanıtlayıp Selaniki'yi koruması altına almıştı. Sadrazam, Selaniki'nin *Tarih*'inde, sağduyusuyla imparatorluğa destek olabilen bir devlet adamı olarak tanıtılır. Selaniki, Feridun Bey'e bağlandı, görkem ve şatafatı ona bırakarak, kendisi, yorulmak nedir bilmeden, bazen ince bir alayla ve de büyük bir beceriyle ilgilendirdiklerini her zaman över nitelikte olmayan bilgiler ve veriler toplamakla yetindi.

Mehmed Paşa kâtibinden, üçüncü vezir Ferhad Paşa'nın, olayların beklenmedik bir biçimde gelişmesi karşısında korkuya düştüğünü öğrendi. Ona göre, ertesi gün Divan-ı Hümayun'u toplantıya çağırarak büyük tehlikeleri göze almak demektir. Allak bullaktı, durumun tüm sorumluluğunu sadrazama yüklüyordu, ama gizli niyetleri varmış hissini uyandırmıyordu. 'Her şeyden haberi olan' dördüncü vezir Ahmed Paşa, Feridun Bey'i korku ve üzüntü içinde kabul etti. Ölen padişaha bu biçimde davranmanın dine aykırı olmasından çekiniyordu. Ama Şehzade Selim'e, gelip saltanat simgelerini alması için

bir haberci yollandığını öğrenince, bu hareketi büsbütün anlamsız buldu ve konuyla ilgisini keserek tüm sorumluluğu sadrazama bıraktı. Malta yenilgisine rağmen görevinde kalabilen beşinci vezir Kızılahmedoğlu Mustafa Paşa, üçüncü ve dördüncü vezirlerden farklı olarak, sadrazamın, tehlikeli girişiminde başarılı olması için Tanrı'ya dua etmekle yetindi. Padişahın Zigetvar'ın yeniden bina edilmesine ve kardeşi olan Rumeli Beylerbeyi Şemsi Ahmed Paşa'nın yöneteceği Babocs seferine ilişkin son arzularını çok iyi anlıyordu. Gerçekten de yeniçerilerin, Zigetvar'ı, yıkıntılarının arasından yeniden yükseltmelerine vezirin göz kulak olması gerekirdi. Kendisi ise bir şehir çocuğu olan şair kardeşiyle ilgilenmeyi üstleniyordu. Gerçi kış yaklaşırken savaşa devam etmeyi uygun görmüyordu, ama aldığı emirleri yerine getirmekle yükümlüydü. İkinci vezir Pertev Mehmed Paşa Zigetvar'da değildi, ama ondan alınan haberler sevindiriciydi. İki aylık bir kuşatmadan sonra Temeşvar kumandanı Hasan Paşa Prodoviç ve Kırım Tatarları'nın yardımıyla 3 Eylül'de Gyula kalesini zaptetmiş ve İenepolye'yle Vilagos'u ele geçirerek, Tisa'nın orta bölgelerinde II. Maximilian'ın egemenliğine son vermişti. Pertev Mehmed Paşa'nın zaferleri, henüz vakit varken başka kalelere de saldırılmasını haklı göstermek için tam zamanında kazanılmıştı. Yeni zaferler düşmana karşı Türkler'in savunmasını daha da güçlendirecekti. Mehmed Paşa, padişahın bu haberleri öğrenmeden ölmesine üzülmüyordu, ama zafer dolu seferi Sultan Süleyman'ın şanına layık biçimde sonuçlanacaktı. Ferhad ve Ahmed paşalar bu durumdan hoşnut değillerdi, ama buna karşı gelme kuvvetinden yoksundular. Başka çıkar yol olmadığından ihtiyatı elden bırakmayıp susmaları, şimdilik olayların dışında durmaları ve Sokoloviç'in tutumunu uzaktan onaylar görmeleri gerektiğini biliyorlardı. Yoksa, bunun tek alternatifi, ordunun yabancı bir toprakta, Maximilian'a iki adım uzaklıkta ayaklanmasıydı.

14 Eylül 1566 cumartesi günü Divan-ı Hümayun toplandı. Bu sonuncu günde ölü Zigetvar kalesindeki önemli olaylar kaydedildi. Böylece, Mehmed Paşa'nın en büyük korkuları son buluyor, padişahı da son büyük zaferine ulaştırmış oluyordu.

Sultan Süleyman hasta ve mecalsiz, kalbi endişeyle dolu ve bacakları şiş olarak, Divan'ın çalışmasını, çadırının dışarıdan bir şeyin seçilmesine olanak vermeyen loşluğunda yastıklarına yaslanarak izliyordu. Eskiden de sarayının Kubbealtı'nda parmaklıklı küçük pencerenin arkasından bu toplantılara katılırdı. Padişahın otağının önünde on iki kazığa dayanan çok büyük başka bir çadır kurulmuştu. Devletin bütün büyükleri burada toplanıyordu. Yemekten sonra bütün ordu sırası olmuştu. Yeniçeri ağası karşılına geçerek söz aldı: "Arkadaşlar! Padişah efendimiz, kazanılan zaferden dolayı sizleri kutluyor. Sizlere mutluluklar ve yeni zaferler diliyor. Askerlik şerefinizin sonuna kadar kanıtlanmasını, aynı zamanda kaleyi tekrar bina edilmiş görmeyi arzuluyor... Hak ettiğiniz terfiler, payeler ve ödüller o zaman sizlere

SOKOLLU MEHMED PAŞA

bahşedilecektir. Padişah efendimiz, dualarım sizlerle beraber, diyor.” Yeniçeriler ilk kez olarak ödüllerin neler olacağını sordular. Yeniçeri ağası, “Ben her şeye kefilim, ama önce padişahın arzusunun tümüyle yerine getirilmesi lazım. Haydi şimdi doğru kaleye gidelim,” dedi. Daha önce duyurulan emirler uyarınca Anadolu Beylerbeyi Zal Mahmud Paşa gerekli malzemeyi toparlayacak, kalenin inşaatı yeniçeri ağasının denetiminde gerçekleştirilecek, Şemsi Ahmed Paşa da ordunun kalanıyla Babocs'u almaya gidecekti.

II. Maximilian, kendisine son dakikada önerileni yapıp Györ ve Komoran etrafında toplu olan ordusunu Estergon üzerine yollamayı ve Türkler'i Zigetvar kuşatmasından caydırmayı reddetmişti. Oturup kalenin düşüşünü sakın sakın bekledi, sonra padişahın seferini sürdürmesi korkusuyla birliklerine Komoran'dan çekilmeleri ve Viyana'ya daha yakın olan Györ yakınlarında toplanmaları için emirlerini duyurdu. Ekim sonlarında Türk ordusunun önemli bir kısmının Belgrad'a doğru çekildiği haberini alınca, aradan çok geçmeden de Sultan Süleyman'ın öldüğünü öğrenince, İmparator, kuvvetlerini dağıtıp savaş galibi edalarıyla Viyana'ya döndü. Ordusunun Tuna üzerindeki yazlık karargâhında, düzensizlik ve bozgun almış yürümüştü. Yağmaya susamış birlikler, ganimeti daha kolay ele geçirebilmek için Györ kentini ateşe verdiler. Böyle bir çözümü öngörmüş olan sadrazam, Şemsi Ahmed Paşa'yı Rumeli birlikleriyle birlikte Babocs, Vizvar, Csurgo ve Balaton Gölü yönündeki başka kaleleri zaptetmeye gitmekle görevlendirmişti; sınır böylece, aynen arzuladığı gibi, Zigetvar kentinin ötelere doğru uzatılmış olacaktı. Öte yandan, Pertev Mehmed Paşa, Mureş'in kuzeyinde yüzlerce köyü, kasabayı ve kenti yakıp yıkmayı sürdürüyor ve ordunun en büyük kısmıyla buluşmak üzere seksen bini aşkın esirle güneye yöneliyordu. Sokoloviç, Şemsi Ahmed Paşa'yla Pertev Mehmed Paşa'ya, işgal edilmiş bölgelerle kalelerin savunmasını önemli garnizonlarla takviye ettikten sonra çekilmeye başlamaları için kesin emir vermişti. Sadrazam ancak bundan sonra ordunun kalan kısmı, vezirler, saray adamları ve bir kez daha tahtirevanının içindeki padişahla, kentin zaptından bir buçuk ay sonra, 21 Ekim 1566'da Zigetvar'dan ayrıldı. Tahtına çıkmaya sabırsızlanan Şehzade Selim'in yeterince yaklaştığını kesin olarak biliyordu.

Düşünenlerin Bayırı

Sultan Süleyman 5 Eylül'ü 6'sına bağlayan gece ölmüştü. Aynı ayın 24'ünde kızıl kalenin topları Osmanlılar'ın başkentine bir imparatorun öldüğünü ve bir yenisinin geldiğini haber veriyordu. O günleri yaşayanların iddiasına göre –bu varsayım sonradan tarihçiler tarafından da kabul edilmiştir– haberci Hasan, Macaristan'daki Zigetvar'la Anadolu'daki Kütahya arasındaki yolu sekiz günde katetmişti. Lalası Hüseyin Paşa, öğretmeni Hoca Ataullah Efendi ve can dostu ve sırdaşı Celal Çelebi'yle çevrili olan Selim, alelacele İstanbul'un yolunu tuttu. İnsanı düşüncesizce savurganlıklara, suçların yücegönüllülükle affına, bazen de vakarı unutturan bir laubaliliğe sürükleyen, ferahlamayla karışık bir heyecanın pençesindeydi. Üç aydan kısa bir süre sonra, tahttaki değişikliğin yol açtığı yenileri ayaklanmaları başkentte yatışmaya yüz tutarken Selim'in ruh hali çok değişmişti. Korkmuş ve tükenmiş, cesareti kırılmış ve karamsarlaşmış, kendisine sadık olanlarla imparatorluğu yöneten danışmanlarına karşı kayıtsızlaşmıştı, ancak bu tür duyguları uzun zaman sürdüremeyecek kadar kurnazdı da. Bunun üzerine devlet işlerine sırt çevirerek kendini bambaşka bir yaşamın zevklerine adadı. Böylece Selim'in saltanatının halkın önündeki ilk üç ayı –belki de son üç ayı– tamamlanmış oluyordu. Bundan sonraki sekiz yılda her ne zaman olayların orta yerinde boy göstermesi gerekse, korku, kuşku ve ruhsal çöküntü geçiriyor ve bu çöküntüyü etrafındakilere de yayıyordu.

Şişman ve âtil Selim, saltanat provası yaptığı Kütahya'dan ayrıldığında olduğundan daha yaşlı gözüküyordu. Aslında kırk iki yaşındaydı ve değişik saraylarında çocukları ve torunları vardı. Öyleyken geçtiği yerlerde çocuksu bir sevinçle artık padişah olduğunu ve kendisiyle birlikte sevinmek gerektiğini ilan ediyordu. Başkentte saraya girişinin törenini bizzat kendisi saptamıştı. Kentin Anadolu yakasındaki Kadıköy'de mola verdiğinde, olup bitenlerden kimsenin haberi olmadığını bile bile, İstanbul kaymakamı İskender Paşa'ya bir haberci yollayarak niçin törenle karşılanmadığını sordurdu. Korkudan titreyen kaymakamın, ilk selam niteliğinde toplar attırmasını beklerken, Saray'ın imrahoru* Hüsrev Ağa'yı da, sarayın önünde, verdiği

*İmrahor: Padişah ahırlarının yönetimi ile görevli kimse

SOKOLLU MEHMED PAŞA

direktif uyarınca koşumlanmış bir atla kendisini karşılaması için tekneyle önden yolladı. Çok geçmeden kendi de karşıya geçti. Saray'a yaklaştığında kalabalığın görkemli kır atın etrafında toplanmaya başladığını gördü. Herkes ne olduğunu, bu atın kimin için hazırlandığını ve niçin top atıldığını merak ediyordu. Hüsrev Ağa o sırada, padişahın üzengilerini tutmanın ve hükümdarı Saray'a sokmanın, i-kisinden hangisine düştüğü konusunda muhafızların komutanıyla tartışmaktaydı. Kendi kendisinden pek hoşnut olan Selim, bu tartışmadan o kadar etkilendi ki şahsen araya girdi. "Bırak onu, Ağa," dedi. "Zavallı Saray'da eğitilmedi, gelenekleri, görenekleri bilmiyor. Sen öne geç ve bize yol göster." Hüsrev Ağa'ya beceriksizliğini ödüllendirir gibi, bir avuç altın verildi. Avusturya'ya karşı girilen savaş ve donanmanın Adriyatik'e hareketi İstanbul'u adeta boşaltmıştı. Tenhalaşmış Saray'da Selim'i selamlamak ve kutlamak için ilk ko-şan istismarcılığıyla tanınan kız kardeşi Mihrimah oldu. Mihrimah gözyaşlarını dindirmekte güçlük çekiyor, hem sevincinden hem de kederinden ağlıyordu, ama şaşkın kardeşinden, elli bin duka altını ö-dünç istemekten geri kalmadı. Arkadan Şeyhülislam ve yasa koyucu Ebussuud Efendi, İstanbul kadısı Kadızade Şemsi Ahmed Efendi, Kaymakam İskender Paşa, hükümetin tüm üst düzey memurları ve başkaca saray adamlarıyla İstanbul'un beyzadeleri ve savaşa gitme-yenlerden ulema ve bilginler geldiler. Selim daha sonra, gelenek ge-reği, atalarının mezarlarını ziyaret etti ve her birine 'altı yüzer altın sikke' armağan bıraktı. Hemen arkasından da 26 Eylül'de, dizelerini yazmaya koyulmuş şairleri tam bir şaşkınlık içinde bırakarak yola koyuldu. Lala Hüseyin, Ataullah Hoca ve Celal Çelebi gibi Kütah-ya'daki kader arkadaşları da onunla beraberdiler. Ölü babası ve sad-razamla buluşmaya giderken çarpışmaların nasıl geliştiği ve orduda-ki durum hakkında kesin bilgisi olmadığından, Selim, önce aldığı mesajın içeriğine uydu. Bu arada Belgrad'a ulaşması on beş yerine, on gün sürdü. Bayram Bey'in evine yerleşti, Zigetvar'a acele bir ha-berci yolladı, sonra ne yapacağını bilemeyerek kendisi de o yöne doğ-ru yola çıktı. Yeni padişah kısa zamanda Vukovar'a vardıysa da, ora-da Mehmed Paşa'nın mektubunu kendisini bekler buldu. Sadrazam yeni hükümdara Belgrad'a dönmesini öneriyordu, çünkü ordu onu görür görmez armağanlar talep edecekti; oysa Zigetvar'da yeterince para olmadığından bu uzak beldede, düşmanın gözü önünde ciddi a-yaklanmalar olurdu. Sokoloviç, işgal edilmiş kentin yeniden bina ve tahkim edilmesi çalışmalarını tamamlatmak zorunda olduğunu ve bunun birkaç gününü daha alacağını ekliyordu. Bu arada, Bel-grad'daki bekleyişin kendisine sıkıcı gelmeyeceğini yeni padişaha hatırlatmıştı: "Rahmetli pederinizin tahta çıkışını izleyen günlerde e-le geçirilen bu kent bugün büyük bir şehir olmuş durumda." Selim'in itiraz etmeden Belgrad'a dönüşü Mehmed Paşa'yı muhakkak ki ra-hatlatmıştı. Zira Zigetvar'da ordu, Sultan Süleyman'ın ölümünden

hâlâ habersizdi, Selim'e gelince, babasının ne halde olduğu aklından bile geçmiyordu.

Eskisinin yıkıntılarının arasından yeni bir kent doğuyordu. Binlerce asker her gün arabalarla yapı malzemesi getiriyorlar, çitlerin arasını toprakla dolduruyorlar, kazıklarla duvarlar dikeyiyorlar, topları yeniden bina edilmiş surların üstüne çekiyorlardı. Sokoloviç'in her gün üstlenmek zorunda kaldığı bu ağır görev, Avusturyalı komşusuna duyduğu horgörü-yü haklı kılıyordu. Vezirler, paşalar ve beyler önceleri can sıkıntısından kıvranıyorlardı, ama Sokoloviç'in, toplu bir karışıklıkla sonuçlanabilecek bir savaş zafere dönüştürmek için tüm gücünü harcadığını anlamakta gecikmediler. Sırf kendi iradesiyle askerleri çalışmaya zorluyordu. Mehmed Paşa, bu irade zayıfladığı anda ordunun bozgunu yaşayacağını hissediyordu; korkağın biri ve bir yalancı kahraman olmasa, Viyana'daki imparatorun neler başarabileceğini düşünmekten bile korkuyordu. Sadrazamın iradesi karşısında pes eden askerler, büyülenmiş gibi gidip geliyorlar, kararsız ve yitik, dişlerini gıcırdatarak veya çocuk gibi ağlayarak emirleri yerine getiriyorlardı. Mehmed Paşa onların, aralarında fısıldaşarak ikide birde padişahın otağına baktıklarını, ancak, soru sormaktan ya da bütün gerçeği öğrenmekten çekindiklerini fark ediyordu. Askerler sadece kale inşaatını tamamlamak zorunda olduklarını, bundan sonra ücretleriyle ödülleri-ni alacaklarını ve terfi edeceklerini biliyorlardı. Yaşadıkları bunca musibetin sonunun yaklaştığını sezinliyorlardı, ancak, öylesine bitkindiler ki çalışmamak için ayaklanmak şöyle dursun, çalışma gücünü bile zor buluyorlardı. İçlerinde bir şeyler kıpırdıyordu, şeytani bir şey, ama bunun ne olduğu henüz pek o kadar belli değildi. Sadrazam, askerlerin geceleri giderek daha sık, büyücülerin, astrologların ve saralıların etrafında toplaşarak, kendilerini bekleyen akıbeti tahmin etmelerini ya da kehanette bulunmalarını istediklerini öğrenmekte gecikmedi. Hurafeler Mehmed Paşa'yı daima kızdırdı. Ancak bu kez tepki göstermekten çekindi. Kısa bir zaman sonra da ücretler ödendi, at kuyruğuyla süslü mızraklar yere saplandı, davullarla haberciler de hareketi müjdelediler. Ordu, aslında kimsenin emretmediği zorlamalı bir yürüyüşe geçti. Gerçeğe dönmüşler ya da bir seraba kapılmış sürükleniyorlardı. Arkalarında sadece hiçbir şey olmamış gibi gururlu ve tam, eski gücüne kavuşmuş bir kale kalmıştı.

Dönüş, düzenin korunmasını kolaylaştıran çok sayıda törenle başladı. Mehmed Paşa, saltanat arabasının etkileyici ve çok vakur bir maiyetle seyahat etmesinde ısrar etmişti. Böylece, uçsuz bucaksız ovada yerleri eze eze atlarını sürerek, padişahın etrafında toplaşan orduya örnek olacaklardı. Yeniçeri ağası bu kafilenin başında ilerliyordu. Adamlarının mizacını iyi bildiğinden, durumun ezici yükünü ve içerdiği tehlikeleri Sokoloviç'ten sonra en iyi hisseden kişiydi. İmparatorluğun yüksek düzeyli görevlileri ve yüce kişileri, vezirlerle maiyetleri, tören atlarını yularından tutan muhafızları, saltanat arabası-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

nın önünde, habercilerin sevinçli bağırışları, davulların kulakları sağır edici gümbürtüsü ve borazanların ötüşü arasında ilerliyorlardı. Seferlerden sonra ordunun dönüşü, zafer sonrasında ganimet yüklü olduğu zamanlar bile, ender olarak düzenli olurdu. Bütün kitleler gibi ordu da başarısı oranında bozulmayı, yakıp yıkmayı ve kirletmeyi kendine görev bilirdi. Güçleri kesilmeye yüz tutan ve kendilerini neyin beklediğini bilmeyen askerler Zigetvar önlerinde egemen olan gerilimi, şimdi, sabah çiyinin beyazlattığı ıssız ve çıplak kırlardaki uzun yürüyüş izliyordu. Sokoloviç, ağgözlülüğün pençesinde yolculuk ettikleri zaman bile insanların, sonunda, uzun çabalarından yorgun düşerek kendi içlerine kapandıklarının bilincindeydi. Birbirlerini fazla tanıdıklarından birbirlerinin sinirine dokunur, dalaşmak için sebep ararlardı. Bu kez öfke patlak verdiği takdirde, selin ilk sürükleyip götürceği şey hiç kuşkusuz Sokoloviç'di. Hem şu sırada öbür vezirlerin akıllarından nelerin geçtiğini kestirmek olanaksızdı çünkü onlar da askerlerin öfkesini kışkırtmamaya her şeyden çok özen gösteriyorlardı. Öte yandan, aşağılık danışmanları arasında yola çıkan yeni padişahın niyetleri de hiç kuşkusuz kestirilemezdi.

Ova çok kez etraflarını bataklıklar ve meşe ormanlarının karanlığıyla sarıyordu. Padişahın ölüsü çoktandır bozulmuş, meraklılar tarafından loşlukta hayal meyal seçilebilmesi için saltanat arabasının uzak köşesine oturtulması bile olanaksızlaşmıştı. Sokoloviç bu nedenle arabaya saray adamlarından birini oturtmuştu. Bosnalı olan bu zat, Hasan Ağa, Saray'da çok saygı gören bir kişiydi. Soluk yüzlü, kemer burunlu, tüysüz çeneli ve çelimsiz görünüşlü biriydi. Boynu sarılıp sarmalanmış olan Hasan Ağa, hiç kuşku uyandırmadan sağa sola selam veriyordu. Sadrazam, padişahla görüşmek, ordunun durumunu ona bildirmek ve bildirileri ona okumak ister gibi zaman zaman at üstünde arabaya yaklaşıyordu. Yol öylesini gerektirdiği zaman, tablo değişiyor, Süleyman'ı, içi kadife kaplı ve perdeleri sıkı sıkı kapalı bir tahtırevana taşıyorlardı. Tahtırevanın içinde sadrazamın gelecekte damadı olacak Cafer adında soylu bir genç oturuyor, bu Cafer, padişahın sesini taklit ederek, Sokoloviç'in raporlarına tiz bir sesle yanıt veriyor, bazen de yine padişahın elyazısını taklit ederek kısa mesajlar kaleme alıyordu. Cafer Ağa bazen kıpırdıyor ve rahat etmeye çalışıyormuş gibi tahtırevanı sallıyordu. Çarpışma alanlarından uzaklaşırlarken Mehmed Paşa birçok sipahi birliğini terhis etti ve yalnız başlarına evlerine dönmelerini emretti. Oldu bitti her ayaklanmanın çekirdeğini oluşturan yeniçerileri İstanbul'a kadar götürmesi gerekse bile, yeni padişahın onu beklediği Belgrad'a varmadan önce hiç değilse eyaletlerden gelen birlikleri uzaklaştırabilir, ayaklanmaların onlara kadar yayılmasını önlerdi. Sadrazam, kendisinin bile gücünün, iradesinin ve hünerlerinin sınırına vardığını fark ediyordu.

Mehmed Paşa Belgrad'dan dört durak önce hafızları çağırdı. Tarih 24 Ekim'di ve şafağın sökmesine dört saat kalmıştı. Sultan Süleyman

kırk sekiz gün önce tam bu saatte ölmüştü. Başka beş hafızla birlikte o sırada padişahın saltanat arabasının etrafında bulunan Mustafa Selaniki, “Vakit geceydi, bir ormanın kıyısından geçiyorduk, manzara hüznü vericiydi,” diye anlatıyor. Hafızlar birden yüksek sesle duaya başladılar. Askerler birkaç meşale ve fenerin ışığında uykulu halde sendeleyerek ilerlerlerken, padişahın sağında ve solunda yürüyen üçer hafızın sesleri karşılıklı olarak gecenin sessizliğinin içinde yükseldi. Ölenlerin ruhu için okunan Kuran’ın birinci sûresi Fatih’a başlamışlardı.

Hafız Mustafa, “Vezirler, Sultan Süleyman’ın ölümünü daha uzun zaman gizli tutmadıklarına anında pişman oldular,” diye bildiriyor. Başka işlerle meşgul olan ordu bilinçsiz olarak bu anı bekliyor, kendini buna hazırlıyordu. Hafızların sesi karanlık sessizliğin içinde yükselir yükselmez hepsi daha ilk dizeden itibaren ne olup bittiğini anladılar. Hafız, “Ordu ansızın durdu. Üzüntü ve gözyaşları ilerlemelerini engelliyordu,” diye anlatıyor. Hepsi yüksek sesle sızlanıyor, “Vah biz zavallılar, Sultan Süleyman Han!..” diye inliyorlardı. Vezirler ve öbür ileri gelenler, padişaha en yakın devlet adamı sıfatıyla üzüntülerini dile getirmek ve baş sağlığı dilemek için Mehmed Paşa’nın etrafında toplastılar; kusursuz bir aktör gibi rol yaparak, Sultan Süleyman’ın ölümünü kendilerinin de şu anda öğrendiklerine orduyu inandırdılar. Mehmed Paşa, yenicilerin ağlayıp sızlanmalarının, şiddetli heyecanların daha çıkarıcı duygulara yerini bırakana dek süreceğini biliyordu.

Gün doğarken, sadrazam hâlâ gözyaşları içindeki askerlerin önüne atı üstünde gelerek onlarla şöyle konuştu: “Yiğit erlerim, niçin durdunuz, niçin ilerlemiyorsunuz? Bizi o kadar uzun yıllardan beri yöneten padişaha minnettarlığımızı kanıtlamamız gerekmez mi? Onun adına dua edip ‘Allah büyüktür, Muhammed de peygamberidir,’ diye haykırmayacak mıyız? Görevimiz, naaşını başlarımızın üstünde, babasının son arzularını yerine getirmek için sizleri Belgrad’da bekleyen Selim Han’a kadar götürmek değil midir? Çünkü rahmetli sultanımız sizleri unutmadı, sizlere armağanlar verilmesi ve ücretlerinizin arttırılması için emir verdi. Cesur olun, bırakın hafızlar duaları okusunlar, bizler de yolumuza devam edelim.” Bağırışlar sadrazama yanıt verdi: “Kuran tüm acılarımızın devasıdır.” Ordu böylece, sonunda düşüncesini ifade etmeye duyduğu bilinçsiz isteğin etkisinde hızlı adımlarla harekete geçti. Sirmiya ovasında şaşılacak bir koşu başlamıştı. Zavallı hafız, “Bu yürüyüşe dayanılması öylesine güçlü ki, hepimiz yorgunluktan yıkılıyorduk,” diye anlatıyor. Kuran’ın ayetlerini hiç aralıksız okuyan ordu, namaz zamanlarında ovanın ortasında bir yerlerde duruyor, sonra yine koşusuna devam ediyordu. İnsanların, aşırı bir çabanın ve heyecanın eşliğinde kendilerini ifade ettikleri ve hazırladıkları kolektif trans hallerinden biri oldu, bu. Vezirler Mitrovica’ya gelince, Belgrad’a haberciler yolladılar. Selim’den a-

talarının tahtını kabul etmesini ve tüm ordunun, ona bağlılığını karşısında ifade etmesine izin vermesini rica ediyorlardı. Sokoloviç, daima desteklediği ve öğütler verdiği, ayrıca, yirmi yaş büyüğü olmasına karşın damadı bulunduğu şehzadeye, imparatorluğun başına en iyi ne şekilde geçebileceğini ayrıntılı biçimde izah eden ayrı bir mektup yazmıştı. “Allah isterse, Belgrad’a geldiğimiz zaman çadırın önünde dört direk üzerine bir kameriye oturtmalı. İstanbul’dan getirilen ve rahmetli efendimizin, ‘Bu taht belki de oğlum Selim Han’a nasiptir ve onun gururu olacaktır,’ dediği taht bunun altına yerleştirilmelidir. Tahta çıkma töreni orada mutluluk ve başarı işareti altında yapılmalı, hizmetkârlarınız da gereken düzenle taht-ı şahanenizin dibinde yerlere kapanmalıdırlar. Ayrıca, ordu, yüce atalarınızın koydukları âdetler gereği armağanların dağıtılacağını ve terfilerin yapılacağını sizin ağzınızdan öğrenmelidir. Orduda yerleşmiş bu âdet adeta yasalaşmıştır.” Selim’e yazdığı bu mektupta, sadrazam, özellikle ordunun onun, “Arzu ve iradem herkese, ona ait olanı vermektir,” demesini istemesi üzerinde duruyordu. Padişah orduya hitaben yaptığı konuşmadan sonra saltanatının ilk gününü rahmetli babasının ruhuna dualar okuyarak ve kendisine baş sağlığı dilemeye gelecekleri kabul ederek tamamlamak zorundaydı. Bu olaylara tanık olanların raporlarına bakılırsa, Sokoloviç, tüm çevresini ve padişahın ölüsü kadar dirisini de zorladığı bu sabır ve aldatmaca oyununa Belgrad önlerinde son vermişti. Artık arzu edilmedik bir sürprizle karşılaşmayacağını düşünüyordu. Selim’in onu, iradeleri kıran ve fikirlerini kabul ettiren bir hükümdarın tutumuyla karşılamayacağından emindi. Gerçekten de Selim zayıf biriydi, tehlike de ondan değil, zaman içinde onun ruhunu ve bedenini ele geçirebilenlerden geliyordu.

Padişah olmanın sevinciyle sabırsızlığını yaşayan karmakarışık düşüncelerin pençesindeki Selim, Mehmed Paşa’nın mektubunu aldığı anda saray adamları ve başka asalaklarla çevriliydi. Ataullah Hoca fikrini belirtti: Selim İstanbul’da nasılsa tahta çıktığına göre, başkaca törenler şimdilik gereksizdi. Ayrıca, orduya armağanlar yağdırarak para ziyan etmenin de zamanı değildi. Sadrazamın mesajının asıl amacı tören esnasında kendini ön plana çıkarmak, böylece hükümdarı da aşmaktı. Yalnız Mehmed Paşa’yı değil, bütün vezirleri hedef alan Lala Hüseyin, “İstanbul’dan gelmemiş olsak ne yapacaklardı? O zaman da yeni törenler isteyecekler miydi?” diye sordu. Celal Çelebi daha da ileri giderek, konuyu tarihsel boyutlarıyla ele almayı yeğledi. “Eskiden Osmanlı sultanları ancak ordu kılıçlarının altından geçtikten sonra tahta çıkabilirlerdi. Gerçek bu,” dedi ve ekledi. “Ama bugün durum değişti, çünkü siz tahta yasal yoldan, veraset yoluyla sahip oldunuz.” Böyle danışmanları olunca, yeni padişahın olayların içine batması, böyle olunca da çok geçmeden saltanatın getirdiği mutluluğa ilişkin hayallerini kaybetmesi kaçınılmazdı. Sokoloviç’e, babasının cenaze törenine hazırlandığını, şimdilik yeniçerilere ödül dağıt-

mayı düşünmediğini bildirdi. Herkesten önce oraya gelen sadrazamın adamları tarafından, yukarı kentin karşısında, imparatorun yamacı üstüne Süleyman'ın çadırı kurulur kurulmaz, Selim maiyetiyle birlikte içeri girdi.

Sadrazam, ölü padişah ve orduyla birlikte Zemun ovasını aşır Belgrad ufukta belirirken Sava Nehri'nin kıyısındaki kumluk bir yamaçta mola vermişti. O sırada Selim'in yanıtını aldı. Mehmed Paşa, tarihin de belirttiği gibi, bu kente daha önce de gelmişti. Kalesiyle ve topraklarını sulayan nehirleriyle ünlüydü burası. Geniş ufukların karşısında düşünceye dalmayı sevenler için çok hoş bir kentti. On beş yıl önce Mehmed Paşa ordusuyla birlikte kışı burada geçirmiş, buradan hareketle Banat'la Erdel'de sefere çıkmıştı. Surlar ve kuleler yerli yerinde kalmıştı, ama şimdi yeni bina edilmiş kubbelerle minareler tepelerinden bakıyordu. Şurada burada yeni saraylar görülüyordu. Gemiler de daha fazlaydı. Ve her iki yanda, Sokoloviç'in önceki gelişinde var olmayan yeni semtler, çıplak dallı ağaçların altından nehre doğru iniyordu. Sokoloviç eskiden bu yamaçlardan, Avrupa'yla Türkiye arasında bocalayan Erdel'le ilgili olarak Keşiş Corci Utjesenoviç'le mektuplaşıyordu. O devirde yalnızca politik basiret ve diplomatik beceri kadar, edebi bir dil ve bilgiyle savaşıyorlardı. Derken İstanbul hükümetinde birisi çabalarını engellemiş, öbür taraftan biri de ihtiyar kardinali bıçaklamıştı. İlkbaharda savaş tekrar başlamış, fakat her şeyden önce düşmana saygı duyulmasına yol açan gizli bir düello olarak değerini kaybetmişti. Şimdi de Belgrad duvarlarının önünde sadrazamın son çabası da boşa gidiyordu. Eskiden gençken, savaşların kahramanca erdemlerle kazanılmadığına, politikanın da edebi tümcelerle yönetilmediğine inanmıştı, şimdi de derin bir yeis duyarak, kendini zorladığı olağanüstü çabaların gerçekten de gerekli olduklarına duyduğu inanç sarsılıyordu. Ölü padişahla, vezirler divanı, askerlerle, herkesten önce de kendi kendisiyle az boğuşmamıştı. Bütün bunlar ise yeni efendisinin parmaklarının arasında kırılmış, dağılmış, parçalanmıştı. Cesareti kırılmış, kızgın ve üzgün Sokoloviç bütün bu çabaların, şu ana kadar çektiği tüm sıkıntıların, yabancı bir yük, bedeninin ölü bir bölümü, yatıştığı zaman bile uyuşmuş olarak yerli yerinde kalan bir sızı gibi benliğinden ayrıldığını hissediyordu. Sadrazam, sadık dostu Feridun Bey'e, "Vezir, görevi gereği fikirlerini açıkladığı, padişah ise, devlet işlerinden haberi olmayanlara danıştığı zaman işte böyle oluyor," dedi. Bu bekleyiş sırasında bir tek şeyden emindiler: Ordu ayaklanacaktı. "Bu, bozgunun başlangıcı olacak. Çünkü öbürleri sağduyu sahibi olabilir, çok şey de bilebilirler, ama onlara sır vermemeli... Padişah sözümüze önem vermiyor. Konuşulmasına izin vermiyor, kendisi de konuşmuyor." Sokoloviç bu arada endişelerini bir kez daha dile getirdi: "Zavallı Lala Mehmed bu koşullar altında nasıl dengeyi sağlayabilecek?" diye ekledi. Feridun Bey, (sonradan esef etmemek için) padişaha tekrar mektup yazılma-

sını önerdi, fakat sadrazam kesinlikle reddetti. “Acaba hâlâ sadrazam mıyım?” dedi. “Padişah belki de yerime başkasını atayacaktır. Bu da, ‘Yanılığa düştün,’ demektir.” Sadrazamın kâtibi başka öneride bulunmayacak kadar efendisini iyi tanıyordu. Belli ki Selim’e kırılan, onun danışmanlarına sinirlenen Sokoloviç, en azından son bir hesaplaşmada her şeyi bir kenara iterek, salt çıkarlarını korumak için, kalan gücünü ve iradesini toparlamaya çalışıyordu. Her şeye yeniden başlayacak, öncekilerden farklı yeni çabalar gerektirecekti. Sadrazam bu kez de durumun üstesinden gelebildiği takdirde, Zigetvar’da ya da daha önce başlatılan şeyler, belki sonraki bir tarihte semerelerini vereceklerdi.

Yazın, nehrin suları alçaldığında ordunun dönüşü için yeni bir yüzer köprü yaptırılmıştı. Dört ay önce, Zemun ovası bol sazlı bataklıklarla örtülüyken şimdi de ot kümecikleriyle beneklenmiş kum dalgalılarına dönüşmüştü. Dört ay önce aynı Zemun ovasında sadrazam fatih ve cengaver rolünde görünebilmesi için göz önüne çıkarılan ihtiyar padişahın tüm jestlerini gözlüyordu. Şimdi onun yanında uykusuz bir gece daha geçiriyordu, ama bu, hiç kuşkusuz sonuncusu olacaktı. Ertesi gün ölü padişahı oğluna, Selim Han’a teslim edecek, sonra, iki aydır tüm düşüncelerini kaplayan sessiz, ot gibi kurumuş ve sararmış ölüsünden de yoksun olarak, yeni bir durumla yüzleşmek, tüm etrafındakilere farklı gözlerle bakmak zorunda kalacaktı. Nasıl mı? Orasını henüz bilmiyordu. Sonbahar yağmurları daha başlamadığı için, nehrin henüz sakin olan suları köprüyü oluşturan ağır kara gemilerini sallıyor ve hafifçe yerlerinden oynatıyordu. Gıcırtilar ve zincir sesleri bile hemen hemen duyulmuyordu. Akdeniz’de Türk donanmasının tarihte eşsiz başarılar kazanarak zaferden zafere koştuğu uzun yıllardan sonra bu padişah, ölümünden bir yıl önce, 1522’de, Rodos’tan kovduğu şövalyelerin Malta’da ona bir yenilgiden de öte, yüz kızartıcı bir bozgun yaşattıklarına tanık olmuştu. Daire kapanıp olayları başlangıç noktasına mı getirmişti? Mehmed Paşa öyle olduğunu düşünmüyordu. Düşünce biçimi ve duyguları, hizmet ettiği imparatorluğun yıkılamaz olduğu temeline dayanıyor, kendisinin de Müslüman olması Mehmed Paşa’nın bu inancına güç katıyordu. Kendisinin bir parçası da padişahın donanmasının görkemiyle bütünleşmişti. Bunda haklıydı da. Barbaros Hayreddin’den sonra Kaptan-ı Derya’lığa atanınca, bu korsanlar filosu onun çabalarıyla yavaş yavaş bir imparatorluk donanması görünümü almıştı. Malta yönünden gelen haberler, adanın batısındaki sularda bulunan Hristiyanlar’ın, Türkler’in saldırılarından çekinerek bu sulardan çıkmasalar bile, deniz güçlerini hızla artırdıklarını gösteriyordu. Limanlar gitgide büyüyor, giderek daha iyi savunulabilir hale getiriliyor, sayıları artan gemiler, Cezayir’in en azılı korsanlarının bile boy ölçüşmekten çekindikleri kaptanların kumandasında bu suları arşınıyorlardı. Malta yenilgisini Sokoloviç suratına yediği bir yumruk gibi his-

setmişti. Ve bu duyguyu, silinmeyen bir yara izi, bir uyarı gibi ruhunun derinlerinde saklıyordu. Kendi ordugâhında olduğu gibi, nehrin öbür yakasındaki Selim'in ordugâhında da cenaze törenleri başlamıştı. Ceketleri, yelekleri, sarıkları, yeniçerilerin sivri külahlarını süsleyen tüyler ve değerli taşlar çıkarılmış, her şey siyahlara bürünmüştü. Zorlu yürüyüşün ve gerilimin yorgun düşürdüğü ordu uykuya dalmıştı. Ama uyumayıp Kuran okuyanlar da çoktu. Tabutun etrafında toplu, yorulmak bilmez hafızların sesleri sanki çoğaldıkça çoğalıyor ve boğuklaşarak kasvetli gecenin içine yayılıyordu. Her şeyi anımsayan ve kaydeden Hafız Mustafa -tarihi yazıları da incelemişti- ölen padişahın Belgrad'da geçirdiği her günle ilgili birçok olayı biliyordu. Padişah daima bu kentten Macaristan'a, daha ileri bir tarihte de Avusturya'ya doğru yola çıkıyordu. Bu seferler bazen o kadar sıklaşıyor ve dünyayı öylesine titretiyordu ki, her şey daha dün oluyormuş gibi geliyordu insana. Oysa o sıralar tam sıhhatte olan padişahın bu kente girişinin üzerinden çeyrek yüzyıl geçmişti. Ancak Süleyman, Türkler'in on beş yıl önce Banat'ın kuzeyini fethettikleri sonuncu sefere katılmamıştı. Mehmed Paşa, Zigetvar seferini hazırlarken, Alman Sezarı'nın gücünün ve dehasının tükendiğini, artık sadece savaşta yenilginin aşağılamasına layık olduğunu fark ediyordu. Ama imparator şu sıralar çok uzaklardaydı ve kalan topraklarıyla çok daha güçlü Batılı devletlerin korumasına sığınmıştı. Belgrad'la Viyana'nın arasında ıssız ve hastalıkların kol gezdiği geniş bataklık bölgeler uzanıyordu. Türkiye'nin de, önce, fethedilmiş bölgelerdeki durumu düzeltmeden yeni fetihlere atılması doğru olmazdı. Sadrazam daha Zigetvar önlerindeyken yeğeni Mustafa Paşa'nın Buda'ya vali olarak atanmasını sağlamıştı. Mustafa'nın küçük kardeşi Mehmed'in de aynı zamanda Bosna'ya vali olması onun eseriymi deniliyordu. Maximilian'a komşu topraklardaki varlıkları sürekli bir tehdit unsuru olacak, imparatorun her hareketini gözleyeceklerdi. İki imparatorluğun arasında gerçek bir sınır yerine, kana bulanmış bir bölgenin bulunması daha iyiydi. Mehmed Paşa ertesi akşam hâlâ sadrazam olduğu takdirde, Avusturya, yeni efendisi için hiçbir zaman tehlikeli bir komşu olmayacaktı. Sadrazam, Feridun Bey'e, kâtabin kaydettiği şu sözleri söyledi: "Pek çok kişi mutluluğun ve bahşedilen lütfun nelerden oluştuğundan habersiz."

Ertesi gün şafaktan itibaren her şey farklı görünüyordu.

Üstünde siyah bir örtü ve sorguçlu padişah sarığı bulunan tabut, saltanat arabasının içindeydi. Mehmed Paşa da arabanın yanında duruyor, imparatorluğun siyah sarıklı temel direklerinin köprüyü aşarak kendisine doğru gelmelerini seyrediyordu. Muhafızlarıyla maiyetleri, okçular, haberciler, çeşniciler, öncüler ve başka ağalar da yanlarında yürüyordu. Ama kimsede sorguç, gümüş baston, zil, ipek-

li başlık yoktu; hepsi siyahlara bürünmüşlerdi. Soyluların saraylarıyla konaklarından çıkan dilsizler her zaman renkli giysileriyle gezerlerken, şimdi siyahlar içinde oluşlarıyla dikkati çekiyorlardı. Devlet büyüklerinin arkasından kentin ileri gelenleri ve Belgrad'ın daha saygıdeğer kişileri geliyordu ve hepsi yas giysileri içindeydiler. Gözyaşı dökerek ve inleyerek Belgrad'ın köprüsünü aştılar, sarıkla süslü tabutu görünce de Allah'a sığınarak, ölenin ruhu için yüksek sesle dualar ettiler. Sadrazam önce bütün bu kalabalığın salına salına yürüdüğünü gördü, neden sonra da inilti kulağına geldi. Olayın tanıkları, etrafını saran bunca keder karşısında, çoktan ağlayacağı kadar ağlamış ve gözyaşlarını kurutmuş olan sadrazamın yüreğinin kopardığını anlatırlar. Osmanlı'nın Müslüman ve Hristiyanları, Avrupa bölgeleriyle komşu Asya bölgelerinin insanları, aniden duygularını açıklamaya, birden haykıra haykıra ağlamaya ve sızlanmaya, çocuk gibi sevinmeye ya da duygularına uyup tıpkı vahşi hayvanlar gibi hiddetlenmeye olan eğilimleri açısından, ortaçağlara, Batılı çağdaşlarından daha yakındılar. Kortej nehri aşıttan sonra imparator yamacına ve Selim'in içinde beklediği çadıra yöneldiler. Başında küçük bir siyah sarık, arkasında da siyah yünlü kumaştan bir mintan ve siyah ipekli bir kaftan olan Selim, atına bindi ve kortejin uğultusu hafifler hafiflemeyi babasını karşılamaya gitti. Selim'in yüzünde derin bir yeis ve çaresizlik ifadesiyle görünmesi yeni bir sızlanma ve inilti dalgasıyla karşılandı. Attan inen yeni padişah, üzgün bir tavırla sağına soluna selamlar vererek arabaya yaklaştı ve iki kolunu kaldırarak duaya başladı. Cemaat iki sıraya bölündü ve birlikte okunacak dua için cenazenin sağına ve soluna geçti. Sokoloviç o sırada içindeki kederin katlandığını hissetti, gözyaşları gözkapaklarını yakmaya başlamıştı ki; en sonunda giden ihtiyar padişah için olduğu kadar, üzüntüsünden çökmüş görünen oğlu Selim Han için, sevdiği Selim için, eskiden korunuyuyken şimdi efendisi olan Selim için de ağlıyordu. Sadrazam, "Hoca nerede?" diye sesini yükseltti. Çözülen sarığını sarmakta olan hoca son dakikada korku içinde koştu ve kortejin başında yerini aldı. "Allahü ekber..." bütün seslerin katıldığı dua derin bir kasvet havası içinde yükseldi. Bu duanın tamamlanmasından sonra padişah, yine kollarını kaldırarak başka bir duaya başladı. Sağındaki solundaki erkanını selamladıktan sonra çadırının içine çekildi. İşte o zaman yeniçerilerin saflarından bağırışlar yükseldi.

Bu tepki, hazır bulunanların hiçbirini şaşırtmamıştı. Yeniçerilerin padişahları için içten gözyaşı döktüklerine inanmışlardı, ama bir yere kadar. Bu hiddet de yüreklerinden kopuyordu. Askerler, "Niçin eski geleneklere saygı gösterilmiyor? Niçin ödülllerimizden söz edilmedi?" diye bağırarak vezirlerin üstüne çullanmak istediler. "Niçin bizi unuttunuz vezirler? Sorumluları bulacağız, elimizden kurtulamayacaksınız." Derken tehdit dalgası, arkasına bile bakmadan çadırının içine çekilen padişahı hedef aldı. "Seni de nerede bulacağımızı biliyo-

ruz. İster Edirnekapı'da, ister sarayında ol, bir saman arabasında saklansan bile seni bulacağız!" Bir padişahın ölümüne, öbürünün ise durumuna üzülen Mehmed Paşa, kendini ayaklanmanın orta yerinde bulmuştu. Yeniçerilerin, gözyaşlarından öfkeye geçişlerinden farklı olarak, üzüntü onda soğuk bir kararlılığa dönüşmüştü. Askerler, "Sultanla gelen o serseri güruhunu kovun, yoksa onları kılıçlarımızla it gibi paramparça ederiz," diye bağıryorlardı. Bu olaylara seyirci olan hafızlardan biri sonradan, Selim'in yakın çevresinin Sokoloviç'e cephe aldığına, yeniçerilerin de bu tutumlarını onlara aynen iade ettiklerine dikkati çekecekti. Ordunun hiddeti birden alevlenir, ama bu hiddet doruk noktasına erişmedikçe, askerler bundan silah gibi yararlanırlar, öfkeleri de ancak buna mecbur edildiklerinde belli sınırları aşar. Sadrazam bunu biliyor, ama aynı zamanda Selim'in kararsızlığını ve ani mizaç değişikliklerine yatkın karakterini de tanıyordu. Kentin içinde ayaklanma almış yürümüştü. Askerler, Selim'in kafilesindeki adamları kıyasıya dövüyorlar, ölen padişaha sövüp sayıyorlardı. Yeni padişah tutumunda inat ediyor, sadrazam ise kayıtsız bir tavırla olayların dışında kalıyordu. Sultan Süleyman'ın naaşı Belgrad'dan gizlice kaçırılarak İstanbul'a doğru yola çıkarılmıştı. Padişah bunun üzerine Divan'ı topladı, toplantı ise üç gün sürdü. Her şey başladığı biçimde son buldu. Vezirler, komutanlar, yüksek rütbeli memurlar, beyler ve ulema, gereken düzen içinde, padişaya yaklaştılar ve tebrik anlamında elini öptüler. Selim'e gelince, o, tahtında somurtarak oturuyor, saldırgan bir tonla çok konuşuyor, bazılarını küçük düşürüyor ve hakaret ediyor, daha başkalarını da hiç görmemiş gibi davranıyordu. Aynı zamanda, en yakın çevresindekilere nezaket gösteriyor, onlara güvenini tekrarlıyor, onları onurlandırıyordu. Sanki tören padişah için değil de, bu adi yağcılar için düzenlenmişti. Selim yenilgisini maskelemek isterken bir pot daha kırdı ve yeniçerilere bahşiş niyetine, ta başınan beri geleneklerden söz ederek talep ettikleri dört bin yerine, iki bin akçe dağıttı. Selim'in çadırının etrafında tekrar ayaklanma rüzgârları esmeye başlayınca, orduya, imparatorluk hazinesinin sadece bir bölümünün Belgrad'a getirildiği, dolayısıyla da herkesi hoşnut edecek kadar çok para olmadığı açıklandı. Armağanlarla ödüllerin ikinci bölümü İstanbul'da dağıtılacaktı, padişah buna kefildi. O sırada Belgrad'da on iki bini aşkın yeniçeri ve çeşitli süvari birliklerinden altı bine yakın paralı asker vardı. Aldığı paranın bir bölümünü Belgrad dükkânlarında bırakan ordu güneye doğru yola koyuldu. Askerler padişahın borcunu belleklerine öylesine nakşetmişlerdi ki, bu anı kine dönüşmekte gecikmedi.

Selim, Sokoloviç'e güven duymasa ve devlet mührünü bir başkasına emanet etmeye niyet etse bile –ki bu zayıf bir olasılıktı– askerlerin ayaklanması süregelirken ve bunlar, maiyeti, danışmanları ve yağcılar arasında kendilerine kurbanlar ararken bunu yapamazdı. Mehmed Paşa, Belgrad'a gelişlerine kadar böyle bir ayaklanmanın ö-

nüne geçmek için tüm çabasını harcamıştı. Ama sadrazamlık konumunu koruyabildiyse, bu, o kadar korktuğu bu ayaklanma sayesinde oldu. Sultan Süleyman'ın ölümünü gizlemek için katlandığı bunca sıkıntı belki de boşuna olmamıştı. Sabırlı sessizliğinin yararlı sonuçları belki başka durumlarda gün ışığına çıkacaktı. Tüm iyiniyetli çabalar, sağduyuyla düşünülerek ve sarsılmaz bir iradeyle gösterildikleri takdirde, er geç bir gün semere verirlerdi. Bizzat kendi kellesinin tehlikede olduğu Belgrad'da sadrazam, insan yazgısının iplerinin nedenli karışık, kaygan ve sonsuz olduğunu ve en emin yolun bile aniden bir uçuruma ulaşabileceğini görmek fırsatını bulmuştu. İnsanın düşünce biçimi, sarfettiği çaba ve elinden gelenin en iyisini yapma azmi başka bir şey, son kararı verecek olanların keyfi ise başka bir şeydi. Bununla birlikte, hiçbir şeyin garantisi olmamasına ve içi dolu taneleriyle yüklü kara bulutun her an delinebilme olasılığına rağmen, tarla ancak, sürüldüğü ve ekildiği takdirde ürün verirdi.

21

Dindarca Davranışlar

Hepsi görünürde kendi başlarına İstanbul yolunu tutmuşlardı. Hoşnut olmak şöyle dursun, kendini aldatılmış hisseden ordu, son hesaplaşma için İstanbul'a varmakta acele ediyordu. Herhangi bir komuta artık yararsız olmuştu. Sultan Selim dalkavuklarıyla çevrili olarak yola çıkmıştı. Olan biteni ve şimdiki durumu onlarla birlikte düşünmek ve yapılması gerekenlere karar vermek niyetindeydi. Çağdaşları olan Türk yazarlarının yazdıklarına göre, sadrazam bütün bunlardan uzak kalıyor, soğuk, belki de kinci bir tavırla, insanın çabalarının değeri hakkında düşüncelere dalmış görünüyordu.

Kısa bir zaman sonra aynı yola saparak, İstanbul'a doğru çekilen Türk kuvvetlerinin henüz taze olan izlerini takip eden Marc-Antonio Pigafetta, bu kuvvetleri çok canlı olarak betimliyor: "Türk ordusu gerçekte bozguna uğrayıp çekilen bir orduydü. Önemli sayıda asker ölmüştü ve her gün ölmeye devam ediyordu. Bitkin ve düzensiz hal-

de ilerliyorlardı. Çoğunun atı yoktu, yarısı silahsızdı, çıplak ve sefil haldeydiler, daha önemlisi, tüm cesaretleri kırılmıştı. Geçtikleri yerlerde oturanların doğruladığına göre, yeterli sayıda deneyimli asker onları izleyip arkalarından saldırıya geçse, bu karışıklıktan yararlanarak Türkler'i ağır kayıplara uğratmak mümkün olurdu. Yeniçerilerin paşalara, hatta efendilerine hâlâ öfkeli oluşları, bu sonuca varılmasını daha da kolaylaştırırdı. Belgrad'da Dubrovnikliler bana, birliğini terk edip kaçan bir sipahinin şöyle dediğini anlatmışlardı: 'Hristiyanlar'ın bu yıl Macaristan'a gelmek akıllılığını gösterip göstermeyeceklerini merak ediyorum. Ellerindeki ordunun sadece yarısıyla bir yılın içinde bu topraklarda büyük başarılar kazanabilecekleri çok açık.' Ama onlar bizimkileri değil, kendi zayıf yanlarını biliyorlardı, imparator da bunun bilincinde olarak, ne olursa olsun bir barış anlaşması yapmak ve savaştan kaçınmak istiyordu."

II. Selim bu süre içinde arkadaşlarıyla eğlenerek hükümdarcılık oynuyordu. Bu zevkleri yolda ona, padişaha çekici olduğu kadar yararsız faaliyetler önermek söz konusu olunca hayal gücü sonsuz olan Hoca Ataullah Efendi sağlıyordu. Tuna Nehri boyunca Smederevo yönünde atlarını sürdükleri sırada Rumeli ve Anadolu kazaskerleri olan Hamid ve Perviz Abdullah efendiler, ordu içindeki disiplinsizliği padişahla tartışıyor, İstanbul'da rahmetli Sultan Süleyman tarafından konulan alkollü içki satışını men yasasını yine uygulamak gerektiğini anlatıyorlardı. Bu konuşmayı söze karışmadan dinleyen hoca, Smederevo durağına gelinmesini sabırsızlıkla beklemekteydi. Padişah hemen ertesi gün yayınladığı bir fermanla Rumeli ve Anadolu kazaskerlerini görevlerinden alıyordu. Ataullah Efendi, belli ki Selim'i, kazaskerlerin alkollü içki satışına karşı olmalarının, padişahın içkiyi sevdiğini bilmelerinden ileri geldiğine inandırmakta güçlük çekmemişti. Padişahın hocasının, herhalde görülecek bir hesabının olduğu İstanbul kadısı Şemseddin Ahmed Kadızade de daha yol sona ermeden yeni bir kararla görevinden uzaklaştırıldı.

Bütün bunların uzağında kalan Mehmed Paşa, mektupla değişikliklerden haberdar ediliyordu. Türk vakanüvislerine dayanarak Sokoloviç'in biyografisini yazan Ahmed Refik, bu noktada durarak, "Sadrazam, padişahın dostlarının onu felakete götüreceklerini biliyor, bu nedenle de olaylara sükunet ve sabırla katlanıyordu," diye kaydetmiştir. Bu sabır aslında ince bir hesabın ürünüydü. Sokoloviç vaktin gelmesini bekliyordu. II. Selim'in sorumsuz davranışları ve yeteneksizliği sadrazamın yararına çalışıyor, onun zaferini hazırlıyordu. Günler geçtikçe Mehmed Paşa, omuzlarına yüklenen imparatorluğu düşünmek, ister iyi, ister kötü olsunlar, imparatorluğun yönetimini etkileyecek adamları dikkatle incelemek; ve gözleri, Belgrad etrafında açılan ufuklarla dolu olarak, Türkiye'nin dünyadaki ve öbür devletlerin arasındaki konumunu ölçmek fırsatını buluyordu.

İnsanların kötü huyları, her tarafı kaplamaması için koparılması

SOKOLLU MEHMED PAŞA

gereken, ancak, kimsenin köklerini tamamiyle yok edemeyeceği yabancı otlar gibi yetişirler. Sultan Süleyman ölçüsüz derecede geniş, zengin ve sarsılmaz bir imparatorluk kurmuştu. İslam yasasının erdemleri ve yararları için uzun yıllar boyunca savaşmıştı. En büyük fatihlerden biri sayılmış, Kanuni adıyla tarihte yerini almıştı. Peygamberin sadık temsilcisi olarak savaşırken erdemleri yayıyordu ve imparatorluğuna yeni yasalar verip adaleti egemen kılarken de her şeyi öngörüşlü ve hayat verici bu yasalara tabi kılıyordu.

Kötü ot, ölen padişah dahil herkesin, gerçekleştirilen şeyin kendi gücüyle, kendi değeriyle varlığını sürdüreceğine inanırken belirdi. Sultan Süleyman oğullarıyla hesaplaşır, aslında konuşmaması gereken kadınların söylediklerini dinler, yumuşacık yastıkları özleyen vezirleri göreve getirir, bazen de Saray'ın şarlatanlarının ve tatlı sözlü yağıcılarının kendisini kandırmalarına göz yumardı. Sokoloviç ise, kadınları gizlice sever, şairleri dinlemekten zevk aldığını kimseden gizlemezdi; ama onların devlet işlerine karışmalarını, efendilerinin veya korumacılarının lütuflarını kabul etmekle hissettikleri aşağılanmanın intikamını almak için bir fırsat değerlendirmesi olarak görürdü. Tıpkı padişah gibi ordu da kendi atıllığının ve tembelliğinin içine hapsolmuştu. Ganimetten yoksun kalan, ama şimdi daha rahat bir yaşama alışan ve giderek zenginleşen, çarşıların sunduğu malların bolluğunun çekimine kapılan askerler daha yüksek maaşlar istemeye, mütevazî insanlardan kendi vergilerini koparmaya, kendileri kadar soylarından gelenler için de topraklar sahiplenmeye, övünmeye, yalancı pehlivanlık ve beylik taslamaya, sonuçta da daha kötü savaşmaya başlamışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı erdemleri unutulmuş, başkaları belki yetersiz kalmıştı. İmparatorluk kuşkusuz en iyisi, en büyüğü, en güçlüsüydü, ama küçük insanlar eskisinden de fazla ihmal ediliyorlardı. Tarlalarda çalışırken şarkı söyleyenlerin ormanlarda eşkiyaya katılanlardan daha az olduğu söyleniyordu. On beş yıl önce Sokoloviç, Sırp halkıyla işbirliği ederek, Banat kentlerini işgal ediyordu. Bugün ise aynı ulusun onunla savaşmaması bile bir nimetti.

Bütün bunlar ise, imparatorluğun limanlarında Batılı tacirlere ait sayısız gemi, yün, post, maden, katran, odun ve balmumu gibi bu ulusun ürettiği malları yükleyip, karşılığında, ülkelerinin gelişiminin ve zenginliğinin kanıtı olan duka altınları ya da yabancı mallar bırakmaya hazır oldukları sırada süregeliyordu. Mehmed Paşa uzun yılların öncesinden, Divan-ı Hümayun'un bir üyesi oluşundan beri, Türk ekonomisinin güncel durumu ve geleceğine ilişkin bilgilerini derinleştirmişti, vardığı sonuçlar ise padişahın çoğu yakın adamlarının fikirlerini çok aşıyordu. Sokoloviç, Avrupa ekonomisinin yaptığı hamleye dayanan bu görüşü, çoklukla yararsız olmasına rağmen, hayatının sonuna kadar sürdürecekti.

Sadrazam, insanların kötülüğünde, açgözlülüğünde ve şiddetinde,

düzensizlikte, fikirlerin değişkenliğinde, entrikaların yönettiği bazı kadınca davranışlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun temelini oluşturan erdemlerin yitirilmesine tanık oluyordu. Böylece, her zaman ve her şeyden önce kendi kişisel kanılarına dönüyordu. Aslında imparatorluk üstün, erdemli ve müsait yapısıyla öyle güçlü ve sağlam temellere sahipti ki, baş kaldırma eğilimi gösteren tüm haşaratları, devletin sağlıklı esasına ve İslam yasalarına dayanarak yok etmek için birazcık gayret yeterli oluyordu. Tarifi olanaksız bu müthiş güç, gereken kuralları uygulayarak bir kez dış düşmanlara karşı yürüyünce de önünde kimse tutunamazdı.

Kötülüğe kayan bazı adamlar şu ya da bu kimse için bir acı ve zaman zaman da bir felaket kaynağı, ayrıca sürekli bir kararsızlık ve korku nedeni olsalar bile eserleri, çok kez güzellikleri ve yaratılışlarındaki yüce amaç nedeniyle ebedi kalırlar. Ruhunun selameti ve dindarca amaçlar uğruna bina ettirdiği sağlam ve ahenkli büyük yapılar, insanın çok kez kederli ve belirsiz hayatına mutluluk getirir. Tıpkı yolun kenarındaki çeşmenin, fırtınadaki bir yolcu hanının, öfkeli suların üzerine atılmış bir köprünün yorgun yolcuya duyurduğu sevinç gibi bir şeydir bu. Bollukları cenneti hatıra getiren ve yokluklarında dünyanın belki de tuzakların, korkunun ve ölümün kol gezdiği bir çöl olacağı büyük kentler büyük bir olasılıkla insanın en dindarca eserleridir.

Belgrad'ı arkasında bırakarak, karanlık ve ıslak ormanları, taşkın bataklıkları, bakılmamış bağları, boş ve ölü köyleriyle Sırbistan'ı ve Bulgaristan'ı aşan Mehmed Paşa, üç gün süren bir ateşten sonra, görkemli bir ışığın içinde yüzen kentin anısını beraberinde götürüyordu. Kentler, kimsenin ilk okuyuşta anlayamadığı kitaplar gibidir: Belleğin içine işlenirler, kendi ışıklarıyla parlarlar, kendi başlarına konuşmaya başlarlar, böylece, insanın aklında alev alev kalırlar -ki insan onları tekrar tekrar okuyup satırlarında her defasında yeni bir sağduyu ve yeni bir avuntu bulsun. Sultan Süleyman'ın, adına ve mimarların en büyüğü Sinan'ın eşsiz sanatına layık caminin etrafında yer alan Belgrad, bu 'dinsel çekişmelerin ocağı', bu 'kale', bu 'benzersiz ziynet', kendilerini dine ve bilime adanmış insanlar için huzurlu bir barınağa, dünyaları birbirine bağlayan bir kente ve ticaret limanına dönüşmüştü. Bu dünyada her şeyin gelip geçici olduğu, hiçbir yerde, bu 'düşünenlerin bayırı'nda olduğu kadar kuvvetli hissedilmiyordu. Usta zanaatkârlarla uyanık tacirler hiçbir yerde dünyasal yaşamı, bu kayayla bayırlarında olduğu kadar mutluluk, zevk ve huzurla zenginleştirmiyordu. Alman ülkeleriyle Hindistan'ı, Orta Avrupa'yla Akdeniz limanlarını birbirine bağlayan kara ve su yollarının kavşağındaki Belgrad ayrıca, padişahın en zengin bölgeleriyle çevriliydi. Sadrazam, yeğenlerinin en değerlisi Mustafa Paşa'yı Buda beylerbeyliğine atarken, Belgrad'ın, ayın pırl pırl bir hilali gibi suların içinden doğarak Osmanlılar'ın Rumeli'deki en büyük gurur kaynağı

olmasını sağlayan koşulları savunmayı amaçlamış olmalı.

Mehmed Paşa Belgrad'da ikinci kez sadrazam olmuştu, ama onu hayatının sonuna kadar gizli bir kuşku, iç sıkıntısı ve güvensizlikle yaşatacak koşullar altında. Sadrazamlığı asıl padişahın ölümünü gizlerken çektiği azap sırasında başlamıştı. Belgrad'a vardığında hâlâ kaygan bir zemin üstündeydi ve uçurumla zafer arasında bocalıyordu. Ama kısa bir zaman sonra Türkiye'nin tartışmasız efendisi, on sekiz milyon duka altınını bulan servetiyle imparatorluğun en zengin adamlarından biriydi. Mehmed Paşa daha henüz Belgrad'dayken dini bir vakıf kurmanın gereğini hissetmişti. Sonraki bağışları, bu kentin, ölümüne kadar düşüncelerinden çıkmayacağını gösteriyor.

Marc-Antonio Pigafetta 1568 Nisanı'nda Viyana'ya dönmek üzere İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Belgrad'a uğradığında çeşitli gözlemleri arasında şunların üzerinde durmuştu: "Bir kapalı çarşı, bir kervansaray ve başka binalar yaptırmak istediği için, Mehmed Paşa bu kentte üç kilise ve Yahudi sinagogları yıktırmıştı. Bu mabetleri yıktırması, kendi inşaatlarına yer açmaktan ziyade, buralara ibadet etmek için gelinmesini önlemek amacını taşıyordu. Türkler'in başka zulümlerinden de yakınan zavallı kadınlar, bana ağlayarak bunları anlattılar." Pigafetta'dan bağımsız olarak, on yıl sonra bu olaylar, bir seyahat öyküleri yazarı olan ve bir Protestan tanrıbilimci olarak Belgrad'da kiliselerin durumu ve Hristiyan inanışının derecesi hakkında bilgi edinen Alman Stefan Gerlach'a da anlatılmıştı. Güncesinde, "Sırplar'ın Belgrad'da büyük ve güzel bir kiliseleri vardı, ama Türkler burayı yıktılar, Mehmed Paşa da taşlarıyla bir kapalı çarşı ve bir kervansaray yaptırdı," diye yazıyor. II. Selim zamanında Sırp Kilisesi'ne ve özellikle manastırlara birden çok yüksek emlak vergileri konmuş, bunları ödeyemeyen kiliselerle manastırlar da satılmıştı. Marc-Antonio Pigafetta ile Gerlach'ın sözünü ettiği bu olayların ışığında, Mehmed Paşa'nın Belgrad'daki girişimi, 'terk edilmiş ya da yüksek vergileri ödeyememe durumunda kalmış kiliselerin arazilerinin ve taşlarının gülünç bir fiyata satın alınması' olarak görülüyor. Ancak, 'zavallı kadınların Pigafetta'ya anlattıkları'yla Gerlach'da yok edilen bir Sırp kilisesinden ibaret kalan gerçeklerin büyük bir dikkatle incelenmesi gerekir. 1521 ile 1566 arasında Belgrad'da çok sayıda büyük binalar inşa edilmişti. Şöyle ki Sokoloviç dini kurumlar kurmaya giriştiği sırada, kentte Türkler'in işgali sırasında zarar görmüş ya da tamamen yıkılmış olup terk edilmiş kiliseler bulunuyordu. Önemli bir nokta da şudur: Sırplar'la Macarlar tarafından taştan yaptırılmış büyük kiliseler, dar bir Müslüman kentinin ortasında Hristiyanlar'ın ibadeti için kullanılmadıktan başka, bu şekilde kalarak dikkatleri üzerlerinde toplayamazlardı. Zaten Belgrad gibi ün yapmış kentler işgal edildiği zaman en güzel kiliseler daima camiye dönüştürülüyordu. Böyle olunca da, Gerlach'ın anlatısı, acele sonuçlara varılmasına zemin hazırlayan kesinlikten yoksun olmasına rağmen, ver-

diği bilgiler açısından oldukça etkileyici olan Pigafetta'ya kıyasla gerçeğe daha yakın görünmektedir. Bunun yanı sıra, Sokoloviç'in, yaptırdığı kapalı çarşıyla kervansaray en az beş yıl veya en çok on yılda tamamlanabilmişti; bu süre ise, elinde hazır malzemeler, yani birçok Hristiyan ve Yahudi tapınaklarının yıkılmasından ortaya çıkan hazır yontulmuş taşlar bulunan bir inşaatçıya göre çok fazladır.

Sadrazamın, Belgrad'dan geçişinden kısa bir zaman sonra başlayan dini kurumların inşaatı, uzun yıllar boyunca bu kentin en önemli olayı olarak kaldı. Sadrazam olup bütün imparatorlukta dini kurumlar yaptırmaya girişince, Mehmed Paşa'nın başka her yerden önce Belgrad'ı düşünmüş olduğu biliniyor; bu konudaki tüm konuşmalar böyle başlıyordu. Belgrad'ın göz doyuran güzelliğinden etkilenen yeni sadrazam, bu dini girişimi gerçekleştirmeyi ve çok yararlı bu yapılarla dünyayı güzelleştirmeyi aklına koymuştu. Sokoloviç'in, Sultan Süleyman'ın hemen arkasından cami inşa ettirmediğini, inşaatların güzelliği açısından ölen efendisiyle rekabet edemeyeceğini bildiği söyleniyordu. Sadrazam, ticaret yollarının kavşağındaki Belgrad'ın her şeyden önce neyi gereksindiğini, bir kere tamamlandıktan sonra dini kurumlarının, kentin kalbi olacağını çok iyi biliyordu.

Yabancıların izlenimlerine karşı özellikle duyarlı olan Belgradlılar, kentlerinden tüm geçenleri, koca bir malzeme yığınının bir iskeleler karmaşası ve karınca gibi kaynaşan işçilerin arasında büyük bir taş yapının net ve ahenkli şeklinin azar azar ve gururla fıskırmakta olduğu yere götürmekten geri kalmıyorlardı. Kentin, Tuna'ya uzak olmayan bu bölümü, esnaf ve zanaatkârların yaşadığı birbirine geçmiş bir sokaklar ve semtler ağıydı. Burada tablaları dışarı konmuş çok sayıda tahta baraka, dükkân ve alçak kerpiç evler vardı. İmparatorun elçisi 1572'de ilk kez Belgrad'dan geçerken, sadrazamın inşaatının, stil olarak Roma ya da Bizans yapılarını anımsattığına, üstünün kurşunla örtüleceğine ve bir bal peteğini akla getiren sayısız küçük dükkân içereceğine dikkat etmişti. Bir yıl sonra, 1573'te, İstanbul yolundaki Stefan Gerlach, inşaatın, hemen hemen tamamlandığını görmüştü. Kentteki kervansarayların en önemlisi olan yapının üstü örtülmüştü, kapalı çarşıda ise merkezdeki caddede dükkânlar, yandaki geçitlerde ise zanaatkârların atölyeleri açılmıştı. Gerlach 1578'de, Viyana ve Tübingen'e giderken Belgrad'da mola verince, sadrazamın kurumunun sadece tamamlanmakla kalmayıp, tıpkı bir arı kovanı gibi işlerinin peşinde koşan adamlarla dolu olduğunu görmüştü. Güncesinde, "Bu kentte önemli sayıda dükkân, işyeri ve mağaza vardı," diye yazıyor. "Kervansaraylar da dört veya beş tane, ama Mehmed Paşa'nınki hepsinin en güzeli. Üçe bölünmüş bulunuyor: Birinci bölüm uzun bir kapalı çarşıdan veya pazardan oluşuyor. Burası iki yanındaki dükkânlarla çok güzel bir yer. İkinci bölüm iki katlı bir yapı. Burada çok sayıda odacıkta çeşitli mallarını satmak için yabancı ülkelerden gelen tacirler barınıyor. Üçüncü bölüm geniş bir

SOKOLLU MEHMED PAŞA

avludan, geniş ahırlardan vs. oluşuyor...”

Yıllar birbirini izledi. On yıllar geçiyor, bütün bir yüzyılın çarkı yavaşça kapanıyordu. Belgrad'ın nüfusu herhalde ikiye katlanmıştı. Kent, tıpkı bir nehirden ötekine doğru gerilmiş bir yay gibi büyüyordu. Ticareti ve zenginliğiyle dünya çapında bir ün kazandı. Sokoloviç'in vakfı da ekonomik hayatın nüvesi olarak kaldı. O zaman, bu dünyanın nimetlerinin âşığı Evliya Çelebi, Belgrad'ı, zenginliği nedeniyle Rumeli'nin Mısır'ı olarak niteledi. “Bir tektaş yüzük kadar güzel olan bu kent, Sırp Kralı Despot tarafından kurulmuş.” –Evliya Çelebi'nin 1660'ta Belgrad'ı betimlemesi böyle başlıyor, sonra da doğunun masal üslubuyla kentin görünümü ve kentteki hayat hakkında zengin ayrıntılar veriyordu. Evliya Çelebi, “Bu o kadar olağanüstü bir kent ki tarif edilmesi imkânsız,” diye anlatıyordu. Öyleyken, bu kentle ilgili olarak çizdiği imaj, ayrıntılarının bolluğu ve gözlemlerinin gerçekçi karakteri eski Belgrad hakkında tüm yazılanları aşıyor. Mehmed Paşa'nın kervansarayını temsil eden çizimi (en ünlüsü olduğu için tek betimlediği kervansaray), bu tanıma uyuyor. Evliya Çelebi, “Zemin katında ve bir üstünde altmış odası, ocakları, develer için ahırları, avluları var ve tıpkı bir kale gibi sert malzemeden bina edilmiş bulunuyor. Kapısı demirden. Kapıcılar ve gece nöbetçileri her akşam davul çalıyor, sonra da bu kapıyı kapıyorlar.” Kapının yukarısında taşın içine bir dize hakkedilmiş:

Bu kervansarayda kalanların hepsi gittiler.

Gerçekten de bir daha dönmek üzere gitmişlerdi. Belgrad'ın 1688'de Avusturyalılar tarafından işgalinden sonra, Tuna kıyısındaki bu kentten geriye sadece, ateşe verilen evlerin külleri kalmıştı, ama yukarıda Mehmed Paşa'nın vakfı olduğu gibi duruyordu. Ama o da ölü ve boştu; alevler götürebilecekleri her şeyi yutmuşlardı çünkü.

Mehmed Paşa Belgrad'da kapalı çarşıyla kervansaraya uzak olmayan bir konumda herhalde aynı tarihlerde bir de hamam yaptırmıştı. Evliya Çelebi, Yeni Hamam adını verdiği bu hamama kentin yedi umumi hamamının arasında birincilik veriyor. Sokoloviç'in Büyük Pazar'daki çeşmesi hakkında Evliya Çelebi olmasa belki bir şey bilemeyecektik. Evliya, bunun kentteki bütün çeşmeler arasında en çok sevileni olduğunu eklemişti.

Kapanmış da olsa bıraktıkları yaralar ve izlerden dolayı hiç unutulmayan bu garip olaylardan –yani yeniçerilerin öfkelerini ve yeni padişahın gözünden düşmeyi göze alarak ölü padişahı Belgrad'a getirmesinden ve sadrazamlığını uzatmasından– on yıl sonra Mehmed Paşa, ‘düşünenlerin bayırı’nda başka bir binanın yapımı için gerekli parayı verdi ve bir de inşaatçı buldu. Bu kez kentin yukarı kesiminde, Süleyman Camii'ne uzak olmayan bir konumda terk edilmiş eski çeşmenin yerinde Evliya Çelebi'nin ‘hayatın kaynağı’ diye nitelediği ye-

nı bir çeşme yapılmıştı. Tatlı dilli vakanüvis suyunu içmek veya namazdan önce aptest almak için sık sık bu çeşmeye giderdi. Eserinde iki kez bu çeşmeden söz eder, ancak, farklı iki yazıtla. Bir yerde çeşmenin yenilenmesini üstlenen kişinin adı ve işin tam tarihi belirtiliyor. İkincisinde ise, yılında yanılmakla birlikte, şu dizeleri ekliyor:

*“Gel Beyim, eğer bu dünyada
İstiyorsan içmeyi
Hayatın göksel kaynağından.”*

1006 (1597/1598)

İki yüzyıla yakın sakin, zengin ve gelişmiş hayattan sonra Belgrad üzerinde yine fırtınalar patlak verdi. Sokoloviç'in vakıflarından geriye sadece rastgele yazılmış, kısa ve belirsiz birkaç satır kalmış. Başkaları da herhalde unutulmuşluğun küllerinin altında kalmışlardır. Kalemeydan bayırının çeşmesi yıllara ve kötü havalara öbürlerinden daha iyi dayanmıştır. 18. yüzyılın sonlarında terk edilmiş ve kullanılamaz halde bulunmasına rağmen, Avusturya'nın bazı raporlarında hâlâ adı geçmektedir. 1827'de ise Miloş Obrenoviç'in bir belgesinde Türk kanalizasyonlarının onarımından ve 'kent'in yukarı kısmındaki sadrazamın çeşmesi'nden söz edilir. Ama hepsi bu kadar. Mehmed Paşa'nın bir başka inşaatından söz etmek için bu nedenle bir tanık kalmıştır –en belagatlisi, gezgin Evliya Çelebi.

Ama insanlar, tarihin ezdiği bu çeşmeye inatla dönüyorlardı. 1938'de kentin yukarı kesiminde, Sirmiya'ya ve Banat'ın uçsuz bucaksız ovalarına doğru açılan o Kalemeydan yaylasında kazılar yapıldı. Osmanlılar döneminde Belgrad'ın ünlü tarihçisi olup Mehmed Sokoloviç'in, Ahmed Refik tarafından derin bir bilgi ve aşkla yazılan biyografisini Türkçe'den çeviren Mehmed Remzi Deliç de bu kazıları izliyordu. Bu münasebetle 'saat kulesinin karşısında, surların dibinde ve Defterdar Camii'nin yanında eski bir Türk çeşmesi bulunmuştur.' Uyumlu çizgileri olan, dikdörtgen temelli ve taşları güzel yontulmuş küçük bir yapıydı bu. İçerisi su deposu görevi yapıyordu. Muslukların bulunduğu ön cephede Mağrip kemerleriyle süslü üç duvar oyduğu göze çarpıyordu. Ortadaki oyuk diğer ikisinden belirgin derecede daha büyüktü, ama öbürleri de selvileri temsil eden kabartmalarla bezeliydiler. Mehmed Deliç'in aklına hemen Sokoloviç geldi.

İnsanın boş zaferi ile gururu arasında, eğer hayır için yapılmış, yararlı eserler unutulmazlarsa, zamanın yok ettiklerinden gecenin içinde bir yerde anıların, avuntunun ve bilgeliğin berrak, küçük alevi kalacaktır.

Padişah İstanbul'a yaklaşırken geceyi maiyetiyle birlikte Osmanlılar'ın bir sarayının bulunduğu Halkalı köyünde geçirdi. Sadrazam ise ovada çadırlara yerleşti. Yolculuk bir aydan biraz daha uzun sür-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

müştü, ama tüm yorgunluklarına karşın, bu, başkente girişin düşüncesinden daha az sıkıntılı olmuştu. Devlet işlerinden uzak kalan ve onun yüzünde okudukları şeyler nedeniyle susan ya da konuşan adamlarla çevrili olan Mehmed Paşa, en sonunda kendi kendisiyle meşgul olabiliyordu. Belgrad'la İstanbul arasında kafasını kurcalayan ve bir yanıt bekleyen tüm soruları en ince ayrıntılarına kadar incelemek fırsatını bulmuştu. Bazı sükunet anlarında, gelecekteki vakıflarını düşlemeyi seviyordu. Bütün bunlar şimdi çok gerisinde kalmıştı ve çok uzaklarda, gölgede, ufukta öbürlerinden önce sönecek bir yıldız gibi parlıyordu. Mustafa Selaniki adlı hafız ve tarihçi nasıl olmuştu da o gece kamptan pek uzak olmayan bir yerde bir dostuyla dolaşırken kendini yeniçerilerin gizli toplantılarını yaptıkları bir Rum köyünde bulmuştu? Tarihi bundan söz etmiyor. Sahne korkunçtu, o mütevazî hafızın yavaşça yaklaşırken duyduğu kelimelerden de fazla. Yeniçeriler, tuttukları meşalelerin ışığında şarap fıçılarının etrafında oturmuşlardı ve hep birlikte üzerine çullanacakları hedeften başka bir şeyle ilgilenmiyorlardı. Ayaklanma, padişah Edirnekapı'dan başkente girdiği zaman patlak verecekti, ama daha önce değil. Öfkelerinin dalgaları Selim'le hempalarını, sokak ortasında, kalabalığın içindelerken kavrayacaktı. Yeniçerilerin bazıları kentin kapılarını tutacaklar, daha başkaları da Saray'ın kapılarının önünde toplaşacaklardı. Padişah bu durumda kesesinin ağzını açıp en yakın dostlarını yanından uzaklaştırmaktan başka çare bulamayacaktı. Hafız, dönüşünde yeniçerilerin bütün dediklerini gizlice sadrazamın kâtiibi Feridun Bey'e tekrarladı, bu zat da gece vakti efendisini uyandırarak patlamaya hazırlanan fırtınayı ona haber verdi. Sokoloviç sulmasını emretti.

Kederli Adamlar

On altıncı yüzyılda Türkiye'nin en kederli adamları hiç kuşku yok ki yenicilerdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde kurulu olduğu fikir, padişahın her tebaasından, kendi varlığını, bu ortaklaşa fikrin gerçekleştirilmesinde oynadığı rolle özdeşleştirmesini talep ediyordu. Padişahın baş yardımcısı sadrazamdan başlayıp, rolü toprağı işlemek ve vergi ödemekten ibaret mütevazı insanlara varıncaya kadar hiç kimse yükümlülüklerinde, haklarında ve varoluş bilincinde kendi sınıfı için öngörülmüş ölçüler dışında davranamazdı, bu ölçüleri ise bütünüyle imparatorluğun gerekleri saptıyordu. Kendi gücüyle devinen yaşam görünümünü değiştiriyor ve kurulu bir sistem için, hesapta olmayan değişikliklere yol açıyordu. Türkiye sürekli olarak ve inatla Şeriat yasasıyla İslam geleneğinden, ama aynı zamanda Osmanlılar'ın kurallarından alınmış temellerine dönüyordu. Bu kuralları Osmanlılar, Peygamber'in temsilcileri ve bir fikrin simgeleri olarak, devletin teokratik özülle despotlukları arasında bir birlik kurmak için üç yüz yıldan beri uyguluyorlardı. Sokoloviç'in dönemine kadar imparatorluğun İslamlık kavramı, padişahlara, ülkelerinin dev olanaklarını kullanmak ve bu fikrin taşıyıcıları olarak hükümdarlık imajlarını toplam bir dokunulmazlık doğrultusunda biçimlendirmek gücünü veriyordu. İmparatorluğun düzenine ve yaşamaya ilişkin önlemler demek ki temellerindeki genel görüşle çelişki halinde değildi. Dahası, mantığı ve eşsizliği giderek mükemmelleşmiş devlet sistemi bu yeni güçler kuramını hareketlendiriyordu. Böylece huzursuzluk zamanlarında Türkiye için tek çarenin eski düzene ve geleneklerinin değişmez kaynaklarına dönüş olduğu anlaşıyordu. Türkiye, sistemi dolayısıyla, temel yasasının ruhunun izin verdiği ölçüde kendini hayatın istemlerine uydurdu; yönetimi de kuvvetlerini ve olanaklarını bir fikir etrafında birleştirerek, bir Avrupa'nın doğduğu bir diğerinin ise öldüğü bir dönemde olağanüstü bir etkinlik gösterdi. Güneşin doğuşunun ilk işareti olan anlaşmazlık, tam Avrupa dünyasının, Türk imparatorluğunun devlet kavramının başlıca gücünü aşan yaşam koşullarını kabul ettirmeye başladığı sırada başgösterdi.

Yeniciler o devir Türkiye'si'nin en kederli adamlarıydı. Sebebi de Osmanlılar'ın sisteminin, gücünün en sağlam dayanağını bulmak

amacıyla onları hayatın dışında tutmaya özen göstermesiydi. Yaşamın ve kaçınılmaz değişikliklerinin getireceği teşvikler ağır bas-tıkları takdirde, tüm imparatorluğun yapısını çatlatabilirlerdi. Türk sistemi de, bazen yaşamın zararına da olsa, temelde dini olan bir fikri gerçekleştirme esası üzerinde kurulu olan tüm Doğu rejimleri gibiy-di. Yasaları yorumlayanlar ve adaleti yerine getirenler, devlet meka-nizmasından ayrı kalıyorlardı. Bundan da amaç, devletin faaliyetleri-ni, bu arada padişahın en önemli kararlarını, yerleşik yasaların ve bunların ruhunun aynasına yansıtmaktı. Yeniçeriler sadece, Türk kuvvetlerinin gerçek nüvesi olarak biçimlendirilmiş, düzenlenmiş ve sürdürülmüş sürekli ordusu olmakla kalmıyorlardı, bu niteliklerin-den dolayı hayatın dışında tutuluyor, yaşamın en önemli öğelerinden yoksun ediliyorlardı. Kasti olarak geçmişlerinden arındırılmış ve ge-lecekleri, yaşamlarının bu çerçevesiyle kısıtlandırılmış yeniçeriler, sistem için, esas çizgileri basit bir gözlemle hemen seçilen, içlerine kolayca nüfuz edilebilir, basit ve belirgin bir öğe oluşturuyorlardı. Yüksek sorumluluk isteyen konumlara ve görevlere geldikleri zaman imparatorluğa gerçekten yararlı olabilecek olanları aralarından ayır-mak kolaydı. Günlük biyolojik ya da ruhani durumlar yaşayamama-larından dolayı, yeniçeriler, Batılı şövalye örgütleriyle kıyaslanamaz-lar. Hayatla aralarında bir tür giderme, yerini tutma aracı olarak Tan-rı da yoktu üstelik. İçlerinden pek azı, şansın ve kusursuz bir davra-nışın yardımıyla daha ayrıcalıklı konumlara gelebiliyordu.

Yeniçerilerin Türkiye'nin en kederli adamları olmalarının nedeni, zayıf umutlarının, gelenek ve göreneklerin erdem olarak önerdiği farklı bir yazgıya uyma zorunluluğundandı. Etraflarında başkaları da aynı yasaya tabiydiler ve imparatorluğun aynı hedeflerine hizmet e-diyorlardı, ama bir tek yeniçeriler, hayatın dışında kalarak gerçek düzenin ileticileri ve uygulayıcıları olmaları için kapalı bir yaşam sürdürüyorlardı. Bir yeniçeri sadrazam olabilirdi, ama Türkler'in sad-razamı, yeniçeri olarak kalmak ve eğitimini yönlendiren kavramları korumak zorundaydı: İmparatorluğun ve Osmanlı hanedanının gele-ceği adına kendi varlığı gelip geçici bir an olarak görülmeliydi. Ola-ğanüstü durumlarının ve padişahın gücüne kayıtsız şartsız bağımlı-lıklarının üstünlüğünü kabullenerek, ayrıca, gerçek inançlılarla dolu dev bir imparatorluk içinde küçük bir grup seçme insanı temsil et-melerinin bilincinde olarak, arkalarında uzun kaftanları, başlarında da sorguçu kavuklarıyla İstanbul sokaklarında gururla, sakin ve va-kur bir biçimde dolaşıyor, onları mutsuzluklarının bilincinden ayıran limiti aşmalarına kadar bu böyle sürüyordu. Türkiye'de köleleştiril-miş uluslar dışında herkes yeniçerileri dindar kahramanlar gibi sevi-yor ve onlara saygı duyuyordu. Arada yüksek konumlu bir kişinin onları acımayla karışık bir ürperti, farklı bir anlayışla izlediği oluyor-du. Günümüze kadar saklanan bazı belgeler, bu arada Sokoloviç'in bir bildirisi, savaşın İslam'a uygun hedeflerini benimseyip sonra 'ölü-

lerin ruhuna dua eden' yeniçerilerin, Osmanlılar'ın şanının en önemli ögesi olduklarını belirtiyor. İhtiyar vezirlerle eyalet paşaları onlarda ve geçirdikleri sınavlarda kendi yaşamlarını, kendi çetin gençliklerini görüyorlardı. Bununla birlikte, yerleşik sınırları aşip kendilerini ortak bir deliliğin kucağına attıkları zaman, tüm uyarıları duymaz oluyor ve bir müddet birkaç entrikacı dışında tüm dostlarını kaybediyorlardı. Bu gibi durumlarda cezanın olağandışı bir yanı yoktu: Ceza- ların sayısı –ki çok kez ceza ölüm oluyordu– suçun kapsamına ve ciddiyetine uygundu. Ve yeniçeriler üzgün ve pişman olarak tehlike sınırının berisine çekildikleri zaman, geçirdikleri delilik nöbeti, gerekli deneyimlerinin arasına katılıyor, onlar da hükümdarın gücünün büyük bir kısmını simgeleyen, herkesin sevdiği, dürüst, dindar ve yiğit asker kimliklerine dönüşüyorlardı. Bilge, deneyimli ve güçlü bazı adamlar, böylece, çocuksu bir saflığı olan yeniçerileri sürekli bir denetim altında tutuyor, rollerinin, imparatorluğun istekleri ve kavramlarıyla çelişkiye düşmemesini sağlıyordu. Ayrıca, birbirine yakın insanlar arasında birçok konuda görülen bilinçsiz anlayışı da hesaba katmak gerekiyordu.

Genellikle ortak bir yaşama mahkum olan yeniçeriler, bununla birlikte bambaşka nitelikte toplantılar için gizli barınaklar bulmaya çalışıyorlardı. Komşu köylere gidiyorlar, eski yapıların yıkıntıları ve yeraltı mahzenlerinde gizleniyorlar, Sultanahmed meydanında topla- şıyor ya da İstanbul'un uzak semtlerindeki Rum meyhanelerini dol- duruyorlardı. Bazı güvenilir kaynaklara göre, bu gizli toplantılar sıra- sında mumlar yakıyor ve Hristiyan duaları, en çok da ailelerinin bağrındayken öğrendikleri *Pater Noster*'i okuyorlardı. Başka tanıkla- rın dediklerine bakılırsa, bazen de gizemci ve sapkın mezhepli bazı dervişlerin etrafında toplanıyorlar, bu kimseler, onların kafalarını va- hiyin, ince eleyip sıkı dokuyan açıklamalarıyla dolduruyorlardı. Doğ- dukları ülkelerden gelenlerin getirdiği haberleri duymak için de top- lanıyorlar, ama bundan da çok buluşmak için bir araya geliyor, gide- rek bilinçlerine egemen olan bu dünyada birbirlerinin ağzından çı- kanları adeta içiyor, hareketlerini içgüdüsel olarak kopya ediyorlardı. Satın aldıkları şeyleri ve ganimetlerini birbirlerine gösterirken de ço- cuklar gibi eğleniyor, yeni giysilerinin içinde böbürlenerek dolaşıyor- lardı. Zaman zaman zar da oynuyor, sarhoş oluyor, cambazları, güreş- çileri, hokkabazları ve gözbağcılarını, hanlarda ise kuklalarla yapılan müstehcen gösterileri seyretmeye gidiyorlar, erkek çocuklarla cinsel ilişkiye giriyorlardı. Türk makamları kadar İstanbul'un namuslu in- sanları da pek çok günahın kaynağı olan ve bütün sokak kargaşaları- nın ve kaba şantajların kökenindeki bu buluşmalardan hoşlanmıyor- lardı. Gerçekten de yeniçeriler bazen başkent'in sokaklarına tıpkı bir öfke ve hiddet seli gibi boşanıyorlardı. Kâh kendilerini onurları kırıl- mış sayarak gerçek bir isyan nedeni buluyorlar, kâh işsiz güçsüzlük- leri arasında can sıkıntısının ve çok kısıtlı bir yaşamın çaresizliğinin

SOKOLLU MEHMED PAŞA

sınırlarını zorlamakta birbiriyle yarışıyor, mutlaka bir şeyler yapmak gereğini duyuyorlardı. Kederli, sefil, savunmasız, adeta kaybolmuş gibi olan yeniçeriler, birbirlerine destek olmak için ve böylece kendilerini daha güçlü, daha erkek hissetmek umuduyla birbirlerinin bazı özelliklerini, bazı âdetlerini kopya etmek, kuralların onlara bahşetmediklerinin bazı kırıntılarını aramak ve bulmak, bu ortak arayış içinde kendilerini, birliktelikleriyle avunmuş hissetmek için topluyorlardı. Bununla birlikte, dışlanmalarının ve onları birbirine sokulmaya iten bu yalnızlığın gerçek nedeni, görünüşte, dış dünyayı taklit ettikleri zaman kabul edilir sınırları aşmanın bilinçsiz bir korkusuydu. Beraberlerken tıpkı çocuklar gibi, oyuncaklığa indirgenmiş hayat biçimlerinden zevk alıyor, fakat yasalarla misillemenin onları beklediği alanlara girmemeye özen gösteriyorlardı. Koşullar, bu sınırların aşılmasının herkesin yararına olacağını, aleni bir ayaklanmanın daha iyi yaşam koşulları ve âdet olan ödülleri getireceğini gösterince, bu toplantılar, kaygının sığıdığı yüreklere öfke yoluyla cesaret aşılamaya yarıyordu. Yeniçerilerin bir ortak yanları da ortaçağ insanının, uzun bir hukuksal statünün ürünü olan bir özelliğinin derinlemesine olarak içlerine işlemiş olmasıydı. Ortaçağın insanı, yasaların etrafında çevirdiği çemberin tercihan içinde kalıyordu. Hem de orada kendini rahatsız ve sıkışmış hissetmesine rağmen. Orada, korkakça olmasına karşın, kendini huzurlu, tüm toplum tarafından kabul edilmiş ve kaygılarından arındırılmış hissediyordu. Oysa özgürlüğün ve eksiksiz bir yaşamın çekici çağrısı, onu kaçınılmaz olarak dönüşü olmayan bir isyana sürüklerdi. Yeniçerilere kumanda edenler, yani vezirlerle askeri liderler, bu duyguyu tanıyor ve anlamamakla birlikte, karışıklık ve isyandan zevk alan yeniçerilerin, dönüşe geçmek için yakaladıkları ilk fırsatta savaş meydanını terk edeceklerini biliyorlardı. Uyluyor ve küfrediyor, şiddet, yağma ve zulüm gösterilerinde bulunuyor, ama ezilen yüreklerinde bütün bunların yakında sona ereceği umudunu taşıyorlardı. O zaman, bir huzur yuvasıymış ve kendilerini orada yeni bir mutluluk bekliyormuş gibi bağlı oldukları karargâhlara dönüyorlardı.

Daha önemli bir konuma getirilmedikçe, yeniçerilerin, yasanın onları zorladığı durumdan çıkmaları olanaksız olduğu gibi, daha önceden onlar için saptanan yoksullaşmış karakter yapısından kurtulmalarının da yolu yoktu. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski erdemlerinin bekçiliği rolünden; ana ilkesini simgelemelerinden; padişahın, sadrazam dahil destekçilerini ve kendisiyle birlikte çalışacakları onların arasından seçmesinden gurur duyuyorlardı. Bununla birlikte, farklı olacağını sandıkları yaşamlarında bazen çok keskin olarak, bazen de bilinçsizce erdemlerle yoksulluğun esiri olduklarını, çok kez dışlandıklarını ve feda edildiklerini; ve ancak gerçekten olağanüstü başarıların ve hünelerinin onları kurtarabileceğini hissediyorlardı. Etraflarında kapanan çemberden kaçışın korkusu,

ayrıca bu çembere girerken duydukları, kulübesine dönen köpeğin zavallı hoşnutluğu, bu duygularını öylesine perçinliyordu ki, haklarını, hangi devirde âdet haline gelmiş olursa olsun, belleklerine işliyorlar ve şiddetle savunuyorlardı. Yeniçeri ayaklanmaları tıpkı bir fırtına gibi aniden patlak veriyor ve nedeniyle orantısız bir yoğunluğa ulaşıyordu. Çünkü öfkeli adamlar, karışıklık çıkarmak için bu haklarıyla böbürleniyor, bir an için bile olsa zavallılıklarından kurtulmak için, kendi gözlerinde ve başkalarınıninkilerde bir bahane arıyorlardı.

Mehmed Paşa'nın Sultan Selim'le dalkavuklarından gizlediği yeniçerilerin çalkantısı, halkın esasen aşırı bir heyecanın pençesinde olması nedeniyle, tüm İstanbul'u sarsabilirdi. Sadrazam, ölen Sultan Süleyman'ın arkasından hıçkıra hıçkıra ağlamış, ama sonra tahtın varisini yeni umutlar ve isteklerle karşılamak için, bu üzüntüyü sevince dönüştürmüştü. Osmanlılar'ın en büyük padişahının cenaze töreni çok gösterişsiz oldu. Şeyhülislam Ebussuud Efendi cenazeyi başkent girişinde karşıladı, onu Süleymaniye Camii'nin yakınında toprağa verdi ve yeni padişahın gelişine kadar durup dua etti.

Dindar ve basiretli olan şeyhülislam, bu üzücü olaya, ölen padişaha layık vakur bir hava vermek istiyor, ayrıca, İstanbul'da olacakları önceden kestirerek, yeni çalkantıların kopmasıyla hemşerilerinin daha fazla üzülmelerini önlemeyi amaçlıyordu. Bununla birlikte, bir daha eşitlenemeyen uzunluktaki cenaze korteji, her yandan büyüyen ve 'ölen padişahını şanı ve mutluluğuyla birlikte mezarına yerleştirmek için' kolektif hıçkırıklarla camiye yönelen uçsuz bucaksız bir geçit resmine dönüştürmüştü İstanbul'u. Kalabalığın üstünde şair Bâki'nin son ağıtının yankısı duyulur gibiydi:

*Gün doğdu şâh-ı âlem uyanmaz mı hâbdan
Kalmaz mı cılve hayme-i gerdûn tınabdan
Yollarda kaldı gözlerimiz gelmedi haber*

Sultan Süleyman'ın toprağa verilmesinden iki hafta sonra, 9 Aralık'ta İstanbul yine gözyaşı döküyordu, ama bu kez sevinç gözyaşlarıydı bunlar. Her tarafta duygular şahlanıyordu. Sadece dışa ait bir olay, felaketi sevince ya da sevinci, karşı konulamaz bir öfkeye dönüştürebilirdi. O sırada başkentte bulunan yüksek rütbeli kişiler II. Selim'i karşılamaya çıktılar. Aralarında şeyhülislam Ebussuud Efendi ve en önemli din adamları, İstanbul kaymakamı İskender Paşa, Kapitan-ı Derya Piyale Mehmed Paşa, Gyula ile Zigetvar'ı ele geçirmeye gitmemiş olan önemli kişilerle yaşlı saray dalkavukları vardı. Kalabalık, bu kişilerle saray arasında tarlalarda, varoşlarda, sokaklarla pazarlarda sevinç içinde itişiyor, ama yine de kendisine özgü içgüdüsel önseziyi duyuyordu. Karşılایıcılar kendisine yaklaşıncı, yüzü mutluluktan ıslıl ıslıl olan padişah, şeyhülislama sarılacak ve olayın tanıklarının dediklerine göre, sarığını okşayacak kadar duygulandı. "Eski

padişahlarda bile çevresindekilere karşı bu denli ilgi ve canayakınlık görülmedi.” O zaman ‘gök kubbesi yaşa sesleriyle inledi.’ Töreni yönetenler kortejin etrafındaki yerlerinden ‘mutluluklar ve uzun bir hayat’ diledikten sonra, hareket sinyalinı verdiler.

Kanuni Süleyman’ın ölümü kısa zamanda unutulmuştu. Ama Selim o gün çevresinde kırbaç darbeleri ve gözyaşları olmadan padişahlık rolünü oynamadı. Kalabalık tarafından giderek daha fazla sıkıştırılan kortej ağır ağır ilerliyordu, sonunda Edirnekapı’da durdu. Görevliler topuz darbeleriyle padişaha yolu açarken, vezirler de tatlı sözlerle halkı padişaha saygı gösterip kenara çekilmeye davet ediyorlardı. Ama bunların hiçbirinin yararı olmadı. Padişahla maiyetinin etrafını çeviren kitle, kabaran bir nehrin, yolu üstündeki her şeyi sürükledikten sonra bir engelin önünde burgaç oluşturan suları gibi büyüyordu. Padişah bir saattir bekliyordu. Kalabalığın başlarının ötesinde yeniçerilerin börklerini ve sorguçlarını gören vezirler, “Ne oluyor?” diye sordular. “Bir saman arabası yolu tıkıyor.” Bu istiareli sözler, ayaklanan yeniçerilerin, kortejin ilerlemesini engellediği anlamına geliyordu. Şaşkınlıktan kalakalan vezirlerin arkasında Sokoloviç, olayları dikkatle izliyordu.

Yeniçerilerin yanına ilk ulaşan ikinci vezir Pertev Mehmed Paşa oldu. Gyula’dan savaş galibi olarak dönüyor, beraberinde zincirli binlerce tutsak getiriyordu. Savaşta başarılarında büyük rol oynayan azametli tavrının yeniçerileri sakinleştireceğini umarak, “Arkadaşlar, bu davranışı size hiç yakıştıramadım!” diye bağırdı. Sözleri yeniçerilerin öfkesini daha da kızıştırdı. İçlerinden biri Paşa’nın karşısına dikilerek, “Bunların senin kölelerin mi olduğunu sanıyorsun, serseri?” diye haykırdı. “Artık Gyula’da değilsin, bize emir veremezsin!” Kendi sözlerinden cesaret alan yeniçeri, Paşa’ya teberiyle vurup attan düşürdü. Pertev Mehmed Paşa’nın düşüşü o kadar sert oldu ki kavuğu tıpkı bir top güllesi gibi uzağına uçtu. Derken, en azından Malta savaşına kadar yenilmez olarak bilinen Piyale Mehmed Paşa görüldü. “Ne yapıyorsunuz orada, arkadaşlar? Utanmıyor musunuz? Bu hiç de güzel değil!” Tatlı çıkmasına çalıştığı bir sesle konuşuyordu. Yeniçeriler, “Sen ne diye işimize burnunu sokuyorsun, takacı bozuntusu!?” diye hırladılar. Denize pek alışık olmayan Türkler’in gemiciliğe karşı duydukları antipati, ayaklanmayı kudurganlığa dönüştürmeleri için bir bahane oldu. Yeniçeriler paşayı aşağılamak için onu atından inmeye ve sövgüleriyle kovalayarak Bayezid hamamının avlusuna kaçmaya mecbur ettiler. Ferhad Paşa belki de bütün vezirlerin içinde en az yeteneklisi ve en az ünlüsü olduğu için daha da güç durumda kaldı. Yeniçeriler tüfeklerinin kabzasıyla başına vurdular.

Başkentteki karışıklıkların uzun zamandır bu düzeyi bulmadığını Mehmed Paşa çok iyi biliyordu. Heyecanlarından şiddete başvuran yeniçerilerin, ilk kurbanlarından sonra kısa bir sağduyu, tereddüt ve korku anının etkisiyle duraklayacaklarını hesaplıyordu. İs-

yan eden askerlere o sırada biri çıkıp duymayı dilediklerini söylediği takdirde, belki de bu mutsuz adamların hızla sakinleşmeleri ve boynularını bükerek çekilmeleri sağlanabilirdi. Buna karşılık, hiddetlerine beklediklerinden farklı sözlerle karşılık verildiği takdirde, yaklaşma daha büyük şiddet gösterileri olmadan ve kan dökülmeden sona ermezdi. Attan düşürülen vezirler yerlerde yuvarlanmaya başlayınca, Sokoloviç saatinin geldiğini anladı. Zaten daha başkente girmeden önce böyle bir olasılığa karşı hazırlanmıştı: Adamlarına bütün ceplerini duka altınlarıyla doldurmalarını emretmişti. Ayrıca, alçak sesle yaptığı kısa bir konuşmadan sonra, Herkül kuvveti, zarafeti ve neşesi nedeniyle halk arasında pek sevilen vezir Ahmed Paşa'yı, hareketlerini taklit etmeye razı etmişti. Yeniçeri ağası da ayaklanmanın başından beri Sokoloviç'e yaklaşmıştı. Korkunun etkisiyle akli başına gelen adam, sadrazamın geride durup harekete hazırlan-
dığını fark ediyordu.

Yeniçerilerin arasına ilerleyip Ahmed Paşa'yla birlikte bir anlam taşımayan tatlı sözlerin eşliğinde avuç avuç altın dağıtırken, sadrazam bir an için 'bu gücün bile yeniçerilerin inadını kıramayacağını' düşündü. Dikkatlerini gevşeterek onları yavaş yavaş Saray'a doğru sürüyor, böylece padişaha yolu açıyordu. Bir yandan da saldırgan bakışlarından, onların, olanların bilincinde ve karşılık vermeye hazır olduklarını biliyordu. Reisleri Ali Ağa bir an onları meşgul etti. Sokoloviç'in arkasından boynunda düğümlemiş bir atkıyla yeniçerilerin karşısına çıkarak, böylece, onların elinde olduğunu anlatmak istedi. "Beni dinleyin, kardeşlerim. İsterseniz beni öldürün, ama önce söyleyeceklerimi dinleyin," diye yalvarıyordu. Yeniçeriler ona alaylar ve tehditlerle karşılık verdiler. Manevrasının yararsız olduğunu, onlara su yerine, kurabiyeler dağıtsa bile, padişahın hazinesini ve kellesini kurtaramayacağını söylüyorlardı. Mehmed Paşa, vezirler, askeri liderler ve padişaha yol açmak için onlara yapışan saray dalkavuklarından oluşan grupla birlikte Saray'a doğru yönelen yeniçeriler, bir an altınlarla tatlı sözlerden gözleri kamaşmış gibi davrandılar. Aslında, başka askerlerin Saray'ın kapılarını tuttuğunu ve isteklerini yerine getirmediği sürece padişahın ellerinde olduğunu biliyorlardı. Bununla birlikte, farkında olmadan tavırlarını değiştirmişlerdi, duygularıyla düşünceleri şimdi öncekinden farklıydı. Bunun bilincine vardıkları zaman iş işten geçti. O zaman duydukları şaşkınlığın etkisiyle ürkekleştiler. O kısa düşünce anı kör cesaretlerini kırmış, güçlükle kavuştukları soğukkanlılıklarını sarsmıştı. Sonuçta, asiler Haseki hamamının önünde ansızın durdular, başta Mehmed Paşa olmak üzere bütün vezirleri ve başka devlet büyüklerini atlarından indirdiler ve padişahın önüne sürdüler. Boyun eğmek zorunda olduklarını biliyorlardı, padişaha ise, ancak gerçeği kendilerinden ve başkalarından sözüm ona tehditlerle gizleyerek yaklaşabilirlerdi. Sokoloviç o zaman bu değişikliğin bilincindeymiş gibi davrandı -akıllıca bir hareketin

her şeyi elde etmeye olanak vereceğini, yersiz bir inadın ise her şeyi mahvedeceğini biliyordu.

Yeniçeriler, “Bize eski yaşamızı iade et,” diye uluyorlardı. Padişaha karşı, imparatorluğunun devrilmiş dayanaklarını şantaj aracı olarak kullanmak istiyorlardı. Morali bozulmuş, karamsar ve cesareti kırılmış hükümdar, bütün bu olanlardan kendi hükümet adamlarının sorumlu olduğunu düşünüyordu. O da en azından yeniçerileri kadar boynu büküktü. Ona kalırsa, oyun kaybedilmiş, saltanat da elden gitmişti. Mehmed Paşa’nın söz almasını sabırsızlıkla bekliyordu. Paşa, “Efendimiz,” dedi. “Siz onlara armağanlar dağıtmadığınız, onlar da ulûfelerini artıracaklarınıza ağızınızdan öğrenmedikleri sürece orduyu yola getirmek mümkün olmayacak. Yüce gönüllülüğünüz sayesinde şu felaket ve kargaşa bir son bulsa.” Her şey böylece bitti, çünkü yeniçeriler, sadrazamın onların adına ifade ettiğinden daha fazlasını isteyeemezler, padişah da tek çıkış yolu olarak önerdiklerini kabul etmezlik edemezdi. II. Selim hem sadrazamı hem de orduyu anlayacak kadar ayıktı henüz. Ayaklanan askerleri arasında bildirisini yapacağı birilerini arayarak “İçinizde Türkçe bilen var mı?” diye sordu. Yeniçerilerin arasında bir hareket oldu. Kimse önce yaklaştırmaya cesaret edemedi. Selim’in duyduğu korku yerini yavaş yavaş bir gevşekliğe bırakıyordu. “Tüm bahşişlerin dağıtılmasını ve terfilerin yapılmasını istiyorum,” dedi. İş artık sadrazamın elinde olduğundan bundan sonra Saray’a götürülmeyi talep etti.

Yeniçerilerin İstanbul’daki ayaklanmasından iki gün sonra, Divan, padişah tarafından isyancılara verilen sözü uygulamaya koymaya karar verdi. Saray önünde toplu yeniçeriler toplantı süresince sessiz, adeta taş kesilmiş gibi beklediler. Sonra, hareketlerinin yol açtığı söylentilere kulak vermeksizin dağıldılar. Böyle bir sonucun beklentisi içindeki İstanbul garnizonuna bağlı sipahiler ve başka paralı süvariler de tehdit edici bir tavırla sarayın etrafında yığılmışlardı. Divan’ın onların taleplerini görüşmediğini öğrenince hoşnutsuzluklarının başkalarını genel bir ayaklanmaya sürüklememesine kızan bu paralı askerler, vezirleri küfürler ve bağırışlarla, sopalarını sallayarak ve taşlar fırlatarak karşıladılar; ancak saray muhafızlarının çok daha tehlikeli silahlarının karşısında hızla dağıldılar. “Sadrazam, sipahilerin başı Ferhad Ağa’yı ve paralı askerlerin komutanı Ömer Ağa’yı görevlerinden alarak bu şiddet hareketine son verdi. Bu ayaklanmanın üç elebaşısı herkesin gözü önünde asıldılar; başka bazı isyancıların da, ibret olsun diye başları kesildi.” Hafız Mustafa Selaniki, “Bütün bunlar hayra alamet değil,” diye yazıyordu. Üstelik, bütün bu olayların kötü ön belirtileri daha önceden görülmüştü. Şehzade Selim padişah olduğunu öğrendiği zaman, ona birçok kişiden yazılı dilekler yağmıştı. Şehzade, bunları, eline geçer geçmez yırtıp atıyordu, oysa kâğıdın üstünde Allah’ın adı yazıldığına göre, bu günahı. Yeni padişah, babasının cenazesiyle ordunun yanına varmak için acele eder-

ken de İstanbul'la Belgrad arasında halk ona kötü yönetimden yakındığı dilekçeler veriyordu. Selim'in bunları yırtması imparatorluğu bekleyen karışıklıkları daha da vahimleştirebilirdi. Hafız'a göre, bu da kötü bir ön belirti mi, yoksa bir rastlantı mıydı, orası belli değil ama, Selim'e ilk başvuranların adları Ferhad ve Ömer'di. Oysa İstanbul'daki ayaklanma felaketinde bu adları taşıyan iki askeri lider görevlerinden azledilmişlerdi.

Mehmed Paşa bu kritik saatlerde hurafelere dayalı öngörülerle ilgilenmiyordu. Onun farklı politik düşünce biçimleri vardı. Kendisi de bir zamanlar korumasız bir yabancıydı ve çoktan anlaşılmaz olmuş bir kitabın etkisinde eğitilmiş, değnek darbeleriyle terbiye edilmişti. Pek çok kişinin kellelerine mal olan bir sarayda hizmet etmiş, pek az kişinin geri döndüğü savaş alanlarına gitmişti. Bu nedenlerden dolayı (başlangıçta pek azı Türkçe'yi anlayan) yeniçerilere saygı duymuş ve onlara acımış, onları kardeşçe bir sevgiyle sevmişti. Bu bağlılık, bahtsızlıktan kurtularak basamak basamak şanın şerefine doğru yükseldiği sıralarda da sürmüştü. Mehmed Paşa'nın bu tavrı, bütün yaptıkları gibi hesaplıydı. Genç yeniçerilerin devşirilmesi ve ilerlemeleriyle ilgilenmesi, bunların arasında, ileride destek bulabileceği hemşerilerinin de bulunmasından ileri geliyordu. Bununla birlikte paşa hiçbir zaman ilgili ve hoşgörülü bir koruyucu olmamıştı. Yanına gerçek inançlı, sert bir eğitimden geçmiş, değerli ve cesur adamlar araması, onun çektiklerine katlanmalarını isteyebileceği yeni gelenlere karşı öç arzusuyla karışık bir kıskançlıktan değil, ilkelerinden ve bazı ataerkil yanlarından kaynaklanıyordu. Yeniçerilerin son ayaklanması, onu, gücü ve abartılı yanlarıyla gerçi korkutmuştu, ama bu adamları, yakın Osmanlı tarihinin ışığında ve Zigetvar seferine eşlik eden garip olayların çerçevesinde gayet iyi anlıyordu. Zaten o olaylar en akıllı ve bilgili olanlar tarafından bile tam anlaşılamamıştı. Sokoloviç şimdi, yeniçerilerin kafalarında inançlarıyla ilgili olarak yer etmiş karışıklığın bazen kendisini de rahatsız ettiğine tanık oluyordu. Daha önce de onlarda Hristiyan geçmişlerinden izler fark etmişti. Belki kendisinin de eskiden atalarının dininin yarı silinmiş izleri karşısında çektiği azabı anımsıyordu. Ama geçici olduğunu bildiği bu düşüncelerin fazla üzerinde durmuyordu. Bir başka gözlem onu daha fazla rahatsız etmekteydi: Yeniçerilerin, bazı öfke veya karamsarlık zamanlarında gerçek inançtan uzaklaşmak eğilimleri. Karışık kafaları o zaman, hesaplı gizemcilikleri ve şarlatanca sözleri kuşku uyandıran dervişlerin etkisinde kalıyordu. Sadrazam önce sinirlendi, sonra kuşku duydu ve eskiden yeniçerilere duyduğu anlayışı ve sevgiyi yavaş yavaş kaybetmeye koyuldu. Yaşı ilerledikçe Mehmed Paşa, insanların erdemlerinin dayanıksızlığını ve pek çok çabanın yarsızlığını düşünüyordu. Ayrıca, henüz başarıyla mutluluk arayışı içindeyken destek aldığı bu halktan giderek uzaklaştığı için yeniçerilerden de soğumakta olduğunu bilincinde miydi? Divan'a girişi,

SOKOLLU MEHMED PAŞA

sonra da hanedan ailesine katılmasıyla başlayan bu uzaklaşma, Sokoloviçler'in Müslüman kolunu zenginleştirmeye gösterdiği daha az çabada ve eskisinden daha az genç çocuğu sepetler içinde Edirne'ye ve İstanbul'a getirtişinde de açıklamasını buluyordu. Sokoloviç belki de etrafında gücünün ve saygınlığının bekçiliğini yapan yeterince hemşerisi olduğunu düşünüyordu. Bu çok uğursuz bir hata oldu.

1567 ilkbaharının başlarındaki Ramazan orucu, huzurlu ve tumturaklı bir hava içinde sürüyordu. Her gün iftar vaktinde şeyhülislam ve başka devlet büyükleri çok zengin sofralar düzenliyorlar, bunlara ünlü yeniçerileri de davet ediyor, adamlara büyük ilgi gösteriyor, aynı zamanda onlara gözüpök kahramanlar muamelesi yapıyorlardı. Ramazan Bayramı töreler uyarınca kutlandı. II. Selim, ona mutluluk ve uzun bir hayat dileyen muhafız subaylarının alkışları arasında Saray'ın avlusuna yerleştirilmiş tahtına oturdu ve vezirlerin, askeri liderlerin, ulemanın ve defterdarın tebriklerini kabul etti. Bunların hepsi mevkilerine göre sıra olup padişaha doğru ilerlemişlerdi. Padişah bu vesileyle Tatar Hanı'nın, başlarında siyah renkle süslü başlıkları olan iki oğlunu da kabul etmişti. Bayramın üçüncü gününde padişah, bayram, son savaşta kazanılan zaferler ve kendi cülusu nedeniyle bütün İstanbul kentinin ışıklandırılmasını ve neşenin yaygın olmas için, alkollü içki tüketimine izin verilmesini emretti. Yapısı bakımından fazla ciddi ve katı olan Mehmed Sokoloviç, padişahın bu kararı almasına engel olmak istedi. Bu bayramın yol açacağı karışıklığın daha da tehlikeli bir ayaklanmaya dönüşmesinden çekiniyordu. Ancak sadrazam gayretkeşliği nedeniyle bir hata işlemişti. Ona gerçeği söylemek istemeyen kâtabi Feridun Bey, bunu şu şairane cümlelerle ifade etti: "İnsan kalbinin dizginleri, ayıpları gizleyen ve suçları bağışlayan ulu Tanrı'nın elindedir." İnsan, tabiatı gereği sürekli bir mengenenin içine sıkıştırılmaya dayanamaz, baskının bazen gevşetilmesi lazımdır. Üstelik padişahın da arzusu bu yöndeysse, mutluluğun da orada olması gerekir.

*"İrade-i şahane açıklamalarla dolu bir bardaktır
"Tüm içinde görünenler tanrısal esindir."*

Bu bayram özellikle İstanbul içkicilerinin yazılarıyla tarihe mal olmuştur. Bunlar ayyaş padişah Selim'in cülusunu şöyle kutluyorlardı:

*"Dünya şarabı mahkum ededursun,
paltoyla halıyı rehine vermenin
işte yine geldi zamanı."*

İstanbul'da Ramazan geceleri boyunca yeniçeri ayaklanmasının unutulmuş olan bütün elebaşları tutuklandılar ve gizlice idam edildiler.

Bölüm 3

Düzlüğe Çıkmak

İçkici ve Sefih

Mehmed Paşa, ona devlet mührünü emanet eden padişahın ölümünden sonra da imparatorluğun yönetimini elinde bulundurmak gayreti içindeydi. İstanbul'da yeniçerilerin ayaklanmasıyla son bulan birkaç aylık at üstündeki yolculuktan sonra, yetkisini kimsenin tartışamayacağı sadrazamlık makamına daha bir sağlam yerleşti.

Mehmed Paşa, Sultan Süleyman'ın emri üzerine Şehzade Bayezid'in isyanını şehzadelerin büyüğü yararına bastırmaya girişmişti. O zamandan itibaren bazı yüksek konumdaki devlet adamlarını bir araya toplama çabasına girdi. Bu kişiler onu, kendileri için olduğu kadar, imparatorluk için de emin bir destek olarak görüyorlardı. Padişahın gözdesi ve sırdaşı, ayrıca, Şehzade Selim'in damadı olarak Mehmed Paşa, doruğa çıkan yolu izlerken, kısa ya da uzun bir süre dost olduğu bir grup devlet ve saray adamına da yolu açmış oluyordu. Divan-ı Hümayun böylece başta Sokoloviç olmak üzere, çoklukla bu rol için hazırlanmış, ya da önceden belirlenmiş adamlardan oluşacaktı. Sadrazamlık görevine ulaştınca, Mehmed Paşa Sokoloviç, iktidara ulaşma çabaları sırasında sıkı bir işbirliği içinde bulunduğu kişilerin büyük bir kısmını; vezirleri, ulemayı, eyalet valilerini ve komutanları Divan'da, yanı başında buldu. Ama Macaristan yolundayken Sultan Süleyman onu, Zigetvar'ın fethinin eşiğinde desteğinden yoksun bırakınca, Mehmed Paşa, etrafında fazla bir düşman olmamasına rağmen, tüm girişimlerinde ihtiyata, kuşkuya ve korkularına büyük yer vermeye başladı. Bununla birlikte, kaygılarının, sadece kararsız karakterli ve ikinci bir kişilik gizleyen adamların örtülü ihtiraslarının ona duyurduğu kuşkudan ileri gelmediği anlaşılıyor.

Sokoloviç'in bazı çağdaşları ve özellikle Venedikli diplomatlar, şan ve şöhretin yanı başında bunların gölgesini de görüyorlardı. Bu kimseler, Türk sadrazamının, padişahın ölümünü gizleyip kaynaşma halindeki orduyu sakinleştirmesindeki ustalığı vurgulamakla birlikte, tutumunun genellikle beceriksizce, fazla titiz ve karmaşık olduğunu ileri sürmekten de geri kalmıyorlardı. Sonraki tarihlerde kendine daha fazla güven duymaya başlayınca ve sabretmeyi öğrenince, Mehmed Paşa, çok daha karışık işleri çok üstün bir hız ve kolaylıkla yola koydu. Venedikliler yetmişli yıllarda Mehmed Paşa'nın maceralarını

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ve padişahın hizmetindeki olağanüstü başarısını yazarken böyle diyeceklerdi. Sadrazamı yavaş yavaş bir burgaca sürükleyen olaylar silsilesi göz önüne getirilirse, bu değerlendirme hiç kuşkusuz haksızdır. Venedikliler tarafından hafif bir alayla da anlatılsa bile Mehmed Paşa'nın, Sultan'ın cesediyle gezme macerası yine de üzerinde durulmaya değer bir olaydır. Bu olay kısa zamanda bütün dünyada duyuldu ve esinlediği anekdotlar, Mehmed Paşa'yı, bir vezir olarak, yetenekleri hakkındaki en sağgörümlü düşüncelerin bile başarabileceğinden daha ünlü etti. Bununla birlikte, Sokoloviç'in, savaşın sözünün edilmeye başlanmasından başkentte yeniçerilerin ayaklanmasına son verdiği ana kadar daima en zor, en karmaşık ve belki de en tehlikeli çözümleri seçtiğini insan düşünmekten kendini alamıyor. Bu izlenimin tahlili de bazen, sadrazamın, bir sıkıntıdan bir diğerine beceriksizce yuvarlandığını düşündürüyor. Bir kere bir yola girdikten sonra tam zamanında yöntem değiştirmesini sağlayacak tasarlanmış cesareten ve kurnazlıktan yoksundu. Bu açıklama, devlet mührünü elde eder etmez Sokoloviç'in birden kendini çözülemez bir olaylar yumağının içinde bulmasıyla destek bulabilir. Sadrazam olduğu için de geçmiş deneyimlerinin artık ona bir yararı olamazdı. Bununla birlikte, gerçeklerin çok dikkatli bir incelemesi, basit bir uyarıyı haklı göstermektedir: Anahatlarında geçerli gözüken yorumlama kabul edilse bile, bu konuda abartılardan kaçınılmalıdır. Bu yorumlamaya göre, sadrazam, Zigetvar'a doğru uzun gidiş ve oradan dönüş yolunda güçlükleri kasıtlı olarak kışkırtıyor ve düzenliyor, sonra da, erteleme kabul etmeyecek yoğunluktaki durumlarda bunları çözümleyerek, olaylara ve aktörlerine egemen oluyordu. Mehmed Paşa en önemli sorunları çözümlerken inatçı bir kararlılık gösteriyordu. Bu da adım başında yeni tehlikelerin belirlediği durumlarda zaferi ele geçirmesine izin veriyordu. Örneğin, ölen padişahına zaferi sağlamak için önce orduyu sakinleştirmiş, ardından, orduya verdiği ödünler sayesinde, yeniçerilerin öfkesini ve ayaklanmasını yeni padişahın otoritesini yıkmakta kullanmıştı. Son olarak da II. Selim'i bir kere etkisi altına aldıktan sonra, kendi egemenliğine ve etkisine karşı çıkabileceklere hatırı sayılır bir süre boyun eğdirmişti. Zigetvar seferi sırasında bütün girişilenlerin yararları sonradan doğrulanacaktı. Apansız en sert biçimde ortaya çıkan güçler şimdi tükenmişti. Herkes gerçek yüzünü göstermişti ve artık maskelemeleri mümkün değildi. Herkes kendini genel çalkantıya kaptırmıştı. Savaşta allak bullak olarak çıkmışlardı ve sakinleşmeleri uzun zaman alacaktı. Yeni sıkıntılar ve karışıklıklar çıkması için bir neden yoktu. Her şeyi sadrazamın ellerine bırakmaya ilk karar veren padişah oldu ve dünya yüzündeki cennetin zevklerini, gereksiz kaygılara yeğledi.

Bu olayları yakından izleyen Avrupalı gözlemcilerin raporlarına göre, şehzadelerin en büyüğü olan Selim'in, tahtın kendisinden başkasına geçmesinden yana artık bir korkusu yoktu. Çok geçmeden

saltanatının nasıl olacağını belli eden karakter özellikleri göstermeye başladı. Selim, küçük kardeşinin saltanat sürmek için kendisinden daha yetenekli olduğunu hissetmiş, dolayısıyla da ondan kurtulacağı zamana kadar aralıksız komedi oynaması gerektiğini anlamıştı. Böylece, isteklerini frenleyerek kendine seçtiği rolü dengeli ve kurnazca bir ikiyüzlülükle oynadı. Bayezid'i saf dışı etmesi üç yıla yakın zaman aldığı için, Selim, çabalarını sürdürmekte gerçekten güçlük çekti, ama bu ona, hükümdar rolünde kolaylık sağladı. Çok çabuk, sabırsızca ve istemeye istemeye öğrenilmiş bu tutumla, Selim'in doğal eğilimleri arasındaki çatışma kısa süreli oldu. Şehzade, gerçek doğasını gizlemek için gösterdiği çabaların öcünü alır gibi, çok dolu bir yaşam sürdürmeye başladı. Yine de içinde bir yerde, bütün öğrendiklerini saklıyordu. Kimbilir, bunların belki ona yararı dokunurdu.

Selim kuvvetle ışıklandırılmış sahnede, bir an taht savaşının galibi gibi göründü. Ne de olsa bir başkasından daha az yetenekli ve daha az saygın olduğunu biliyordu. Ama sonsuza dek aynı yargılara mahkumdu: O, ayyaş ve sefih biriydi. Ve tahtın varisi, sonra da padişah olarak, ona sadık olan saray dalkavuklarının ve vezirlerin olabileceğince uzun zaman arkasında kalmak akıllılığını gösterdi.

İstanbul'da görevli Venedikli diplomat Andrea Dandolo, Bayezid'in katlinden bir yıl sonra, 1562'de, "Şehzade Selim'den söz edildiğini çok duydum... Hayatını, zevklerin her türlüüne adadığını ve duygularının kölesi olduğunu söylüyorlar," diye yazıyordu. Dandolo'nun tanıklığı, özellikle ortalıkta dolaşan söylentilere dayandığından önemlidir: "Yine de bazen, dev bir imparatorluğun varisi olduğunu anımsıyor. O zaman, babasıyla dedesinin bina ettiklerinin yıkılmasına izin vermeyeceğini, aksine, tüm gücünü, sınırlarını genişleterek, Osmanlı hanedanının şanına şan katmakta kullanacağını ilan ediyor." Dandolo aynı zamanda Selim'in kararsız ve özgüvensiz biri olarak nitelendiğini duymuştu. Denildiğine göre, ani mizaç değişikliklerine sahipti ve yeniliklere eğilimi vardı, ama tutkuları baskın çıktığı zaman, tüm bağımsızlığını kaybediyor, bunların kendisini etkilemesine olanak veriyordu.

Dandolo'nun raporları tarafından sağlanan bilgilerin özel bir dikkatle ele alınmaları gerekir. Çünkü padişahın gelecekte görülecek karmaşık bilincini yansıtıyorlardı. Gerçekten de II. Selim, Osmanlılar ailesinin biyolojik ya da akıl hastalığı olan üyelerinin ilki olacaktı. Bu bilgiler ilginç bir dosyanın ilk sayfasını ve genel tanısını oluşturuyorlardı.

Dandolo'nun, konumundan bekleneceği üzere, Selim'in karakterinin özet bir betimlemesiyle yetinmesine karşın, her gün Türkler'le işleri olan elçilik sekreteri Marc-Antonio Donini, daha fazla bilgi ve daha büyük bir ifade serbestliğine sahipti. Bu da Selim'in portresine daha yakından, daha büyük bir cüretkârlıkla ışık tutmasına olanak verdi. Büyük bir obur ve kaşarlanmış bir ayyaş olan Selim, henüz

kırkında olmasına karşın o kadar şişmanlamıştı ki, atının üstünde zor duruyordu. Birkaç yıl sonra daha da kilo alacak ve ata binmesi resmen olanaksızlaşacaktı. Dandolo'yla aşağı yukarı aynı tarihlerde Donini böyle yazıyordu. Şehzade, şarap içmeyi sever ve daima yenilerini seçmekten zevk duyardı. O, aynı zamanda büyük bir sefahat düşkünüydü, ama şişmanlığı, şehvetini sonuna kadar götürmesini engelliyordu. Bunda, başka ayyaşlarla giriştiği alemlerin kuvvetini tüketmesinin rolü vardı tabii. Selim her şeye rağmen arzularını tatmin etmeye çalışıyor, kadınları ve genç erkek çocuklarını zorla haremine sokarak onlarla sefahat alemlerine girişiyordu. Donini şöyle anlatıyor: “Daha birkaç ay önce Selim, Anadolu Beylerbeyi’nden, çekiciliğiyle nam salmış karısını kendisine yollamasını istemişti. Karılarıyla kızlarının bu dillere destan güzeli mutlaka görmek istediklerini ve ısrarlarıyla onu usandırdıklarını söylüyordu. Hiçbir şeyden kuşkulanan, aksine kendisini bu davetle onurlandırılmış zanneden beylerbeyi, sadık bir hizmetkâr olarak, karısını vakit kaybetmeden şehzadenin haremine yolladı... Sonuçta, şehzade kadını tam on iki gün kullandıktan sonra kocasına iade etti.” Bu aldatmacayı keşfeder etmez, beylerbeyi hemen o gece altı muhafızıyla birlikte İstanbul’a doğru yola çıktı. Sultan Süleyman’ın yanında hakkını arayarak Selim’den intikam almayı umuyordu. Ama yolda şehzadenin altmış adamı tarafından durdurularak geri dönmeye zorlandı. Bu denli aşağılanmayı içine sindiremeyen ve başka çıkar yol göremeyen beylerbeyi, İslam dinine aykırı olmasına rağmen, kendini zehirledi. Selim, Kütahya’da gönlünce hüküm sürüyor, özellikle suçsuz, günahsız olanlar bunun acısını çekiyordu. Selim, babası Sultan Süleyman’ın, belki de oğulun tahta geçeceği günü sabırsızlıkla bekleyen vezirler ve komutanlarla çevrili olmasından cesaret alarak, bu davranışı sürdürüyordu. Selim’in tahtı ele geçirmesine yardımcı olan bu tür kişiler, hükümette kalmaya kararlı idiler, bu amaçla şehzadeyi kullanıyorlar, onu sefahate ve sapkınlıklara teşvik ediyorlardı. Donini ayrıca şöyle bir olay aktarıyor: “Vezirler, adaletsizliklerini hükümete şikâyete gelen kişilerin adlarını Selim’e iletmışlerdi. Bu kişiler evlerine döndükleri zaman, Selim onların hepsini boğdurmuş ve bu olay Kütahya’da büyük üzüntü yaratmıştı.”

Şehzade Selim hakkındaki, özellikle uyandırdıkları büyük ilgi nedeniyle aktarılan bilgilerin tümü Doğu ülkelerinden yollanan raporlardan farklıdır, şöyle ki başka raporların yazarları okurların egzotizm merakını doyurmanın peşindeydiler. Bununla birlikte bu olayda bile gerçek gizlenmiş, her şey, Avrupalılar’ın deneyimlerine ve kavramlarına dayanan yorumlarla giydirilmiştir. İstanbul’a yollanan öbür görevliler gibi Donini de, Selim’in ölçsüz yiyip içmesini diline dolamıştı. “Şehzade öylesine hareketsiz, yağlı ve şekilsiz olmuştur ki, içler acısı sonunu kestirmek zor değil. İnsandan çok canavara benzedi.” Buna rağmen en ünlü güreşçilerle boy ölçüşmek, bindiği atları

kilosuyla ezmek, mızrak fırlatmak ve yay germek, avlarda en vahşi hayvanları katletmek gücünü kendinde bulabiliyordu. Gelen yabancılar, Türk erkeklerinin biyolojik yaşam yasalarını anlamakta güçlük çekiyorlardı.

Gözlemciler, Şehzade Selim'in, kardeşi Bayezid ve yeğenlerinden kurtulur kurtulmaz hükümdarlık tutkularını bambaşka cinsten isteklerle değiştirdiğine dikkat etmişlerdi. Babasının Zigetvar yakınındaki ölümünü öğrenince, danışmanlarının ve Saray'daki dalkavuklarının yardımıyla sultanlık rolüne soyundu. Fakat, çözümlenmeyi bekleyen sorunların yüküne dayanamayarak kısa bir zaman sonra bunlardan sıyrıldı ve kendini günlük yaşamın zevklerine verdi. Ender olarak Divan'a geliyor, devlet işlerine daha da ender olarak karışıyordu. Çoğu zaman günün ilk saatlerinden itibaren sarhoştur. 'Dilsizler' ona zevk araçları bulmakla görevliydi, çok cimri olan Selim'in cömert yanlarından yararlananlar da sadece onlardı. Padişah onları kış ortasında kar üstünde dans etmeye mecbur ediyor, büyük bir acının biçimlendirdiği hareketlerini seyrederken de sarhoşluğunun sislerinden yavaş yavaş sıyrılıyordu. Bir kere öfkelenmişti mi, çevresindeki beş para etmezlerin hiçbirini esirgemiyordu. O zaman zavallı gözdelelerinden birine; bir cüceye, bir deliye, bir dilsiz, bir cambaza ya da bir güreşçiye çatıyor, sonra da, başta padişah olmak üzere hepsi birden üzüntüden ağlıyorlardı. Selim'in direnci şaşırtıcıydı. Gözdesi Ali'yle üç gün üç gece aralıksız alem yaptığı ender değildi. Yabancılar göre Selim, ancak binlerce saray dalkavuşu, doğancı, köpek bakıcısı ve silahçıdan oluşan görkemli maiyetiyle ava çıktığı zaman bir hükümdar gibi davranıyordu. Bir de, cuma günleri dış görünüşlerine ve zarafetlerine göre seçilmiş arkadaşlarıyla camiye giderken ve tabii, yabancı elçilikler onuruna düzenlenen ve şatafatları, kendi haşmetini ve imparatorluğunun görkemini vurgulayan huzura kabullerinde. Osmanlılar'ın sarayına başkalarından daha yakın olan ve Doğu'nun egzotik çekiciliğine, bolluğuna ve günlük yaşamda görülen kandırıcı kokuşmuşluğa başkalarından daha alışık bulunan Fransızlar, Selim'in kişiliğinin yapay parıltısını ve içsel sefaletini keskin bir görüşten çok, bir düş kırıklığıyla belirtiyorlardı. Mesajlarında padişahı 'dünyanın en büyük cimrisi ve en salak adamı', 'bu ülkeye egemen olmuş en mantıksız insan', 'akıl alabileceği en aşırı cimriliğin ve en kısıtlı zekânın simgesi' gibi cümlelerle betimliyorlardı. Bu tanıklar, onu mitolojik bir tipe benzeten doymak bilmez oburluğuyla gücü arasındaki biçimsiz çelişkiyi ve çoğu kez insanca bilincinin körelmiş son izi olarak ele alınan soğuk ve hesaplı cimriliğini vurgulamakla, Selim'in karakterinin dağınık karmaşasını çözdüklerini sanıyorlardı.

Gözlemciler, Selim'in hükümdar olarak dış görünümünü çizen bu ayrıntıların üzerinde durmakla bir tek gerçeği ihmal ediyorlardı. Bu da, çizimlerinin yüzeysel ve tamamlanmamış kalmasına neden olu-

yor ve gerçek bir portreden çok, bir Ortadoğulu'nun tipik resim tas-laklarından birini ortaya koyuyordu.

II. Selim'de kendi hükümdarlığının bilinci, bütün projelerinin hiç silinmeyen anımsaması vardı. Bir fikri beslemeyi ve sürdürmeyi bili-yordu. Tarih, din ve hukuk alanlarındaki bilgisi ise atalarından miras kalan ilkelerle yetinmesini gerektirmeyecek kadar zengindi. Hü-kümdar olduğunu kanıtlamak ister gibi devlet işlerine karışmıyor, kendi sultanlık vakarını ustaca koruyan sadrazamının, imparatorluk için yapılmasını gerekenleri yapacağını biliyordu. Böylece özgür ka-lınca, hayatını zenginleştiren tutkulara teslim olmuştu. Kişiliğinin e-sasını böylece gizlemekle, pek çok kişinin ve de tarihin gözünde hü-kümdarlık imajını büyük ölçüde yitirmiş oldu. Genellikle Kıbrıs sa-vaşının etkileri, bir ara Sokoloviç'in bile iradesini yenen savaşçı ve-zirlerin ve komutanların eseri olduğu sanılır. Bununla birlikte güve-nilir bazı kaynaklar, Selim'in kardeşi Bayezid'den kurtulup Osmanlı tahtının tek varisi olarak kalışından itibaren Kıbrıs'ın fethini yaşami-nın en büyük idealine dönüştürdüğünü doğruluyorlar. Bu fikri on yıl kafasında taşıdı. Pek uzun yaşamayacağını bilincinde olduğundan planını en kısa zamanda gerçekleştirmek zorunda olduğunun farkın-daydı. Birçok yönden gelişen olaylar üst üste binince, Selim, aradığı fırsatı yakalayarak planını yürürlüğe koydu. Her padişahın, Osmanlı geleneğine uyarak, kutsal bir savaşla egemenlik alanını genişletmesi yükümlülüğü vardı. Bu yükümlülükle Selim'in zevklere teslimiyeti-nin kısalttığı acıklı hayatı arasındaki bağ, bu padişahın kişi olarak belirli belirsiz ve ender gözlenen özünü ortaya koyar; ayrıca, belki de Sokoloviç'in etkinliklerinin de açıklamasını oluşturur. Yukarıdaki aydınlatmanın yokluğunda, abartılı ve biçimsizleşmiş ayrıntılardan oluşmuş gibi gözükten bu padişah portresi, böylece yumuşamış, den-geli ve benzeşik bir hal alır; XVI. yüzyıl Türkiye'si'nin, ağır bir kalıtı-mın yükünü taşıyan başka kişilerinin arasında kendine göre vakur ve hazin bir havaya bürünür.

Hükümdar Selim'in karakterinin sadece bu tür bir şeması, günlük yaşamının çok kez ihmal edilen bazı yönlerine açıklık getirmektedir. Selim avlandıktan, canavarlarının, sakatlarının, cücelerinin ya da dil-sizlerinin dans etmelerini seyredip yiyip içtikten ve seviştikten son-ra, çok kez vezir Ahmed'in annesi olan (değişik şekillerde sevdiği) yaşlı dadısıyla satranç oynayarak dinlenirdi. Akşamlarını şarkıcıları ve çalgıcıları dinleyerek ya da ona eserlerini okuyan şairlerin yanın-da geçirirdi. Böylece, uykunun gözlerini kapamasını ve ona ertesi günkü zevkler için kuvvet vermesini beklerdi. Çağdaşları, kötülükle-rini sayıp dökmelerine karşın, onun, ince zevkli olarak nitelenebile-cek bir müzik düşkünü olduğunu, şiire ve özellikle Acem şiirlerine duyduğu ilginin yapmacık olmadığını söylüyorlar. Yoksullara ve sa-katlara yardım ettiği zamanlar içten, yüce gönüllü ve cömertti, bu ara-da, cimriliğini ve despotça düşüncesizliklerini unutturdu. Selim'de

çeşitli özellikler birbirine koşut olarak kendilerini gösteriyorlardı. Bu nedenle hakkında yazılanlarda çelişkili ifadelere rastlanır. Ama soyundan gelenlerde bu özellikler karmakarışık olarak, yapılarındaki çelişkiye rağmen birbirlerinden kaynaklanarak ortaya çıkacaklardı.

Selim, sadrazamının gölgesinde yaşamaya başlamadan önce tahta çıktığı sıralarda gözlemcilerin dikkatini çekmişti. Ancak, kardeşi Bayezid'i yenik düşürdüğü zamandan beri değişmemiş, görünümü hemen hemen aynı kalmıştı. Venedik hükümeti adına 1567 ilkbaharında cülusu nedeniyle Selim'i kutlamaya gelen Marino Cavalli, "Padişah orta boylu," diye yazıyordu. "Kırmızısı bir teni, soluk renkli gözleri var. Hemen hemen boyunsuz sayılabilir. Sakalı kısa, bıyığı gür ve uzun. Şişman bir adam. Yüzünün fazla kırmızı rengi ne kadar çok içtiğinin kanıtı. Yapmacıklı bir tavırla vakur gözükmeye çalışıyor. Bazen tahtında hiç kımıldamadan, tek kelime konuşmadan, gözlerini kıpırdatmadan ve hiçbir şey yapmadan önüne bakıyor. Zengin giysilere, ziynetlere ve tüylere, parfümlere bayılıyor. Bugün filanca bahçede içiyor, yarın bir başkasında. O sırada gözdelerinden biri aralıksız olarak onun için şarkı söylüyor ve dans ediyor... Yanında daima *musahip* denilen dört ila altı arkadaşı bulunuyor. Bunlardan biri olan Celal Çelebi, çok fazla içen, gevezenin biri. Padişah her ne isterse yapıyor, ama bunun dışında, yetkileri ve otoritesi konusunda etrafindakilere zorluk çıkarmıyor. Tüm hükümet işlerini Mehmed Paşa'ya bırakmış. Çok büyük önemi olan devlet işlerine ilişkin kararları vermek bile sadrazamın tekelinde, çünkü Selim'in bu işlerden anladığı yok." Yakın çevresinden birileri onu, belki de Malta'yı tekrar ele geçirmesi için savaşa ittiğine, halk ise aksine Kıbrıs'a saldırmasını istediğine göre, "Padişahın zamanla hayatında pek çok şeyi değiştirmesi gerekir, oysa o, şimdilik yemekten, küfelik olana kadar içmekten başka bir şey yapmıyor, akla gelebilecek her türlü zevkin peşinden koşmaktan başka bir şey düşünmüyor ve bu arada kimsenin onu rahatsız etmesine izin vermiyor." II. Selim kendini sefahat hayatına öylesine kaptırmıştı ki, babasının yaptığı gibi şikâyet de dinlemiyor, Divan toplandığı zaman adaleti yerine getirmiyordu. Bu ihmalleri ona ulusun ve ordunun horgörüsünü ve kinini kazandırmıştı. Öyle ki alkol sislerinin buğulandığı gözleri sürekli üzerlerinde olmasa, bu insanlar onu seve seve tahttan indirir, yerine oğlu Murat'ı geçirirlerdi.

Marino Cavalli'nin raporuyla aynı yıla rastlayan, fakat dış ayrıntıları açısından farklı olan Marc-Antonio Pigafetta'nın ifadesi, II. Selim'in imajının, daha saltanatının başında son şeklini bulduğunu gösteriyor: "Bu Selim'e, başkaları kadar Türkler de, babasına olduğu gibi saygı duymaktan ve değer vermekten uzaklar. Onu savaşçı olarak yetersiz, yönetimde yeteneksiz, içkiyle başka zevklere ise fazla düşkün buluyorlar. Ayrıca, yüzü şişmandan çok şiş. Şaraptan kızarmış teni ise onu Baküs'e benzetiyor... Vücudu yağlı, yanakları kırmızı ve adeta alev alev, sakalı sarı ve seyrek kıllı." Dili şiş ve adeta felce

uğramış gibi olan Selim'in güçlkle konuşması, gevelemesi ve kekelemesi, bu tanıtımda eksik kalan bazı ayrıntılar. Açıkcası, daha karmaşık kişilikleri yeğleyen Pigafetta'nın bakışı ise, hükümdardan hızla ayrılıp, camide sultana eşlik edenleri uzun uzun incelemeye ve bu kişileri anlatmaya yöneldi.

Tahta çıkışı sırasında yeniçerilerin isyanı yüzünden gülünç duruma düşürülen ve kendisi gibi cimri birinin önemli bir parayı dağıtmak zorunda kalışını içine sindiremeyen Selim, bu duyguyu en yakın arkadaşlarına teveccühünü göstererek ödünleme yoluna gitti. Onu zor zamanlarında koruyan, padişahlık yetkilerine destek olanlar onlar değil miydi?

Osmanlı tahtındaki değişiklikler, vezirler topluluğunun bileşiminde, askeri liderlerin, ulemanın ve Saray memurlarının seçiminde de değişiklikleri beraberinde getiriyordu. Padişah, yeni efendilerinin elini öperek ifade ettikleri bağlılıklarını ödüllendirmek için, imparatorluğun birinci adamlarını armağan yağmuruna tuttu. Ama bu kez Türkiye'nin yönetiminin doruğunda pek az değişiklik olmuştu. Görünüşe bakılırsa, II. Selim, Kütahya'daki sarayından getirdiği danışmanların, hocaların ve arkadaşların, onun için, hükümette köklü değişiklikler yapılmasını haklı gösterecek kadar güçlü birer destek olmadıklarını anlamıştı. Saltanat simgelerini almaya giderken, yüksek yönetimin, çoklukla kendisine bağlı adamların elinde olduğunu biliyordu. Bu adamlar Bayezid'e karşı mücadelesinde ona taraf olmuşlar, sonra, daha babasının hayatında en önemli ve çarpıcı görevlere geçerek Selim'in iktidarının ilk temelini oluşturmuşlardı. Bununla birlikte, Belgrad'a doğru yol alırken, Selim, bu kısa süre içinde, eski yandaşlarını ve bunlardan sadrazam olmayı başaran en gayretlisini başından savdığı takdirde, daha güçlü olacağını düşünmüştü. Bunların yakın dostluğunun vasiliğe dönüşmesi tehlikesi vardı çünkü. Karışıklıklara neden olacak kadar düşüncesiz, fakat sonra izlerini silecek kadar usta olan dalkavuklarının etkisi herhalde çok kuvvetliydi ve bunların hepsi aynı düşünceyi paylaşıyorlardı: Selim saltanat sürmekten çok mutlu, onlar da bulanık sular da avlanmaya hevesliydi. Ama aradan çok geçmeden yeni padişahın, sert ve ihtiyatlı Sokoloviç'e ilişmeye niyeti olmadığı görüldü, İstanbul'daki ayaklanmadan sonra ise var olan vezirlere karşı bir girişimde bulunmayı reddetti. Edirnekapı'ya varılana kadar her türlü entrikaya hazır olan arkadaşları, ilk gizlenenlerden oldular, sonra da hiçbir şey olmamış gibi ortaya çıkıp ödül ve terfi dilendiler. Görünüşe bakılırsa, Selim bu numarayı yutmadı, ama buna rağmen devletin hazinelerini yağmalayarak herkesi sevindirdi. Osmanlılar'ın âdeti olmamasına rağmen, şeyhülislam Ebussuud Efendi başta olmak üzere, ulemaya çok cömert davrandı. Buna da neden olarak, lalası Ataullah Hoca'nın (aylığının 200 altın sikke olduğu söyleniyordu), onlardan biri ve Zigetvar önlerinde ölen Sofi Ali Paşa'nın yerini doldurmak için sırada olması gösteriliyordu.

Düzlüğe Çıkmak

Altıncı vezirlik görevi Anadolu Beylerbeyi Zal Mahmud Paşa'ya verildi. Bu paşa, Selim'in kızı ve Çakırcı Hasan Paşa'nın beş yıldır yeni bir koca bekleyen dul eşi Şaha'yla evlenmekle padişah damadı olmuştu. Sokoloviç'in memleketlisi olan Zal Mahmud Paşa, yirmi yıl önce kardeşi Mustafa'yı yakalayıp öldürtmesine yardım etmekle Selim'i kendisine borçlu kılmıştı. Zal Mahmud, Zigetvar seferi sırasında Anadolu kuvvetlerine kumanda ediyor, herkesin onu gelecekte padişah damadı ve vezirler divanının bir üyesi olarak gördüğünün bilincinde olarak, cesaretle çarpışmaların orta yerine atılıyordu. II. Selim, yeni veziri ve hükümetin bileşimini kayıtsızlıkla karşıladı. Yine de Anadolu valiliği görevini Kütahya sarayındaki sadık lalası Hüseyin Paşa'ya verdi. Bu atama Sokoloviç'i de sevindirmişti. Bu tehlikeli entrikacı böylece dengesiz padişahın yanından uzaklaşmış oluyordu. Selim de hocasını, ona daha önemli bir görev vererek ödüllendirdiği için kendi hesabına seviniyordu. Padişah olunca sırdaşı Celal Çelebi'yi de unutmadı. Gelirini iki katına çıkardı ve daha da genişleyen arkadaş grubunda ona, içkici olarak seçme bir yer verdi.

Zal Mahmut Paşa'nın altıncı vezirliğe atanmasıyla tamamlanan vezirler divanı birkaç zaman sonra yine değişikliğe uğrayacaktı. Malta yenilgisinin çökerttiği en yaşlı vezir Kızılâhmedoğlu Mustafa Paşa, Avusturya seferine çıkan Sultan Süleyman'ın onu görmezlikten gelmesi nedeniyle görevi başında kalmıştı. Artık her şey bittiğine göre, II. Selim'den, ona bir vezir için usulden olan 200.000 akçelik emekliliğini bağlatarak görevden azat etmesini istedi. Bu acı son, padişahı öylesine duygulandırdı ki, Mustafa Paşa'nın istediği emekliliği ikiye katladı ve ona, kendi eliyle yazılmış olarak, Mekke'ye hacca gitme izni verdi (Paşa orada efendisi için dua edecek ve onun için Tanrı'nın korumasını elde edecekti). Anadolu'nun eskiden Osmanlılar'a meydan okuyan acımasız sülalelerinin birinin soyundan gelen Mustafa Paşa, mal varlığının bir bölümünü üç oğluna bıraktı, İstanbul'daki konağını ve bütün varını yoğunluğunu on iki bin duka altınına sattı, bu parayı ise Mekke'nin yoksullarına ve Kudüs'te mezarının yapımına vakfetti. Bundan sonrası tahmin edilebilir: Mustafa Paşa yola çıkmadan önce vakıflarını ziyaret etti, hac vazifesini tamamladıktan sonra da Medine'de Peygamber'in mezarı başında dua etti. Arkasından İstanbul'a döndü ve kısa bir zaman sonra orada öldü. Bir insan, hayatını gerçek inanç için yapılan mücadeleyle özdeşleştirirse, sonu, hayatta elinde kalanların, tanrısal ışığın bir kıvılcımı olan son bir tensel esere dönüşümünden başka bir şey değildir. Mustafa Paşa'nın gidişinden sonra padişahın damadı Piyale Mehmed Paşa, Divan'a katıldı. Kaptan-ı Deryalık konumunu, o da padişahın damadı olan yeniçeri ağası Müezzinzade Ali Ağa'ya bırakmıştı. Padişahın başsilahtarı olan Cafer Ağa böylece yeniçeri ağası oldu. Kendisi de padişahın damadı olan Sokoloviç, birkaç zaman sonra kızını Cafer Ağa'ya verecekti. Bütün vezirler böylece aynı zamanda Osmanlı ailesinin damatlarıydılar. Geveleyerek konuşan

sarı yüzlü padişahın etrafında kurulu bu aile düzeninin bir ilginç yanı da altı vezirden en az dördünün Slav kökenli oluşuydu. Bu duruma tek itiraz eden Defterdar Yusuf Ağa olmuş, herhalde çenesini tutamamış olarak gereksiz konuşmalar yapmıştı. Bayramdan sonra padişah bu işe çözüm getirdi: Bir divan sırasında defterdara onu ölüm cezasına çarptırdığını bildirdi, Yusuf Ağa'yı da bizzat sadrazam yakalayarak cellada teslim etti. Bu da beklenen son oldu. İstanbul artık, başında padişahıyla ilkbahara, kır eğlencelerine, kadınlara, şaraba ve kahveye (o kaynamış kömüre) teslim olabilecekti.

24

Sırbistan Despotlarının Soyu

Mehmed Paşa Sokoloviç sadaret mührünü 1565 Haziranı'nda devralmıştı. Sadaretinin başlangıcı şanssız Malta bozgunuyla gölgelenmişti. İkinci yılı da birçok değişikliğe sahne oldu: Macaristan seferi, tahtın başka bir padişaha geçmesi ve ordudaki karışıklıklar. Ancak 1567 ilkbaharında, Ramazan'da, sükunete kavuşulabildi. Sevincin ve içkinin pençesindeki İstanbul, yası, savaşı ve ayaklanmayı hızla unutmakta, yeni padişahı kutlamaya gelen yabancı ülkelerin elçilik erkânını selamlamaktaydı.

Mehmed Paşa'nın o vakte kadar bütün yaptıkları, yeni konumuna uyum sağlama ve özellikle pek de elverişli olmayan koşullarda burada tutunma çabası olarak nitelenebilir. Ona tek cesaret veren, güçlükler bir kere aşıldıktan sonra iktidarını daha iyi koşullar altında yürütebilmek ve yavaş yavaş otoritesini ve saygınlığını garantilemek umuduydu. Bununla birlikte, 1567 yılına ait ilk haberler, Sokoloviç'i daha o zamandan 'kadirimutlak bir paşa' olarak tanıtıyordu ki, bu, sadaret başlangıcının önemini tartışılmaz kanıtıdır. Keşfettiği bütün tehlikelerden kaçacak yerde onlarla yüzleşiyor, olayların karmaşıklığı içinde bilinçli şekilde çalışarak ortalık sakinleşince dizginleri eline geçirmeyi planlıyordu. Ani ve hızlı başarısının nedenlerinden biri bu olsa gerek.

Marino Cavalli 1567'de, "Türkiye'nin asıl hükümdarının sadrazam Mehmed olduğu söylenebilir," diye yazıyordu. "Bu ülkede şimdiye kadar hiçbir vezirin bu denli geniş yetkileri olmamıştır. Hoş, Mehmed Paşa zekası ve sağduyusuyla bu gücü hak etmiştir ya." Cavalli bununla birlikte sadrazamın en belirgin karakter özelliğinin ağgözlülüğü olduğunu kaydediyor. "Ülkede üç yüz ilâ beş bin altın sikke geliri olup da bunun bir kısmını ona vermek zorunda bulunmayan, küçük ya da büyük, hiçbir memur yoktur. Yeni bir padişahın tahta çıkması yönetimde büyük değişikliklere yol açmış, sadrazam da bundan, daha ilk günlerden itibaren baş döndürücü meblağlar toplamakta yararlanmıştır." Üstelik, Selim'in cülusu sırasında bahşişler nedeniyle boşalan devlet kasalarını doldurmak, ama aynı zamanda kendi çıkarını gözetmek için, paşa ek bir vergilendirmeye başvurmuştu: Tüm tımar sahipleri, bir kere vergilerini ödedikten sonra, yeni bir yetki belgesi almak zorundaydılar. Dahası, her gün başkente gelen çok sayıda sipahi, gerekli meblağa ek olarak, padişaha, sadrazama, defterdarlara, zabıt kâtiplerine ve başka memurlara çok sayıda armağan getiriyorlardı. Sadrazam, devletin maliyesini düzeltmek için, İslam yasalarına aykırılığına rağmen, İstanbul'a şarap getirilmesi ve satılmasına izin vermişti. Bu ticaretin getireceği vergi gelirinin hazineye yılda seksen bin altın kazandıracağını hesaplamıştı. Ayrıca, imparatorluk hazinesini düze çıkarmak için, her vergi mükellefinin vergisini iki akçe arttırmaya karar vermişti ve bunun yılda iki yüz bin altın anlamına geleceğine güveniyordu. Paşa'nın aldığı mali önlemlerden ve ağgözlülüğünden bıkip usanan Türkler kadar Hristiyanlar ve Yahudiler de, sonunda ondan nefret etmeye ve ona alaycı lakaplar takmaya başladılar. Yeniçerilere gelince, onlar da sonunda, padişahın, talep ettiklerinden daha az ödeme yapmasına göz yummakla paşanın onları atlattığının farkına vardılar. Cavalli, "Bu paşa iş yapmakta büyük hüner sahibi. Ama ağgözlülüğü ve Hristiyanlar'a duyduğu nefret gözlerini kör etmiş. Kibiri, kötü niyetliliği ve gururu karşısında insan şaşkınlıktan donakalıyor. Onu ancak hile yoluyla kendinize bağlayabilir, ancak bu şekilde ona güvenebilirsiniz," diyordu.

Mehmed Paşa'nın sadrazam sıfatıyla başkente döndüğü zaman bıraktığı ilk izlenime dayanan bu rapor, ayırt edilmesi gereken en azından iki öge içerir. Piyale Mehmed Paşa ordusuz ve ganimetsiz olarak Malta'dan dönmüştü. Ertesi yıl İtalya kıyılarına saldırdı, ama bu kez de alınan ganimet seferin masraflarını karşılamaya yetmedi. Pertev Mehmed Paşa, Tisa ve Mureş bölgelerinden on binlerce tutsak getirmese ve bunlar İstanbul'daki pazarlarda aceleyle satılmış olmasa, ölen padişahı onurlandırmak için girişilen bu savaş devlete çok pahalıya patlayacaktı. Ordu, devlete ganimetler ve kazançlar getirecek yerde, zaferinin ödüllendirilmesi için ulufeler ve cülus bahşişleri istemişti. Ayaklanan yeniçeriler tarafından cömertliğe zorlanmasına fena kızan II. Selim, iki elini hazineye daldırarak askerlerden sonra

gözdelerini, sırdaşlarını ve dalkavuklarını da armağanlara garketti. Tabii, imparatorluğun birinci derecede önemli devlet adamlarını da unutmamıştı. Memleketin içindeki tehlikenin, dıştaki düşmandan gelenden daha büyük olduğu garip bir savaştı bu ve Mehmed Paşa işte böyle bir ortamda Türkiye'yi yönetmeye başladı. Kendini kasaları hemen hemen boşalmış bir devletin başında bulmuştu üstelik. Ölen padişahın yanında çaresiz kalmayı reddeden Sokoloviç, mali güçlüklerin kendi işlerini ve de imparatorluğunkileri tehdit etmesini kabul edemezdi. İstanbul'da her şeyden önce vergi sisteminin etkinliğini artırmaya yöneldi. Yasalar ya da âdetler uyarınca el konulabilecek gizli hazineleri keşfetmek, padişahın vasallarından bir yandan armağanlar koparırken vergilerini düzenli olarak ödemeye onları mecbur etmek, her türlü vergileri artırmak, Arabistan'da yağmalanmış Sudan altınını talep etmek, yeni gümüş madenleri bulmak, madeni paraları yeniden dökmek ve Türkiye'yle Batı arasındaki ticarete büyük bir hız vermek için kolları sıvadı. Bu sonuncu hedefe ulaşmak için, Hristiyan devletlerin temsilcileriyle olduğu kadar İran şahının elçisiyle de barışçı ilişkileri destekledi.

Bununla birlikte Marino Cavalli'nin gözlemlerinin bir başka anlamı daha vardır. Mehmed Paşa, sultanın gözünde, doyumsuz açgözlülüğün affedilir olduğunu, muhteşem bir saraya, görkemli bir maiyete, servete, hizmetkâr ve dalkavuklara sahip olmamanın ise kolay affedilir bir şey olmadığını biliyordu. Osmanlılar döneminde zenginlik, buna sahip olan kişi yaşadığı sürece sürerdi, o kişinin ölümü durumunda servetin en büyük kısmı kaynağına, yani devlet hazinesine dönüyordu. Ama söz konusu adam hayatta olduğu sürece zenginliği, düşmanlarını hizaya getirmeye ya da dostluklarını sağlamlaştırmaya, aile bireylerini ve yandaşlarını daha yüksek görevlere ve çok şey vaat eden bir geleceğe doğru ilerlemelerine destek olmaya yarayacaktır. Dahası, iktidarın, ünün ve şanın doruğunda tutunmak isteyen büyük bir Türk devlet adamı için servetinin dış parıltısının, bu servetin olağan kullanımından daha büyük bir önemi vardı. Doğu uluslarının, zenginliğin, özellikle bu zenginlik biriktirilmiş ya da ölü ve dekora dönüştürülmüş durumdaysa, gücü kendiliğinden getirdiğine dair yüzyıllardan beri sürüp gelen bir inancı vardır. Çünkü zenginlik kendi ardına saklanan herkesi büyüler, tehdit eder, körleştirir. İşte bu inanış Osmanlı İmparatorluğu'nda çok özel bir boyut kazanmıştı. Asya'nın, İran'ın ve Arap dünyasının derinlerinden gelen etkilerle, Helenistik ve Bizans dünyalarının birikimiyle beslenen bu inanış, göçebe kökenli savaşçının dıştan gelen etkilere safça açık, gelişmemiş zihniyetiyle, satılmışların özenle saklanmış kişisel çıkarlarıyla, reddolunmuş bir geçmişin ve belirsiz bir geleceğin tüm dünya zevklerinden süratle yararlanılmasına duyulan bilinçsiz istekle can bulmuştu. Ama daha önemlisi, Türkiye'de zenginliğe bu kadar önem verilmesinin bir nedeni de, sonsuza dek saygınlık ve ün sağlayacak

dinsel kurumların temelini atılmasına izin vermesiydi.

Elimizdeki bilgiler, Mehmed Paşa'nın açgözlülüğünün, eğilimlerini tatmin etmeye, başından geçen felaketlerin öcünü belki de bilinçsiz şekilde başkalarından almaya, elinin altındaki parayı içinden çıkacağı yöreye yardım için kullanmaya veya sadece iktidarının ona sunduklarını yakalamaya ne ölçüde yaradığını ölçmek için yeterli değildir. Bu varsayımlar Sokoloviç'in açgözlülüğünün daha iyi bilinen dürtülerini reddetmedikleri için mümkündürler. Sadrazam servetler topluyor ve hiç düşünmeden harcıyor, buna, ona güç ve saygınlık sağlayacak yöntemlerden biri gözüyle bakıyordu. Görünüşünün bilincindeki büyük devlet adamı, bu servetin ışığında azametle dikiliyordu. Kimsenin onu aşmaya hakkı yoktu ve o tavrıyla ve tabii zenginliğiyle de, padişah'tan hemen sonra geldiğini göstermeye önem veriyordu. Yabancı görevlilerle elçilerden görkemli armağanlar talep ediyordu. Burada önemli olan, bunların temsil ettiği para, ipekli, silahlar veya atlar değil, konumunun ve saygınlığının doğrulanması ve korunmasıydı. Sokoloviç'in cimrilik ve açgözlülükle suçlandığı çok olmuş, ama kimse tarafından namussuz bir vezir olarak nitelenmemiştir. Öte yandan, aşırı bir gayretkeşlik, beklenmedik bir güç, abartılı jestler, tükenmez bir hayal gücü ve dizginlenemeyen bir azimle kendi sadrazamlık imajını gerçekleştirmeye giriştiği anlaşıyor. İstanbul'dan Zigetvar'a giden yolda da etrafındaki her şeyi ezip geçiyor ve sükunet yeniden kurulana kadar her şeyi avucunda tutmak istiyordu. Başkente dönüşte padişaha ve orduya karşı da aynı tutumu sürdürmüştür. Marino Cavalli sadrazamın açgözlülüğünden yakınıyor, ama devletin yararına aldığı finansal önlemleri ona çıkar sağlayanlardan ayırt etmek zahmetine katlanmıyordu. Paralarını tehdit altında görünce, Venedikliler de ölçüyü kaçırıyor ve sezgilerini kaybediyorlardı. Varlıklarının kaynağı olan imparatorluğun durumunu bilmezmiş gibi acı acı yakınıyorlardı. Venedikliler'in zehir gibi hoşgörüsüzlüğü ve cimrilikle ikiyüzlülere özgü karamsarlıkları, Mehmed Paşa'yı doğrudan etkiledi. Venedikliler daha sonraları sadrazamla mükemmel bir ilişki kurdular, ama İstanbul'dan yolladıkları raporlarda güçlü koruyucularını olağanüstü açgözlü bir vezir olarak tanıtmaktan hiç vazgeçmemişlerdir. Bu imaj ise tarihte yer etmiştir.

Marc-Antonio Pigafetta, Venedik elçisinden sadece birkaç ay sonra aynı gözlemlerde bulundu. Ama portre, gözle görülür derecede yumuşatılmıştı. Türkiye, gücü ve dayanıklılığı sayesinde devlet hazinesini düze çıkarmak için paşanın aldığı önlemlere, bazı kalıcı sonuçlara rağmen, göğüs gerebildi. Yabancı gözlemciler bu arada siyasi yorumlarına ve her biri ülkenin yönetiminde kendine özgü roller oynayan vezirlerin portrelerine döndüler. Sokoloviç de böylece acele suçlamaların ve düşünmeden yapılmış tanımların sislerinden yavaş yavaş sıyrılabilirdi. Padişahın izniyle Divan'ın altı vezirinin yetkisinde olan her şey, içlerinden birinci olanın; kadirimutlak Mehmed Paşa'nın ellerin-

de toplanmıştı. Pigafetta böyle yazıyor. Hükümet katında görüşülmesi gereken bir iş oldu mu, sadece birinci paşaya başvuruluyordu. Kendisi sonradan Divan toplantılarının birinde bunu padişaha ve öbür vezirlere duyuruyor, onlar da sadrazamın uygun gördüğü kararı veriyorlardı. Avusturya'nın yolladığı görevlilerin bir refakatçisi zaten Sokoloviç'in bir soylu olduğunu ve Bosna'dan geldiğini duymuştu.

Bir kere yerine oturduktan sonra imaj, yeni ayrıntılarla kendiliğinden bütünleniyor. Bazı nitelikler daha belirginleşiyor, başkaları silinip gidiyor, bazen bir çizgi ortaya çıkıyor, paşa başka açılardan şekilsiz bir kitle gibi kalıyor. (Bu, raslantı değildir. Türkiye'nin olaylarının, insanların ve görüntülerinin gözlemcileri farkında bile olmadan, izlenimlerini, fikirlerini ve çizgilerini birbirlerinden ödünç alıyorlardı). Sadrazam, kadirimutlak, katı ve acımasız olarak kaldı. Bununla birlikte bu tutum, çok kez dikkate değer devlet adamlığı yeteneklerini gizliyordu. Avrupa diplomasisi bunu başlangıçta tereddütlerle karşılarken, sonradan Türkiye'yle barışçı ilişkilerin ve bir anlaşmanın başlangıcı olarak algıladı. Türkiye'deki olayları İstanbul'a yollanan görevlilerin raporlarından izleyen Dubrovnikli diplomat ve yasa koyucu Frano Gunduliç, "Mehmed Paşa tüm gücü eline geçirmiş bulunuyor, öyle ki padişahı görmeye gelen elçiler ancak sadrazamıyla görüşmelerde bulunuyor ve işleri onunla karara bağlayabiliyorlar. Selim ise sadece elini öptürmekle yetiniyor," diye yazıyordu. "Başka hükümdarların elçileri padişaha fazladan birkaç söz söylemek isteyince, bunu önce sadrazama bildirmek ve padişahla konuşmak iznini ondan almak zorunda kalıyorlar. Fransa büyükelçisi M. de Dax günün birinde Selim'le daha serbestçe konuşmayı talep edince kolundan tutulup Divan'dan kovuldu. Sadrazam, sahibi olduğu güç sayesinde öbür paşaları umursamıyor bile. Bunlar tamamıyla ona bağımlılar ve her bir hareketini onaylamak dışında bir şey yapmaya cesaret edemiyorlar." Mehmed Paşa'nın, karısından, Türkiye'nin ondan korktuğu kadar çekindiğini bilen Gunduliç için sadrazamın başarısının gerçek nedeni derin zekasında, yönetme biçiminde, aynı zamanda da iyiliğe minnettarlıkla karşılık veren gerçek devlet adamı tevazuunda gizliydi.

Türkiye'nin yeniden önemli olaylarla yüz yüze geleceği 1571'de Sokoloviç son derece görkemli bir sadrazam izlenimi uyandırıyor. İmparatorluğun yönetimindeki saygınlığı ve zenginliği, sürekli ve kanıtlanmış parlıtısıyla göz kamaştırıyordu. Tavırları ve dış görünümü de büyük öneminin yansıması ve kanıtıydı. Daima köklerine bağlı olan sadrazam, hiç kuşkusuz geçmişini ve soy ağacını soylulaştırmaya çalışacaktı. Jacopo Ragazzoni onun hakkında şöyle yazıyordu: "İmparatorluğun bu yöneticisi bundan elli altı yıl önce Bosna'da doğmuştu. Oturaklı bir görünümü var ve kendisinin de bir seferinde söylediği gibi, Sırbistan despotlarının soyundan geliyor. Bununla birlikte onunla aynı fikirde olmayanlar olduğunu da ekleyelim." Ragazzo-

nı böylece yaşını küçülten ve kendine yeni bir köken uyduran paşanın kasıtlı yanını vurgulamış oluyordu. Şöyle devam ediyordu: “Mehmed Paşa zeki bir adam ve çok etkin bir yönetici. Daima uzun uzun düşünerek hareket etmesi, başka paşalarla kıyaslandığında hiçbir zaman kaybeden taraf olmamasını sağlıyor. Bu nedenle bütün önemli işlerde efendisinin yazılı onayını talep ediyor, ancak her şey onun elinde olduğu için, padişahın daima onunla aynı fikirde olmasını sağlamakta hiç zorlanmıyor. Sadrazam müthiş derecede zengin ve Türk usulünce son derece açgözlü. Yönetmelik görevlerin bölüşümüyle eyalet valilerinin atanmasında daima istediğini yaptırıyor, böylece, baş döndürücü zenginlikler topluyor. Başka paşalar bu atamalara veya Türk yönetiminin başka işlerine karışmadıklarından bu alanda hiçbir zorlukla karşılaşmıyor.”

Sadrazam Mehmed Sokoloviç'in bu kabataslak resmi, zaman içinde onu, karakterlerin olağan, mantıksal evriminden kurtaran bazı özellikler kazandı. II. Selim, Mehmed Paşa'yı, bütün devlet işlerini üstlenen, bunu başarmak için de öbür vezirleri, komutanları ve eyalet valilerini bir yere kadar avucunda tutan bir sadrazam olarak kabul etmişti. Bununla birlikte, Sokoloviç hiçbir zaman padişahın gözdesi, korunmuş ve can dostu olmadı, oysa Sultan Süleyman'la vezirleri arasındaki bağlar göz önüne getirildiğinde, bu pekâlâ olabilirdi de. Görünüşe bakılırsa, pek ender olarak görüşüyorlar, padişah, sadrazamın mesajlarına bir kâğıt parçası üstüne karalanmış iki üç kelimeyle yanıt veriyordu. Sokoloviç'in, padişahının teveccühünü kazanmak için fazla bir şey yapmadığı anlaşıyordu. Büyük bir teveccüh sürdüğü kadar iyi hoştur da, çoğu zaman ayrılıkla, gözde olan kişinin kellesini kaybetmesiyle sonuçlanabilir. Osmanlı tarihinde bunun pek çok örneği vardır. Mehmed Paşa, imparatorluğun soğuk, mesafeli, şaşmaz ve akli başında bir yöneticisi olmaya ve tutumunu görevinin gereklerine uydurmaya çalışıyordu. Sevilip sevilmemeyi umursamayarak sonuna kadar da öyle kaldı. Sadrazamın çağdaşlarının, otoritesine ilişkin, sonraki tarihlere ait gözlemleri kesinlikle raslantısal olmayıp şu bakımdan önemlidirler: Benzer belirtileri ısrarla yineleyerek XVI. yüzyılın en büyük devlet adamlarından birinin portresini açıklığa kavuşturmaktalardır.

Divan'ın öbür vezirleri, saygınlıklarına ve padişahın hizmetinde yükselme olasılıklarına kayıtsız olmasalardı bile, Sokoloviç'in, onları hayatın kıyısında bırakan, ağır ağır kıran, ezen ve bu insanları üzgün bir pasifliğe iten büyük gücünü zorlayıcı bir baskı olarak yine de hissedeceklerdi. Birçokları bir zamanlar iyi arkadaşlıklar, aralarında siyasal bağlar vardı. Sonradan karşılaştıkları durumlar onları belki bu tür duygulardan uzaklaştırmıştı. Mevki yarışı onları önceleri birleştirmiş, sonra ayırmış, eşleri aracılığıyla aralarında yer eden ve kişisel bağlılıkların yerini alan bağlar, beklenmedik entrikalara yol açmıştı. Bununla birlikte, belli bir sağduyu, onları saygıya iten bir sabır, aynı

SOKOLLU MEHMED PAŞA

zamanda bir uyuşma ve uzlaşma yeteneği edinmişlerdi. Ama sadrazam, katı, mesafeli, daima kendine egemen ve uzlaşma kabul etmez bir inadın sahibiydi. Sadrazamlık konumuna giden yolda ilerlerken Türkiye'nin gelecekteki büyük devlet adamlarından bazılarını da beraberinde sürüklemişti, ancak bunlar, onun iradesine ve aldığı kararlara tabiydiler. Mehmed Paşa, kellesini tehlikeye atan koşullar altında sadrazam olmuş, bu arada çıkan güçlüklerin üstesinden gelmeyi, padişahı sakinleştirmeyi, aynı zamanda da bir yandan ustaca seçilmiş manevralarla Vezirler Divanı'nın tamamını mat ederken, padişahın yakın adamlarını yola getirmeyi başarmıştı.

Hükümette bu vezirin bir benzerinin daha görülmediği düşünülüyordu. Yapı olarak zalim biri değildi, ama işine geldiği zaman acımasızca kuvvete başvurmaktan da sakınmıyordu. Kendisi hakkında neler düşünüldüğünü casusları sayesinde çok iyi bildiği halde, düşmanlarıyla daha iyi savaşabilmek için hafiyelerinin anlattıklarını bilmezlikten geliyordu. Teveccühünü kazanmak için hiçbir şey yapmadığına göre, padişahın en yakın iş arkadaşı olarak sadrazamını takdir edip etmediği merak konusu oluyordu. Selim, ülkenin işlerini bildiği gibi yönetmekte onu serbest bırakmıştı. Mehmed Paşa'nın çok sayıdaki ve çok üstün yeteneklerine, gayretkeşliğine ve şaşılacak bürokratik titizliğine güvenmekle hayatın zevklerinin gönül rahatlığıyla tadını çıkarmaya ve özellikle tatlı şekerlemeler yapmaya devam edebileceğini pek çabuk anlamıştı.

Sadrazam pervasızca başka vezirlerin arasından sıyrılıyordu. Kendine yaklaşık yılda bir milyon duka altını net gelir sağlıyordu. Etkileyici güzellikteki saraylar inşa ettirmiş, etrafını dalkavuklar, içoğlanları, şairler, hizmetkârlar ve küçük kölelerle çevirmişti. Özetle, Türkiye'nin en büyük soylusuna yaraşır bir hayat sürüyordu. İnşaatçılar aynı zamanda birçok dini kurumu ortaya koyarak adının şanını bütün ülkeye yayıyorlardı. Fiziksel görünümüne (yaşını gizleyerek) bilinçli bir adamın gururuyla özen gösteriyor, bu noktada da çevresine üstünlük sağlıyordu. Ağzından çıkan her söz önceden tasarlanmış olup, az kişinin fark ettiği, fakat hepsinin tahmin ettiği bir amaca yönelikti. Sokoloviç, üstünlüğünü kanıtlamak için gösterdiği hesaplı çabasında ölçüyü aşmamaya, kimseyi doğrudan kıskırtmamaya, avantajını önyargıya dönüştürmemeye, gururundan sarhoş olarak ayağını kaydırmamaya dikkat edecek kadar sağduyu sahibiydi.

Bütün bunlar, Mehmed Paşa'nın yakın çevresindeki yeterince saf, çocuksu bir kararsızlık kurbanı ve kendi kendilerinin bilincinde olmayan bazı kimselerde acı veren bir öfkeye ve bir güçsüzlük duygusuna yol açıyordu. Bu kimseler ona karşı koyacak veya onu yenecek güçte olmadıklarını biliyorlardı. Bu sinsi çatışma yalnızca yönetme biçimi sanatındaki farklılıklardan, günlük çıkarlardan ve her birinin karakter özelliklerinin raslantısal bölüşümünden ileri gelmiyordu. Daha çok, derine kök salmış ve hemen hemen değişmez zihniyet

farklılıklarının sonucuydu. Öbür büyük devlet adamlarının kökenleri de Sokoloviç'inkiyle aşağı yukarı benzerlik taşıyordu. Ama Mehmed Paşa'nın kendine özgü bazı avantajları vardı.

Bayo Sokoloviç öbürlerinin çoğundan farklı olarak daha çocuk yaşta yeniçerilerin safına katılmıştı. Bu nedenle de tüm hayatınca bazı anılarla duyguları, fikirleri ve kuşku­ları içinde yaşattı. Kökenlerini ve ailesinin bilincinin faal bölümüyle bütünleşmiş anılarını, bilincinin o gizli bölümüne aktarabilmişti. Bu anılar sonradan birtakım dürtüler ve öngörülemez hareketler biçiminde yüzeye çıkacaklardı. Ayrıca, gerek sayı gerekse mevki bakımından önemli olan Sokoloviç ailesi, oğullarının, dinsel öğretiler, hukuksal kavramlar ve falakanın gücüyle en önemli görevlerin emanet edilebileceği, bir geçmişten yoksun, sadık hizmetkârlara dönüştürülmüş o kederli adamlardan biri olmaması için ona gerekli gücü sağlamıştı. Vezirlerin çoğu aynı dili konuşuyorlardı, her birinin daha çocukken hangi ülkeden getirildiği biliniyordu. Mehmed Paşa'nın dayanılmaz üstünlüğünü en zor kaldıranlardan biri Piyale Mehmed Paşa'ydı. Bir Macaristan seferi sırasında Sultan Süleyman'ın, onu, kurtlar tarafından yenilmesi için çırılçıplak olarak atıldığı bir hendeğin içinde bulduğu söyleniyordu. Sokoloviç aksine ailesini tekrar bulmuş, onlarla bağlarını pekiştirmiş, onları İslam dinine kazandırmış, etrafını kalabalık bir akraba topluluğuyla çevirmişti. Kuzenleriyle yeğenlerinden bazıları önemli Türk beyleri olurken, başkaları Ortodoks ulusların ruhani liderleri olmuşlardı. Mehmed Paşa da sonunda Sırp despotlarının soyundan geldiğini ileri sürecek olmuştu. Birçok önemli devlet adamıyla eyalet valileri aynen onun gibi yeniçeri olarak hayata atıldıktan sonra, geçmişlerini yitirmişler, içsel güçlerini ve bağlantılarını kaybetmişler, tek desteği, Osmanlı İmparatorluğu kavramında bulur olmuşlardı. Oysa Mehmed Paşa, açıkça ya da gizli olarak güçlü bir karakter sahibiydi, bunu ise öncelikle sürekli bir gelişime borçluydu. İslam dinini kabul etmekle ve yeniçeri eğitimiyle, padişahına sadık ve içten bağlı bir köle olmakla birlikte, içinde farklı bir bilincin izlerini korumuşt u. Bu da ona, bir aklıbaşındalık ve sürekli beceriklilik, başkalarını, sonradan gözleminden yararlanmak üzere, biraz geriden serinkanlılıkla incelemek yeteneği veriyordu. Sokoloviç, Levanten tipi dönme­lerden değildi. Öyleleri, başlangıçta rol yaparak karşılarındakileri kandırdıklarını zanneder, ama sonradan kendi oyunlarına gelir, çifte kişilikleri tam bir ruhsal karmaşaya düşmelerine neden olurdu. Sokoloviç, padişahın çevresindekiler arasında en kalabalık grubu oluşturan, eski kişiliklerini üzerlerinden tamamiyle sıyrıp atan devlet adamlarından da değildi. Öyleleri, tıpkı taneyi sıyrıp kabuğu atan tahıl gibi, Osmanlı yönetiminin parçası olmakla övünür, fakat tüm benliklerini yeni fikirle özdeşleştirdikleri için, kafalarının içi karışır, kökeni olmayan, yeni adamlar olurlardı. Sokoloviç tam tersine, dönme tipinin en önemli, en başarılı temsilcisi olmuştu. Ona İslam dinini kabul et-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

tirmelerinin temelindeki fikre öbürlerinden daha az bağlı değildi; bu dine tüm dürüstlüğüyle, kendisine gururunu, kurnazlığını ve değişimini kazandırdığının bilincinde olarak azimle hizmet ediyordu. Rastgele biri olmadığını, soylu tabakadan olup hâlâ faaliyetleriyle sivrilen ailesinden koparıldığını biliyordu. Öte yandan, tüm kalbiyle hizmet ettiği ve bütün inanç sahipleri gibi, ona gururdan başka, yok edilemez bir direnç sağlayan bu yenilmez, dev imparatorluğun sağlam yapısından destek alıyordu. İnsanlar zayıf ve kararsız olabilirlerdi, ama imparatorluk onlara hiç değilse gerçek bir Müslüman vakarıyla ölmek gücünü verecekti daima. Sokoloviç, padişahın sarayına gireliberi çeşitli kisveler altında sefalete, alçaklığa, utanca ve felakete tanık olmuştu, ama gerçek düzene karşı oluşan geçici bir işyanı ya da hizmetin, imparatorluğa ihanete dönüşmesini, dış düşmanla ve kafirlerle birleşildiğini hiç görmemişti. Yıkılmaz bir ülkeyi yönetmenin gururu, kişisel dengesini daha da sağlamlaştırmıştı. Dahası, bu gurur, o devirde gelişmekte olan modern Avrupalı'yı belirleyenlere bir noktaya kadar yakın erdemler edinmesine izin verdi. Yeni adam, yasaların tanımladığı, kapalı bir topluma bağlı, fakat düzensiz bir duyarlılığın biçimlendirdiği ortaçağların adamından ayrılmaya başlıyordu. İrade-sinin yavaş yavaş özgür bir karakter almaya başladığı, hayatın gizemli koşullarından korkmaya son verdiği görülüyordu. Bazen endişe ve yarım yamalak fark edilen özgürlüğün ona duyurduğu çekingenlikle eski haline dönen bu yeni adam, çok kez yönünü şaşırıyor, ikilemlerle hırpalanıyor, güçsüzlüğünün acısını çekiyordu.

Özellikle XVI. yüzyılda Türkiye'de bir tek Doğu uygarlığından söz etmek imkânsızdır. Bunun gibi, gruplar halinde ele alınsalar bile, barındırdığı insanların o devrin Avrupalılar'ıyla kıyaslandırılmaları akılcı olmaz. Tiplendirme açısından bakılınca, Mehmed Sokoloviç, ortaçağların -Sırp ortaçağının- gözle görülür izlerini taşıyor, daha önemli bir görev peşinde olan ve yeni bir efendiyi kolayca benimseyen küçük bir köy eşrafının kararsız karakterini sergiliyordu. Onda aynı zamanda, vicdanının sorunlarıyla dinsel tartışmaların sarstığı XVI. yüzyıl kederli adamının bazı tipik özellikleri de vardı. Bununla birlikte, kendisi ve başkaları üzerindeki etkisi, Avrupa ülkeleri sistemi içinde en güçlü olan Türk imparatorluğunun en sorumlu veziriyken edindiği bu kesinlik ve soğukkanlılık, sadrazamı, modern insan tipine yani gücüne bazen gereğinden fazla güvenen insana yaklaştırmaktadır. Mehmed Paşa gibi bir Türk devlet adamı eğer yüzyılının en büyük kişilerinin arasında yerini aldıysa ve bunu her zaman geleneklere saygılı olmayan çareler, Türkiye'nin yöneticilerine özgü politik yöntemler ve zihniyetle yaptıysa, bunda onu, başka Avrupa ülkelerindeki modern tarihin büyük yapıcılarına benzeten erdemlerinin de rolü vardır. Çok erken kanıtladığı üstünlüğünden hoşnut olmayan, bundan olağanüstü ve çok kez yararsız çabalarla kurtulmak isteyen imparatorluğun en önemli devlet adamları Sokoloviç'in tavrında-

ki yeniliklere zor katlanıyorlardı. Hayatında pek çok başarı olan ve kendilerinden çok farklı bir adamla karşı karşıya olduklarının bilincindeydiler. Kâh şaşkın, kâh hevesli olarak etrafında dolanıyorlar, onun nedenlerini ender olarak anlıyor, karakterinin özünü kavrayamadıkça çaresiz bir hiddete kapılıyorlardı. O zaman kötü niyetli davranma eğilimi gösteriyorlar, Sokoloviç'i ikiye bölünmüş bir Müslümanlıkla, maskelenmiş bir Hristiyanlıkla, Türkiye'ye, batı ülkeleri yararına ihanet etmekle suçluyorlardı. Kendisinin de vurguladığı ve kullandığı kökenleri, ailesini ısrarla koruması, Zigetvar'dan dönüşünden sonra hiç vazgeçmediği barışçı politikası, ona yöneltilen kuşku baha-nesi, bunların yüzeysel bir açıklamasıydı. Mehmed Paşa, etrafındaki Türkler'e, gizlediği nitelikleriyle, bunlardan kaynaklanan hareketle-riyle, olduğundan da fazla eziyet ediyordu. İmparatorluğun yönetimi söz konusu olunca, onu onaylıyor ya da mahkum ediyorlardı. En so-nunda, fazla uzun bir işkenceden, çözülemez bildikleri bir vakadan kurtulmak için onu öldürdüler.

Sadrazamın Muhafızları

Savaş Zigetvar ve Gyula'nın zaptıyla sona ermişti, bununla bir-likte sadrazam tüm girişimlerinde savaşı daima göz önünde bu-lunduracaktı. Zigetvar'da gerçi konumunu korumuştur ama, yaşadığı deneyimi belleğinde bir uyarı, acı veren bir yara izi gibi bütün hayatı boyunca taşıyacaktı. Karşı koymak ve sonunda yenen taraf olmak i-çin, sadrazam, o devirde işbirliği yapacağı adamlar hakkında, onla-rın, davranışlarıyla ele verdiklerinden çok daha fazlasını öğrendi. Kendi doğrularına önem verip, içlerindeki her alçaklığı yapmaya ha-zır ikinci kişilikleri tarafından sürüklenmelerine karşı koyan yüksek nitelikli, sadık kişiler enderdir. Hayat da -insanın kötü yürekliliği ve kötülük yapmak yeteneği son derece büyük olduğundan- kaygılardan ve gece içindeki ışıklar gibi sapılacak yolu gösteren sevinçlerden oluşur. Mezarının kenarındaki padişah, oynamak zorunda oldukları

rol karşısında sarsılan vezirler, kendi bocalayışı, utancın paslanmış topunun üstünde başı kesilen Zrinski, acınacak roldeki yeni padişah ve bahşişten vazgeçmektense gidip kendini öldürtmeyi yeğleyen ordu gibi bütün bu görüntüler karşısında sadrazam, insan denen yaratığın tereddütlerini, gösterişin değersizliğini, çabaların yararsızlığını, şanın vefasızlığını açıkça görebiliyordu. Eğer insan iyi bir Müslüman, günlük çabalarla yazgısına sığınmalıdır, ama arzularla çabalardan itibaren başarıya kadar giden yol aldatıcı ve dolambaçlıdır ve çok kez bir seraplar çölünden geçer. Ardarda gelen zaferlerden cesaret alan Sokoloviç, bu deneyime katlanmak ve onu belleğinde taşımak için yeterince güçlüydü, ama deneyim şimdi çok açık bir uyarı biçimini almıştı: Sadrazam ne başarıya ne de insanlara kanmalıydı. Melankolik bir gönül hoşluğuna ve zaafılara teslim olacak bulanık ve tanımlanamaz bir duygu değildi bu.

Mehmed Paşa, Türkiye'nin hâlâ Alman imparatorunun tehdidinde bulunduğunu, bu tehdidin de kendi zayıflığıyla orantılı olduğunu unutmuyordu. Savaş alanlarından uzaklaşma ve yolda üstesinden gelinmesi gereken zorluklar, seferin etkisini ve gücünü öylesine zayıflatmıştı ki, bu zaafı sonbahar gelir gelmez bir kalenin zaptıyla dengelemek gerekiyordu. Sadrazam, imparatorluğun ya da gerçek müminlerin düzgün yollarla, hanlarla, köprülerle ve başka yararlı yapılarla donatmadıkları bu uçsuz bucaksız, ıssız bölgelerden geçişi asla unutmayacaktı. Bu nedenle de bu girişimi yinelemedi. Öte yandan, düşman güçsüzdü ve dağılmıştı. Türk sınırları için ciddi bir tehlike oluşturabilecek kuvvetleri uzun bir zamandan önce toparlaması beklene mezdi. Bununla birlikte, toprakları, çok daha yoğun, güçlü ve zengin Hristiyan hinterlandına dayanıyordu. Casusların raporlarına bakılırsa, imparator, son savaş sırasında iyice kesesini doldurmayı başarmıştı, ordusu da Avrupa'nın başka bölgelerinden gelmiş birliklerle giderek kalabalıklaşma yolundaydı. Bu nedenle de, ileride kötü bir sürprizle karşılaşmamak için, Avusturya'yı bir an bile gözden kaybetmemek lazımdı. Genellikle İstanbul'dan hareket eden padişahın seferleri fazla bir kazanç getirmez, buna karşın çok fazla kurban verirdi. Çünkü bir kenti zaptetmek ya da yarı ıssız Macaristan ovasını yağmalamak için, bütün ülkenin seferber olması, maddeten ve manen tükenmesi gerekiyordu. Bu durumda Avusturya'yı bütün sınırlarında ardı arkası kesilmeyen çatışmalarla hırpalamak, böylece kuvvetlerini her gün biraz daha kösteklemek ve zayıflatmak gerekiyordu. Bu tür çatışmalar sadece sınır olayları olarak kalacaklarından devletler arasında arzu edilmedik bir savaşa bahane olmaları tehlikesi de yoktu. Mehmed Paşa önemli olanın, doğru ölçüyü hesaplamak olduğunu düşünüyordu. Sınır olayları diplomatik görüşmelerin koşullarını aşmamalıydı. Buna karşın, Avusturya'yı sürekli bir alarm halinde tutmak, kuvvetlerini dağıtmak, sınır bölgelerini düzenlemesini ve takviye etmesini önlemek için bu çatışmaların yeterince şid-

detli ve yıkıcı olmaları gerekiyordu. İmparator, eğilimleri bu yönde olsa da, Türkler tarafından görmezlikten gelinmemesi kaydıyla öldürücü bir düşman olabilecek durumda değildi. Hâlâ pek çok aşağılamalara katlanmak zorundaydı. Türk sınır kuvvetlerinin ona verebileceği zararlar, yalan vaatlere ve akıllıca hesaplanmış bir kayıtsızlığa dayanan her zamanki diplomatik oyunlarla dengeleniyordu.

Sadrazam, Zigetvar yakınlarında Arslan Paşa'nın idamından sonra, iki yeğenini Avusturya karşısında en çok tehlikeye açık bölgelere vali olarak atamakla böyle düşünmüş olmalı. Mustafa Paşa, Buda'ya, küçük kardeşi Mehmed de Bosna'ya vali olmuştu. Bunlar, Sokoloviç'in ileri hatlardaki noktalara yerleştirdiği ilk muhafızlardı. Görevleri, sadrazamın planını gerçekleştirmek ve hem imparatorluğu, hem de koruyucuları olan aile reislerini korumaktı. Mehmed Paşa'nın bu ilk manevrasının ne kadar ustaca planlanmış olduğu çok geçmeden anlaşılacaktı. Ölen padişahın çadırında, Zigetvar'ın yeniden inşa edilmesine hasredilmesi gerekecek uzun günleri sayarken, Bosna sınırlarındaki beklenmedik yenilgileri haber almıştı. Amacı, savaş alanına yeni Türk kuvvetlerinin gelişini önlemek olan Arşidük Karl'ın emri üzerine üç bin süvariyle dört piyade müfrezesi ağustos ayı sonlarında Topuska yakınlarında toplanıyordu. Hırvat Beyi Petar Erdeli, sınır kuvvetlerinin komutan yardımcısı Herbart Auerberg ve yedek sınır kuvvetlerinin komutanı Baron Jobst Joseph Turn'un komutasındaki bu ordu, hemen Una Nehri'nin akış yönüne doğru yola çıktı. Piyadeler Novigrad'a saldırdılar, kenti zaptedip yağmaladılar, sonra da kaleyi kuşattılar. Süvarilere gelince onlar da Kostajnika yönünde yolları üstüne çıkan her yeri yağmaladılar ve yakıp yıktılar. Bu haberi alır almaz Pozega ve Livno beyleri, Zigetvar'a gidecek yerde Novigrad'a yöneldiler. Birleşik kuvvetlerin de altı bin süvarisiyle piyade askeri vardı. Savaş, kuşatılan kentin yakınında yapıldı. Livno valisiyle çok sayıda Türk askeri savaş meydanında ölürken ellerindeki topları, askeri teçhizatı ve yiyecekleri de orada terk etmiş oldular. Ağır yaralanan Pozega sınır beyi esir düştü, sonra da otuz bin duka altını karşılığında serbest bırakıldı. Arşidük Karl'ın ordusu bundan sonra Pozega'ya doğru yürüdü ve bu arada bütün bölgeyi yakıp yıktı ve yağmaladı. Yağmacılar ancak Zigetvar'ın düştüğünü öğrenince geri çekildiler. Mehmed Paşa bu arada, bunun, Türk sınır askerlerinin Hırvatistan ve Slavonya dolaylarındaki ikinci yenilgisi olduğunu saptayabilmişti. İstanbul'a dönünce hiçbir şeyi unutmamaya kararlı olarak Avusturya'yla barış yapmaya karar verdi.

Türkiye'yle Avusturya arasındaki barış antlaşmasının geniş tabanlı hazırlık çalışmalarının önceleri uzamaması kararlaştırılmıştı. II. Maximilian, kendinde savaşa devam gücü görmediğinden kabul edilir koşullarla antlaşmayı imzalamaya hazırdı. Mehmed Sokoloviç de sarsılan imparatorluğu düzene sokmak, başka Türk büyüklerinin zaferlerinin şanını unutturmak ve tabii, Avusturya'yı sinsice yıkmak

SOKOLLU MEHMED PAŞA

planını yürürlüğe sokmak için bu barışın bir an önce gerçekleşmesini istiyordu. Planı gereğince Sokoloviçler barış zamanında Avusturya'ya akınlar düzenleyeceklerdi. Sadrazam daha Belgrad'dayken bir yandan padişahın gözünden düştüğü için üzüldü ve yenicilerinin öfkesi nedeniyle kaygılanırken, bir yandan da, Türkiye'nin durumu ve kendi politikası üzerinde kafa yoruyordu. İstanbul'daki kaymakama kuryeyle haber yollayarak, Albrecht Wyss'in gözetim altında tutulmasını, buna karşılık, bir yıl önce son dakikada barışı kurtarmak için gelen imparatorun özel görevlisi Şövalye Hosut'un, görüşmelere başlamak üzere II. Selim'i karşılamaya yollanmasını emretmişti. Şövalye Bulgaristan'da atını sürerken Filibe yakınlarında bir yerde Sultan Süleyman'ın cenaze kortejiyle karşılaşmıştı. Naaş bir Bulgar arabasının üstüne yatırılmıştı, arabayı ise farklı renklerde atlar çekiyordu. Bu, gücün ve insanların görkeminin yararsızlığının acı bir örneğiydi. Sadrazam, şövalye aracılığıyla II. Maximilian'a barış görüşmeleri yapmak için İstanbul'a bir heyet gönderilmesini bildirmişti. Ayrıca, Arslan Paşa'nın savaş başlamadan önce kaybettiği Tata'yla Veszprem'in yıkılıp yok edilmesini istiyordu. "Padişahın onlardan bu iyiniyet kanıtını istemesinin bir nedeni var: Babası, itaatsizliğinden ve barışı bozacak bu davranışından dolayı paşayı idama mahkum ederek bu yönde bir adım atmıştı."

Bundan sonra, çeşitli önemli kişiler ve özel elçiler aracılığıyla birçok yönden temaslar yapıldı. Tercüman İbrahim, barış için görüşmeleri başlatanlardan biri oldu. Bu adam Joachym Strasz adında eski bir Leh soylusuydu. Osmanlı tahtındaki değişikliği haber vermek ve Viyana sarayının ajanlarıyla görüşmek için Venedik'e gönderilmişti. Tam o sırada İbrahim'in, imparatorun Lehistan'a yolladığı elçinin kuzinlerinden biriyle evlendiği söylendiği yayılmıştı. İbrahim böylece, 'Katolik dünyasını utandırmak pahasına', adı Piskopos Andrija Dudiç d'Orehovac olan elçiyle akraba oluyordu.

Buda Valisi Mustafa Sokoloviç de, Kont Eck von Salm'a Nikola Zrinski'nin cesedinden artakalanları yollamakla ('kuşların bu yiğit adamın kafasını gagalamaları günah olur') barışın ön görüşmelerinin hazırlığını yapmıştı. Marc-Antonio Pigafetta'ya bakılırsa, Mustafa Paşa, Kont von Salm'a, eskiden ödediği vergiyi elçileriyle İstanbul'a yolladığı ve gerçek bir uzlaşma arzusu ifade ettiği takdirde, İmparator Maximilian'ın uygun koşullarla barışı elde etmekte güçlüklerle karşılaşmayacağını duyurmuştu. Viyana'ya hatta kendi özel adamını bile yollamıştı. Nazikane armağanlarla Maximilian'a yolladığı bu çavuş, barış gerçekleşmiş gibi, imparatora efendisinin bir mesajını da götürmüştü: Mustafa Paşa, sınır kalelerine Macar garnizonları yerine Alman olanların yerleştirilmesini istiyordu. Almanlar'la iyi ilişkiler sürdürmek daha kolay olurdu. İmparator, yanıtında, garnizon hangisi olursa olsun barışa saygı gösterilmesi gerektiğini bildirmişti. Mustafa Paşa, İstanbul'daki kuzeninin gizli emirlerine uyararak, Buda'ya

gelişinden beri imparatorluğun komutanlarıyla giderek daha sıkı ilişkiler kuruyor, onlar aracılığıyla da Viyana sarayının safça güvenini kazanıyordu. Bu ilişkiler, barışın gerçekleştirilmesine yol açacak olayların gelişimi açısından çok önemliydi. Mustafa Paşa'yla aynı zamanda Temeşvar Valisi Hasan Paşa da yeni savaşımardan kaçınması, buna karşın, Erdel'de olan bitenleri büyük bir dikkatle izlemesi emrini almıştı. Buranın prensi, padişahın korunluğu olmakla birlikte, kolayca etki altında kalabilirdi.

Bu ön hazırlıklar sırasında Mehmed adındaki tercümana özel bir rol tanındı. Soylu bir Alman olan bu Mehmed, İstanbul hükümetinin en eski tercümanı olup birçok dil biliyordu. Latince'yi de çok iyi konuşuyordu ve iş bahislerinde çok yetenekliydi. Macaristan Kralı Ludovic'in sarayındayken Mohaç savaşında Türkler'e esir düşmüş ve padişahın sarayına götürülmüştü. Tercüman Mehmed, yirmi iki ay süreyle pencereleri sıkı sıkı mihlanmış bir odada mahpus bulunan Albrecht Wyss'in yanına girmiş ve onunla her türlü diplomatik ikiyüzlülüktен arınmış konuşmalar yapmıştı. Maximilian'ın adamı o zaman imparatoru için savaşın garip biçimde son bulduğunu öğrendi: Ordusunu dağıtan II. Maximilian garip bir bulaşıcı hastalıkla Viyana'ya dönmüştü. Bu hastalığa tutulanların önce ateşlenip akıllarını kaçırdıkları, sonra da öldükleri söyleniyordu. Öte yandan, Yemen'de halk Osmanlılar'a başkaldırmış ve korkunç bir katliam sırasında paşayla birkaç valiyi öldürmüştü. İranlılar kararsızdı, ama bir yandan da acele olarak ve gizlice savaşa hazırlanıyorlardı. Hem de elçilerinin, şahları adına padişaha en iyi dileklerini sunmak için bir heyetle İstanbul yolunda olmasına rağmen. Bu da bir aldatmacaydı belki. Tercüman elçiyle çok açık konuştu: Kurnazlık etmenin bir anlamı yoktu. Her iki taraf da barışı gereksiniyordu, anlaşmazlık konuları ise bir ertelemeyi haklı göstermeyecek kadar azdı.

Kimin yardımıyla belli değil ama, II. Maximilian durumu değerlendirmeyi bildi ve iki tarafın da saygınlıklarını korumalarını sağlayan bir girişimde bulundu. Sultan Selim ona yazdığı mektupta, görüşmelere hazırlık olarak temsilcilerini memnuniyetle kabul edeceğini, ayrıca, sınır kuvvetlerine silahı bırakmaları emrini verdiğini bildirmişti. Sadrazam da âdet olduğu üzere padişahın mektubuna kendisinin eklemişti. Bunda, kırk bin Tatar'ı imparatora karşı harekete geçirmeden vazgeçirme övüncünü üstleniyordu. II. Maximilian bu sözlerle aldanmadı. Daha az akıllı olsa, barışın garantilendiği zannıyla İstanbul'a çok zayıf bir heyet yollamakla yetinirdi. Gelgelelim, 22 Ağustos 1567'de İstanbul'a varan heyet özenle seçilmiş kişilerden oluşuyordu. Bunların başındaki Eğri piskoposu Saray'ın danışmanı Antun Vrançiç, Avrupa çapında ünlü bir hümanist ve Türk meselelerinin en iyi uzmanlarından biriydi. Böyle bir kimse belli ki İstanbul hükümetiyle pazarlığa oturmak için en nitelikli bir diplomattı. Heyetin ikinci en yetkili delegesi ise Stiryalı bir soylu ve imparatorun as-

keri danışmanı Christoph Teufenbach'du.

İmparatorun elçisinin başında bulunduğu seksen altı kişilik heyette macera peşinde olan genç ve zarif soylular, arkeoloji bilginleri, topoğrafya ve tahkimat uzmanları, sivil papazlar ve bir yerlerde bu tür bir diplomasi heyetinin toparlandığını duyar duymaz koşan tutkulu gezginler vardı. Böylece, Vrançiç'le Teufenbach'ın heyetine Vicenzalı bir soylu olan Marc-Antonio Pigafetta da katılmıştı. Bu zatın anlatıları, bu diplomasi heyetinin yolculuğu ve faaliyetleri hakkında resmi raporların bize öğrettiklerini tamamlamaktadır. Marc-Antonio dünya çapında ünlü iki vakanüvis yetiştiren bir ailedendi. Bunlardan biri Magellan'ın dünya seyahatine katılan Antonio Pigafetta, öbürü ise coğrafyacı, tahkimat uzmanı, savaşçı ve keşfedilmemiş bölgeler hakkında çok sayıda eserin yazarı Philippus Pigafetta'ydı. Oxford Üniversitesi'nde coğrafya profesörü ve seyahat yazıları koleksiyoncusu Richard Hakluyt, 1585'te onu eserini Londra'da yayınlamaya (ve Kral VIII. Henry'nin karısı Jane Seymour'un kardeşi Dük Edward Seymour'a ithaf etmeye) zorlamasa, Philippus Pigafetta çoktan unutulup giderdi. Eserinde bazı askeri bilgiler sergileyen Marc-Antonio Pigafetta, II. Maximilian'a yardım etmek için İtalya'dan Viyana'ya yollanan grupların içinde bulunmuş olmalı. Orada imparatorun elçilerine katıldıysa da, rolü bizce anlaşılamamıştır. Pigafetta diyor ki: "Türkiye'de olan bitenleri anlatmaya beni iten, her şeyden önce başkalarının araştırmadıklarına açıklık getirmektir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü ve zayıflığı neresinden kaynaklanıyor ve hangi nedenler belli bir zamanda (ve başka zamanda değil) böylesine bir üstünlük sağlamasını mümkün kılmıştır?" Pigafetta, bu soruları sadece yanıtlamaya çalışmakla yetinmiştir. Türkiye'deki durumla ülkenin insanları hakkında betimlediği tablo, hiç kuşkusuz aranan yanıtları sağlamıştır.

II. Maximilian'ın bir toplantı yaptığı Pozun'dan yola çıkan Vrançiç ve Feuerbach, giriştikleri misyonun ilk durağı olan Buda'da mola verip bu kentin valisi olan Mustafa Sokoloviç'le görüşmek direktifini almışlardı. O vakte kadar Mustafa Paşa hakkındaki bilgiler pek az ve özdü: İstanbul'a tuhaf koşullar altında gelişi, Mehmed Paşa'nın onu kardeşi sanarak korumasına alışı, kuzeninin korumasında ilerleyişi, padişahın sofrasında hizmetkâr olarak yaptığı başlangıç, daha sonra Temeşvar'da başhaznedar, arkasından da Filek, Segedin, Klis ve Banja Luka'da eyalet valisi oluşu, Bosna'da dindarca faaliyetleri, orada doğduğu köyü ziyaret ederek komşularını bile İslam dinine kazandırışı gibi bilgilerdi bunlar. Pigafetta'nın kalemıyla birdenbire sahne ışığında belirmiş ve yakınlarının ürkmüş bakışları karşısında on yılı aşkın süre orada kalmıştı. Yabancı ülkelerde ondan 1565'te Bosna beyiyken Krupa'yı zaptettiği zaman söz edildiği duyulmuştu. Aradan üç ay geçmeden Obreška yakınındaki yenilgisi, yeteneklerinden bir an şüphe edilmesine yol açmıştı. Mustafa Sokoloviç, Buda'yı

Düzlüğe Çıkmak

yuvası yapacaktı. Oradan yola çıkarak çok uzaklara yağmaya ve yıkıp yıkmaya gidecek, yazgısı da Mehmed'den bir yıl önce orada onu arayıp bulacaktı.

“Paşa'nın Türk üslubundaki evi çok güzeldi. Tuna kıyısında, tepesinde surlarla çevrili kentin yer aldığı yamacın eteklerindeydi.” Marc-Antonio Pigafetta, Mustafa Sokoloviç'in elçiler için düzenlediği kabul resminin anlatısına böyle başlıyordu. “Paşa'ya altın yaldızlı gümüşten iki kupa, altın tellerle süslü bir duvar saati ve bin eku armağan edildi. Paşa bizi, Türkler'in Divan toplantılarını yaptıkları oldukça geniş bir salonda kabul etti. Duvarlar boyunca şilteler ve yastıklarla örtülü sedirler diziliydi, odanın ortası ise boştu. Paşa orta sedirde oturuyordu, danışmanlarıyla memurları ve başka önemli kişiler ise solunda ve sağında yer almışlardı. Bunların hepsi âdet olduğu üzere, farklı renklerde ve kesimlerde olan ve topuklarına kadar inen en güzel ipekli giysilerini giymişlerdi. Başlarında göz kamaştırıcı bir beyazlıkta sarıklar vardı. Kusursuz düzenleri ve sessizlikleri, bana, çok önemli ve vakur senatörleri anımsattı. Paşa'nın önüne iki tabure koymuşlardı. Paşa, konuklarını karşılamak için hafifçe doğrulduktan sonra onları buralara oturttu.” Mustafa Paşa Türkçe, Antun Vrançiç ise İtalyanca konuşuyordu. Padovalı bir Yahudi onlara tercümanlık yapıyordu. Pigafetta paşanın elçiyle pekâlâ Hırvat diliyle anlaşabileceğini anlatıyor: “Ama konunun önemi ve başka nedenler, ona Türkçe hitap edilmesini yeğletti ve o da bu lisanla yanıt verdi.” Sokoloviç'e II. Maximilian'ın bir mektubu verildi, elçi de imparatorun dileğini kendi sözleriyle tekrarladı: Tüm Macaristan halkının iyiliği için, barışçı ve dostça ilişkiler sürdürmek. Görüşmenin sonunda Avusturya elçisine eşlik eden kişiler paşanın elini öptüler. Çıkışta onları başka bir hoş tablo bekliyordu. Bütün yeniçeriler, başlarında kırmızı külahları olan muhafızlar ve başka sorguçlu askerler oraya dizilmişlerdi. Ve hepsi kusursuz bir düzen sergiliyorlardı. Avusturya heyetinin resmi raporlarına bakılırsa, Mustafa Paşa, Antun Vrançiç'den, onu İstanbul hükümetine övmesini rica etmişti. Paşa, sadrazamın onu İstanbul'a getirtip yanında tutmayı istediğini, fakat kendisinin, ‘Saray'da daha onurlu konumlara getirilmektense’ Buda'da kalmayı yeğlediğini söylüyordu.

Paşa'nın Buda valiliğine atanalıdan beri Viyana'daki komşularına yönelik dostça tavırları, Vrançiç'in raporundaki bu şaşılacak ayrıntıya en azından kısmen açıklık getirir. II. Maximilian bu nedenle görevlilerine, paşayı sadrazama övmelerini ve onu Macaristan valiliğinde tutmasını rica etmelerini emretmişti. Mustafa Paşa aslında kuzeyle birlikte ustaca bir plan geliştirmişti. Paşa, o sıralar savaş meydanında bulunan yarı ölü padişah tarafından, Arslan Paşa'nın pek izah edilemeyen, belki de tasarlanmış ölümünden sonra sadrazamın da yardımıyla beylerbeyliğine atanmıştı. Bu nedenle de sivrilmek ve hiçbir fırsatı kaçırmamak için seferber olması gerekiyordu. Tahtta

hükümdar değişirken savaşın daha da genişlememesi lazımdı. Mustafa Sokoloviç bu arada iyi komşuluk ilişkileri ve diplomatik faaliyetleri sayesinde barış antlaşmasının imzalanmasını kolaylaştıracaktı. Böylece, koşullar elverdiği takdirde, yalnız hükümetin değil, dünkü düşmanı Maximilian'ın ve bütün ona düşmanca bakanların gözüne girecekti. Bu görevdeki tutumu, daha uygun zamanlarda ve kuzeninin gücü perçinlendiği zaman, değerini kanıtlamasına imkân verecekti. Ancak iki akrabanın başarıyla yürüttükleri bu anlaşmanın ikili bir hedefi vardı. Mustafa Paşa düşmana yaklaşacak, sınır ötesinden dostluk sinyalleri verecek, böylece, zamanı gelince onu aldatacaktı. Herhangi birinin, hatta II. Maximilian'ın bile komşu Türk komutanlarının seçimini ve dağılımını etkileyebileceğini iddia etmek güçtür. Ancak, bazı sınır subayları bununla birlikte bu duruma uyum sağlamadıkları ve imparatorluğun çıkarlarının aksine düşmanla dalaşmak için bahane aradıkları için yerlerinden oldular. Hiçbir şeyi tesadüfe bırakmamaya kararlı Sokoloviçler, ihtiyatı da elden bırakmayarak sonuna kadar sağduyulu, soğukkanlı ve akli başında davrandılar. Türkiye ve özellikle Avusturya için farklı bir gelecek öngörüyorlardı. Mustafa Paşa'nın, padişahın sarayında daha yüksek görevler için bile Buda'daki yerinden vazgeçmeyeceğini bildirmesinin belki başka bir anlamı vardır.

Devşirme olarak değil de, onu bir sürü sıkıntıdan kurtarabilecek ve daha önemlisi, padişahın hizmetinde bir yükselme şansı sağlayabilecek olan kuzeninin tavsiyesi üzerine İstanbul'a getirilen Mustafa, doğduğu ülkeyle ailesini reddetmemişti. Bunun için de her şeyin, güvensizlik ve korkunun etkisiyle karışık ve şekilsizken düzenli ve sakin görünebildiği İstanbul hükümetindeki olaylarla insanları anlayamıyor ve kaygıyla gözlüyordu. Kuzeninin korumasındaki Mustafa endişeli, kasten saf ve mütevazî bir taşralı olarak kalmıştı. Özenle sürdürdüğü bu tavır, saraydaki bazı adamlarla padişahın nedense rağbet ettiği, bazı acınacak kişilerin çok kez iğrenç tabiatlarından kaynaklanan isyan ve direnişin en küçük belirtilerini bile yakalamasına olanak veriyordu. Mustafa Paşa bu amaçla uzaktaki Buda'ya yerleşerek burasını kendi bölgesi yaptı. Bu bölgede daha serbest savaşabilir, sınırı gözleyebilir, düello yapabilir, diplomatik ilişkiler sürdürebilir, kendi kentini inşa edebilir ve kendi adamlarının arasında aile düzenini ve yiğitlik hayranlığını yaşatabilirdi. (Oysa Türkiye'de her şey yolunda giderken sonra birden yok oluyordu. Buda'da bir Yahya-paşazade, konumunu bir Sokoloviç'e kaptırmıştı, ama Sokoloviç'i de benzer bir son bekliyordu. Bâki olan sadece Osmanlılar ve kadiri-mutlak imparatorluk kavramlarıydı.)

Osmanlı topraklarında Buda Paşası Mustafa Sokoloviç'le görüşmeler yapma emrini alan imparatorun elçileri Antun Vrançiç'le Christoph Teufelbach, padişahın sarayındaki çabalarının sonucunun tamamen paşanın kuzeni olan Sadrazam Mehmed'e bağlı olacağına

dair uyarılmışlardı. Bu nedenle de İstanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak sadrazamı ziyaret edip teveccühünü kazanmaları ve ona dört bin duka altını, gümüş kupalar ve bir duvar saati armağan etmeleri gerekiyordu. Ona ayrıca, barış sürecini yenilediği takdirde, kendisine her yıl iki bin duka altını armağan edileceği vaat edilecekti. Antun Vrançiç bu mektubu okuyunca, on yıldan beri ayrı bulunduğu İstanbul hükümetiyle olan ilişkilerde hiçbir şeyin değişmediğini anlamış olmalı. Özel armağan sadrazama yollanıyor ve görünüşe bakılırsa, her şeye, yani görüşmelerin sonucuna, bunların ne kadar süreceğine de her zamanki gibi yine o karar veriyordu. Bu uyarılara ekli bir pusulada, Vrançiç'in armağanlar vermesi gerekecek devlet adamlarının bitip tükenmek bilmeyen bir listesi vardı. Başta padişah olmak üzere bütün bu insanlar pek de değerli kimseler değillerdi belki, ama hepsi bu diplomatik heyeti, ısırmaya hazır bir canavar gibi bekliyordu. Vrançiç, "İşleri hiç kuşkusuz sadrazam yönetecek, ama sonuç yalnız ona değil, hükümetle, dolayısıyla da Türkiye'yle ayrılmaz bir bütün olan yasalara bağlı. Bu ülkede vezirler bir işi bitirmek için hemen fark edilen bir kurnazlığa başvurur ya da kaba kuvvetin desteği olmadan düşünülemez bir beceriklilik gösterirler. Sadrazam görüşmelerden sorumlu olabilir, üstünlüğü, zekasının keskinliği ve saygınlığıyla dikkati çekecek, bu diplomasi oyununda birçok kozu elinde bulunduracaktır, ama her şeye rağmen, komedinin sonu önceden alınmış ve ağır Türk baskısı göz önünde tutularak uygulanması gerekecek bir karara bağlı olacaktır. Ağır Türk baskısı derken, kastedilen, bir topluluk olarak Saray'ın kibiri ve despotça istemleri. Avrupalı bir diplomat böylesine bir yöntemle ancak inanılmaz bir sabırla silahlanmış olarak başedebilir. Böylesi bir sabır da oyunun ta başından beri bir tek nedene, Türk gücünün dizginlenmesi gerektiğine dair duyulan hafif bir alayla karışık inanca dayanır. Antun Vrançiç görüşmelere pek keyifsiz olarak başladı. Can sıkıntısına ta başından yenik düşmüştü. Sevindiği bir tek şey vardı: Ölçüsüz kuvvetlerine güvenen Türkler, onun, manevralarını yuttuğunu, hazırladıkları gizli diplomatik silahtan yabancıların habersiz olduğunu sanıyorlardı. Vrançiç, onları daha iyi gözlemllemek ve kendisini kandırmayı amaçlayan her niyeti, her hareketi çocuksu hileler gibi tam zamanında keşfetmek için, sabrı silah gibi kullanarak onlara inanmış gibi davranıyordu. Böylece, görüşmeleri uzatmayı, düşmanın onu yıpratması gibi kendisi de onları usandırmayı, sonunda Türk hükümeti başka sorunlarla ilgilenmek zorunda kalacağı zaman da, kendisine verilen görevi hiç değilse kısmen yerine getirmeyi amaçlıyordu. Deneyiminden destek alan Vrançiç, bu yöntemi uygulamayı seçti ve Mehmed Sokoloviç'le arasında hemen bir fikir çatışmasının çıkmasına neden oldu.

Antun Vrançiç Türkiye'yi 1553 ile 1557 arasında ilk ziyaretinde İran sınırlarına kadar gitmişti. Sultan Süleyman'ı iş başında görmüş, Rüstem Paşa ve Ahmed Paşa gibi iki büyük vezirle diplomatik düel-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

lolara girişmiş, halkın nasıl yaşadığını incelemiş, ayrıca el yazmaları toplamış ve tarihi anıtlardaki yazıtları okumayı sökmüştü. Bundan sonraki on yıl içinde Türkiye'ye gitmemişse de çok yazmış, sık sık seyahat etmiş ve büyük ün kazanmıştı. Papa epey süren bir kararsızlıktan sonra, kilisede ayın yönetmeyi sevmediğini bile bile Vrançiği Eğri piskoposluğuna atamıştı. Vrançiç ünlü Avrupalı hümanistlerle haberleşiyor, yazdığı seyahat anlatılarına ve coğrafya kitaplarına onların eserlerinde yer veriliyordu. Onuruna şiirler yazılıyor, basılı eserler ona ithaf ediliyordu. I. Ferdinand'la II. Maximilian, onun danışmanlığına olduğu kadar, arkadaşça sohbetlerine de başvurmuşlardı. Antun Vrançiç, XVI. yüzyılda, dinsel ikilemlere ve devrin kederli adamını tedirgin eden günah eğilimlerinin baskısına rağmen dinginliğini koruyabilen kişilerdendi. Piskopos olmasına karşın, Roma'dan kaçınmayı bildi, Trento konseyine katılmayı reddetti ve çağının en liberal kafalı insanlarıyla sürekli haberleşti. Derin bilgisi ve günlük uğraşları, bir meraklı olarak bol seyahat etmesini, zengin sofraları sevmesini, kalite şarapların tadını çıkarmasını (ki bunlar uzun yaşamının çaresiydi onun için) ve bazı hanımlarla gizli ilişkiler sürdürmesini engellemedi. 1567 yazının ortasında İstanbul'a hareket ettiği sıralarda altmış üç yaşındaki Antun Vrançiç, yorgun bir ihtiyar değil, tüm gücünü korumuş bir erkekti. Onu bekleyen zorlukları göğüsleme gücünü kendi kendisinde, kafasının zenginliğiyle neşesinde, aynı zamanda da hayatlarının olgun çağında ünlülerinin doruğuna ulaşmış olanlarda sıkça görülen özgüveninde buluyordu.

Türkiye'de bir önceki görevine ilişkin anılarını tazeleyen, karşılaşacağı adamların zihniyetini ve görüşmeler sırasında kullandıkları zorbaca ve çocuksu yöntemleri açıklayan adam buydu. Sipahiler, yeniçeriler ve bir çavuştan oluşan bir maiyetle kendisine konut olarak ayrılan kervansarayına gireceği sırada Vrançiç, ona on yıl önceki son ziyaretini anımsatan ve hiçbir şeyin değişmediği kanısını doğrulayan pek önemli olmayan bir olaydan dolayı allak bullak olmuştu. "Henüz gelmiştik ki, padişah kapımızın önünden atla geçti," diye yazıyor. "Camiye namaza gitmek için önceden kararlaştırılan yolu izliyordu, ama maiyeti her zamankinden daha kalabalıktı. Bize gücüyle zenginliğini sergilemek ve ona büyük ve güçlü bir imparator olarak ayrı bir saygı duymamız gerektiğini anlatmak istiyordu... Başını çevirip bize bakmadan önümüzden geçti. Kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi ve henüz geldiğimizi bilmekle beraber, hiçbir şeyden haberi yokmuş, hiçbir şey fark etmemiş gibi davranıyor, bizi böylece aşılamayı amaçlıyordu."

Vrançiç'le Mehmed Paşa'nın arasındaki ilk karşılaşma armağan ve iyi dilek alışverişiyle geçti, bu arada her iki taraf da isteklerini sıraladı. İmparatorun görevlileri, aldıkları direktifler uyarınca, sınır hatlarının kesin şekilde belirlenmesini, yağmaların yasaklanmasını, ticaret özgürlük ve güvenliğini ve tutsakların değiş tokuşunu istedi-

ler. Sadrazam, tercümanın tüm çevirdiklerini belleğine işliyor, fakat elçinin kendini ifade ediş tarzına daha çok dikkat ediyordu. On yıl önceki rolünü tekrarlayan Vrançiç, boş anlamlı cümlelerle bir konuşma yaptı. Avusturya'yla Türkiye'nin ilişkilerinde bazı sürtüşme konularını kasten atlamıştı. Sadrazamın bakışını görmemiş, bu zatın onun oyununu çok net olarak gördüğünü fark etmemişti. Özgüven dolu, uzun boylu ve bir delikanlı gibi ince yapılı, beyaz tenli, uzun ve bakımlı elli, merak dolu mavi gözlerle bakan bu ihtiyar Mehmed Paşa biraz da ilgiyle izliyordu. Hiçbir isteği geri çevrilmeyen ve kendisini neyin beklediğinden habersiz olarak Türk hükümetinin karşısına çıkan Avrupalı bir soylunun görüntüsüydü bu. Bu portreyi, keskin çizgili, kıvrak iri bir burun ve sahibinin beline kadar inen beyazdan çok, sarı bir sakal tamamlıyordu. Bu profil, ihtiyar piskopos ve diplomatın, savaşı peşinen kazanmış bir havada, acımasız, gururlu, özgüvenli ve saldırgan karakterini ele veriyordu. Antun Vrançiç bu görüşmenin sonrasında hükümdarına, sadrazamın kendi açıklamasına çok tatsız ve kısa bir karşılıkta bulunduğunu yazdı. Özetle imparator, Ta-ta ve Veszprem kentlerini yerle bir etmedikçe ve II. Maximilian'ın, padişahın babasına ödemeye başladığı vergiyi efendisi II. Selim'e de ödemedikçe barış söz konusu olmayacaktı. Vrançiç görüşmelerin başlarında bütün bunları bilmezlikten gelmeye çalışmıştı.

Antun Vrançiç'le Mehmed Sokoloviç'in ilk görüşme tarihi olan 28 Ağustos 1567'yle en sonunda Edirne'de barış antlaşmasına imzalarını attıkları 17 Şubat 1568 arasında bu olağanüstü iki hasım on üç kez daha buluştular. Aynı yaşlarda, aynı yapıda iki kişiydiler. Birçok noktada benzer deneyimler onları birbirlerine bağlıyordu, aynı dili de konuşuyorlardı, ama düşünce yapıları çok farklıydı. Alelade, günlük olayları konu alan görüşmeler onları birbirine yaklaştıramazdı. Oysa bu görüşmelerin konusu ne çetin, ne de olağanüstü karmaşıktı. Hasmında isteksiz ve onur kırıcı bir kurnazlığın varlığını sezen Sokoloviç, onu yenik düşürüp mantık yoluna davet etmeden gitmesine göz yummak istemiyordu. Vrançiç yanıt verirken hiç de gücenmiş benzemiyordu, aksine sakin ve vakurdu. İlk birkaç görüşmeden sonra yanlısını kabul etti ve sadrazama, nazik konular söz konusu olunca kendi dillerinde ve tercümansız görüşmelerini önerdi. Mehmed Paşa soğuk ve azametli tavrını koruyarak görüşmeleri bir Türk tercüman olmadan sürdürmeyi reddetti. Ama görüşmelerin sonlarına doğru nazikleşiyor, daha uzlaşıcı oluyordu. Sonunda, önceki görüşmelerde değinilen tartışma konusu bazı noktaları dikkate almayan bir barışa razı oldu.

Vrançiç sonradan, "Mehmed Sokoloviç'e saygım vardı, bugün de ona tüm eski paşalardan daha çok saygı duyuyorum," diye yazmıştır. "Bugün dahi görkemine, zekasıyla yargısının üstünlüğüne ve Türk imparatorluğuna tabi bunca krallığı yönetmede yararlandığı yeteneğine ve hünerine hayranlık duymadan edemiyorum."

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Sekiz yıllık bir süre için imzalanan Edirne antlaşması ayrıntılı yirmi beş maddeye dayanan bir belgeydi. Uluslararası kamu hukukunu ilgilendiren maddeler, Antun Vrançiç sayesinde, hiçbir karanlık yanı olmayan bir ifade sergilemektedir. Bu barış antlaşması, Avusturya'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun sonraki ilişkilerini geniş ölçüde etkilemiştir. Hem de Türkler'in her bir maddeyi pervasızca ihlallerine rağmen. Düşman komşular arasındaki benzer antlaşmalara temel olarak Viyana diplomasisine de yardımcı olmuştur. Savaş halindeki devletler: Bir yanda II. Maximilian, öbür yanda da II. Selim'le vasalı Jan Sigismond Zapolya, tartışma konusu olan topraklardan, görüşmeler sırasında ellerinde olanları koruyorlardı. Özel bir komisyon kesin sınır çizgisini saptayacak, çeşitli kentlerin kime ait olduğunu belirleyecek ve köylüleri vergi yükümlülüklerine göre bölüştürecekti. Her iki taraf da kendi bölgelerinde eski kaleler onarmaya ve yenilerini bina etmeye yetkiliydiler. İmparator II. Maximilian her yıl müttefiki Sultan II. Selim'e özel bir diplomatik heyetle otuz bin Macar altını tutarında bir armağan yollayacaktı. Avusturya'nın elçileri ve temsilcileri Türkiye'de başka ülkelerin temsilcilerine bahşedilen özgürlükten ve güvenlikten yararlanacaklardı. Barışçı ilişkilerin bozulması durumunda, Türk makamları, onların ülkelerine dönmelerini garantilemek ve onları hapsetmemekle yükümlüydüler. Her iki taraf da sınırlarda barışı korumak ve haydutlar, korsanlar, başıbozuklar (askerler) ve eşkiya tarafından yapılacak yağmaları önlemek zorundaydı. Yasalara aykırı olarak el konan yerler iade edilecek, suçsuz mahkumlar serbest bırakılacak, yasalara karşı gelenler cezalandırılacaktı. Çok kez sınırlarda ciddi karışıklıklara yol açtıklarından düellolar da kesinlikle yasaklanacaktı.

Barış antlaşmasının imzalanması sırasında imparatorun elçilerinin raporları, 'Mehmed Paşa'nın uzun bir tereddütten sonra birden yumuşadığını ve yorgun ve uzlaştırmacı gözüktüğünü' belirtiyorlar. Sadece elçilere, imparatorun parkı için bir zürafa armağan etmeyi reddetmişti. Bunun nedeni de zürafanın İstanbul'da sadece bir tane oluşu ve at terbiyecileri tarafından ürken atları sakinleştirmekte kullanılmasıydı. (Söz konusu zürafa Marc-Antonio Pigafetta tarafından daha önce hiç görülmemiş bir harika olarak tanımlanmış, yazar, bunun hakkında okuyucularına ayrıntılı bilgi vermeyi gerekli görmüştü. Elçiler bu hayvanı Karadeniz yoluyla Tuna Nehri ağzına kadar nakletmeyi, nehir yoluyla da Viyana'ya kadar götürmeyi planlamışlardı. Daha önce Avrupa'ya sadece iki zürafa getirilmişti. İtalya'ya getirilen bu iki zürafadan ilki Jül Sezar'la birlikte gelmişti, ikincisi ise Mısır Sultanı tarafından o sıralar Floransa'nın hâkimi olan Lorenzo di Medici'ye armağan edilmişti.

Antun Vrançiç, Türkiye'den dönüşünden kısa bir süre sonra barış antlaşmasının imzalanması sırasındaki hizmetleri karşılığında Estargom başpiskoposluğuna ve Macaristan'da piskoposlar yargıçlığına

terfi ettirildi. Mehmed Paşa'nın bu olanlar karşısında duyduğu sevinç ikiye katlamıştı. Artık gereksiz olan bir savaş, önünde daha geniş ufuklar açan ve manevralarını sürdürmesine olanak veren bir barış antlaşmasıyla son buluyordu. Sokoloviç bundan mutlu bir sonuç düşünemezdi: Edirne antlaşmasının bir maddesi, Macaristan başkomutanı ve Buda Valisi olan kuzeni Mustafa Paşa'nın, sınırlarda barışı sağlayacağını ve çıkabilecek anlaşmazlıkları çözümleyeceğini açıkça belirtiyordu. Zigetvar'dan önceki son durakta cellat, Arslan Paşa'yı boğduğu, padişah da Bosna'dan gelen genç Mustafa'nın onun yerini almasına razı olduğu zaman Mehmed Paşa'nın bütün tasarladıkları gerçekleşmişti. Paşa'nın korunluğu Türkiye'nin en gelişmiş kentine yerleşmişti. Viyana'ya iki adımlık uzaklıkta nöbet tutacak ve sadrazamın direktiflerini yerine getirecekti.

Gölgelerle Işığın Pantomiması

Vicenza Beyi ve imparatorun elçiler heyetinin üyesi Marc-Antonio Pigafetta, Türkiye'de gördüklerini anlatırken onu en çok şaşırtan şeyin, padişahın sürekli silah altında ve seferberlik durumunda tuttuğu ordunun önemi ve gücü olduğunu belirtmişti. Türkler de askeri birliklerinin sayısının imparatorluklarının büyüklüğüyle orantılı olduğunu söylüyorlardı. Yine dediklerine göre, bu orduyu besleyen padişah değil, yoksul halktı. Pigafetta, Osmanlı İmparatorluğu'nun gizli kuvvetini ve zayıf yanlarını keşfetmişti: "Türkiye'nin şimdiki ordusunun sadece üçte biri en büyük savaş sürdürmesine yeter. Gerçek olan şu ki, uzun sınırlarını sürekli gözetim altında tutmak zorunda. Hoşnut olmayan halklarını da sürekli garnizonsuz bırakamaz. Ayrıca, bütün ordusunu bir araya getirse, böylesine kalabalığı bir tek yerde beslemesi olanaksız olur. Kuvvetleri bölünmüş olan bizim hükümdarların, padişahın bütün kuvvetlerini Hristiyanlar'a karşı seferber etmesi halinde ona karşı koyamayacakları ortada. Ama doğu sınırlarının sürekli tehdit altında olması padişahın elini kolunu

bağlıyor. Türkiye’de boyunduruk altında ve özellikle Avrupa bölgelerinde yaşayan halklar savaş talihinin tersine dönmelerinden yararlanırlar ve hiçbir kale onlara karşı koyamaz. Bu durum Türkler’i kaygılandırıyor, düşmanla açıkça boy ölçüşecekleri zaman da çok ihtiyatlı ve kararsız davranmalarına, uzun uzun düşünmelerine neden oluyor. Demek oluyor ki artık yenilmez bir kuvvetleri yok, zaferleri de önceden garantilenmiş değil.” XVI. yüzyıl Avrupalısı dört bir yönündeki alanlara yayılıyor, oraları sahipleniyordu. Ta ki dünya seyahatlerini bir alışkanlık ve yükümlülük haline getirmiş olan bir aileden gelme Marc-Antonio Pigafetta, Türkiye’de gördüklerini tarif etmeye başlarken kadar. Bu adam okyanusların enginliğini ve ötesindeki ‘yeni topraklar’ı gözlemekle ve betimlemekle kalmıyordu, aynı zamanda uzaklık kavramını bellemiş, ölçüm cetvelini değiştirmiş, mesafelere yeni bir değer ve bağıntılı bir önem veren parametreler uygulamıştı.

Pigafetta da, Venedikli gözlemciler gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nun tek bir sınırla çevrili muazzam bir alan gibi işlemeye başladığı anı yaşadı. Türkler, Avrupa ve Yakındoğu’nun kendi içlerindeki kaynaşmalar nedeniyle ilerlemelerinin durduğu bir önceki çağa ait anlaşmazlıklardan yararlanmışlardı. Bu arada akıllıca düşünülmüş istilalarla Osmanlılar’ın yönettikleri bölgeleri dev bir imparatorluğa dönüştürmüşlerdi. İstilalar son bulup da karşısında birbiri ardına daha güçlü surlar yükselmeye başlayınca, bu dev gücünün bilincine vardı ve yenilmez gözükene bu gücünden gurur duydu. Ancak bazen, içten içe, bu gücün, kocaman ve hareketsiz vücudunu yordugunu ve tükettiğini fark ediyordu. Pigafetta’nın çağdaşlarının en basiretlileri o zaman, Türkiye’nin gerilemeye doğru başladığını, gücünün, geniş yüzölçümünü taşımaya yetmediğini görebildiler. Pigafetta da kendi kendini dengeleyen Osmanlı İmparatorluğu’nun genel durumunun giderek şaşkın, düşünceli hatta korkmuş insanlarına yansıdığını gözlemişti. Osmanlı yöneticileri bu kaygı ve endişeyi imparatorluğun çöküşüne kadar yaşayacaklardı. Bu ruh halleri ise bazen barışçı olan tutumları kadar, başka ‘yeni topraklar’dan vazgeçmelerini de izah edecekti.

Sadrazam, yönettiği devletin büyüklüğünden ve gücünden gurur duyuyordu, ama zaman geçtikçe bu devletin olanaklarının sınırlarını giderek daha net olarak hissediyordu. Mehmed Paşa’nın biyografisini yazanlar, hayatını ve her defasında daha güçlü olan Türkiye hakkındaki bildirimlerini süslemekten çekinmediler. Her ne kadar bu tür laflar Türk tarihçilerinin belagata dayalı açıklamalarında kaçınılmaz süslerse de, Sokoloviç’in de öyle konuştuğu kesin. Dahası, yabancı elçiler karşısındaki konuşması ancak belagata dayalı olabilirdi. Zaten tarihçilerin yaptıkları da onun düşüncelerini ifade etmektir. Sokoloviç ise söylediklerinin daha etkili olması için, dinleyicilerinin karşısında kesin olanla kendisine özgü kanıları arasındaki sınırı kaldırıyordu.

Kıbrıslı bildirileriyle dikkati çeken Mehmed Paşa, bir emrivakiyle karşılaşmış olmasa, Türkiye’yi hiçbir zaman bir tek büyük çatışmaya

sürüklemezdi. Geçirdiği deneyimlerin etkisiyle ılımlılaşılan sadrazam, bir kere Avusturya seferinden döndükten sonra hayatı boyunca ne bir daha bir savaş meydanı gördü ne de barut kokusu duydu. Aşırı derecede ihtiyatlı olduğundan ya da belki de savaşçılık yeteneklerinden kuşku duyduğundan İstanbul'da kalıyor, cephedeki kuşkulu bir zaferi garantili bir duruma feda etmeye kararlı gözüküyordu. Sokoloviç böylece kendi zararına da olsa, sadece padişahın birinci veziri olarak nam yaptı ve dürüst ve dindar olmasına rağmen, halkın gözünde çok şey kaybetti. Ayrıca, seferlerde serasker rolünü üstlenmemekle başkalarının sıvrılmasına ve ünlenmiş olarak dönmelerine meydan verdi; oysa bu kimseler sadece Divan'da rakipleri olmakla kalmayıp, aynı zamanda amansız düşmanlarıydılar. Mehmed Paşa ne yazık ki karşısına tehlikeli rakipler almadan sadece birkaç yıl sadrazamlık konumunda tutunabildi. Zigetvar seferinden sonraki ilk önemli sefer, ona komutanlar arasında öylesine azılı rakipler kazandırdı ki, bunun sonucunda imparatorluğu on yıl süreyle, sürekli bir ikilemle karşı karşıya kalarak yönetti: Giderek sabırsızlaşan rakiplerle yakından savaşarak barışı korumaya çalışmak ya da onları uzaklarda savaşmaya yollayarak onlardan bir süre kurtulmak, bu arada bir daha dönmemelerini gizliden gizliye ümit etmek, ancak sonunda onları büsbütün düşman ve küstah olarak karşısında bulmak. Bütün bunlar, özellikle fetihlere giden ordu onu, gelenekler gereği arasında görmeyi beklerken, Mehmed Paşa'nın İstanbul'da bu kadar uzun süre kalmasını izah etmeye yetmez.

Sokoloviç eğer büyük çabalar karşılığında barışı koruduysa, bunu, imparatorluğun kuvvetinin sınırsız olmamasından korktuğu için yapmıştır. Avrupa devletlerinin sistemlerinin oluşmasını görerek, Türkiye'yi bu topluluğa katmanın çeşitli çarelerini aradıysa, bu da padişahın en yakın iş ortağı sadrazamın konumunu, rolünü, yetkilerini ve davranışını bundan böyle farklı algıladığı içindi. Mehmed Paşa'nın Osmanlı sadrazamlarının uzun listesinde olağandışı bir kişi olarak gözükmesinin nedenleri arasında, Hristiyan dünyasına duyduğu sürekli ilgiyi, hükümdarlar ve papalarla, bunların bakanları ve askeri şefleri, çeşitli cephelerdeki diplomatik faaliyetleri ve durumları, yönetme biçimleri, devlet kurumlarının etkinliği ve siyasal gücü ellerinde bulunduranların karakterleri hakkında bilgi edinmeye gösterdiği özeni gösterebiliriz. Mehmed Paşa böylece, modern uluslararası ilişkilere paralel olarak, saray adamının belirsiz silüetinden yeni bir bakan çehresinin doğduğunu göz ardı edemezdi. Gerek iç yönetimde gerekse savaşta hükümdarının iradesini yerine getirebildikten başka, devleti için nelerin gerekli olduğunu hükümdarıyla birlikte veya onun yerine hesaplayabilen bir bakandı bu. Batı'nın İstanbul'daki ajanları tarafından yollanan bilgilere göre, yönetimin tüm ipleri Sokoloviç'in elinde, hukuksal kararlar da onun yetkisindeydi. Bu gerçekler, sadrazamı, kendi sağladığı, herkes adına düşünebildiği ve kendi

SOKOLLU MEHMED PAŞA

kanılarına göre karar verebildiği bir konumda gösteriyor. Tepkisizce davranmayı reddederek, Türkiye'nin bağlı kaldığı bazı gelenekleri dış politikasından ve bir noktaya kadar iç yönetiminden sildi. Başka bir deyişle, sadrazam, imparatorluğun temel kişisi olduysa da, kendini, fikirlerine ve kararlarına fazla adanması, görevinde başka vezirlerin ve öteki iş arkadaşlarının arasında yoğun bir destek bulmasını önledi. Aralarındaki fark, onların, iç ve dış ilişkiler kapsamında yeni beliren sorunları sadece hazır modellerden yola çıkarak çözümleyebilmeleriydi.

İstanbul'da alışlagelmiş görüşleri reddederek kendini yalıtmak, bu arada bir tek düşünceyle; kuvveti kadar tasaları da dolup taşan imparatorluğun düşüncesiyle baş başa kalmak çok zordu. Aynı zamanda, kınayan bakışları görmek, anlayışsızlık ve küçümseme anlatan sesler duymak da zordur. Hele o günlerin psikolojisinden bakılınca, başkalarının görkemli şekilde savaştan dönmelerini görmek, sokaktaki kalabalıktan Divan-ı Hümayun üyelerine varıncaya kadar herkesin ağzında olan aynı kasıtlı kıyaslamaları onlardan duymak ve silahlarını gösteren düşmanlar gibi davranmalarını seyretmek belki daha da zordur. Bununla birlikte, sadece görevinin ve öneminin bilincinde olan Mehmed Paşa, sonuna kadar dayandı. Sonunda, son yıllarında cepheye gidecek yerde, Türkiye'yi Avrupa devletleri sistemine sokunca, herkesten ayrılıp yükseldi. Mehmed Paşa en başta bu nitelikleri sayesinde o yüzyılın en önemli kişilerinin arasında yerini aldı.

Türk tarihinde pek az emsali olan fazla ağır bir rol üstlendiği için bu sadrazam, başkalarının duygularıyla kafalarında hiçbir tepkiye yol açmayan bir şeyi hissetmeyi veya öğrenmeyi başardı. Edirne'de Antun Vrançıç ve Christoph Teufenbach'la barış görüşmelerini yürütüp bir yandan da planlarının gerçekleşmesine sevinirken, öte yandan tepesinde yoğunlaşan tehlike bulutlarının yaklaşmasını izliyordu. II. Selim'i cülusundan dolayı kutlamaya gelen İran Şahı'nın diplomatik heyeti, abartılı zenginliği ve görkemiyle görenlerini sarhoş etmişti. Ama bu heyet, soğukkanlılığını hiç bozmayan Mehmed Paşa'nın hemen keşfettiği bir tehlikeyi de beraberinde getiriyordu.

Acem heyetinin arkasında saklı tehlike, tıpkı şimşegin arkasında ki bir kara buluta benziyordu. Bu görkem, Şah Tahmasp'ın elçisi daha Türk toprağına ayağını bastığı anda Edirne'den duyuldu. Haberler Acemler'i karşılamak için sınıra yollanan çavuşun mektubuyla iletilmişti. Çavuş, Doğu'dan yaklaşanlar hakkında sadrazamı hızlı bir haberciyle uyardı. Şatafatlı heyet önce Erzurum'da mola vermiş, sonra yavaş yavaş İstanbul'a doğru harekete geçmişti. Mehmed Paşa, heyetin başında Erivan Valisi ve Şah'ın başdanışmanı Şahkulu Sultan'ın bulunduğunu o sırada öğrenmişti bile. Çavuş, elçinin eşliğinde sarıkları altın işlemeli yüz yirmi soylunun, altın ipliğiyle dokunmuş giysiler içindeki iki yüz süvarinin ve dört yüz İranlı tacirin bulunduğunu yazıyordu. Bu kortej, iki bini aşkın deve, katır ve atla ilerliyordu. Çal-

Düzlüğe Çıkmak

gıcılar yolda heyettekileri beş büyük davul, üç borazan, beş flüt ve a-
ralarında zurnalar, utlar, ziller ve Berberistan orgları da bulunan baş-
ka çalgılarla eğlendiriyorlardı. Elçinin ayrıca çadırında onun için şar-
kı söyleyen ve dans eden dört kölesi vardı. Türkler iddialı Kızılbaş-
lar'a gereken karşılığı verdiler: Gümüş ve altın sorguçlu sipahilerin
ve *zaimlerin** yönetimindeki sekiz bin asker Erzurum'dan hareketle
onları karşılamaya çıktı. Şahkulu Sultan oyunu anında kavradı ve
'yoksa İstanbul'da bulunan bütün ordunun acele olarak onu karşıla-
maya mı çıktığını' alay yollu sordu. Çalgıcılar bundan sonra Erzurum
sokaklarında bir konser vererek toplanan halkı eğlendirdiler. İran
Şahı, padişaha, tavanı altın iplikleriyle dokunmuş ve girişindeki ka-
natları ağaç motifleriyle süslü iki çadır, çok zengin tezyin edilmiş bir
Kur'an'la Firdevsi'nin Şahnamesi'ni, on *miskal* (yirmi dört kırat) a-
ğırlığında iki inci, Badahşan'dan gelen küçük bir armut ağırlığında
ve biçiminde bir yakut, sekiz milyon iki yüz bin akçe veya yüz altmış
dört bin altın sikke değerinde çeşitli kumaşlar ve çok iyi eğitilmiş
kırk şahin yolluyordu. Şahın padişaha yolladıkları arasında ayrıca,
birkaç yıl önce öldürülen kardeşi Bayezid'e ait silahlar, kişisel eşya
ve develer de vardı. (Bunlar öbür armağanlarla birlikte sergilenme-
mekle birlikte, Sultan Selim için daha değerliydi). Haberci, onları
karşılamaya gelen *zaimlerle* sipahilerin görkeminden gözleri kama-
şan bazı İranlılar'ın, bu ilk yenilgiyi içlerine yediremeyerek ülkeleri-
ne döndüklerini bildirdi. Ta sınırda başlayan bu sidik yarışı, fırtına-
nın bir önbelirtisiydi, ama fırtına başka yerde de patlak verebilirdi.

Heyet İstanbul önlerine vardığında başkentin etrafındaki sular,
büyük bir uyum içinde yan yana dizilmiş gemilerle öylesine tıkan-
mıştı ki, insan, ayağı suya değmeden bir kıyıdan ötekine geçebilirdi.
Türkler'in gücüyle zenginliği karşısında gözleri kamaşan İranlılar,
onların ince zekası karşısında suspus oldular. Şahkulu Sultan sadece
bir devlet adamı ve bir diplomat olmakla kalmayıp, aynı zamanda
ünlü bir bilgin olduğundan yanına rehber olarak Rumeli Beylerbeyi
Şemsi Ahmed Paşa'yı verdiler. Bu paşa, iki padişaha, Süleyman'la
Selim'e av arkadaşlığı yapa yapa hazırcevaplık yetisi geliştirmişti.
Ayrıca, çok kültürlü ve ünlü bir şair de olup, zehir gibi dili ve küstah-
lığıyla tanınıyordu. Heyet Edirne'ye girdiği sırada, padişah bütün ve-
zirleri ve diplomatlarla birlikte kendi yaptırdığı görkemli Selimiye
Camii'nin inşaatını izliyordu. Kortej, Avusturya, Leh, Fransız, Vene-
dikli, Erdelli, Moldav, Eflaklı ve Dubrovnikli diplomatların, elçilerin
ve bu elçilerin yardımcılarını ile maiyetlerinin, ayrıca bu uluslardan
Osmanlı topraklarındaki yerleşik halkın oluşturduğu iki tarafın ara-
sından geçti. Konuklar bu kez de, diplomatların arkasındaki çeşitli
askeri birliklerin giysileriyle muhteşem donanımından çok etkilendi-
ler. Acem elçisi dekorun bu arka planını Şemsi Ahmed Paşa'ya işaret

*Zaim: Tımar sahibi asker

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ederek alayla, “Bir bilmeyen, bu kişilerin bir düğüne gitmeye hazırlandıklarını sanır,” dedi. Paşa omuzlarını silketti. “Bir anlamda haklısınız, çünkü gelini Çaldıran’dan getirenler onlardır,” diye cevabı yapıştırdı. Bu sözleriyle Türkler’in, İran Şahı’nın karısını ve tüm haremmini ele geçirdikleri 1514’teki savaşı kastediyordu. Bu espriyi kavrayamayan Şahkulu Sultan, Avrupalı elçilerin niçin onu başlarını açarak karşıladıklarını sorunca da, Şemsi Ahmed Paşa, bu hareketleriyle ayaklarına başlarını koymaya hazır olduklarını bildirdikleri yanıtını verdi. Acem elçisi, Acemler’in olağan parıltısına ve lüksüne Türkler’in sadece zenginlikleri ve güçleriyle değil, aynı zamanda bunca hükümdarın, padişahlarının önünde eğildiği dünyadaki konumlarıyla karşılık verdiklerine böylece tanık olmuş oluyordu.

Sadrazam, her şeyden önce, bu yarışmada dengeyi sağlamak amacıyla törenin ayrıntılarını yönetiyordu. Gerçi diplomatik bir skandalın İran’la Türkiye arasındaki ilişkilere fazla zarar vereceğini sanmıyordu ama, içerleme duygusunun, özellikle gizli tutulduğu takdirde, bir yerlerde patlak vereceği kanısındaydı. Üstelik doğu ülkeleri aşırı derecede büyüktü ve asilerle kaynaşıyordu; bunlar ise birilerinin, en başta da kallesiz İranlılar’ın kendilerini kışkırtmalarını bekliyorlardı. Mehmed Paşa ne olursa olsun ölçülü davranmak zorundaydı. İranlılar’ın aşırı alınganlıklarından ve bazı olaylarda, büyük bir olasılıkla da Arabistan’daki karışıklıklarda parmakları olduğundan, fakat başka yerlerde de Türkler’e karşı ayaklanmaları körüklemeye hazır bulunduklarından şüpheleniyordu. Kışkırtıldıkları takdirde İranlılar niyetlerini açığa vuracaklar ve öfkelerinden bunları bir an önce uygulamaya koymaya çalışacaklardı. Bu nedenle böylece engellenmeleri en doğrusuydu. Planlarını öğrenmenin ne de olsa başka yolları da vardı, diplomatik ilişkilerin kopması önlenemediği takdirde, kötü amaçlar bu kararsız adamlar tarafından unutulabilir ve günün birinde yok olabilirirdi. Dolayısıyla Sokoloviç’in, hükümette öngörmediği hiçbir şeyin olmaması için kendine göre nedenleri vardı.

Şahkulu Sultan ertesi gün padişahın önünde saygıyla eğilmeden önce sadrazamla bir görüşme yapmaya gidince bir krizin patlak vermesine ramak kaldı.

“Elçiyle yolun orta yerinde karşılaşan bir *acemi oğlan** ona tüfeğiyle ateş etti, fakat kurşunu isabet ettiremedi.” Olaya tanık olan Pigafetta böyle yazıyor. “Dehşet içinde kalan Acem, ihanete uğradığını sandı ve kaldığı yere dönmek için atını tornistan ettirdi. Olan bitenleri öğrenen paşa, elçiye yetişmeleri ve kendi adına ondan özür dileyip adlarını aklamaları için adamlarını yolladı. Onlara inanan Acem yine sadrazama gitmek üzere tornistan etti. Suçlu yakalanıp Sokoloviç’in karşısına getirildi ve elçinin karşısında sorguya çekildi. Konuğa niçin ateş ettiği sorulunca, çocuk sözünü sakınmadan elçinin de, onu yolla-

*Acemi oğlan: Devşirilen genç Hristiyan

yanın da kâfir olduğunu, padişahın, ona layık olmayan biriyle barış yapmasının uygun olmadığını bildirdi. Bu sözleri duyunca paşa, çocuğun bir atın kuyruğuna bağlanmasını ve kentte bu şekilde sürüklenmesini emretti. At tarafından sürüklenirken çocuğun bir kolu koptu. Sonunda işini bitirmek için başını kestiler.”

Mustafa Selaniki'ye bakılırsa, Şahkulu Sultan bu sıralarda Sokoloviç'e, "Sultanım sizi selamlıyor ve en iyi dileklerini yolluyor. Size hükümdar olarak selamını iletmemi bana emretti, çünkü siz, bir hükümdarın yetkilerini ta ki o yetkileri tahtın sahibine teslim edene kadar kullandınız," dedi ve ekledi: "Sultanım size şöyle dememi istedi: 'Her iki dünyada da onurun büyük olsun! Düşman topraklarının ortasındaki büyük görevini başarıyla sonuçlandırdın. Dinin ve imparatorluğun şerefini yiğitçe korudun. Yüce Tanrı bu nedenle sana yardımcı olsun! Ulu atam öbür dünyada şenin için müdahalede bulunacak. Tanrı'nın arslanı Ali de her yerde sana yardımcı olacak!' " Elçi şöyle devam etti: "Tanrı'ya şükürler olsun, O'nun yüce koruması sayesinde İslam'ın şerefi ve vakarı lekelenmedi, padişahlık çadırı yırtılmadı ve tahtın sahibi mirasına kavuşabildi." Şahkulu Sultan bundan başka sadrazama, ölen padişahın naaşını gizlemekle kaydettiği büyük başarının, İran tarihinde hak ettiği yeri aldığını söyledi. Türk ulemasının bu olayı büyük bir hayranlıkla betimlemeleri gerekirdi. Mehmed Paşa kendinden söz etmeden büyük bir tevazuyla yanıt verdi: "Önemli olan, kıtalarla denizlerin dizginlerinin, el değmemiş olarak şimdiki padişah hazretlerinin yüce ellerine ulaşmış olmasıdır." Elçi, sadrazama ve öbür devlet büyüklerine, gelenekler uyarınca 'doğanın ürünleriyle ülkesinin insanların hünerinin eserlerini' dağıttı. Bunlar, Hemedan ve Dargezin'in ipekli duvar halıları, Gadshan'ın başlıkları, Ardjan sabunları, Mehruyan kaftanları, Darabregd kilimleri, Gehrem'in büyük örtüleri, Niris'den bir mumya, Yezd'in hafif ipeklileri, Kum'un ağır ipeklileri, Besa giysileri, Şiraz kılıçlarıydı.

İranlılar 22 Şubat 1568'de yeni Osmanlı padişahının önünde eğildiler. II. Selim öylesine bir görkemle tahtına kurulmuştu ki, törenin bundan önceki bölümleri belleklerden silinip unutuldu. En başta sipahiler, çavuşlar ve müteferrikalar at üstünde göz kamaştırıcı bir düzen içinde geliyorlardı. Hepsi brokar, sırma, kadife, ipekli ve başka değerli kumaşlardan giysiler içindeydiler. Bunların arkasında atlarını süren üç yüz İranlı süvarinin giysilerinin üstüne adam, kadın, at, tek boynuzlu at, kuş ve ağaç motifleri işlenmişti. Bunların arkasından, elçinin hizmetkârları yürüyerek ilerliyorlardı. Bunlardan sonraki boşluk, tek bir acemi oğlanın dizginlerinden tuttuğu Şahkulu Sultan'ın tören atının güzelliğini ve olağanüstü koşum takımını daha bir değerlendirmek için düşünülmüştü sanki. İki yüz yeniçerinin oluşturduğu canlı kalkanın arkasında atının üstünde dimdik oturan elçi, gümüş ve altın tıngırtıları arasında göründü. Atın eyeri, dizginleri ve koşum takımı değerli taşlar ve incilerle süslüydü. Kendisi kırmızılar

SOKOLLU MEHMED PAŞA

giymiş olan Şahkulu Sultan'ın başında, üstüne değerli taşlar serpiştirilmiş altın renkli bir sarık dikkati çekiyordu. Kortejin sonunda atlarını süren yüz elli Acem soylusunun başlarında, Kızılbaş olarak nitelenmelerine yol açan boynuz biçiminde kırmızı başlıklar vardı. Pigafetta, "Ancak bütün bu görkeme karşın, İranlılar'ın Türkler kadar göz okşayıcı bir manzaraları yok," diye anlatıyor. "Bir kere güzellik açısından Türkler'le rekabet edemezler. Hepsi esmer tenli ve kısa boy-lular ve bu bakımdan İspanyollar'ı anımsatıyorlar." Başka gözlemciler Türkler'in görünüş itibarıyla İranlılar'ı gölgede bırakmalarının bir nedeninin de giysilerinin daha kaliteli kumaşlardan dikilmesi olduğunu ileri sürüyorlardı: "Çünkü Batı'da ve özellikle Türkler'in çok-lukla ithalat yaptıkları İtalya'da dokunmuş kumaşlar, gerek kalite gerekse renk güzelliği açısından Doğu'nun kumaşlarını çok geride bırakıyorlar."

"Padişaha altın bir kupa içinde sunulan Şah Tahmasp'ın mektubu, İstanbul'da daha önce benzeri görülmemiş olan heyetin lüksüyle uyum halindeydi. Ağdalı bir lisanla yazılmıştı. Gerçekten etkileyici bir uzunlukta olup, aralarına gazellerin karıştığı bin beş yüz satırdan oluşuyordu. Hacmi açısından bütün bir kitap sayılırdı. Hiçbir anlamlı içeriği olmayan kafiyeli ve övücü kelimelerle dolu olan bu mektup, diplomasi tarihinde tek olarak kalmıştır." Elçi bu mektubu II. Selim'e verirken padişahın somurtkan yüzü bir an aydınlandı, Şahkulu da onun ağzından hemen hemen duyulamayacak kadar hafif bir sesle söylenmiş sadece iki kelime duyabildi: "Şah nasıllar?" Türk vakâ-nüvisleri elçinin, Sultan Selim'in görkemli görünüşü karşısında aptallaştığını ve dilinin tutulduğunu anlatıyorlar.

Padişahın katındaki görüşme, kırk dört devenin üstünde Saray'a kadar getirilen armağanların sunulmasıyla devam etti. Bunlar, çavuşun Erzurum'dan yolladığı mektupta sayılanlardan ölçülemeyecek derecede daha zengindiler. Padişaha sunulan çeşitli armağanlar arasında 'içerisine zehirli bir yemek konulduğu zaman dağılan mavi porselenden sekiz tabak da vardı. Bu porselen, yumuşaması için yüz elli yıl yer altında tutulan bir topraktan yapılmıştı.' Yirmi büyük kilimle sayılamayacak kadar çok küçük kilimler, ipek ve altın iplikleriyle dokunmuştu ve hayvan figürlerinin betimlendiği işlemelerle süslüydüler. "Padişaha çadırının önünde açılması için armağan edilen şemsiyelerin Hristiyan dünyasında eşi görülmemişti." Armağanlar arasında deve kılından battaniyeler, altınlar ve değerli taşlarla süslü eyerler, iktidar simgesi gümüş asalar, kını kırmızı kadifeden kılıçlar, altın telkâri ve incilerle süslü yaylar ve okluklar, en ince yünden dokunmuş olup yedi erkek tarafından taşınabilecek kadar büyük kilimler vardı. "Şahinler ne yazık ki yolda ölmüştü."

Kabul resmi bütün oradakilere sunulan bir şölenle sona erdi. Pigafetta, "İran devletinde pek çok soylu bey var, ancak bunların parası çok kıt. Bu ülkenin bütün zenginliği ziynetlerden, ipeklilerden,

yünden ve sürü hayvanlarından oluşuyor,” diye yazıyor. Ve şöyle devam ediyor: “İranlılar soylulukları açısından Türkler’i çok geçiriyorlar ama davranışları açısından onlardan çok geri oldukları ortada. Divan’da büyük bir oburluk gösterisiyle tıkınıyor, fırsatını buldukça pilavın içinden aldıkları et parçalarını mendillerinin içine tıkıyorlardı. Türkler, onlarla ne kadar alay etseler yeri ydi. İçlerinden bazıları, tüm soyluluklarına karşın, ticaret yapmaktan da çekinmiyordu. Karısı şahın sülalesinden olan bir tanesinin, kervansarayımızda değerli taşlar satmaya çalıştığını gördüm.”

Türkler’le İranlılar arasındaki zenginlik gösterisiyle cömertlik ve azamet alanlarındaki sidik yarışı padişahın mırıldandığı iki kelimeyle son bulmadı. Bu anlaşılmaz gösteriyi, fazla zengin ve kötü ruhlu çocukların bir oyununa tanık olurmuş gibi tatsız bir hisle gözlemleyen Antun Vrançıç’ın raporuna bakılırsa, soğukkanlılığını ve sabrını hiç yitirmeyen Mehmed Paşa sonuna kadar dayanmış ve bir an bile aklından çıkmayan barışın uzatılması anlaşmasını gerçekleştirebilmişti. “Şah, ölünceye kadar padişaha karşı kılıcını kınından çıkarmamayı taahhüt ediyordu. Ve bir gün savaş meydanında karşılaşacak olurlarsa, çadırının ağzı kardeşinin çadırının ağzına doğru çevrilmiş olmayacak, her ikisinin de ortak düşmana doğru çevrilmiş olacaktı.”

Sadrazam bu antlaşmanın ne anlama geldiğini çok iyi biliyordu. İran devleti, sözüne tam bir güven duyulmasına imkân vermeyecek kadar büyük ve güçlüydü. Sadrazam, İran’ın casuslarının, değerli taşlarının ve altınının, hepsinden önemlisi de Şii etkisinin ulaştığı bu bölgelerde halkın ayaklanmaya kışkırtılmasını, sonra da yangının körüklenmesini, arkadan da tüm izlerin silinmesini kabul edemezdi. Bu ülke, hiç kimsenin sırrına eremeyeceği bir entrika ve karışıklık yuvasıydı. Ayrıca, İslam’ın gerçek inancını çökerten mezhepleri de dayanılmaz bir güç içererek, çabuk kanan insanların aklını karıştırmaktan geri kalmıyordu. Ne çare ki bu ülke Türkiye’nin en büyük ve en güçlü komşusuydu. Mehmed Paşa Batı’yla tüm ilişkilerini düzene sokmuştu. Osmanlılar’ın siyasal bağlantı kurdukları bütün devletlerin, padişaha saygılarını arz etmeye, daha doğrusu, barışı uzatmaya gelmeleri bunun kanıtıydı. Mehmed Paşa şimdi tüm dikkatini doğuya yöneltmişti. Asya haritasının başında ülkeleri ve ulusları inceliyor, kafasında, Karadeniz’le Sumatra arasında İslam’ın çıkarlarını en iyi şekilde düzenlemek ve sağlamlaştırmak için planlar kuruyordu. Bu yöndeki en küçük girişimin ön koşulu ise İran Şahı’yla bir barış antlaşmasının gerçekleşmesiydi.

Dünya Politikasının Yolları

Mehmed Paşa'nın, acele tarafından, adeta sabırsızlıkla giriştiği çok sayıdaki pazarlıkların en çarpıcı olanları, II. Maximilian'ın elçileriyle yapılan barış görüşmeleri ve İranlıların debdebeli kabul töreniydi. Sadrazam tüm gözlemcileri şaşırtan bir azim ve enerjiyle bunların da üstesinden geliyordu. Birikmiş tüm deneyimlerin, yapılan yatırımların karşılığını vermeye başladığı altmışıncı yılında, yani duyguların sakinleşmesinin huzurlu ve parlak ufuklar açtığı o altın yaşta sadrazam olmuştu. Hemen akabinde, büyük vezirlik yeteneğini göstererek, bir sorunun çözümünde bir başkasının tohumunu gördü, sonra da politikayla yaşamı özdeşleştiren bir tutkuyla bununla meşgul oldu. Devletin finansal dengesinin bozulması, Türkiye'yi birçok güçlüklerle karşı karşıya getirmişti. Tekrar ele alınan tımar sistemi, imparatorluğun beratlarının yenilenmesiyle aşağı yukarı düzene girmişti. Mehmed Paşa gereken enerji ve beceriyle bu sorunların üzerine eğildi. İmparatorlukta eski düzenin kısa zamanda kurulacağına ve devletin çok geçmeden daha da bol zenginlik kaynakları bulacağına inanıyordu. Bu alanda sağlama bastığına emin olunca özellikle Türkiye'nin dış işleriyle ilgilendi. Ülkesine, uluslararası ilişkilerde üstün bir durumu garantilemek istiyordu, tüm yeteneklerini ve sabırla iradesini bu amaca yöneltti. Bu alanda yapılacak çok şey vardı, Mehmed Paşa'nın da zaman zaman büyük çabalar harcaması gerekti. Bazen durup durumu sabırla ve sükunetle gözden geçirmesi ve ancak bundan sonra benimsenecek tavra ve sorunların önceliklerine karar vermesi gerekiyordu.

1568 başlarında Üsküdar'a gelip karşısında İstanbul'u görünce Osmanlı başkentinin güzelliği karşısında İran elçisinin gözleri kamaşmıştı. Kısa bir zaman sonra kentin büyük bir kısmı, sadece kararmış yıkıntılar ve kül yığınları olarak Haliç'in sularına yansıyor. Avrupalı elçilerin raporlarına göre, İstanbul'un tarihinin en büyük yangınlarından biri bir tek gecenin içinde otuz altı bin evi kül etmişti. Bu sayı belki abartılıdır, ama yine de ateşin yıkıcı gücünü ve arkasında bıraktığı çölü açıklamaya yeter. Halkın oturduğu mahallelerin tahta, kuru tuğla ve kerpiç evleriyle ve kolay tutuşabilir mallarla dolup taşan pazarlarıyla Türk kentleri sık sık yangınlara kurban oluyor, ama kısa zamanda yine inşa ediliyordu. Günlük hayata ilişkin her şeyin inşaatta kullanılan malzeme nedeniyle ancak mütevazı, ucuz, yoksul

Düzlüğe Çıkmak

ve kısa ömürlü olacağına hükmediliyordu. Oysa yangınların ticaretle zanaata çok büyük zararları dokunuyordu, Sokoloviç dönemindeki belediye sorumluları da bacaların denetlenmesini, gerekirse bölme- lenmiş olmasını, her evde de el altında bir fıçı su bulundurulmasını emretmişlerdi. Yangın Yahudi mahallesinde başlamış ve önüne geçi- lemez bir kuvvetle komşu mahallelere yayılmıştı. Ateşe karşı savaşı- mak her şeyden önce yeniçerilere düşüyordu, ama kor yığını halindeki kent tablosu, dumanla alevlerin arkasında saklı dehşet, her yerde göz önüne serilmiş ganimet ve hepsinden önemlisi, olayın yol açtığı hoyratça heyecan, askerleri, kıskırtılmış ve ayaklanmış bir kitleye öz- gü davranışlara itti. Tanıkların dedikleri doğruysa, yeniçeriler kor yı- ğınından farksız evlerin içine çılgınca bir cesaretle atılıyorlardı. An- cak amaçları, yangını söndürüp insanları kurtarmak, hatta yağmala- mak ve talan etmekten çok, karşı konulamaz bir tutkuya, öldürmeye ve katletmeye duydukları çılgınca gereksinmeye uymaktı. Böyle an- larda gözlerini kör eden sadece bir tek içgüdü'nün bilincindeydiler. Normal ve tam bir yaşamdan, üstelik savaştan bile yoksun edilmiş bu insanlar, içlerindeki kötülüğe tutsak olmuşlardı. Yangının en az- gın dakikalarında askerler hanlara dalıyor, fıçıları kırıyor, tulumları deliyor, dünyayı unutturcasına sarhoş oluyorlardı. Bu arada birkaç muhafız sülfürik asit imal edilen bir atölyeye girmişti. Raflarda ağzı- na kadar dolu yüzlerce şişe görünce, her biri bir şişe kaptı ve ağzına dayayarak kana kana içti. Hepsi anında oldukları yere yığılıp öldüler. Bundan sonra sıra dervişlere geldi. Bunlar, Hristiyanlar'la Yahudi- ler'in her şeyden sorumlu olduklarını ilan ederek çok daha korkunç felaketlerin haberciliğini yapıyorlar, kâfirlere destek olanları lanetli- yor ve felaketler dizisinin son bulması için bir günah keçisi arıyorlar- dı. Bu kehanetlerin ve lanetlerin etkisiyle büsbütün zıvanadan çıkan yeniçeriler, genç bir Hristiyan'ı yakalayıp yangının ısıltısında çarmı- ha gerdiler.

Bu yangın Mehmed Paşa için çok ağır bir darbe olmuştu. İlk ha- berleri alır almaz nelerin tehlikede olduğunu anladı. Hemen vezirleri çağırarak onlarla yangın yerine koştu. Amacı yalnızca işlemleri biz- zat yönetmek ve kurtarıcıları teşvik etmek değildi. Aynı zamanda a- teşle kendisi de savaşmayı ve bu ateşin insanlarda birdenbire azdır- dığı kötülük ateşini yenmeyi amaçlıyordu. Avusturya'nın İstan- bul'daki özel temsilcisi Albrecht Wyss'in yangından hemen sonra ka- leme alınmış raporu, onun gibi yangını yakından izleyen Türk vaka- nüvisi Mustafa Selaniki'nin bildirdiklerine kelimesi kelimesine uy- maktadır: Sokoloviç, ateşi yenmek için alevler içindeki mahallelere dalarken az daha canından oluyordu. Birinci vezirin gazabının en iyi kanıtı, bu felaketten sonra, uzun zamandır en güvendiği adamı, ya- kın zamandan beri de damadı olan Cafer Ağa'yı görevinden alması oldu. Yeniçeri ağası hasta olduğundan olay yerine gelmekte gecikmiş ve askerlerini zaptetmeyi başaramamıştı. (Yeniçeri ağalığı konumu bundan sonra padişahın imrahoru olan Macar ya da Hırvat kökenli Siyavuş Paşa'ya verildi. Siyavuş Paşa 1582'de de sadrazam olacaktı).

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Karanlık önbelirtilerle dolu İstanbul yangını, bir sürü benzer faciyanın ilki oldu. Bursa, önemli miktarda malın yandığı Selanik ve içindeki barutun tutuşmasıyla kaleyle birlikte bin askerin havaya uçtuğu Tana (Azov) kentleri birbirleri arkasından yandılar. Felaketten birkaç gün sonra İstanbul'da çirkin kehanetlerin daha da ağırlaştırdığı bir korku ve umutsuzluk egemendi. O zaman yeniyeri ocağına önemli miktarda Hristiyan ve Yahudi alındı. Böylece, yenicilerin dinsel birliğini kırmak amaçlanıyordu. Ocağın bu yeni üyeleri de, Müslüman olmakla kendilerini bundan böyle, yaşadıkları bu şiddet hareketlerinden ve zulümden korunmuş hissediyorlardı.

İstanbul yangını 27 Eylül 1569'da patlak vermişti, aradan çok geçmeden de Bursa, Selanik ve Azov'un da alevlere yenik düştüğü duyuldu. Ama bu haberler beklenmedik şekilde, ölçüsüzce büyüdüler. Öbür taraftan, Hristiyan dünyasından bir söylenti yayılmıştı. Bu haberin içerdığı mesaj, bundan nasıl yararlanılacağına açıklamasını da beraberinde getiriyordu. O günlerde Türk başkentinde 13 Eylül'de Venedik tersanesinde yangın çıktığı ve bu arada Venedik dukasının donanmasının büyük bir kısmının yok olduğu haberi dolaşıyordu. Türkiye'yi kasıp kavuran yangınların ışığında bakılınca herkes bu haberi bir uyarı, bir tür önsezi olarak algıladı ve öngördüğü olayların önemi göz önünde tutulduğunda doğruluğundan kuşku duymadı. Bu tür olağandışı belirtiler Mehmed Paşa'ya göre insanların faaliyetlerini yönlendiremezdi. Ancak o da gelecekteki olayları öngörebiliyordu. Etrafında olan bitenler, doğaüstü bir gücün böylesi belirgin ve zorlayıcı belirtilerine ve cinlerin, ruhların açıklamasına dayanıyordu. Padişah da bu gibi şeylere giderek karıştığından, boyun eğmekten başka çare yoktu. Mehmed Paşa bu konuda güçsüzlüğünü kabul etmek zorundaydı. Koşulların bütünü ve özellikle kendi felaketleri sonucunda duyarlılığı artan Türkler'in, tersane yangınında bir teşvik görmeleri paşayı bu tavra zorluyordu. Sabırsızlık içindeki Türkler arasında hiç kimse hasarın boyutlarını öğrenmeye kalkışmamıştı, ama Sokoloviç, gerçekte tersanedeki barutun ateş aldığını, sonunda da çok sayıda evin yandığını ve büyük zenginlikleri kül ettiğini, gelgelelim, donanmanın fazla zarar görmediğini, sadece dört kadirganın yandığını haber almıştı. Sadrazam, bu haberlerin doğruluğundan şüphe etmemesine rağmen, Osmanlı sarayında, ulema arasında ve İstanbul sokaklarında egemen olan savaşçıl sele karşı koymada bunlardan yararlanmayı düşünmedi bile. Gerçek nedenlerin hezeyan olarak algılanabilecekleri bu tür anlarda, İslam'a ihanet etmiş sayılmamak için, tüm gücüne karşı bazı sınırları aşmaması gerektiğinin farkındaydı.

Ancak Türkiye'de bir sadrazam, tam her şey iradesinin ve etkisinin egemenliğini kanıtlarken, gücünün limitlerini keşfedebilirdi. Osmanlılar'ın yasaya dayalı devlet kavramıyla bütünleşen Mehmed Paşa, kişiliğinin gücünü vurgulamak için başarılarını tekrar etmek zorundaydı. Ancak buna paralel olarak, çevresindeki direniş artıyor, acımasız düşmanca rollerini sürdürenleri açıkça bir araya topluyordu. Mehmed Paşa'nın, imparatorluğu bir savaşın uzağında tutarken, a-

Düzlüğe Çıkmak

damları çeşitli yönlerde, bu arada boyutları önceden saptanmış silahlı saldırılarla meşgul etmesinin açıklamalarından biri de buydu. Gücünü pekiştirmesine imkân verecek olan Mehmed Paşa'nın bu tutumu, bir yandan da Türkiye'nin üstünlüğünü artırıyordu. Türk hükümetinin saygınlığı Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra bile sürüyor, sadrazamın kişisel saygınlığı da tek bir işlevin uygulanmasıyla uyumlu bir bütünleşmeye ulaşmış görünüyordu. Bununla birlikte, durumun aniden değişiverdiği bir anı saptadı. İmparatorluk marjinal ve ikincil sorunların çözümüyle uğraşıyor, bu bile çabaların gösterilmesini gerektiriyordu. Sadrazam sonunda burada, Sultan Selim'e tarihte bir yer açacak ve önemli bir fetihle hükümdarlığını perçinleyecek mecburi ve kutsal bir savaşa atılmak için bir dürtü ve gerekli gücü buldu. O anın gelmesi beklenirken, sadrazamın geniş kapsamlı projelerinden rahatsız olanlar gitgide cesaretleniyorlardı, şöyle ki padişah da onlardan etkilenecek ve dindarca bir dileğini gerçekleştirmesi için gerekli desteği onlarda bulacaktı. Mehmed Paşa o zaman aklının sesini dinleyerek boyun eğdi. O zaten tüm girişilenleri kendi eserine dönüştürmeyi, rakipleri üzerindeki egemenliğini tekrar kuracağı zamanı peşinen kestirebiliyordu.

İstanbul yangınının karşısında ters yönde bir değişikliğin gelişmekte olduğunu sezdiği 1569 başlarına kadar paşa, Türkiye'yi yavaş yavaş Avrupa devletleri sistemine katma yolundaydı. İstanbul kapılarına barış ve dostça bir koruma istemiyle gelenlerin hepsiyle görüşmeler düzenledi. Aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'na bir dünya imparatorluğunun gücünü ve önemini vermek için, dikkatini Fas'la Sumatra ve Hazar Denizi'yle Sudan arasındaki uçsuz bucaksız alanlara çevirdi. Buralara her ne kadar Müslümanlık egemen olmuşsa da, Avrupalı fatihlerin aralıksız saldırıları, Müslüman ülkelerin politik konumunu ve ekonomik üstünlüklerini sürekli tartışma konusu yapıyordu. Sokoloviç, Sultan Süleyman'la vezirlerinin, kendilerinden öncekilerin deneyimlerine dayanan Türkiye'nin dış politikasına ilişkin fikirlerini tümüyle terk etti. Bunlara göre, Türkiye, İstanbul'dan çeşitli yönlere ve özellikle İran'a, Mısır'a ve Orta Avrupa'ya uzanan seferlerle bölgelerini genişletecekti. Sokoloviç, başkalarından farklı olarak, planlarını, dünya haritalarının üzerine eğilerek saptıyor ve askeri, ama aynı zamanda politik müdahalelerle hedeflerine ulaşıyordu. Bu arada ilgili ülkelerin durumları ve uzaklıkları bir önem taşımıyordu. Örneğin, girişimleri bazen Fas'ta, Viyana kapılarında ve Hint Okyanusu'nun kıyı bölgelerinde aynı anda oluyordu. Mehmed Paşa böylece, Türkiye'yi, o devirde okyanuslarla kıtaların geniş ve boş alanlarına sahip olarak, Avrupa devleti konumundan dünya imparatorluğuna dönüşen ülkelerin safına yükseltmeye çalışıyordu. Bu nedenledir ki Sokoloviç'in Avrupa'daki girişimleri, Asya ve Afrika'daki geniş çaplı girişimlerinden ayrı tutulamaz.

Bir kere sadaret mührünü elde ettikten ve uzunca bir süre düşündükten sonra Mehmed Paşa Avrupa'da büyük bir politik faaliyete en elverişli alanın Avusturya, Lehistan, Erdel, Eflak, Moldavya ve Kırım

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Tatarları'nın Hanlığı olduğuna karar vermişti. Bir bütün olarak bu ülkeleri, Osmanlı etkilerine doğrudan açık geniş bir alan olarak görüyordu. İmparatorluk bunlar aracılığıyla Türkiye'yi Asya'ya dayayan ve ülkeyi çok eski yollarla Asya'nın zenginliklerinin kaynaklarına bağlayacak topraklardan oluşan bir tür geniş bir kuşak sağlamış olacaktı.

Edirne'de yapılan barış görüşmelerini izleyen ilk yıllarda Sokoloviç, Avusturya'ya karşı, verilen söze sadık bir komşu gibi davrandı. Tartışma konusu birkaç kaleyle köye ilişkin sınır çatışmaları 1568 sonlarında başladı. Daima coşkulu davranan Buda Beylerbeyi Mustafa Sokoloviç hemen kınından kılıcını çıkardı ve şaşkın ve kararsız Erdel Prensi Jan Sigismond Zapolya'nın şahsında bir müttefik buldu. Sadrazam hemen duruma el koyarak, Buda'ya ve Viyana Sarayı'na tercüman İbrahim'i tam yetkili elçi olarak yolladı. İmparator II. Maximilian büyük oynamaya kalkıştı: Kendini hâlâ Avrupalı bir aristokrat olarak gören kibirli tercümana pencerelerinde cam olmayan bir evde yer ayrıldı. Sonra 'Türkler'in şiddet hareketlerine bir misilleme olarak' padişahın topraklarında ele geçirilmiş iki genç kıza İbrahim'in gözleri önünde tecavüz edildi. İmparator bunun üzerine tercümandan, tam yetkiyle Viyana'ya geldiğini, bu durumda ise aralarındaki görüşmeyi kısa kesmenin gerekeceğini bildiren bir mektup aldı. Anlaşmazlık tatlıya bağlandı, 1569 Martı'nda ise İstanbul'a Gaspar von Minkvitz ile Eduardo Provizionali başkanlığında bir heyet geldi. Bunlar, padişaha yıllık vergiyi sunmak, vezirlere de armağanlar dağıtmakla görevliydi. Mehmed Paşa bu kez de her zamankinden daha uzlaşıcı ve hoşgörülü davrandı. Türkler'in çok kan dökerek ele geçirdikleri ve sonra da yıktıkları Erded kalesinin Erdel'e bırakılması gerektiğini bildirdi, fakat elçiler başka bir çözüm önerince karşı çıkmadı.

Bununla birlikte, Palota, Veszprem ve Szekesfehervar çevresindeki köylerin sadece bir tek efendiye, Osmanlı padişahına vergi ödemelerinde ısrar etti, vergilerini İstanbul hükümetine yollayan Tatras ve Papa köylerinin de bundan böyle bu işte kadıların aracılığına başvurmaları gerekeceğini bildirdi. Sokoloviç daha sonra iyiniyetini kanıtlamak için elçilerden ona Viyana'da bir zırh satın almalarını rica etti, kendisi de bir karşılık olmak üzere onlara peşinen çok zengin bezeli iki yay armağan etti. II. Maximilian'ın İstanbul'daki daimi elçisi Albrecht Wyss, Avusturya'yla Türkiye arasındaki bu uzlaşmaya herhalde yabancı değildi. Zigetvar seferi sırasında hapsedildikten sonra, görünüşe bakılırsa, sadrazama yaklaşmanın yolunu bulmuş ve mutlaka resmi karakterde olmayan görüşmeler sırasında aralarında karşılıklı bir anlayış ve sempati doğmuştu. Ne yazık ki bu sabırlı ve basiretli Hollandalı 1569 Kasımı'nın sonunda İstanbul'da vefat etti, böylece, başkentte ölen ilk imparatorluk elçisi oldu. Mehmed Paşa, diplomatın, konumuna uygun bir törenle Beyoğlu'ndaki Aziz Benedikt kilisesinde gömülmesi için gerekeni yaptı ve imparatora yazdığı kişisel bir mektupta Albrecht Wyss'in, görevini başarıyla yürüten şerefli bir insan olduğunu vurguladı.

Düzlüğe Çıkmak

Mehmed Paşa, Avusturya politikası uyarınca padişahın Erdel, Eflak ve Moldavya'daki vasallarının hareketlerini dikkatle izliyordu. Bu arada sınır olayları suretiyle, Avusturya'yla bir anlaşmazlığa yol açmasını önlemek için Erdel Prensi Zapolya'yı komşu Türk beylerinin gözetim altında tutturuyordu. 1569 yazı sonunda sınırlarda Avusturya, Türkiye ve Erdel komutanlarını sık sık birbirine düşüren entrikaların kaynağını bulmak için Zapolya'nın fevkalade temsilcisi Ferencs Balog tercüman Ferhad'la birlikte İstanbul'a geldi. Temsilci elinde kanıtlarla gelmişti, akınlarını çoğaltan Temeşvar Beylerbeyi ile Szolnok sancak beyinin ülkesine verdikleri zararlardan yakınıyordu. Sadrazam bu protestoları hoşgörüyü karşıladı ve karışıklıklara son verilmesi için sert direktifler yolladı.

Erdel'in prensi sadrazamın teveccühünü kaybetmedi, Mehmed Paşa bu prenslikte bir dereceye kadar düzenin egemen olduğunu biliyordu, ama yirmi üç yaşlarında bir genç olan Eflak Dükü Petar Mircea, kendi tebaalarının suçlamaları sonucunda zincire vuruldu ve bu şekilde İstanbul'a götürüldü. Dük, Türk başkentine annesiyle birlikte gelmişti. Bu sefih ve entrikacı kadın, hükümetin tekrar teveccühü kazanmak için beraberinde dört milyon akçeyle sayısız armağanlar getirmişti. Petar'la annesinin bütün paraları alındı, ayrıca, bir bakanın ihbarı üzerine Eflak'da otuz bin sikke değerinde gizli bir hazine bulundu ve padişahın hazinesi yararına müsadere edildi. Voyvodalık, azledilen hükümdarın Halep'te sürgünde olan kardeşi Aleksandr'a teslim edildi. Petar'ın hayatı bağışlandıysa da, annesiyle birlikte Konya kentine sürgün edildi. Mehmed Paşa, Erdel'le Eflak'da aldığı önlemlere ek olarak, Moldavya voyvodası ile Lehistan arasındaki ilişkilere aniden son verdi. Bununla birlikte, voyvoda'nın topraklarını Jan Sigismond Zapolya'nın istemleriyle Tatar Hanı'nın yağmalarından korudu.

Sadrazam Erdel, Eflak ve Moldavya'daki olayları büyük bir dikkatle izlerken, bir yandan da Avusturya'yla iyi ilişkilerini büyük bir sabırla sürdürüyordu. Bunda Lehistan tahtının varisinin pek yakında tayin edilmesi sorununun da rolü vardı. Lehistan büyükelçisi Skrovsky 1568 yılı mayısında üç yüz kişilik bir maiyetle İstanbul'a geldi. Hükümet için beraberinde çoktandır görülmeyen değerli armağanlar getirmişti. Padişahla vezirlerine altın kupalardan, duvar saatlerinden ve av köpeklerinden başka, en pahalı samur kürkleri de sunuldu. Büyükelçinin görevi, antlaşmanın o güne kadar yürürlükte olan üç maddesinin değiştirilmesini Türkler'e kabul ettirmektir. Şöyle ki, Lehistan, Türk kaçaklarını iade etmekle yükümlü değildi, kralı bundan böyle Tatar Hanı'na yıllık vergiyi ödemeyecekti, Moldavya'nın başına Lehler'in onayı alınmadan yeni bir voyvoda atanamayacaktı. Büyükelçi, Türkler'in Lehistan'ın iç işlerine karışmasına meydan veren antlaşma maddelerini iptal ettirmekle gerçekte taht sorununu, istemeyerek de olsa, vaktinden önce gündeme getirmiş oluyordu. Mehmed Paşa, çocuğu olmayan II. Sigismond Auguste'ün ölümünden sonra Lehistan-Litvanya tahtının boş kalacağını biliyordu.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Sonuncu Jagellon yirmi yıldır hükümdar olduğundan bir canlıya ölmüş gözüyle bakıldığı an gelmişti. Lehler yeni krallarının seçiminin, çoğu Avrupa hükümdarlarının çıkarlarını ve istemlerini karşı karşıya getirmesinden çekiniyorlardı. Belli ki Türkiye'yle olan anlaşmada yapılacak bir değişiklikle, tahtları konusunda çıkacak anlaşmazlıktan hiç değilse en tatsız komşuları Türkiye'yi uzaklaştırmak niyetindeydiler. Leh sorununda hükümetinin çıkarları da söz konusu olduğundan sadrazam kimsenin gözünün yaşına bakacak durumda değildi, öyleyken Büyükelçi Skorovsky'ye karşı sabırlı bir tavır takındı. Öte yandan, ihtiyatsızca neden olabileceği bir anlaşmazlıkla projesini tehlikeye atmak niyetinde değildi. Görüşmeler üç ay sürdükten sonra Lehler sonunda boyun eğdiler. Mehmed Paşa bir yandan örtülü tehditlerden yararlanarak, büyükelçiye hükümetinin iyiniyetini vaat etti. Bir yıl sonra, 1569 yılının başında sadrazam, tercümanı Mehmed Bey'i Fransa'ya yollayarak, IX. Charles'ın kızkardeşi Prenses Marguerite'le Erdel Prensi Jan Sigismond Zapolya arasında bir evliliği önerdi. Böyle bir evlilik çifte Lehistan tahtını sağlayacak, Türkiye'yle Fransa'yı da ortak çıkarlarla birbirine bağlayacaktı. 1566'da Zemun ovasındaki görüşme sırasında ana çizgileri saptanan bu sorun böylece gündeme gelmiş oldu.

Sokoloviç bir taraftan Osmanlı politikasının Avrupa'daki sorunlarına çözüm getirmeye çalışırken, en kısa zamanda imparatorluğun Asya'yla Afrika'daki çıkarlarını da korumanın peşindeydi. Bu arada ciddi sorunlarla ikinci derecede olanlar arasında bir ayırım yapmıyor, sadece çözümünü sağlamak için değil, aynı zamanda gizli niyetleri, saklı tutulan güdülerini keşfetmek amacıyla her birinin üzerine dikkatle eğiliyordu. İran heyeti henüz Edirne'ye gelmişti ki, padişahın konuğu olarak Divan-ı Hümayun'da bulunmak üzere ülkesinden çağırılan Kürt Beyi Abdal, yanındakilerle birlikte camide yakalandı. İranlılar'la entrika çevirdiği haber alınmıştı.

Başkente davet edildiği mektup nazik sözlerin satır aralarında gerçek mesajını saklıyordu. Kürt Beyi caminin önünde çaresizce kendini savunmaya çalıştı ve ancak iki muhafızı yere yıktıktan sonra ele geçti. "Abdal Bey Divan'da başı kesilerek idam edildi, yanındaki otuz iki Kürde de her biri otuz iki rüzgârın estiği yönde işkence edildi." Hemen hemen aynı sıralarda Basra ve Şehrzor beylerbeyleri 'İran'ın kötülük ve kargaşalık tohumunun öbür kalıntılarını yok ettiler.' Şah'ın onlara vaat ettiği, fakat yollamayı aklından bile geçirmedığı yardıma kanan Basra'nın Arap kabileleri Türkler'e karşı ayaklanmışlar, sonunda da kendi kanlarının içinde boğulmuşlardı. İranlılar'a bir karşılık olmak üzere, Van ve Erzurum gibi sınır kentlerinin kuleleri çok geçmeden yeni topraklarla donatıldılar. Öbür tarafta, Kuzey Afrika'da bazı kıpırtılar Osmanlı etkisinin yenilenmesini hatıra getiriyordu. 1569'un başında Cezayir Beylerbeyi'nin oğlu Mehmed zincire vurulmuş olarak bu kentten çıkarıldı, tüm mallarına da el konuldu. Ancak İstanbul hükümetine sadakat yemini edip zenginliklerinin büyük bir kısmından padişahın hazinesi yararına vazgeçmesi üzerine

serbest bırakıldı. Bir ara, paşanın yönetiminden hoşnut olmayan Trablus garnizonu da ayaklanmıştı. Karışıklıkların Berberi kabilelerine kadar yayıldığı, paşanın bir tüfekte vurularak öldürüldüğü haber alınınca, bir filo, padişahın haremının hadımlarından biri olan yeni paşayı getirmek ve ayaklanmış kente saltanatın mührünü basmak için Trablus'a doğru yelken açtı.

Mehmed Paşa bu arada Doğu'nun karşısına dikiliyordu.

28

Bakışlar Doğuya Çevrili

“**H**int Okyanusu, en azından batı bölümü, yüzyıllardan beri bir İslam gölüydü.” Ancak gemileri Afrika'yı geçtikten sonra Portekizliler bazı noktalarda Müslümanlar'ı geriletmeyi başarmışlar, ama bu arada 1538'den itibaren Türkler'den epeyce darbe yemişler ve birkaç kez önemli zararlara uğramışlardı. Bu bölgede Osmanlılar'ın ilerlemesi ve birinci aşama olarak, Batılı fatihlerle dengeyi kurma çabaları, donanmalarının Akdenizli karakteri ve bunun Kızıldeniz'e kadar nakledilmesinin muazzam güçlüğü tarafından engelleniyordu. “Kadırgaları tamamiyle parçalara ayırmak, bu parçaları deve ve at sırtında Süveyş'e kadar taşımak, orada da onları tekrar toplayarak gemileri suya indirmek gerekiyordu.” Mısır Valisi ihtiyar Süleyman Paşa, 1538 yılında Aden'i bu şekilde zaptetti; aynı yılın eylül ayında da Hindistan'ın Katiavar'daki Diu limanına kadar geldi; fakat orasını eline geçirmeyi başaramadı. 1554'teki bir başka deneme özellikle ilginçtir. Bu denemeyi yapan ünlü denizci ve haritacı Piri Reis'ti. Kendisi Basra'da bir kadırga filosu kurmuştu. Bu filo Atlantik tipi Portekiz yelkenlilerini, yerli korsan gemilerinin modeline göre inşa edilmiş gemileri ve kürekli kadırgaları geri püskürtecek, sonra Hindistan'a doğru yelken açacaktı. Şair komutan Ali'ye teslim edilen bu filo, 1556'da, Gucerat'a kadar geldi, orada da dağıldı.

Fernand Braudel tarafından sağlanan bu veriler, daha geniş bir çerçeve içinde ele alınmalıdır. Türkler kafalarını gemicilik uygula-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ması ve sanatına uydurmakta güçlük çekiyorlar, dahası, denizciliğe, eyerine bağlı savaşçının küçümseyici tavrıyla bakıyorlardı. Bu kadarı yetmezmiş gibi, ulaştırmanın, ekonominin ve askeri güçlerin bu yönünü geliştirmek için yöneticilerin aldıkları yetersiz önlemlerde de bu tür bir tutumun izlerine rastlanmaktaydı. Yunanlı, Berberi ve Arap gemicilerden öğrenilen deneyimler Türkiye’de hiçbir zaman yeterince yüksek bir düzeye getirilip birleşik bir potansiyele ve sisteme dönüştürülmemiştir. Gerçekte Akdeniz’den çıkmak için yalnızca yeni bir gemi tipine değil, aynı zamanda deniz kuvvetlerinin bütünü’nün yeni bir düzenlemesine gereksinme vardı. Bu da hemen hemen olanaksızdı, çünkü Türk donanmasına Piyale Mehmed Paşa tarafından kumanda edildiğinden beri her bir önlem ve her bir girişim Barbaros Hayreddin’le ardılları Ali Portuk, Turgut Reis ve benzerlerinin şanlı korsanlık geleneklerine göre yönlendiriliyordu. Türk donanmasının bu durumu, bu devlette ticaretle gemiciliğin gelişiminin atbaşı gitmemiş olmasıyla da açıklık kazanır. Türkiye’nin ticareti o sıralar gemiciliği teşvik edecek bir düzeyi bulmamıştı; başka ülkelerle yapılan ticaretin en büyük bölümü de yabancıların elindeydi. Türkiye’nin ayrıca, Hint Okyanusu kıyılarına ulaşmak ve bu ‘İslam gülü’nü çıkarlarına alet etmek için, bir yanda Anadolu, Suriye ve Mısır; öbür yanda ise Basra Körfezi, Arabistan’ın güney kıyıları ve Kızıldeniz’in girişi arasındaki ülkelerde gücünü perçinlemesi gerekiyordu. Bu ülkelerin çoğu, gerçi padişahın egemenliğini kabul ediyorlardı, ama bu bağ yüzeysel, genelde asker ve vergi toplanmasıyla ilgiliydi, üstelik sık sık ayaklanmalarla kopma raddesine geliyordu. Öyle ki ilkel Türk seferleri yeni bir fetih ve işgal havasına bürünüyordu. Doğal zenginlikleri ve ekonomik yaşamları çok farklı olan bu ülkeler, Türkiye’nin Akdeniz kıyılarını Hint Okyanusu’na ancak çok eski ticaret yollarıyla bağlıyorlardı; bu ise sınırlı bir geleneksel bölgeyle, büyük ölçüde açık ve uluslararası bir başka bölge arasında, daha geniş, daha güvenli ve sürekli bir çıkar sağlamak için yetersizdi. Fernand Braudel’in de gözlemlediği gibi, Türkler özellikle İran’a karşı giriştikleri ve zaferle sonuçlanan seferleri sırasında Hint Okyanusu’na doğru ilerleyişlerini sürdürüyorlardı. İran, Osmanlı İmparatorluğu için doğuda sosyal günahlar tarafından kemirilen ve ahlaken cılızlaşmış dev bir sıradağ gibi uzanıyordu. Üstelik saldırgan kuvvetler bulmaya ve toparlamaya daima hazırды. Bu arada komşusunu sürekli olarak entrikalar ve sinsî saldırılarla hırpalıyor ve Asya ülkelerindeki ve eyaletlerindeki vasalları aracılığıyla, dik kafalı tebaalarının Türkiye’ye çıkardıkları güçlükleri kışkırtıyordu. Üstelik, İran Şahı, Kafkasya, Hazar Denizi ve Mezopotamya arasındaki bölgeleri doğrudan egemenliğinde ya da etkisi altında bulunduruyor, Anadolu’dan Basra Körfezi’ne ve Arabistan derinliklerine kadar inen tuzaklarla dolu yollar ise bu bölgelerin kıyısından geçiyordu.

Bakışını Doğu’ya çeviren Mehmed Paşa, olanaksız olanı gerçek-

leştirmeyi düşünmemekle birlikte, geleceğin yollarını çizmek ve açmakla da yetinmiyordu. Doğu Akdeniz’le Malezya adaları arasında çoklukla Müslüman, dolayısıyla da Osmanlı egemenliğine girmeleri kaçınılmaz toprakların ve suların uzandığı gerçeğinden yola çıkarak günlük manevralardan oluşan az çok önemli, ama küçümsenemez bir politika uyguluyordu. Aynı zamanda, geleceği gören büyük hayal gücü ve tükenmez enerjisi sayesinde, onu modern çağın büyük yapıcıları arasına katacak planları gerçekleştirmeye girişiyordu. Onun gibiler, yani gerek düşünceleri gerekse hareketleriyle gelecek için çalışanlar, o vakte kadar dar olan ufukları aniden genişletiyorlardı. İyice incelemeyi başardığı, her birinde azmini körükleyen bilgiler edindiği çok sayıda olay, paşayı buna zorlamıştı.

Henüz Zigetvar önlerindeyken Sokoloviç’in olağan sayılamayacak bir konuğu olmuştu. Bu kişi, Sumatra’da (bu ada ancak 1873 ile 1879 arasında Hollanda egemenliğine girmiştir) Müslüman Atjeh devletinin hükümdarı Sultan Alaeddin’in veziri Hüseyin’di. Vezir Hüseyin, Mehmed Paşa’ya, Alaeddin’in Arapça yazılmış bir mektubunu arz etti ve durumu sesli olarak da açıkladı. Dediğine göre, ulusu, gemiciliklerine engel olan, gemilerini zapteden ya da batıran, kıyılarına çıkıp ülkeyi kasıp kavuran Portekizliler’le sürekli savaş halindeydi. Portekizliler’in her gelişi, Müslümanlar’a inanılmaz zulümlerin uygulanmasıyla sonuçlanıyordu. Sultan Alaeddin bu mücadelede yalnız kalıyor, hiçbir yardım görmüyordu. Sokoloviç, Vezir Hüseyin’i yanında İstanbul’a götürdü, vakit kaybetmeden de Sumatra’ya ‘yedi savaş gemisi’yle önemli miktarda askerin, çok sayıda topla tüfeğin, ayrıca gerekli cephaneye yiyecek maddelerinin gitmesi için gerekli önlemleri aldı. Kurd’un oğlu olan İskenderiye limanı komutanı Hızır Bey, bu kuvvetlerin başına geçirildi. Hızır Bey’in görevleri arasında gemileri İskenderiye’den Süveyş’e kara yoluyla taşımak, bunlara yeterli sayıda Mısırlı asker yerleştirmek ve savaş konumunda Sumatra’ya doğru yelken açmak yer alıyordu. İmparatorluk topçu birliğinin komutanı ve ateşi yönetmekle görevli yedi topçu eri de Hızır Bey’in kumandasındaydı. Sefere katılan Mustafa Çavuş da, Sumatra’yla İstanbul arasında kuryelerle bağlantıyı kurmakla yükümlüydü. Mehmed Paşa, Sultan Alaeddin’e, “Ulu Tanrı’nın soylu Osmanlı hanedanına bahsettiği yardımlar ve iyilikler sayılamayacak kadar çoktur,” diye yazdı ve şöyle devam etti: “Dinin alçak düşmanını ve uzaktaki Müslüman ülkelerindeki fetihlerini durdurmak için oralara sürekli olarak kahraman ve muzaffer ordumuzu göndereceğiz.” Sadrazam bu arada Sumatra’ya gelecek bütün askeri liderlerin ve Türk askerlerinin, Sultan Alaeddin’in devletinde onun komutasına verileceğini bildiriyordu. Acele olarak hazırlanmasına karşın, Türk kuvvetleri ancak 1569’da Sumatra’ya gitmek üzere demir aldılar. Bu zaman diliminde bütün Mısır kuvvetleri Yemen’deki ayaklanmayı bastırmakla meşguldüler. Bu sefere katılanların birçok üyeleri Atjeh’den bir daha dönmediler.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Türkler yerlilere kendi topraklarını dökmeyi ve kaliteli kılıçlar yapmayı öğretiler.

Sumatra'yla ilişkiler Mehmed Paşa'yı bir başka nedenle de ilgilen-direbilirdi: Bu ona, dünyanın uçsuz bucaksız alanlarına egemen olma olasılıklarını ve en uzak ülkelerdeki Osmanlı saygınlığının kapsamı-nı değerlendirme olanağı veriyordu. Sadrazam ayrıca, bazı Hindistan kentlerinden, Kalkütta'dan ve Seylan'dan ilgi çekici mesajlar alıyordu. Buralardaki Müslümanlar ufukta Türk yelkenlerini görmeyi çok istiyorlar, kaleler inşa edecek inşaatçılar, topraklar, silahlar, bakır ve at-lar talep ediyorlardı. Bir başka istedikleri de kendileriyle Mısır, Ye-men, Cidde ve Aden beyleriyle sürekli bir haberleşme ağının kurul-masıydı. O zaman hepsi birlik olarak, Hristiyan hükümetleri devirecekler, sultanın egemenliğini kabul edecekler ve bu dinden olmayan-ları kaşla göz arasında İslamlaştıracaklardı. Mehmed Paşa önce ölçü-lü davrandı, ama sonra en azından Hindistan'daki, Seylan'daki ve Malezya adalarındaki Müslümanlar'ın koruyucusu görünmeyi amaç-layarak, Portekiz Kralı Sebastian ve Goa'daki naibiyle bağlantı kur-du. Aynı zamanda, İstanbul hükümetiyle her iki ülkenin yararına o-lacak görüşmelerde bulunmak için Hindistan'dan gelen elçiyi büyük bir ilgiyle kabul etti. Burada söz konusu olan, ulaşım güvenliğinin sağlanması, ticaret ilişkilerinin kurulması ve Müslümanlar'ın tehli-kesizce Mekke'ye hacca gidebilmeleri idi. Aslında bu tür bir anlaşma-nın gerçek dayanakları yoktu. Portekizliler'in, Hint Okyanusu'nda çok az sayıda olan Türk deniz kuvvetlerinden çekinmeleri için bir neden olmadığı gibi, padişahın egemenliğindeki Ortadoğu ülkeleri-yle de ticari ilişkileri yok denecek kadar azdı. Mehmed Paşa, Kral Se-bastian'a, Güney Arabistan'la Sumatra arasındaki topraklarla sularda bir düzen kurulmasının ve sürdürülmesinin gerekli olduğunu, Müs-lüman tacirleriyle hacıların şiddet ve haksızlıklara hedef olmaları-nı Türkiye'nin kabul edemeyeceğini hatırlattı. Kendine fazla güve-nen, şımarık ve akılsız genç Sebastian, sadrazamın tehditlerini duy-mazlıktan geldi; bu ise sonraki bir tarihte krallığına ve hayatına mal olacaktı.

Mehmed Paşa 1567 ile 1570 arasında Türk nüfuzunun Hint Okya-nusu kıyılarındaki Müslüman ülkelere de yayılması için çabalarını artırırken, Mezopotamya ile Kızıldeniz arasındaki Arap ülkelerinde dalga dalga düzensizlikler, karışıklıklar ve ayaklanmalar patlak ver-di. Sonunda bunların hepsi Yemen üzerinde yoğunlaştı. Osmanlı gü-cü ender olarak böylesine şiddetli bir ayaklanmayla sarsılmıştı. Soko-loviç, en güvenli, en enerjik ve acımasız komutanlarını asilerin üzeri-ne yolladı. Bununla birlikte, bütün bu olayların, yardımını istemeye gelen ve gerçekte, Osmanlı'nın egemenlik ve etki alanını genişletme-yi vaat eden bu Doğu Müslümanları ile İstanbul'un arasındaki mesa-feyi artırdığını fark etmiş olmalı. Bu nedenle de Ortadoğu'ya girme-nin başka yollarını araştırdı.

Düzlüğe Çıkmak

Mehmed Paşa 1569 yazı ortalarında en cüretkâr ve geniş kapsamlı planlarından birini uygulamaya kalktı. Bu, Don-Volga kanalının açılması ve Astrahan'ın fethiydi. Don'la Volga'nın birleşmesi, Türk gemilerinin, taşıdıkları tacirler, hacılar veya askeri birliklerle Akdeniz'den Hazar Denizi'ne geçmesine ve artık kesiksiz ve güvenli bir yoldan Ortadoğu ülkelerine, en başta da Türkistan'a ulaşmasına izin verecekti. Bu kanalın açılmasının getireceği muazzam değişiklikler sonucunda Don'un ağzından Volga'ninkine giden nehir yolu, batıda Lehistan, Erdel ve Moldavya ile doğuda Buhara, Semerkand ve Altay Dağları arasındaki Türk egemenliğinin belkemiği haline gelecekti.

Mehmed Paşa, Azak Denizi'yle Astrahan arasındaki nehir yolunu ele geçirmekle Türkiye'nin en başta Kırım Tatarları'na boyun eğdireceğini ve onları yola getireceğini düşünüyordu. Bunlar, padişahın egemenliğini kabul etmekle birlikte, Rusya'ya, Lehistan'a, Moldavya'ya ve Erdel'e yaptıkları akınlar ve buralardaki yağmalarıyla padişaha yararlı olmaktan çok, İstanbul'un başını ağrıtıyorlardı. Hazar Denizi'ne çıkış ayrıca İran Şahı'nın toprakları üzerine doğrudan bir baskı yapılmasına olanak verecekti. Kızılbaşlar er veya geç boyun eğecekler, padişah da atalarından çok daha hafif çabalar karşılığında, gerçek inancın yurdu olan imparatorluğuna, şahın topraklarını parça parça katmak durumunda olacaktı. Hazar Denizi sularında Türk yelkenlerinin belirmesi, bu denizin doğusundaki Müslüman halklar için, 1552 ile 1556 arasında, Kazan ve Astrahan hanlıklarının Ruslar tarafından fethiyle kaybettikleri umudu tekrar kazanmak anlamına gelecekti. Semerkand'la Buhara'nın devlet adamları, İslam dünyasına duyduğu ilgiyle ünlenmiş sadrazama mektuplar yollayarak, onları yalıtılmış olarak bırakmaması ve doğuya doğru daha enerjik bir yarın hareketiyle onları padişahın korumasına alması konusunda yalvardılar. Ortadoğu'nun Müslüman çekirdeğiyle kaynaşmak, Osmanlı devletine, İslam dünyasında miras olarak devraldığı önemini haklı göstermek fırsatını verecekti. Böylece, dünyanın en büyük gücü olarak kendini daha iyi tanıtacak, dahası, ipek, ziynet ve altın, at ve köle, kürk, buğday ve balmumu ticaretinin doğuyla batı arasında uzun zamanlardan beri izlediği yollara egemen olacaktı. Bütün bu ülkeler İstanbul'a bağlandığı takdirde, Rusya, nehirler boyunca Tatar hanlıklarınıninkilerden çok daha dirençli surlara toslayacaktı. Güneye doğru her zorlama onu doğrudan padişahla karşı karşıya getirecekti, oysa Rusya en azından o vakte kadar böyle bir karşılaşmadan ustaca kaçınmıştı. Bu planın gerçekleşmesi, Sokoloviç'in, Avrupa'nın ortasında ve doğusunda Avusturya, Lehistan ve Tatar stepleri arasındaki bölgelerde oluşturmaya giriştiği, padişaha bağımlı devletler ve prenslikler sistemine ayrı bir anlam ve işlev verecekti.

Don ile Volga arasında bir kanal açılması fikri sadrazama hükümetteki defterdarlardan Çerkez Kasım Bey'le yaptığı bir konuşma sırasında gelmişti. Bu kişi, söz konusu bölgelerdeki durumdan başka,

SOKOLLU MEHMED PAŞA

arazinin yapısını, uzaklıkları, iklim koşullarını, nehirlerin karakteri-
ni ve yapılması gereken çeşitli çalışmaları biliyordu. Kasım Bey bu-
nun üzerine Kefe (Feodosiya) sancak beyliğine atandı ve deneyimle-
rini doğrulamak ve çalışmaların yapılacağı mevkiyi seçmekle yü-
kümlü bir uzmanlar heyetiyle harekete geçti. Tatar Hanı Muhammed
Giray'ın yanı sıra Çerkez beylerinin, Moldavya voyvodasının ve
Niğbolu, Silistre, Köstendil ve Amasya beylerinin de katıldığı büyük
çaptaki hazırlıklardan sonra Türk Kaptan-ı Deryası, Müezzinzade Ali
Paşa toplar, cephe, yiyecek maddeleri, at nalları, steplerin iklimine
uygun çiviler, bunlardan başka binlerce çapa, kazma, kürek ve çeşitli
araç gereçle yüklü kalabalık bir gemi filosu hazırladı. Astrahan'a ya-
pılacak saldırı için yirmi bin sipahiyle üç bin yeniçeri ayrıldı. Bunla-
ra otuz bin Tatar atlısı katılacaktı. Ayrıca, binlerce Moldavyalı köylü
kanal kazılarında çalışmaya gönderildiler. On kadar yeniçeri birliği
de Kefe'de karaya çıkarıldı. Mehmed Paşa ordusunun, yıkılıp yakılan
Müslüman mabetlerinin kalıntılarının hâlâ göze çarptığı Astrahan'ın
üzerine coşkuyla yürüyeceğini, kanalın açılışının da fazla bir güçlük-
le karşılaşmadan sürececeğini, Türkler'i engellemek için harekete
geçecek Ruslar'ın her şeyden önce Astrahan'ı savunmaya gidecekle-
rini umut ediyordu. Bu planın çok iyi hazırlandığı ortadaydı, ama yö-
re halklarına güvenerek bu muazzam girişime atılan sadrazam, bu
kez bunların derin duygularını yanlış hesaplamıştı.

Uyumlu bir bütün oluşturan bir varsayımlar yumağında her bir
varsayım öbürünün geçerliliğine katkıda bulunuyordu. Ancak, bir so-
mut koşullar bütünü çerçevesinde uygulanabilir bir planın yoklu-
ğunda, Sokoloviç'in girişimi bir fiyaskoyla sonuçlandı. Tatar Hanı,
Karadeniz'le Hazar Denizi arasında bir yol açılmasının Türkler'in bu-
ralarda giderek daha kalabalıklaşmaları sonucunu yaratmasından ve
bölgenin padişahın egemenliğine girmesinden çekiniyordu. Başlan-
gıçta sadrazamın aklına bile gelmeyen, görünürde önemsiz bir neden
de, çok geçmeden tüm girişimin sakatlığını ortaya koyacak bir dizi
ciddi sonuca yol açacaktı. Rehberlik yapan Tatarlar, Türk askerleriyle
işçilerini kasıtlı olarak steplere ve bataklıklara sürüklüyor, Türkler
de izledikleri yolun onları, çekici hiçbir yanı olmayan, korkunç, açık-
ça düşman ve hiçbir dönüşü olmayan bir memleketin derinliklerine
götürdüğü izlenimini uyandırmaya çalışıyorlardı. Kanalın açılması
ve Astrahan kuşatması bu nedenle geç başladı. Aşağı yukarı bu de-
virde İstanbul yangını ve Venedik tersanesinin yandığı haberleri pa-
dişahın çevresinin tüm dikkatini o yöne çevirdi. Öyle olunca, baş-
kentte devletin temel direkleri acımasız bir kayıtsızlık örneği göste-
rerek, Don Nehri'yle Hazar Denizi arasındaki steplerde tıklıp kalan
binlerce insanını düşünmüyordu bile. Tüm girişimi yöneten inatçı
Kasım Bey, sadrazamın güçlü desteğinden uzaktan uzağa emin oldu-
ğundan üç ay dayandı. Vakanüvislere inanılırsa, bu süre içinde kana-
lın üçte ikisi kazılmış, top ateşine tutulmuş, Astrahan duvarlarında

da gedikler açılmıştı. Ama (cephedeki Türkler'in ateşkes için bahane saydıkları) kışın ilk belirtilerinde aralarına sızmış ajanların, casusların ve Tatar isyan kışkırtıcılarının söyledikleri akla yakın gözükmeye başladı. Bunlar, Türk asker ve işçilerine bu kuzey ülkelerinde kışın dokuz ay, yazları ise gecelerin üç saat sürdüğünü, böylece Türkler'in ya dinlenmekten vazgeçmek ya da yatsıdan iki saat sonra, sabahleyin de şafak sökmeden önce dua edilmesini buyuran dini kurallara aykırı davranmak zorunda kalacaklarını tekrarlayıp duruyorlardı. Bunun üzerine uygun zamanı beklemiş olan Prens Serebriany aniden on beş bin atlıyla savaş alanında belirdi, Astrahan'ı kuşatanları geri püskürttü; işçileri de dağıtıp kaçırmakta gecikmedi. Ruslar'ın yenilmez olduklarına dair Tatarlar'ın anlattıklarına kanan Türkler planlarından caydılar. Karamzin, "Ruslar bu münasebetle ilk kez ganimet olarak Türk sancaklarını ele geçirdiler," dedi. Büyük bir aldatmacanın kurbanı olarak bozguna uğrayan yeniçerilerle sipahiler bir kül yığını haline gelmiş Azak'da gemilere bindiler ve İstanbul'a doğru yelken açtılar. Karanlık önsezilerin pençesindeydiler. Gerçekten de denizin ortasındaiken patlak veren müthiş bir fırtına askerlerin binmiş oldukları gemileri dağıttı, birçoğunu da batırdı. Sadece yedi bin asker İstanbul'a ulaşabildi. Vakanüvis İbrahim Peçevi, bu sırada II. Selim'in, Mehmed Paşa'ya karşı olan ve girişiminin başarısızlığını onun Doğu politikasını yermek için bahane eden adamlarına birdenbire arkı çıktığını yazıyor. Selim uzun boylu düşünmedi. Sokoloviç'i karşısına çağdı ve bütün vezirlerin karşısında ona yanıldığını ve girişiminin tüm giderlerini cebinden ödemesi gerekeceğini bildirdi.

Venedik elçisinin raporlarına bakılırsa, barışı sağlamakla görevli Rus delegesi, 1570 Mayıs'ının ortalarında İstanbul'a geldi. Bu, on üç yıl önce Sultan Süleyman'ın 'saygıdeğer çar ve basiretli hükümdar' diye nitelediği IV. Ivan'a yolladığı ve kürkler satın almak amacıyla Moskova'ya giden bazı tacirleri salık verdiği mektuptan sonraki ilk Rus-Türk ilişkisiydi. Prens Novosiltzev 1570'de samur kürkleri ve köpekbalığı dişleri yüklenmiş bir maiyetle çıkagelmişti. II. Selim'i, cülusundan dolayı kutladıktan sonra, şaşkınlığını belirtti: Türkler, hükümdarı, Müslümanlar'ın büyük bir koruyucusu ve dostu olarak bilinen Astrahan'a nasıl olmuş da saldıramışlardı? Delege ayrıca, Kazan'da olsun, Astrahan'da olsun İslam dininden olan tacirlere ve hacılara hiçbir kötülük yapılmayacağına dair söz veriyordu. Padişah çarın sağlığını sordu ve delegenin onuruna zengin bir şölen verdi.

O sıralarda Arabistan topraklarında Yemen ayaklanmasından geriye sadece büyük, kanlı bir leke kalmıştı. Kötü haberleri getirecek araştırmacıların henüz İstanbul'a ulaşamayışlarının nedeni, Mısır'da ganimeti saymak ve geleceklerini hazırlamakla meşgul olmalarıydı. Padişaha gelince, yumuşamış ve tulum gibi şişmişti. Ancak sarhoşken mutlu olabilen hükümdar, bu adamlarda, kaybettiği enerjisini buluyor ve tek şanlı savaşını hazırlıyordu. Mehmed Sokoloviç ise Doğu

politikasında her şeye rağmen sonuna kadar ısrar etti. Avusturya'nın İstanbul'daki memuru Karl Rimm, 1570 başlarında sarayına yazdığı bir raporda, sadrazamın, Kıbrıs'a saldıracağı bilinen Türk donanmasının toplanmasından, Afrika'ya mümkün olduğu kadar çok kuvvet yollayıp fikrini gerçekleştirmede yararlanacağını bildiriyordu. Sokoloviç'in fikri Süveyş'e kadar bir kanal kazdırıp gemilerin bir engelle karşılaşmaksızın Akdeniz'den Kızıldeniz'e geçişlerini sağlamaktı. Ama hemen arkasından padişahın savaşı başladı. Büyük bir fikirten ise geriye sadece hafif bir alay izi taşıyan kısa bir diplomatik haber kalmıştı. (Karl Rimm'in Sokoloviç'e pek sempatisi olmadığı belliydi.)

İnebahtı

Akdeniz'de Türk ve İspanyol donanmaları arasındaki çatışmalar on yıldır süregeliyordu. Mehmed Sokoloviç'in, Kaptanpaşa sıfatıyla kırklı yılların sonundan itibaren yaptırdığı çok sayıda kadirgayla kuvvetlenen padişahın donanması, Kaptan-ı Derya Piyale Paşa tarafından Hristiyan kıyılarına götürülmüştü. Piyale, Barbaros Hayreddin'in şanlı zaferlerinin tekrarını görmeye sabırsızlanan Mihrimah Sultan'ın desteğini kazanmıştı. Piyale Mehmed Paşa 1560'da İspanyollar'ı Trablus önlerinde yenmiş ve Cerba adasını ellerinden almıştı. Beş yıl sonra donanmayı Malta'ya götürmüş, fakat bomboş gemilerle İstanbul'a dönmüştü. Bu yenilgi 1566'da Sakız'ın zaptıyla yumuşamış, Piyale bir yıl sonra Naksos adasını da zaptedince Sultan Selim onu koruması altına almış ve vezirler divanına sokmuştu. Böylece kritik bir zamanda, sözüm ona yeteneklerini kabul ettirdiği padişahın korumasına giren Piyale Paşa, derli toplu bir donanmayı arkasında miras olarak bırakıyordu. Şimdi ise aynı donanma, yeterince iyi hazırlanmış olmasa da, kuvvetini kanıtlamak fırsatını kollayan Müezzinzade Ali Paşa'nın kumandasında düşmana saldırma konusunda sabırsızlanıyordu. Donanma belki bağlama limanlarına çekilirdi, ne çare ki özellikle 1559'daki Cateau-Cambresis antlaşmasından

(ki bu antlaşma, İtalya'nın büyük bir kısmını II. Felipe'ye veriyordu) sonra Batı Akdeniz'de İspanyol egemenliği, Türk komutanlarının baskınlarını ve korsanlıklarını geri püskürten bir duvar örmüştü sanki. Malta kuşatmasıyla sona eren hazırlıklar daha o zamandan Kıbrıs'ı hedef almıştı. Selim, kardeşlerinden kurtulur kurtulmaz Akdeniz'deki adaların en zengini olan Kıbrıs'ın işgaline karar vermişti. Padişah olarak ilk büyük hevesiydi bu. Türk kamuoyu ve başkent halkı bu fikre alıştılar. Sultan Selim'den öncekiler Suriye'yi, Filistin'i, Mısır'ı işgal edip Rodos'u da fethetmekle Akdeniz havzasının doğu bölümü üzerindeki egemenliklerini ilan etmişlerdi. Kıbrıs'ın fethi, gerçekleştiği takdirde, Osmanlı'nın büyük eserinin doruğunu oluşturmaktı. Türkler sonunda savaşa karar verdiler. Batıda giderek daha kuvvetlenen İspanyollar'a, doğuda kendi konumlarını pekiştirerek bir karşılık vermeleri gerekiyordu.

Kaçınılmaz olan, gerçekleşecekti. Bu, sultanın tarihi zorunluluğunda ve denizdeki Hristiyanlar'ı engellemek için yola çıkarılan kuvvetlerin varlığında odaklanıyordu. Olaylar ve kişiler tarih sahnesinde sıralandılar ve çatışmanın kıvılcımını çaktılar... Selim daha şehzadeyken Kıbrıs'ı ele geçirmeyi tasarlıyordu. O ara Portekizli Juan Micas'dan destek bulmuştu. Türkiye'ye gelince Yahudi dinine dönen bu kişi Joseph Nasi adını aldı, tarihte de bu adla tanınmaktadır. Joseph Nasi, XVI. yüzyıl iş adamıyla aynı dönemin macera zihniyetini kendinde birleştiriyordu. Türkiye pazarı ile Batı Avrupa arasında kurulmuş olan ve Buda'nın zaptından (1541) sonra daha da sıkılaştan bağlar, 1553'te İstanbul'a gelen Nasi'ye kısa zamanda bir ticaret çevresi kurma, etrafında çok sayıda Yahudi tüccar toplama ve bir banka açma olanağını verdi. Nasi, başarısını ve gücünü, Anvers ve Venedik yoluyla akan para ve bundan da çok, Avrupa'da, Beatrice de Luna-Mendez adıyla tanınan Gracia Nasi sayesinde sağladı. Serveti, muazzam iş ilişkileri ağı ve güzelliğiyle ün yapmış bu kadın, Joseph'i, aynı zamanda hem yeğen hem de damat olarak İstanbul'a getirtmişti. Joseph Nasi Türkiye'ye sığınırken Venedik'te silinmez bir iz bırakmıştı. Garcia ile birlik olup, kadının kızkardeşinin henüz reşit olmamış ve drahomasının yüz bin eku olduğu bilinen kızı Brillanda'yı kaçırmıştı. Bu kötülük ortaya çıkınca, Nasi, kanatlı arslanın pençesi altındaki bölgelerde istenmeyen kişi oldu, bu ise Türkiye'de 'Büyük Yahudi' diye adlandırılmış adamın işlerini büyük ölçüde baltaladı. İstanbul hükümeti o zaman Venedik hükümetine başvurarak, bankere, hayat boyunca bölgelerine ayak basmayı yasaklayan kararın kaldırılmasını istedi; ama bu talep kabul edilmedi. Muazzam bir servete sahip olan ve bunun yanı sıra, küstahça iddialarda bulunan Joseph Nasi, Venedik'i takmayarak Kıbrıs kralı olmayı aklına koymuştu. Bazı ipuçları, Joseph Nasi'nin, Ortadoğu ile İngiltere arasında işleyen Yahudi ticaret sistemine dayalı işleri için, Sultan Süleyman'ın şahsında cömert bir koruyucu bulunduğunu gösteriyor. Bu sis-

tem, siyasal, coğrafi ve ekonomik koşullara bağlı çeşitli dalları içeriyordu; şöyle ki, Venedik'in kıta bölgesinde ya da Papalık devletinde yerleşik İtalyan Yahudisi kolonileri Levant ve Batı pazarları arasındaki halkaları oluşturuyorlardı. Nasi'nin etkisi o kadar güçlüydü ki, Sultan Süleyman, Papa'ya tehdit mektupları bile yazarak, İtalya'da ticaret yapan Yahudiler için hoşgörölü bir tutum talep etmişti. Ayrıca, dostu olan Fransa Kralı'na başvurarak, Büyük Yahudi'ye olan yüz elli bin taler'lik borcunu ödemesini istemişti. Süleyman, Nasi'yi böylece destekleyerek Türkiye'nin dış ticaretine katkıda bulunuyordu. Selim'e gelince, onun bu İstanbullu bankere gülyüz göstermesinin nedeni, Nasi'nin, onu borçlara boğmanın bir yolunu bulmuş olmasından kaynaklanıyordu.

Şehzade Bayezid'in katlinden az zaman sonra Sultan Süleyman, oğlu Selim'e yüz bin altın ve otuz bin duka altını değerinde ziynetler yollamıştı. Banker Joseph Nasi bu armağanı Kütahya'ya götürmüş ve zaman yitirmeksizin, her türlü kaygıdan uzak sefahat hayatı sürmekte olan Selim'e iltifatlarla bulunmaya başlamıştı. Nasi, Selim'in zayıf yanlarını keşfetmekte gecikmedi ve her şeyi inceden inceye tasarlayarak onun bu zayıflıklarını teşvik etmeye girişti. Bu arada şehzadeyi para, mücevher ve dizi dizi inci gibi armağanlara boğmaya başladı. Selim'in hasta denecek kadar cimri olmasına rağmen parasını saymadan harcadığını biliyordu. Şehzade çok geçmeden borçlandı. İstanbul'daki bankada bulunan parası da sahibinin kaprisleri arttıkça azalıyordu. Gerçek şu ki, Nasi'nin belli bir planı vardı: Alacaklarını Selim'den hükümdarlık belgeleri ve mülk bağışları biçiminde koparmak. Bu fikri büsbütün garip bir yöntemle Selim'in kafasına yerleştirmeyi planlıyordu. Nasi, şehzadeye çok kaliteli şaraplar sağlayarak onu yavaş yavaş şarap konusunda bir uzman ve bir ayyaş yapıyor, ona, her şarap damlasının karmaşıklığını öğretiyordu. Arkadan, Akdeniz'in bağ zengini Venedik adalarını, en başta da Kıbrıs'ı elde ettiği takdirde, şehzadeye istediğinden bol şarap vaat ediyordu. Selim, babası daha hayattayken, 'Planım eğer gerçekleşirse seni Kıbrıs kralı yaparım,' diye Nasi'ye söz vermişti. Padişah olup Belgrad'a gelince de Yahudi bankere, 'Naksos ve On iki Siklatlar Düktü' ünvanını bahsetti. Yeni vasalı ona on dört bin altın sikke vergi ödemekle yükümlüydü. Şarap üretiminin on beş bin kreutzer* değerindeki onda biri için ise Nasi padişaha sadece iki bin altın sikke ödeyecekti. Defterdar bu karara boşu boşuna karşı koydu: Yeni padişah ona, kararın, babasının son arzularına uygun olduğu yanıtını verdi. Selim'in İstanbul'a dönüşünden birkaç ay sonra İstanbul'daki Venedik büyükelçisi, hükümetine, Türkler'in Kıbrıs üzerindeki tasavvurlarının giderek netleştiğini ve Joseph Nasi'nin, padişahın alacağı karar üzerindeki etkisinin bunda en büyük rolü oynayacağını bildirdi.

*Kreutzer: Alman parası

Venedik elçilerinin, sonraları da başka tarihçilerin vardıkları yargı herhalde abartılıdır. Joseph Nasi padişahın belirsiz arzularıyla oynayıp ona kendi değerlerini kabul ettirebilmişti, ama bu sadece Selim'in kendi değerlerini seçmesine kadar sürmüştür. O zaman Nasi'nin etkisi son buldu. İslam yasalarına ve Osmanlılar'ın geleneklerine göre eğitilmiş Selim, uzun zamandır Saray'da ve çevresinde yürürlükte olan düşünce biçimine ister istemez uyacaktı. Bu durumda da Divan'ın koynundaki savaş yanlısı grubun doğrudan etkisinden artık kurtulamazdı.

Mehmed Paşa'nın padişahın yakın iş arkadaşları arasındaki düşmanları, Yemen ayaklanmasının bastırılmasından sonra yepyeni bir güvene kavuştular. Türk valiler, dışarıda İran'ın kışkırttığı anlaşmazlıkları yüzünden Arabistan'da karışıklıklara yol açmışlardı. Ayaklanmanın çekirdeği Yukarı Yemen'de yuvalanmıştı. Seydilerin (insanın yazgısının önceden belirlenmiş olduğuna inanmayan bir tarikat) imamı Mutahar Seydi, kendini halife ilan etti ve ayaklanmayı bastırmak için Mısır'dan, Taza'dan ve Aden'den gelen Türk paşalarının kuvvetlerine meydan okudu. Bunlar 1567'de oluyordu, 1568 başlarında da Mehmed Sokoloviç, orada öleceklerini hesaplayarak, kendisine en düşman bildiği paşaları Yemen'e yolladı. Seferin başına, Şehzade Selim'in eski adamı, çevirdiği entrikalarla şehzadeler savaşını başlatan, ama sonra yine efendisinin gözüne girmeyi başaran Lala Mustafa Paşa'yı atadı. Özdemiroğlu Osman Paşa beylerbeyi oldu. Daima maceraya hazır olan bu kibirli soylu, Sokoloviç'i küçümseyen ve bu tutumunu sadrazamın aleyhine komplolar yapmaya kadar götüren soylulardandı. Mısır valiliği görevi Sinan Paşa'ya verildi. Bu paşa, günün vakanüvislerinden Ali'nin anlattığına göre, 'fikirlerinden asla caymayan inatçı Arnavut'lardan biriydi'. Bir yetenek sergileyen herhangi birine düşman kesilir ve özellikle şairler ve bilgin kişilerle uğraşırdı. Sonuna kadar kin güderdi ve başkalarına yapmayacağı kötülük ve haksızlık yoktu. Nefret alnında karanlık çizgilerle yazılıydı. Sinan Paşa, yalnız Mehmed Paşa'ya değil, Hersek valisi olan kardeşi Ayaz Paşa'nın, Şehzade Bayezid'in İran'a girmesine izin verdiği için ölümle cezalandırılmasından beri Lala Mustafa Paşa'ya da düşmandı. Üçü arasında bir seçim yapmak durumunda kalan Sokoloviç, Sinan Paşa'yı seçti. Onun, vasatlığıyla sınırlanmış kötü niyetinden ötekilerinden daha az çekiniyordu. Sinan Paşa, Lala Mustafa Paşa'ya yeterince düşman olduğundan aralarındaki ilişkiyi daha fazla kızıştırmaya gerek yoktu. Özdemiroğlu'na gelince, sadrazam, korkunç Sinan'ın kemerinin altına bir ferman –altı imzalanmış, fakat boş bırakılmış bir ölüm fermanı– sıkıştırdı. Sinan Paşa bunu dilediği gibi kullanabilecekti. Mısır ve Yemen çok geçmeden Sokoloviç'in en feci düşmanları olan üç paşanın acımasız bir çatışma alanı oldu. Mısır valisi olmak sıfatıyla Sinan Paşa'nın, Lala Mustafa'yı, peşinen yenilgiye mahkum bir orduyla Yemen'e sevketmesi zor olmadı. Bununla birlikte, Lala

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Mustafa öldürücü tuzaktan kaçtığı gibi, Kahire'ye döndüğünde bir Mısır prensesiyle evlenerek büyük bir servete kondu, ayrıca padişahın gözünde kendini aklamayı da başardı. Bu arada başkomutanlığa atanan Sinan Paşa, Yemen'i istila ediyordu. Amacı asilere boyun eğdirmekten çok, zenginliklerine göz koyarak yolu üstündeki kentleri yağmalayan Özdemiroğlu Osman Paşa'yı yakalamaktı. Lala Mustafa ise padişahın teveccühünü kazanmakla meşguldü. Özdemiroğlu dağları aşarak Mekke'ye, oradan da Selim'e sığındı. Sadrazam böylece İstanbul'da kararsız padişahının yanında eli kolu bağlı olarak kalmıştı. Baş eğmez Sinan'ın belirsiz ve karışık koşullar altında yapabileceklerini yerine getirmesi şimdi imkânsızdı. Sultan Selim, Osman Paşa'yı sadrazamın kininden kaçırmak için Basra valiliğine atadı. Eskiden beri koruması altında olan Lala Mustafa'yı ise yanında alıkoymuştu. Lala böylece kısa zamanda kendini savaş isteyen bir grup devlet adamının başında buldu. Sokoloviç'in bir engel çıkarmasından çekinen padişah, 20 Ocak 1569'da bir av dönüşü at üstünde son kararını bildirdi. Lala Mustafa Paşa (kısa bir zaman önce ölen Ferhad Paşa'nın yerine) kubbealtı vezirlerine katılacaktı. Padişah aynı zamanda yakın zamana kadar Rumeli Beylerbeyi olan Kızılâhmedoğlu Şemsi Ahmed Paşa'nın vezirlere verilen iki yüz bin akçelik gelirle emekli edilme isteğini kabul etti. Deneyimli bir devlet adamı, esprili ve oyalayıcı bir kişi, hoş bir sofrâ, zevk ve av arkadaşı, dahası şair olan Şemsi Ahmed Paşa, Saray'da asalakların ve ayyaşların arasında alıkonuldu. Böylece, Sokoloviç'in en azılı ve kurnaz düşmanlarından ikisi, hem de aynı günde, padişahın çevresinde konumlarını sağlamlaştırmış oldular. Sinan Paşa bu sırada Arabistan'ı arşınıyor, yeni asiler için türlü işkenceler ve idam biçimleri icat ediyordu. Sonunda, büyük servetlerle ve onursal bir ünvanla 'Koca' Sinan Paşa olarak Mısır'a döndü.

II. Selim savaşa girmeden önce bu tür bir kararın hukuksal incelemesinden yükümlü Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den fetva istemişti. Görünüşe bakılırsa, yaşlı, hasta ve belki de iradesini yitirmiş yasa yorumcusu, padişahın hempalarının (yasak olan) baskısı üzerine bu yargıya varmıştır. Ebussuud Efendi'nin, Venedikliler'e karşı savaşı onaylaması, Türkiye'nin, tamamen farklı bir törel ikilemele karşı karşıya olduğu bir zamana rastlamıştı.

1567'de İspanya'da Mağripli nüfusun eritilmesine ilişkin bir dizi önlem alınmıştı. Kastilya lehçesinin yayılması için Arap dilinin konuşulması yasaklanmıştı. Bundan böyle Doğulu stilinde giyim de, yasaklar arasındaydı. Gelen geçenlerin içeride Müslüman usulü ibadet edilmediğinden emin olmaları için, Mağribi evlerinin kapılarının sürekli açık tutulmaları gerekiyordu. Mağribi isyanı hemen patlak vermedi; tüm ayrıntıları gizlice ve titizlikle hazırlanmıştı. Böylece, İstanbul hükûmetine arka arkaya bir sürü heyet gönderildi. Papa'yla Hristiyan bir kralın, yok olmaya mahkum ettikleri Müslüman bir

halka yardım etmek padişahın görevi sayılıyordu. 1568 Noeli'nde başlayan çarpışmalar iki taraflı katliamlara dönüşmekte gecikmedi. Bir yandan da tutsaklar alınıyor, tapınaklar yağmalanıyor, sadece kinin son sınırına itilmiş bir hayal gücünün ürünü olabilecek şiddet hareketlerinde bulunuluyordu. Mağribiler'in her şeye rağmen hayatta kalma umutları vardı. Ta ki İspanyol kuvvetlerinin komutası, Avusturyalı Don Juan'a verilene kadar. V. Karl'ın yasadışı oğlu ve II. Felipe'nin üvey kardeşi olan bu genç komutanın bir macera adamına benzer yanı yoktu. Adeta organize bir bilim, irade ve gaddarlıkla savaşıyordu. Savaş 1570'de de sürdü, ama bu arada Papa'nın kafasında doğan bir fikir ve İspanyollar tarafından ustaca hesaplanmış bir plan uyarınca. Gırnata zorla boşaltıldı ve Mağribiler farklı eyaletlere dağıtıldılar. Böylece, Hristiyanlığa kazandırılmaları da daha kolay olacaktı. Ayaklanan Mağribiler'e tek yardım Uluç Ali'den geldi. İtalyan kaynaklarının Occhiali diye adlandırdıkları bu kişi, 1568'de Barbaros Hayreddin'in son oğlunun ölümünden sonra beylerbeyi sıfatıyla Cezayir valiliğine atanmıştı. Turgut Reis'in yanında yetişmiş bu ünlü korsan, 1500'de Güney İtalya'da, Kalabriya'nın bir köyünde yoksul bir balıkçının oğlu olarak dünyaya gelmişti. Daha sonra henüz yeni-yetmelik döneminde Berberi korsanları tarafından kaçırılmış, önce küreğine zincirli bir kürek mahkumuyken, sonra İslam'ı kabul ederek özgürlüğüne kavuşmuştu. Şansı yardım edince, doruğa çıkan basamakları teker teker tırmanmış, bu arada dikkati çekmek için körükörüne cesaret gösterilerinde bulunmuştu. Cerba'nın zaptına (1560), Malta kuşatmasına (1565) katılmış, İnebahtı savaşından sonra (1571) yenik durumdayken Malta şövalyelerinin amiral gemisini imha edince Kılıç lakabını ve Türk donanmasının 'Amiral'i rütbesini kazanmıştı. Büyük bir servet sahibi olan Kılıç Ali, 1587'deki ölümüne kadar Kaptan-ı Derya olarak kaldı.

Cezayir beylerbeyi, İspanya Mağribileri'ne Endülüs sahiline saldırarak yardım etmeye kalkıştıysa da daha sert misillemelere neden oldu. Bunun üzerine II. Felipe'nin korumasındaki Sultan Mula Hamid'in hükümdar olduğu Tunus'a karşı cephe aldı. Mula Hamid'den kimse memnun değildi. Çok sayıdaki erkek kardeşleri tahtı sarsıyordu; toprak ağaları, yoksul halkı aleyhlerine kışkırtmasından yakınıyorlardı; aydınlar, onun İslam'a ihanet ettiğini haykırıyor, Türkler de aynı şeyden şikâyet ediyorlardı. İspanya da kuşkulu davranarak korunuşundan daha büyük bir bağlılık talep ediyordu. Bu nedenle Uluç Ali fazla bir güçlük çekmeden 1569'da Tunus'u zaptetti. Mula Hamid bu durumda bir İspanyol garnizonunun elindeki la Goulette kalesine sığındı. Tunus'un ele geçirilmesi, Türkler'in, Müslümanlar'a zulmeden İspanya'ya karşı tek misillemeleri oldu, ama bu olay sonuçta İspanya'nın 1571'de Türkiye'ye karşı savaşa girmesinin nedenlerinden birini oluşturdu.

Mehmed Sokoloviç, Venedikliler'e karşı savaşa girişilmesine kar-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

şıydı. Bu ülkeyle Osmanlılar arasında barış antlaşmaları olduktan başka, padişahın da orada birtakım ayrıcalıkları bulunuyordu. Öte yandan, İspanya'da yok edilme tehdidi altındaki Müslümanlar'ın çaresizliklerini dile getiren mesajları da İstanbul'a ulaşıyordu. Ne çare ki Ebussuud Efendi, fetvasını padişahın iradesine, en yakın ganimetin peşinde olan savaş yanlılarına ve Joseph Nasi'ye uydurdu. Alman vakanüvisi Stefan Gerlach'a göre, Nasi, Sultan Selim'in öylesine teveccühünü kazanmıştı ki, padişah ancak Naksos Dükü'nün evinden gelen yemekleri ve içkileri tadıyordu. Şeyhülislam, fetvasını, İslam yasasının basitleştirilmiş olduğu kadar ince eleyip sık dokuyan bir yorumuna dayandırmıştı. En başta Türk tarihçilerinin kınadıkları bu belge, söz konusu bir kutsal savaş olunca inançsıza verilen sözden dönülmesini onaylıyordu. Şöyle ki:

Soru: Eskiden İslam olan ve kuvvet yoluyla fethedilen bir ülkede inançsızlar camileri kiliseye dönüştürdülerse, gerçek müminleri boyunduruk altına aldılarsa ve dünyayı utançla doldurdularsa, bir Müslüman hükümdarın, bu ülkeyi de kapsayan bir barış antlaşması yapmış olsa bile, gerçek inanç uğruna adı geçen ülkeyi geri almaya ve yeniden İslam dünyasına katmaya hakkı var mıdır? Böyle bir durumda yasa bir engel oluşturur ve barışın bozulmasına karşı çıkar mı?

Yanıt: Yasada böyle bir engel yoktur. Bir İslam hükümdarı, ancak bütün Müslümanlar'a yararlı ve hayırlı olacaksa, inançsızlara yasal olarak bir barış aktedebilir. Dahası, böyle bir barışın, kalıcı ya da en azından geçici bir yarar sağlayacak en uygun zamanda bozulması gerekir.

Bu, mütevazi Ebussuud tarafından yazılmıştır.

Türk vakanüvislerine bakılırsa, Mehmed Paşa, şeyhülslama iki noktada sitemde bulunmuştur: Aktedilen barışı ortada neden yokken bozan ve verilmiş olan bir söze karşı çıkan bir fetva vermiş, bu arada da kubbealtı vezirleri arasındaki düşmanlarını desteklemekle, uzun yıllardır dost olduğu sadrazama darbe vurmuştu. Bu sözler hocayı çok sarsmıştı. Bundan sonra, onunla uyum halinde hareket edeceğine ve iradesine ters düşecek hiçbir girişimde bulunmayacağına dair Mehmed Paşa'ya söz verdi. Sokoloviç'in hasımları, onun Venedik'e karşı savaşa girişilmesine direnmesini unutmayacaklar, bunu kötü niyetle çeşitli şekillerde yorumlayacaklardı. Padişahın yakın çevresindekiler arasındaki düşmanları şimdi onun Hristiyanlar'dan yana olduğunun, atalarının dinine gizlice bağlı kaldığının ve inançsızları kollayan bir politika izlediğinin kanıtını elde etmişlerdi. Bu kanıt ve daha başkaları, yıllar boyunca, sadrazamın ölümüne kadar, giderek daha sık olarak aleyhinde kullanılacaktı. Sokoloviç'in hareketleri, E-

bussuud'un padişahın karşısında zayıf, sadrazamın karşısında ise pişman tutumunun ışığında değerlendirilirse, bir tek sonuca varılabilir. Kıbrıs savaşı patlak vereceği sırada sadrazam gerçekte İslam yasaının gelenekçi kavramına uygun biçimde davranmıştı. Ayrıca, barışı savunmasının çok ciddi iki nedeni vardı.

Dubrovnikli diplomat Frano Gunduliç'in inanılır bir raporuna bakılırsa, II. Selim, âdeti üzere, bir av münasebetiyle vezirleriyle bir toplantı yapmıştı. Tarih 1569'du. Bu koşullar altında savaşa karşı olmasının nedenlerini fazla erken açıklamak zorunda kalmasına karşın, Sokoloviç dünyadaki politik durumu açıkladı. Devletler arasındaki ilişkiler, olayların mümkün olan tek gelişme biçimini işaret ediyordu: Türkiye, Venedik Cumhuriyeti'ne saldırmakla bu ülkenin önemli deniz kuvvetlerini kendisine karşı harekete geçirecekti. Bu da, padişahın doğal düşmanı İspanya'yı, donanması ve güçlü kara ordusuyla savaşa katılmakta cesaretlendirecekti. Sultan Süleyman yalnız bir kez Venedikliler'e karşı savaşmış, bu da Hristiyan devletlerinin Türkiye'ye karşı ittifak kurmaları sonucunu doğurmuştu. Bu kez de tarih tekrarlanacak, kendisi başka devletlerin çağrılarına kulaklarını tıkasa da dindashları yine Duka'nın imdadına koşacaklardı. Çünkü onlar için bir tek şey önemliydi: Türkiye'ye zarar vermek, onun gücünü azaltmak. Birçokları ayrıca, San Marco Cumhuriyeti'nin savaşa girmesini, kurulu düzeni yıkmak amacıyla kendi çıkarları doğrultusunda ele geçirilmesi gereken eşsiz bir fırsat olarak görüyorlardı. Venedik, ticaretinin başlıca pazarı İstanbul hükümetiyle savaştan kaçınmak için her şeye hazır olduğuna göre, padişah niçin verilen sözden dönüp barıştan vazgeçmek suretiyle İspanya Kralı'na, Papa'ya, Avusturya İmparatoru'na ve başka inançsız hükümdarlara kendisine karşı birleşmek fırsatını (ki bu, Venedikliler savaşa katılmadan olmazdı) verecekti? Padişah, Gırnata'da Mağribiler'e yardım etmekle hayır işlemiş olacak, Kral II. Felipe de Venedikliler'den farklı olarak bu çatışma sırasında yalnız ve yalıtılmış olarak kalacaktı.

Padişahı savaşmaktan vazgeçirmek istemekle Mehmed Paşa'nın, devletin çıkarlarından başka, kendine göre de nedenleri vardı. Zayıf karakterli olan sultanı ona güveniyordu. Sokoloviç'in efendisine karşı tavrında ne uygunsuz laubaliliklerin, ne yetkilerini aşmanın, ne de gizli bir küçümsemenin yeri vardı. Mehmed Paşa, padişahın acayip güvenine ancak aynı ölçüde sevgiyle ve daha da büyük bir özveriyle karşılık verebilirdi. Bu nedenle de hükümdarının, sadrazam olarak kendisine düşman olan entrikacıları, sanki inadına yapıyormuş gibi çevresine doldurmasına sabırla katlanıyordu. Joseph Nasi'den (Sokoloviç adamın Yahudi olmasından çok, küstahça maceraperestliğinden nefret ediyordu), Lala Mustafa'ya varıncaya kadar hepsi, konumunu ve saygınlığını kemiriyordu; ama, örneğin savaş gibi tehlikeli karmaşalar ortaya çıkmadıkça bu insanlar onun için ciddi birer rakip olamazlardı.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Bazı kimseler, Mehmed Paşa'nın, savaş ve barış hakkındaki fikir ayrılıkları nedeniyle padişaha karşı çıkmasını kuşkuyla karşılamışlardır. Aynı zamanda, Venedikliler'e karşı tutumunda, 'Levanten iki-yüzlülüğü ve aldatmacası' görenler de olmuştur (F. Braudel). Kişisel etkisi ne olursa olsun, sadrazamın Divan toplantılarında fikrini ifade etmeye ilke olarak hakkı vardı. Padişahlar da bir karar almadan önce sadrazamlarından durumla ilgili fikrini alırlar ve bir savaş durumu var ise onun onayını isterlerdi. Sokoloviç'in zamanında, Divan'ın gizli toplantılarında, girişilecek seferin yalnızca doğruluğu tartışılmazdı. Sadrazamın ölümünden bir yıl önce, 1578'de de öyle oldu. İran'a karşı girişilen seferin arifesinde, padişah ve şeyhülislamın yanında son sözü söylemek yine ona düşmüştü. Ayrıca, savaşın sonunda ve barış antlaşması yapıldıktan sonra, Sokoloviç'in Venedikliler'e karşı tutumunu iyice anlamak gerekir. Sadrazamın artık ikili oynamasına gerek yoktu. Türkiye sefere hemen girişmedi. Adanın karşı koymadan teslim edilmesini talep eden ultimatoğa Signoria'nın* yanıtı beklen-di. Barışı korumak ya da büyük bir olasılıkla seferi bir gün ertelemek için Sokoloviç'in son denemesi oldu bu. Padişah da bu durumu kabul etmişti. Mehmed Paşa, Venedikliler'e karşı ikili oynamış olsaydı, çağdaşlarının kafalarında (tüm kötü niyetlerine rağmen) Venedik devletin gizli bir dostu imajını bırakır mıydı?

Sadrazam aslında savaştan uzun zaman kaçamadı. 1569 sonunda Venedik'teki Joseph Nasi'nin adamları tarafından çıkarıldığı tahmin edilen tersane yangını duyulunca, Sokoloviç, sokaktaki kitlelerden padişaha varıncaya kadar bütün kafalarda, yakın geleceğin artık çok farklı gözüküğünü ve artık bu imajı değiştiremeyeceğini anlamıştı. Eğer barış çabalarını sürdürdüyse bunu gizli yaptı. Aynı zamanda bu mücadeleyi, harekete geçirilen bu fikir ve güç bütününü kendi kişisel hedeflerine uydurmak için her şeyi yaptı: Her şey iyi gittiği takdirde, yalnız konumunu korumaktan da öte, şansını da garantilemek istiyordu. Kıbrıs savaşı yalnız bu anlamda onun eseridir.

27 Mart 1570'de Venedik'ten gelen bir haberci, Konsey'in, İstanbul hükümetinin talebini 220'ye karşı 199 oyla geri çevirdiği mesajını getirdi. Bu talep, Müslüman hükümdarlarının eski mülkü ve Mekke'ye giden hacıların yolu üstünde bir engel olan Kıbrıs adasının padişaha devredilmesiydi. Vezir Lala Mustafa Paşa seferin başkomutanlığına atandı. Çoklukla Asya eyaletlerinden ve Yunanistan'dan toplanmış birlikleri taşıyan filonun başkomutanı Müezzinzade Ali Paşa, yardımcısı ise 1568'de vezir olan ve Malta yenilgisinden sonra savaş yanlısı bildirilerini tekrarlayan, dahası, çok açık olan entrikalarla sadrazamın politikasını sakatlayan eski Kaptan-ı Derya Piyale Paşa'ydı. Mehmed Paşa, kendi kellesini kurtarmak için onunla uğraşan hırslı

*Signoria: Ortaçağ ve Rönesans'ta, İtalya'daki kent devletlerinde, başında bir Signore'nin bulunduğu yönetim biçimi.

Lala Mustafa'yı iki yıl önce Yemen'e yollamıştı. Sultan Selim'in gödesi Kıbrıs'a doğru yol alırken, sadrazam İstanbul'da endişeyle haber bekliyordu. Hasrını da yıkacak ani bir yenilgiyi, düşmanına şan, şöhret kazandıracak bir zafere yeğliyordu. Yıllar sonra 1578'de Türkiye, İran'a karşı savaşa girişince, aynı umudu besleyen Mehmed Paşa, üçüncü defa padişahı etkileyerek Lala Mustafa'nın seraskerliğe atanmasını sağladı. Azılı düşmanını sonunda ölümden kurtulamaması umuduyla on yıl boyunca savaş alanlarına yolladı, çünkü soruna başka çözüm göremiyordu. Lala Mustafa, oyunu yutmamakla birlikte, başkomutanlık görevlerini isteyerek kabul etti. Fazla zeki olmayan bu kaba adam için kendini göstermenin ve sadrazamı gölgede bırakmanın tek yolu buydu. Görünüşe bakılırsa, her iki rakip de bu düşmanlığın etkisiz kalmasını sağlayacak kadar güçlüydüler. Sonuçta aralarındaki nefret sürmeye devam etti.

Ali Paşa'yla Piyale Mehmed Paşa, 1 Ağustos 1570'e kadar yüz bin askeri fazla bir güçlkle karşılaşmadan Kıbrıs'a çıkardılar, Mustafa Paşa da birkaç küçük yerleşim merkeziyle kale zaptettikten sonra Kıbrıs'ın merkezi Lefkoşa'ya doğru yürüyüşe geçti. Türk donanması bundan sonra İstanbul'a döndü. Adanın kıyı sularında gerekirse karadaki kuvvetlere yardım etmek için sadece Rodos Beyi Hamza'nın kumandasında kırk kadirga kalmıştı. Yiğitçe bir savunmayla karşılaşmalarına rağmen, Türkler beş haftalık bir kuşatmadan sonra Lefkoşa'ya girmeyi başardılar. Burada kent halkından yirmi bin kişiyi öldürdüler, sadece genç kızlarla genç erkek çocukları hayatta bırakarak eğlenmeleri için askerlere dağıttılar. Yağma sekiz gün sürdü. Altın, gümüş, ziynetler, değerli silahlar, toplar ve en güzel kölelerin bin tanesinden oluşan ganimet (biri sadrazama ait) üç gemiye yüklendi. Ama tam demir alacakları sırada, genç tutsak kızlardan biri bulunduğu gemideki barut deposunu keşfederek burayı ateşe verdi. Dalgalar yalnız gemilerle ganimeti değil, tutsakları da yuttular. Lala Mustafa eylül ayında Magosa önlerinde bir yenilgi yaşadı. İlkbahara kadar kent dolaylarından ayrılmayarak surlara ulaşmak için yeraltı koridorları kazdırdı, inşa ettirdiği burçların üstüne de yetmiş dört top dizdirdi. Kent, Marc-Antonio Bragadino'nun kumandasında Venedikli ve Rum, yedi bin asker tarafından savunuluyordu. Savaş altı hafta, yani savunucularda barut tükenene kadar sürdü. Bundan sonra kentin onurlu bir teslimini içeren bir antlaşma aktedildi: Bragadino, kalan savunucularla birlikte ödünç alınan Türk gemilerine binecek ve Girit'e gidecekti. Bu işler olurken Türkler kente üç mil uzaklıkta bekleyeceklerdi. Magosa boşalınca Bragadino 5 Ağustos 1571'de yatsıdan üç saat önce kentin anahtarlarını teslim etmek için on subaylık bir maiyetle Lala Mustafa Paşa'nın karargâhına geldi. Serasker o zaman antlaşmanın maddelerine aykırı olarak, Bragadino'nun, ona rehinelere bırakarak gemilerin iade edilmesini garantilemesini istedi. Venedikli komutanın protestosuna Lala Mustafa küfürlerle kar-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

sılık verdi ve bu şiddetli tartışma paşanın bir baş hareketiyle son buldu. Bragadino'nun maiyeti kaşla göz arasında paramparça edildi, Bragadino'nun da bir başlangıç olarak burnuyla kulakları kesildi. Venedikli'ye tam on gün işkence edildi. Önce, ayaklarına taştan bir tekerlek bağladılar. Sonra onu iplerle bir direğin tepesine çekiyorlar, oradan da denize düşürüyorlardı. Bragadino daha sonra içi toprak dolu iki sepetle askerlerin onardıkları surlara çıkan bayırı tırmanmak zorunda bırakıldı. Seraskerin önünden her geçişinde yerlere kapanmak zorundaydı. Sonunda 17 Ağustos'ta Marc-Antonio Bragadino kentte 'eskiden Türk tutsakların kırbaçlandıkları' direğin önünde diri diri kazığa oturtuldu. Bragadino inleyecek yerde Tanrı'ya seslenerek ona temiz bir kalp verdiği için şükretti, çok geçmeden de son nefesini verdi. Lala Mustafa, 'Sevgili İsa'n neredeki sana yardıma gelmedi?' diye ölü komutana seslendi, arkadan da üç yüz Hristiyan tutsağın katledilmelerini emretti. Hemen arkasından öbür tutsaklar herkesin önünde iğdiş edildiler. (Tarihçiler, Bragadino'nun şehit edilmesinin uyandırdığı korkunç etkiyle yetinerek, Lala Mustafa'nın öbür kurbanlarından söz etmeyi ihmal ediyorlar.) Bragadino'nun ölüsü parçalara ayrıldı, dörde bölünen vücudunun her bir parçası kentin dört kapısında asılı durduktan sonra, kumandanın samanla içi doldurulmuş vücudu, hayattaymış ve kentin anahtarlarını Lala Mustafa'ya teslim edecekmiş gibi kırmızı tavanlıklı bir tahtirevanla kent sokaklarında dolaştırıldı. Bu biçimde ve öbür subayların kafalarıyla birlikte İstanbul'daki padişaha yollandı. Serasker Mustafa Paşa hemen arkasından öldürülen elli bin askeri adada bırakarak başkente doğru yola çıktı. İstanbul halkı arasında coşkulu bir sevince yol açan zafer korteji, seraskerin şanını ve savaşa karşı olanların utancını simgeliyordu. Ortalık durulduktan sonra padişahın özel bir kararı, korkunç Lala Mustafa Paşa kadar Joseph Nasi'yi de dehşet dolu bir şaşkınlığa düşürdü: Kıbrıs'tan gelen gelirler sadrazama verilmişti. (Doğruluğunun araştırılması gereken bir iddiaya göre, Sokoloviçler'in biri o zaman Kıbrıs başpiskoposluğuna atandı).

Efendisiyle kalan Mehmed Paşa saygınlığını tekrar kazanmakta gecikmedi. Ama Türkiye'yi zamanında savaştan kurtarmayı başaramadı. Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs yolundayken, Papa V. Pius, Avrupa devletleri arasındaki anlaşmazlıklara son vererek bir Hristiyan ittifakı kurmanın peşindeydi. 1570 ilkbaharı ve yazı sırasında Venedik, İspanyol ve Papalık donanmaları, istila edilme tehlikesindeki Girit sularında toplandılar. Fakat Providor Agostino Barbarigo, Romalı soylu Marc-Antonio Colonna ve İspanya'nın hizmetindeki Cenovalı amiral Giovanni Andrea Doria gereksiz kavgalarla vakit kaybettiler, sonbahar yaklaşırken de kumandalarındaki donanmayla Messina'ya dönerek Hristiyan dünyasını hayal kırıklığına uğrattılar. İstanbul hükümeti, Papa V. Pius'un her şeye rağmen Hristiyan devletler arasında bir antlaşma kurmayı başarıp bu 'Kutsal İttifak'a Venedikliler'i, İs-

panya'yı, Malta'yı ve İtalya'nın birçok devletiyle kentini (20 Mayıs 1571) kattığını duymakta gecikmedi. Bunun üzerine Sultan Selim bir Divan toplantısı sırasında başındaki sarığını çekip çıkararak vezirlerin ve öbür devlet adamlarının önüne bıraktı. 'Bu sarık eğer üç başı örtebilirse, inançsızlar da bana karşı birleşebilirler,' dedi. Hristiyan donanması, ancak ağustos sonunda görevi başına gelecek olan başkumandanı Avusturyalı Don Juan'ı beklemek üzere ağır ağır Messina'da toplanırken, Hristiyanlar'ın izinde olan Türk donanması yaz içinde Adriyatik'e girdi, yolu üstündeki Ulcinj'le Bar'ı ele geçirdi ve Kotor'un ağzında demir attı. Seferi yöneten Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa, Kotor'u ele geçirmeyi denedi. Cezayir Valisi Uluç Ali de ağustos ayı başında altmış kadırgayla Korcula ve Hvar'a saldırdı ve kıyı şeridini yağmalayarak Zadar'a kadar geldi, Venedikliler'i dehşet içinde bıraktı.

Çağdaşlarına göre, Magosa'nın korkunç akıbetini öğrenen Armada* en sonunda Türk donanmasının karşısına çıkmaya karar verdi. Türkler de Adriyatik'in ağzını kapamaları korkusuyla ve çoğunlukla kendi üstünlüklerine inandıkları için, düşmanı karşılamaya giriştiler. Padişahın donanmasının başkumandanı Müezzinzade cesur ve kararlı bir adamdı. Aynı zamanda efendisinin görüşünü paylaşıyordu. Hristiyanlar ayrı ayrı ele alındıkları takdirde zayıftılar, aralarındaki anlaşmazlıklar da birleşmelerini önliyordu. Oysa Uluç Ali, elli yıla yakın zamandır tutsak olarak kürek çeken ya da Batı Akdeniz sularında reis sıfatıyla savaşan ihtiyar deniz kurdu, Hristiyan ittifağının deniz gücü hakkında en ufak bir fikirleri olmadığını ileri sürdüğü İstanbullular'a kızıyordu. "O sersemelere Don Juan'ın gemilerinin ve mürettebatının sayısını abartmalı ki, gerçek en azından bu şekilde kafalarına girsin," diyordu. Fakat Kaptan-ı Derya, Nuh diyor, peygamber demiyordu. Müezzinzade hatta Uluç Ali'ye, Hristiyanlar'ın gücü konusunda böylesine ısrar etmesinin nedeninin, gençliğinde onun da Hristiyan oluşu ve eski vatani İtalya'yı korumak isteği olduğunu ileri sürerek çıkıştı. Uluç Ali, "Siz bana fikrimi sordunuz, ben de söyledim," dedi. "Ama dediklerimin aksi doğruysa, emirleri yerine getirir ve en önde ateş hattına atılırım." Ancak, ihtiyattan yana olan yalnız Uluç Ali değildi. Divan'ın ikinci veziri ve donanmanın en eski teknik danışmanı Pertev Mehmed Paşa söz alınca çok uzun süreden beri bu işte olan bir savaşçının engin deneyimiyle konuştu. Herkesin uyuşuk bir ihtiyar gözüyle baktığı paşa, "Birleşik Hristiyan filosunun ne kadar bir gücü olduğu bilinmiyor," dedi. "Bu yıl savaştan kaçmanın utanılacak bir yanı yok. Kıbrıs'ın fethi yeterince şanlı bir zafer bizim için. Kaptanpaşa bir dahaki yaza kadar düşman hakkında daha ayrıntılı bilgi edinir, daha çok sayıda gemi toparlar. Hatta Hristiyanlar'ın, aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle ya-

*Armada: İspanya Kralı II. Felipe'nin kurduğu donanma

SOKOLLU MEHMED PAŞA

kında dağılmalarından yana dahi umut var.” Müezzinzade Ali Paşa ihtiyar veziri ürkek bir ihtiyar olmakla suçladı ve birden ayağa fırlayarak, “Nah düşmana!” diye bağırdı. Bu toplantı, ekim ayı başında İnebahtı Körfezi’nin ağzında yapılmıştı. Türk donanması Korfu’yu talan ettikten sonra, 16 Eylül’de Messina’dan hareket eden düşmanı beklemek üzere burada barınıyordu.

7 Ekim günü şafak sökerken, sabah sakin, aydınlık ve ufka kadar berraktı. Yarım ay biçiminde dizilmiş Türk donanmasının gemileri körfezin çıkışına yönelirken nöbetçiler Kaptanpaşa’ya ufukta yelkenlerin görüldüğünü bildirdiler. Sabah kahvaltısını etmekte olan paşa, görülen gemilerin sayılmasını emretti. Adamlar buna imkân olmadığını, gemilerin çok sıkı sıralar halinde ilerlediklerini söylediler. Dehşet içindeki denizci, düşmanın hızla ve savaş oluşumuyla yaklaştığını haber verince, Ali Paşa kemirmekte olduğu tavuk budunu elinden düşürdü. Bir Dubrovnik raporunda, “O zavallı adam yalancı kahraman pozunda, hâlâ Hristiyanlar’ın savaşmayacaklarını sanıyor,” deniliyordu.

Avusturyalı Don Juan 236 kadirgayla 6 ağır kalyon toplamıştı. Bunlar, 44.000 denizciyle kürekçi ve 28.000’i aşkın asker taşıyordu. Donanma toparla ve hafif ateşli silahlarla iyi donatılmıştı. Fas’la Sicilya arasında Türkler’le uzun yıllar boyunca çarpışmış olan Don Garcia de Toledo’nun öğüdü uyarınca, Don Juan donanmasını savaş düzenine sokmuş, fakat özgürce manevra yapabilecek ayrı üç gruba ayırmıştı. Donanmanın önünde her biri 44 topla silahlı ve Türk donanmasının savaş hattını delmekle görevli zırhlı pozunda Venedik kalyonları geliyordu. Kıyıya dayanan sol kanatta Agostino Barbarigo’nun kumandasına 63 kadirga vardı. 64 kadirgadan oluşan sağ kanat Giovanni Andrea Doria’nın kumandasındaydı. 63 kadirgalık orta kesim ise Don Juan’ın emrindeydi. İspanyol amirali Don Alvaro de Basan, Oksi adasını karadan ayıran boğazda yedek 35 gemiyle beklemeydi. Karşı taraf, yani Ali Paşa 210 kadirga ve 66 kalyonla savaşa atıldı. Bu gemilerde 50.000 kürekçiyle denizci ve 25.000 asker bulunmasına karşın, silah yönünden karşı taraftan iki kat zayıftılar. Türk gemileri başlangıçta bir yarım ay oluşturuyorlardı, ama çatışmadan hemen önce onlar da yanlarını ileri alarak Don Juan’ın armadasının kine benzer bir savaş düzenine girdiler. 96 gemiden oluşan orta kesim, Kaptan-ı Derya Ali Paşa’nın kumandasındaydı. 56 gemiden oluşan sağ kanadın kumandanı İskenderiye Valisi Mehmed Paşa’ydı. Sol kanadın başındaki Uluç Ali ise 63 gemiyle Hristiyan filosuna doğru ilerlemekteydi. 31 gemilik yedekler ise ortada yer alan gemilerin arkasındaydı.

Çarpışmanın hazırlıkları yaklaşık dört saat sürdü, şöyle ki hareket sinyali sabahın 10’u ile 11’i arasında rüzgâr tam Avusturyalı Don Juan’ın yönettiği donanmanın yararına yön değiştirdiği sırada verilmiş oldu. Türkler’in sağ kanadıyla Hristiyanlar’ın sol kanadı ilk önce sa-

vaşa tutuştular. İskenderiyeli Mehmed Paşa, Agostino Barbarigo'nun gemilerinin etrafını dönerek arkalarına geçti, fakat iki saat süren ve komutanların ikisinin de öldüğü borda bordaya çatışma sonunda Türk donanmasının bu kanadı tamamen çöktü. En çetin savaş Don Juan'ın gemileriyle Ali Paşa'ninkileri karşı karşıya getirdi. Burası, Türk gemilerinin en büyük kısmının toplu bulunduğu ortaydı. Önce toplan ateşleniyor, arkadan gemiler birbirini kovalıyor, birbirlerinin içine giriyorlardı; böylece savaşın sonucu tamamen mürettebatların ve piyade birliklerinin hünerine ve yiğitliğine bağlı oluyordu. Amiral kadirgalarının kesin düellosu 150'yi aşkın gemi yumağının kalbinde süregeldi. Türkler birkaç kez Don Juan'ın gemisine yanaşacak oldular, ama her defasında yardıma yetişen başka gemilerin askerleri tarafından geriye sürüldüler. Ama bir saldırıyı geri püskürten İspanyollar, Kaptan-ı Derya Ali Paşa'nın gemisine çıkarak karışıklık sırasında paşayı öldürüp iki oğlunu da esir alınca savaşın akıbeti belli oldu: Cesareti kırılan Türkler teslim olmaya başlamışlardı. Türk donanmasının sol kanadına kumanda eden Uluç Ali, Hristiyan donanmasının, Giovanni Andrea Doria tarafından kumanda edilen sol kanadıyla Ali Paşa'nın gemilerinin Don Juan tarafından bozguna uğratıldığı orta kesim arasında bir gedik açtı. Deneyimli denizcinin amacı Hristiyan donanmasına arkadan yüklenmekti. Ama Don Alvaro de Basan'ın yedekte bekleyen gemileriyle karşılaşınca Uluç Ali, 30 kadirgayla birlikte elinden geldiği kadar çabuk savaş alanını terk etti ve Preveze'ye sığındı. İkinci derecede de olsa Türk komutanların arasında zafer kazanan bir tek o oldu. Maltalılar'ın amiral gemisine saldırdı ve bu gemiyi tahrip etti, padişahına da tek ganimet olarak taretlerinin sancağını götürdü. Tarihin o zamana kadarki en büyük deniz savaşı, Türkler için tam bir yenilgiyle sonuçlandı. Ali Paşa'nın donanması 117'si esir düşmek üzere 200 gemi kaybetti, 25.000 Türk askeri ve denizcisi öldü, 3500'ü tutsak oldu, 12.000 esir Hristiyan forsa, özgürlüğüne kavuştu. Kutsal Birlik donanması da yaklaşık 15 kadirga kaybetti, 8000 ölüsü ve 2500 yaralı vardı.

İstanbul hükümeti yenilgiyi Pertev Paşa'dan öğrendi. Bir sandalla kıyıya çıkmayı ve sağ salim kurtularak sadrazama olan bitenleri aktarmayı başaramamıştı. Paşanın mektubu Sokoloviç'e (padişahın sonbahardaki av mevsimi için arkadaşlarıyla yerleştiği) Edirne'de ulaştı. Sadrazam o sırada Dubrovnik'in resmi tercümanı ile görüşmekteydi. Söylenildiğine göre 'mektubu okuduktan sonra Sokoloviç sakalının kıllarını yolmaya, kadın gibi inleyip sızlamaya başlamıştı... Hemen padişahı aydınlatmaya koşmuş, müthiş üzülen Selim bu kez zafer kazanan Hristiyan donanmasının İstanbul'a kadar gelmesinden korkmaya başlamıştı. Bunun üzerine hemen boğazların kapatılmasını ve başkentin korunmasını emretmişti.' Dubrovnikli bir görevli, "İnebahtı yenilgisi bütün Türkiye'de şaşkınlığa ve korkuya yol açtı," diye anlatıyordu. "Feryatlar ve ağlayıp sızlanmalar korkunçtu, bu adamlar

rın birdenbire sergiledikleri ödlelik de öyle. Daha yakın zamana kadar Hıristiyan kuvvetlerinden küçümseme ve aşağılamayla söz etmeye hazırken, şimdi kibirleri ve özgüvenleri balon gibi sönünce kadın gibi ağlıyorlardı. Tek kaygıları, yaklaşan tehlikeden kaçmak, savaşın adını bile unutmaktı.” Dubrovnikli, sağdan soldan halk arasında kargaşalıkların ve ayaklanmaların başgösterdiğine dair haberler gelince hiç şaşırmadı. Fakat hükümet yeni bir ordu kurmaya ve donanmayı yeni baştan inşa etmeye karar verince, bu konuda yayınlanan فرمانlar gerçek müminlerin arasında bile kararsızlığa yol açtı. Özellikle Asya eyaletlerinde halk artık savaştan söz edildiğini duymak istemiyordu. Anadolu’nun üç yüz köyünün halkı da erkeklerinin yenisinden zorla kadırgalara yüklenmesi korkusuyla İran topraklarına kaçtı. Sipahilerin görevlerinden ve gelirlerinden vazgeçtikleri, azaplarla akıncıların da ganimet düşüncelerinden caydıkları söyleniyordu. Padişahın, öbürlerini korkutmak için çok sayıda sipahiye kazığa oturtması gerekti.

Türk vakanüvislerine bakılırsa, Selim bir türlü avunamıyordu. Hemen İstanbul’a dönerek uzun Divan toplantıları yaptı. Sadrazamla oturarak yenilgilerin nedenlerini ve sonuçlarını tek tek inceliyor, bilge kişilerle ihtiyarları çağırıp fikirlerini alıyor, Divan-ı Hümayun’un bileşiminde sürekli değişiklik yapıyordu. Bu fiyasko padişahı o denli allak bullak etmiş ve telaşlandırmıştı ki, sıkıntısını gizlemeye bile kalkışmıyordu. Olaydan aylar sonra bile en uzak bölgelerdeki valilerine yazdığı mektuplarda ‘İmparatorluğunun hiç böylesine bir felaket yaşamadığını’ tekrarlıyordu. Mutsuzluğu arasında bazı adamlarına inatla acımasız davranıyor, başkalarına ise lütuflar yağırdırıyordu. Ta başından beri savaşa karşı olan, öyleyken sonuna kadar savaşan ihtiyar Pertev Paşa vezirlikten azledilmiş, bir başkasının yaptığı yanlıştan kendini aklamasına fırsat verilmemişti. Padişah buna karşılık, savaşın tek kahramanı, tek dayanağı ve kendisine özgüvenini tekrar kazandırabilecek tek kişi oymuş gibi, Uluç Ali Bey’i bağrına basmıştı. Uluç Ali aslında savaş daha sona ermeden zekice kenara çekilmiş ve ancak (daha önce de para karşılığında onu padişahın yanında temize çıkaran) Piyale Mehmed Paşa bu kez de I. I. Selim’i onun lehine etkiledikten sonra İstanbul’a dönmüştü. Uluç Ali, gizlice Preveze limanından ayrıldıktan sonra 80 kadar kadırga toparlamayı başarmış ve başkente egemen olan ruhsal çöküntü sırasında Malta şövalyelerinden aldığı sancak rüzgârda uçuşarak adeta bir zafer havası içinde İstanbul sularına girmişti. Mehmed Paşa, İslam dinine dönen, sonradan da bir Cezayir korsanı olan bu İtalyan’a padişahın gösterdiği teveccühe karşı çıkmıştı. Bazılarına göre, onu zehirletmeye bile kalkışmıştı, ama Piyale Mehmed Paşa tarafından uyarılan Uluç Ali son dakikada kurtulmuştu. Padişah, değişken mizacından doğan kararlarını uygulamak istediği zamanlarda yaptığı gibi çok hızlı hareket etti. Sadrazamın öne sürdüğü nedenleri duy-

mamış gibi davranarak, olağanüstü hizmetlerinden dolayı Uluç Ali'ye Kılıç Ali ünvanını verdi ve onu Kaptanpaşalığa terfi ettirdi. Bu yenilgiden sonra padişah, yaşamı başarılarla bezenmiş olan ve gerektiğinde kaba kuvvete başvurabilecek bir adamın yanında bulunmasına ihtiyaç duyuyordu. Oysa bütün Türk devlet adamları içinde belli ki en değişkeni olan bu denizci, favorileri arasında yer almıyordu. Yeni amiraline İstanbul'da bir saray armağan etmeye kalkıştığında, Kılıç Ali ona teşekkür etti, fakat armağanı geri çevirdi. Evinin, kadirgası olduğunu söylüyordu. Selim'in de tam o sıralarda böyle sözler duymaya ihtiyacı vardı. Buna karşılık, en küçük bir şüphede duyduğu kimselere karşı acımasız davranıyordu. Bu arada, uzun yıllar boyu türlü sefahatleri paylaştığı, sırlarını açtığı eski arkadaşı Celal Çelebi'den ayrıldı. Selim, Şeyhülislama, yenilgiden onun kanısınca kimin sorumlu olduğunu sormuş, Ebussuud Efendi de fırsattan yararlanarak Celal Çelebi'yi işaret etmişti. Çelebi bunun üzerine, bir vezir emekli aylığıyla da olsa, Saray'dan uzaklaştırılmıştı.

Sultan Selim, İnebahtı felaketinin yansımalarında hükümetinin zayıf yanlarını ve erdemlerini boşu boşuna keşfetmeye çalışırken, Mehmed Paşa kısa zamanda üzüntüsünü kalbine gömdü ve takınacağı tavrı kararlaştırdı. Savaşın analizini yaparak Müezzinzade Ali Paşa'nın ve öbür komutanların kaybindan dolayı duyduğu üzüntüsünü ifade etti, 'çünkü her biri kaybolan donanmadan daha değerliydi.' Eğer bir yanlışları söz konusuysa, bu yanlış, fazla büyük cesaretleriyle yiğitliklerinden kaynaklanıyordu. Kaptanpaşa eğer daha uzun zaman sığındığı yerde kalıp son dakikada saldırıya geçmeyi yeğleseydi, felaket büyük bir olasılıkla önlenebilirdi. Tüm beklentilere karşın, Mehmed Paşa, savaşa girilmesinden önce Divan'da dile getirdiği uyarılarının üzerinde durmadı. Fırsattan yararlanarak, rakiplerini ikinci bir padişahın gözünden düşürmeye de kalkışmadı. Bir kez daha imparatorluğun her şeyi yöneten birinci adamı olduğunu gösterdi. Bu arada Türk olsun, Hristiyan olsun, herkese, uğranılan yenilginin imparatorluğun büyüklüğünü ve gücünü zerrece etkilemediğini ki buna zaten imkân yoktu göstermeye çalıştı, iddiasını kanıtlamak için de elden giden donanmayı büyük bir şevkle birkaç ayın içinde yeniden yaptırdı. Savaşı izleyen ilk Divan-ı Hümayun toplantısından itibaren ancak Sokoloviç'ten gelebilecek birçok önlem alındı. Mümkün olanın daha fazlasını yaparak, tersanede eski gemileri onarmak ve yenilerini yapmak, ağaçlar kesmek ve odunları Karadeniz kıyılarında ve Anadolu'da yontmak, bütün eyaletlerden gerekli donatımın satın alınması için gerekli parayı hemen yollamak, köle sahiplerini bu kölelerini bedelleri karşılığında İstanbul'daki tersaneye devretmeye razı etmek lazımdı. Novi Pazar'dan İstanbul'a kadar bütün eyaletlerde okunan bir bildirge bütün marangozları gidip tersanede çalışmaya davet ediyordu. Karadeniz kıyılarından ve nehirlerden kürekçiler toplandı. İmparatorluğun şurasından burasından yeterince denizci toplanama-

dığı takdirde, özel kişilere ait gemilerdeki tayfalar zorla orduya alınacaktı. Öte yandan, yeni topların dökülmesi için gerekli madenler İstanbul'a kadar taşındı. Savaşa rağmen Türk başkentinde kalan Venedik büyükelçisi, niyetlerini anlamak için savaştan sonra Mehmed Paşa'yı görmeye gidince, sadrazam onu her zamanki gibi dostça, ama aynı zamanda hafif bir alayla karşıladı. "Bizim kayıplarımızla sizinkilerin arasında büyük farklar vardır," dedi. "Kıbrıs'ı almakla elinizi kesmiş olduk. Siz ise donanmamızı yenmekle sakalımızı tutuşturdunuz. Kesik el bir daha yerine gelmeyecektir, ama hafifçe kızaran sakal daha da gür çıkar." Sadrazamın ne yakınları ne de bu görevinde ona yardımcı olan Kaptanpaşa, onun başarılı olacağına inanıyordu. Mehmed Paşa, ona değil, imparatorluğun gücüne güvenmek gerektiğini söylüyordu. Kılıç Ali bir keresinde gemiler yapmanın kolay, fakat böyle büyük miktarlarda çapa, halat ve başka teçhizatı bu kadar kısa zamanda sağlamanın olanaksız olduğunu hatırlatmıştı. Sadrazam, "Muhterem Paşa," diye karşılık vermişti, "bu devletin gücü ve zenginliği öyle büyüktür ki, isterse donanmasının çapalarını gümüşten, halatlarını ipekten ve yelkenlerini atlastan yapar. Neyinin eksik olduğunu bana söylemen yeter, her neyse en kısa zamanda elinde olacaktır." Bu sözler üzerine Kılıç Ali sadrazamın önünde yere kapandı, alnı ve avuçlarıyla yere dokunduktan sonra da, "Yalnız senin yeni bir donanma kurabileceğini biliyordum," dedi. Gerçekten de 1571'in sonlarına doğru ve 1572'nin ilk aylarında İstanbul tersanelerinde yüz elli yeni gemi hazırıldı. ("Tebaadan yeni bir vergi toplandı, bütün büyük devlet adamları da servetlerinin küçük bir kısmını bağışladılar.") İki yüz elli kadirga, gulet vs.'den oluşan yeni donanma 1572 Haziranı'nda Kılıç Ali'nin kumandasında denize açıldı.

Mehmed Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun tükenmez gücüne içten inanıyordu, dış siyasete gösterdiği büyük ilginin nedenlerinden biri de buydu. Ama bu kanaat aynı zamanda kişiliğinin gücünü ele veriyordu. Çağdaşlarından bazıları yenilgiyi öğrenen padişahın üç gün boyunca yemeden içmeden kesildiğini bildirmişlerdi. Secde etmiş durumda yerlerde yığılmış kalmış, ulusuna merhamet etmesi için Allah'a yakarıyordu. Padişahı bu savaşa atılmaya sürüklemiş paşalardan biri olan Piyale Mehmed Paşa, seraskerlik görevini kabul etmemişti. Türk donanmasının Ege Denizi'nde boy göstermesi halinde Hristiyanlar'ın onu İstanbul'a kadar izlemelerinden korkuyordu. Lala Mustafa Paşa da o günlerde Saray'da yüzünü göstermekten kaçınıyordu. İnebahtı yenilgisi Zal Mahmud Paşa için Tanrı'nın bir uyarısıydı, çünkü Türkiye'de, Tanrı'nın kuvvetinin imparatorluğunkinden büyük olduğunu unutmışlardı. Gerçekten de en üzücü olan, Osmanlılar'ın gücünün ne yenilmez ne de kutsal olduğunun keşfedilmesiydi. Padişaha, kadirimutlak olduğuna inanarak boyun eğerler de şimdi korkuyorlardı. Mehmed Sokoloviç imparatorlukla yöneticilerinin kendi güçlerine olan güven ve inançlarını iade etti. Kendisi de bu kri-

tik dönemde gücünün doruğuna yükseldi ve tutumuyla savaşın sonucunu tayin etti.

Kutsal İttifak'ın donanması İnebahtı'dan sonra harekâta devam etmedi. Sonbahar yaklaşıyordu. Don Juan filosuyla Messina'ya döndü. Marc-Antonio Colonna, Papa'nın filosunu Ancona'ya götürdü, Venedik kadırgaları da bağlama limanlarına döndüler. Kış, tartışmalarla dolu geçti: İlkbaharda Tunus'a mı saldırılacaktı (İspanya'nın önerisi), yoksa Kıbrıs'a mı (Venedik'in zorlaması)? 1 Mayıs 1572'de Papa V. Pius öldü. Müttefikleri bir araya toplamak için inatla çalışan tek kişi oydu. Bununla birlikte, filolar yaz ortasında Korfu yakınlarında toplandılar ve Türkler'i aramaya çıktılar. Kılıç Ali bu kez savaşı kabul etmedi, sadece Kythereia adası açıklarında ve Matapan Burnu çevresinde önemsiz bazı çatışmalar oldu. Kaptanpaşa yaz sonuna doğru Modon'a (Methoni) çekildi ve yeniden yapılanmış bir Türk donanmasıyla karşılaşmanın hayal kırıklığını yaşayan Hristiyan filosunun kış için dağılmasını bekledi. Doğuyla ticaretlerinden yoksun kalan, devletin malîyesinin çöktüğünü gören ve buğdaysız kalma tehlikesinde olan Venedikliler 7 Mart 1573'te, yani Roma'da, Türkiye'ye karşı ortak mücadeleye tekrar başlama kararı alınmasından on gün sonra, Türkler'le barış yaptılar. Tekrar savaşmaktan kaçınmak için, Fransa'nın İstanbul'daki büyükelçisi Dax Piskoposu François de Noailles'ın yardımıyla görüşmelere başlamanın yolunu buldular. Bu arada sadrazamın koyduğu bütün koşulları kabul ettiler: Üç yüz bin duka altını savaş tazminatı ödeyeceklerdi. Zante adasında kalmak için yıllık (eskisi gibi üç yüz yerine) bin beş yüz duka altını vergiyi de kabul ettiler. Dalmaçya ile Arnavutluk'ta iki karşı taraf, savaş öncesi sınırlarına çekileceklerdi. II. Selim bunun karşılığında, Venedikliler'in, topraklarında eskiden yararlandıkları ticari ayrıcalıkları yeniden tanıdı.

Batı dünyasını bir hoşnutsuzluk ve kızgınlık dalgası sarmıştı. Venedikliler'i hainlik ve kalleslikle suçladılar. 1572'de İspanya'yı tehdit eder bir tavır takınarak, Türkiye'ye yardım eden Fransa Sarayı da bu suçlamalardan nasibini aldı.

Yazar Voltaire sonradan, "Bir bilmeyen İnebahtı savaşını Türkler'in kazandığını sanır," diye yazdı. Ondan sonra gelen tarihçiler de Kıbrıs savaşı hakkındaki anlatılarını benzer şekilde tamamladılar.

Venedikliler Kutsal İttifak'tan ayrıldılar ve hain damgası yemek pahasına barışın aşağılayıcı koşullarını kabul ettiler. Fakat savaşa giren ya da sonuçların etkisiyle sarsılan öbür devletler de mücadeleyi sürdürmeye veya sonradan İttifak'a katılmaya hevesli görünmediler. Fransa'ya dünyada ve bir anlamda Türkiye'de saygınlığını yitirten Saint-Barthelemy gecesinden sonra, ana kraliçe Catherine de Medici ve IX. Charles, ülkelerini bir kez daha Habsburglar'ın düşmanı olarak tanıtmaya kalkıştılar ve İstanbul hükümetiyle görüşmelere başladılar. Türk donanması ve bir Fransız kara ordusu birlikte İspanya'ya saldıracaklardı. Mehmed Paşa padişah adına konuştu: Bir an-

laşmaya varıldığı takdirde, İstanbul'dan gönderilen iki yüz gemi ilkbaharda Marsilya ve Toulon'a varmış olacaktı. Ama bu filonun Fransız sularında yiyeceksiz ve cephanesiz kalmamasını sağlamak krala düşecekti. 'Bu takdirde, fethedeceğiniz ve kadirimutlak olanın size bırakacağı ülkelere karışmayacağız, ayrıca, bütün arzularınız yerine getirilecek,' dedi Mehmed Paşa. Sadrazam, Fransa Sarayı'nın Habsburglar'ın düşmanlarını bir araya toplamak için gösterdiği çabalarla ayrıca çok ilgilendi. "Büyükelçiniz bize yolladığı raporunda, Navarra Kralı'nın, Protestanlar'ın reisi ve İspanya'yla Papa'nın düşmanı olmasına ek olarak, damadınız olduğunu, İngiltere Kraliçesi'yle bir ittifak imzaladığınızı... ve elçileri sürekli sarayınıza gelen Alman prenslerinin de bu ittifaka katıldığını yazıyor," dedi. Fransa'nın, zayıflığı ve güçsüzlüğünü gizlemek için cüretkârane planlar geliştirmekle yetinmesi bu görüşmelere son verdirdi. Bununla birlikte İnebahtı'dan sonra Berberi korsanlarla Fransa hükümdarları arasında bir yakınlaşma olduğunu kaydetmek gerekir. Cezayirliler o zaman IX. Charles'a ülkelerini korumasına almasını önerince, Catherine de Medicis de ikinci oğlu olan Anjou Dükü'nü Cezayir hükümdarı yapmayı hayal etmeye başladı. Ne çare ki, İstanbul hükümetinin karşı çıkması ta başından bu pazarlıklara son verdi.

1572 sonbaharı başında yeni Türk donanması kışı geçirmek üzere Kılıç Ali komutasında İstanbul'a doğru yol alırken, Avusturyalı Don Juan o vakte kadar Sicilya'nın küçük limanlarında bekleyen yüz kadar geminin başına geçti ve ekim ayı içinde Tunus'u zaptetti. İspanya'nın korunluğu olan ve vasal olarak senyörüne yaranmak için babasının gözlerini oyan, Mula Hasan oğlu Mula Hamid tahttan uzaklaştırıldı ve Santa-Cruz markisi, vali Alvar de Basan'ın vesayetinde olmak üzere yerine kardeşi Mula Mehmed geçirildi. Don Juan, surlarla korumaya alınmış Tunus kentinde sekiz bin İspanyol ve İtalyan'dan oluşan bir garnizon bıraktı. Türk vakanüvislerine bakılırsa, bu kayıbin Padişah için mi, sadrazam için mi, yoksa üç yıl önce İspanyolları La Goulette kalesine sığınmaya zorlayarak Tunus'u ele geçiren Kılıç Ali için mi daha üzücü olduğu İstanbul'da bilinmiyordu. 1574 Mayıs'ının ortasında üç yüze yakın gemi içeren bir donanma İstanbul'dan ayrıldı ve Kılıç Ali kumandasında güneye yelken açtı. Yemen fatihi olarak şan ve şöhret sahibi olan Sinan Paşa, kırk bin askerin katıldığı bu seferin seraskerliğine atanmıştı. Bütün yaz süren çarpışmaların en çarpıcı olayı La Goulette'in zaptı oldu. Koca Sinan Paşa burada taş üstünde taş bırakmadığı gibi ele geçen savunucuları idam ettirdi. Her biri için icat ettiği işkenceler, başarının etkisiyle insanlığının son izleri de silinmiş bir savaş galibinin çılgınlaşmış olan hayalinin bir ürünüydü. La Goulette fatihi bundan sonra, vezirler meclisinde kendisine de bir yer ayrılan İstanbul'a döndü. Tunus çok geçmeden Afrika kıyılarında Cezayir ve Trablus'dan sonra padişahın sancağı altındaki üçüncü korsan ini durumuna geldi.

Köprüler

S adrazam, padişahın Venedik'e karşı savaşa girme kararının değişmeyeceğini anladığı andan itibaren tüm çabalarını öbür devletlerle barışı korumaya yöneltti. Papa V. Pius'la Kral II. Felipe'nin tehlikedeki Cumhuriyet'in yardımına koşacaklarını öngöerek, özellikle Fransa'yla ilgilendi. Bir din savaşları dönemine batmış olan bu ülke, İstanbul hükümetiyle geleneksel dostluk ilişkilerini, İspanya tehlikesine karşı bir tür denge unsuru olarak görüyordu. Papa ise sönmez bir enerjiyle Hristiyan devletlerinin Türkiye'ye karşı ittifakını hazırlıyordu. Fransa bu ittifaka öylesine küstahça bir inatla karşı koyuyordu ki, 1569'da kralı IX. Charles'ın Marsilya ve Toulon limanlarını, İspanya'daki Mağribiler'in ayaklanmasına destek verdiği takdirde padişahın gemilerine açacağı söyleniyordu. Papa V. Pius, İspanya Kralı'na, "Kutsal İttifak konusu bizim için o kadar önemli ki, siz taraf olduğunuz sürece ondan vazgeçemeyiz," diye yazıyordu. IX. Charles karşılık olmak üzere, 'kardeşi' II. Selim'e haberciler yolluyordu: Daha iyi günlerde kendilerinin yakınlığından yararlanmıştı, padişah şimdi de kötü günlerinde arkadaşına dostluğunu göstermeliydi. Gerçek amacı Fransa'yı davasına kazandırmak olan Sokoloviç, bu ülkenin elçi olarak yolladığı finans uzmanı Claude du Bourg'u çok iyi karşıladı. Padişah da aynı yılın içinde Fransız denizcileriyle tacirlerine imparatorluk denizlerinde ve topraklarında ayrıcalıklı bir konum tanıyan bir belgeyi imzaladı. 1569 ödünleri dost kralın tebaalarına Türkiye'de kalmak, ticaret yapmak, mallar edinmek ve bunları vasiyet etmek özgürlüğünü tanıyordu. Ayrıca, Fransız konsoloslarının yetkileri, tacir veya gemici olarak padişahın ülkesine gelen Venedikliler'le Dubrovnikliler dışında bütün Avrupalılar'ı kapsıyordu. Bu belge içeriği bakımından Sultan Süleyman'ın 1535'te Fransa kralına tanıdığı ayrıcalıklara dayandığına göre, bunları yenilemenin amacı ancak siyasal olabilirdi. Dinsel çatışmaların zarar verdiği Fransa'nın dış ticareti, Yakındoğu'da genişlemesinin hukuksal koşullarında ısrar etmesini haklı gösteremeyecek kadar zayıflamıştı. Du Bourg'un yeni ödünler hakkında bilgilendirildiği dönemde yılda sadece altı ila on gemi Marsilya'dan Doğu limanlarına hareket ediyordu. Fransa'nın İspanya'yı Türkiye ile mücadelesinde 23 Ağustos 1572'deki Saint-Barthelemy gecesine kadar tehditleriyle rahatsız etmesi ve büyükelçisinin, Türkiye ile Venedik arasındaki barış antlaşmasında başlı-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ca arabulucu olması, burada ticari avantajlar maskesi altında siyasal bir ittifakın yenilenmesinin yattığını kanıtlıyor. Fransa'nın da yardımıyla Akdeniz'de en azından görünürde dengeyi sağladıktan sonra Mehmed Paşa, II. Maximilian'la barışçı komşuluk ilişkileri kurmaya yöneldi. Sadrazam, imparatorun, Macar soylularıyla arasındaki anlaşmazlıklar, köylülerin hoşnutsuzluğu ve ülkesinin endişe verici finansal durumu gibi nedenler yüzünden savaşmaya hevesli olmadığını casuslarından öğrenmişti. Bununla birlikte Mehmed Paşa öyle bir iyiniyet gösterisi yaptı ki, Türk sınır halkı çatışmalar sırasında, eskiden olduğu gibi yağmacılığa çıkacak yerde, çok kez II. Maximilian'a komutanlarını şikâyet ediyorlardı. Buda Beylerbeyi Mustafa Sokoviç, iki devlet arasındaki hoşgörü ilişkilerinin devamında baş rolü oynamayı sürdürüyordu. İki saray, 14 Mart 1571'de, otuz yaşında ölen Jan Sigismond Zopolya'nın tahtının, orduya kumanda eden Stefan Bathori'ye geçmesi için onun aracılığıyla anlaştılar. 1572 yılı başlarında İuray Zrinski'nin Pozega eyaletine girip orada on köyü yakıp yıkmamasından ve bütün halkı sığırlar ile birlikte götürmesinden, Viyana'daki imparatora yakın olan da Mustafa Sokoloviç oldu.

1565 tarihli bir belgeye bakılırsa, Peç piskoposu Makariye ile ak-raba olan Mustafa Sokoloviç, Kıbrıs savaşı sırasında otuz yaşındaydı. Daha o zamandan yetenekli bir devlet adamı, cesur bir komutan ve dahası önemli ve cömert bir adam olarak ün yapmıştı. Buda eyaletinin ondan önce ya da ondan sonra bu kadar basiretli ve sevilen valisi olmamıştı, en azından Türk vakanüvisleri öyle diyorlar. Bir kere vezirliğe yükseldikten sonra Mustafa Paşa'nın, timarları dağıtmakla yetkili olduğu, bunları ancak layık olanlara verdiği, eyaletinin bu sayede dikkate değer bir gelişmeye sahne olduğu da söylenenler arasındaydı. En başta Buda'da, Belgrad'da, Zigetvar'da, Estergon'da ve Szekesfehervar'da çok sayıda dini vakıf kurduğu da biliniyor. Yardımda bulunduğu çok sayıda dul kadınla öksüzün duasını aldığı söyleniyordu.

Vakanüvisler, Mustafa Paşa'nın, eyaletini gerçek bir kaleye dönüştürdüğünü biliyorlar. Kentleri tahkim etmiş, özellikle Buda'nın etrafını kalın surlarla çevirmiş, top dökümhaneleri yaptırmış, barut için değirmenler, tüfekler için imalathaneler yaptırmış, nehir filosunu yenilemiş, en iyi sınır nüfusuyla en iyi kayıkçıları bir araya toplamıştı. Bununla birlikte Tuna havzasının Türkiye'ye ait bölümünün ekonomik gelişmesine katkılarını yakından icalemekte yarar var. Bu bölge batıda Alman devletleri, güneyde İstanbul, Selanik ve Dubrovnik'le sıkı ticaret ilişkileri içindeydi. Buda veziri doğduğu ülkeyi unutmamıştı. 1558'de daha henüz Bosna'da beyken padişah'tan, onu 'Rudo çayırının sahibi yapan bir bağış almıştı. Mustafa orada Rudo kasabasının inşasına girişti. Önce bir camiyle ilkokul, arkadan bir kervansaray, Lim üzerinde bir köprü, hamamlar, bir değirmen, atölyeleriyle birlikte iki kâğıt presi ve birçok küçük dükkân yaptırmıştı. Bir yüzyıl sonra Evliya Çelebi, "Bu kasaba Süleyman Han'ın bir veziri tarafından yaptırılmıştır," diye yazacaktı. Özellikle (artık var olma-

yan) Lim üzerindeki köprüyü şöyle tarif etmişti. “Görkemli bir köprüdür... Beş gözlü ve suyun içinden yükselen beş taş ayağı vardır... Bu sağlam köprü'nün üst bölümü büyük ayaklar üstüne oturmuştur. Tabanı ise tahtadır... Zaten kasaba bu köprü sayesinde önem kazanmıştır. Uzice kentinden gelip Rudo'ya gidenlerin hepsi bu köprüden geçmek zorundadır. Biz de aynı şeyi yaptık.” Dubrovnik'teki arşivlere bakılırsa, Mustafa Paşa 1568'de, Gorazde'de de bir köprü yaptırmış, fakat bu köprü yıkılmıştı. Büyük bir su baskınından sonra bir diğer köprü de 1730 ile 1731 arasında Drina suyu üzerinde kurulmuş, ama aradan yirmi yıl geçmeden seller onu da alıp götürmüştür. “Bu hayırsever kişi Saraybosna'da bir su getirme ve depolama sistemi devreye sokmuştu.”

‘Kara Şahin’ diye adlandırılan Buda veziri Mustafa, altmışlı yılların sonu ve yetmişli yılların başlarında Türkiye'nin sınır eyaletlerinin birinde sadrazamın hizmetindeki tek Sokoloviç değildi. Sonradan Lala Mehmet Paşa adıyla tarihe geçecek en küçük kardeşi Mehmet Bey, 1566'daki Zigetvar savaşının arifesinde Bosna eyaletinin valiliğine atanmış ve araya bazı kesintiler girmişse de 1573'e kadar Banya Luka'da kalmıştı. Sadrazamın emri uyarınca barışı korumak ve komşularına karşı sabırlı olmak zorunda bulunduğu için, savaşçılık alanında yükselmemişti. Genç Mehmet daha sonra genç şehzadelere birine eğitmenlik yapması için Bosna'dan İstanbul'a çağırılmıştı. Lala lâkabı buradan ileri geliyor. (Çok sonraki bir tarihte, 17. yüzyıl başlarında Lala Mehmet Paşa, Avusturya'ya karşı yapılan savaşta şana, şöhrete ulaşıyor, 1604'te de sadrazamlığa yükseliyordu. İki yıl sonra zehirlenerek öldürülecekti.) 1567'de Livno'da Lala Paşa Camii'ni yaptıran büyük bir olasılıkla odur.

Mustafa Paşa ve Mehmet Bey kardeşler Avusturya karşısındaki sınırlarda barışı korumaya çalışırken, yakın akrabaları olan ve 1566'dan beri Klis valiliği yapan Ferhad Bey, Venedikliler'e karşı savaşıyor ve Novigrad, Split, Zadar ve Sibenik dolaylarına yapılan saldırıları gerçekleştiriyordu. Ferhad herhalde Sokoloviçler'in üçüncü bir kolundan geliyordu. Sokoloviç'in korumasında olan Ferhad Bey, konumu sayesinde Venedikliler'e karşı yapılan savaşta sıvrıldı ve Zemunik, Brodin, Bijela Stijena ve Ozren'i aldı. Dalmaçya'daki çarpışmalar hafiflerken, Ferhad Bey, Hırvatistan'da toplanan bir ordunun, Bosna'ya girmeye, böylece İmparator II. Maximilian'ı, Kutsal İttifak'a katılmaya mecbur etmeye hazırlandığını öğrendi. Bu sefere önyak olan Zagrepli din adamı Franjo Filipoviç'di. Ferhad Bey 1572'de Hersek Valisi ve Mehmed Paşa'nın eniştesi olan Sinan Bey Boljaniç'le Slavonya'ya geçti ve Ivaniç yakınlarında Filipoviç'in ordusunu yendi; Filipoviç'i ise tutsak ederek İstanbul'a gönderdi. (Türklerin 'Delipop' adını taktıkları din adamı sonradan Müslüman olarak, efsaneye göre, Filipoviç adlı Bosna beylerinin sülalesini kurdu.) Bosna Valisi, Kıbrıs savaşının sonlarına doğru lala sıfatıyla Saray'a çağrılınca, boşalan valilik görevi Ferhad Bey'e verildi. Duka'yla barış yapılmasının hemen sonrasında, 1573'de, Ferhad Bey, Hırvatistan ve

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Slavonya topraklarındaki kanlı seferlerine kesintisiz olarak devam etti. Bu arada Bosna'da dini vakıflar kurmaktan da geri kalmadı. Banya Luka'da yukarı kentin aşağısında etrafındaki çeşitli binalarla yeni kentin merkezi olan büyük kaleyi inşa ettirdi. Seferlerinden getirdiği ganimetlerin bir kısmıyla ünlü Ferhadiye Camii'ni, bunun yanında bir okulla bir medrese, kendi su sistemi olan bir hamam, yüz kadar dükkâncık barındıran bir kapalıçarşı, yolcularla ziyaretçilerin sofralarının bolluğunu övecekleri bir imaret, soyundan gelenlerin bütün bir yüzyıl yaşayacakları bir saray ve Vrbaş üzerinde bir köprü yaptırdı. (Bunun kıyıdaki destek duvarları kısmen günümüze kadar gelmiştir. Temelleri de yazın sular alçalınca ortaya çıkarlar.) Mehmed Paşa'nın kızkardeşi ve Sinan Bey Boljaniç'in eşi Şemsa aynı kentte ve aynı tarihlerde, ne nedenledir bilinmez, bir köprü inşa ettirmişti. Herhalde tahtadan olan bu Şemsa Kadın Köprüsü zamana karşı koyamayarak yok olmuştur. Ferhad Bey 1577'de Novi'de birliklerinin Hırvatistan'a geçebilmeleri için Una üzerindeki ilk Türk köprüsünü inşa ettirdi. Erdemleri ve zaferleri sayesinde Buda veziri olan kuzeni Mustafa'yla boy ölçüşecek konuma gelen Ferhad Bey, 1580'de Bosna'nın birinci beylerbeyliğine getirildi. Sekiz yıl sonra Gazi ünvanıyla Buda valisi oldu. Ancak daha o yıl bir kölesi tarafından öldürüldü.

Ferhad Bey 1573'te Banya Luka valiliğine atanınca, değerli ve bir o kadar da bilgili bir adam olan kardeşi Kara Ali Bey Klis valisi olarak onun yerini aldı. Bu Ali Bey daha sonra paşa olarak Macaristan'da, Szekesfehervar ve Estergon'da çarpıştı ve sonunda da büyük kahramanlık gösterileri arasında 1595'te öldü. (Ferhad'ın Derviş adında bir kardeşi daha vardı. Bu kişinin hizmetleri imparatorluğun Asya eyaletleriyle sınırlı kaldı ve kendisi Gürcistan'ın fethi sırasında şehit oldu.)

Mehmed Paşa Sokoloviç'in imparatorluğun batı eyaletlerine büyük önem verdiği buranın valiliklerine en yakın akrabaları olan genç ve dinamik kişileri atamasından belli. Dahası, batıdaki görevler bu yöneticilere en yüksek mevkilerin yolunu açıyordu. Türkiye'nin, genelde Hristiyan batıya, özellikle de bağlı oldukları sistemi pekiştirmeye çalıştığı Orta Avrupa devletlerine karşı tutumu uzun yıllardan beri büyük ölçüde Avusturya'yla ilişkilerine bağlıydı. Sadrazam buna rağmen kuzenlerini batı sınırlarında oturtmaya kararlıydı. Bu, onların evlerinin, ailelerinin ve hemşerilerinin yakınında olmalarına izin veriyordu. Ayrıca, onlar da bu bölgelerin insanları olan taşra bürokratlarının ve sipahilerin kalabalık çevresinde olup onlarla dayanışma halinde bulunabiliyorlardı. Bey konumundaki bu korunaklar böyle bir çevrede bir aile kurabilir, köklerini bulabilir, soylarını pekiştirebilir, soylarından gelenlere saygın bir yaşam sağlayabilirlerdi.

1569 yılının sonlarına doğru ve savaşın ilanından birkaç zaman önce Hersek'te bir başka Sokoloviç ortaya çıktı. Bu, Mehmed Paşa'nın oğlu Kurt Bey'di. İlk defa Zigetvar savaşının arifesinde babasının maiyetinde sahnede belirmişti. Sadrazam onu gencecik yaşında savaşa yakınlığı ve özellikle Dubrovnik'le olan sınırı dolayısıyla tehli-

kede gözüken Hersek'e yollamıştı. Gerçekten de Dubrovnik'i Venedikliler'den korumak ve Hristiyan yandaşlarının, limanı Türk top-
raklarına çıkarmak için kullanmalarını önlemek lazımdı.

Venedikliler, Dubrovnik'i, Türkler'le işbirliği yapmakla suçladılar. Aslında ülkeyi savaşa sürüklemek, bağımsızlığını elinden almak, ekon-
omisini iflas ettirmek ve Türk pazarındaki bu rakibi ortadan kaldır-
mak istiyorlardı. Fakat saldırıları asıl, Dubrovnik'in ablukasını, gemi-
lerinin denetlenmesini ve yüklerine, özellikle de buğday yüküne el
konulmasını öbür Hristiyan devletlerinin yanında haklı göstermek a-
macını güdüyordu. Kendileri de savaş halinde olan Dubrovnikliler,
Türkiye'de hemen hemen serbestçe ticaret yapabiliyorlardı. Açık olan
tek liman onlarınkiydi ve Ortadoğu'yla İtalya arasındaki verimli tica-
reti yönlendiriyordu. Venedikliler, Dubrovnik'in bu faaliyetini kendi
kentlerine aktarmak ve ticareti engellemek yerine, savaş ortasında
Türkiye'yle bir ticaret trafiği kurmak istiyorlardı. Amaçları, Dubrov-
nik'in Ancona'yla ve Papalığın başka kentleriyle sıklaşan ilişkilerini
baltalamaktı. Bu ilişkiler, Venedik'in İtalya topraklarındaki rakipleri-
nin Türkiye'nin vasalından yararlanmalarına ve kendi bağımsızlıkları-
nı geliştirmelerine ve garantilemelerine olanak veriyordu. Gemile-
rin ele geçirilmesi, sancakları kanatlı aslanla bezeli donanmanın uğra-
dığı ekonomik kayıpları karşılıyor ve (çok fazla yenilen, ama ekmek-
ten yoksun kalmaktan korkulan bir kentte) buğday stokları yapılma-
sını sağlıyordu. Dubrovnik'in, Kutsal İttifak'ın merkezi Roma'daki
temsilcisi Frano Gunduliç, cumhuriyetinin politikasını savunuyor ve
Venedik'in müttefikleri olan Papa V. Pius ve İspanya'yı Dubrovnik'in
silahlı çatışmaların dışında kalmasının, böylece Hristiyanlar'ın dava-
sı yararına bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumasının lüzumuna i-
nandırmaya çalışıyordu. Bununla birlikte, iç politika çekişmelerinin,
parti entrikalarının ve aile kavgalarının parladığı bu kent daha sava-
şın başında özgürlüğünün tartışma konusu olacağının farkına varmış-
tı. Dubrovnik Senatosu bu nedenle 6 Nisan 1570'te İstanbul'daki elçi-
lerine, padişahın düşmanlarının cumhuriyetleri için oluşturduğu teh-
didi Mehmed Paşa Sokoloviç'e haber vermelerini ve gerektiği takdir-
de Hersek, Bosna, Skadar, Klis ve Zvornik valileri kanalıyla kendileri-
ne askeri yardımda bulunmasını rica etmelerini emretti. Türkiye'den
bir silahlı müdahale istemi Dubrovnik'in tarihinde tekti ve pek az ki-
şinin paylaştığı bir sır olarak kaldı. Mehmed Paşa dahi, böyle bir kara-
rın içerdiği tehlikelerin bilincinde olarak özellikle suskun davrandı.
Bununla birlikte, Dubrovnik'in, kurtuluşu Türk ordusundan bekle-
mesine gerek kalmadı, çünkü kent savunmasız olmakla birlikte, sava-
şın çalkantıları onu pek etkilememişti. Aziz Blaise'in korumasındaydı
ve Papa'nın eteklerinin altında gizleniyordu. Bu arada, V. Pius'un ka-
dırgalarının mürettebatı adalarını yakıp yıkıyordu. Papa eğer Dubrov-
nik'i Venedikliler'den koruyorsa, Dubrovnikliler'in serbest ticaretle-
riyle Papalığın ekonomisine yararları dokunuyordu. Ama aynı zaman-
da Türk komşularının çıkarlarına da hizmet ediyorlardı. Onlardan si-
lah ve barut satın alıyorlar, gemilerini veriyorlar, kaleler inşa ediyor-

lar, onlara Hristiyanlar'ın faaliyetlerini bildiriyorlardı. Bununla birlikte Türkler'i memnun etmek kolay değildi. Eyalet yöneticileri fazla belirgin bir işbirliği talep ediyorlardı, hem de Dubrovnikliler'i kötülemek için onlarla ilgili her bir ayrıntıyı Hristiyan dünyasına duyuran Venedikliler'in iki adım uzağında. Zaten onlar da Türkler'in oyunlarını keşfedeceklerini hissettikleri anda, Hristiyan rakiplerini onlara her zaman yardıma koşan ve padişahın sırlarını onlara duyuran sadık müttefikler gibi tanıtıyorlardı. Ama sınırın öbür yanında Türkler öfkelerini dile getirdikleri zaman Dubrovnikliler'in her çeşit yola başvurarak bağlılıklarını kanıtlamaları gerekiyordu. Bu nedenle 1571'de Uskoklar'ın lideri Djuro Danicic'i katlettiler. (Djuro Danicic, Türkler'i prense ve soylulara düşman etmek için Dubrovnik topraklarında faaliyette bulunuyordu.)

1569'da Kurt Bey, Hersek'e geldiği zaman durum buydu. Mehmed Paşa'nın bu oğlu hakkında elimizde pek kısa bilgiler var. Dubrovnik'de saklanan belgeler olmasa, yaşamış olduğundan bile şüphe edilebilir. (Türk biyografi yazarlarına bakılırsa 1566'da ölmüştür.) Kurt Bey vali olarak tanık olunan yetenekleri sayesinde sivrilmişti. O çalkantılı yıllarda bile Hersek'de düzeni korumayı, yağmaları ve haydutlukları, ayrıca, halkın kaçmasını önlemeyi başarmıştı. Sınır boyunca Uskoklar'ın saldırılarını püskürtmek için takviyeli nöbetçi karakolları yerleştirmişti, ama bu çeteler özellikle Dubrovnik'in iyi korunmamış sınırlarına saldırdıkları için alınan savunma önlemleri etkisiz kalıyordu. Sadrazamın sorumlu tuttuğu Dubrovnikliler'den hoşnut olmamasının nedenlerinden biri de buydu. Oğlunu Dubrovnik'in yanında görevlendirmesi belli ki onu en etkin biçimde politikaya ve diplomatik oyunlara alıştırmak amacını taşıyordu. Savaş Kurt Bey'in sürekli hareket halinde olmasını gerektiriyordu, Foça'daki evine ancak nefes alabildiği zamanlar gidebiliyordu. Dubrovnik hükümeti Kurt Bey'le sürekli bağlantı halinde olmak için, valinin maiyetinde bir haberci bulunduruyordu. Genç vali, Dubrovnikliler hakkında çok belirgin bir fikri olan babasının öğütlerine harfi harfine uyuyordu. Bunlar, kurnazlığı sanat haline getirmiş, genelde yalancı, ancak her konuda bilgili ve sağduyulu, saygı sunmaya geldikleri zaman kollanmaları gerekmeyecek kadar zengin insanlardı. Yine de padişahın iyi huylu ve değerli tebaaları olduklarından gerektiği zaman onlara destek olmak gerekiyordu. Bu bilgiler, Kurt Bey'in ta başından itibaren Dubrovnikliler'e karşı niçin ciddi, hoşgörüsüz ve aşırı açgözlü davrandığına ışık tutar. Kurt Bey, Dubrovnikliler'den kabul olduğu kadar para sızdırmak için konumundan yararlandı ve bu konuda kendisinden önce gelenlerin hepsinden daha başarılı oldu.

Dubrovnik hükümeti önemli komşusuna her türlü özeni ve ilgiyi gösteriyordu. Genç bey Foça'da bir saray inşa ettirdi. Bir yandan da Mostar ve Pljevlje'de dini vakıflar kuruyordu. Dubrovnikliler'e gelince onlar işçilerini, taşçıları ve duvarcılarını, iç dekorasyon için ise çeşitli sanatkârlarını yollamışlardı. Kurt Bey'e bir yandan da kumaş, koşum takımları, narenciye, sabun ve şekerleme armağan ediyorlar-

dı. Kurt Bey, komşularını, Kutsal İttifak'ın casusları olmakla, İttifak'ın gemilerini limanlarında barındıran vefasız vasallar, keyfi olarak gümrük vergileri kabul ettiren küstah tacirler olmakla suçlamak fırsatını hiç kaçırmıyordu. Dubrovnik limanından geçen gemi trafiği iki kez kesintiye uğradı, padişahın tebaalarının İtalya yönünde kaçmaları araştırılıyordu. Türk denizcileri Hristiyan gemileri yani Dubrovnik'in suçluluk kanıtını bulmak için kente kadar geliyorlardı. Kent halkı ise sabır oyununu oynamaya devam ediyordu. Kendini savunuyor, suçlamaları yalanlıyor, fakat Kurt Bey'e ters düşmekten kaçınıyordu. Genç beye bir yandan değerli armağanlar yağdırırken, babasına altın paralar yolluyor, oğulun soyluluğunu ve yüce gönüllülüğünü usta bir dille övüyordu. Böylece, fırtınanın ilk belirtilerini, elçilerin güzel sözleri ve altın paraların çınlaması arasında sükunet izlemişti. 1571 Ağustosunda Türk donanmasının birçok birimleri Dubrovnik'in açıklarında Korfu ve İnebahtı'ya doğru yelken alırken, İezero'dan ayrılan Kurt Bey, Trebinje'nin yakınından geçti ve Novi'ye giderken Dubrovnik'e yakın Aziz Jacques manastırında mola verdi. "Onu konuk ettik, armağanlar sunduk ve bizzat padişah ya da Mehmed Paşa'ymış gibi top ateşiyle selamladık." Dubrovnik hükümeti, İstanbul hükümetindeki elçilerine bu ziyareti yukarıdaki sözlerle rapor etmişti.

İnebahtı'dan haberler gelince o vakte kadar önemli hatta kesin gözükten her şey ikinci plana düştü. Geleceği düşünerek kendisine yararlı olabilecek tüm detayları öğrenmek çabası içindeki Mehmed Paşa, bu savaş hakkında ne söylenildiğini Dubrovnik'ten sormuştu. Dubrovnikliler, Kaptan-ı Derya Ali Paşa'nın yiğitçe dövüştüğünü yazdılar. İki tüfek kurşunuyla ölmüş, sağ salım olan iki oğlu Don Juan'a esir düşmüş ve Messina'ya götürülmüşlerdi. Orada iyi muamele görmüşlerdi, hatta daha ilk aşamadan itibaren Don Juan'la aynı sofrada gümüş tabak, çanak içinde yemek yedikleri söyleniyordu. Öldürülen Hristiyanlar'ın sayısı on bini buluyordu. Çok önemli bir kişi olan Duka'nın donanmasının başındaki Agostino Barbarigo, ayrıca, on beş Venedikli soylu, İspanyol komutanı Kurtubalı Bernardino da oradakilerin arasındaydı. Mehmed Paşa, Dubrovnikliler'den ona yalnız bilgi değil, aynı zamanda kalfalar ve duvarcılar, gemi donatımı, top parçaları, barut, özetle ellerinde olan ya da İtalya'da bulabilecekleri her şeyi sağlamalarını talep ediyordu. Dubrovnikliler bunları duymazlıktan gelemeyecekleri için, Venedikliler tarafından Hristiyan dünyasının önünde yeniden suçlanıldılar.

İnebahtı savaşının yol açtığı ani çalkantı, nice olayı ve nice kişilerin kaderini oldukça uzun bir süre arka plana itti, nice hayatı söndürdü ve tüm izlerini sildi. Böylece Kurt Bey'in ölümü de unutulup gitti. 1571 sonlarında doğudan gelerek kısa zamanda Türkiye'nin Avrupa bölümünde yayılan vebanın mı kurbanı olmuştu? Ya da genç yaşında Sokoloviç ailesinde sıkça görülen verem hastalığına mı yenik düşmüştü? Şimdilik bu konuda sadece varsayımlar yürütebiliriz.

Oğlunun ölümü Mehmed Paşa'yi çok sarsmıştı. Büyük bir olası-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

lıkla 1568'de Dubrovnik hükümeti Hersek'e on iki duvarcı ustası gönderince, sadrazam Trebisnjica üzerinde bir köprü yaptırmaya girişti. Aynı yılın içinde eski Mostar köprüsünü yapan Mimar Hayrettin* kalenin inşaatını denetlemesi için Makarska'ya gönderildi. Dolaşısıyla, 1572 ile 1574 arasında Trebinje yakınındaki köprünün yapılmasına da katkıda bulunmuş olması olasıdır. Dubrovnik belgelerinde bu köprünün 'soylu kişi Mehmed Paşa'nın adının şanı için yaptırdığı eser' diye sözü geçmektedir. Sonradan Arslanagic denilen Trebisnjica köprüsünün, Mehmed Sokolović'in bir hibesi olduğunu ilk olarak saptayan Vojislav Djuric, "Ülkemizde pek az köprü, çizgilerinin güzelliği ve biçiminin özgünlüğü açısından bununla boy ölçüşebilir," diye yazmıştır. Yine dediğine göre, "Visegrad'daki Drina köprüsü çok daha büyük ve ekonomi tarihi açısından daha önemlidir. Tıpkı bir gökkuşağı gibi Neretva nehrinin üzerine binmiş ünlü Mostar köprüsü ise çok daha cüretkâr çizgiler sergiliyor." Ama Türkiye'nin Avrupa bölümünün en işlek yollarından biri, İstanbul'u Adriyatik kıyısına bağlayan Dubrovnik kervan yolu, Trebisnjica köprüsünün inşa edilmesiyle daha da işlek hale gelmişti. Köprünün tamamlandığı tarihlerde, nehrin Dubrovnik'ten gelirkenki kıyısına, köprüye pek uzak olmayan bir konumda büyük bir kervansaray bina edildi. Fransız vakanüvisi Pierre Lescalopier, "11 Mart 1574'te bütün gün sarp bir yolda yürüdükten sonra oldukça geç saatte Trebinje'ye vardık. Buraya aynı adı taşıyan ve üzerinde bir köprü bulunan nehirden dolayı bu ad verilmiş. Nehrin öbür yakasında Sultan II. Süleyman'ın paşası Mehmed'in yaptırmış olduğu kurşun kaplı bir kervansaray var. Paşanın oğlu bu eyaletin valisi olduğu sırada ölmüş, paşa da yolculara oğlunun ruhuna dua etmeleri için bu barınağı yaptırmış," diye anlatıyor. Genç Kurt'tan en son burada söz ediliyor. Adı bu kuruma ve Hersek beyiyken ilk taşlarını yerleştirdiği Pljevlje kervansarayına bağlı olarak kaldı. Bununla birlikte zaman bu binaları alıp götürmüş, onlarla ilgili anıları da silmiştir. Sadece Trebisnjica köprüsü nice fırtınalara göğüs germiştir, ama o da zaman içinde kökenini ve gerçek adını kaybedecektir.

Mehmed Sokolović daha sarayda genç bir içöğlanıyken dikkatini doğduğu ülkeye çevirmişti. Annesiyle babasını ve kardeşlerini İstanbul'a getirtmiş, onlara İslam dinini kabul ettirmiş, Cemaleddin Sinan Bey adını alan babasını da Bosna'daki dini kurumlardan birinin başına geçirmişti. Belli ki en başta doğduğu köyü düşünmüş, orada bir cami, bunun bitişiğinde de bir okul, bir han, bir de imaret inşa ettirmişti. Köye su getirmiş, bir de çeşme yaptırmıştı. Cami 1806'daki ilk Sırp ayaklanmasında tahrip olmuştur. Visegrad kadısının Bosna veziri İbrahim Hilmi Paşa'ya yolladığı bir belgeye bakılırsa, asiler bu camiden ve Mehmed Paşa'nın, Sokolovićler'in köyündeki öbür vakıflarından almış yedi yük kurşun alarak Sırbistan'a götürmüşlerdi.

*Mostar köprüsünün Mimar Sinan'ın eseri olduğuna dair Evliya Çelebi'nin verdiği bilgi yanlıştır. (Britannica Ansiklopedisi)

Geçen yüzyılın sonlarında yolcuların parasız olarak geceyi geçirebildikleri hanın kalıntıları görülebiliyordu. Su borularının kalıntıları burada inşaat mühendisliği alanında olağanüstü bir teknik icraatın söz konusu olduğuna tanıklık ediyor. Bunca zamandan sonra yalnız çeşme, suyunun hışırtısıyla geçici bir şanı çağrıştırmayı sürdürüyor. Mütevazı ve zarif eser, devlet adamlarının en büyüklerinden birinin unutmadığı zavallı bir köye hayat veriyordu.

Vezirin doğduğu ülke, ancak Sokoloviç, padişahın hemen altındaki en yüksek konumuna geldiği zaman vakıfların görkemi yaşanmıştır. Gücün, şanın ve etkinliğin doruğuna erişen, yalnız zengin olmakla kalmayıp II. Selim'den tüm gerekli ayrıcalıkları elde edebilecek duruma gelen paşa, halkının topraklarını kendisiyle akraba taşra valilerinin ve devlet adamlarının ellerine teslim etmekle o yerlere bir dereceye kadar sahip oluyordu. Aynı zamanda, Tanrı'nın yer yer yoksul ve neşesiz olarak yarattığı, hayvan yetiştiriciliğine soyunan köylülerinin terk ettiği bu topraklara, giderek güzelleşen ve anıtsal olan görkemli vakıflarının damgasını vurmuştur.

1539 civarından elde kalan bir gravüre bakılırsa, Visegrad'da Drina nehri tahta bir köprüyle geçiliyordu. Ama nehir asiydi, köprünün altında bir fırtına gibi kükrüyordu. Suların kabarıp evlerin damına kadar yükselmesi, köyü basması ve köprüyü sanki hiç var olmamış gibi alıp götürmesi için bazen bir tek gece yetiyordu. Sokoloviç daha Mileseva'da genç bir öğrenciyken bu taşkınların ve insanlara çektiği eziyetlerin sözünün edildiğini duymuştu. Köyün insanları, yeni bir köprünün yapılmasını bekleyene kadar, güvenilmez bir salla nehrî geçmeye kalkışıyorlar, bu cesaretleri çok kez hayatlarına mal oluyordu. Sonradan saray adamı ve vezir olunca, Sokoloviç, dünyadaki geniş araziler, çeşitli ülkelerdeki durumlar, nehirlerle yollar ve özellikle yönettiği imparatorluğun coğrafi özellikleriyle ilgilendi. Batıdaki bölgeleri imparatorluğun merkezine bağlayan yolların, ülkesinin vadileri boyunca güçlkle ilerlediğinin, akıntısıyla köprüleri ve sallarını sürükleyen kudurgan ve asi Drina'nın bu bağı daha da güvenilemez hale getirdiğinin herhalde o zaman farkına varmıştır.

Mehmed Paşa'nın sadrazamlığının ikinci yılında, 1566'da Visegrad'da Drina'nın sağ yakasında, nehre inen yolun kenarında inşa edilmiş kervansarayının ve yanındaki hanın daha da büyütüldüğü anlatılır. Evliya Çelebi bu eserleri anlatırken, yapıcılarının büyük ünü dolayısıyla büyük bir olasılıkla abartılmış bir dil kullanır. "Kasabada yedi yüz ev, güzel bir cami, içine on bin at, deve ve katır alabilecek, kale kadar büyük bir han, güzel bir hamam ve akar suyu olan çeşmeler var. Dükkânların sayısı üç yüz. Bütün bunlar Mehmed Sokoloviç'in bağışı." Halkın arasında 'taş han' diye bilinen vezirin kervansarayını, her biri yüzer atlık yüz kervanı içine alamazdı, ama yine de vezirin adını taşımaya layık, iyi inşa edilmiş, geniş ve rahat bir yapıydı. Mehmed Paşa'nın Visegrad'daki hamamı, 1806'da, bütün mahalleyi yok eden bir yangın sırasında tahrip olmuş olabilir. Kervansaray daha pek çok fırtınaya göğüs gerecekti; ancak o da, 1914'te yıkıldı.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Visegrad'daki 'taş han' ve işçilerin karınlarını doyurdukları imaret, Drina köprüsünün ilk taşlarının yerleştirilmesinden çok kısa bir zaman önce inşa edilmişti. Bunlar, yolcular için çok gerekli yapıları ve günün birinde köprüyle bir bütün oluşturalacaklardı. Ancak tamamlanması yıllar sürecek olan eserin, onlarsız inşaatına başlanması olanaksızdı. Drina üstündeki bu köprünün tasarımı, vezirlerin en başta geleni ve en zengini olan Sokoloviç'in kafasında bu dağlık bölge ve mutlaka yenilmesi gereken bu vahşi nehirle ilgili hayalini uzlaştırıyordu. İnşaatı, sarayın mimarı ve büyük bir inşaatçı olan ve sadrazamın özellikle İstanbul'daki başka vakıflarının inşaatında da çalışmış bulunan Koca Sinan'a verildi. Hristiyan kökenli olan Sinan, saraya acemi oğlanı olarak gelmişti. Orada olağanüstü bir inşaatçılık yeteneğinin sahibi olduğunu keşfederek, bu işin sanatını İstanbul ve Edirne'de Sultan Bayezid'in ünlü cami inşaatçısı Hayreddin'in yanında öğrenmişti. 1529'da mimarbaşılığa terfi ettirilmişti. Bu görevi üstlendikten sonra elli yılı aşkın bir süre durup dinlenmeden çalışmış, imparatorluğun çeşitli köşelerinde en az 81 cami, 55 medrese, 7 okul, 19 türbe, 14 imaret, 3 darüşşifa, 6 büyük su yolu, 8 köprü, 16 kervansaray, 33 saray, 6 yeraltı deposu ve 35 hamam inşa etmişti. Bosna'ya geldiği sırada Sinan 80 yaşındaydı. Yalnızca her kentin ve bütün ülkenin gurur kaynağı olacak çok büyük ve görkemli projeleri gerçekleştirmeyi kabul ettiği bilindiğinden, sadece adı bile herkesi sevindirmeye ve heyecanlandırmaya yetiyordu. Bütün gözler, taş içinde ebedileştirilmiş şiirler gibi, sihirli eliyle imparatorluğun birçok yerine serpiştirdiği, o görkemli, göz kamaştırıcı beyazlıkta ve adeta gerçek dışıymış gibi görünen yapılarının üzerinde odaklaşmıştı. O zaman, sendeleyerek yürüyen ve arkasında siyah bir yelek olan zayıf ve sırtı kamburlaşmış bir ihtiyar karşılarına çıktı. Uzun ak sakalı düzensiz biçimde uzamıştı. Perde imiş gözleri, düşük ve kızarmış göz kapaklarının altında çökmüştü. Gözlerinin yukarısında ise kaşları gür, siyah ve çalı gibiydi. Acele tarafından sarılmış sarıgı başının üstünde her an sökülüverecekmiş gibiydi. Bunun başkaları gibi bir adam olmadığı belliydi. Büyük bir mîmardan eğer inşaatın, yalnız kendisinin ulaşabileceği tüm yüce sırlarını bilmesi beklenirse, Sinan bunların hepsine egemendi ve bu mer-tebeye nasıl geldiğini yalnızca Tanrı bilirdi.

Drina'nın sağ kıyısının yukarısında, beş kilometre uzaklıktaki Banya'dan getirilen kireç taşı, yontulmuş taşları birleştirmek için yararlanılan kireç, onları sağlamlaştırmada kullanılan demir, kolonların temellerine dökülen kurşun, kalaslar, keresteler ve başka malzeme, ayrıca önemli sayıda zanaatkâr, işçi, nakliyecî, en kaba işleri yapmaları için görevlendirilmiş köylüler, öküzler, atlar, dört bir yana saçılan aletler, bütün Visegrad bölgesini önceleri kimsenin anlam veremediği bir karışıklığa boğmuştu. Birkaç dili konuşan, bu sendeleyen ihtiyar, bütün bu karışıklığı düzene sokmayı, Drina'nın sularını zaptetmeyi başardığı takdirde, dehasıyla ancak sihirbazların boy ölçüşebileceklerini bir kez daha kanıtlamış olacaktı.

Köprünün ilk taşı 1571'de yerleştirildi, Saraybosnalı şair Nihadi

Düzlüğe Çıkmak

de bu anı, sonraki bir tarihte bir taşın üstüne hakkedilen dizelerle e-bedileştirdi. Bu yazıtta fazla bir şiirsel değeri olmayan aşağıdaki dizeler yer alıyordu.

Dünyada eşsiz bir köprü kurdu

Bu dindarca esere harcanan altının ziyan edildiğini söyleme

Mehmed Paşa Türk donanmasının kurulmasından ve Venedikliler'in barışı kabul etmesinin arkasından Akdeniz'de uzun sürecek bir sükunet olacağını tahmin ediyordu. Kararlı bir girişimle, imparatorluğun tehlikeye en açık batı ve kuzey bölgelerini insanlar ve köprüler aracılığıyla birbirine bağladı. Böylece, Türkiye'nin etrafında, ülkesinin, sürekli etkisi altında bulunduracağı bir devletler sistemini pekiştirmek ve korumak için çaba harcadı. İnebahtı savaşı, Türkler'e, imparatorluklarının gücünün sarsılmaz olmadığını keşfettirmişti, ama şimdiye kadar Akdeniz'in onlara ait olan bölümündeki egemenliğini tartışma konusu yapmamıştı. Bu savaş zaman içinde tarihte özel bir anlam kazandı: Bunun da nedeni, dünyanın bu bölgelerinin, gerek İspanya gerekse Türkiye için en büyük ilgi odakları ve en şiddetli çatışmaların sahnesi olmaktan çıkmasıydı. Gerçekten de II. Felipe Atlantik'e yöneliyor, bir İslam dünya imparatorluğu fikrin-den çok hoşlanan Sokoloviç ise dikkatini yeniden doğuya çeviriyordu. Demek oluyor ki, Akdeniz sularının üstünde birbirlerine sırtlarını çevirmişlerdi. Mehmed Paşa, İnebahtı savaşının Akdeniz'de bir dönemi kapadığını sezmiş gibi, daha savaş sırasında bile giderek daha sık olarak bakışını, yeni karışıklıklara gebe, Orta ve Doğu Avrupa'ya çeviriyordu. Gelecekteki daha büyük çaplı bir politika için buralarda dengeyi sağlamak ve Türkiye'nin saygınlığını pekiştirmek gerekliydi. 1571 ile 1572'de iki hükümdar, Erdel'de Jan Sigismund Zapolya, Lehistan'da da II. Sigismund Auguste, birbiri arkasından bu dünyadan göçtüler. Her ikisi de Türk imparatorluğunun en yakın ilgi alanındaydılar. Şimdi Lehistan tahtına kimin geçeceği sorunu baş gösteriyordu. Gerçekten de Jagellon, gelenekler gereği Lehistan ve Litvanya hükümdarının seçiminde ilk seçenek olacak olan varisi bırakmadan ölmüş, Fransa'yla Türkiye'nin destekledikleri aday da hayatını kaybetmişti. Bu durumda en ciddi adaylar İmparator II. Maximilian'ın oğlu Arşidük Ernst, Rus hükümdarı IV. Ivan ve yeni Erdel Prensi Stefan Bathory idi. Leh soylularıyla Litvanyalılar genel anlamda Habsburg yanlıları ve Rus Çarı yanlıları olarak ikiye bölünmüşlerdi, bu çözümlerin her ikisi de Türkiye'ye karşı bir birlik ya da ittifak anlamına geliyordu. Mehmed Sokoloviç, Polonya diyetine (meclisine) tehdit mektupları yollayarak, Türkiye için tek kabul edilir seçeneğin, krallarını ülkelerinin soyluları arasından seçmeleri olduğunu ifade etti. Aynı zamanda, Lehistan'ı Fransa'ya bağlayarak, böylece Habsburglar'ın hegemonyasına son vermek yolunda Catherine de Medicis'in çabalarını destekliyordu. Fransa Kralı IX. Charles'ın bakanı olan Monluc Dükü, Lehler'e, gelecekteki kralları adına dinsel

SOKOLLU MEHMED PAŞA

hoşgörü, var olan kurumlara saygı, savaş ve barış, orduya asker alınması, vergilerin toplanması, dahası, bir donanmanın kurulması ve Jagellonlar'ın borçlarının onaylanması gibi konularda Diyet Meclisi'yle işbirliğini vaat ediyordu. Bu sayede Diyet 16 Mayıs 1573'te IX. Charles'ın küçük kardeşi Henri de Valois'yı kral olarak kabul etti. Mehmed Sokoloviç de bu çözümü onayladı. Fransa'yla Türkiye arasında imzalanan antlaşmalar, Fransızlar'ın hükümdarı sağlamasını, Türkler'in ise yalnız Lehistan'da değil, II. Sigismund Auguste Jagellon'un ölümünün sarstığı etkilerini tüm devletler sisteminde korumalarını öngörüyordu. Bundan sonra, bu sistemi daha da pekiştirmek ister gibi, en başta Mustafa ve Ferhad Sokoloviç olmak üzere Macaristan, Slavonya ve Bosna sınır beyleri, sınırların ötesine yaptıkları akınlarla Avusturya'nın etrafındaki mengenelerini sıkıştırarak, bu ülkeyi sükunete ve boyun eğiše zorladılar.

Bölüm 4

**Yeni Bir
Başlangıç**

III. Murat'ın Cülusu

Vakanüvisler, II. Selim'in yaşamının son günlerini kaydederken sadrazamın ruh hali hakkında aydınlatıcı bilgi vermiyorlar. Görkem ve tehlike, zafer ve kaygı, şan ve gölge dolu bir dönemin birden silinip, aldatıcı bir geçmişin belirsiz bir geleceğe yerini bıraktığını gördükçe, her şeyin gelip geçiciliği karşısında hüznü duymuş olmalı. Gözlemcilere bakılırsa, Selim'in kısa hastalığı ve Şehzade Murad'ın tahtı devralması sırasında Mehmed Paşa çok gerekli olduğu zamanlar dışında ender olarak sahnede görüldü ve daha da ender olarak konuştu. Yıllar kadar uzayan bu günlerde kendisi ve etrafındakiler göz göre göre ihtiyarlarken, bir söz, tıpkı bir gözyaşı gibi sakalı boyunca kayıyordu. Bu daha çok, uzun uzun tasarlanmış bir emir oluyor, bunun arkasında akli en kötüyü karşılamak için hazırda bekliyor ya da her zamanki özdeyişlerinden biri, başkalarını o an için frenlerken kendisinin dinlemede olmasına olanak veriyordu. Mehmed Paşa'nın büyük bir parçası, o kadar çok şey borçlu olduğu padişahla birlikte ölüyordu. Tamamen ölmesi ya da yaşamayı sürdürmesi yalnızca yazgıya değil, kendisinden ya da bir başkasından gelen beklenmedik bir jeste bağlıydı. Bu jestin yapılması lazımdı, bu beklenti ise Mehmed Paşa'ya hayatın kaçınılmazlığını hissettiriyor, ona aşırı bir gerginlik yaşıyordu.

Mehmed Paşa'nın ne biçimde ve ne zaman kendi içine kapandığını, geçmişinin dipsiz kuyusunun başında neler hissettiğini vakanüvisler anlatmıyorlar. Bununla birlikte, Saray'daki olayları onları bizat paşa gözlüyormuş gibi kaydediyorlardı. Örneğin, yazarken herhangi bir olgunun yeni bir bağıntıyı ortaya çıkardığını fark edince, Saray'ın sayısız odalarında paşayı aramaya çıkıyorlar ve kendilerini ona götüren ipuçlarını buluyorlardı. Tüm imparatorluğun dümeninin hâlâ Sokoloviç'de olduğunu biliyorlardı. Ayrıca, bir padişahın ölümünü bir diğerinininkinin cülusuna bağlayan bütün olayların herkesten çok sadrazama ait olduğunun bilincindeydiler; o, hükümdarın cülusunun yol açtığı ikilemlerin, komploların ve anlaşmazlıkların akları tam orta yerinde bulunuyordu.

II. Selim içkiyi bıraktığı andan itibaren ölmeye başlamıştı. Kalan aklını Şeyh Süleyman'ın ince eleyip sıkı dokumaya dayanan vaazlarına vererek kayıp erdemlerini aramaya koyulmuştu. Alkolün kemir-

diği bedeni tüm gerekli gıdaları reddetmeye, arkadan da eriyip tükenmeye başlamıştı. Şiş, ağır ve hareketsiz kalan padişah, bilinçlilik zamanlarında organlarının birbiri arkasından uyuşmaya başladığından yakınıyordu. Kolunu, hekimi Mustafa Çelebi'ye uzatıyor; hekimin, nabzına bakarak derdinin derecesini tayin etmesini istiyordu. Sonra, bilinci pişmanlıkla dolu bir uyuşukluğun içine çöküyor, kendi kaderi ve çocuklarınınki de dahil olmak üzere yok olmaya peşinen mahkum her şey için ağlıyordu. Padişahın hastalığını bunama olarak niteleyen Mustafa Çelebi'nin hazırladığı ilaç, vakanüvislere bakılırsa, hastaya gerçekten iyi gelmiş ve bir süre zihin bulanıklığını gidermişti. Ne yazık ki bu, bazen ölüme öncelik eden bir düzelmeydi.

Sokoloviç, yalnızca bir kölenin efendisini sevmesinden farklı bir sevgiyle bağlı olduğu bu adamın yavaş yavaş sönmesine üzüntüyle tanık oluyordu. Şimdi iğrenç bir sarı sıvıyla dolu bu vücut, bir zamanlar en üstün okçularla boy ölçüşüyor, en namlı ayyaşların bile küfelik oldukları nice içki alemlerinde ayakta kalabiliyordu. Bir zamanlar şen ve iyiniyetli olan, kötülük tanımayan, yoksullara cömert, dostlarına bağlı, bilge kişilere saygılı ve şiire duyarlı bu ince ruhlu insan, şimdi sulu gözlü bir melankolinin ve zihin bulanıklığının pençesindeydi; aklın ve gerçek inancın aksi yönünde karşısına dikilen gölgelerin hedefiydi. Sadrazam tam padişah sakinleşir görünürken ilk kararlarını aldı. Padişahın kadını Nurbanu Sultan'ı hazırlamış, dayanacağı askeri liderleri çağırtmıştı: Bunlar serdar Koca Sinan Paşa'yla, Kaptan-ı Derya Kılıç Ali'ydi. Daha sonra herkese açık bir Divan toplantısı düzenledi, padişah burada hiçbir şey olmuyormuş gibi, başkente dönen komutanların getirdikleri armağanları kabul etti. Görünüşe bakılırsa, Sokoloviç bu vesileyle padişahın kendini bile kandırmayı başarmıştı. O gün keyfi yerinde olan Selim bir kayık gezintisi yaptı, ama bir konuşmanın orta yerinde ağlamaya başladı. Saray'a döner dönmez kederden iki büklüm halde hamamın yolunu tuttu. Uşakları, 'yere yıkılmadan önce sendelediği hamamdan' onu sapsarı ve bereli bir yüzle çıkardılar. Ateşten cayır cayır yanıyordu, bütün vücudu merhemlerle örtülüydü. İçi, midesinin kaldıramayıp attığı ilaçlarla dolu olarak 12 Aralık 1574'te, Hicret'in 982. yılında öldü. Nurbanu Sultan'la Mehmed Paşa, Manisa'da bulunan Şehzade Murad'ın gelişine kadar Selim'in ölümünü açıklamamaya karar verdiler. Gönderilen haberci Manisa yolundayken, Sultan Selim'i bir buzluğa koydular ve susarak beklediler. Sokoloviç sekiz yıldan sonra yine başladığı noktaya dönmüştü. 1566'da aynı Sokoloviç, büyüklerin en büyüğü olan bir padişahı bir sefer çadırının içinde gizliyor, ünlü bir savaşın orta yerinde çalgılar çalınıyor, daha önceden sadrazama minnettar olan bir şehzadenin gelişini bekleniyordu. Bugün ise yeni ölen padişah, dondurmalar için yığılan buzların üstünde kefenine sarılı olarak yatıyor, Kılıç Ali Paşa'nın gemisi de Anadolu kıyılarını izleyerek niyetleri belli olmayan, garip huylu bir şehzadeyi almaya hazırlanıyordu.

Yeni Bir Başlangıç

Mehmed Paşa o zaman onu daima yüzeyde tutmuş olan duyguyu tattı: Zayıf yanlarıyla savaşmak ve günah nedenlerini kendinden uzak tutmak için gösterdiği çabalarda imparatorluğa ve padişahına bağlılığının özünü buluyordu. Zamanın tüm ünlü Türkler'i gibi, hizmet ettiği devletin hayal edilebilecek tüm devletlerin en iyisi olduğuna içten inanıyordu. Padişaha en yakın köle olmak ve gücünün artması için çalışmak, mutluluğun en yüksek kademesine ulaşmak demektir. Ama çok kişiden farklı olarak, Sokoloviç, Saray'daki yükselişi sırasında padişahla ve devletle ilişkilerinde karakterinin sağlamlığını ve dengesini, insanları yargılamada hafif bir kuşkuyla karışık ölçüyü, başkalarının içine battıkları zayıflığı ve şanssızlıkları bile bile reddetmeyi ön planda tutmuştu. Saray'a getirilmesinin üzerinden çok uzun zamanlar geçtiği için, aile çevresinde aldığı eğitimden pek fazla bir şey muhafaza edememişti. Bununla birlikte, imparatorlukta yüksek görevleri yerine getiren benzer kökenli adamlara özgü bir tür etki, Sokoloviç'de belli kişisel niteliklerin ifadesini kamçıladığı kesin. Mehmed Paşa, padişahı soğuk odada bıraktıktan sonra arkasında sefaletin gölgesini sürükleyerek, meçhule doğru ilerlemişti. Ama daha ilk adımı atmasıyla birlikte, imparatorluğa hizmet etmenin en iyi şeklinin, görünüşün üzerinde durmayarak, ilkelerini uygulamayı sürdürmesi olduğunu anlamıştı. Padişahın beşi erkek üçü kız olan çocuklarına babalarının ölümünü haber vermekten kaçındıysa, bu, onların, Murad'ın güvenlik içinde tahta oturmasına imkân vermek için öldürüleceklerini bildiği içindi. Yeni bir padişahın cülusunu fırsatı kaçırmadan izleyen yeniçeriler arasındaki çalkantıların bu kez de ayaklanmaya dönüşmemesi için gerekli önlemleri almıştı. Her şey gizli tutulduğu halde, bu çabalar Murad'ın layık olduğu biçimde karşılanmasına olanak verecekti. Ve Sokoloviç, bu çeşitli görevlerle maskelenerek, padişahın iyiliği için kendisinin iktidarda kalmasını sağlayacak gelecekteki davranışlarını hazırlıyordu. Sadece bu türden düşünceler, paşada, üzüntü ve endişeyle karışık bir baskı hissi uyandırıyordu.

Şehzade Murad'ı beklerken sadrazamın düşünceleri, şehzadenin atalarına, kendi tanımış olduklarına ya da tarih bilgisinden tanıdıklarına çevriliyordu. Bunların arasında ilk efendisi Sultan Süleyman gibi kendi gücü ve basireti sayesinde hükümdarlık yapmış olanlar da vardı, sadrazamına güvenip kendi üstlenemediği görevlerle meşgul olmayı ona bırakan Selim gibileri de. III. Murad, hükümdarlığı belleklerde kalan bir dizi padişahın aksine, hükümdarlık yetenekleriyle dikkati çekmeyenlerin birincisiydi. Değişken huylu bu adam, görevi efendisinin yetersizliklerini dengelemek olan sadrazamdan çok, başkalarına güveniyordu. Daha önce de bazı söylentiler, geleceğin padişahının bu tutumunu hissettirmişti, ama çağdaşlarının bıraktıkları belgelerde, kıyaslamalar yapan Sokoloviç'in, bu yeni tutumu, III. Murad'ın saltanatının başlamasından önce öğrendiğine dair bir ipucu

yoktur. Oysa şehzadeyle ilgili olarak Manisa'dan gelen haberler, sadrazam için, ilişkilerde ve olaylarda alışlagelmedik bir gelişmenin ön belirtisi olması gerekirdi.

Sultan Selim de 1566'da saltanat belirgelerini almak üzere Belgrad'a gelirken sadrazama karşı nasıl bir tavır takınacağını uzun uzun düşünmüştü. En yakın dostları, eğitmenleri ve danışmanları, aslında ona tahtını hazırlayan vezire karşı, ondaki tüm minnettarlık izlerini silmişlerdi. Buna karşılık, şehzadeye, kuşkuyu ve sadrazamı mahvına götürebilecek yanlışlar yapma oyununu da öğretmişlerdi. Sokoloviç o tarihte dizginleri elinde tutmayı ve bu kararsız şehzadeyi hızla yola getirmeyi başarmıştı. Selim şimdi ölünce her şey tekrarlanıyordu: Şu farkla ki düşmanı şimdi çok daha güçlü ve deneyimliydi.

İmparatorluğun tüm güçlü vezirleri gibi Mehmed Paşa da düşmanlarını yok etmektense onları güç duruma düşürüp kontrol altında tutmayı yeğliyordu. Zaten ortadan yok olmaları da sadece görünüşteydi. Perde arkasında hatta rollerini değiştirerek doğrudan sahnede çoğalıyorlardı. Köklerinden sökülemeyen o gizemci tarikatlardan olanları daha dirençli oluyor, yazarlar ve vakanüvisler gibi sarayın asalaklarını oluşturuyorlardı. Bir de hadımlar gibileri vardı, ki onlar da haremle ilgileniyor ve kadınlarla birlikte akla hayale sığmaz entrikalar çeviriyorlardı. Sokoloviç içlerinden bazılarının Şehzade Murad'ın yanına koştuklarını, daha doğrusu şehzadeyi İstanbul'a getirecek olanların onlar olduğunu biliyordu. İçki, Selim'in iradesini fena halde sarsmıştı. Murad ise cinsel bir dengesizliğin kurbanıydı, oysa kendi kendine karşı her şeye kendisi karar veren sağlam iradeli bir adam rolü oynuyordu. Sadrazam bu durumda, yeteneksiz ve kararsız, pasif bir adam yerine, kişiliksiz olmasına karşın, kendine bir tavır icat edecek ve gerçekte var olmayan bir irade gösterecek bir padişahla karşılaşacaktı. Düşmanları sadrazama, onların elinde, sekiz yıl önceki Selim'den çok daha tehlikeli bir silaha dönüşen bir efendi getiriyorlardı.

Padişahın ölümünü haber vermek için Şehzade Murad'a, Çavuş Hasan adında birini yollamışlardı. Bu Bosnalı hödük, kendisine verilen görevin ivediliğini anlamış olacaktı ki, Manisa'ya öngörülen sürenin yarısından kısa bir zamanda vardı. Murad o vakte kadar sadece payına düşen rolü oynamış olduğundan hazırlıksız yakalanmıştı. Ancak, kardeşlerinden birinin onun yerine tahta oturmasından korktuğu için, atına atladığı gibi dört nala Marmara denizi kıyısındaki Mudanya'yı boyladı. Yanına korunuklarının sadece birkaç tanesini almıştı. Bunların arasında hazinesi, silahları ve giysileriyle ilgilenen Sadeddin Efendi vardı. Aynı zamanda vakanüvis olan bu adam, Sokoloviç'e gizlice düşmandı. Bir yıldır Murad'a öğretmenlik yapıyordu. Şehzadenin çevresindekiler içinde en hünerli entrikacı oydu. Sonraki bir tarihte Avusturya'ya karşı girişilen bir savaşta ünlenecek ve Bosna Müslümanları'nın şiirlerinde kahraman olarak yer alacak

Yeni Bir Başlangıç

Hasan Ağa Tiro da geleceğin padişahına eşlik ediyordu. Murad'ın maiyetinde İstanbul'a doğru dört nala at sürdüğü sırada görevi rikâbdarlıktı, yani şehzade atına binerken özengilerini tutan yüksek konumlu bir memurdu. Bu yolculuğun ayrıntıları aynı Hasan sayesinde biliniyor: Kendisi bunları vakanüvis Peçevi'ye nakletmiş, Peçevi de kaydetmişti.

Sokoloviç, Şehzade Murad'ın İstanbul'a gelmesinden önce bir avantaj kaydetmişti. Bir an önce başkente varmaktan başka şey düşünmeyen Murad'ın tahta çıkmak için hiçbir hazırlığı yoktu, yolculuğun güçlükleri kafasının karışıklığını daha da artırmıştı. Mudanya'da yalnızca bir tek gemi buldu. Bu, kundaklı yay kullanan Feridun adında bir askere ait küçük bir yelkenliydi. Feridun, padişahın haremi için buz naklediyor ve bir rastlantı sonucu orada bulunuyordu. (Padişahı karşılamak üzere gönderilmiş olan büyük gemi ise başka bir yerde bekliyordu.) Yelkenli aradan çok geçmeden yağmur tarafından dövülerek ve onu dev dalgaların üstünde yuvarlayan lodos tarafından itilerek gecenin içinde kayboldu. Sekiz forsanın yelkenleri indirip değerli yükleriyle Boğaziçi'ne doğru kürek çekmeleri gerekti. Yedi saat süren bu çetin yolculuktan sonra gece yarısına az bir zaman kala deniz tutmasından perişan olmuş yeni hükümdarla dostları, Sultan Bayezid'in köşkünün yakınında demir atan tekneden çıkarıldılar. Kaftanının üstüne çöken Murad yüzünü yıkamak için su istedi. Yakında başka türlü olmadığından ona deniz suyu verdiler. Venedikli Sagredo bu olayı yâd etmek için o noktada bir çeşme yaptırıldığını vurguluyor. Gücü kalmamış olan Murad, gelişinin hemen Sokoloviç'e haber verilmesini çavuşa emretti. Saray'da nasıl bir durumla karşılaşacağından emin değildi. Yeniçerilerin de, yeni padişah kim olursa olsun, her zamanki şantajlarına başvurarak kazan kaldırmalarından korkuyordu. Bu nedenle de kendisi gibi güçleri kesilmiş ve yarı baygın halde yatan korunukları yerine, atalarına sadakatini kanıtlamış, o çok güçlü sadrazamdan, en azından şimdilik yardım bekliyordu. Karaya çıkarıldığı o ıssız kıyıda ürkek bir durumda olan Murad'ın, Sokoloviç'i dört gözle beklediği belliydi. En sonunda elleri fenerli, kalabalık bir atlı grubu belirdi. Murad müthiş bir korku anından sonra grubun başında Sokoloviç'i tanıyınca, onu selamlamak için yerlere kadar eğildi. Öyle ki yanındakiler bir an onun, sadrazamın elini öpeceğini sandılar. Mehmed Paşa bu karşılaşmayı kendi yararına olacak biçimde sonuçlandırdı. Padişahın ne denli kölesi olduğunu kanıtlamak için, Murad'ın elini dudaklarına götürdü, ona, önce kendi tattığı şerbetten ikram etti, sonra efendisinin ayaklarına kapandı.

Gecenin içinde gözle görülmeyen ellerin taşıdığı fenerlerin ışığında yirmi sekiz yaşındaki padişah, Sokoloviç'e, olduğundan daha yaşlı gözükmüş olmalı. Orta boyluydu. Afyon alışkanlığı göğsünü çukurlaştırmıştı. Murad'ın, meşalelerin ışığında kirli bir sarıya dönüşen kül rengi bir teni vardı. Gözlerinden dudaklarının köşelerine kadar i-

nen kırışıklar yüzünü olduğundan uzun gösteriyordu. Bu özelliği portre ressamlarının ilgisini çekecekti. Koyu renkli iri gözleri fırlakça ve renkleri solmuş gibiydi. Kalın kaşları ve sefahata düşkün adamlarda görülen uzun kirpikleri vardı. O sıralarda uzun, ince ve çok bakımlı olan sakalının kızıl rengi, yüzünün hastalıklı solukluğunu daha da belirginleştiriyordu. Murad, dıştan yediği her darbe sonucunda adeta bedensel olarak mutsuz olan ve bunu belli edenlerdendi. Sadrazamı tarafından sarayına kadar taşınmasına ve arzusu gereği, aynı gece içinde tahtına oturtulmasına göz yumdu. Padişah böylece korkularından arınınca, sadrazam da çömelip tahtın yanında yerini aldı. O gece efendisiyle ilk gizli görüşmesini yaptı. Aynı gece sarayın dilsizleri padişahın kardeşlerinin dairelerine süzülerek beşini de uykularında boğdular. Bütün bunlar Ramazan ayının sekizinci gecesinde oluyordu.

Yas ve Kehanetler

Padişahın ölümü, Murad tahta çıkana ve dilsizler, yeni padişahın erkek kardeşlerinin boğulduklarını neşeli el kol hareketleriyle anlatana kadar sır olarak saklanmıştı. Zaten Saray'ın bütün sakinleri ve gediklileri olayı biliyorlardı. Sırrı deşmek için fısıltılı konuşmalara ve istemdişi açıklamalara bile gerek yoktu. Yakın tarihteki olayları saran esrar perdesi Saray'ın insanlarında çok özel bir kavrayış geliştirmişti. Gün, ağır ve rutubetli bir gecenin koynundan henüz sıyrılmaya başlıyordu ki vezirler, Saray'ın memur sınıfı, askeri liderler, yasaların yorumcuları ve bilge kişiler, başlarında siyah sarık, arkalarında da siyah kaftanlarla sabah namazı için derin bir sessizlik içinde Ayasofya'da toplandılar. Hemen arkasından yeni padişaha saygılarını sunmaya gittiler. Murad bir sinir krizinin eşiğinde görünüyordu. Manisa'da başlayan süreç onun için henüz sona ermemişti. Vakanüvis Selaniki'ye bakılırsa, Divan toplantısı saat yedide başladı. İlk gelen ve tahtında oturan III. Murad'ın ayaklarının dibinde yeri ö-

Yeni Bir Başlangıç

pen Mehmed Paşa Sokoloviç oldu. “Üzerinde, uzun kolları galonlarla süslü bir hırka, bunun üstünde mor renkli satenden bir kaftan vardı.” Onu, denizdeki yiğitlikleriyle ünlü ikinci vezir ve ölen padişahın damadı olan Piyale Mehmed Paşa; arkadan üçüncü vezir Ahmed Paşa; yine Selim’in damadı ve Bosnalı olduğu söylenen dördüncü vezir Zal Mahmud Paşa; arkalarından Antonio Bragadino’yu parçalara ayıran Lala Mustafa Paşa; Yemen’i fetheden ve La Goulette limanını ele geçiren Koca Sinan; Kaptanpaşa Uluç Ali; Rumeli ve Anadolu kazaskerleri Abdurrahman Efendi ve Muhammed Efendi; üç büyük defterdar Cafer, Lalezar ve Muhammed; nişancı Feridun Bey; şeyhülislam Hamid Efendi; ünlerine göre ulema, yeniçeri, sipahi, padişahın savutçu ve bahçıvan ağaları; en sonunda da saray adamları ve muhafızlar izledi. III. Murad böylece, en azından başlangıçta birlikte çalışacaklarını bir bakışta kavramak istiyordu. Bununla birlikte, tören sona erdikten sonra o vakte kadar ona büyük bir huzursuzluk duyuran kalabalığı asık bir suratla kısaca selamladı ve haremın yolunu tuttu. Orada birden rahatlayarak kendini zevkin kucağına attı. Kollarını çaprazlayarak suskun halde ilk emirlerini bekleyen hadımlara sadece, “Karnım aç. Bana yiyecek bir şeyler verin. Deniz tutmasının etkisinden kurtulalıdan beri müthiş bir iştah duyuyorum,” dedi.

Yeni padişahın, haremden yayılan fısıltılarla duyulan ve inanılmaz bir hızla başkentte yayılan ilk sözleri, Murad’ın saltanatının sonuna kadar uğursuz sayılacak ilk ön belirtisi olarak yorumlandı. İstanbul halkı Saray’la ilişkilerine eskiden beri kendi anlayışının ve yöntemlerinin damgasını vuruyordu. Gözyaşlarıyla mı, yoksa sevinç çığlıklarıyla mı tepki verecekti? Bir ayaklanma dalgasıyla Saray’ı mı sarsacak ya da Hristiyanlar’a karşı cephe mi alacaktı? Basit bir ayrıntıyı sonsuza dek belleğinde mi yaşatacak yoksa yaşamsal önemi olan bir şeyi ihmal mi edecekti? Bu yalnızca, padişahın çevresinden haberlerin ne şekilde ulaştığına değil, her şeyden önce bu haberlerin katresine dahi susamış olan kitlenin asabi duyarlılığına bağlıydı. Halk böylece kendine ait saydığı imparatorluğun politikasına katkıda bulunuyor ve bunu, haklı olarak, alınacak önlemlerin seçimi konusunda yapıyordu. Ancak, bu katkıyı bedensel bir baskıyla tamamen özdeşleştirmemek lazımdır. Saray’dan çıkan haberler çok kez kalabalığın mizacını ve kalıcı kanılarını saptıyordu; bunlar da çok kez sokak demagoglarına ya da ortak geleceklerinin imajını iyi veya kötü koşullarda sunmalarına bağlıydı. Padişahın karnının acıktığına dair söyledikleri, herhalde daha o gün katledilen günahsız şehzadelerin cenazelerinin sonrasında sokaklara egemen olan sızlanma atmosferine bağlanmıştır. Bol hastalıklı uzun ve suratsız bir sonbahardan sonra kışın gelişi, ancak kıtlık habercisi olabilirdi –ki bu da bu sözlerin anlamını daha da karartıyordu. Yıldızlar giderek seyreliyor, astrologlar da buna bakarak, açlık ve salgın kehanetlerinde bulunuyorlardı. Saray dışında, Murad’ın entrika bahsinde, savaş meydanında ol-

duğundan daha kahraman olacağı söyleniyordu, ama o zamanın vakanüvisleri, böyle bir saptamanın, padişahın ilk sözlerini halkın kötü bir belirti olarak yorumlaması için yeterli olduğunu belirtmiyorlar. “Halk zaman zaman bu uğursuzluk önsezisini unutacak gibi oluyordu,” diye not ekliyorlar. Fakat 1575’te kıtlık gerçek oldu, öyle ki şanssız padişahın pek çok faaliyeti saltanatındaki ilk beyanının izini taşımıştır. Bu beyanın uzayan yansıması, ileride sadrazamının trajik sonuna getirilecek yorumu geniş ölçüde etkileyecekti.

III. Murad’ın cülusu gününde, babasının tabutu vezirlerin omuzlarında Saray’dan çıktı. Hamid Efendi dua ettikten sonra padişah dairelerine çekilmişti. Vezirler ise, gözyaşları içindeki halk peşlerinde olduğu halde, Selim’i Ayasofya’nın batı avlusundaki mezarına kadar götürdüler. Selim’in bir gece önce boğularak öldürülen oğulları da aynı mezarda babalarının ayak ucunda toprağa verildiler. Tabutları Saray’ın önündeyken, ağlamalar acı feryatlara dönüştü. Oradakiler, ölü kardeşlerini kapıya kadar geçiren padişahın yüzünün yaşlardan sırlıslıkla olduğuna dikkat ettiler. Şehzadeleri, ağlayan halkın önünde mezarlarına kadar götüren vezirler yüksek sesle sızlanıyorlardı. Bu sahnenin özellikle karmaşık karakteri açıktır: Murad’ın, kardeşlerinin ölümünün yalnız derin bir üzüntüye değil, aynı zamanda bir tür yargılamaya yol açtığı bir Türk vakanüvisi tarafından doğrulanıyor. Gerçekten de III. Murad’ın tahta çıkışının üçüncü gününde Divan toplandı ve padişahın hazinesinden alınan bir milyon yüz bin altın sikke dağıtıldı. Bundan yararlananların başında, böylesine önemli bir armağan beklemedikleri için en azından bir süre sakin duran yeniçeriler geliyordu. İstanbul yeniçeri ocağındaki on dört bin askerin her birine ellışer altın düştü. Yüksek konumlu devlet memurlarına paradan başka, çok büyük değeri olan kaftanlar ve silahlar armağan edildi. Özellikle Mehmed Paşa gerçek bir servete konu: Altı bin altın sikke, siyah samurla astarlanmış beyaz satenden bir kaftan, altın ipliğiyle dokunmuş başka iki kaftan ve değerli taşların kakılı olduğu bir kılıç. Bazı saray adamlarına eyalet yönetimlerinde yüksek konumlar verildi. Murad’a tahta çıkma müjdesini getiren Hasan, muhafızların başına geçirildi. Ancak bu Bosnalı hödük yeni görevinin başına geçmek için önce işinin ana hatlarını öğrenmek zorunda kaldı. Boğaza hâkim kulelerde tutulan dört yüz mahkum serbest bırakıldı. Saray yasa son verdi. En sonunda padişah Ramazan ayının 17’sinde (ya da 1574’ün son gününde) Ayasofya’ya ibadet etmeye gitti. Camide ve caminin etrafında büyük bir kalabalık padişahını neşeyle selamlıyordu. Vakanüvis bunun, birkaç gün önce günahsız şehzadelerin öldürülmesi karşısında duyulan öfkeyi dile getiren aynı kalabalık olduğunu vurgulamakla, gözlediği adamların ne kadar dengesiz olduklarını göstermek istiyor. Culus töreni ve yasa son verilmesi beş gün sonra gerçekleşti. III. Murad, imparatorluğun bütün önemli devlet adamlarının bulunduğu bir kayıkla Peygamber’in bayraktarı E-

Yeni Bir Başlangıç

yüp Sultan'ın kabrini ziyaret etti. Orada kendisine miras kalan gücün simgesi kılıcı kuşandı. Arkasında maiyeti olduğu halde, at üstünde atalarının mezarlarının önünde dua etmeye gitti. Kardeşlerinin mezarlarının başında bir kez daha ağlayarak dua etti.

Görünüşe bakılırsa, Mehmed Paşa, yeni padişahın cülusunun, halk kitlelerinin, abartılı duygularını sergilemelerine meydan veren törenlerle kutlanmasına özen göstermişti. Halkın coşkulu katılımının, geçici olsa bile, daha ciddi sonuçlara gebe olabilecek sürprizlerden kaçınmanın en etkin yolu olduğunu deneyimleri ona öğretmişti. Ayrıca padişahın, verdiği armağanların önemiyle yeniçerileri şaşırtmasına ve en azından belli bir zaman için hoşnut bırakmasına özen göstermişti. Bu, ayaklanmayı daha gerçekleştirmeden bastırmasına ve umumi karışıklık arasında ondan kurtulmayı planlayabileceklerin faaliyetini engellemesine olanak verecekti. Böylece, değerini ve gerçek gücünü göstermesini kolaylaştıracak kaçınılmaz hesaplaşmaları, sonraki bir tarihe ertelemiş oluyordu.

Garip ama, vakanüvisler o günlerin hava koşullarındaki değişikliklerin hemen tümünü kaydetmişlerdi. Anlatılacak şey az değildi hani. Sert, karanlık ve birçokları için, daha güç zamanların ön belirtilelerini taşıyan bir kış yaklaşıyordu. Kuzeyden esen rüzgârlar, yağmuru kar çevrintilerine dönüştürüyor, pamuk gibi koca koca kar taneleri sarayın pencerelerine yapışıyordu. O zaman rüzgâr duruyor ve karlar altındaki, donmuş kenti sanki terk ediyordu. Anında köpeklerin havlamaları, sokaklarda titreşen dilencilerle sakatların iniltileri, soğuktan unutulmuş denizin gürüldemesi arasında duyulmaz oluyordu. Çok geçmeden, güney rüzgârı kenti pençesine alıyor, bu ılık rüzgâr kiremitleri uçuruyor ve evlerin içini denizin koynundan kopmuş gibi ağır ve tuzlu bir yağmurla süpürüyordu. Uzaklarda kalmış bembeyaz bir kışın görüntüsü yok oluyordu. Gizem, denizin çoktandır İstanbul'da duyulmamış iniltisiyle sürüp gidiyordu. Bu sıkıntılar arasında birilerinin iyiniyetlerini unutacağı hissediliyordu.

Bayram arifesinde, daha doğrusu, Müslümanlar'ın en kutsal gecesi Kadir'i izleyen sabah, Divan, gelenek gereği, yüksek konumlu yöneticileri, saray adamlarını, eyalet yöneticilerini, yabancı diplomatları ve İstanbul yeniçeri ocağından çok sayıda yeniçeriyi bir araya topladı. Padişah bu kez demir ızgaralı penceresinden sadrazamının devlet işlerini yönetmesini seyrediyordu. Divan toplantısı sona ermişti. Vezirler padişaha yaklaşırken, ayaklanan askerlerin bağırıışları Kubbealtı'na yansıdı. Bunların önemli bir kısmı saray kapılarının önünde birikmişti. Reislerinin aylıklarını kırpıldığından, terfilerinin gecikmesinden, yeni padişahın cülusu sırasında aylıklarına yapılan zammın hakça olmadığından yakınıyorlardı. Vezirler uluyarak yaklaşan bu kalabalıktan ürkerek dört bir yana kaçıştılar. Ama Sokoloviç yerinden kıpırdamayı düşünmedi. (Şimdiye kadar elde ettiklerini, yıkımla şanı birbirinden ayıran ince çizgiyi izleyerek, ancak o kurtarabilirdi).

Sadrazam, askerlere, 'kardeşim' veya 'savaş arkadaşlarım' diye hitap etti. Haklı isteklerini yerine getirmenin kendisi için bir görev olacağını ifade etti. Ancak padişahın emri, ne olursa olsun yasalar çerçevesinde davranmanın gerektiği merkezindeydi. Basit askerlerin arasında ayaklanmanın çıkmasının sebebi, askerlerin beş akçelik zam yerine sadece üç veya dört akçe almış olmalarından kaynaklanıyordu. Sokoloviç, Fatih Sultan Mehmed'in koyduğu kurala göre, kimsenin yasaları çiğneyemeyeceğini tekrarladı. Askerler bu açıklamadan çok, Mehmed Paşa'nın vaadinden etkilendiler: Aylıklarının kalan kısmı hemen ödenecek, paranın bir kısmını kendine saklayan komutanları Veli Ağa da sıkı bir kovuşturmayla uğrayacaktı.

Bayram sabahı, hafifleyen kuzey rüzgârları, arkalarında soğuktan uyumuş bir kent bırakmıştı. Dev bir kara bulut aşağı çökerek bu kutsal günde ortalığı karanlığa boğuyordu. Aradan çok geçmeden güney rüzgârları kenti kucaklayarak insanlarda kımıldayacak hal bırakmayacaktı. Kötülüğün insanların arasında var olduğu kuşkusuzdu, ama kimse yine de kötülükle tümüyle iç içe olmak istemez. Saray adamlarının Sokoloviç'den intikam almak istemelerinin nedeni, büyük olasılıkla, hâlâ kadirimutlak olan vezirin onları yenîçerilerin öfkesinden kurtarmış olması yüzündendi. Kendisine beklenmedik ve ilginç gözüksükleri için, padişah başlangıçta bu tür entrikalara kulak verdi. O gün Sokoloviç'e içten bağlı olan yiğit savaşçı, yetenekli üslupçu ve hattat, nişancı Feridun Ahmed Bey, padişaha, bütün Osmanlılar'ın tarihini anlatan çok zengin şekilde ciltlenmiş, on bir ciltlik bir armağan sundu. O vakte kadar sağa sola saçılmış durumda olan çok sayıdaki mektubu, kararı ve fermanı korunuğu olduğu sadrazamın yardımıyla arşivlerden toparlamış, güzel yazısıyla baştan yazmış ve III. Murad'a kadarki padişahların sayısı kadar ciltte toplamıştı. Feridun Bey, dev eserinin üç bin sayfasını ince yazısı ve son derece zengin tezhiplerle donatmak için sayısız gün ve gecesini harcamıştı. Sultan Murad armağanı hiçbir ilgi göstermeden soğuk bir tavırla kabul etti. Feridun Bey, her inceliğe son derece duyarlı İstanbul ulemasının karşısında hiçbir ödüle layık görülmedi. Giderek ağırlaşan kötü önseziler artık yalnız Sokoloviç'i ilgilendirmiyordu.

Padişahın yenîçerilere karşı ikinci tavrı, en büyük ihtiyatı gerektiren meseleleri bile affedilmez bir hafiflikle ele aldığını çok geçmeden ortaya koyacaktı. İlkbahar başlarında bir gün padişah kayığıyla Rumlar'a ait bir hanın önünden geçiyordu. Orada bulunan bir grup sarhoş yenîçeri onu fark ettiler. Anında hanın pencerelerinde çok sayıda kafa belirdi, padişahın sağlığına kadehler kalktı. III. Murad gü-rültü sevmiyordu, hele Divan toplantısında onu o kadar korkutan şamata gibisini hiç. Bunun üzerine kamuya açık alanlarda şarabın satışını yasaklayan bir kararı hiç düşünmeden imzaladı. Bu hareket yenîçerilerin sipahilerle ve İstanbul'da pek çok olan meyhanelerin müdavimleriyle birlik olmalarına yol açtı. Kent meydanlarından birinde

Yeni Bir Başlangıç

padişahın kararını uygulamakla görevli muhafızları kışkırttılar, onlara küfürler yağdırdılar ve sille tokat dövdüler. Bağırarak seslendirdikleri hakaretlerinin tek hedefi, alay olsun diye ‘Uzun’ lakabını yakıştırdıkları Sokoloviç değildi, aynı zamanda padişahı da tehdit ediyorlardı. Aradan çok geçmeden kamu düzenini bozdukları ve hele bunu yaparken sarhoş oldukları takdirde askerlerin cezalandırılacakları ilan edildi. Böylece, III. Murad’ın, şarabın satışına ilişkin emri yürürlükten kaldırılmış oldu. Padişah, birinin cezalandırıldığı izlenimi uyandırmak için yeniçeri ağasını görevden aldı. Sokoloviç ise, halkın, olan bitenlerin sorumluluğunu çok kez ona yüklediğini biliyor, bu açıdan bakılınca, bunun basit bir rastlantı olamayacağını fark ediyordu.

Mehmed Paşa yabancılarla sohbetten oldu bitti hoşlanırdı, III. Murad’ın saltanatının ilk günlerinde de aklı sık sık Venedik elçisi Tiepolo’ya takılıyordu. Etrafında olan bitenleri sağduyu ve anlayışla gözleyen bu akıllı ve düşünceli diplomatın şahsında aradığı desteği bulabileceğini düşünüyordu sanki. Kendisi de insanların ağırbaşlı oldukları bir bölgeden gelen sadrazam, tepkileri kestirilemez Türkler’den bu bakımdan farklı olan Venedikliler’e acaba bu nedenle mi yakınlık duyuyordu? Ya da eğer durum farklıysa, kendisine dost muamelesi yapamayacak kadar dürüst olan bu adamın yanında bir tür güvenlik mi duyuyordu? Yanıt ne olursa olsun, Sokoloviç’in, Tiepolo’nun bilgisinden etkilendiği ve bundan da çok, Venedikli’nin deneyimlerini anlatma biçiminden zevk aldığı kesin. Bu yabancıнын sözleri, onları söyleyenin verdiği anlamı taşıyordu. Sokoloviç de onunla sözlerinin entrikaya dönüştürülmesinden korkmadan konuşabiliyordu. Sultan Selim’in zamanında paşanın bir tek sözü ona sınırsız bir güven bahşedilmesine yetiyordu, ama o günler geçmişti artık. Şimdi Sultan III. Murad, sadrazamının tüm önerilerini tasarlanmış bir reddütle karşılıyordu.

Elçi 1574 Ağustosundan itibaren hükümetine, sadrazamın onu sık sık dinsel tartışmalara sürüklediğini ve özenle seçilmiş sözlerle İslam dinini kabul etmesini önerdiğini yazıyordu. Elçinin bunun için Kuran’ı okuyup, içinde, onu gerçeğe götürecek mesajı yakalaması yeterliydi. Mehmed Paşa, elçiyi Müslüman olur olmaz bey yapacaktı. Birkaç ay sonra, 1575 Şubatı’nda sadrazam elçiyi, İslam’ın tek gerçek din, özellikle de inananlarını cennete götüren din olduğuna inandırmaya çalıştı. Bir kere Müslüman olduktan sonra elçi mutlaka Kıbrıs valiliğine atanırdı. Sadrazam bu konuşmanın sonunda çok duygulanmış görünerek kollarını göğse uzattı ve “Seni Türk yapmayı ne kadar isterim!” diye bağırırdı. Aradan çok geçmeden yine aynı konuya döndü. Duygularına hâkim olamayarak, “Seni Müslüman olmuş görmek için neler verirdim,” dedi. Tiepolo, hükümetine yazdığı mektuplarda sadrazamın çabalarından bir kez olsun alaycı bir dille söz etmedi. Sokoloviç’in, Venedik politikasının sırlarını ve dolambaçlarını bu kadar

yakından tanıyan bir diplomatı kendine bağlamak için bu şekilde davranmış olabileceği de aklından geçmedi. Paşanın inancının içtenliğini hiç tereddütsüz kabul ediyordu. Dört yıl önceki elçi Barbaro da, Sokoloviç'in, "Hepsinin en iyisi olan bu dine beni Tanrı çağırdı," sözlerine içten inanmıştı. Bütün gerçeği açıklayan ve imparatorlukların en iyisine hizmet eden tek dinin adamı olduğuna inanan Sokoloviç, Tiepolo gibi üstün yetenekli adamların, dinsel cehaletin karanlığında ve sefaletinde sürüklenmelerine her dini bütün Müslüman gibi fazlasıyla üzülüyordu. Günahlarıyla onu boğan Türk sarayındaki yaşamın, onda, inanılmaya layık, bilge ve tutarlı adamların fikir dünyasında ilerlemek arzusunu pekiştirmiş olması çok mümkün.

Padişah Haremde

Venedikli diplomatların aktardıkları bilgilere bakılırsa, Mehmed Paşa bir padişahı gömer, bir diğerini de tahtına oturturken altmış beş, yetmiş yaşlarındaydı. Marc-Antonio Barbaro, "Paşa, sağlıklı, sağlam bünyeli, tıknaz, aynı zamanda gösterişli yapılı, olağanüstü bir belleğin sahibi bir kişiydi," diyordu. Andrea Badoaro aynı tarihte Sokoloviç'in, 'güçlü bir vücudu, hoş anlamlı bir yüzü olduğunu, sakalının da ona görkemli bir hava verdiğini' kaydediyor ve şöyle devam ediyordu: "Yaşına göre güçlü ve atik olduğundan bütün devlet işleriyle ilgileniyor ve bu bağlamda büyük bir sağgörü gösteriyor, güçlülerin büyük bir hünerle üstesinden geliyor, kararlarında sebatlılık sergiliyor." Constantin Garzoni de, Senatosuna yazdığı yazısında, sadrazamın yaşını gizlediğini doğruluyordu: "Sadrazamın pek uzun olmayan, gür bir sakalı var. Ak tellerini gizlemek için sakalını boyadığı kesin." Mehmed Paşa'yı böyle alaya almakla Garzoni gerçeğe pek de uzak düşmüyordu. Şöyle yazıyordu: "Mehmed Paşa'nın görünüşü soylu ve erkeksi. Ama sinirli mizacına rağmen bunca yıldır yüksek görevinde tutunabilmesini ülkeyi yönetmedeki ustalığına ve becerikliliğine borçlu. Birkaç yıl öncesine kadar herkese karşı itici bir tavrı

vardı. Oysa bugün dinlemede gösterdiği sabır ve otoriteyle söylenmiş sözlerinin tatlılığıyla herkesin gönlünü almayı biliyor.”

Mehmed Paşa, gücünü, sağlığını, tüm işler üzerindeki hâkimiyetini, özenle eğittiği gözlem yeteneğini ve eksiksiz belleğini çok belirlenin olmasına karşın, yalnızca rakiplerini peşinen yıldırmakta kullanmıyordu: Devrin kayıtlarında yer alan günlük davranışlarına ilişkin çok sayıda gözlem, kendine hâkim, sakin ve ağırbaşlı kalmak için gösterdiği çabaları belirtiyor. Onun ulaştığı konumdaki biri, yıldızı sönmeye yüz tutar tutmaz yalnız bir tek şeyden emin olabilirdi: Ona pusu kuran tehlikelerden. Sokoloviç de ortalığın ne kadar bozulduğunun bilincindeydi. Ama geçmiş başarısızlıkları ve kişisel düş kırıklıkları karşısında bir hastalık hastası gibi evhama kapılarak, zayıflıklarını ele veremez, çevresindekileri ondan uzaklaştırabilecek aşırı bir asabiyete ve öfkeliğe yenik düşemezdi. Bu çevreye yeterince bağımlı olması, hayali zaafıların ve fazlaca karamsar bir davranışın arkasına gizlenmesine engeldi. Görünüşünü rolüne uydurmaya gösterdiği bilinçli özen, onu XVI. yüzyılın en büyük adamları arasına katıyor. Kişisel vakarı ve devlet işlerini yönetme biçimi birbirinden bağımsız iki erdemiydi. Ama çevreyle olan gergin ilişkiler, bu ikisinin birbirine sürekli katkıda bulunmasını gerektiriyordu. Sokoloviç ancak perde indikten sonra kendi kendisi olabiliyordu. O zaman bile dıştaki olayların ve ilişkilerin özüne ulaşmaya ve davranışını mümkün olan en iyi karara uydurmaya çalışıyordu.

Türkler başlangıçta sade ve dolambaçsız insanlardı. Ama yüzyıllardır Levanten etkisinde kalmış olan bu bölgeye yerleşince, çift kişilikli olmak yolunu tutmuşlardı. Tavırlarında yüzeysel duyarlılıklar belirmiş, sinirli ve evhamlı olmuşlar, ayrıntılar karakterlerinin özüne üstün gelmişti. Çok kez, aksini düşünmelerine karşın, kendi üzerlerindeki hâkimiyetlerini kaybediyorlar; bu bölünmüşlük genellikle kişiliklerinin de bölünmesiyle sonuçlanıyordu. Ancak, ortaya çıkan bölümler arasında hiçbir mantıksal bağlantı kalmıyordu. İşgal ettiği konumu fazlasıyla önemseyen Sokoloviç, aksine herkesin karşısında sert ve kararlı görünüşünü korumaya çalışıyordu. Gerçekte belki de kökenine borçlu olduğu iç düzenini koruma çabasındaydı. Özellikle Ortadoğu ve çevresinde belirgin olan insanlardaki zihin bulanıklığını günbegün sabit bakışıyla gözlüyor, hemen arkasından düşünceli ve sorumlu özüne dönüyor, bu yanında kendi güvenliği kadar, imparatorluğun düzeninin de en sağlam temelini görüyordu. Yıllar ne de olsa üzerinde izlerini bırakıyor, katmerli bir deneyime bedensel yorgunluk ekleniyordu. Sadrazam, kendi kendisine hâkim insanın, vücudunda ve kafasında kalan güçten son imajını biçimlendirmede yararlandığı döneme ulaşmıştı. III. Murad'ın sendeler adımlarla tahta çıktığı gecedan beri Osmanlı tarihinin önceki gidişinin ve ilgililerin tahmin edilmesine olanak vermediği olaylar kızışmaya başlıyordu. Daha önce de hadımağaların gizemli etkisini yaşayan kadınlar, sarayı

entrikalarıyla zehirlemişler, insan yazgılarını, insanları veya politik olaylarını bir anlık kaprislerine kurban etmişlerdi. Padişahlara gelince onlar, vakitlerinin büyük bir kısmını seferlerde geçiriyor, ordularını imparatorluğun bir ucundan öbür ucuna götürüyorlardı. İstanbul'a döndükten sonra devlet işlerine katkıları önemli ya da en azından elle tutulur gibiydi. Eşlerinin ve harem kölelerinin arasından seçilmiş gözdelelerinin sınırlı sayısı içgüdülerinde bir dengenin var olduğunu gösterir. İçlerinden bazıları zaten tek bir kadına sadık kalmıştı. Örneğin, Sultan Süleyman, ta uzaklardaki savaş meydanlarından Hürrem'e arzu ve sevgi yansıtan mektuplar veya şiirler yolluyordu. Bu dengeyi ilk bozan, devlet işleriyle uğraşmaya hiç hevesli olmayan II. Selim olmuş, Sokoloviç yeni padişahın davranışlarını incelerken bunu fark etmekten geri kalmamıştı. Kendisi bundan kısmen sorumluydu: İmparatorluğun dizginlerini eline alınca, padişahı, sarayda hükümdarlık konumunu zevk ve eğlence düşkünlüğüyle özdeşleştirmekte serbest bırakmıştı. II. Selim içkiyi, şiiri ve erkek gözdeleleri kadınlara tercih ediyordu; III. Murad ise durgun yapıydı. Sokoloviç'in yetenekli ellerinde olan devlet işlerine sırtını çevirip sarayda hayatını yaşamaya başladı. Dolayısıyla, imparatorluğun kaderi yeni padişahın cinsel sorunlarıyla, bunları çözümlemekle görevli çok sayıda kadına bağlı olmaya başladı. III. Murad önceleri yalnız bir tek kadından zevk alıyordu, bu huyu öbürlerinin onu kışkırtmalarına yol açtı. Böylece Murad göz açıp kapayana kadar bir cinsel dengesizlik örneğine dönüştü. Haremdeki kadınlar giderek kalabalıklaştılar; bundan sonra da vezirlerin kaderini ve imparatorluğun yönetim biçimini tayin eden, yatak odalarındaki entrikalar oldu. Türkiye'de bu durum böylece sürüp gidecek, ünlü fatihlerin varisinin cinsiyet organlarındaki ve sinir fonksiyonlarındaki beklenmedik değişiklik, dahası, dengesini yitirmiş bir irade, pek çok torununun davranışlarını, hatta görünüşünü belirleyecekti.

Sadrazam haremde bütün olan bitenleri gözleyebilecek durumdaydı. Kendi çektiği sıkıntılar devlet adamına, kadınlardan gelen bütün dertlerin, evinin eşiğini geçer geçmez bir vakar maskesinin arkasına itilmesi gerektiğini öğretmişti. Mehmed Paşa, 1562'de, o tarihte şehzade olan II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'la evlendirilmişti. Yaşı karısınınkinin iki katı olduğundan bu evlilik paşaya dert oldu. İsmihan Sultan devlet işlerine küstahça karıştıktan başka, kocasına giderek alevlenen bir aşkla bağlanmıştı. Hem de Mehmed Paşa'nın erkeklik gücünün zayıflamaya başladığı ve adamcağız aşkın sarhoşluğu yerine, içsel bir denge, tefekkür ve adeta bir din adamına yaraşır bir ağırbaşlılık aradığı bir dönemde... Bazı söylenenlere bakılırsa, Sokoloviç bu durumun pekâlâ üstesinden gelmeyi başarmış 'genç ve oldukça güzel karısının yanında' gençleşmiş gözükmeye başlamıştı. Avrupalı gezginler, paşanın görünüşünün uzun yaşayacağını delili olduğunu söylüyorlardı. Ancak içlerinden biri, böyle bir eşle mutlaka

Yeni Bir Başlangıç

daha az yaşayacağını eklemekten geri kalmamıştı. İsmihan Sultan'la arasındaki yaş farkına giderek daha zor katlanan paşa, hayatının son yıllarında çocuksuz kalmanın acısını yaşamıştı. Venedik Büyükelçisi Barbaro 1573'te, "Her yıl bir oğlu dünyaya geliyor, fakat hepsi ölüyor-du," diye kaydediyordu. Üzüntü içindeki Mehmed Paşa, ölmüş oğullarının anısına hayır işleri yapıyor, eserler ortaya koyuyordu. Bir yandan da başkalarının işlerine karışmaktan giderek daha büyük zevk alan ve talepleri günbegün artan İsmihan'ı şaşkınlıkla izliyordu. Genç sultan sık sık imparator haremine gidiyor, kardeşi III. Murad'ın cinsel isteklerinin doyurulmasına dikkat ediyor, böylelikle de saray entrikalarının dizginlerini elinde tutuyordu. İsmihan Sultan hakkında, "Erkeksiz olamıyor," deniliyor, ama bu yüzden kınanmıyordu.

Avrupalı elçilerin İstanbul'da, Manisa'dan gelişinden önceki Şehzade Murad hakkında öğrendikleri, 'İslam yasalarına çok saygılı ve en büyük zevki okumak ve silah kullanmak olan' genç bir adamı betimliyordu. Onun hakkında 'serbest fikirli, kültürlü ve kusursuz davranışlı' da deniliyordu. Venedik elçisi 1571'de Şehzade Murad'ın son derece ince ruhlu, kültürlü ve dindar bir genç adam olduğunu yazıyordu. Söylediğine göre, 'herkes, hatta babası Sultan Selim bile, Osmanlı hanedanının geleneklerine ters düşmek pahasına, onu seviyordu.' Aynı zamanda, ona bir oğul veren Safiye adındaki çok genç bir cariyeye dışında hiçbir kadınla uzun süre ilgilenmediği anlatılıyordu. Bununla birlikte, gelecekteki efendisini inceleyen ve saraydaki söylentilere kulak veren Sokoloviç, çok tehlikeli entrikacıların, saray dalkavuklarının, danışmanların ve benzeri kişilerin Murad'ın etrafında kümелendiklerini fark ediyordu.

Dikkatli bir yönetici olan sadrazam, yeni padişahın kaypak ve kuşku verici çevresini göz ucuyla gözlemekteydi. Haremden kendisine ulaşan söylentilere somurtarak omuz silmek suretiyle tepki gösteriyordu. Bütün bunların şimdilik egemenliğini tehdit etmediği kanısındaydı. İşte bu, trajik yanlışı oldu. Okumaya ve dinsel mesajların mealini araştırmaya meraklı Sultan Murad, tarihte yer etmiş Türkler arasında, göz açıp kapayana kadar (en azından görünürde) değişen tek kişi değildir. Daha birçoklarının, kitaplarını bırakarak savaşa gittikleri, nice başkalarından daha cesur ve gaddar davrandıkları, her geçtikleri yere dehşeti, ölümü ve ateşi götürdükleri, genç erkek çocukları şehvet düşkünlüklerine feda ettikleri, arkasından da kitaplarının arasındaki huzurlu yaşamlarına döndükleri görülmüştü. Fakat III. Murad ikinci kişiliğini sırf kendi başına keşfetmemişti. Bu değişikliğin biçimini belirleyen annesi Nurbanu olmuştu. Baffo ailesinden olan bu kurnaz Venedikli, tutsak alınarak Barbaros Hayreddin tarafından Korfu'dan getirilmiş ve aynen bir ziynet gibi Şehzade Selim'e sunulmuştu. Nurbanu kısa zamanda haremden kadirimutlak kesildi. Köleler arasında ilk önce o tahtın varisini dünyaya getirmişti. Yine de padişahın davranışı çok kez sadrazamın anında bertaraf ettiği kaygılara yol

açtığından Nurbanu, Selim'in ölümüne kadar kısmen gölgede kalmak durumundaydı. III. Murad'ın tahta çıkması kadınefendi için ne zamandır gözlediği andı, tüm geleceğini bu ana bağlamıştı ve ondan yararlanmak zorundaydı. Gencecik yaşında saraya getirilen kız, zenginliğe, aşka ve çocuklara kavuşmuş, ancak bunların hiçbirisi gerçek anlamda ona ait olmamıştı. Yıllar boyunca korkuyla bencilliği kişiliğinin derinlerinde yaşatmış, onlar da kendisi gibi, gerçekten ona ait olan ve kendini ifade etmesine olanak verecek bir şey ortaya çıkana kadar beklemişlerdi. Murad'ın bir tek Safiye'ye bağlılığının doğal bir kusurdan ileri gelmesi, oğluna daha çok yaklaşmasına olanak vermişti. İşinin güç olduğunun, oğluna ancak onu farklı bir erkeğe dönüştürmekle sahip olacağının bilincindeydi. Safiye'den başka bir kadın, Murad'ın odasından ısılsı ısılsı bir yüzle her çıktığında gözdenin oğlunun üzerindeki etkisi biraz daha zayıflayacak, padişah bundan böyle dünyanın bütün kadınlarına ait olacak ve ancak ihtiyar Nurbanu onunla ilgilenebilecekti. Kölelerden duydukları, valide sultan için cesaret vericiydi. Büyülenen padişahın ona zevki tanıtan bu kadına duyduğu istek hiç eksilmiyordu. Sonuçta, Safiye'nin, Murad'ın aşkını elde etmek için fazladan bir çaba harcamasına gerek yoktu.

Valide sultanın, Safiye'yi cadılıkla suçladığını, oğlunu büyüyle kendine tutsak ettiğini söylediğini duyan harem ve İstanbul hamamlarının kadınları, bunun ne demek olduğunu hemen anladılar. Yeni padişaha zevk vermeleri için harem odalarından en genç, en güzel köleleri çıkarmakla yetinmeyerek, yüksek konumlu memurların saygıdeğer eşlerini de padişaha hizmet etmeye davet ettiler. Dullar da saraya girmekte gecikmediler: Deneyimleriyle bir ölüyü bile diriltebilecekleri biliniyordu. Padişah için aşk iksirleri hazırlandı. Başka uyuşturucular esrarın yerini aldı. Murad, yağlı suratlı tacirlerin aşk iksiri diye sattıkları gergedan ödü içti. Harem dip köşelerinde saklı gezgin şarlatanlar, neyleriyle büyüleyici sesler çıkarıyorlardı. Başlangıçta bütün bunlar padişahı sadece eğlendiriyordu. Utanmaksızın iktidarsızlığını açıklıyor, sonra, erkekliğinin doruğunu yaşamak için Safiye'nin yanına dönüyordu. O tarihlerde bazı olguların farkına varmış olmalı. Kötü yanı merakını kamçılayınca, eskiden körü körüne yaptıklarını daha iyi tanımak istedi. Çevresindekileri aşağılamak isteyen Murad'ın, annesinin ona zorla tedarik ettiği kadınları kasıtlı olarak kullandığı bir zaman geldi. Bir gün Sokoloviç'in sarayının bahçesinde, kızkardeşi İsmihan'a, saz çalan iki küçük kölenin çok hoşuna gittiğini açıkladı. Murad'ın sorununa kafasını takan İsmihan, asık suratlı kocasının ona söylediklerinin tersini yapmaya her zaman hazırды. İki köleyi hemen sarayın haremine yolladı. Ancak padişahın sırf gelgeç bir isteğe kapıldığı ortaya çıkmakta gecikmedi. Bu kez de amacına ulaşamaması üzerine anne Nurbanu köle kızları hadımlara teslim etti. Sadece erbezlerinden yoksun edilmiş hadımlar, kızcağızları yorgun düşene kadar dilediklerince kullanabilirlerdi. Cezayı öğ-

renen padişah birden değişti ve belki de sonsuza dek başka bir adam oldu. Hadımların, cezalandırılan iki kıza neler yaptırdıklarının düşüncesi onda bu aşamayı gerçekleştirmiş olmalı. Venedikli bir vakanüvise bakılırsa, Murad, önce kızlardan Macar kökenli ve dansöz olanını seçti; kız, güzelden çok, canlı ve zekiydi. Alman vakanüvisi Stefan Gerlach, İstanbul'da o kızıdan söz edildiğini duymuştu. Önce onun Bosna'dan, daha sonra Moldavya'dan geldiğini yazdı ki, her ikisi de yanlıştı. Güçlü Safiye'yi padişahın yatağından uzaklaştırmasıyla ünlenen bu köle, ne çare ki kısa zamanda unutulup gidecekti. Bu nedenle de ismine hiçbir yerde rastlanmıyor. Murad'ın bu genç kadının koynundaki başarısı, çılgın bir şehvet düşkününe dönüşmesine yol açtı. Haremine girip çıkan kadınlar sayılamayacak kadar çoktu. Sagredo'ya bakılırsa, padişah her gece iki veya üç kadın değiştiriyordu. Türk vakanüvisi Peçevi de, İstanbul pazarındaki kölelerin fiyatının kısa zamanda iki yüzden üç veya dört bin altına fırladığını kaydediyor. Köleler yetmeyince padişah bu kez de dullarla ilgilenmeye başladı. Ahmed Refik, çok geçmeden padişahın çevresinde, 'evlat edindiği kırkı aşkın kadın' ve 'beş yüzü aşkın köle' toplandığını yazıyor. Haremin bekçisi olan hünerli eski fahişe Canfeza'nın görevi, efendisine kadınlar bulmak ve birden nüfusu gereğinden fazla artan haremi yönetmekti. (Kendisi de zaman zaman padişahın koynuna giriyordu.) Böylece o da Nurbanu ve 'süs düşkünü İsmihan'la birlikte devlet işlerine burnunu sokmaya girişti.

Sadrazam önceleri, karısında gözlediği değişiklikler sayesinde sarayda olan bitenleri izleyebiliyordu. Kardeşine yardım etmek için çırpınan İsmihan sağa sola koşuyor, giderek daha sık olarak laf arasında iyi ve kötü vezirlerin ve vezir olmak için sırada bekleyenlerin sözünü ediyordu. Haremde gününü gün eden padişah, en azından saltanatının başlarında sırf Sokoloviç'e güçlük çıkartmak için padişah kişiliğiyle ortaya çıkıyordu. Sadrazam bu kadarına belki fazla üzerinde durmadan katlanırdı, ne çare ki padişahın hayatında kadınların daha fazla ağırlık kazanması ve haremde tezgâhlanan entrikalar, yönettiği işlere karışılması için çoklukla bahane oluşturuyordu. Sokoloviç gerçi görevleriyle ilgili olmayan şeyleri görmezlikten gelmeden yanaydı ama, III. Murad'ın sefahat hayatının, babasının içki alemlerinden çok farklı bir anlamının olduğunu da farkındaydı. II. Selim'in içkinin etkisiyle uyuşmasına, kayıtsız ve kalender olmasına, hatta bazen sadrazama karşı biraz şaşkın bir teveccüh gösterisinde bulunmasına karşılık, sefahat oğlunu sapkınlaştırıyor, hainleştiriyor ve kadirimutlak kişiliğinin tüm azametiyle yalnızca haremde onu destekleyenleri dinliyordu. Sadrazam, düşmanlarını tanıyor ve onları gözünün önünden hiç ayırmıyordu. Ama onlar, Sokoloviç, haremi dalgalandıran entrikaları ve marifetleri ciddiye almaya daha karar vermeden hızla toparlandılar ve değişiklikten yararlanarak, padişahın en yakın çevresiyle ittifak kurdular.

Edebiyatçılar, Cüceler ve Çıkarcılar

İmparatorluk, eskiden olduğu gibi aynı dinamizmle çalışan Mehmed Paşa'nın elinde kaldı. Daha doğrusu, kendisi iç işlerinin dizginlerini ellerinin arasında, düşmanlarını da uzağında tuttuğu kanı-sındaydı. Elçiler, dış görünümünün kolayca yaşını gizlemesine olanak verdiğini hükümetlerine bildiriyorlardı. Bununla birlikte, III. Murad'ın cülusundan beri sadrazamı izlemiş olan çağdaşlarının yazılarında, şaşılacak bir dinamizm sergileyen bu adamın önünde içi gölgelerle dolu bir tür koruyucu hendek açıldığı fark ediliyordu. Kendisine yaklaşıldığında, sadrazamın etrafında sanki geçilmesini olanaksızlaştıran ağır ve dingin bir sükunet çöküyor ve o, güven içinde sessizliğine kapanıyordu. Vakanüvisler, padişahın çevresinde olayları yaratanları betimleyişlerinde Mehmed Paşa'nın onlara farklı bakmaya başladığını dikkatlerinden kaçırmıyorlardı. Padişahın kendi bile farklı bir çehreyle sahnede belirliyordu. Sırtı daha kamburlaşmış, teni daha sarı, sanki küçülmüş gibi, kolları daha uzun, kırışıkları daha derin, omuzları küstahlığı kadar kararsızlığını da ele verir gibi sinsice çöküktü. Sadrazam da herhalde görünüşüyle haremden sızan sesleri birleştirirerek efendisini böyle görüyordu.

Mehmed Paşa henüz baba ocağındayken Türkler hakkında söylediklerini duyduğu tüm kötülükler ve yüz kızartıcı şeylerle, çocuk denemek yaşta saraya getirileli beri her gün karşılaşıyordu. Ama zaman içinde alışkanlık, etrafını çevreleyen şeylerin görünüşü kadar anlamını da değiştirmişti. Bir çevrede olağandışı olan şeyler bir başka çevrede fazlaca sıklaşırsa, insanlar zamanla onları yeni bir anlayışla gözlemler, karmaşıklıklarında yeni bir kapsam keşfeder; Sokoloviç'in Osmanlı sarayını dolduran insanlarla uyum sağlamasının çeşitli nedenleri vardı. Bir kere çok genç yaşta oraya getirilmiş, bu sarayın görkemi gözlerini kamaştırmış, dahası, bu yabancı dünyada beklenmedik acımasızlıkların yanı sıra nice yüce gönüllü adamlar da bulmuştu. Bununla birlikte, tüm çabalarına karşın, Türkler'e bir Türk'ün gözüyle bakmayı hiçbir zaman başaramadı (ama bu, kendini onlardan daha iyi bir Türk olarak görmesine engel değildi). Şu da var ki, ait olduğu imparatorluk, yalnız Türkler'in değil, kendisinin de öz malıydı: Gelişinin ilk gününden beri sarayın en ücra odalarında ve her ne tarafa gitse kendini hemşerileri ve akrabalarıyla çevrili buluyordu. Vezirlerin olduğu kadar uşakların arasında da onun gibi konuşan, hisseden insanlar vardı; doğduğu ülkeden sıkça gelen haberler

Yeni Bir Başlangıç

de geçmişini unutmasını önlüyordu. Sultan Selim'in ölümüyle bunu izleyen olaylar, oldukça uzun bir sükunet dönemini beklenmedik bir sarsıntıyla noktalamış, Sokoloviç de, geçen yılların ağırlığına ek olarak, kendini, yarım yüzyıldır benimsediği bir çevrenin dışında bulmuştu. Tavırlarında herhangi bir değişiklik olmamasına çaba gösteriyordu ama, etrafındaki insanlara ve olaylara yönelttiği bakış farklı ve acıydı; ve onu giderek kendi içine kapanmaya zorluyordu.

Hükümdarına ruhen ve bedenen bağlı olan sadrazam, sürünen, sonra başını doğrultan ve şeytanın somutlaşmış bir hali gibi, delice geçit resmi yapan bir yaratığa dikmişti bakışlarını. Daha bahçıvan-ken Şeyh Şuca, Şehzade Murad'a günün birinde tahta çıkacağını müjdelemiş, Manisa'dayken de, şehzadenin rüyalarının yorumcusu olmuştu. Şehzadenin haremının kâhyası Raziye'nin suç ortağı olan bu şarlatan, bu sayede elde ettiği bilgi kırıntılarını ustaca kullanıyor, havayı bulandırmak için türlü tuzaklardan yararlanıyordu. Aslında, uysal avının iradesine egemen olup davranışlarını yönlendirmek için, şeyhin, gizli bilgilerde ve dinsel riyanın ustaca benimsediği hazır formüllerde uzman olmaya hiç ihtiyacı yoktu. Şuca, Murad için, 'dünyanın ruhani merkezi' oldu, şehzade padişah olunca, onu da beraberinde İstanbul'a götürdü ve kendisi adına Allah'a dua etmesi için duacılığa atadı. Şeyh öylesine kurnaz ve yeteneklerinin bilincindeydi ki, padişahın ona ihsan edebileceği tüm görevleri peşinen reddetti ve hayatını tamamen paraya ve zevklere adadı. Ağgözlü ve zevk düşkünü adam, bununla birlikte sefahat hayatını kendi saptadığı sınırlar içinde tutuyordu, buna karşılık da dünyasal bir şandan vazgeçmişti. Kehanetleri için aldığı paralarla (ki burada çok büyük paralar söz konusuydu. Kaderlerini öğrenmek için çırpınan insanlar sarayına akın ediyorlardı) şeyh, bağlar, bahçeler, hanlar, dükkânlar, gemiler için demirleme yerleri, batakhaneler satın alıyordu. Padişahın yanından ayrılırken beraberinde daima bir armağan, en azından altınla dolu bir kese götürüyordu. Sonunda kendine bir saray ve bir harem kurmak için çok sayıda köle armağan ettirdi. Sefahat hayatına annesi tarafından itilen Murad'ın aksine, Manisa'nın eski bahçıvanı, bu konuda efendisini taklit etmeyi aklına koymuştu. Sonunda İstanbul'un başlıca sapkını oldu. Bahçelerinden aylar boyu sefahat alemlerine eşlik eden çalgı sesleri dışarıya taşıyor, Şuca buralara kadınlar kadar genç erkek çocukları da düşürüyordu. Bahçıvan, aşk oyunlarının her çeşidini uyguluyordu, kendini bu konuda eğitmişti. Eski uğraşları onda belki de bilinçsiz olarak bir tek iz bırakmıştı: Marifetlerine daima bahçeleri mekân olarak seçiyordu. Bu da hiciv edebiyatında sokak müteşairi olarak geçmesi sonucunu vermiştir.

Sadrazam, bir yandan 'padişahın duacısı'nı frenlemeye çalışırken, Türkler'de kökleşmiş bazı ahlaksızlık eğilimlerinin, aniden büyüyen boyutlarıyla yıkıcı bir gücün ögesi olduklarının farkına varıyordu. Bunlar, imparatorluğun daha sonraki dönemlerinde daha da belirginleşecekti. III. Murad, kişiliğinin yıkımıyla çevresinin de bozulmasına neden olacak ardışık ikinci padişahı. Ahlaksızlık ve sapıklık bir pa-

dişaktan ötekine geçerek Osmanlı sisteminin köklerini giderek daha fazla kemirecekti. Yeni padişah kadınların arasında mayışıp kalmakla Türkiye’de gizli olarak hep var olan ve Sokoloviç’e göre belirgin bir kusur oluşturan yozlaşmanın ilk önemli kanıtı olmaktadır. Bunu yazan, tarihsel bir olaya yol açtığını biliyordu. Olayı kaydeden vakanüvis her şeyi karşı taraftan gözlüyordu ama, hiçbir şeyi farklı biçimde yorumlamadı. Sadrazam, padişahı kimin ‘baştan çıkardığını’ öğrenince işin tüm kapsamını kavradı.

Şemsi Ahmed Paşa, şair olarak Sultan Süleyman’ın özel korumasından yararlanmıştı. Oysa dizeleri, bilgelik ya da soylu duygular yansıtmak yerine sadece ağdalı ve dalkavukçaydı. Paşa, gerçek yaratıcılık için zorunlu yalnızlığa meraklı değildi, padişahın çevresindeki yerini ise hoş tavırlarına ve eğlendirme yeteneğine borçluydu. Çevresindeki bütün şairlerin, vakanüvislerin ve kutsal geleneklerin yorumcularını asalak olarak nitelemek için pek çok nedeni bulunan padişah, Ahmed Paşa’nın görünürde tuhaf olan yaşantısının, hayattan hoşnut olmamış bir adamı ele verdiğini görmekten acizdi. II. Selim bu adama çok lütufta bulunmasına karşın, ona kabaca davranıyordu. Köpekleri, parsları ve şahinleri seven Şemsi Ahmed’i çok kez beraberinde ava götürüyor, fakat şiddet içeren zevklere olan eğilimi, yanbaşında kibirli bir şair ve KızılAhmedoğulları’nın (İsfendiyaroğulları’nın) daha da kibirli bir torununun bulunduğunu ona bazen unutturuyordu. Selçuklu devletinin dağılmasından sonra Anadolu’nun bir bölümünde saltanat süren bu sülale, Halife Osman’ın ordu komutanı Halid Bin Velid’in soyundan geldiğini iddia ediyordu. III. Murad’ın tahta çıkışı, ihtiyarlamakta olan Şemsi Ahmed Paşa için kökenine ilişkin efsaneyi doğrulamak ve Anadolu’ya hâkim olmak mücadelesinde atalarının devletini yok eden sülaleden öç almak için bahane oluşturdu. Şemsi Ahmed, padişahın sefahat düşkünlüğünün tabiatı ve boyutlarının, böyle bir adam aracılığıyla imparatorluğun kokuşmasına zemin hazırlamasına kolayca imkân vereceğini hesaplıyordu.

Bu gerçekten de Kastamonu’nun efendilerinin son torununun bir isyanı mıydı? Ataları Osmanlılar’a meydan okumuş olan bu adam, aynı Osmanlılar’ın şimdi onu basit bir av arkadaşı gibi yanlarında götürdüklerini nasıl unutabilirdi? Ya da daima padişahın hoşuna gidecek şeyleri söylemekle yükümlü çanak yalayıcı şairin ardında, kibirini eski giysiler ya da işe yaramaz silahlar gibi içinde yaşatan aşağılanmış bir soylu mu gizliydi? Eldeki kaynaklar yetersiz olduğu için bunlar, yanıtlanması zor olan sorulardı, esasen bu kaynaklar daha da zengin olsalardı bile görünüşe bakılırsa yanıtsız kalacaklardı. Şemsi Ahmed Paşa, doğasının bu ikiliğinin belki bilincinde de değildi. Padişaha fazladan bir bozukluk esinledikten sonra, yozlaşmış düşmanının yanında ve hizmetinde kendisine daha önemli bir görevin verilmesini beklemekle yetindi.

Vakanüvis bir yerde şu olayı anlatır: “Şemsi Ahmed Paşa bir gün padişahın sarayından neşe içinde döndü ve kâtibine, ‘Kızıl Ahmed’in ocağını söndüren Osmanlılar’dan bugün en sonunda intikamımı al-

dım. Onlar bizim hanedanı mahvettiler, ben de onlarınkinin düşüşünü hazırladım,' dedi. Şaşırان eski kâtip, 'Nasıl yani?' diye sorunca, Paşa, 'Padişahı para kabul etmeye razı etmeyi başardım,' diye yanıt verdi. 'Yem önemliydi: Kırk bin altın az şey değildir... Yola çıktığı zaman padişahı bu kokuşma yayılacak, imparatorlukları da uzun zaman dayanamayacaktır.' O zaman ben alay yollu olarak paşaya, 'Siz li Veliüddin'e layık bir torunsunuz,' dedim. 'Halife Osman zamanında rakibinden önce halifenin yanına girebilmek için birisi iki altın rüşvet vermiş, böylece, İslam devletine yozlaşmayı ilk kez sokan olmuştu.' Bu sözlerimin Şemsi Ahmed Paşa'nın hoşuna gitmediğini hemen anladım. raya bir sessizlik girdikten sonra, başını sallayarak, sadece, 'Sen fazla şey biliyorsun, Ali!' dedi."

Padişahın vakanüvisinin sözleri, en başta gizli anlamları açısından Şemsi Ahmed Paşa'nın hoşuna gitmemişti. Paşa'nın, padişahın çevresindeki adamların içindeki en kokuşmuşlarından biri olduğu herkesçe biliniyordu. III. Murad camiye giderken halkın ona yönelttiği istemlerin bedelini Şemsi Ahmed peşinen toplar, bu parayı biri kendine, biri de padişaha olmak üzere ikiye bölerdi. Vakanüvisin anlattığına göre, padişah camiye ya da dolaşmaya çıktığı zaman Şemsi Ahmed Paşa benzeri şekilde bir ilâ iki bin istek veya şikâyet alıyordu. Bu rüşvet avcısı çok geçmeden padişahını kendi el yazısıyla yazılmış belgeler dağıtmaya razı etti, oysa hükümet bu tür belgeleri ancak çok olağanüstü durumlarda vermek âdetindeydi. Derken III. Murad, en önemli görevleri Şemsi Ahmed Paşa'nın önerileri uyarınca dağıtmaya, o vakte kadar âdet olduğu üzere sadrazamın önerilerini beklememeye başladı. Bu yasallaşan uygulamayla dalkavuklara ve yağcılara daha da geniş yozlaşma alanları açmış ve bu kimselerin, sadrazamın yetki alanlarına daha fazla el atmalarına neden olmuş oluyordu. Merkezi ve eyalet yönetimlerinde böylece başlayan değişiklikler, Sokoloviç'in dostlarını birer birer uzaklaştırmaya ve sadrazamı, gelecekteki başarılarını onun mahvına bağlayanların kısıkcı içine almaya koyulmuştu.

Sadrazam, Şemsi Ahmed Paşa'nın şahsında, Türkler'in sarayında sayıca pek bol olan dalaverecilerden birini tanımıştı. Bunların acıklı sonları hemen daima, entrikaları kendiliğinden çözüldüğü ve zehirleri, buna alışık olan bir toplumda etkisiz kaldığı zaman aniden geliverirdi. Şemsi Ahmed Paşa belki geldiği soy gereği, istese bile başka yerde daha iyi bir gelecek aramaya gidemeyecek kadar saraya bağlıydı. Sokoloviç bu nedenle gözlemlerinde ve alınacak önlemleri arayışında, Şemsi Ahmed Paşa'nın 'bozuk muhayyilesiyle isteklerinin' yönetime kattığı ve imparatorluğun işlerine doğrudan müdahale edebilen görevlilerin üzerinde duruyordu. Ama çok geçmeden yeni bir gerçeğin bilincine vardı. rtık yetkileriyle insanları mat edemiyor, bunlar ona direniyorlar, inat ediyorlar, hatta meydan okuyorlar, giderek daha az korktuklarını belli ediyorlar, bazı hayvanlar gibi kendilerine değil değilmez renk değiştiririp koku salıyorlar, üstünlüklerini ve kendilerindeki değişikliği ele veren bir davranış sergiliyorlardı. Bu

isyanın aktörleri arasında kendisine layık bir rakibin bulunmayışı sadrazam için ayrıca bir şaşkınlık nedeniydi. Bununla birlikte suyun yüzeyindeki ortak merkezli daireler, derinlerden yükselen bir güç tarafından harekete geçirilerek genişledikçe genişliyordu.

Vakanüvisin anlattığına bakılırsa, şehzadenin maiyetinde başkente koşarken defterdar Kara Üveys büyük Sokoloviç'in korkusuyla titriyordu. Ama bu korku, gelecekteki padişahın kafasını yol boyunca kendisini bekleyen sadrazamla ilgili iftiralarla doldurmasını önlemedi. Bu adam önceleri Anadolu'nun küçük bir kentinde kimsenin tanımadığı bir kadiyken, bir av partisi sırasında yağcılık yaparak Murad'ın dikkatini çekmiş, böylece onun hizmetine girmek şansını yakalamıştı. Sokoloviç başlangıçta Üveys'in şahsında yontulmamış, kültürsüz ve bir kusur yapar yapmaz kendini ele verecek kadar ahmak bir Türk görmüştü. Ne çare ki Üveys, İstanbul'daki ilk marifetlerinin kötü sonuç vermediğini görünce, kendinde yabana atılamayacak hilebazcılık yetenekleri keşfetmişti. Böylece Şemsi Ahmed Paşa'yla anlaştı, çok geçmeden de paşa, Üveys'in tüm hareketlerini yönlendirir olunca, defterdar burada yeteneklerinin doğrulanmasını gördü. Çok geçmeden kendini beğenmişliği zeka yerine geçmeye başlamıştı. Şehzadenin eski hazinedarı olması sıfatıyla imparatorluğun üçüncü defterdarlığına getirilen Üveys, akıl almaz hırsızlık ve sahtekârlık girişimlerine kalkışarak sadrazamın ağına düşmekte ve bu kişi tarafından padişahın adaletine teslim edilmekte gecikmedi. Gelgelelim, III. Murad, Şemsi Ahmed Paşa'nın açıklamalarını kabul ettiği yetmezmiş gibi, Üveys'i (Sokoloviç'in çok güvendiği Lalezar Efendi yerine) imparatorluğun baş defterdarlığına terfi ettirdi.

Başında Lala Sadeddin'in bulunduğu Sokoloviç'in düşmanları bu kez kazasker Kadızade Şemseddin Ahmed Efendi'nin yararsız gösteriş düşkünlüğüne büyük önem vermeye başladılar. Bu zat, ünvanını ve şahsını daha fazla değerlendirmek için dinsel törenlerin, imparatorluk divanının ve başkent içindeki geçit resimlerinin kurallarını değiştirmeye girişmişti. Padişahın önünde Sokoloviç'i sürekli olarak imparatorluğu yakın akrabalarının nüfuzuna tabi kılmakla suçlayan Ahmed Efendi'nin sözleri, o vakte kadar İstanbul'un edebi çevrelerinde tanınan kimselerin görünürde saçma hareketleri, gösterileri ve girişimleriyle somutlaştı. Bunların arasında padişahın eğitimci, aynı zamanda da vakanüvis olup zamanının en kültürlü yazarlarından biri olarak tanınan Sadeddin ve İslam yazılarının bilgin bir yorumcusu olarak bilinen Ahmed Efendi de vardı. Kadızade Ahmed Efendi sonunda şeyhülislamlığa terfi ettirilerek, padişah tarafından alınan en önemli kararları hukuksal açıdan inceleyen ve İslam yasasının yorumcusu sıfatıyla onaylayan bu çok yüksek konuma getirildi.

Sayıca artan düşmanlarla çevrili olan ve onlara karşı mücadelesinde çok kez yenik düşen Mehmed Paşa, bütün bunların Türkiye'yi kavrayan genel yozlaşmayla yakından ilişkili olduğunu hissediyordu. Bu karışıklığın bir nedeninin de, uzun zamandan beri iktidarda oluşu, en iyisi de olsa, çok uzun zaman sürdüğünde bir şeyin insanda bunu

değiştirmeye gereksinme duyurması olduğunu fark ediyordu. Politika alanında yıpranmışlık en büyük kusurlardan biridir. Mehmed Paşa yine de, tüm kösteklenmelerine karşın en azından görünürde boyun eğmemeyi sürdürüyordu. Karşılaştığı güçlüklerle göğüs germekle bir zamanların değerlerinin ve düzeninin bir gün yine gündeme geleceğine, o günün ise, başarılarını Sokoloviç'in mahvında ve gençliğinden beri doğru olarak bildiği şeylerin yozlaşmasında görenlerin sırtını yere getireceğine inanıyordu. Sadrazam kendi kendine kaldığı zamanlarda olduğu gibi, başkalarının yanındayken de kesin bir güven duyduğu o sabırla silahlanarak soğukkanlı davranıyordu. Ama vakanüvislerin kaydettikleri bazı beyanları, onun kaygılandığını ele veriyor. Sokoloviç eskiden tarihi, yaşamayı ve yönetmeyi öğrenmek için okurdu; şimdi ise tarih yazılarının arasında uzun zamanlardan beri insanları görevlerini üstlenmeye iten şeyi keşfetmeye çalışıyordu.

Sadrazam kederiyle baş başa kalırken etrafındaki her şeyin, adı değilse bile, biçimi ve kapsamı değişmekteydi. Sadrazam, büyük bir özveriyle padişaha yaklaşmayı sürdürüyordu: başka türlü bir davranış onun için aklın almayacağı bir şeydi. Aynı zamanda padişah gibi o da, hükümdarın çevresini tek bir tablo olarak algılıyordu. Güzel kadınlarla ışık altındaki bir sürü garip kişiden oluşan bir fonun önündeki bu tablo sürekli değişiyor, ancak iki erkek kardeşin yer aldığı orta hep aynı kalıyordu. Bu iki kardeş I. Selim zamanında Macaristan'dan getirilmiş iki köleydi. Önce hadım edilmişler, sonra da hadım olarak hareme yerleştirilmişlerdi. İkisinin büyüğü Cafer cüce olarak kalmıştı. Hızlı hareketleri ve Ortadoğu ülkelerinde başkalarının felaketinden kaynaklandığı için horgörülen bir neşesi vardı. Öbür kardeş Gazanfer bir dev olmuş, yararlanmadığı bedensel gücü, neşesini, esprisini bastırmıştı. Padişahın bu dilsiz kölesi elli yıl boyunca arka arkaya hizmet verdiği üç padişahın dairelerinde olan bitenleri gözlemiş, bir şey gördüğünü bu arada hiç belli etmemişti. Önce padişahın içoglanlarını yöneten bir odabaşı, arkasından da hadımlara hükmeden kapıağası olmuştu. Ancak, görevlerini kötüye kullandığı ya da herhangi bir kimseyi gücendirdiği söylenemezdi. Bu 'kükreyen aslan' (adının çevirisi), bilim kitaplarını okuyarak kendini geliştirmişti. Bu yanına, Saray'daki tüm şairlerle tarihçiler şahittiler. Gazanfer onlara sürekli yardım ediyor, bilgisi onlarınkinden fazla olduğu halde, onlara hayranlık duyuyordu. Cüce Cafer, kardeşi olan bu kederli devin gölgesinde, efendisinin ruh halinin ve görüntüsünün yansıması olan bir yaşam sürüyordu. Çalgıcıların, cambazların, güreşçilerin, cücelerin, dilsizlerin, soytarıların ve profesyonel delilerin renk kattığı bir yaşamdı bu. Padişah bütün gününü böyle bir ortamda geçiriyor, akşam hareme dönerken, 'Allahıma şükür, yine iyi geçirilmiş bir gün,' diye hoşnutluğunu dile getiriyordu. Padişah bazen de gizemci şairlerin yanında birkaç saat geçiriyor, onların dizelerine bir uzman olarak hayranlık duyuyordu. Ya da büyük duvar saatlerinin mekanizmasını uzun uzadıya inceliyordu. Hükümdar daha sonra ava gidiyor veya maiyetini oluşturan alacalı bulacalı kortejle kentte do-

laşmaya çıkıyordu. ‘Çoğu kez kalenderdi, ama kolay kızıyor, o zaman gaddarca davranabiliyordu.’ Bazı kişiler onun gizlice çok kinci olduğunu, bunun, onda her an tanık olunabilecek bir özelliği olduğunu biliyorlardı. Sonradan paşa olan Hasan Ağa Tiro, III. Murad’ın, Sokoloviç’i sürekli olarak öfkesine hedef etmesini şöyle açıklamıştır: Manisa’dan korku içinde ve takati kalmamış olarak geldiğinde sadrazamının elini öpecekmiş gibi davranarak kendi kendisini aşağıladığı anı gerçekte hiçbir zaman unutamamıştı.

35

Vezirler

Savaşın sonu ve tahttaki değişiklik Mehmed Paşa’yı Divan’ın öbür vezirlerinden çok farklı bir duruma düşürmüştü, hem de bir kişi dışında hepsi görevlerinin başında kaldığı halde. Bu savaş Mehmed Paşa için Türkiye’nin düşmanlarına karşı şanlı bir mücadele olmaktan da öte, aynı zamanda, konumuna, hatta padişahın ordularının yenilgisi veya komutanlarından birinin önemli bir başarısı durumunda kellesine mal olabilecek sinsi bir tehlike anlamına geliyordu. Savaşın sonu ise hükümette yeni ilişkilerin ortaya çıkması demekti ki bu, vezirlerin her birinin ve yüksek düzeydeki her bir memurun bu süre içinde başarabildiklerine bağlıydı. İşte bu nedenle İstanbul, kazanılan zaferi izleyen şenliklerle çın çın çınlarken Sokoloviç, hiçbir şeyin onun bilgisi olmadan ve yetkisi dışında olmaması için tüm olanaklarını seferber etti. Sonunda herkesin, uyanık bakışının menzili içinde yerini bulmasını sağladı. O tarihlerde henüz padişahın teveccühüne sahip olduğu için bunu başarabilmişti. Ama II. Selim’in ölümü oranları değiştirdi. Yeni hükümdarın mizacı farklıydı, Türkiye’nin en yüksek düzeydeki görevlileri ise hâlâ savaş heyecanının pençesinde olduklarından, padişahın ölümünden az zaman önce sadrazamın onları mahkum ettiği uyuşukluğun pençesinde kalmaktansa en önemli görevleri gasp etmek eğilimindeydiler. Sokoloviç’in dehasının eseri olan bu geçici sükunet ve yeni padişahın olayların sahnesine becerik-

sizce adımını atarkenki bu baş döndürücü zaferi, sadrazama hiç kuşkusuz ki konumunu sağlamlaştırmak olanağı verdi. Ancak, bu durumlar rakiplerinin kinini körüklemekten ve en uygun fırsatta işini bitirmek kararlarını pekiştirmekten başka işe yaramadı.

Savaşın sonuyla II. Selim'in ölümü arasındaki kısa süre içinde Venedik büyükelçisi Marc-Antonio Barbaro altı yıldır yaşadığı İstanbul'dan ayrılmıştı. O, sadrazamın aklından geçenleri herkesten iyi kavramıştı ve bu nedenle de, devletlerini karşı karşıya getiren anlaşmazlığa rağmen onunla dostça ilişkilerini sürdürüyordu. Venedik'e varınca Barbaro, Senato önünde Türkiye'nin işlerini hâlâ Mehmed Paşa'nın yönettiğini bildirdi. "Zamanım yetseydi, açıklamamı daha da genişletip siz Ekselansların büyük bir şaşkınlıkla dinleyeceğiniz gerçekleri anlatırdım. Bunun özü, bunca yükü nasıl bir tek adamın omuzlarında taşıyabildiğidir. Evet, her şey Mehmed Paşa'nın elinden geçiyor: Bütün emirler, bütün haberler, imparatorluğun herhangi bir bölümünü ilgilendiren her bir ayrıntı. Dahası, bütün görevleri, bütün ünvanları, bütün ödülleri dağıtan odur. Dünyanın hemen bütün hükümdarlarının elçilerini o kabul ediyor, onlarla görüşme masasına oturuyor ve bütün sorunları çözümlüyor. Bir isteklerinin yerine getirilmesini isteyenler ona yaklaşabilirler, paşa da hiçbirini yanıtsız bırakmaz... Her şeyle ilgilenen ve özellikle en önemli konularda gereken kararları veren odur. Gerçekten de devletin bütün kamu işleri ve cezaya değin işleri onun ellerinden geçiyor, çözümlenmeleri için de tek danışmanı kendi kafası. Sabırlı ve çabalarında yorulmak bilmeyen sadrazam herkese nazik davranıyor, yükseldiği mevki onu kesinlikle şımartmamış, kendine hayran etmemiştir. Dindar, vakar sahibi, barışa bağlı olan bu devlet adamı ne kincidir, ne de açgözlü. Elinde olsa herkesi sevindirmek isterdi." Barbaro şu noktada da ısrar ediyor: "Sadrazam her istediğini yapıyor, fakat yaptıklarının hiçbirisi padişahın iradesine ters düşmüyor." Selim'in onu sevip saymasına rağmen, en önemsiz sorunu çözümlerken Sokoloviç'in, efendisine gösterdiği saygı inanılır gibi değildi. Sadrazam bu arada padişahın karsızlığını da göz önünde bulundurmak zorundaydı. Üstelik düşmanı olan öbür paşaların iftiralarının Selim'i beklenmedik bir karar vermeye sürüklemesinden çekiniyordu. "Bu kuşku hiç yakasını bırakmıyor ve onu çekingen davranmaya itiyor, bu ise ona sıkıntı duyuruyordu." Venedikli'nin bu sözleri Mehmed Paşa'nın başarılarının altında neyin gizli olduğunu anladığını belki de kanıtlıyordu. Barbaro hemen arkasından şöyle ekliyordu: "Divan'ın öbür vezirleri devlet işlerine burunlarını sokmaktan çekiniyorlar, bu durumda da ünvana sahip olmakla birlikte, yetkiden yoksun oldukları söylenebilir. Divan toplantılarından sonra sadrazam nazırlarıyla birlikte durumu bildirmek için padişahın huzuruna girdiği zaman, beş vezirin hiçbirisi sadrazamın sözlerine karşı gelmeye cüret edemiyor. Padişahın kendisi bile canının istediği emirleri veremiyor, işi Mehmed Paşa'ya havale

ediyor.” Barbaro, Venedik Senatosu’nda bunları anlatırken, Dubrovnik’in Roma’daki elçisi Frano Gunduliç, Türkiye’deki durumu ele aldığı ve Papa XIII. Gregorius’a sunduğu güncesinde, Mehmed Paşa’nın ‘büyük bir zekanın ve devlet işlerini yönetmede olağanüstü yeteneklerin sahibi’ olduğunu fakat, ona sadakatle hizmet edenlere minnettarlık duyduğundan söz ediyordu. “Sadrazam, kadirimutlak olarak ülkeyi yönetmeyi sürdürüyor ve görünüşe bakılırsa, bu büyük devlet adamı hayatta sadece II. Selim’in büyük kızı olan eşinden korkuyor. Bu padişah kızı, kocasını öylesine avucuna almış ki, sadrazamın ondan duyduğu korku ancak Türk imparatorluğunun, sadrazamından duyduğu korkuyla kıyaslanabilir. Mehmed Paşa’nın eşi kocasına çok kez valak, yani hödük diye hakaret ediyor.”

Savaş son bulduktan sonra Türk devlet adamlarının çoğu İstanbul’da buluştular. Sadrazam gevşek ve kayıtsız padişahın yanibaşında durup dinlenmeden imparatorluğu yönetmeyi sürdürüyordu. Başkent, içindeki herkesin birbirini nefretle gözlediği, fakat hepsinin aynı yönde yol aldığı bir gemiye benzemişti. Divan’ın vezirleri en yüksek görevlerin uysal sahipliğine dönmüşlerdi, aşırı bir titizlik ve karşılıklı bir hoşgörüsüzlük sergileyen davranışları, her ne kadar çalışmalarının tüm hayatlarını doldurduğu izlenimini bırakıyor idiyse de, aslında devlet işlerine karıştıkları yoktu. Sürekli yenilenen bu sahte görüntü bu kez Sokoloviç’i kandıramadı. En acımasız düşmanları olan vezirler bu kez savaştan başarılarına başarı katarak dönmüşlerdi. Bu gözlem Sokoloviç’i rahatsız ediyordu. Üstelik, içlerinden biri olan Arnavut kökenli Koca Sinan Paşa, son yıllarda çok sayıda önemli görevi tekeline almaya ve Slav kökenli devlet adamlarını yavaş yavaş arka plana iterek Sokoloviç’in kendini de tehlikeli şekilde yalıtmaya koyulmuştu. Ayrıca, hükümetteki sadık yandaşları Mehmed Paşa’ya birden ihtiyarlamış, enerjilerini yitirmiş, devlet işlerinin dışında bırakılmış, özetle, fazla bir değerleri kalmamış görünüyordu. Mehmed Paşa’nın tüm iradesiyle beslediği enerjisi ve giderek daha bilinçli olarak kullandığı yetenekleri olmasa dengeler çoktandır bozulmuş olurdu.

II. Selim’in ölümü var olan pek çok şeyi belirginleştiren şok olmuştu. Kadirimutlak vezirin, yetkilerinin en kesin kaynağını kaybettiği anlaşıncı, Mehmed Paşa’nın düşmanları yavaş yavaş başlarını dikmeye başladılar. Vakit kaybetmeden birbirlerinin arkasından çeşitli manevralar denediler. Bu arada sadrazamın bile prensip olarak girmeye yetkili olmadığı Saray kapılarına tosladılar. Öte taraftan, harem entrikalarında kendilerine destek bulmalarına kadar aradan zaman geçecekti. Sokoloviç böylece kendini iki ayrı düşman grubuyla karşı karşıya buldu: Bunlardan biri padişahın en yakın çevresindeki insanlardandı, ikincisi ise vezirler divanının üyeleriydiler. Önceki dönemde kendilerini az çok kanıtlamış olan imparatorluğun yüksek düzeydeki memurları henüz haremın bendeleri olmamışlardı. Böylece herkes, ortak bir amaç benimseyecek yerde, kendi hesabına çalışı-

yordu. Saray'ın kapıları yeni cariyeleri buyur etmek için açılıp da vezir karıları da padişahın aşk hayatındaki sıkıntılarıyla ilgilenmeye başlayınca, bu iki grup birbirine yaklaşıp ittifak kurdu. İpler o zaman danışmanların, lalaların, kâhinlerin, büyüçülerin, dervişlerin, Saray'ın şairleriyle vakanüvislerinin eline geçti. Bunların hepsi III. Murad'ı etkileyebilecek konumdaydılar. Harem entrikalarına ayak uydurabildikleri gibi, kendileri de entrikalar düzenleyerek, düşünce biçimlerini ve yöntemlerini kamu hayatına bulaştırdılar. Bu eğilim, o vakte kadar kenarda kalmış önemsiz kişilerin, Saray hayatının tozlu köşelerinden fırlamış çirkin insanların ortaya çıkmasıyla önem kazandı. Böyleleri, padişahın Saray içindeki daireleriyle imparatorluğun vezirleri ve komutanları arasında açgözlü ve yozlaşmış aracı rolünü üstlendiler. Hadımlar, şarlatanlar ve yazarlar, her çeşit memur ve saray dalkavukları, başlarında Şemsi Ahmed Paşa olmak üzere, Saray'ı yozlaştırmak için öylesine bir şevkle kolları sıvadılar ki, padişahın çevresindeki tüm olaylar ve hareketler yüksek düzeydeki yöneticilerin çevresinde de çok geçmeden taklit edildiler. Bu süreç başlangıçta ağır gelişti. Oldukça yontulmamış ve basit olan birçok vezirle paşa, bu etkiye efendileri padişah'tan daha ağır teslim oldular. Ama bu hareket yoğunlaşınca, ilk kurbanının Sokoloviç olması kaçınılmaz olacak, sadrazam, kendi kendisi ve belki de Türkiye için başardıklarını geçmişe gömecekti.

Sadrazam, sarhoş Selim zamanında kadirimutlakken imparatorluğun öbür vezirlerine karşı aldığı önlemlerin çok geçmeden aleyhine döneceğini III. Murad'ın saltanatının daha ilk günlerinde anlamıştı. Üstünlüğünü garantilemek için hepsini şu veya bu şekilde durdurmaya çalıştı, ama ancak direnci en zayıf olanları yenik düşürmeyi başarabildi. Bunların arasında daha görmüş geçirmiş olup ona destek olabilecek bir iki dostu kalmıştı. Öbürleri tamamen çekilmişler ve şanlı geçmişlerinin anılarına ya da sofra keyfine, kadınlara ve şiire dalarak Mehmed Paşa'ya karşı sessiz bir kin ya da daha da kırılğan bir sempati duymak durumunda kalmışlardı. Sadrazam, dostu olabilecek kişileri kaybetmiş, fakat dirençleri, güçleri ve kibirlilikleriyle düşmanı olmaları kaçınılmaz olanlara hâkim olmayı da başaramamıştı. Böylelerinin saklı ya da açık davranışları sadece koşullara bağlı olacaktı.

Giderek yalnız kalan Sokoloviç, II. Selim'in ölümünden sonra üçüncü vezir Ahmed Paşa'nın kendisinininkine benzer bir duruma düşüğünü, fakat buna rağmen aralarında kopukluk olduğunu fark edecekti. Ahmed Paşa, kökeni ve soyu soppu bakımından hanedan ailesine yakındı. Babası, Sultan II. Bayezid'in kızlarından birinin oğluydu, kökeni bilinmeyen annesi ise II. Selim'e sütannelik yapmıştı. Ona eş olarak, Muhteşem Süleyman'ın torunu ve sadrazam Rüstem Paşa'yla (Süleyman'ın biricik kızı) Mihrimah'ın kızını vermişlerdi. Ahmed aynı zamanda karısının dayısı II. Selim'in gözbebeği idi. Padişahla baş başa vererek günlerini yiyip içmekle ve doğaya ters düşen zevklerle

SOKOLLU MEHMED PAŞA

geçiriyordu. Saray'a yakınlığının biyolojik sonucunu en karmaşık biçimde temsil eden Ahmed, olağanüstü bedensel gücü nedeniyle hânedan ailesinin başlıca eğlencesi olmuştu. Bir Venedikli'nin ona uygun gördüğü Türk Herkülü lakabı uygun olmakla birlikte, üzücü bir gerçeği gizliyordu. Ahmed'in gücüne hayranlık duyan Sultan Selim, ondan türlü biçimlerde yararlanıyordu. Onunla ava gidiyor, atla ya da gemiyle gezmeye çıkıyor, okçuluk yapıyor ya da mızrak atıyordu, onunla yiyip içiyor, böylece kendini onunla ölçebiliyordu. Padişah yanındaki tüysüz genç çocuklardan bıktığı zaman Ahmed emrindeydi. Selim ona bu hayatın gelip geçici zevkleri hakkında şiirler yazıyordu, ondan bıktığı zaman ise haremde bir köşesinde sütanesi olan Ahmed'in annesini aramaya çıkıyor, bu geveze ve nüktedan yaşlı kadınla uzun saatler boyu satranç oynuyordu. Bütün bu onurlandırmalar ve ayrıcalıklar Ahmed'i, gerçekte büyük bedensel gücü sayesinde her şeye kolayca katlanabilen, hayattan hoşnut biri yapmıştı. Huzurlu, yumuşak huylu ve hafif alaycı bir insan izlenimi uyandırıyor. Kayınvaldesi Mihrimah'ın hırsı ve forsu sayesinde vezirlik konumuna ulaşan bu 'kalender dev', zeka sahiplerinin kurnazlığıyla devlet işlerinin dışında kalmayı başarıyor, dış dünyayla sadece yüzeysel bir temas sürdürerek sarayının lüksünün tadını çıkarıyordu. Ünlü Türkler'de bazen ayrı iki kişilik saptayabilen Venedik elçileri, Ahmed Paşa'da da ihmale uğramış, ikinci plana itilmiş ve sonunda köretilmiş bir kişinin, güzellikten yoksun, karanlık anlamlı ve gergin yüzünün, uyumlu ve güçlü bir bedenle çelişmesini gözlemişlerdi. Ahmed Paşa aslında cömertti, yoksullara yardıma hazır, bazen Hristiyan köleleri satın alıp azat ederdi. Sadrazam bir keresinde Ahmed Paşa'nın vezirler divanından çıkarılmasını padişah'tan istemiş, fakat güçlü Mihrimah ona engel olmuştu. Sokoloviç o zaman, intikam almak için fırsat kollayacak yeni bir düşman edindiğini düşünmüştü. Ancak, ikisinin de koruyucusu II. Selim ölünce, sadrazam Ahmed Paşa'nın daha da çok içine kapandığını ve sarayında adeta gözden kaybolduğunu görmüştü. Sokoloviç'in rakipleri toplaşmaya başlarken elçi Tiepolo, Ahmed Paşa hakkında hükümetine, "Sırf kayınvaldesi öyle buyurduğu için bu veziri ciddiye alıyorlar," diye yazıyordu.

Zal Mahmud Paşa hakkında da on yıl boyunca, II. Selim'in kızı Şaha Sultan'la evlendirildiği ve Divan'ın vezirliğine atandığı 1567'yle, III. Murad'ın cülusunun Türkiye'de ve Sokoloviç'in hayatında değişikliklerin haberini verdiği 1575 arasında hep aynı söylentiler dillerde dolaştı. Bunlardan yanlış olan bazılarına göre Alman kökenliydi, doğru olan başkalarına göre ise Bosna'dan İstanbul'a getirilmişti. Bazı söylentiler, 'hoş görünümünü', 'nazik anlamlı yüzünü', 'hafif gülümseyişini ve görkemli yapısını' (Bu da ünlü Pers kahramanından ödünç alınmış lakabını izah ediyor) övüyorlardı. Bu söylentiler, adamın yeteneklerinin önemsizliği ve bir sözüm ona dürüstlük paravanının arkasına gizlenmedeki hüneri söz konusu olduğunda çok ke-

sindiler. İşte bu hüner herhangi bir gruba ya da entrikalara katılmaktan onu men ediyordu. Jacopo Ragazzoni 1571'de onun hakkında, "O, cesur, fakat herhangi bir görev için yeterince güçlü olmaktan uzak," diyordu. "Zal Paşa öbür vezirlerin arasında suya sabuna dokunmayan biri olarak kaldı. Arkadaşları bu nedenle onu sevmiyorlar, fakat nefret de etmiyorlar." Constantini Garzoni de 1573'te onun hakkında böyle demişti. Tek yanlış yargı aynı tarihlere rastlayan Andrea Badoaro'nunki oldu: "Zal, halkın sevgisini kazanmaya çalışıyor. Öyle sanıyorum ki Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra, Mihrimah Sultan'ın yardımıyla sadrazam olmanın peşinde." III. Murad'ın cülusundan bir yıl sonra Zal Mahmud Paşa henüz dördüncü vezirken Marc-Antonio Tiepolo bu adamın yalnızca karakterini değil, geleceğini de betimliyordu: "Ondan fazla söz etmemek en doğrusu, çünkü sonsuz iyiliği ve yetersiz yetenekleri, kimse tarafından takdir edilmemesi sonucunu doğuruyor. Zaten kimse de imparatorluk içinde önemli bir rol oynamayı başarabileceğini sanmıyor." Zal Mahmud Paşa hoş bir hayat geçiriyor, karısı Şaha Sultan'ın büyük serveti sayesinde cömertce yardımlarda bulunduğu bilge kişiler ve şairlerle etrafını çeviriyordu. Korunaklarından biri Saraybosnalı Ahmed Şemseddin Efendi'ydi. 'Kalem' ve 'Kılıç' konulu parlak deneme yazıları olan bu kişi, Süleymaniye medresesinde hocayken korumacısının maiyetine katılmış, ona da hocalık yapmıştı. Sultan Murad'ın tahta çıktığı yıl, Zal Mahmud Paşa veremden ölen genç öğretmenine ağlamaktan hükümetteki olaylarla fazla ilgilenmedi. Sadrazam, bu gibi anlarda Zal Mahmud Paşa'yla dost olmayı ihmal ettiğine üzülmüş olmalı. Hükümette daima fazla kişisel yeteneği ya da ön planda rolü olmayan birkaç vezir vardı, bununla birlikte, bunlar görevleri nedeniyle önemli değişiklik durumlarında etki sahibi olabiliyorlardı.

Vezirler divanında Sokoloviç'in hemen arkasından gelen Piyale Mehmed Paşa'nın ağırlığı da yıllardan beri gölgesininkinden fazla değildi. Türk donanmasının, denizcilik tarihine bakılırsa hiç yenilgi tatmamış eski kaptanı deryası şimdi İstanbul'da kırbaçlandıkları belli olan, aklıktan kadidi çıkmış, paçavralar içindeki bir köle kalabalığıyla görülüyordu. Ufak tefek ve kamburlaşmış adam elli yaşında tam bir ihtiyardı. Siyah saç telleri seyrelmiş, teni sararmıştı, çoğu zaman uyanık olmak yerine dalgındı. Bir çağdaşı, "Adam fazla yaşlı değil, ama çok çelimsiz. Onu canlandıran bir ot kullandığı için giderek zayıf düşüyor," diye anlatıyordu. Venedikli Garzoni, "Piyale Mehmed Paşa'nın solukluğunun nedeni esrar kullanması. Türkler, esrarın onları tasalarından uzaklaştırıp neşelendirdiğini söylüyorlar, ama çok geçmeden neşeliden çok sersemlemiş oluyorlar," diyordu. Ancak, Cerba savaşının galibi ve Don Alvaro'yu tutsak eden komutan, içinde bir umut yaşıtıyordu. Buna tutku demek daha doğru olurdu. Padişaha, girilmesi için ısrar ettiği bir sonraki savaşta dizginleri eline alacak, savaş kazanınca da Sokoloviç'in yerine sadrazam olacaktı. Bir

SOKOLLU MEHMED PAŞA

savaşın daha yeni bittiğini, buna ise kendisinin de katıldığını unuttu. Tehditleri, 'kibirli rakibinin bazen kendi projelerini dahi anımsayamadığına' dikkat eden sadrazamı kaygılandırmıyordu. Kaptan-ı Derya'nın kişiliği giderek çöktü, Piyale Paşa da belleğini bütünü yitirerek imparatorluğun birinci veziriyle dostluğu yeniledi.

Divan'ın ilk üç üyesi sadrazama tüm silikliklerine karşın, dost da olabilirlerdi, rakip de; ama öyle ya da böyle bitmiş bir geçmişe ya da henüz gerçekleşmemiş bir geleceğe aittiler. Ancak karşı karşıya geleceği Koca Sinan Paşa'yla Lala Mustafa Paşa en büyük başarılarını bir veya iki yıl önce yaşamışlardı ve daha yüksek konumlara doğru hızla ilerlemelerini sürdürüyorlardı. Sabırsız ve öfkeliydiler, gaddarlıkları bazen canavarlık düzeyini buluyordu. Sokoloviç'e karşı saldırganca kinleri amaçlarını ele veriyordu, yalnız kendileri değil, hükümette henüz gerekli nüfusları bulunmayan çömezleri için de görevler, ünvanlar ve zenginliklerin peşindeydiler. Birbirlerinin gözünü oymakla birlikte, aynı hedefe doğru koşuyorlardı. Her ikisi de sadrazam için belki aynı derecede tehlikeliydiler: Hızla yükselişinden cesaret alan Sinan, çok daha genç oluşu nedeniyle, gelecekle ilgili projelerini daha büyük bir sabır ve ölçülülükle tasarlayabilirdi. Mustafa hayatının sonbaharındaydı, ama göze aldığı tehlikeler ve yakın tarihteki başarıları, ona hemen hemen efsanevi bir kişilik kazandırmıştı. Bu yaşlı soylu kesin bir darbeyle padişahın birinci temsilcisi ünvanını en kısa zamanda kapmaya normal olarak sabırsızlanıyordu.

Venedik elçisi kadar Avusturya imparatorunun elçileri de Koca Sinan Paşa'dan söz edildiğini duydukça onun bir Sırp olduğu zannına kapılıyorlardı. Koca Sinan gerçekten Arnavut muydu? Belki de sakinlerinin ortaçağlardan beri Arnavut statüsünde bulundukları bir bölgeden geldiği için kendini öyle tanıtmıştı. Ya da Sokoloviç'e karşı mücadelesinde kendini Arnavut olarak tanıtmamasının nedeni, sadrazamın ölümünden sonra, çoğunlukla Arnavut kökenli ve kafa yapısı Mehmed Paşa'nın yandaşlarından çok farklı olan önemli sayıda devlet görevlisiyle aynı zamanda doruklara ulaşmayı planlamasıydı. Bu durumda bu soruları sormak yanıtlanmalarından daha kolaydır. Hiç kuşkusu yok ki Sokoloviç'in ölümüyle sonuçlanan ve esasen III. Murad'ın cülusundan sonra yeterince duyarlı olan olayların karmaşıklığını ele veriyorlar. Mustafa Paşa'nın kariyeri benzer bir gelişme göstermişti. O da eskiden bir Sokoloviç'di. Yabancı diplomatların mektupları onu Sırbistan'dan, Bosna'dan ya da Karadağ'da Kotor yakınından geldiğini belirtiyordu. Ama Mehmed Paşa'ya düşmanlığı o derecede şiddetliydi ki, birçokları II. Selim'in ölümünden sonra bunu ancak Lala Mustafa Paşa'ya Arnavut kökenini yakıştırmakla izah edebildiler.

Mehmed Paşa başlıca düşmanları olacakları kısa zamanda teşhis etti ve önce birbirlerinin gözünü oymaları için gerekenleri yaptı. Mustafa'nın şansı, Şehzade Bayezid'le kardeşi Selim arasındaki son karşılaşmada geleceğin padişahının kaçmasını engelleyerek mücade-

leyi onun lehine çevirmesi üzerine yüzüne gülmeye başlamıştı. Daha sonra, ayaklanan Yemen'e gönderildiğinde asilerin elinden kurtulup kaçmış ve sığındığı Kahire'de Mısırlı bir prensesle evlenerek karısı sayesinde yetmiş ilâ seksen bin altınlık yıllık bir gelire kavuşmuştu. O tarihte Kahire'de vali olan Sinan Paşa, erkek kardeşini öldürmesi nedeniyle Mustafa'ya diş biliyordu. Mustafa'yı Yemen'de yenilgiye uğramış olmakla ve Mısır'da iktidarı eline geçirmek için kendisini ve başka birçok yüksek düzeydeki Türk görevliyi zehirlemeye kalkışmakla suçladı. Sinan Paşa'nın mektubu İstanbul'a ulaşınca sadrazam tereddüt etmedi. Sultan Selim'i, çok sevdiği Mustafa'nın suçluluğuna inandırdı ve düşmanını öldürmesi için Kahire'ye bir adam yolladı. Ne çare ki çavuş Kahire'ye varmadan Mustafa, İstanbul'daki dostları sayesinde durumu öğrenmiş bulunuyordu. İki bin kadar süvari, köleleri ve yandaşlarıyla kentin bir bölümüne kapandı, böylece, ne İstanbul'dan gelen adam ne de Sinan Paşa, padişahın emrini yerine getirebildiler. Mustafa, kuşatmaya rağmen kaçmayı başardı ve hiç çekinmeden İstanbul'a kapağı attı. Orada Yemen'deki başarısızlığı karşılığında iki yüz bin altın dükalık bir tazminat ödeyerek (Şehzade Murad'ın da yardımıyla) yine padişahın gözüne girebildi. Birçok Batılı çağdaşları tarafından romantize edilerek ele alınan bu öykünün bir yerinde Mustafa sadrazamdan oç almaya and içer. Şansı burada onun yüzüne güler. Ona büyük bir servet getiren eşi o sıralarda ölmüş, Mustafa Paşa da böylece tekrar evlenmek fırsatını elde etmişti. O zaman, Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Mehmed'in kızı ve Ferhad Paşa'nın dul karısı olan Sultan Murad'ın bir kuziniyle evlendi. Karısının hanedan ailesindeki büyük saygınlığı Mustafa Paşa'nın padişahın yanındaki konumunu pekiştirdi.

Koca Sinan Paşa Mısır'da kalmıştı. Kendini Sokoloviç'in en iyi arkadaşı ilan ederek, orada zenginleşmeye çalıştı. Yemen'e boyun eğdirerek bu ülkeyi kanlar ve ateş içinde ve taş üstünde taş kalmamacasına padişaha teslim etti. Arkadan Tunus'u efendisine iade etti; bu arada La Goulette'in savunucularını diri diri yakmış ya da kazığa oturtmuştu. Bu iki ülkeden İstanbul'a baş döndürücü bir servet getirdiği söyleniyordu. Artık vezirdi. Yakışıklı, fakat oldukça ufak tefek, kamburumsu ve gürbüz bir adamdı. Şaşılacak derecede uzun, kumral bir sakalı vardı. Sokoloviç'e karşı savaşını belli etmeden sürdürüyordu. Bu süre içinde Lala Mustafa Paşa Kıbrıs'ı ele geçirmiş ve arkasında aynı şiddet izlerini bırakmıştı. O da İstanbul'a dönerek ele geçirdiği tüm zenginlikler ve tutsaklarla sadrazamın karşısına çıkmıştı. Savaşta ölmemiş olmasının Sokoloviç'i hayal kırıklığına uğrattığı kesin. Mustafa Paşa, güneş yanığı teni, uzun boyu ve mutlu fakat erkek ifadeli yüzündeki meydan okumayla yetmiş yaşına yakın olmasına rağmen, Sokoloviç'den daha genç görünüyordu.

Marc-Antonio Tiepolo'nun bir raporuna bakılırsa, sadrazam, paşalarının her birinin onun için bir potansiyel düşman olduğunun bilin-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

cindeydi. Tiepolo şöyle yazıyor: “Sadrazamı sürekli incitiyorlar, ama yanlış bir adım atmamaya özen gösteriyorlar. Böyle bir hata her biri için kesinkes mahvolma anlamına gelir çünkü. Mehmed Paşa da kendini savunan herkes gibi davranıp, ona ilişecek kişinin üzerine saldırmaya hazırды. Bütün vezirler içinde en çok değer verdiği, aynı zamanda da nefret ettiği Mustafa. En yeteneklileri olan Lala Mustafa Paşa, aynı zamanda padişahın gözbebeğı, bu nedenle de bütün vezirler içinde sadrazam için en tehlikeli olanı.” Tiepolo bundan sonra Sokoloviç’in düşmanlarına ve özellikle Koca Sinan Paşa’ya karşı uyguladığı yöntemlerden birkaç ilginç örnek veriyordu. Onları, örneğin açgözlülük ya da şiddet sergilerken, Müslümanlar’ı hırpalarken ya da düşman karşısında yakışksız veya sağduyuya aykırı davranırken suçüstü yakalayıp sonra padişahın karşısında kötölemeye çalışıyordu. Bu girişimler yeni kin duyguları, yeni intikam arzuları yaratıyordu, ama vezirler arasındaki nifak, Mehmed Paşa’nın hiç değilse birkaç zaman duruma egemen olmasını sağlıyordu. Görünüşe bakılırsa, yalnızca Lala Mustafa Paşa’ya ulaşamıyordu Sokoloviç. Kıbrıs fatihi, hiddetlendikleri zaman hayvanca bir gaddarlık sergileyen Doğu tipi öfkeli adamlardandı. Aklı başında görüldüğü anlarında da Venedik elçisini kaygılandırıyordu. O zamanlarda onunla pazarlık yapmak kolaylaşıyor, günlük sohbetlerde de özellikle hoş bir muhatap olabiliyordu. Tiepolo’nun onunla daha sık buluşmaktan kaçınması, sırf sadrazamı sinirlendirmemek içindi. Venedikli’nin yanıldığı muhakkak: Lala Mustafa Paşa, benliğinin öbür yarısıyla tamamen farklı ve hiç de bilinçsiz olmadığı davranışlara hazırlanıyordu. Bu gibi adamların hareketlerini hazırlamaları bazen çok uzun zaman ister.

Dairenin Kareleştirilmesi

Yeni padişahın tahta çıkması özellikle İstanbul'da diplomatik faaliyetlerin yenilenmesi sonucunu doğurdu. Orada bulunan çeşitli elçilerle diplomatik görevliler yeni padişaha saygılarını sunmaya ve (görevi başında kalan) sadrazamı kutlamaya gittiler. İstanbul hükümetinin görevlileri de görkemli tezhiplerle bezenmiş mesajlarla yola çıkarak yeni padişahın cülusunu haber vermek için dört bir yana yollandılar. Venedik, İran Şahı, Dubrovnik Cumhuriyeti ve Tatar Hanı, hepsi de görkemli, fevkalade heyetler yolladılar. Bunlar, yeni padişahın önünde yerlere kadar eğilip onu selamlamak ve birbirinden değerli armağanlar sunmakla görevliydi. Bu armağanların arasında altın veya gümüş kap kakak, değerli ipekliler veya deve tüyünden dokunmuş kumaşlar yer alıyordu. Gökyüzünün mavisi, uzak diyarlardan getirilmiş halıların rengiyle yarışmıyordu. Sinirli safkanlar kışnıyor ve şahlanıyordu. Hiç kimsenin bakışının değmediği köleler tahtirevanlar içinde sunuluyordu. Duka altınları su gibi akıyor, şıkırtıları, beylik hoş geldiniz laflarına karışıyordu. Bununla birlikte, jestleri önceden tasarlanmış bu görkemin, bilinçli gülümseyişlerin ve titizlikle hesaplanmış yüz ifadelerinin arka planında, bahanesi ne olursa olsun, iki tarafın karşı karşıya gelmesi münasebetiyle diplomatik faaliyet harıl harıl işlemeye başlıyordu.

Mehmed Paşa, Saray'daki nüfuzunun zayıflamaya yüz tuttuğu o sıralarda, gerçekten kaçmak ve henüz kimsenin onu engelleyemeyeceği bir alanda kendini kanıtlamak çabasıyla diplomatik görüşmeleri başlattı. Padişahın çevresinde ve vezirlerin divanında toplu düşmanları henüz onun, imparatorluğun dış politikasını yönetim biçimine açıkça burunlarını sokamayacak kadar güçsüzdüler. Mehmed Paşa dış dünya ve başta bütün Hristiyanlar'ın dünyası için hâlâ eski yetkilerine sahip sadrazamdı. Ayrıca, kadirimutlaklığı kadar zekası ve ağırbaşlılığıyla da bütün pazarlıkları yönetmeye en ehil kişi olarak görünüyor. Sadrazam giderek daha karmaşık dış ilişkilere girişmekle aslında padişahın çevresiyle ve bazı devlet adamlarıyla mücadelesinde kendine bir destek arıyordu. Bunun için, ona emanet edilen imparatorluğun, içindeki çalkantılara karşın, dıştan saldırıya uğrayamayacak kadar güçlü olduğu gerçeğine dayanıyordu. Bu arada bir başka güvendiği de, hiçbir yabancıнын, Türkiye'deki kurulu düzenin uğra-

maya başladığı kan kaybından yararlanmaya kalkışmayacağı ve toprakları üzerinde bazı emeller beslemeyi aklından bile geçirmeyeceği merkezindeydi.

Marc-Antonio Tiepolo 9 Haziran 1576'da Türkler'in imparatorluğundaki durum hakkında Senatosunu aydınlatırken, Hristiyan dünyasının, bu devletin aşilamaz büyüklüğünü ve yenilemez gücünü kabullenmek zorunda olduğunu özellikle vurguluyordu. Uzun bir düşünme ve zengin bir deneyim sürecini yansıtan sözleri, kısa zaman önce İstanbul'da bıraktığı Mehmed Paşa'yla sık görüşmelerinin izlerini taşıyordu. Eski büyükelçi, "Padişahın oğulları bir gün ülkelerini aralarında paylaşırlarsa, ya da padişahın varis bırakmadan ölmesi durumunda başkaları onu Büyük İskender'in imparatorluğu gibi yıkarlarsa, Türkiye parçalanabilir. Her şey Tanrı'nın iradesine bağlı," demişti. Türkiye'yi yıkabilecek dış güçler hakkında konuşmacı Senato'ya bir açıklamada bulunamadı. Son savaş, birleşmeleri halinde bile Hristiyanlar'ın ne kadar zayıf olduklarını kanıtlamıştı. İran'a gelince o da, soyluların arasındaki çekişmeler nedeniyle güçsüz durumda kalmıştı. İran'ın başındakiler rahat saray hayatına alışmışlardı. Kimse onları iki imparatorluğu ayıran çöl benzeri bölgelerde savaşımaya zorlayamazdı. Tiepolo'ya göre en iyisi işi zamana bırakmaktı. Türkiye köleler tarafından yönetilen bir devletti, bu ülkede ise inşa etmek ve yapıcı olmaktan çok, zorla koparmak, imha etmek ve yağmalamakla uğraşılıyordu; öyle ki henüz uzak, fakat kaçınılmaz bir gelecekte yoklukların etkisiyle kara ordusuyla donanması kösteklenmiş ve durdurulmuş olacak, uzaklara seferler düzenleme olanakları kalmayacaktı. Tiepolo şöyle devam ediyordu: "Barışı savunmak ve korumak için bu büyük imparatorluğun zayıf yanlarının kendiliklerinden ortaya çıkmasını beklemek yeterlidir. Türkiye, aradaki büyük mesafeleri göz önünde tutarak, Viyana imparatorunun topraklarına bir sefer düzenlemeye kolay kolay karar veremeyecektir. İmparator biraz yardımla Türk ordusunu geri püskürtmeyi umut edebilir. İspanya Kralı'nın kendini savunması daha da kolaydır. Gereksiz masraflarını durdurması ve Flandre halkını yatıştırması koşuluyla deniz kuvvetlerini çoğaltabilir, böylece Türk donanmasının, şimdiye kadar yaptığı gibi tam bir güvenlik içinde seferlere girişmesini engelleyebilir." Türkiye'yi yok etmek için sağda solda macera kokan projelerin tasarlandığı bir devirde Marc-Antonio Tiepolo'nun yorumu sadece gerçekçi olmakla kalmayıp, öğütlediği sabır göz önünde tutulduğunda diplomatı adeta bir kâhin mertebesine ulaştırmaktadır.

Venedik büyükelçisi, İstanbul'da Mehmed Paşa'yla yaptığı son görüşmelerde Türkiye'nin gücünü, hâlâ yok edilemez olarak gördüğünü belli etti. Tiepolo, barış antlaşmasının imzalanmasından sonra ve özellikle III. Murad'ın saltanatının ilk yılında Sokoloviç'le giderek daha sık buluşuyordu. Venedikli, sadrazamın onu gizlemeye lüzum görmediği bir hazla kabul ettiğini, tartışmalı sorunların çözülme-

si için bilinçli bir iyiniyet gösterdiğini, aynı zamanda da bu işlerle bağlantısı olmayan konuşmalara da rağbet ettiğini fark etmezden gelemezdi. Bazı hırçın anları hesaba katılmadığı takdirde, Mehmed Paşa düşüncelerini serinkanlılıkla ifade ediyor, bazen de Venedikli'yi, diplomatik hünere dayalı kısa söz düellolarına zorluyordu. İmparatorluğun dış ilişkilerine tutkulu şekilde sarılan sadrazam, tartışmalara taraf olarak Venedikliler'i seçmeyi yeğliyordu. San Marco Cumhuriyeti'nin elçileri ve delegeleri, diplomasi sanatının ve politik sağduyunun öylesine ustası kesilmişlerdi ki, başka elçilerin usakça dalkavuklukları ya da yersiz cüretleri onlarla yapılan görüşmeleri, sadrazamın asabiyetine, iğneli alaycılığına ve öfkesine yol açan bir can sıkıntısına dönüştürmekte gecikmiyordu. Savaş sona erdikten sonra üstelik, imparatorlukla cumhuriyet arasındaki çok sayıda anlaşmazlığın çözülmesi gerekiyordu –ki barışın korunması da buna bağlıydı.

Marc-Antonio Tiepolo 1574 sonbaharında Sokoloviç'i Tunus'ta La Goulette yakınlarında İspanyollar'a karşı kazanılmış zaferden dolayı kutladığında, sadrazam ona bilgiç bir gülümseyişle şöyle yanıt vermişti: "Bütün dünyaya küçümsemeyle bakan kibirli İspanyollar'ın, Venedik'le ittifaka yanaşmadıkları takdirde, ellerinden ne kadar az şey geldiğinin bilincine varacaklarını ümit ediyorum." Tiepolo'nun karşılığı da şöyle olmuştu: "Bu çok doğru. Bu nedenle de ittifak yenilenirse, ileride çok daha sadık ve girişken davranmak zorunda kalacaklar. Ama Venedik hükümeti padişah hazretleriyle olan dostluğuna güven duyuyor, bu nedenle de zorlayıcı sebepler onu farklı davranmaya itmediği sürece böyle bir ittifakın kurulması imkânsızdır." Usta bir diplomat olduktan başka, diplomatik zekası ölçüsünde cesur bir adamla karşı karşıya olduğunu bilen Sokoloviç, Tiepolo'ya karşı bir süre hesaplanmış şekilde soğuk ve mesafeli davranmıştı. Tiepolo sadrazamın onu incelediğini biliyordu; daha içten ve açık bir tavırla hedefine ulaşabileceğini her ne zaman anladiysa, diplomatik yöntemlerin aşırı ve abartılı inceliklerini –bu numaracılık ve ikiyüzlülük oyununu– bir kenara bırakmıştır. Türkiye'ye, Hristiyan devletlerine kıyasla çok güçlü, fakat barışı korumanın ilgilendirebileceği bir imparatorluk gözüyle bakıyordu. Bu noktayı değerlendirip, kişisel arzusunun Venedikli tarafından keşfedildiğini sadrazamın anlamasını sağladı, yani barış pek fazla tehlikeye atılmamalıydı. Tiepolo, Sokoloviç'in kendini en başta dış politikasıyla kanıtladığı, saygınlığını bu alanda bulduğu kanısındaydı, ama sadrazam aslında savaştan korkuyordu, çünkü barış zamanında Türkiye'nin dünyadaki saygınlığını korumakla bertaraf ettiği rakipleri, savaşların karışıklığında başlarını doğrultup başarıları ya da entrikalarıyla onun üstünlüğünü yok edebilirlerdi. Tiepolo sonraki bir tarihte, "Öbür vezirlerin ona duydukları kin, aynı zamanda da tüm yüceliğini koruma isteği Mehmed Paşa'nın, yalnız Venedik'le değil, aynı zamanda da başka ülkelerle de barışçı ilişkileri koruma yolunda gösterdiği çabalara açıklık getiri-

yor,” diyecekti. “Mehmed Paşa barış zamanında duruma hâkim olduğunu biliyor. Ama savaş zamanında paşalardan birinin sivrilerek nüfuzunu sarsabileceğinin farkında.” Tiepolo, sözünün burasında son savaşa ait bir olayı hatırlatıyor. Sadrazam o sıralar başarısızlığa uğraması umuduyla en büyük düşmanı Lala Mustafa Paşa’yı Kıbrıs’a yollamıştı. Ama bu paşa, tüm beklentilerin aksine, adaya çıkmayı başarinca, sadrazam, henüz Türk başkentinden ayrılmamış olan Venedik büyükelçisi Barbaro’ya, “Venedik donanması nerede sanki? Niçin yüzünü göstermiyor?” diye hesap sormuştu. Tiepolo, Senato’nun önünde, “Bu sözler farklı şekilde yorumlanabilir, ama söylenişlerinde dikkati çeken öfke, Türk donanmasının, sadrazamın umduğu direnişle karşılaşmamış olmasından kaynaklanıyor,” diye fikir yürüttü. Sokoloviç büyükelçiye konuşmadan gözlüyor, sık sık da tehlikeli bir zemine sürüklüyordu. Karşısında oldukça becerikli bir diplomatın bulunduğunu, fakat bu kimsenin sadece Venedik’le Türkiye arasındaki ilişkileri düzeltebilecek, dolayısıyla da kendi konumunu pekiştirecek öğeleri kullandığını düşünüyordu. Sadrazam büyükelçiye karşı soğuk ve mesafeli tutumunu korudu, ama içindeki kuşku ve zaman zaman alaycı saldırganlığı kaybolmuştu. Sadrazam, Tiepolo’yla çeşitli sorunları incelediği bu tür görüşmelerde sükunet buluyordu. Bu sağduyulu Venedikli ona güven duyuruyor, en sert direniş bile onda son zamanlarda giderek daha sık görülen (herkesin önünde farklı bir imaj yaratmasına karşın) öfkeyi kıskırtmıyordu. Tiepolo Venedik’e dönüşünde, “On üç yıllık sadareti sırasında koşullara uyum sağlamak mecburiyeti, Mehmed Paşa’yı Türkler’in içinde en iyisi yapmıştır,” dedi. Sadrazam, bilinçli olarak seçtiği davranışı fark ettiğini ve onayladığını belli etmişti. “Sadrazamın kendine hâkim oluşu, sakın bir tavırla dinlemesinden, sonra da öfkeye kapılmadan yanıt verebilmesinden belli oluyor. Görüşmelerimiz sırasında da nazik görünmediği ve reddedeceklerini dahi gülümseyerek karşılamadığı enderdir. Onunla iş yapmak gerekince, insanda, bir Türk’le değil de, bir Hristiyan prensiyle pazarlık yapıyormuş gibi bir izlenim uyanıyor.”

Sadrazamla Venedik büyükelçisi arasındaki görüşmeler her iki tarafın da belirgin iyiniyetine rağmen çok ağır geliyordu. Bu görüşmelerin ana hedefi her bakımdan yararsızdı. 1573 barış antlaşmasının koşulları uyarınca Dalmaçya’da Venedik’le Türkiye arasında çizilen sınır, sonraki fetihler hesaba katılmaksızın savaş öncesi durumuna getirilmeliydi. Sadrazam, Venedik’in ön planda ticari amaçlı olan politikasının düzenini ve hedeflerini yeterince bildiğinden bu devletin temsilcileriyle pintice pazarlıklara girişebilirdi. Venedikliler sadece antlaşma maddelerinin uygulanmasında ısrar ediyorlar, olası bir uzlaşma sonucunu verebilecek başka her türlü ödünü inatla geri çeviriyorlardı. Böylesi, durumdan yeni taleplerde bulunmada yararlanabilecek bir tarafla görüşmelerde çok büyük bir hata oluşturabilirdi. İki görüş gerçekte aynı çizgide buluşuyordu, eski sınırın tesisinde

Yeni Bir Başlangıç

uzlaşmaya varılamaması ise, entrikacı hukuk adamlarıyla çevrili padişahın bir ilkenin üzerinde inatla durmasından ileri geliyordu. Kılıçla elde edilenin iade edilmesi Osmanlı hanedanının prensiplerine aykırıydı. Ayrıca, bir caminin inşa edildiği yerlerin terk edilmesi de yerleşmiş geleneklere ters düşmek olurdu. Bu sınırı saptamakla görevli Türk heyeti, yukarıdaki ilkeyi uygulamak için Venedik elçilerini her köyde, her sınır işaretinin başında, her derenin kıyısında alıkoüyordu. Röleleri ve kadastro planlarını çok iyi bilen heyet başkanı asla rüşvet kabul etmemekle böbürleniyordu. Böylece, yüz altınlık bir teklifi geri çevirmişti. Görevini yapmak ve gerçeği saptamak için bu paraya ihtiyacı olmadığını ileri sürüyordu. Venedikliler'in, rüşvet kabul etmemesine akıl erdiremedikleri bu şaşılacak kişinin yolladığı raporların ayrıntıları Mehmed Paşa'yı yorgun düşürüyor, sadrazam bunları ihmal edip Marc-Antonio Tiepolo'yla görüşmeyi yeğliyordu –bu da kuşkusuz pazarlıkların uzaması sonucunu veriyordu. Sokoloviç, bu anlamsız işte büyük bir sabır örneği sergilerken, padişahla çevresinin, Venedik elçisiyle sözüm ona çekişmelerini izlemekten bıkip usandıklarını fark etti. Aşağı yukarı aynı sıralarda bir yumuşama sezen büyükelçi, tatmin edici bir anlaşmaya varılması için gösterdiği çabalara bir minnettarlık ifadesi olarak sadrazama on bin altın sikke teslim etti. Sınır çizgisini saptamakla görevli iki komisyon da böylece barış antlaşmasının imzalanmasından dört yıla yakın bir süre sonra görevlerini tamamlamış oldular.

Mehmed Paşa bu para karşılığında Venedikliler'e daha önce ellerinde olandan fazlasını vermemişti. Öyleyken Dalmaçya'da birkaç özensiz sınır düzeltmesinin bedeli olan bu on bin altın, Venedikliler'in sadrazamın ağgözlülüğünü ve rüşvetçiliğini dillerine dolamalarına yaradı. İleri görüşlülükleriyle gururlanan Venedikliler, doğruluk aşkının değil, kendilerini beğenmişliklerinin etkisiyle pek çok halktan, en başta da Türkler'den nefret ediyorlar, bu ulusa bağımlı oluşları nefretlerini daha da körüklüyordu. Bu yanları çok kez yerinde bir yargıda bulunmalarını önlüyordu. Mehmed Paşa onlara karşı özellikle iyiniyetliydi. Ama Venedikliler kendilerini paşanın diplomatik yöntemlerindeki aşırı titizliğin kurbanı sayıyorlardı. Onunla öbür Türkler arasında bir ayırım yapmamak ve bunu ifade etmek suretiyle intikam aldılar. Fazla şımartılmış olduklarından, başkalarının lütuflarının beklentisi içinde sadece sabırsız davranmakla kalmayıp, aynı zamanda hain olan kişilere özgü bu gerilimin, bu asabi çırpıntının pençesindeydiler. Marc-Antonio Tiepolo raporlarında Mehmed Paşa'nın aslında çekingen, yalnız ve az sevilen bir adam olduğunu ve kendini daha iyi korumak için para biriktirdiğini vurguluyordu. Venedikliler'e güvenlerini kazanacak kadar dosttu, bu ise, konumunu, hatta belki hayatını tehlikeye atıyordu. Bu nedenle de kendisine armağanlar, onurlandırılmalar ve minnettarlık gösterileri biçiminde saygı gösterilmesine ve hizmetlerinin, özverilerinin ölçüsünde ödül-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

lendirilmesine çok önem veriyordu. Bu gözlemler, çok yüksek konumuna rağmen, fazlasıyla düş kırıklığına uğramış bir adamın portresini çiziyor. Gerçekten de bazılarına karşı olması gerektiğinden daha uzlaşıcı davranıyor, bu kimseler de bundan büyük ölçüde yararlanarak, rüşvet vermeye hazır bir elle ona para uzatıyorlardı. Tiepolo, Mehmed Paşa'ya, dostlarının, minnettarlıklarını ifade etmeleri, ama aynı zamanda destek vermeleri gereken bir vezir muamelesi yapıyordu. Sadrazam böylece değerli olan her şeyin gelip geçiciliğinin hüznüyle farkına varıyordu. Çünkü bu Venedikli gibi en anlayışlı dostlar bile sırf ender oluşlarıyla insanoğlunun yalnızlığını kanıtlıyorlardı. Hayatta kalıcılığı garantili olan tek şey bir yandan körükörüne bir nefret ve kin, öbür yandan da dostça bir anlayışsızlıktı. Bunun için de, en doğrusu, herkese karşı kapalı ve katı davranmak, onlardan para ile ifade edilen ve kişinin kendisinin değerlendireceği bir saygı talep etmektir. Her şeyi sayılarla ve altınla ölçen Venedik hükümetinin üyeleri için sadece dış görünümünü gördüler. Sokoloviç'in bu ağgözlü vezir görüntüsü, o çağın Avrupalı tipleri örneğine göre Venedik'te uyduruldu: Para yemek bu tür ilişkilerin normal bir ögesi sayılıyor. Mehmed Paşa da bu açıdan zamanının adamıydı, ama o, Batılı çağdaşlarından saygınlığa paradan da fazla değer vermesiyle ayrılıyordu (Dubrovnik'le ilgili işlerini kâh kendi konumuna denk düşen armağanlar karşılığında, kâh hiç karşılıksız hallediyordu.)

Mehmed Paşa ayrıca Venedik'in temsilcileriyle savaş tutsaklarının değiş tokuşunu ya da satın alınmasının pazarlığını yapmak zorundaydı, bu görev ise onun için çok daha karmaşık başka politik sorunlardan daha üzücüydü. İş, basit ve sadece sağgörü ve iyiniyet gerektirir görünüyordu. Ne çare ki yapılanların hiçbirisi felaketlere ve gereksiz üzüntülere son vermiyordu. İnsanların bir bölümü sanki hiç gereği yokken üzölmeye ve acı çekmeye mahkumdular, başkaları ise yalnız ellerindeki varlıklardan yararlanmakla kalmıyor, üstelik başkalarının felaketinden çıkar sağlıyorlardı. İnsan zekası her nedense en basit sorunları bile çözümlenmekte aciz kalıyor, felaketlerle acılar şifa bulamaz açık yaralar, hayatın önüne geçilemez bir parçası olarak kalıyordu.

1571'de İnebahtı savaşı sırasında esir düşen yedi bin kadar Türk tutsağının en büyük kısmı İspanya Kralı II. Felipe'nin elindeydi. Bunlar, kadirgalarının bankalarına zincirli olduklarından Kral onları serbest bırakmayı reddediyordu. İspanyollar, İstanbul hükümetiyle tekrar tekrar saldırmazlık anlaşmaları imzalamışlardı, ama kralları, komutanlarına forsaları salıverme emrini ancak 1597'de verecekti. (Zaten tutsakların hepsi serbest bırakılmadılar. Orange'lı Maurice 1604'te bir Hollanda limanını zaptettiğinde oradaki gemilerde yaklaşık bin beş yüz Türk ve Mağrıbi kürekçi bulmuş ve onları bedelsiz olarak yurtlarına dönmekte serbest bırakmıştı. Ama içlerinden bazıları Hollandalılar'ın hizmetine girmeyi yeğlemişlerdi.)

Yeni Bir Başlangıç

Öte yandan, Türkler'in tutsak ettikleri Hristiyanlar'ın çoğunluğu, Dalmaçya'yla Kıbrıs'ta (bu sonuncular sayıca daha fazlaydı) ele geçen Venedikli askerlerden oluşuyordu. Türkler bunları kısa zamanda satarak elden çıkardılar. İstanbul'da, Edirne'de, Bursa'da, İzmir'de ve Selanik'de köleler satın almak, işçi ücretleri ödemekten daha ucuza mal oluyordu. Ayrıca bazı büyük beylerle tacirlerin saygınlığı evlerindeki kölelerin sayısı ve tabii ki bunların görünüşleri, bedensel güçleri ve beslenme ve giydirilme biçimleriyle ölçülüyordu. Kölelerin kökenleri de ayrıca önem taşıyordu. İslam yasası tutsak değiş tokuşunu sevap bir iş sayıyordu. Ne var ki bu girişimden sağladıkları kazanç, İspanyollar kadar Türkler'in de bu işe daha büyük bir heves göstermelerini engelliyordu.

Venedik temsilcilerinin İstanbul'daki bir görevi, Venedik kiliselerinde sadaka şeklinde toplanan paralarla listelerde bütün adı yazılanları satın almaktı. Bu arada karşılaştıkları sıkıntılar, Mehmed Paşa'yı, bu adamların dertlerini, katlanabildiğinden de sık dinlemek zorunda bırakıyordu. En başta Büyükelçi Tiepolo olmak üzere, diplomatların, İspanyollar'ın palavracılıklarıyla Türkler'in anlaşılmasız keyfilikleri arasında ne kadar bocaladıklarını gören sadrazam, kendi başına dert açabileceğini hesaba katmadan Venedikliler'e bu işi halletmede yardımcı oluyordu. Tiepolo 1574 sonbaharında iki yüz tutsaklık bir grubun kaçmasına önayak oldu. Türk yasalarına göre böyle bir davranış ölüm cezasına yol açıyordu. Tiepolo'nun macerası 'Hristiyan kıyıları boyunca aynen bir yırtıcı kuş gibi köle avına çıkan' Kaptanı Derya Kılıç Ali'ye (vakit kaybetmeden Müslüman olan) bir elçilik uşağı tarafından duyuruldu. Ama Mehmed Paşa büyük bir anlayış ve cesaret göstererek Kaptanı Derya'yı sakinleştirdi ve olayı örtbas ettirdi. Barış antlaşmasının onayladığı çeşitli ayrıcalıklardan birine göre, Venedik tebaaları barış sürdüğü kadar İstanbul'da tutsak sayılamazlardı. Önlerine geleni esir eden Türk korsanları, bazen Venedikli tutsakları işkence zoruyla kendilerini İspanyol yurttaşı olarak tanıtmak zorunda bırakıyorlardı. Bu durumda onları köle olarak satabiliyorlardı. Korsanlar günün birinde Mehmed Paşa'ya bir armağan yolladılar. İtalya'nın İspanyol kıyılarında tutsak ettiklerini ileri sürdükleri harikulade üç zincirli köleydi bu. Oysa adamlar gerçekte Venedik'in Zanta adasının yerlileriydi. Sadrazamın bahçesinde çalıştırılan köleler bir yolunu bulup Venedik Büyükelçisi Nicola Barbaro'ya durumlarını haber verebildiler. Bütün bunlar Sokoloviç'in ölümünden birkaç ay önce 1579 Şubatı'nda oluyordu. Barbaro, zorla tutsak edilen Duka'nın tebaalarının durumunu sadrazama arz ettiği Divan toplantısından dönüşünde üç kölenin de arkasından geldiklerini gördü. Mehmed Paşa onların hemen zincirlerinden kurtarılıp en nazikane selamlarıyla büyükelçiye yollanmalarını emretmişti. Kıbrıs savaşından sonra tutsakların durumunu inceleyen Moritz Brosch, "Görünüşe bakılırsa, sadrazam kölelerine değme çağdaşından daha insan-

ca davranıyor. Hatta Hristiyanlar'dan bile," diye yazıyordu. Mehmed Paşa'nın bu iyiniyeti sadece, Doğulular'ın insana eşya gözüyle bakma huyuna yabancı olan bir ülkede doğmasından ileri gelmiyordu. Gösterdiği tepkilerin büyük bir bölümü insanların sefaletinin ve bundan kurtulmanın imkânsızlığının bilincinde olan bir adamı ele veriyordu. Öte yandan, köleleri azat etmesinden sonra başka büyük devlet adamları tarafından batı ülkelerine karşı aşırı bir sevgiyle suçlandığı zaman paşanın davranışları, zayıflığının ya da Hristiyanlar'a karşı bilinçli bir hoşgörüsünün kanıtıdır. Mehmed Paşa'yla gelip giden, fakat aynı ilkelere bağlı kalan Venedik temsilcileri arasındaki ilişkiler, çözümlenemez sorunlara ortak bir çözüm arayışını oluşturuyordu –bunun benzetmesi olsa olsa dairenin kareleştirilmesi olabilirdi. Kader en nazik iki görevin Tiepolo ailesinin iki üyesine verilmesini istemişti. Paolo Roma'da papazlarla Marc-Antonio ise İstanbul'da Türklerle pazarlık yapmakla görevliydi. Bu iki görevden hangisinin daha beter olduğu bilinemez. Venedik büyükelçisiyle sadrazamın, Türklerin ve özellikle padişahla vezirlerinin karşısında uyuşmazlık içindeymiş gibi görüşmeleri gerekiyordu. Mehmed Paşa, Venedik Cumhuriyeti'nin çok zayıf olduğunu, Türkiye'nin bu devlete ait toprakları ve tahkim edilmiş kentlerini fazla bir silahlı güç kullanımına gerek görmeksizin ele geçirebileceğini biliyordu. Venedikliler ise Türkiye'ye ticari bağlarla bağlıydılar ve bu nedenle her türlü aşağılanmaları sineye çekmeye veya hükümetin lütuflarının bedelini altınla ödemeye hazırdılar. Yine de askeri alandaki güçsüzlüklerini diplomasi alanındaki hünerleriyle ödünleme ve Türkiye'de bir güçlük başgösterdiğinde Hristiyan dünyasını etraflarında toplamak durumundaydılar. Venedikliler her şeye rağmen, barışa ve ticari ilişkilere, en kutsal olan Hristiyan İttifakı dahil, tüm ittifaklardan daha fazla değer veriyorlardı. Tek bir düşmana ve özellikle Venedik'e karşı savaşı peşinen kazanacağına güvenen Türkiye, batı ülkelerinin, yeni bir yenilgiye, yeni bir İnebahtı'ya mal olabilecek bir ittifakını kışkırtmaktan çekiniyordu. Aslında çok basit olan bu durumlar, İstanbul hükümetinin temsil ettiği dairenin içinde gerçek anlamlarını kaybediyorlardı: Oradakiler gözlüyor, öfkeyle dinliyor, uzakta tetikte duruyor, bahane olabilecek herhangi bir yanlış adımı bekliyordu. O dairede gösterilen biricik tepkiler, öfke, nefret, mantıksızlık ve küçük hesaplardı. Sadrazamla Venedik büyükelçisi bu topluluğun önünde gülünç görüşmeler sürdürürken, en büyük öneme sahip konuları tartıştıkları izlenimini uyandırmaya çalışıyorlar, herhangi birinde zayıf bir cumhuriyeti savaşla ezmek düşünce ve emelini uyandırmaktan sakınıyorlardı. Mehmed Paşa buna rağmen sürekli olarak kuşkuyla gözlemleniyor, her hareketinde, her sözünde kâfirle peşinen bir işbirliği keşfediliyordu. Divan'da, Sibenik yakınındaki birkaç değirmenle ilgili uzun ve sonuçsuz bir tartışmadan sonra sadrazam, Venedik büyükelçisine, "Karşılıklı bir güvenle tartışmamızı isterdim, ama adım başında bana

Yeni Bir Başlangıç

tuzaklar kuran o kadar çok düşmanım var ki. İnanın bir tek ben, padişahın savaşta sizden aldıklarını iade etmek isterdim, ama bu takdirde öbürleri bunun için yüklü bir para aldığımı söylerlerdi...” demişti. Mehmed Paşa’nın bu tür konuşmalarda bulunmasına izin veren koşullar enderdi. Bunda, pazarlıkların büyük bir kısmının Divan toplantılarında yürütülmesinin rolü vardı tabii. Sadrazamın Venedik büyükelçisiyle baş başa olduğu zamanlarda bile, aralarında iki hükümetten birinin hizmetindeki bir tercümanın bulunması ve bu kimse-nin duyduklarını üç beş kuruşa satabilmesi ihtimalinin olması nedeniyle konuşmaları, tutuk, sınırlı ve nüanslarla kelime oyunlarından yoksun geçiyor, araya hatalar giriyor, bazen tatsız bir kontrolün varlığı seziliyordu. Sadrazam, işverenleri her kim olursa olsun tercüman-ları sopayla tehdit etmekten geri kalmıyordu. Venedik elçileri de Senato’ya yazdıkları mektuplarda tercümanlar yüzünden çektikleri sıkıntıyı öfkeyle kaleme alınmış kısa, psikolojik hatta anlamsal düşüncelerle ifade ediyorlardı.

Barış antlaşması her şeye rağmen Mehmed Paşa’nın sayesinde bir emrivaki olma yolundaydı. Savaşçı vezirleri, eyalet valilerini ve başka yüksek düzeydeki devlet memurlarını barış durumuna alıştırarak belli etmeden 1573 antlaşmasının koşullarına hayat veriyordu. Venedik büyükelçileri de girişimlerini sadrazamın davranışlarına uyduruyor, ona, gereksinmelerini, zayıf yanlarını, gelip geçici gurur gösterilerini, her şeyden önce yeni padişahın yanındaki konumuna duydukları anlayışı ele veren bir ilgi yöneltiyorlardı. Venedikliler’in bazı olumlu jestleri, Mehmed Paşa’nın işini kolaylaştırdı. Örneğin, 1575’te şövalye Giacomo Soranzo’nun İstanbul’da yaptığı parlak elçilik görevi, yeni padişahın önünde saygıyla eğilip elli bin altın sikke değerinde armağanlar dağıtması ve Duka’nın barış onayını sunması bu jestlerin başında geliyordu. Venedikliler ayrıca Korfu’nun Baffo ailesinden olan valide sultan Nurbanu’yu davalarına kazandırmayı başarmışlardı. Bu sultan, Venedik devletinin düşmanlarını güç duruma düşürmek için peş peşe entrikalar çeviriyor, bu arada Salamon Aşkenazi’yle hareme kız sağlayan Yahudi Ester Kira’dan destek alıyordu.

Bir Venedik kadırgasında assubay olarak başarılı olamamış garip bir macera adamı, Mehmed Paşa’ya daha da garip bir öneri getirdi. Dediğine göre, elinde Venedik kentinin planları vardı ve kentin, tahkimatını havaya uçurarak nasıl ele geçirilebileceğini biliyordu. Sadrazam, barışçı ilişkiler içinde bulunulan bir kenti zaptetmenin mümkün olmadığı yanıtını verdi. Kendisi şahsen düşman bir kenti, hele hele dost bir kenti asla bu şekilde tahrip edemezdi. Macera adamı bunun üzerine Müslüman olup, kapıcı olarak sadrazamın hizmetine girmeyi istedi. Sokoloviç, “Benim böyle bir adama ihtiyacım yok,” diye kesip attı.

Bu konuşmanın Venedik büyükelçisinin kulağına gittiğini söylemeye gerek yok.

Usandırıcı Bir Oyun

S adrazamın Venedikliler'e karşı tutumunda (herkesin hak etmediği) iyice hesaplanmış diplomatik bir ihtiyat dozu ve (hemen hiç kimsenin hak etmediği) bir dereceye kadar dostça bir açıkyüreklilik vardı. Bu da Sokoloviç'in, devletlerinin değeri hakkında bildikleri ve davranışlarındaki kişisel vakarlarını değerlendirmesiyle uyumluydu. Bununla birlikte bu rapor, sübjektif olsa da, Türkiye ile Venedik'in Sokoloviç sadrazam olalıdan beri iki kez savaş durumunda olmalarına rağmen, yalnız karşılıklı değil, aynı zamanda ortak çıkarlarla birbirlerine bağlı olmalarının sonucudur. Venedikliler istemeyerek de olsa savaş kabul ediyorlar, özenle seçilmiş müttefiklerle etraflarını çeviriyorlar, başka çaresi olmayınca cesur davranmayı biliyorlar, ama cumhuriyetlerinin yaşamının büyük ölçüde Türkiye'yle olan ticaretlerine bağlı olduğunu gizlemek ikiyezlülüğünü de yapmıyorlardı.

Türkiye, kıyılarda ve denizde komşusu olan, kuşku uyandıran, fakat aynı zamanda saygı esinleyen bu iş adamları cumhuriyetinden başka, içindeki hemen her şeyi küçümsedikleri imparatorluğun sınır komşusuydu. Yıllar yılı Viyana'dan gelen ve büyük bir tevazuyla bol bol armağan getiren ciddi dış işleri görevlilerini kabul etmiş Mehmed Paşa, aralarında, din sorunlarını, devletler arası ilişkileri ve hayatın değerlerini 'kendi dilinde' tartışabildiği ilginç adamlara rastlamıştı. Kendini Avrupa'nın Türkiye karşısındaki savunucusu ilan eden Avusturya imparatorunun bu iddiası, sadrazama öylesine küstahça ve dayanıksız görünüyordu ki, insanı kızdıramıyordu bile. İstanbul hükümetine her yıl usulden olan armağanlara ek olarak otuz bin 'taler' yollayan imparator, bütün dünyanın karşısında bunun bir vergi değil, barışı satın almak için açgözlü bir düşmana ödediği bedel olduğunu iddia ediyordu. Mehmed Paşa, buna karşılık olarak verginin her gecikişinde o sırada İstanbul'da bulunan elçilerden sınırların ötesindeki halklara varıncaya kadar Avusturya'yla ilgili herkesi cezalandırıyordu. Giriştiği patırtılı askeri hazırlıkları ise, bunun, boyun eğmek istemeyen bir vasala karşı girişilmiş seferler olduğunu ileri sürüyordu. Ne İmparator II. Maximilian ne de 1576'dan itibaren II. Rudolf kendilerini Türk sultanının vasalı olarak görebiliyorlardı. Yolladıkları parayla armağanlar buna rağmen, karşı tarafça bu anlamda kabul edildikleri için, bir vergiydiler ve iki ülke arasındaki gerçek ilişkileri

de bu yorum saptıyordu. İstanbul hükümeti de hükümranlılığında pek de tutarlı davranmıyordu. İmparatorun elçileriyle barış antlaşmaları imzalıyor ve hükümdarlarına sadakati karşılığında iyiniyetini vaat edecek yerde onlara kontrat değerinde fermanlar veriyordu. Mehmed Paşa, bu tür bir duruma önceden tasarlanmış bir şiddet dozu ve diplomatik ince eleyip sıkı dokumacılık yoluyla çözüm buluyordu. Elçilerle yaptığı görüşmelerde her kontratın, padişahın iyiniyetinin yokluğunda sadece biçimsel olduğunu ve gerçek bir anlamı olamayacağını açıklıyordu. İstanbul hükümetinden imparatora yollanan belgelerde hakaret anlamına çekilebilecek deyişler ve cümleler bulunduğu dair bazen Viyana'dan şikâyetler alıyordu. O zaman durumun karmaşıklığını örtmek için küstahça bir soruyla karşılık veriyordu: O belgeleri niçin beğendikleri şekilde anlamlandırmıyorlardı? İlişkilerinin anlam belirsizliği yüzünden süregelen bu oyun, gerçekte iki tarafın da güçsüzlüğünü gizliyordu.

Canları ne zaman istese Avusturya topraklarına giren beylerden sadrazama ulaşan raporlar, Alman devletleri tarafından desteklenmesine rağmen, Avusturya'nın güçsüzlüğünü ve Türkler'e karşı koymaya isteksizliğini doğruluyordu. İmparatorun elçilerinin İstanbul'daki bazen küstahça, ama ondan da sık acınacak davranışları, Sokoloviç'in bu konudaki fikrini destekliyordu. Bu tür haberler bazen Venedik'in temsilcileri, ama bundan da daha sık olarak kötü niyetli Fransız göçmenler tarafından sadrazamın kulağına fısıldanıyordu. Bu bağlamda Rumlar'ın ve özellikle tehlikenin en güçlü olduğu yerde casuslukta uzman olan ve 'yollarla Hristiyan bölgelerini tanıyan ve Türkler'e seve seve yardım eden bir alçaklar, hırsızlar ve hainler ulusu' olduğu söylenen Sırplar'ın oynadığı rol tahmin edilebilir. Sokoloviç, Batı'daki duruma ilişkin haberlerin içyüzünü görebilen, bu haberlerin ışığında bu ülkelerin adamları hakkında önyargıya dayanmayan fikir sahibi olabilen ve dünya haritasının üzerine eğilip çözümler arayabilen ender Türk devlet adamlarından biriydi. Venedik'in İstanbul'daki büyükelçisi Marc-Antonio Barbaro 1573'te, "Türkler, imparatorun kuvvetlerinin çok zayıf olduğunu, dini çekişmelerin ve başka çıkarların yol açtığı karışıklıkların imparatorun Alman prensleriyle güç birliği yapmasını önlediğini bizim kadar iyi biliyorlar," diye yazıyordu. Üç yıl sonra genç II. Rudolf imparator olunca, elçi Giacomo Soranzo'nun izlenimleri daha da sert olacaktı. Saranzo abartıya kaçmadan, "Şimdiki imparator hakkında söyleyebileceğim fazla bir şey yok. Zavallı genç, deneyimi ve otoritesi de yok," diye fikrini belirtiyordu. "Sadece Türkler'in, babasına karşı fazla bir saygıları olmadığını, oğula ise daha az saygı göstereceklerini söyleyebilirim. Üstelik İstanbul hükümetindeki saygınlığı da günbegün azalıyor. Padişah, ordusunun zayıflığını, aynı zamanda parasal açıdan yoksulluğunu, Alman prenslerinin arasındaki rekabeti ve imparatorun otoriteden ve güvenden aşağı yukarı yoksun olduğunu biliyor.

Türk kuvvetlerinin karşısına çıkmaya cesareti olmayan Rudolf'un en çok istediği padişahın dostluğudur. Oysa Türkler sadece düşman olarak çekindiklerine ve dost olarak onlara yararlı olabileceklere saygı duyarlar. Bu nedenle imparatoru her gün biraz daha küçük görüyorlar." II. Rudolf, imparatorluğunun güçsüzlüğünü öylesine yansıtıyordu ki, bu, adeta bir bedensel uyuşukluk biçiminde algılanıyordu. Bundan tartışma konusu yapılması yararsız, ama her fırsatta yararlanılması gereken bir gerçek diye söz ediliyordu. Antun Vrancić, II. Maximilian'ın ölümünden kısa zaman önce 1573 Şubatı'nda imparatora Türkler'e karşı girilecek bir savaş hakkında bir rapor sunmuştu. Bu belgenin temel fikri, etrafında bütün Hristiyan devletlerinin bir ittifakı oluşmadıkça, imparatorun, Türkiye'yle bir çatışmayı akıldan bile geçirmemesi gerektiği, ittifakın ise, bütün Avrupa devletlerinin katılması garantilenmediği sürece kurulamayacağı, aksi halde, Türkler'in bütün kuvvetleriyle imparatora saldıracaklarıydı.

Mehmed Paşa, Venedikli gözlemcilerin öngörülerine rağmen, Avusturya'ya ait bölgelerle Almanya'daki durumu, raporlarında ele aldığından daha iyi biliyordu. Onun görüşüne bakılırsa, komşu imparatorluğun zayıflığına ilişkin ayrıntılar, mesafelere ve güncelliklerine göre ilk önemlerini kaybediyorlardı. Bunun gibi, imparatorunkinden kat kat üstün olan padişahın askeri gücü, İstanbul'dan adım adım uzaklaştıkça zayıflıyordu. Sokoloviç'in bir Türk devlet adamına göre olağanüstü olan tarafı, karşılıklı ilişkilerle bağımlı işlevlerin izafi değerini seçebilmesiydi. Tek tek çarpışmaları kazanamasa bile savaş kazanmayı, bundan da önemlisi, nasıl kazanılamayacağını biliyordu. Bir kere bu bilgileri kesinleştikten sonra, Mehmed Paşa belki gerektiğinden de fazla mesafeli oldu. Kuşkuculuğu özellikle Avrupa'ya yönelikti. Hristiyanlar'la bir çatışmaya girdiklerinde soğukkanlılıklarını koruyamayan nice yüksek düzeydeki Türk devlet adamının aksine Sokoloviç, padişahın Avrupa topraklarındaki genişleme girişimlerinin, önemsiz birkaç sefer hesaba katılmazsa, imkânsız olduğu kanısındaydı. Bunun nedeni sadece Müslüman ordusunun başarısına karşı (Çünkü burada kâfirlerin nüfusunun giderek yoğunlaştığı bir ülkeler söz konusuydu) artan bir direniş değildi. Uzun zamandır padişahın malı olan bu topraklar, sırf büyüklükleri nedeniyle daha önemli seferleri engelliyor, orduyu hedefine ulaşması için gerekli kuvvetten yoksun ediyorlardı. Türkler'in, Avusturya'yla Alman devletlerinin zayıf yanlarının farkında olduklarını bilen aynı Venedik elçilerinin, İstanbul hükümetinin kuvvetlerinin de kendilerine göre engellenmiş ve sınırlanmış olduğunun bilincinde olmaları ilginç. Örneğin, Marc-Antonio Barbaro'ya göre, Türkiye, olağanüstü nedenler söz konusu olmadıkça, Avusturya'ya karşı geniş çaplı bir savaşa girmeyecekti. "Padişah imparatorluğunun sınırlarını öylesine genişletti, kendi topraklarını öylesine perişan duruma düşürdü ki, bir savaşa girişmesi çok zor olur. Örneğin, en küçük bir engel ya da sefer sırasın-

da beklenmedik bir olay, geri çekilmesiyle sonuçlanır.” Barbaro bu arada Sultan Süleyman’ın Zigetvar önünde son bulan seferinden söz ediyor: “Türk ordusu oradan öylesine bir karışıklık ve o kadar büyük kayıplarla dönmüştü ki, bu durum bugün hâlâ geçerliliğini koruyor.”

Mehmed Paşa’nın düşmanın zayıf yanlarına ek olarak Türkiye’nin sınırlı olanakları hakkındaki bilgisi, Buda paşasının ani seferlerine açıklık getiriyor. Paşa bazen ani bir çıkışla Avusturya’dan bir kale ya da topraklarından bir parça koparıyordu. Bunun gibi, sınır beyleri, en başta da Bosna valisi, komşu Hırvatistan ve Slavonya topraklarına da-
lıyordu. Bunların hepsi oralara, ateşe vermek, soymak, yağmalamak ve köleler ele geçirmek amacıyla gidiyorlar, fakat gerçek bir direniş yol açmamak için hiçbir zaman fazla uzaklaşmıyorlardı. Avusturya’yı kavrayan ve sürdürülmesi gereken bu korkunç çember, Türkiye’ye pek çok yarar sağlıyor, bu arada sadrazamın saygınlığı da artıyordu.

1573’te Venedik’le barış antlaşmasının imzalanmasından ve Dalmaçya’da çatışmaların sona ermesinden sonra, Lika’dan Erdel’e giden sınır üzerinde durumun daha da kötüleştiğini belirtmek gerekir. Batılı devletlerin bu kez Viyana yararına bir ittifak kurmaları projesi sırf gevşeklik nedeniyle terk edilince, cesaret bulan Mehmed Paşa, Avusturya’ya Türkler’in silah üstünlüğünü ve padişahın acımasızlığını hatırlattı. Avusturya topraklarına yapılan akınların her şeyden önce psikolojik bir etkisi vardı. Moral bozukluğuna, kuşkuya ve korkuya yol açarak tüm direniş isteğini yok ediyor, Katolikler’le Papa’yı bu durumdan sorumlu tutan Protestanlar’ın arasındaki anlaşmazlığı körük-lüyordu. Viyana’nın İstanbul’a yolladığı elçiler barış antlaşmasının yenilenmesi için ellerinden geleni yapıyor, şikâyetlerini ve protestolarını artırıyor, sonunda da armağanlar vermeye kadar işi götürüyorlar-dı. Öyle de olsa, imparatorlukları beli bükülmüş, aşağılanmış, manen yıkılmış ve kasti bir üstünlük sergileyen Türk uç beylerinin akınları durmadığı için, umudu kırılmış olarak kalıyordu. Bu akınlar ayrıca Avusturya’yı çok sayıda sınır kenti ve kalesinden yoksun ediyor, çevre bölgelerdeki nüfusu dağıtıyordu. Avusturya böylece ekonomisinin felç oluşuna, yollarının kesilmesine ve sınır boyunca bir tahkimat kuşağının inşaatının daha başından engellenmesine tanık olmaktaydı. Bütün bu aşağılanmalara rağmen, Viyana Sarayı Türkiye’yle iyi kötü ilişkilerini sürdürmek, vergisini düzenli şekilde yollamak, sık sık da barışçı niyetlerini açıklamak zorundaydı. Protestolarına tehditlerle karşılık verildiği zaman, Viyana’nın, komşu paşalarla beylerin yağmalarını, tutsak edilip köle olarak satılmak üzere götürülen yurttaşlarını ve işgal edilmiş topraklarını unutmış gibi davranmaktan başka çaresi yoktu. Bunlara ek olarak, İstanbul’daki elçilerinin dövülmesiyle hap-sedilmesi katlanmak zorunda olduğu olaylardı.

Mehmed Paşa, Avusturya’yı bu biçim bir boyunduruk altında tutarken, Osmanlı İmparatorluğu’nun uzak eyaletlerinde de olası bir savaş korkusu yaratıyor, böylece bu bölgelerin sınır beylerinin, kuv-

vetlerini dağıtmalarını ve kısır uğraşlara ve zevklere dalarak dikkatlerini gevşetmelerini önlüyordu. Öte yandan, ardı arkası kesilmeyen yağmalar ve birçok bölgelerin köleleştirilmesi, büyük fetihler döneminde oluşturulmuş olan kâfirlerin zenginliklerini ele geçirme peşindeki Türkiye imajını sürdürüyordu. Barbaro'nun vardığı sonuç şuydu: "Padişahın, çok mecbur olmadıkça imparatorla savaşa girişmeyeceği tahmin edilebilir. Aralarındaki bir barışın da kuşku ve endişeyle bir arada olacağı da muhakkak." Bu tür raporların nedenlerini 'dinsel çelişkilerde, imparator ünvanının yol açtığı rekabette ve özellikle Türkler'in işlerine geldiği ve doğalarına uyduğu için sınırlarda aralıksız sürdürdükleri karışıklıklarda' aramak gerekir.

Aradaki uzaklığa rağmen, sadrazam sınır üzerindeki olayları iki Sokoloviç aracılığıyla yönetiyordu. Mustafa Paşa Buda'da, Ferhad Paşa ise Bosna'daydı. Sadrazam aynı zamanda imparatorun İstanbul'daki elçileriyle görüşmeleri sürdürüyor, önemsiz addedebileceği konuları da arada tartışmayı ihmal etmiyordu. Görünüşe bakılırsa bu oyun onu yormuyordu. Nihai sonucun bağlı olduğu kişi rolü hep ona aitti ne de olsa. Bununla birlikte, o çağın vakanüvislerinin yazılarıyla diplomatların bu konudaki raporları onu genellikle gergin, sinirli, somurtkan ve terslik derecesinde sabırsız biri olarak tanıtıyorlar. Mehmed Paşa'nın, Türkiye ile Avusturya arasındaki ilişkilere yirmi yıl süresince topladığı kendi deneyimlerini ve kızgınlıklarını kattığının kuşkusuz yok.

Sokoloviç, bütün Hristiyanlar'ın, hizmet ettiği imparatorluğun düşmanı olduklarını düşünüyordu. Ancak, hepsi bu tutumları sırasında aynı ölçüde bir vakar sergilemiyorlardı. Venedikliler sağduyulu, kurnaz ve eşsiz tacirdiler. Bolluk içinde, ama dengeliydiler. İslamiyet'in düşmanları olarak çekingen davranıyorlar, kendi güçleriyle nereye ulaşabileceklerinin bilincinde görünüyorlardı. Güçleri dağınık ve eşitsiz olmakla birlikte, İspanyollar kılıç ve haçla Doğu'yu tehdit ediyorlardı. Cesur ve gaddardılar, ama en üstün savaşçılar onlardı. Türkiye'ye en fazla güçlük çıkaranların onlar olduğu konusunda herhangi bir kuşku yok. Fransızlar'ın kralı eğer padişaha dostluk gösterisinde bulunuyorsa, bu, aynı düşmanı paylaşmalarından ileri geliyordu. İçtenliği şüphe götürürdü, ama genellikle sözlerini tutuyordu. İstanbul'daki elçileri de İslam'ın buyurduğu yaşama biçimini yadırgar görünmüyordu. Viyana sarayına bağlı görevliler gerek görünüş gerekse yetenekleri ve karakterleri bakımından çok farklılık gösteriyorlardı. Ne de olsa İstanbul'da tek bir heyet içinde bulunmalarına karşın, ayrı ayrı bölgelerden geliyorlardı. Aralarında usta bir diplomata, kusursuz bir centilmene veya bilge bir danışmana rastlanıyor; ve özellikle sadrazamın dilini bildikleri takdirde, böyleleriyle resmi olmayan konuları da görüşmek mümkün oluyordu. Fikirleriyle bilgilerinin nazikleştirdiği Papa'nın satılmışları da öyleydiler. Ancak, içlerinden biri imparatorunun tam yetkili elçisi rolüyle yetinerek, ba-

Yeni Bir Başlangıç

riş için pazarlığa oturacak oldu mu Mehmed Paşa da kişiliğini unutmuyor, komşu ülkelerle halklarının belirsiz ve elle tutulamaz görüntülerine doğru düşünceleriyle kayıyor, bu da üzerinde, sözlerinin gerçek anlamını aşan adeta bedensel bir baskı yapıyordu. Bu bölgelerin insanlarını tutsak alan korkaklığın nedenini de artık eskiden olduğu kadar merak etmiyordu. Daha değerli bir düşmana sahip olmadıklarına sinirlenen Türkler'i, onlardan sürekli intikam almaya iten de işte bu korkaklıktır. Sadrazam, çok ender direniş girişimlerinin ve daha da ender zaferlerinin her birini belleklerinde özenle yaşattıklarını, fakat yenilgilerini hiç anımsamadıklarını biliyordu. Kendilerini tam zamanında korumaya aldıklarından yenilgiyi hissetmemişlerdi bile. Ama Türkler yanlarında olmayınca, onların düşmanı olduklarını yüksek sesle ilan ederlerdi. Cesaret eğer kendi sefaletini örtmek için savunmasız olanları katletmekse, bunlar hiç kuşkusuz padişahın rakiplerinin içinde en cesur olanlarıydı. Mehmed Paşa, Avusturya imparatorunun askerlerini Sırplar'ın katkısıyla Banat kentlerinden kovduğu yirmi yılı aşkın bir zamanın öncesinden beri bu görüşünün, Türkiye'nin Avrupa'daki bölümünde en kalabalık din grubu olan ve kendisinin de içinden çıktığı Ortodoks halkın tutumuna uyduğunun defalarca bilincine varmıştı. Bu konu üzerinde defalarla durmuş, ancak bu görüş biçiminin onu İstanbul'daki Türkler'den çok, o ulusa yaklaştırmasından hiç rahatsız olmamıştı. Sokoloviç'in gözünde, Sırplar'ın bu tutumu, Avrupa'daki Türk gücünün temellerinden birini oluşturuyordu.

Sultan Selim'in ölümünden sonra fırtınanın ön belirtilerinin gidecek daha çarpıcı olmaya başladıkları dönemde Mehmed Paşa, kişisel saygınlığıyla bağlantılı gördüğü dış politikasından ne kadar hoşnut olsa yeriye. Bu arada, Avusturya'ya daha da onur kırıcı biçimde boyun eğdirmişti. Venedik'le savaş sona erer ermez ikisi de Sokoloviç ailesinden olan Buda paşası Mustafa'yla, Bosna valisi Ferhad, Avusturya topraklarında peş peşe olaylar çıkarırlarken, imparatorun yeni bir heyeti armağanlar dağıtmak ve barış antlaşması süresinin uzatılması önerisiyle İstanbul'a geliyordu. Fazla kolay olduğu için sıkıcı olan oyunun, içeriği ve sonucu hiçbir sürpriz vaat etmeyen görüşmeler ve diyaloglarla yeniden başlaması önemliydi. Bu oyunu değerli bir komşuyla oynamak zorunda oluşuna sinirleniyordu Mehmed Paşa. Üstelik hükümetteki nüfuzunun, kısmen de olsa, esasen onuru kırılmış bir tarafın yenilgisinin bırakacağı etkiye bağlı olmasına büsbütün içerliyordu. Kala kala imparatorun elçileri arasında ilginç bir adam; son zamanlarda giderek daha fazla gereksindiklerinden birini bulması umudu kalmıştı.

İstanbul'da Bir Protestan Tanrıbilimci

Bir padişahın can çekişmesiyle varisinin sahnede belirmesi arasındaki bu uğursuz dönemde, her sıkıntılı gülümseyişin, her vurgulanan kelimenin bir önbelirti; yalnızca insanların değil, her sağnağın çılgın, geçen her bulutun bir gümbürtüye gebe olduğu, denizin her yankısının bir savaş şakırtısına benzediği, bütün damların yeşile dönüştüğü, suyun üstünde iki yanına salınan gemilerin daha karanlık, ağaçların ağırlaşmış olduğu ve her taşın ayak altından kaydığı o günlerde Mehmed Paşa görevlerini seçiyor ve bunları, devletin gerçek kaygı ve çıkarlarının büyüklüğünü ve önemini alenen vurgulamak için ihtiyaç duyduğu adamlara emanet ediyordu. İki yıla yakın zamandır bir uzak Tunus'taki çatışmalar, ya da daha seyrelmiş ve daha az şiddetli hale gelmiş olan deniz savaşları; ve sınır valilerinin Avusturya topraklarına yaptıkları her zamanki akınlar dışında bir şeyle ilgilenmeyen Saray'daki devlet adamları öylesine uyuşmuş ve sınırlı olmuşlardı ki, mutlaka hizaya getirilmeleri gerekiyordu. Nice entrikalardan sonra yeni bir hükümdar tahta çıkmışsa bile, imparatorluğun, gücünü ve ününü koruması için yapılması zorunlu olan işleri vardı. Sadrazam fazlasıyla zeki ve uyanık olduğu için, o vakte kadar yönetimde başkası tarafından doldurulamaz olan rolünü ve düşünmana her zaman ulaşabilecek ve onu yok edebilecek kadar uzun, güçlü ve yanılmaz olan kolunu onlara hatırlatmak durumundaydı. Devletin kaygıları onun etrafında, tehlikeli vezirlerin tehditlerini ve Saray entrikalarını hemen hemen bedensel olarak uzağında tutan bir tür koruyucu koza oluşturuyordu sanki. O da, bilinçli olarak, hayranlık uyandırabilecek olan, fakat belki de uğraşmak zorunda olmadığı çalışmalara girişiyordu. İmparatorun temsilcisiyle görüşmelerini sürdürmek için gösterdiği beklenmedik çabaların nedeni bu olsa gerek. Adı David Ungnad olan bu kişi, selefinin görevini sürdürüp İstanbul hükümetiyle barışı tekrar kurmak için gelmişti, görevini başardıktan sonra daha önemli kişilerin bolluğu nedeniyle unutulup gidebilirdi.

David Ungnad, onu karşılamaya çıkan Türk beyleriyle elçi Charles Rimm'in yanında İstanbul'a girmişti. Kendisine konut olarak, odaları taştan keşiş hücrelerine benzeyen, pis kokulu ve her türlü zararlı böceklerle dolup taşan büyük bir kervansarayın ayrılmasına şaşırmadı. Başta Mehmed Paşa olmak üzere vezirlerin, altın iplikleriyle

Yeni Bir Başlangıç

dokunmuş atlas kumaşlarla döşeli salonlarda onuruna düzenledikleri şölene de şaşırmadı. Türkler tavus kuşları gibi kendi keyifleri için salına salına ilerliyorlardı. Daha sonra tulum gibi şiş padişahın kısaca görüldüğü bir görüşme sırasında David Ungnad imparatorunun şikâyetlerini sıraladı. Konu, Türkler'in sınır yağmacılarının imparatorun topraklarına yaptıkları akınlardı. Sadrazamın yanıtı aynen elçinin beklediği gibi oldu. Mehmed Paşa inandırıcı olmaya bile çabalamayarak, 'sınır bölgeleri valilerinin, imparatorla aralarındaki barışı korumak emrini aldıklarını ve bu emrin tekrarlanacağını' söyledi. Her şey, Türkler'de bir yönetime dönüştüğü Ungnad tarafından bilinen, Doğulular'a özgü bir biçimde geliyordu. Günlük olaylar onlar için, özellikle sözlerin, hareketlerin ve önceden bilinen sahnelerin tekdüze tekrarı dolayısıyla ilginç, çekici ve çok kez coşturucuydu.

David Ungnad İstanbul hükümetine, Bosna Valisi Ferhad Paşa'nın, Hırvatistan'da köylüler arasındaki çalkantılardan yararlanarak, şimdi ölü olan yörenin beyi Franjo Frankopan'ın kentlerine giderek daha sık saldırdığını, hatta Zagreb piskoposunun ve ruhban meclisinin mülklerine kadar ilerlediğini haber verdi. Venedik Cumhuriyeti'yle Türkiye arasında, 1573 Mart'ında bir barış antlaşması imzalanmasından beri Türkler'in Hırvatistan'la Slavonya'ya yaptıkları akınlar günlük olaylardan olmuştur. Kuvvetlerini Dalmaçya'dan çeken Ferhad Paşa, Bihaç çevresinde, Sava'yla Kupa arasındaki topraklarda ya da Slavonya sınırlarında garnizonları işgal etmeye, yağmalamaya ve köleler alıp götürmeye başlamıştı. Derken sonbahar sonunda sancak beyi komutasındaki üç bin atlıyla Cetingrad duvarlarının altında belirmişti. Dul Barbara Erdödi serflere acımasızca eziyet ettiği için köylüleri tekrar ayaklanmak üzereydiler. Ganimet ve köleler elde etmenin peşinde olan Türkler akınlarını sürdürdüler. 1574 kışının ilk aylarında ateşe verilen köylerin halkını soğukta ve karların içinde kovalayarak Hırvatistan'da, Stenyıçnyak'a kadar vardılar ve bir tek seferde beş yüz adamı esir ettiler. Türkler bütün ilkbahar ve yaz boyunca sürekli olarak sınırı aşılar ve niyetlerini küstahça ilan ettiler; Sisak, Petrova Gora çevresine, Kupa boylarına ve Slavonya tepelerine korkuyu, kargaşayı ve yıkımı getirmek istiyorlardı. Bununla birlikte, iki imparatorluğu gerçek bir anlaşmazlığın kıyısına getirecek çok ciddi bir çatışmaya girmekten kaçındılar.

İmparatorun elçisi Türkiye yolundayken daha Buda'da Türkler'in manevralarına hedef olmuştur. Buda Valisi Mustafa Paşa Sokoloviç'den, sınırların ötesindeki yakıp yıkmalara ve yağmalara son verilmesini rica etmişti. Bu bölgelerde son dört yılın içinde yakıp yıkılan köylerden üç bin insan alınıp götürülmüştü, bunların arasında ise altı yüzü aşkın memur bulunuyordu. Paşa hiç sükunetini bozmadan bütün bunların onun bilgisi dışında ve onayı alınmadan yapıldığını, ancak şimdi herhangi bir girişim için çok geç olduğunu, söz konusu tutsakların bir kısmının öldürüldüğü ya da köle olarak İstanbul'da

satıldığı yanıtını vermişti. Paşa, ondan armağan olarak iki duvar saati, içinde çeşitli devalar bulunan gümüş bir kutu ve üç bin imparatorluk altını aldıktan sonra elçiyi yolcu etmişti. Ama bu arada Buda'da Macaristan krallarının sarayını ziyaret etmesine izin vermişti. Burada bir salonda kralların 'yüzleri kırılmış' heykelleri yer alıyordu. David Ungnad iki ay sonra İstanbul'da aynı deneyimi yaşadı. Saf bir gözlemcinin olağan diplomatik cümleler olarak algılayabileceği vakurca söylenmiş yalanlar, gerçekte yeteneksiz bir ortağı, kasdi bir uyuşukluğa dayanan ve hiçbir çıkar sağlamamasına karşın ona pahalıya patlayacak bir oyuna sürüklüyordu. Dahası, bu tür yalanlar, fazla anlayışlı olmasa bile, bir hasıma, su götürmez bir gücün, kendini, diplomatik bir küstahlıkla kaba kuvvetle olduğundan daha iyi ifade ettiğini anlatacaktı.

Ama David Ungnad kendini bu oyunun tekdüzeliğine kaptırmadı. Mehmed Paşa'nın bakışı üstünde durunca, kısa bir an boyu, sadrazamın gözlerinde bir parıltının, tanıdık birinin gizli bir mesajı gibi yarıp söndüğünü fark etmiş olmalı.

Lüter doktrinini benimseyerek Würtemberg'de Illyria Protestanları'na arka çıkan II. Johann Ungnad'ın torunu olan Zonek Beyi, Baron David Ungnad daha önce de İstanbul'a gelmişti. Birkaç yabancı dil bilen, diplomatik görüşmelerde cesur ve usta olan Ungnad, 1572'de zengin armağanlar yüklenmiş parlak bir heyetle gelerek padişaha yıllık vergiyi sunmuş, sadrazamdan da Türk valilerinin akınlarına ve yağmalarına son verecekleri garantisini almıştı. İki yıl önceki bu yolculuğunda Ungnad verimli görüşmelerde bulunmamış, sadece var olan ilişkilerde bir değişiklik olmadan anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için hesaplanmış bir oyuna katılmıştı. Bu oyun zaten Buda'da başlamıştı. Buda paşası, sınır anlaşmazlıklarına karşı olduğunu kanıtlamak için elçinin onuruna bu konuğun gemisinde acayip bir eğlence düzenlemişti. Ungnad'ın karşısına köle ticareti yaparlarken yakalanan bir Türk'le iki Slav'ı çıkarmışlardı. Türk'ün çekiç darbeleriyle kollarını ve bacaklarını kırdıktan sonra, bir kazığa bağlı olan Sırp'ların önce kulaklarıyla burnunu kesmişler, arkadan göbeklerine kadar diri diri derilerini yüzmüşler, en sonunda bu kanlı et yığınlarını suya atmışlardı. Ertesi gün elçiye 'Türk bölgesinde hırsızlıkla suçlanan ve böylece barışı ihlal eden iki Macar uşağının' kellelerini getirdiler. Oyun bu kez de İstanbul'da son bulmuştu. İmparatorluk heyeti, başında en güzel giysilerini giymiş çavuş olduğu halde, 'Gavurlar!' diye bağırmaya ya da alay yollu 'Aferin!' diye onları alkışlamaya hazır, meraklı bir kalabalığın arasında kendine yol açmak zorunda kaldı. Ungnad böylece sadrazam Mehmed Paşa'yla tanışmıştı. Oldukça yaşlı, zayıf ve uzun boylu olan padişahın damadı, kabul resmi süresince nazik, ha ı canayakın davranmıştı. Sadrazam bu münasebetle, 'çeşitli Türk yalanlarını boş, fakat nazik cümlelere dönüştürdü.' Buna karşın, Macar asıllı bir ayakkabı tamircisinin oğlu olan orta boylu,

Yeni Bir Başlangıç

şişman ve yaşlı Piyale Mehmed Paşa, elçiyi selamlamak için yerinden bile kalkmayarak, o boş cümlelerin gerçek anlamını açıkladı. (Baron Ungnad ikinci görevin sonlarında da benzer bir sahne yaşayacaktı. Mehmed Paşa dudak ucuyla gereksiz işleri tartışırken, başka bir vezir, bu kez 'kanlı lakaplı' Sinan Paşa, imparatorla armağanlarını alaya alarak gerçek durumu açıklıyordu.)

Baron Ungnad, Türkiye'ye yaptığı ilk seyahatin izlenimleriyle deneyimini İstanbul hükümeti katındaki ikinci girişimi için kullanmayı bildi. 1571 ile 1574 arasında İstanbul'da kalan ve 1572'de vergiyi getirdiği zaman Ungnad'ı izleyebilen, sonra 1574'de onun yerini alan Avusturya yurttaşı Charles Rimm'e göre, yeni büyükelçi 'yetenekleri, kültürü, deneyimi ve Türkiye politikası konusundaki bilgisi'yle dik-kati çekiyordu. Ungnad'ın ayrıca, 'genç, yakışıklı, görgülü ve dünya zevklerine düşkün olmasına rağmen' dokuz yabancı dil bildiği söyleniyordu. Bu da Ungnad olayına biraz ışık tutuyor. II. Maximilian'ın emri üzerine aradan iki yıl geçmeden tekrar İstanbul'a gitmeyi kabul etmişti. Türkiye'yle ilişkilerin tamamen bu despot imparatorluğa bağımlı olacağını ve büyükelçi için en akıllıca hareketin, Türkler'in açıklamalarını kabul etmiş görünerek hem kendi işini, hem de İstanbul hükümetinin işlerini kolaylaştırmak olacağını kendi deneyiminden biliyordu. Ama bu diplomat hakkında güvenilir kaynaklardan başka şeyler de biliniyor. Hümanizmle Protestanlık karmasını gelecek haline getiren bir aileden gelen Zonek Baronu David Ungnad için İstanbul hayatının, ait olduğu Protestan çevrenin katı standartlarına uymayan çekici yanları vardı. Ungnad'ın İstanbul'da tam bir sefahat düşkünü züppe gibi davranmak fırsatını bulan yabancılardan biri olduğu anlaşıyor. "Büyükelçi yedi bin beş yüz talerlik bir yıllık ücret alıyordu. O zamanın diplomatik geleneği uyarınca İstanbul hükümeti de ona yedisi nakit olarak, kalanı da mal karşılığı olmak üzere günde yirmi taler ödüyordu. Büyükelçinin yıllık masrafı ise otuz bin taleri buluyordu..."

Mehmed Paşa, Baron Ungnad'a karşı gizlice sempati duymasına karşın, ihtiyatı elden bırakmıyordu. Ağzından çıkan kelimelerin ve görünürdeki hareketlerinin neleri gizlediğini anlaması için herhalde adamın durumu kavrayışına, bundan da çok diplomat olarak becerisine güveniyordu. Sadrazam 1574 yazının sonlarında barış antlaşmasının süresinin uzatılması için yapılan görüşmelere sözüm ona güçlükler çıkararak başladı. Avusturya imparatoru, eskiden padişahın boyunduruğu altındaki bazı kentlerle köyleri kendi topraklarına katmıştı, barışın korunması için vergiler ödendikten sonra bu insanların padişahın uyrukluğuna iade edilmeleri gerekiyordu. Mehmed Paşa ayrıca, 1568'de barış antlaşmasını imzalayan Vrançığ ve Taufenbach adlı elçilerin sınırın düzeltilmesini kabul ettiklerini ileri sürüyordu.

Elçi, sonucu öngörülebilen bu oyuna, resmi çevre dışında daha hoş şeylerle meşgul olan bir adamın sabırla karşılık veriyordu. An-

cak gölgesinde, sanki vicdanıymış gibi, tamamen farklı, karamsar ve ciddi bir Protestan beklemedeydi. Bu adamın hiçbir ayrıntı dikkatin-den kaçmıyordu. Etrafında tüm olan bitenleri dinlemedeydi. Elçiliğin vaizi Stefan Gerlach, karmaşık Türk entrikalarında şeytanın izlerini görür gibiydi. Bütün bu zenginlikler ve bu tuzaklardan yakayı sıyırmak için boş yere harcanan zekâlar onu rahatsız ediyordu.

Stefan Gerlach, *Günce*'sine, dayanılmaz, bitmek tükenmek bilmez ve büyük bir olasılıkla aldatıcı olan görüşmelerin muazzam harcamalar pahasına başladığını ve aynı şekilde son bulacağını not ediyordu. Bir mektubun Viyana'dan İstanbul'a gelmesi, yanıtının da Viyana'ya ulaşması yüz elli altına mal oluyor, her konunun sonucu ise tamamiyle Türkler'in keyfine bağlı olduğundan bu mektuplar hemen hiçbir işe yaramıyordu. Üstelik kuryeler karların içinde, eşkiyanın elinde veya zindanlarda yok oluyorlardı. Zaten kimse mektupları okuyamıyordu da. Özellikle önemli sırlar gizliyorlarmış gibi sitrik asitle yazılıp ipekli ya da muşambaya sarılıyorlar, genellikle tatlı bir şarapla dolu ve kalayla mühürlenmiş şişeler içinde taşınıyorlardı. Gerlach ayrıca, Türkiye'de her adımın altın fiyatına olduğunu kaydediyordu. İstanbul hükümetinin o kadar az güvenilir dostluğu imparatora, çok ağır bir vergiyle sayısız armağana, ayrıca, elçiliğin masraflarına ve gizli ajan, casus ve kurye çalıştırmak için dökülen paralara mal oluyordu. Padişahın yakın çevresinde olan bitenleri öğrenmek, elçiliğin önünde subaylardan ve yeniçerilerden oluşan bir koruma kıtası bulundurmamak, Hristiyan heyetlerini ağırlamak, köleleri geri almak ve elçilik üyelerinin karışıklıkları skandalları bastırmak için insanları satın almak lazımdı. "Büyükelçi Estergon yakınında sınırı aşar aşmaz para ve değerli eşyadan oluşan armağanlar dağıtmaya başladı ve bu, İstanbul'a kadar sürdü. Türkler'in başkentinde padişahından ve sadrazamından en önemsiz kapıcılara kadar herkes armağan bekliyor, hepsine de para veya gümüş ve altın eşya veriliyor." Türkler sonuçta daha kabalaşıyor ve küstahlaşıyorlardı. Sınırdaki her komutan Avusturya'ya karşı savaşmayı sürdürüyor, İstanbul'da ise sadrazam, padişahın iradesi dışında hiçbir şeyin olamayacağını hiç sakınmadan ileri sürüyordu.

Baron David Ungnad vaizine çok değer veriyordu. Mütevazı bir çevreden gelen bu genç otuz yaşında bile yoktu. En ünlü Protestan tanrıbilimcilerin tavsiyeleriyle büyükelçinin maiyetinde İstanbul'a gelmişti. Stefan Gerlach, yoksul bir taşcının oğlu olmasına karşın, 'örnek davranışları, yetenekleri ve çalışkanlığıyla' dikkati çekerek Tübingen Üniversitesi'ne bir burs elde etmiş, on yıl öğrenim görmüştü. Önce hümanizmacı ve felsefi, arkadan da teolojik disiplinleri inceledi, sonunda iman ve vaazlar üzerindeki tartışmalara katkısıyla ünlendi, bu sayede de bir vaiz kürsüsü elde etti. Zeki ve bilgili bir adam olan Baron, etrafında olan bitenlere, vaizinin manevi desteğine ek olarak, olayların dış görünüşünden fazla rahatsız olmayan diplomatlara özgü

Yeni Bir Başlangıç

sabırla bakıyordu. Hükümet üyeleri, padişahın giderek bozulan sağlık durumunu dikkate alarak aralık ayı başlarında tutumlarını biraz değiştirdiler; Sokoloviç de aniden Ungnad'ı Saray'a çağırdı ve önceki istemleri, engelleri ve şantajları unutarak, ona efendisinin kararını bildirdi. Sekiz günlük bir barış sürecine girilecekti. İslamiyet'i kabul eden Passaulu bir Bavyeralı olan tercüman Mahmud, barış antlaşmasına ilişkin bir mesajla Viyana'ya doğru yola çıkarıldı. On gün süreyle gizlenen padişahın ölümü, oğlu III. Murad'ın cülusuyla aynı günde, 22 Aralık'ta ilan edildi. Hemen ertesi gün bir haberci 'barışı koruyacak' yeni padişahın tahta çıkışını haber vermek için Viyana'ya gönderildi. Stefan Gerlach da öbür çağdaşları gibi bu olayı kaydetti. Bununla birlikte, İstanbul'daki durumla meşgul olduğundan olaylar arasında bağlantı kurmayı düşünmedi. Vaizi en çok ilgilendiren, Türkler'in başkentindeki değişikliklerin manevi yönüydü. Padişahın kardeşleri olan masum kişilerin katli, uğruna bu cinayetlerin işlendiği III. Murad'ın, adaletin dostu olduğunun ve hiç de şiddete meyletmediğinin keşfi, yeniçerilerin, yeni padişah üzerinde baskı yapmak için bir ayaklanma başlatacakları söylentileri üzerine başkentteki alarm durumu, bu ayaklanmadan korkarak paralarını ve değerli eşyalarını güvenli yerlere saklayan Yahudiler arasındaki panik.

Bu görüşmeler III. Murad tahta çıktıktan sonra özellikle güçlenmişti. Mehmed Paşa, yeni padişahın cülusunun eşlik edeceği karışıklıklara çeşitli Hristiyan devletlerinin tepkisini merak ediyor idiye de, öngörülü bir politikacı olarak sadece Avusturya imparatorundan sakınıyordu. Gerçekten de son savaşlar sırasında yalnız o Hristiyanlar'ın ittifakına katılmamış, savaşmadığı için de çatışmaların son bulmasından sonra ordularını dağıtmak zorunda kalmamıştı. Sadrazam aslında, saltanatının gerekleriyle meşgul olacak yerde dinsel ikilemlere dalan imparatorun yana bir sürpriz beklemiyordu, ancak, bir devlet adamı olarak ihtiyatın dikte ettiği tüm önlemlere uyuyordu. Bununla birlikte, İstanbul'da yeni padişahın gelişinden birkaç gün sonra bazı yatışma belirtileri görüldü, sadrazam da bu arada konunun bir dereceye kadar sağlamlaştığını hissetti. Büyükelçi Ungnad aktedilen barış antlaşmasının ancak yeni padişah tarafından onaylandığı zaman geçerli olacağını öğrendiğini ve dolayısıyla yeni görüşmelere hazır olduğunu tercümanları aracılığıyla Mehmed Paşa'ya bildirince, yeni bir oyuna girişen sadrazam, büyük bir şaşkınlık gösterisinde bulundu. Viyana'daki imparator, cülusundan dolayı onu kutlamak ve yıllık vergiyle armağanları getirerek bağlılığını bildirmek için özel bir heyet yollamadıkça, padişahın bir lütuf beklenebilir miydi? Bundan sonra olaylar iki tarafın da öngörebildiği şekilde birbirlerini izlediler. İmparatorun fevkalade elçisi Baron Preiner 1575 Temmuz'unun başında İstanbul'a geldi. Padişahın haznedarına kırk beş bin taler teslim ettikten başka, padişahın hazinesine, türlü değerli eşyanın yanı sıra altın kakmalı gümüş kupalar katıldı. Saatlerin

mekanizmasıyla ilgilendiği bilinen III. Murad'a ayrıca çeşitli duvar saatleri armağan edildi. Sadrazama on bin taler verilirken, barış sürecini uzatabildiği takdirde, fazladan on iki bin taler daha vaat edildi. Öbür devlet adamları da mevkilerine ve önemlerine göre armağanlar aldılar. Bu armağanlar ve Baron Preiner'in ilettiği vaatler yeni görüşmelere temel olacak ve sadrazamı oyununa devam etmek için teşvik edecekti. Avusturya büyükelçiliğinin vaizi, bu diplomatik vaatler yarışmasının anlamından çok, bu insanlara şaşarak, *Günce'sine* "Barış koşullarını sürekli değiştiriyor," diye yazıyordu. "Bugün doğruladığı şeyi yarın reddediyor, bu arada verilen sözü hiçe saymaktan zerrece utanmıyor. İstanbul hükümetinde, 'Barış, sadrazamın keyfi istediği kadar sürer,' deniliyor."

Bu oyun Türkler'in görüşüne göre bile fazla uzun sürdü. Görüşmelerin bir sonuç vermesinin beklendiği bir sırada, Türkler'in, 22 Eylül 1575 arifesinde, Korana'nın kolu Radonja çayının kıyısında bulunan Budakigrad'daki büyük zaferleri duyuldu. Söylenildiğine göre, Ferhad Paşa'nın eşit kuvvetlerle girilen bir savaşta kazanılmış bir zaferi değildi bu; Hırvat sınır kuvvetlerinin komutanı Auersperg Baronu Herbart'ın pek kalabalık olmayan kuvvetlerinin uğradığı bir katliam söz konusuydu. Livno, Pakrac, Pozega ve öbür komşu bölgelerin sınır kuvvetlerinin bağlı bulunduğu Bosna Valisi, uzun hazırlıklardan sonra birkaç on bin asker ve yedi topla bu saldırıya girişmişti. Tam o sırada Arşidük Karl, kendisine miras kalmış eyaletlerin Türk akınlarına karşı savunulmaları meselesini görüşmek için Maribor'da toplantı yapıyordu. Bir başka veri Ferhad Paşa'nın girişiminin basit bir yağmacılık seferinden öte bir şey olduğunu açıklıyor. Daha doğrusu, o, düşmandan kaçmıyor, onu yok etmek için açıkça arıyordu. Çarpışmanın sonucu da bunu kanıtlıyor; Türkler karşı konulamaz bir saldırı sırasında başkomutanın üzerine atıldılar ve kafasını kestiler. Bu arada iki yüz askeri katlettiler, iki bin kadarını da tutsak ettiler. Bir yandan da bunların arasında kabil olduğu kadar çok soylu ve askeri şef bulunmasına dikkat ediyorlardı. Başkomutanın oğlu genç Wolf Engelbert de böylece kendini köle gibi zincirlenmiş buldu. Bosna Valisi bir yandan fidye için tutsağın ailesiyle görüşmelere girişirken, öbür yandan Banya Luka da bu parayla yaptıracağı ve kendi adını -Ferhadiye adını- vereceği caminin yerini saptamaya çalışıyordu. O sırada İstanbul'da bir zafer korteji, kasıtlı olarak Avusturya'nın büyükelçisi David Ungnad'ın konutunun önünden geçiyordu. En başta, sınır eyaletlerinden gelen ve Bosna'daki gibi kırmızı külahlı askerler yürüyordu. Onları, uzun mızrakların ucuna takılı öldürülmüş düşmanların kelleleri izliyordu. Bunların arasında Yüzbaşı Herbart von Auersberg'inki en öndeydi. Arkadan düşmandan alınan bayraklar ve yirmi tutsaklık bir grup geliyordu. Bu tutsaklardan biri, Almanya'da Braunschweig'daki gibi hafif bir zırh giymiş, ellerine de şişirilmiş eldivenler geçirmişti. Şapkasında da mavi ve yeşil tüyler dikkati çeki-

yordu. Kortej, davul ve flüt nağmelerinin eşliğinde önce sadrazama doğru ilerledi, ertesi gün ise padişahın da görebilmesi için Divan'a gitti.

Barış kısa bir zaman sonra, 22 Kasım'da onaylandı. Özel bir madde, komutanların, bu arada başta Buda Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın, savaşa öncelik eden son yıllarda, yani barış zamanında zaptettiği kalelerin Türkiye'nin elinde kalmasını şart koşuyordu. Mustafa Paşa Sokoloviç, söz konusu kentlerin iadesini talep etmek için Buda'ya gelen imparatorun elçisi ve ünlü Macar tarihçisi Nikola Istvanffy'ye, "Bir atmacanın mecbur edilmedikçe avını salıverdiği görülmüş müdür?" dedi. Mehmed Paşa Sokoloviç'in İstanbul'da David Ungnad'a karşı bu konuda takındığı tavır da aynı olmuştu.

Bu olaylar sırasında Stefan Gerlach'ın *Günce*'sinde, yazarın, Türkiye'deki durumla ilgili serinkanlı, soğuk ve alaycılık derecesinde sağduyulu fikirlerini az çok karışık önceki gözlemlerinden ayıran çizgi yer almıştır. Öbürleri gibi Gerlach da Türkiye'de uzun zaman kaldıktan sonra çok önemli bir gerçeğin bilincine varmıştı. Bu imparatorluğun gücü, dünyanın yol kavşağındaki enginliğinde gizliydi. Burası öyle bir yerdi ki, yanlış anlaşılma burada birine gücünü verirken başkasını yok ediyordu. Türk devletinin yıkılamazlığı, tüm temsilcilerinin bir fikre, tek kalıcı ve yok edilemez bir gerçek olarak var olan fikre, kayıtsız şartsız teslimiyetine dayanıyordu. Gömülü geçmişlerinin ölü yükü altında ezilen, gelecekleri ise bir hayalet kadar gerçek dışı olan Türkler, kendi başlarına düşünebilmekten acizdiler. Sevinçleri arasında bile karamsar, umutsuz olmaları gerekirken duygusuz olan bu insanlar, bir dizi hazır an yaşayan koca çocuklara benziyorlardı ve yalnız onları güldüren kendi gölge tiyatrolarının şekilleri gibi, kendileri dışındaki bir irade tarafından güdülerek, kâh oraya, kâh buraya olmak üzere yer değiştiriyor, en hızlı bağırıcıları zaman bile sessiz, eğlendikleri zamanlar bile bilmeden kötü oluyorlardı. Türkiye her şeye boyun eğiyordu, onu temsil edenlerin kişisel düşüncesi, kişisel irade ve istemleri dışında. Gerlach, özellikle vezirlerin, eyalet valilerinin, Saray'ın önemli kişilerinin ve başka büyük Türk beylerinin kökenleriyle ilgileniyordu. Hemen hepsinin yeni konumlarını, Türkleşirken geçmişlerini tümüyle reddetmelerine borçlu olduklarını keşfetmişti. Gücün ve şanın bir parçası olan günlük yaşamın zevklerine kendilerini ölçsüzce kaptıran bu adamlar, gerçekte insanın doğasında daima var olan kötülüğün ve saldırısına uğradıkları günah eğilimlerinin kanıtıydılar. Rum, İtalyan, Sırp, Hırvat, Macar veya Alman kökenli bu adamlar, Hristiyanlar'a karşı, Osmanlı devletinin ortak fikrine bağımlılıkları oranında şiddetli bir kin güdüyorlardı. En düşük konumlu köle Türkiye'de en doruk mevkilere yükselebilirdi. Görevleri nedeniyle, örneğin, işleri gereği kökenlerinden kopamayan tercümanlar gibileri en dipte kalıyor ve çok kez kötü bir sona mahkum oluyorlardı. Hükümetin tercümanlarına (casus olmalarından

şüphelenildiği için) sık sık vurulan sopalara, insanların ikilemelerinin damgalarını vurdukları anlar gözüyle bakıyordu. İnsanın kimliğinin, geçmişinin ve belleğinin yıkılmasından şeytani bir güç sağlayan Türkiye devletiyle yapılacak görüşmelerden bir sonuç almak, Gerlach'ın gözünde imkânsızdı. Ordunun gücü Türkler'in hakkından gelemezse Avrupa diplomasisi onları sadece eğlendirecekti. Bu adamlar bazen bir yabancıyı etkileyebilecek bir güç, basiret ve hüner gösterebiliyorlardı, ama ruhlarını ve hareketlerini yakından tanıyınca -ki bunu hepsi paylaşıyordu- bir anlamda değerlerini kaybediyorlar, bir Avrupa çevresine yerleşemeyecek derecede saf ve çocuksu oluyorlardı. Bu nedenle de Türkler'le yapılan görüşmeler, genelde Doğu'ya karşı iyiniyetli ve yüzeysel olan Fransızlar'ı da diğer uluslar kadar usandırıyor. Erdemleri, imparatorluklarının hepsine aşıladığı güç yararına körelmiş olan bu kaprisli adamlardan, verilen söze saygı beklemek abes olduğundan, tüm ciddi insanların cesaretini kırıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu, hem ilği hem de iskeleti olan fikrini zaman kemirip aşındırana dek sürecekti. İnsanın, Tanrı'nın aynası değil bir köle olduğu tüm imparatorlukların yazgısı aynen budur.

Stefan Gerlach'ın *Günce*'sinde sadrazam, uzun boylu, zayıf ve kemikli bir ihtiyar olarak görünüyordu. Başkalarından farklı olması, aynı yöntemle daha fazla kuvvetle, kararlılıkla, inatla ve espriyle sarılmasından, böylece aynı fikre hayat vermesinden ileri geliyordu. Bununla birlikte, bir adamın, yöntemleri ve hasmı karşıt beyanlarla bile bile tükendirmek biçimiyle daima aynı kalmasını sağlayan bu fark, Gerlach'da ne vurgulanmış, ne de izah edilmiştir. Vaiz, gözlediği Türkler'in çoğunun kendiliklerinden değiştiklerini, bu arada kendilerindeki değişimin bilincinde olmadıklarını ve de umursamadıklarını fark etmedi. Hepsine egemen olan Sokoloviç'in, en hiddetli ya da Türk gücüne en fazla kural tanımazlıkla dayandığı zamanlarında bile kendine hâkim olduğunu göremedi. Bu, Türkiye'deki devşirmeler sorununun, *Günce*'de sadece ahlakçı, genel bir yorum biçiminde görünmesini de açıklıyor; sonuçları ise ancak Türk karakterinin en geniş yapısında gözlemlenebiliyordu.

Helen kültürünün en gözle görülür izlerini içeren Avrupa'yla Asya'nın bu bölümünde, Türk imparatorluğundan tamamen farklı bu dünya, Gerlach'da adeta bir saplantı halini almıştı. Gerlach aynı zamanda Türkler'in egemenliğindeki Hristiyan halkları, 'batıl inançlara sahip, kuşkucu, aldatıcı, zalim, güzel ve beceriksiz' efendileri hakkındaki izlenimlerinin ışığında görüyordu. Tübingen tanrıbilimcileri Gerlach'ın Doğu seyahatiyle özellikle ilgileniyor, onun aracılığıyla Rum Kilisesi'ni Augsburg itikatnamesi Protestanları'yla birleşmeye razı etmeyi umuyorlardı. Bu çağda modern Yunanca'nın en uzman kişisi ve Yunan ulusunun konumunu ve Kilisesi'nin durumunu ele alan *Turco-Graeciae libri octo* (Basel 1582) adlı ünlü eserin yazarı Martin Crusius, Gerlach aracılığıyla İstanbul patriği II. Yeremiya'ya bir

Yeni Bir Başlangıç

mektup yolladı. Böylece, Lüter reformunun özünü tanıtmak ve Patrik'le dinsel sorunlar ve Papa'ya karşı bir birlik ve ittifak kurmanın olanakları konusunda haberleşmek amacını güdüyordu. Patriğin Rodos'a (1581) sürülmesine kadar devam eden bu mektuplaşmaya paralel olarak, Crusius'un eseri için Gerlach, Ortodoks Kilisesi'nin başı ve yardımcılarıyla yaptığı görüşmelerle malzeme topluyor ve mektup biçiminde yolluyordu. İmparatorluğun vaizi ayrıca Yunanca el yazmalarını ve basılı kitapları okuyor, bunların kopyasını veya orijinalini kuryelerle Viyana'ya yolluyor, bunlar oradan Tübingen'e ulaştırılıyorlardı. Türkler ve imparatorluklarında yaşayan Hristiyanlar hakkında yazı yazmak gerektiğinde bu malzemeleri ve özellikle Gerlach'ın her gün kaleme alınmış şahsi notlarını kullananlar, başta Martin Crusius olmak üzere, çoktur. Gerlach'ın yazılarına dayanan, bazıları çok ünlü daha pek çok eser yazılmış ve yayımlanmıştır. Son olarak güncesi de yazarın İstanbul'a gelişinden tam yüz yıl sonra 1674'te torunu Samuel tarafından bastırılmıştır. Gerlach'ın eski olaylar hakkındaki derin bilgisi ve *Günce*'sine tarihi belgeler ve tanık ifadeleri kaydetmek çabaları, insanlarla doğrudan karşılaşmaları ve bunlardan edindiği izlenimlerin yanında arka planda kalır. Sırplar, onlardan da çok Ermeniler ve özellikle Rumlar, Türk egemenliğinin damgasını taşıyan tipik özellikleriyle bu güncede yer alırlar. Bütün Balkanlar'a ve Tuna havzasına yayılmış Sırplar, düşünceleriyle Hristiyan kalmakla birlikte, yavaş yavaş eski ibadet biçimlerine dönüyorlardı. Ermeniler'in ibadet biçimleri, Batı'daymışlar gibi, Rumlar'ınkinden daha görkemli ve şatafatlıydı, ama yaşam ve düşünce biçimlerinin, Türk usulündeki gibi, özü değişmişti; inançları yüzeyseldi, bazen de yanlış insanların izlerini taşıyordu, duyguları da değişkendi. Kendilerini pek akıllı sanmalarına karşın, tutumlarında çok kez saftılar, bedensel zevklere düşkündüler, ama 'altın ve gümüşle fazlasıyla süslenen' karılarını, Türkler'den farklı olarak eve hapsetmiyorlardı. Bu şekilde algılanan Hristiyanlar, yazarın, durumlarını incelemeye gösterdiği tüm özene karşın, Gerlach'ın *Günce*'sinde kendilerine en alışılmadık durumlarda ve davranışlarda ışık tutulan Türkler'in arka planında kalırlar. Mehmed Paşa Sokoloviç'in kişiliği bu tabloda, faaliyetlerinin anlamını belirginleştirmeye yönelik bir Türk 'zemini' üzerinde tanıtılır. Gerlach buna rağmen, sadrazamın, Ortodoks akrabaları ve hemşerileriyle ve bunlar arasında bulunan Sırp Kilisesi'nin önemli kişileriyle ilişkilerini aydınlatmaya önem vermiştir. Paşanın bazı davranışları ayrıntılarıyla betimlenmiş, fakat yazar, bunların anlamının daha derinlerine hiçbir zaman inememiştir.

Bir Krallığın Öyküsü

Mehmed Paşa, 1568'deki Zigetvar seferi sonrasında Eğri piskoposu ve İstanbul hükûmetine gelen heyetin başkanı Antun Vrançiç sayesinde sekiz yıllık bir süre için aktedilen barış antlaşmasını, 1575 Kasımı'nın sonunda Avusturya Büyükelçisi David Ungnad'la yeniledi. Bosna valisiyle Buda paşasının Hırvatistan'a, Slavonya'ya ve Yukarı Macaristan'a yaptıkları akınlar bundan sonra daha da sıklaştı ve yoğunlaştı. Görünüşe bakılırsa, en önemlisi, düşmanı bir barış antlaşmasıyla bağlarken, keyfince davranmak özgürlüğünü koruyan acımasız Türk gücünü kanıtlamaktı. 12 Ekim 1576'da ölen II. Maximilian'ın hayatının son yılı Türk tehdidinin kaygısıyla kararmış olmalı. O yıl yalnız Bosna tarafından altmış saldırı oldu. Ferhad Paşa Sokoloviç, nisan ayında yedi bin askerle Hrastovica önlerine geldi, ama bu kez de çevreyi yakıp yıkmayı ve korumasız köylerin halkını tutsak etmeyi, bir kalenin pahalıya patlayacak kuşatmasına tercih etti. Haziranda yirmi beş kişi tarafından savunulduğunu bilmesine rağmen, Buzim kentini zorla zaptetmeye de kalkmadı ve hile yoluna saptı. II. Maximilian, Buzim'in düştüğünü umutsuzluk içinde haber alırken, Türkler Gvozdansko kentiyle ünlü madenlerini havaya uçuruyorlardı. Karşı tarafın direnişiyle karşılaşınca, arkalarında yıkıntı halinde bir kent bırakma yolunu seçmişlerdi. Haziran ayından itibaren de Cazin üzerine yürüdüler ve iyi savunulmasına karşın, bu kenti teslim aldılar. Ferhad Paşa bundan sonra Bihaç garnizon kentinin üzerine yürüdü. Amacı, türlü oyunlara başvurarak buraya kabil olduğu kadar çok düşman kuvveti çekmek ve bunları hareketsizleştirmektir. Aynı sıralarda Buda'nın şiddet düşkünü ve önüne geçilemez paşası Mustafa Sokoloviç'in komutasındaki Estargon, Zigetvar, Gyula, Ienopolya, Szolnok, Tolna ve başka kentlerin sınır kuvvetleri, hâlâ Habsburglar'ın elinde olan Macar topraklarının sınırlarını kasıp kavuruyor, ganimet ve tutsak alıp götürüyorlardı. İstanbul meydanları yine kölelerle doluyordu. Birçok köy çaresizce kendiliklerinden Türkler'e teslim oldular, sınır beyleri de II. Maximilian'a komşu olan tebaalarından ek vergiler talep etmeye başladılar. İmparator, ölümünün yaklaşmasına, mantığa aykırı güveninin zihnini bulandırmasına, saltanatının ilk döneminden itibaren, sırf uyusukluğu nedeniyle politikayla ilgilenmesine rağmen, Türk saldırılarının gizli anlamını danışmanlarından daha iyi anlıyor-

du. Mayıs ayından itibaren Regensburg'a davet ettiği Alman devletleri asamblesinde, savunma olasılıkları kadar, Erdel Prensi ve Türkler'in vasalı Stefan Bathory'nin seçimle Lehistan krallığına getirilmesi konusunda nasıl davranılması gerektiği konuşulacaktı. II. Maximilian, Türk hükümetinin giriştiği manevrayı anlamıştı, ama karşı saldırıda bulunmak için elinde bir tek koz yoktu. Bu durum birdenbire Avrupa'nın ortalarında ve batısında başka devletlerin ve bu arada Türkiye'nin meselesi oldu.

Cezayir'de saltanat sürmek umutları suya düşen Catherine de Medicis'in oğlu ve Kral IX. Charles'ın kardeşi, Anjou Dükü Henri de Valois, 1573 Nisanı'nda Lehistan Krallığı'na getirilmişti. Henri ertesi yıl kardeşinin ölümünü öğrenip Avusturya'nın Don Juan'ının, Papa'nın da yardımıyla Fransa tahtını ele geçirmeye hazırlandığını haber aldı. Böylece, Lehistan, kralının gece vakti kaçışına tanık oldu ve bir kez daha türlü anlaşmazlıkların ve pazarlıkların odak noktası haline geldi. Catherine de Medicis, III. Henri'ye sadece sinirleniyor ve acıyordu. Yeni kral, erkek gözdelelerinin arasında Lehistan'ın yalnızlığını ve can sıkıntısını bir an önce unutmaya girişti, ama ilk tacına sırt çevirmekle Fransa'yı, Habsburglar'ın yaptığı gibi, hanedan aracılığıyla başka devletlerle bağlar kurmak ve var olan Avrupa devletleri sistemini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek olanağından yoksun ediyordu. Catherine de Medicis küçük oğlu Alençon Dükü'nü Lehistan tahtı için önererek Fransa'nın saygınlığını korumaya çalışmasına çalıştı ama, önerisi, terk edilmiş krallığın sınırları dışında bile öfke, isyan ve alaya yol açtı. Bir kral arayışı içindeki Lehistan'ın üzerinde, yine İsveç Kralı'nın, Rus Çarı'nın ve Germenler'in imparatorunun a-salarının gölgeleri dolaşıyordu.

Sadrazam bir kez daha işe karıştı ve Lehistan'daki olayları yönlendirerek Türk egemenliğini kanıtlamak ve Baltık Denizi'yle Volga arasındaki muazzam bölgelerde düşman kuvvetlerini engellemek zorunda kaldı. Bir yıl önce Fransız prensini Krakovi'ye götürmek suretiyle elde ettikleri, yeniden tartışma konusu olmuştu. Bir kez daha hiçbir şey olmamış gibi yine her ülkeyi incelemesi, her hükümdarı, her prensi değerlendirmesi, davranışlarının gelişimini yakalaması ve onları karşılıklı bir bağımlılığa sürüklemesi gerekiyordu. O zaman Türkiye, kuzey sınırlarında tehdit altında olmayacak, kendisine boyun eğmiş vasallarına veya başkalarının kuvvetleri sayesinde, yatışmış düşmanlara güvenebilecekti. Sokoloviç böylece Tuna'yla Hazar Denizi'ni Hint Okyanusu'na bağlayarak, Asya'yla Avrupa'yı birleştiren ve Batı etkilerinin henüz zayıf olduğu bölgelerdeki Türkiye'nin çıkarlarına ve yayılmacı politikasına dönmüş oluyordu. Erdel, Eflak ve Moldavya'daki her hareketi çok yakından gözlemeye ve Tatarlar'ı, yenik de olsalar, Lehler'e ve özellikle Ruslar'a karşı desteklemeye onu oldu bitti iten her şey, Don-Volga kanalını açmakla elde etmeyi tüm düşündükleri, Lehistan'a ilk kez müdahale ederken tüm hedef-

ledikleri -ve Leh sorunu yine baş gösterince bütün bunlar onda- bu kez daha net olarak, Osmanlı topraklarının ve gelecekteki dünya politikalarının enginliği hayalini diriltiyordu. Mehmed Paşa Lehistan'a yeni bir hükümdar aramakla, Türkiye'nin, içinde ağır basacağı Avrupa devletleri sistemine değişiklik getirmeye çalışıyordu; ama bu, öbür büyük Türk yöneticileri gibi, Batı Avrupa üzerinde niyetler beslediği anlamına gelmez. Ona bakılırsa, Batı Avrupa Türk ilerleyişine kapalıydı. Askeri güce başvurmak, Avusturya'nın ya da Lehistan'ın zararına hâlâ mümkün olabilirdi, ama bunun özenle düzenlenmiş diplomatik manevralarla desteklenmesi ve daha geniş boyutlu veya daha uzun süreli bir savaşa yol açmaması koşuluyla. Mehmed Paşa, sürekli dalgalanma halindeki bir devletler sistemine ve bunların çıkarlarının çok yönlü benzerliklerine dayalı XVI. yüzyıl uluslararası politikasında yeni taktikler keşfeden ve önemlerinin bilincinde olarak bunları uygulayan Türkiye'deki ilk devlet adamı oldu.

Lehistan, Henri de Valois'nın 1574'teki kısa saltanat döneminde sadrazamın ilgisinin tekrar odak noktası olmuştu. Krakovi'deki sarayda can sıkıntısından Leh vatanına Erdel'i, Eflak'ı ve Moldavya'yı katmak için akla hayale sığmaz planlar yapan kadınsı zevkli Fransız prensi, her şeye rağmen Türkler'in komşuları arasında en uysal olarak kalabilirdi. Ama Kazak atamanlarının Moldavya'yla Türkiye arasındaki ilişkilere kendiliklerinden burunlarını sokmaya devam etmeleri işi değiştirdi. Moldav voyvodası Jan, vasal sıfatıyla ülkesine yüklenen ek vergileri ödemeyi reddedip isyan bayrağını dalgalandırınca ve Türk kuvvetleri tarafından zorla kabul ettirilen yeni voyvoda Topal Peter'i kovmak için boyarları toplamaya başlayınca, Kazak birlikleri asi voyvodayı desteklemek üzere sınırı aştılar. Ukrayna dilinde Ivonya lakaplı voyvodaya verdikleri destek, Tuna'ya kadarki kentleri yağmalamak oldu. Nehrin öbür yakasında yeni bir Türk ordusu gözükmünce Kazaklar geri çekildiler. Efsanevi Ivonya, Silistre paşasının saldırısı karşısında yalnız kalınca savaşmadan teslim oldu ve koruncu işkencelerle öldürüldü.

Henri de Valois 1574 Haziranı'nda gizli bir merdivenden Krakovi sarayını terk edip Venedik'e gitmek üzere Avusturya'yı geçince durum Türkler'in lehine istikrar kazandı. Leh tahtının kaderine ilişkin haberler henüz sınırı aşarken, sadrazam, ilerideki çok daha cüretkâran girişimleri için geri planını garantiye alan iki yol uyguladı: 1571'de prens ünvanını alan, padişahın vasalı Stefan Bathory'yi koruyarak Erdel'deki Türk egemenliğini pekiştirdi. Bathory'nin rakibi Gaspard Bekesh'in imparator II. Maximilian'ın yardımıyla prenslik ünvanını Bathory'nin elinden almaya kalkıştığından Mehmed Paşa'nın haberi vardı. Kendisi de paralel bir girişimle Tatar Hanı Muhammed Giray'ı, bir sefer sırasında oğlunu tutsak eden, ataman Jorj Yaslovietski'nin tahriklerine karşılık vermesini buyurdu. Sokoloviç, Henri de Valois'nın Krakovi tahtına oturmasının yerinde bir karar ol-

duğundan kuşku duymaya başlıyordu. Bu girişim, Fransız Sarayı'yla Osmanlı hanedanının çıkarlarını kısa bir süre için gerçi yaklaştırmış, taraflardan biri bir kral vermiş, öbürü ise tüm nüfuzunu korumuştur ama, kurulan denge Lehistan'la kişisel bağları nedeniyle ancak Fransa lehine gelişebilirdi. Moldavya yatışmıştı. II. Maximilian'a, Gaspard Bekesh'in Viyana'dan ayrılıp Erdel'e gitmesine izin verilmemesi buyruldu. Tatar Hanı da koca bir insan sürüsünün başında Lehistan'ı sıkıştırmaya gitti. Henri de Valois'nın kardeşi olan Fransa Kralı IX. Charles'ın, yerini alacak bir oğul bırakmadan öldüğü haber alındığından sadrazam, Türkiye'nin konumunu garantilemek için her nerede gerekirse politik manevralarda bulunuyordu.

Daha Sultan Selim hayattayken, Henri de Valois'nın, tahtını terk edip bir başkasına yerleştiği İstanbul'da haber alınınca, Mehmed Paşa, Fransa büyükelçisi Abbé (başpapaz) Delille'in karşısında hasmın dikkatini dağıtarak savunmasını güçleştiren manevralardan birine başvurdu. Mehmed Paşa, "Fransa hanedanı vefasız ve nankör bir dost," diye atıldı. "Bir uyarıya bile gerek görmeden ortak görevlerle çıkarları terk ediyor ve Avrupa'da üstünlüğünü garantilemek için Türkiye'nin bütün yaptıklarını azımsayarak reddedebiliyor; şimdi de Lehistan'ın, Türkiye'nin (ve tabii Fransa'nın da) düşmanı olanların eline geçmesini önlemede güçlük çekecek. Ama bu, İstanbul hükümeti için bir uyarı ve bir ders olmalı. Bundan böyle lütuflarını, bunlara layık olmayanlardan esirgemeli." Çok zor durumda kalan büyükelçi, hiçbir şeyin yok olmadığına onu inandırmaya boşu boşuna uğraştı; dediğine göre, Kral Henri, kendi tahtından başka Lehistan'dakini de korumak kararındaydı ve Türkiye'nin tekrarlanan yardımlarıyla bunu mutlaka başaracaktı. Sokoloviç, insanın artık hiçbir şey duyamadığı ve hiçbir mantık dinlemediği bir öfkenin pençesinde görünüyordu. Üzgün bir tavırla, artık ne yapılsa bir yararı olmayacağını tekrar edip duruyordu. Yalnız Abbé Delille değil, Fransız tarihçileri de sadrazamın öfkesinin gerçek olduğuna bugüne-kadar inanmışlardır.

Mehmed Paşa, kendi kusurları yüzünden artık Türk desteğini ümit edemeyeceklerine Fransızlar'ı iyice inandırmıştı. Bununla da kalmayarak, sınır beylerine, 'Moskova prensinin, oğlunu Lehistan tahtına geçirmeye hazırlandığı,' ama Türkiye'nin bunu asla kabul edemeyeceği haberini yaymalarını emretti. Kış ortasında Varşova üzerine yürüyen Tatar Hanı'na yağma seferini durdurması haberi de ulaştırılmadı. Sokoloviç, İvan'ın oğlunun tahta çıkması konusunda Leh soylularının Rus Çarı'yla görüşmelerde bulunduklarından sözüm ona şüpheleniyordu. Hükümdarsız kalmış krallığı Tatar ve Türk kuvvetlerinin tehdidine açmakla, Lehistan'ı, IV. İvan'ın önerisini reddedip Moskova'yla esasen gergin olan ilişkileri nedeniyle, kendisinin yapamadığını yapmaya itti. Mehmed Paşa aynı zamanda, Leh tahtına küçük oğlu Ernest adına göz diktiği bilinen II. Maximilian için de tüm yolları tıkadı. 3 Şubat 1575'te yollanan bir mektupta impa-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

rator, Lehistan tahtı işine karışmasının İstanbul'da barış anlaşmasının ihlali anlamına çekileceğini, padişahın, Lehistan'ı da, aynen Erdel gibi, imparatorluğunun bir parçası saydığına dair uyarılıyordu. II. Maximilian'a yazılan bu mektupta gelecek Lehistan kralının padişahın vasallığını kabul etmek zorunda olduğu belirtilmişti. Demek oluyordu ki Leh meselesinin bu çözümü sadrazamın planlarında kesin bir karara dönüşmüştü. Buda Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın belli bazı direktifler aldığı imparatorlardan gizlenmemiştir. Örneğin, hükümdarın Lehistan yönünde herhangi bir harekete geçmemesine dikkat edecekti. Sadrazam kuzenine 'o alçak düşmanın memleketinde bütün olan bitenlerin kendisine bildirilmesini istediğini' yazmıştı. Bu güçsüz hasmın fikirlerini ve planlarını keşfetmek gerekiyordu. Tüm tehditlere karşın, komşularda kuşku uyandırıcı hareketler fark ettiği takdirde, Mustafa Paşa'nın görevi 'İmparator Maximilian'ın ülkesine saldırmak, köylerle kentleri yakıp yıkmak ve kadınlarla çocukları köle olarak satılmak üzere tutsak edip götürmek'ti. Mustafa Paşa, yakıp yıkmak ve insanları tutsak etmek için kuşkulu olayların oluşunu beklemedi. O da, bir Sokoloviç olan Bosna Valisi Ferhad Paşa da öyle. Buda paşası çok geçmeden kendine bir yardımcı da buldu; İstanbul hükümetine çok şey borçlu olan ve onun tarafından bir yıl önce bir voyvodalık tahtına oturtulan Topal Peter.

Mehmed Paşa bir yandan Moskova ile Viyana'nın Krakovi'deki boş tahtı elde etmek projelerini engellerken, Fransızlar'ın tekrarlanan girişimlerinin oluşturduğu tehlikeyi unutmuyordu. Oysa Kral Henri'nin utanç verici kaçışından sonra bu girişimler hiç de ciddi gözüküyordu. Yeni padişah, III. Murad'ın önüne saygılarını sunmaya ilk gelenlerin arasında bulunan Leh elçisi Andrea Tarnovski, sadrazamla yaptığı ilk görüşmeden sonra Türk hükümetinin artık Fransız adayı desteklemeye niyeti olmadığını, Henri'ye bir tek tahtın yettiğini düşündüğüne inandı. İstanbul'da kötü niyetli gülümsemelerle yayılan bir söylentiye göre, III. Henri, Leh tahtı üzerindeki hakkını devretmek için alacağı bedelin Ferrara Dükü'yle pazarlığını yapıyordu. Lehistan'ın, Erdel'in statüsünün eşi olan vasallık konumunun hatırlatıldığı bir mektup II. Maximilian'a gönderildi. O sırada elçi Tarnovski'ye, Jagellon hanedanından gelen son Leh kralının kız kardeşiyle evlenen İsveç Kralı'ndan başka, İstanbul hükümetinin kanısınca boş taht için en ciddi aday Erdel Prensi Stefan Bathory'ydi. İstanbul'un diplomatik çevrelerinde dikkate değecek derecede usta ve basiretli olarak bilinen Andrea Tarnovski, İstanbul hükümetinin niyetinin ne olduğunu, mayıs ayında toplanacak olan Leh meclisinin, bu kararı daha fazla beklemesine gerek olmadığını hemen anlamıştı.

Biri padişaha, öbürü sadrazama ait olan iki mektubun her ikisi de 13 Mart 1575'te yazılmıştı. Bunları taşıyan Ahmed ve Mustafa adlı iki görevli Lehistan'a vardıklarında, daima ağır hareket eden Leh meclisi Henri de Valois'nın hâlâ kralları mı olduğuna, yoksa fetret mi ilan

etmek gerektiğine henüz karar verememişti. Leh soylularının çoğunluğu, tacın, Erdel prensiyle evlenmesi koşuluyla Leh prensesi Anna'ya verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Stefan Bathory bu avantajı, olağanüstü askeri yeteneğine ve bu yeteneğin, sınırları bütün komşuları tarafından zorlanan bir devlet için zorunlu oluşuna borçluydu. Çok daha önemsiz bir başka grup ise, Habsburg hanedanını birliği bozulmuş bir ülke için tek çözüm olarak görmekte ısrar ediyordu. Moskova'yla birleşmenin yandaşları ise yalıtılmış ve güçsüzdüler. Henri de Valois'nın Lehistan'da elde ettiği ve henüz elinden alınmamış ünvanını pazarlık konusu ettiğini, iş bilir anne Catherine de Medicis'in Lehistan tahtı için öne sürdüğü yeni Fransa kralının kardeşi Alençon Dükü'nün, Fransa'daki iç savaşla ilgilenmeyi tercih ettiğini öğrenen Lehler, bir yıl önceki seçimi iptal etmeye karar verdiler. Padişahın 13 Mart tarihli mektubu, Lehistan henüz kararsızken Stefan Bathory'ye kesin bir destek sağlıyordu. Aynı tarihi taşıyan sadrazamın mektubu ise bazı açıklamalarda bulunuyordu: Leh soyluları vassal Türk'ü kralları yapmak için uyusmadıkları takdirde, Türkiye Lehistan'la arasındaki antlaşmayı yenilemeyecekti. Leh meclisi 15 Mayıs'ta, Sokoloviç'in projeleri açısından birinci derecede önem taşıyan ilk kararını ilan etti. Lehistan'da fetreti ilan ediyor, böylece Fransız hanedanının Krakovi'deki taht üzerindeki tüm haklarını yasal olarak iptal etmiş oluyordu. (Kral Henri'nin, haklarını temsil etmek için yoladığı görevli olan M. de Pirbac ancak ertesi gün geldi. Yolda bazı aksiliklerle karşılaşmıştı.) Mehmed Paşa planını çok iyi hazırlamıştı. Aynı yılın 22 Kasım'ında Herbart Auersperg'in kellesi at üstünde İstanbul'da dolaştırıldıktan sonra, imparatorun elçisi David Ungnad İstanbul hükümetiyle barışı yeniledi. Üç hafta sonra 14 Aralık'ta Stefan Bathory, Prenses Anna'yla evlendikten sonra Lehistan Kralı ilan edildi. (Taç giyme töreni 1 Mayıs 1576'da Krakovi'de yapıldı.) Girişimin başarısının tam olması için, Bosna'dan Ferhad Paşa, Buda'dan da Mustafa Paşa, bütün ilkbahar ve yaz süresince Hırvatistan, Slavonya ve Macaristan'a yaptıkları akınları hafifletmediler. Padişah ağustos başında II. Maximilian'a yazdığı tehdit dolu bir mektupla bu meseleye son verebildi: İmparator, Türkler'in iradesiyle çıkartıldığı tahtta Bathory'nin başını ağrıtmayacaktı. İmparator, hemen hemen ölüm halinde olduğu halde, Regensburg'da Alman devletlerinin Diyetine hâlâ başkanlık ediyordu. Orada Leh meselesini bir kez daha tartışmaya açtı. III. Murad'ın mektubuyla eş zamanlı olarak sadrazamın açıklaması eline geçmişti: Lehistan, İstanbul hükümetinin koruması altındaydı, yeni hükümdarı da Erdel prensiyken olduğu gibi, padişahın vassalı olarak kalıyordu. II. Maximilian aradan çok geçmeden 'çarpıntılarının, berbat bir öksürüğün ve böbrek sancılarının' kurbanı olarak öldü. Varisi II. Rudolf, merkezini Prag'a taşıdı ve kardeşi Ernest'i Macaristan'a naip olarak atadı. Bu Ernest'i babası günün birinde Polonya tahtında görmeyi hayal ediyordu.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

İmparatoru yumruğunun altında tutan Mehmed Paşa, 1576 sonu ile 1577 başlarında Avusturya ve Lehistan heyetlerini hemen hemen aynı zamanda antlaşmaların aktedileceği imparatorluk divanına davet etti.

Baron David Ungnad sonradan, imparatoruyla padişahı üç kez uzlaştırdığını, fakat her üç çabasının da boşuna olduğunu hemen hemen gülerek kaydedecekti. İlk kez 1574 sonlarına doğru II. Maximilian'la II. Selim'i barıştırmıştı. Gelgelelim, padişah kısa bir zaman sonra öldü. Ungnad 1575 yılı sonlarında ikinci kez olarak II. Maximilian'la III. Murad arasında bir barış antlaşmasının aktedilmesini sağladı. Fakat aradan bir yıl geçmeden bu kez kendi hükümdarı öldü. Ungnad üçüncü kez 25 Aralık 1576'da imparatoru II. Rudolf'la III. Murad arasındaki barış sürecini uzattı. Ertesi yıl yerini alacak yeni büyükelçinin bu konuda daha şanslı olacağını umut ediyordu, ama bu antlaşma da kalıcı bir yatışma sağlayamadı.

David Ungnad, 1576 yılının son gününde imparatorun görevlisi Vuk Simić'le yanındaki Steierli önemli kişilerden oluşan bir heyetin getirdiği vergi ve armağanları, gösterişli bir görüşme sırasında III. Murad'a sundu. Sekiz yıl uzatılmış barış antlaşması ertesi gün, 1 Ocak 1577'de yürürlüğe giriyordu. Lehistan tahtı mücadelesinde amacına ulaşmış olan sadrazam, yararsız bir girişimin yol açtığı bezginlik yüzünden okunan Ungnad'a karşı her zamanki ikiyüzlülüğüne başvurmadı. Tutumunun oyun sanılmasına meydan vermeyecek bir içtenlikle, hoyratlıkla değil, sabırla ve belki de bir sempati kıvılcımıyla davrandı. Büyükelçi tercümanı aracılığıyla ona, Ferhad Paşa'nın bir yıl önce fethettiği Buzim'le Cazin'in onun sayesinde iade edilmesi durumunda elli bin altın teklif edince, sadrazam hemen reddetti. Çünkü bu kentlerde camiler inşa edilmişti. Ungnad bu yanıtı şaşırılmıştı. O da birçokları gibi, sadrazamın şahsına ve girişimlerine büyük değer biçmesini kokuşmuşluk ve rüşvetçilik olarak niteliyordu. Bu konuda içki ve başka zevk âlemlerinde arkadaşı olan Kılıç Ali'ye açılınca, ihtiyar Kaptan-ı Derya'da da aynı şaşkınlığa tanık oldu. Anlattığına göre, Kılıç Ali de, eskiden valiliğini yaptığı Kuzey Afrika'nın yönetiminin yine kendisine verilmesi için, sadrazama tesadüfen aynı bedeli; elli bin altın teklif etmiş, fakat Mehmed Paşa'yı razı edemişti. Büyükelçi sonradan, fazla bir umut beslemeden, yeni hükümdarı II. Rudolf'un şikâyetini ilettili. Sınır paşaları özellikle Temeşvar'daki Cafer ve Buda'daki Mustafa, ayrıca Sizget, Szegedin, Szolnok, Gyor ve Szekesfehervar beyleri onun topraklarına sürekli akınlar yapıyorlardı; bunun sonucunda esirler alıp götürüyor, imparatorun tebaalarını vergilendiriyorlar ve başkasının topraklarında surlar inşa ediyorlardı. Büyükelçi daha da şaşıracaktı. Sadrazam onu tanık tutarak, suçlanan sınır beylerine hemen emirler yolladı ve saldırılarına son vermelerini, yabancı uyruklulara ilişmemelerini ve inşa edilen surları yıkmalarını buyurdu. Sonuçta David Ungnad, tüm beklentilerinin aksine, en elverişli antlaşmayı en büyük kolaylıkla sağladı-

Yeni Bir Başlangıç

ğına inandı. Bunun ne derece doğru olduğuna hükmetmek için bir başka verinin göz önünde tutulması lazımdır: Bu elverişli antlaşmada Lehistan'ın kasıtlı bir biçimde, Türkiye'nin Erdel, Moldavya ve Eflak ile aynı statüde bir vasal ülkesi olarak adı geçmektedir.

İmparator II. Rudolf'un elçisi 1576 sonlarında birkaç günün içinde İstanbul hükümetiyle barış antlaşmasının süresini uzatırken, Leh elçisi Jan Sieniński de İstanbul'a gelmişti. 14 Aralık'ta doksan atlı ve armağan olarak samur kürkleriyle gelen Sieniński, divan divan doluşarak, Lehistan'ın, korumacısı Osmanlı devleti karşısındaki konumu hakkında, 30 Haziran 1577'de bir antlaşma sağlayıncaya kadar aylarca beklemek zorunda kalmıştı. Yirmi dört maddeden oluşan bu antlaşmanın yedinci maddesi Lehistan kralına, Tatar Hanı'yla oğluna yıllık bir vergi ödemek yükümlülüğünü kabul ettiriyordu. İki taraf da saptanan sınırlarına karşılıklı olarak saygı göstermek ve o güne kadar neden oldukları zararları birbirlerine tazmin etmek durumunda olacaktı. On dördüncü madde Silistre ve Akkerman beylerine, aynı zamanda da Dinyeper Nehri üzerindeki gümrüklerin emînlerine (maliye memurları), Lehistan'da ele geçirilmiş tutsakların Türkiye'ye sokulmasına göz yummayı yasaklıyordu. Sonuncu madde, Türkler'le Tatarlar tarafından alınan Leh tutsakların (eğer İslam dinini kabul etmemişlerse) memleketlerine iade edilmelerini şart koşuyordu. Büyükelçi, 'yetmiş fıçı Girit şarabı, denklemlerle Ankara halısı ve pamuk balyaları'yla yüklü bir kervanla Lehistan'a döndü. İmzalanan antlaşma metni, padişahın cıfcaflı mektubu ve sadrazamın, Lehistan Kralı'na, sadakat ve içtenlik yolundan asla şaşmamasını ve kararlı olmasını buyurduğu uyarıyla birlikte, Sieniński'nin yanında yola çıkan padişahın bir görevlisi tarafından Krakovi'ye götürüldü. Ahmed adındaki bu kişi aslında İslamiyet'i seçen Erdelli bir Macar'dı.

Stefan Bathory'nin Lehistan tahtına çıkmasını mümkün kılan girişim böyle sonuçlandı. Sokoloviç'in planı uyarınca, Avusturya'daki Habsburglar'dan Karadeniz kıyısındaki Tatar Hanı'na kadar İstanbul'a şu ya da bu şekilde bağımlı olan herkes, birbirleriyle ve hep birlikte İstanbul hükümetiyle olan ilişkilerinde yerlerini ve rollerini bulmak zorundaydılar. Bu imparatorluk böylece, en çok toprak, en büyük güç ve nüfuzla Avrupa devletleri sistemiyle bütünleşebilecekti. Ama sadrazam, uyrukların tutumunun Türk gücüne ve bunun uyguladığı baskıya bağlı olacağını pek çabuk anladı. Gerçekten de vasallardan bazıları İstanbul'un politikasına tam bir anlayışsızlıkla karşılık veriyordu, başkaları vasallık konumlarını kasten unutmuş gibi davranıyorlar, daha başkaları maskelenmiş bir husumet sürdürüyorlardı. Türkiye, Sokoloviç'in Orta ve Doğu Avrupa'da yarattığı birbirine bağlı devletler bütünü sayesinde, oluşmuş kuvvetler sisteminde yerini alacaktı; işte bütün bunlar dolaylı olarak tehlikeye düşebilirdi. Mehmed Paşa bu nedenle, Stefan Bathory'den başlayarak hepsine, Sokoloviçler'in ilki olan kendisinin, bu inşa ettiklerinin kendisi için ne anlam

SOKOLLU MEHMED PAŞA

taşıdığını ve bu eserin, bir iç düzen ve özenle kurulmuş ilişkiler sayesinde yaşatılması gerektiğini göstermeye bir kez daha karar verdi.

Stefan Bathory'nin elçisi bir yandan Anadolu dokumaları satın alıp Yunan şaraplarını tadarak, Türk Sarayı'nın kararını beklerken, 1576'da Moskova prensine karşı savaşında yenik düşen Tatar Hanı Lehistan'ı yağmalamaya gidiyor ve 1577 Martı'nda Varşova önlerine geliyordu. Yeni Kral, Tatar Hanı genç Muhammed Giray'a, Andrea Tarnovski başkanlığında bir heyet yolladı. Tarnovski'nin Doğu saraylarıyla gelenek ve görenekleri hakkında engin deneyimi vardı. Hana, Lehler'le Tatarlar'ın birbirlerini sürekli hırpalayacak yerde Ruslar'a karşı birleşmelerini önerdi. Han bir yanıt verecek yerde, elçiyi gözaltına aldırdı ve Podolya'nın yağmalanması emrini verdi. Han Muhammed Giray'ın, IV. Ivan'la uyuşarak ve onun teşvikiyle hareket ettiği sonradan öğrenilecekti. Rus hükümdarı, Giray'ı Lehistan'a saldırmaya zorlamış, karşılığında bir yıl önceki yenilgisini unutacağını vaat etmişti. Alelacele İstanbul'a yollanan ikinci bir Leh elçisi olan Marcus Sobieski sadrazam tarafından kabul edilmedi bile. Sadece hipodromu çevreleyen meydanların ülkesinden getirilen kölelerle dolu olduğuna tanıklık edebildi.

Mehmed Paşa, Tatar seferinin haberini, âdetten olduğu üzere, garip bir küçümseme duygusuyla haber aldı. Sonradan, saltanatına çirkin şekilde başladığını söyleyeceği genç han, Stefan Bathory'nin topraklarını yağmalamasına ve oradan tutsaklar alıp götürmesine göz yummuştu. Leh kralının elçisi, yukarıda sözü edilen antlaşmanın koşulları uyarınca efendisinin haklarının padişah tarafından tanınmasını ve Lehistan'ın Türkiye'yle ilişkilerinin saptanmasını beklerken, sadrazam da son darbesini indirdiğini zannederken, karışıklık çıkaranlar yalnız Tatarlar değildi. Onlara bir ataman veren yeni kral tarafından organize edilen Leh Kazakları yine Moldavya'ya girmişler ve 1577'de voyvoda Topal Peter'i ikinci defadır yerinden etmişlerdi. Bunu, efsanevi Ivonya'nın sözümlerine ona kardeşleri olan sahte Ivan'lar ortaya çıkararak yapmışlardı. Bunların ilki Ivan Voda, ikincisi ise bir at nalını eliyle kırabildiği için bu adla anılan Ivan Potkova'ydı*. Stefan Bathory, Türkler'in yardımıyla tahta çıkmakla kolay kolay sıyrılamayacağı yükümlülükler kabul ettiğini anladığı sırada, Türkiye'deki Silistre Beyi'ne sığınmış olan Topal Peter de Dukalığına döndü. Kardeşi Kristof adına prensliğinden çekildiği Eflak ve Erdel ittifak yaparak Tatar liderleri ve Moldav gaspçıları ele geçirdi ve Türkler'i etkilemek için onları Tatarlar'ın yöntemiyle idam ettirdi. Lvov'da işkence edildikten sonra özellikle gönderilen Türk elçisinin karşısında başı kesileceği sırada yiğit Ivan Potkova herkes tarafından duyulabilecek bir sesle, "Kellemin niçin uçurulacağını biliyor musunuz arkadaşlar?" diye bağırdı. "Kılıcımı defalarca Türk kanına batırdığım ve düşman-

*Potkovica: At nalı

Yeni Bir Başlangıç

larınıza karşı savaşıarak hayatımı tehlikeye attığım için.” Ordularıyla Tuna kıyısında durarak Moldavya’ya girmeyi bekleyen Niğbolu ve Silistre beyleri İstanbul’dan nehri aşmamak emri aldılar.

Bu olaylar bütün 1577 yılını ve 1578’in yarısını kapladılar. Sadrazam, Türkiye’nin Avrupa’nın kuzeyindeki vasallar sistemini pekiştirmek için çaba harcamaktan ve başkalarının kanını dökmekten sakınmadı. Böylece, Stefan Bathory’nin, zamanında tutum değiştirmesini ve kabul ettiği yükümlülükleri unutmasını engellemiş oluyordu. Fakat başka devlet adamlarının işe karışmaları üzerine, mesele yeni boyutlar kazandı ve kapsamı da değişti. Bu arada, iş Mehmed Paşa’nın bazı dostlarının kellesine mal oldu. Bunların başında, paşanın korunuğu olan Mihail Kantakuzenos geliyordu. Derken Türkiye, İran’la savaşa girince, sadrazam, çalışmalarıyla tasalarının etkisiyle tüm ihmal ettiklerini sonuçlandırmak zorunda kaldı. Üstelik, Türkiye doğuda meşgulken Avusturya’nın, Tatar ve Kazak entrikalarından cesaret bulmasını önlemek lazımdı.

Yeni Leh büyükelçisi Kristof Cirzek 1578 yazının başlarında İstanbul’a geldi. Mehmed Paşa’ya, efendisinin Tatarlar yüzünden duyduğu kaygılarla kararsızlığını ve Moldavya’daki durumun yola girmesindeki yararlarını anlattı. Cirzek, Erdel prenslerinin tercümanı olarak daha önce de İstanbul’a gelmişti. Türkler’in özellikle yürekli kahramanlara atlar armağan etme âdetlerini bildiğinden, bu anlamda, efendisinin Orta ve Doğu Avrupa’daki karışıklıkları yatıştırmak için olağanüstü çaba harcadığını hatırlattı. Bu sözler üzerine sadrazam müthiş öfkelenildi ve Lehistan kralından bir suçluymuş gibi söz etti. Padişahın iyiliklerine nankörlük ve Moldavya’nın yağmalanmasıyla karşılık verdiğine göre, ona değil at, bir eşek dahi verilmesini hak etmemişti. “Kralı bütün büyük soylularıyla birlikte esir etmek fırsatını kaçırdığı için Tatar Hanı’nın suratına tükürmeli... Eğer haydutları yakalayıp ölü veya diri teslim etmezse, bir şölen hazırlasın. Yakında konukları olacak!” Sokoloviç, kapanmış olan bir meseleden kasten bu şekilde söz ediyordu. Bathory’nin padişaha bağlılığı şüphe götürmezdi ama, sadrazam vasallık konumunu içine sindiremeyen yeni Leh kralına, kabil olduğu kadar geç baş kaldırması için baskı yapıyordu. Tatar Hanı’nın aldığı mektup onu bir şölene davet etmiyordu. Andrea Tarnovski’yi derhal serbest bırakmak emrini almıştı.

Tek Gözlü Elçi

Sultan Selim'in ölümü bekleniyordu. Öyleyken Venedik'te, Viyana'da, Fransa Sarayı'nda ve Lehistan'da padişahın kalıtımının yeni karışıklıklara yol açacağına, bu durumda da İstanbul hükümetiyle hoşgörüyü dayalı ilişkiler kurmak için özel çabalar sarf etmek gerektiğine inanılıyordu. İspanya Kralı II. Felipe'yle sadrazam Mehmed Paşa'nın gizli temsilcileri arasındaki görüşmeler daha önce, Don Juan Tunus'a saldırınca kesintiye uğramıştı. Fakat Katolik Kral, politik bilinçaltında, özellikle Koca Sinan Paşa 1574 Eylülü'nde La Goulette'i İspanyol fatihlerinin, kelleleri ve derileri yüzülmüş ve kazığa kakılmış bedenleriyle süsleyeliden beri Türkler'le bir antlaşmanın titrek umudunu taşıyordu. Yeni padişahın tahta çıkması bu düşünceyi ortadan kaldırmamıştı. Belki de zamanının en büyük diplomatı olan Kardinal Granvelle, 6 Şubat 1575'te Napoli'den II. Felipe'ye mektup yazarken bakışını istemeye istemeye İstanbul'a dikmişti. Şimdi her şeye yeniden başlamak, yeniden armağanlara ve gizli temaslara başvurmak, halk tarafından sevilen, savaşçı yeni hükümdar III. Murad'ın cülusundan sonra iş başına getirilecek yeni nazırları sorgulamak gerekecekti. Bugün, XVI. yüzyıldaki Akdeniz'i en iyi tanıyan uzman sayılan Fernand Braudel şunları anlatıyor: "Her şeye rağmen, II. Selim'in ölümü çok radikal değişikliklere yol açmamıştı. Mehmed Sokoloviç yeni padişahın saltanatı döneminde de politikasını sürdürdü... Çarpıcı görünümü, fakat çocuksu karakterli hükümdar III. Murad, devletini, kendisinden öncekilerin yaptığından da çok yabancılara açtı. İnsanlardan daha çabuk değişen zaman, Türkler'i farklı yaşam koşullarına zorladı."

Mehmed Paşa, Batı'daki İspanyol nüfuzuna karşı alayla karışık bir ölçü bulmayı bildi. Padişahın hâlâ en güçlü hükümdar olduğuna inanmasına karşın, İspanya kralının muazzam yayılmacılığıyla çok sınırlı askeri gücü arasındaki orantısızlığın bilincindeydi. İspanyollar'ın tüm çalım ve gururu, tabii ki geçici cesaretleri de, Türkiye'yi daha fazla sarsacak ve topraklarına az da olsa el atacak güçte askeri girişimleri organize etmedeki yetersizliklerini gizleyen bir maskeden başka şey değildi -daha doğrusu Sokoloviç öyle düşünüyordu. Sadrazama göre, İspanyollar'ın Müslümanlar'a karşı kinlerini kusarken sergiledikleri öfke, her şeyden önce savaşçılıktaki istikrarsızlıklarını

ele veriyordu. Son savaş sırasında Venedikliler Hristiyan liginden çekilip padişahla uzlaşma yolunu seçtikleri sırada, İspanyollar hâlâ saldırılarda bulunabilecek güçteydiler, ama sonunda herkese tehditler savurarak kendi kara sularına çekilmişlerdi. Tarih, bunların, Türkiye'nin her zaman ve her yerde en gürültücü düşmanları olduklarını, ancak, çok kez daha gönüllü başka Hristiyan devletlerinin müttefiki olarak savaştıklarını ortaya koyuyor. Bu deneyim, Mehmed Paşa'nın İspanyollar'a karşı tutumunun karakterine ışık tutuyor. Türk asker ve denizcilerinin, ellerine düşen II. Felipe'nin adamlarına karşı özellikle gaddarca davranışları, sadrazamın gözünde kibirli İspanyollar'ı bir tür aşağılamaydı. Ve kralın görevlilerine, onlarla bizzat meşgul olacağı İstanbul hükümetine ulaşma yollarını açmakla, en büyük Katolik devletle barış görüşmeleri yapmak, böylece durumu ve rolü her ne olursa olsun, Türkiye'ye karşı İspanya olmaksızın düşünülemeyecek bir ittifakın oluşmasını engellemek imkânını buluyordu. Çünkü sadrazam, sadece korkunç rakiplerinin ve bunlardan en başta Lala Mustafa'nın savaş meydanlarındaki başarılarından çekindiği için barışı aramıyordu. O, hiç kuşkusuz, imparatorluğun genel durumunda yeni faktörler ortaya çıkaran ve Hristiyanlar'la daha kalıcı bir barışı zorunlu kılan ekonomik hareketlerin bilincindeki ender Türk devlet adamlarından biriydi.

Körükörüne bir açgözlülük tarafından güdülmekten çok, ileri görüşlü bir yönetici olan Mehmed Paşa, ürünleri en başta yabancılar tarafından satın alınan muazzam arazileri ve mülkleriyle yakından ilgilieniyordu. İmparatorluğun sınırları içindeki Balkan mülklerinin Avrupa ticaretinin kapsamına giderek daha hızlı olarak girdiğini dolaylı da olsa fark etmemezlik edemezdi. Venedikliler'le, gizlemedikleri ilgi nedeniyle iyiniyetle sürdürdüğü her türlü ilişki, bunu ona her gün açıklıyor, aynı dili konuştukları için dostça bir küçümsemeyle baktığı Dubrovnikliler de sürekli talepleriyle ticaretin ne denli geliştiğine tanıklık ediyorlardı. Selanik, İstanbul ve Bursa çevresindeki çok zengin Yahudiler'le iyi karşılanmayan ilişkileri, onun için, ticaretle işlerin gerçek durumunu başkalarından daha iyi kavraması için bir çareydi. Başkentin hayatında her gün daha çok göze çarpan ve dine ilişkin haklarını giderek artan bir ısrarla talep eden Rumlar'la Ermeniler, özellikle ticaretteki başarıları sayesinde kendilerini kabul ettiriyorlardı. Çeşitli şirketlerin temsilcileri, büyük bankerlerin memurları, kralarla kentlerin elçileri, gemi kaptanları ve komisyoncular, İngiltere'den, Almanya devletlerinden, Hollanda eyaletlerinden, Fransız, İspanyol ve İtalyan kentlerinden akın ediyorlar, Saray çevresinde gruplaşıyor, hatta Divan'a kadar ulaşabiliyorlardı. Sadrazamla konuştukları zaman, bu zat, kısa bir süre için savaşları, seferleri, mücadele yollarını unutuyor, kuvvet kaynakları söz konusu olunca, Türkiye'nin kendi kendine yettiğine dair inancını yavaş yavaş kaybediyordu. Sonunda, paranın değerinin azalması, dolayısıyla, devletin vergi ve ödenti

gelirlerinin gerilemesi nedeniyle, gümrük vergileriyle bağışların giderek artan tahsilatı batı ülkeleriyle ilişkileri incelemek ve bir düzene sokmak için önlemler alınmasını ve bu ülkelerin Türkiye'deki tacirleriyle denizcilerinin yükümlülük ve haklarının sınırlarının daha kesin olarak belirlenmesini zorunlu kılıyordu. Hemen hemen aralıksız olarak yarım yüzyıl süren ve imparatorluğu kabil olduğu kadar genişleten zaferle sonuçlanmış seferlerden sonra Türkiye'nin Avrupa pazarlarıyla bağları, şimdi hükümetin dış politikasında göz önünde tutulması gereken bir gerçek olarak gün ışığına çıkmıştı. Aynı zamanda, başkalarıyla eskisinden daha verimli ilişkiler kurabilmek için İspanyollar'ı uygun bir uzaklıkta tutmak gerekiyordu.

Türkiye ile İspanya arasındaki bir anlaşmaya dayalı bağlar ağır ağır, duraklayarak, biraz da rastlantılara bırakılmış olarak kuruluyordu. Bunun en iyi kanıtı, Don Martin de Acuna'nın misyonudur. Cunaletta diye adlandırılan bu adam şahsen o kadar kuşku uyandırıyor ki, bu, İstanbul hükümeti katında görünürde yararlı olan çalışmalarına gölge düşürüyordu. Türkler'le yapılacak görüşmelerin başarılı olacağına inanılmadığı bir zamanda İstanbul'a gizli bir görevli olarak yollanan Don Martin, yetenekleriyle bu kuşkuyla haklı gösteriyordu. Don Martin, Sokoloviç'in barışçıl olduğu bir dönemde her şeye rağmen tatmin edici bir cevapla İspanya'ya vardı. Bu işe, daha yolculuğu sırasındaki davranışı ve Madrid hükümetinin faaliyetlerini dikkate almamaya önceden verilmiş kararıyla gölge düşmüştü.

Cunaletta'nın geldiği Napoli'de naip olan Mondejar Markisi ona üç bin duka altını ile belgeler vererek, kendisini savaş tutsaklarının geri alınmasıyla görevlendirmişti. Bu görev, sonuçlandırılışındaki çabuklukla kuşku uyandırdı. Venedikli casusların sürekli izledikleri İspanyol elçisi 6 Mart 1577'de İstanbul'a geldi. 23 Nisan'da da İspanya yolunda Venedik'ten geçiyordu. Venedik'te onun, savaş tutsaklarını satın almak için Türkiye'ye girmesine izin verildiği söyleniyordu. "Ama asıl hedefi padişahla bir barış için uzlaşmaktı. Zaten beş yıllık bir antlaşma elde etmişti." Don Martin, Madrid'e doğru yoluna devam ederken, bakan Antonio Perez, elçisi hakkında giderek daha telaş verici haberler almaktaydı. Don Martin'in Napoli'den geçişinin hemen arkasından Marki Mondeja, Perez'e, "Şimdiye kadar hiçbir İspanyol, bir günün içinde tüm temiz şöhretini yitirdikten sonra kendini İtalya'da bulmamıştır," diye yazıyordu. Naibi en çok kudurtan, elçinin, İstanbul'da yaptığı görüşmelerin sonucunu, bunların aralarında kalacağına yemin ettikten sonra açıklamış olması, aradan bir gün geçmeden güya sırları bütün Napoli'de ilan etmesiydi. Avusturya büyükelçisi de İstanbul'dan yolladığı öfkeyle kaleme alınmış bir mektupta Don Martin'in namuslu insanlardan sürekli kaçtığını ve İstanbul'un en berbat dönmelerine açıldığını yazıyordu: "Serseriler onunla sırları hakkında her şeyi biliyorlar." "Sefih, kumarbaz ve ayyaş kişi." Mondejar Markisi'nin ona emanet ettiği üç bin duka altınının yarısını i-

Yeni Bir Başlangıç

pekli ve para olarak İspanya'ya yollamış, öbür yarısıyla da yolda Leco kentinde kumar oynamıştı. İspanya'ya borç alınmış parayla dönmüştü. Madrid'e varınca Don Martin kesinlikle bir suçlu gibi davranmamış, tutumunu da değiştirmemişti. Bir yandan onun yerine İstanbul'a gönderilecek kişinin Sokoloviç'e vaatlerini hatırlatmaması uyarısında bulunurken, öbür yandan İstanbul hükümeti katındaki görevini tamamlamış olmakla övünüyordu. Her ne olursa olsun 'sihhi nedenlerden dolayı' bir daha Doğu'ya dönmedi. Yıllardan sonra, 1586'da, Türkiye'deki davranışları ve orada bir İspanyol ajanını ele verdiği açığa çıktıktan sonra, kralın emri üzerine Madrid yakınındaki Pinto şatosunda idam edildi.

Don Martin o yüzyılın gerçek macera adamlarından, sonu doğası tarafından tayin edilen kişilerden biriydi. Her şeye rağmen II. Felipe'ye İstanbul'dan bir mektup getirmişti. Bu mektup, Türk donanmasının 1577 yılında Hristiyan sularına girmeyeceği vaadini içeriyordu. Don Martin'i izleyen yeni bir İspanyol görevlisi aynı yılın ağustos ayında İstanbul'dan dönecekti; mesleği tacirlik olan Aurelio de Santa-Cruz tutsakların geri satın alınmasında ustaydı ve aynı zamanda iyi bir casustu. Kralına, padişahın barış istediğini, aslında barışçıl biri olduğunu ve okumayı çok sevdiğini, yalnız savaştan değil, huzurunu bozabilecek her şeyden nefret ettiğini bildirdi. Yaşı yetmiş beşini aşkın ve padişahın yanbaşındaki en nüfuzlu kişi olan Mehmed Paşa da savaşa karşıydı. Yalnız Sinan Paşa savaşçıl ve sabırsızdı, ama etkisi çok daha azdı. Don Martin'in görevi, XVI. yüzyıla özgü bu gidiş gelişler tarihinin basit bir bölümü olmakla kalmadı. Sonradan ifade edilmiş bir varsayım bunu kanıtlar gözüküyor; Don Martin, İstanbul hükümetinin iyiniyet derecesini keşfetmede herkesten usta biri olarak bilhassa seçilmişti. Mehmed Paşa da herhalde bunun bilincindeydi. Karşısındaki elçinin nasıl biri olduğunu görmezlikten gelerek oyunu kabullenir göründü. II. Felipe'nin 'zavallı deli' diye adlandırılan ajanının kesinlikle padişahı gücendirmek için gönderilmediğini, seçilmesinin nedeninin her iki tarafın da karşıt niyetlerini azar azar keşfetmesi için bir çare olduğunu biliyordu. (Kendisi de Türkiye'nin barışı istememesi halinde padişah adına tahrik edilmiş vezir rolünü oynayabilirdi. O zaman Don Martin İstanbul'da ortadan kaldırılabılır ya da en azından öldüresiye dövülür, kralı da nelerin olup bittiğini anlayarak sineye çekerdı.) Aynı yılın sonlarına doğru II. Felipe'nin üçüncü bir elçisi İstanbul hükümetine gelerek kendini tanıttı. Bu seferki elçi ün sahibi biriydi. Kralın güvenini kazanmıştı, Alba Dükü'nün önerisi üzerine seçilmişti ve belli ki gizli direktifler almıştı. Aslen Milanolu bir şövalye olan Giovanni Marliani 1574'te Tunis'da dövüşmüştü. Bu arada bir gözünü kaybetmiş, Türkler'e esir düşmüş, 1576'da Dubrovnikli bir tacir olan Nicolo Prodanelli tarafından onlardan satın alınmıştı. Marliani'nin maiyetinde Brutti adında biri de vardı. Bu kişinin Arnavut mu, imparatorun sarayında bir me-

mur mu, yoksa Venedikliler'in hesabına çalışan paralı bir asker mi olduğu bilinmiyor. Bunların her üçü de olabilirdi. Marliani, 'hasta olan' Don Martin de Acuna'nın çalışmalarını sürdürmek direktifini almıştı. Ayrıca, Napoli'den geçerken Mondejan Markisi'ne herhangi bir bilgi vermekten kaçınacaktı. Türkler'in bu eski tutsağını diplomat kimliğiyle doğuya yollayanlar, Don Martin'e isnat edilen üzücü diplomatik özelliklerden kendilerini tamamiyle sıyıramamışlardı.

Fernand Braudel, "Marliani, dürüst, saygın, atik, sadık bir kişi ve yorulmaz bir yazışmacıydı. Acaba bu erdemleri ve gerçek yetenekleri göz önünde tutularak mı seçildi ya da bu görevi sadece Don Martin gibilerinin elinden almak ve daha ciddi ve saygın bir düzeye yükseltmek mi isteniyordu?" diyor. Giovanni Marliani Türkiye'deki durumu ve insanları biliyordu, tutsak olarak orada bulunduğu için İstanbul'da ona yararlı olabileceklerle arasında bağları bulunabilirdi. Bu durumda sorunu İstanbul hükümeti katında bir sonuca bağlamak için seçildiği anlaşılıyor.

İstanbul'a yeni bir İspanyol elçisinin gelişi şiddetli tepkilere yol açtı ve diplomatik boyutlara ulaşarak, son derece çelişkili haberler eşliğinde bir dizi tatsız olayı arkası sıra sürükledi. Marliani'nin bu ilginç misyonu koşut izler bırakmıştır. Bunlar, Marliani'nin raporları ve Antonio Perez'e hitap eden uzun bir muhtıradan başka, İstanbul'dan yollanan Venedik büyükelçisiyle Fransız diplomatının mektupları ve özellikle Avusturya'nın elçisi Baron Ungnad'ın maiyetindeki bir din adamı olan Stefan Gerlach'ın *Günce*'siydi. Bu güncede olaylar, yalnız doğruluklarına ek olarak, İspanyol kendini beğenmişliğine yönelik belirgin bir alayla günbegün kaleme alınmıştı. Anlaşmazlık muhakkak ki bu olayda, Don Martin de Acuna'nın İstanbul'a gelişindeki gibi diplomatik yöntemlerin kuramında ve benimsenecek davranışta bir benzerlik olmayışından kaynaklanıyordu. İspanyollar'ın dalaverecilikleri Mehmed Paşa için apaçık ortadaydı. Bu kez de görüşmeler için saptanan hedeflerin düzeyinde olmayan bir elçi yolluyorlardı. Bununla birlikte, İspanyol girişimlerinin sıklığından padişahın en büyük düşmanının her şeye rağmen barış istediğini anladı ve oyunu kabul etti. Böylece, her zamankinden de çok dikkat kesilen çok sayıda meraklının, padişahın hiçbir zaman barış yapmadığını, sadece, eğer öyle isterse, bir lütuf bahsettiğini anlamalarını sağlayacaktı.

Padişah'tan barış bekleyen ona, parlak, görkemli ve etkileyici bir diplomatik heyet yollamalıdır. Sarayın teşrifatçısının zengin hayal gücünün daha da süsleyeceği böylesi bir heyet, hükümdarının padişaha duyduğu saygıyı simgeleyecekti. Bunun yerine III. Murad'ın karşısına çıka çıka, eskiden köle olan, üstelik tek gözlü meçhul bir adam, etrafında Brutti gibi aslı bile belli olmayan kişilerden oluşan küçük bir heyetle çevrili olarak çıkıyordu. Sadrazamın tercümanı Hürem Bey, Don Martin de Acuna'yla yapılan görüşmelerde de aracılık yapmıştı. Bu kez de âdet olduğu üzere Marliani'yle ilk bağlantıyı

kurdu. Çok güçlü kralın elçisi ta başından itibaren hayra alamet olmayan sözlere hedef oldu. Hürem Bey, “Ben eğer Hıristiyan olsam Don Martin’in uydurduğu yalanların karşısında istavroz çıkarırdım,” dedi ve ekledi: “Sadrazam bir büyükelçi bekliyor. Don Martin buna bizzat kendisi söz verdikten başka, bunu buraya yollanan bir adam aracılığıyla da tekrarladı. Fikir değiştirdiğinizi öğrenince, paşanın fena halde sinirleneceği kesin. Şahsen sizin başınıza bir şey gelmezse, Tanrı’ya teşekkür borçlu olursunuz.”

Madrid’de, Marliani’nin raporları okunurken, Don Martin’in marifetlerinin kapsamını ve niçin Mehmed Paşa’ya vaatlerinin hatırlatılmaması gerektiğini yazdığını anlıyorlardı. Bu arada ‘tek gözlü elçi’, giderek şiddetlenen bir küfür, serzeniş ve sadrazamdan kaynaklanan tehdit fırtınasının içinde kalıyordu. Üstelik tehdit eden yalnız sadrazam da değildi, bu arada, bu işteki yardımcıları, özellikle tercüman Hürem Bey ve Batılı diplomatların en gizli düşüncelerine girmek söz konusu olunca davet edilen doktor Salamon Aşkenazi, Mehmed Paşa’dan daha saldırgan davranıyordu. Şövalye Marliani buna rağmen herhalde bakan Perez’den aldığı direktif uyarınca, özellikle Fransız ve Venedikli diplomatların gözleriyle kulaklarından uzakta, gizlilik içinde çalışmak ve sadrazamla varabileceği bir anlaşmanın aleni ve çarpıcı bir aşağılamanın eşliğinde gerçekleşmemesi kararında sebat ediyordu. Bir Fransız ajanı, kralı III. Henri’ye, “İspanyol diplomatları herhangi biri tarafından görünmelerine veya tanınmalarına meydan vermiyorlar,” diye yazıyordu. Rahip Delille, “Türkler, büyükelçiden, çok görkemli giysiler içinde ve armağanlarla yüklü olarak gelmesini bekliyorlar,” diyordu raporunda. “Marliani bunun yerine büyük bir gizlilik içinde geldi ve bir anlaşmaya ulaşmak için yine gizli olarak çalışmayı sürdürdü. Sürekli gizleniyor, Slav köylüleri gibi giyinmiş kimselerle dolaşıyor, bazı Avrupalı diplomatlar tarafından tanınabileceği yerlerden kaçıyor, sadrazamın onu, ayrı bir odada kabul etmesinde ısrar ediyor.”

Mehmed Paşa, şunun ya da bunun birbirini anlamıyormuş gibi davrandığı bu belirgin oyunu, yönetmekten çok, bıkkınlıkla gözlüyordu. İspanyol elçisi herkesin onu gördüğünü, gözlediğini ve hedefini keşfettiğini bile bile gizleniyor ve görüşmelerinin gizli kalmasını şart koşuyordu. Türkler meçhul bir görevli değil de, bir büyükelçi talep etmekle Don Martin de Acuna’nın vaatlerini gündeme getiriyorlardı. Oysa karşılarındakinin kim olduğunu, sözünün ne değeri olduğunu ve onu kabul etmekle ne türlü bir oyunu kabul ettiklerini pekâlâ biliyorlardı. Ayrıca aldatıcı vaatlerde bulunmakla Don Martin’in, Türkler’in sonradan ileri sürdükleri kadar kararlı ve diplomatik açıdan net olmadığı farzedilebilir. Stefan Gerlach’ın dediğine göre, sadrazam, övünçlüğü ve kendini beğenmişliği, Papa’yı hedef alan alayla dolu sözleri, İspanyollar’ın Flandres’da karşılaştıkları güçlülere atıfları ve Oran’ın Türkiye’ye bırakılması talebiyle elçi üzerine baskı

uyguluyordu. Üstelik bu oyunu, son yıllarda tüm yararsız işlere uyguladığı bıkkınlık havasıyla sürdürüyordu. Aslında 'İspanyol komedisi'nin tek amacı II. Felipe'yi, görüşmelerin, ancak elçisi padişaha herkesin önünde saygılarını sunduğu zaman başarıya ulaşabileceğine inandırmaktı. Marliani uzun süre kaba muameleyle karşılaştı. Paşanın tüm maiyeti, alınan direktif uyarınca sözde dehşete kapılmış gibi, kısmen de öbür Hristiyan devletlerinin ajanlarını padişahın lütfunun bedelinin yüksek olduğuna inanadirmek için, onu yuhalıyordu. Fakat bu mizansen aynı zamanda Sokoloviç'in; özellikle Kaptanpaşa Kılıç Ali'nin etrafında toplaşarak savaşçı bir grup oluşturan ve Türk karasularına çekilmektense İtalyan ve İspanyol kıyılarına doğru yelken açılmasını giderek daha ısrarlı olarak talep edenler karşısında sözüm ona direniş göstermesini sağlıyordu. Sadrazam, bir çocuktan fazla kafalı olmayan bu disiplinsiz kahramanları küçümsemeyle karışık aldatarak, onları, İran'la Türkiye arasındaki barışın daha fazla korunamayacağı ortaya çıkıncaya dek dizginledi. Belki de gerçekte bir intikam planı olan planını aşamalı olarak sonuçlandırdı. Onun için söz konusu olan, Batı ülkeleriyle bir barış sürecine girmekti. Bu alanda, bazı Hristiyan devletlerindeki bölünmeler, kuvvetlerinin başka cephelerde meşgul olması ve güçsüzlüklerinin artması, belki fazla kapsamlı olmayan, ancak iştah kabartıcı olan başarılar vaat ediyordu. Ayrıca, nasılsa savaş talep ettiklerine ve sadrazamın düşmesi sonucunu doğurabilecek başarılarla aç olduklarına göre, rakiplerini, İran'ın uzak, acımasız ve daima belirsiz savaş meydanlarına sevketmesi imkânı doğuyordu.

Öbürleri gibi yenilikler getirmesi gereken 1578 ilkbaharı yaklaştıkça, Mehmed Paşa'yla Marliani arasındaki buluşmalar yavaş yavaş gerçek görüşmelere dönüştüler. Simankas arşivlerinde korunan antlaşma suretine göre (bunun çevirisinin aslına uygun olduğu, paşaya yardımcı olan tercüman Hürem Bey'le Doktor Salamon Aşkenazi tarafından doğrulanmıştır), antlaşma 7 Şubat'ta karşılıklı bir vaade dayanarak aktedilmiştir. Donanmalar bütün yıl boyunca herhangi bir çatışmaya girmeyeceklerdi. Söz konusu antlaşma, zorunlu bir büyükelçi değiş tokuşundan söz etmekle birlikte, genel olarak İspanyollar için parlak bir başarı anlamına geliyordu. Her zamanki politika oyunu, keselere el atılmadan gürültüsüzce ve her noktası İspanyol diplomasisinin arzusu uyarınca gerçekleşmişti. Hem de Don Martin de Aćuna'nın antlaşması gibi, 12 Ocak ile 7 Şubat arasında, çabucak.

İstanbul'da oyalanan Marliani, çok geçmeden antlaşma süresinin iki veya üç yıl uzatılmasını önerdi. Sadrazam, karşılığında İspanya kralının bir büyükelçi göndermesini şart koştu. Bu diplomatın Divan huzurunda vereceği ifade, padişahın lütfunun uysalca kabulü anlamına gelecekti. Elçi bundan sonra Dubrovnikli dostu Nicolo Prodanelli tarafından güvenli kaynaklardan öğrenilen ve Don Juan'ın Hollanda'da kazandığı zaferlerle Türkler'in İran'la kavgasına ilişkin ha-

Yeni Bir Başlangıç

berlerden sözü açtı. Denge İspanya lehine bozulmuştu. Marliani, Doktor Salamon'a, "Dolayısıyla Mehmed Paşa'ya, aracılığım ile aktedilecek antlaşmayı kabul etmekle İspanya kralının kuvvetlerine karşı barışın iki veya üç yıl korunmasının kendisi için bir avantaj olacağını bildirin," dedi. Sürdüğü takdirde tehlikeli olabilecek bir oyundan sıkılan Sokoloviç, birden nazik, iyiniyetli, hoşgörülü ve açıksözlü kesildi. Gerçekten geçerli nedenlere itiraz edemeyeceğini söylüyordu. Ama padişah henüz gençti, şana şöhrete susamıştı, Kaptanpaşa'nın mütevazı bir filo ile atılmak istediği maceralara bile kolayca kanabiliyordu. Sadrazam Doktor Salamon'a, "Bu imparatorluğun sağ solu belli olmaz," diye fısıldadıktan sonra (Yahudi doktor bunu vakit kaybetmeden Marliani'ye yetiştirecekti), daha güçlü bir sesle İspanya büyükelçisi İstanbul'a gelmediği takdirde, söz konusu antlaşmayı uzatacak yerde kendisinin de öbürleri gibi Kaptanpaşa'yı destekleyeceğini ekledi. Bu akıllıca tehdit, önceki oyunların kurallarına tabi değildi. Gerçek en sonunda İspanya sarayında da anlaşıldı. Türkler'le olan ilişkilerde, aklın ve mantığın inşa edebildiği her şeyin, körükörüne bir şiddete, zincirlerinden boşanmış bir hiddete, kısacası, insanları ve sağduyularını hiçe sayarak kendilerini ön plana çıkarmak için bekleyenlere yerini bırakabildiği bir anın her zaman gelebileceğini biliyorlardı. Papa konusunda da ihtiyatı elden bırakmayan İspanyollar, bir yandan akıl almaz armağanlarla yüklü bir diplomatik heyetin İstanbul'a doğru yola çıkacağı haberini yayarken, gerçekte bu proje üzerinde çalışmadılar bile. Marliani o sırada bekleyiş içinde Beyoğlu'na yerleşip daha rahat bir yaşam sürmeye hazırlanıyordu. Orada doğru dürüst bir ev satın aldı, kendisi ve maiyeti yeni baştan giyindi kuşandı. Türkler'in kendileri için de muhbir olarak çalıştığını ileri sürdükleri Brutti'yi de kovdu. Ama ne o, ne de Sokoloviç vaat edilen büyükelçinin geldiğini görebildiler.

Mehmed Paşa'nın ölümünden iki yıl sonra, 1581'de, yine yalnız kalan Giovanni Marliani barış antlaşmasını onayladı. Kısa zaman önce ilhak ettiği Portekiz'e dikkatini vererek Atlantik'e gözlerini diken İspanya'nın başlıca hedefi artık İngiltere'ydi. Bu arada Türkiye ile giderek daha az ilgileniyordu. Bu ülke de Batı'ya arkasını dönerek tüm gücüyle İran'a yükleniyor, Asya'nın ta içlerine, Hazar Denizi'ne kadar Kafkasya'ya, Ermenistan'a girmeyi, sonra da Hint Okyanusu'na ulaşmayı amaçlıyordu. Akdeniz'de o günlerin en güçlü iki devleti arasında bir boşluk oluşmuştu; ve bu boşluğu, bir zamanlar olduğu gibi şanlı savaşlarla bir daha hiç dolduramayacaklardı. Bir zamanlar hor görülen bir ajanın her iki taraf için de neyi başardığını bilmenin her iki tarafa da duyurduğu hoşnutluk, ilişkilerindeki bu yeni unsurun belki en güçlü kanıtlarından biridir.

Dost ve Koruyucu

Kıbrıs savaşının son yılı olan 1573'te, İstanbul'daki Fransız elçisi ve Dax piskoposu François de Noailles belli ki içermiş olarak, Dubrovniklilerin İstanbul hükümetince çok iyi karşılandıklarını, bunun da nedeninin sadrazamın iyi dostları oluşları ve hepsinden de önemlisi, Mehmed Paşa'nın Sırp asıllı olup Dubrovnik'in yakınında doğmuş olması olduğunu ifade etti.

Papa'nın anlayışlı davranması, ama aynı zamanda Mehmed Paşa'nın desteği sayesinde, Dubrovnikliler gemilerini savaş fırtınalarından kazasız belasız kurtarabildiler ve çok sayıda engele rağmen, giderek büyük altın yükleriyle döner oldular. Türklerin, Papa'nın ve İspanyollar'ın korumasından yararlanarak savaş zamanında, ülkeler arasındaki serbest ticaret sayesinde, becerilerinden ve deneyimlerinden gurur duyarak altınları istifliyorlardı. Aynı zamanda da gelecekteki sınavlar için uygun zemin hazırlıyorlardı. Mehmed Paşa onlara yardım ediyor, onlar hakkında laf edilmesine meydan vermiyordu. Dubrovnikliler de altın dolu keselerini dört bir yanda tıngırdatarak onun işini kolaylaştırıyorlardı. Satılmışlığın imparatorluğun temellerini çökertmeye başladığı bir sırada onlar, sadrazamın koruması altında Türkiye'de rüşvetçiliği ve yozlaşmayı giderek artan bir küstahlıkla kışkırtmaktan ve yaymaktan geri kalmadılar.

II. Selim'in ölümünü ve III. Murad'ın cülusunu haber veren mektup 1575 Ocağı'nın sonlarında İstanbul hükümetinin bir görevlisi tarafından Dubrovnik'e ulaştırılmıştı. Bu münasebetle yapılan bir Senato toplantısı sırasında prens çavuşa usulden olan armağanı sundu: Bu yüz elli altın ve iki kupon değerli kumaştı. Olağanüstü bir başka armağan daha onu bekliyordu. Altı giysi ve kaftan için çeşitli kumaşların ayrıca verilmesi nedeni, çavuşun Mehmed Paşa'dan çok olumlu haberler, bunların başında da onun sadrazamlık konumunda kalışının müjdesini getirmiş olmasıydı. Osmanlı sarayındaki olaylar hakkında zaten bilgilendirilmiş olan Dubrovnik hükümeti, yeni padişaha saygılarını sunacak bir heyet oluşturmak için çavuşun gelişini beklemişti. Birkaç gün önce Dzivo Djurdjevic ve Pavle Sorkocevic bu amaçla senatörlerin arasından seçilmişti. Padişahın mektubunun alınışının zorunlu kıldığı ve usulden olan törenlerin hemen arkasından yola çıktılar. Temsilciler yeni padişahın önünde yerlere kapandılar, kutlamalarını ve ona teslimiyetlerini Sırpça olarak, ağdalı cümlelerle

ifade ettiler. Böylece, geleneklere göreneklere uyduklarını vurgulayarak, armağanları dağıttılar. Sonra sadrazama, yasal olarak yürürlükte kalmak üzere onaylanmayı bekleyen ve İstanbul hükümeti tarafından tanınmış akitlerin bitip tükenmek bilmez bir listesini teslim ettiler.

Yöntemin sürekli bir hukuksal uygulama olmasını isteyen Dubrovnikliler'in, bazı uyuşmazlıklara ilgili eski antlaşmaların sürelerinin uzatılmasını benzer koşullar altında ilk isteyişleri değildi bu. Görevliler bu kez İstanbul'a deste deste belgeler getirmişlerdi. Gelecekteki ilişkilere temel olmak üzere onaylanmaları halinde bunlar, Dubrovnik'in Türkiye karşısındaki ayrıcalıklı konumunu ayrıntılı olarak saptayacaktı. Ana belge olan *ahitname* padişahın Dubrovnik'e tanıdığı ayrıcalıkları bir bir belirliyordu. Djurdjeviç ve Sorkoceviç buna ek olarak, kucak dolusu kararname getirmişlerdi. İstanbul hükümeti son yıllarda, bazen de çok daha öncesinden başlayarak bu kararnamelerle, Dubrovnikliler'in Türkiye'deki konumlarını -yani kişisel güvenliklerini, mal alma ve miras bırakma haklarını, vergilerden ve angaryalardan muaf tutan ayrıcalıklarını saptamış; Türk mahkemelerinin Dubrovnikliler tarafından işlenen suçlara ilişkin yetkilerini ve bu ulusun bireylerinin kolektif yükümlülöklere tabi kılınmamak haklarını belirlemişti. Başka belgeler Dubrovnikli konsolosların yetkilerinin sınırlarını çiziyor, ya da 'en sadık vergi tahsildarlarının' kesinlikle tutsak edilemeyeceklerini şart koşuyordu. Ticaret, gümrükler, fiyatlar, tuz satışı, yiyecek maddelerinin serbest alımı, Türkiye'nin başka Hristiyan tacirlere uyguladığı önlemler neler olursa olsun, iş Dubrovnikliler'e gelince serbest ticaret hakkı söz konusu oluyordu. Görünüşe bakılırsa, çavuşa giysi ve kaftan dikimi için sunulan altı parça kumaşı kazandıran haber, Dubrovnikli senatörleri çok fazla sevindirmişti. Sadrazamın kadirimutlaklığına kanaat getirerek, onunla birlikte padişahın cülusunun en önemli dakikalarına katılmaya, böylece Türkiye'deki çıkarlarını her bakımdan perçinlemeye koştular. Sokoloviç, onların bu girişimlerinin anlamını anında kavramıştı. İncelemeye bile gerek görmeden desteden ayırdığı bazı antlaşmaların süresinin uzatılmasını reddederek bunu Dubrovnikliler'e alayla anlatmış oldu.

Dubrovnikliler, Mehmed Paşa'nın ölümüne kadar bütün Türkiye'de önemlerini öne sürerek böbürlendiler ve büyük koruyucularının iyiniyetini pervasızca sömürdüler. Ama bu abartıya rağmen bir sistem vardı. Sadrazam yaşlıydı, birinin gücünün ve şanının ne kadar süreceğı ise Türkiye'de hiçbir zaman bilinemezdi. Bu nedenle de bütün fırsatlardan, kasti olarak abartıya da kaçarak, kabil olduğu kadar yararlanmak ve geleceğı garantilemek gerekiyordu. Çünkü ayrıcalık bahşetmede birden cömert davranan İstanbul hükümetinde, Dubrovnikliler'e bahşedilen ödünler arasında, yasal olmayanlarının da bulunduğunu hiç kimsenin fark etmemesi mümkün değildi. Ama skandal patlak verip de dürüst olmayan faaliyetleri keşfedilen Dubrovnikliler'e tehditler savrulduğu takdirde, sadrazamın, işi örtbas ettirmek için yeterince otoritesi olacak ve iyiniyetini gösterecekti. Dubrovnik-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

liler her şeye rağmen Mehmed Paşa'yla, kökeni ve görkemi nedeniyle gurur duyuyorlardı; ama bu duygu, üstü kapalı da olsa, paşanın, bu hemşerilerinin tüm istemlerini hesaba katmak zorunda olduğunu anlatıyordu. Varlıklarından büyük gurur duyan bu adamlar, bu biçimde davranmak hakkını kabulleniyorlar ve amaçları o denli şeffaflık kazanıyordu ki, tutumları düş kırıklığıyla karışık bir hüznle kabul ediliyor, ama yine de onlara yardım etmekten vazgeçilmiyordu. Karşılığında vefasız ve kurnaz Latinler olarak niteleneceklerdi.

Mehmed Paşa'nın Dubrovnikliler üzerindeki egemenliği o denli güçlüydü ki, fark etmediğini sanarak, iyiniyetini sömürmeleri bile onu gücendirmiyordu. dünyada bunca kötülük ve sefalet varken, az tehlikeli ve savunmasız komşuların ufak tefek dalaverelerinin üzerinde durmaya değmezdi. İlerleyen yaşı sadrazama hayatın deneyimlerini ve basiretini getirmiş, o da bunlardan duruluğu ve sabrı öğrenmişti. Kusursuzluk ve iyilik, her şeyden önce de başka insanları vahşetle sefaletin pençesinden kurtararak, dinin mutluluğunu ve gerçek düzeni tanıtmayı amaçlayan yüce gönüllü hareketler o kadar enderdir ki, insan, sırf bunlar için erdemlerinin ve kendi kendine hakimiyetinin sarsılmamasına özen göstermelidir. İnsanların ciddiyetleriyle ünlü oldukları bir memleketin mensubu olan Mehmed Paşa, Sırp'ın katışıksız ve sade ahlakını kurallara sıkıca bağlı bir İslami görüşle bilinçli şekilde birleştiriyor; böylece, Levantenler'in çocuksu kokuşmuşluklarıyla bozkır insanların yalınlığından uzaklaşıyordu. İnsanların erdemlerinin sınırlılığından dolayı acı duyuyor, ama küçük kusurlara hafif bir alayla karışık bir sükunetle, bile bile katlanıyordu. Öte yandan, kötülüğün ve kokuşmuşluğun ne dipsiz derinlikleri olabileceğini biliyordu. Yönettiği imparatorluk, temel ilkeleri açısından mümkün olan imparatorlukların en iyisiydi. Bununla birlikte, insanların çok fazla çirkinlik, aptallık, zalimlik ve izah edilemez sapkınlıklar birikmişti; o da hemşerilerine yardım borçluydu. Çoğu zaman düzenbazlıklarıyla gururlanmalarına ve az çok nankör olmalarına rağmen, padişahın sadık vasalları olduklarını ve kendilerine güvenilebileceğini göstermişlerdi. Genelde Venedikliler'den geri kalır yanı olmayan zeki ve hoş adamlardı. İş hayatında yetenekli oluşları da övgüye değerdi. Dahası, bu küçük devlet, akrabalarına, hemşerilerine, beylere ve keşişlere yürekten bağlı bir komşuydu. Yıllar geçtikçe Sokoloviç Dubrovnikliler'le sohbet etmekten giderek daha çok zevk alıyor, onların ağzından, entrikacı ve tehlikeli bir tercümana gerek duymaksızın kendi dilinde Avrupa'daki durum hakkında kesin ve ayrıntılı bilgiler duyabiliyordu; bu da onun yönetim biçimi için, Türkiye tarihindeki bütün öbür vezirler için olduğundan daha önemliydi. Sırpça konuşmalar bile ona o kadar yakın olan Türkler'e giderek yabancılaşan deyişleri, düşünceleri ve yaşam kesitleri ana dilinde duy-mak, paşa için nostaljik bir zevkti. Dubrovnikliler onu, bilinçaltının derinlerine gömülen ve geçen yıllarla birlikte titretek bir anı, geçmişin acı bir tadı gibi ona geri dönen şeylere yeniden bağlıyor ve belki daha geniş kapsamlı bir politik faaliyete sürüklüyorlardı. Ve onların ödle-

likleriyle, safça dalaverecilikleriyle ve beceriksizce maskelenmiş bencillikleriyle alaycı bir biçimde oynasa bile, mutsuz ve cesaretlerini yitirmiş olarak yurtlarına dönmelerine izin vermiyordu.

İnebahtı savaşıyla Tunus'ta La Goulette için yapılan çarpışmaların Akdeniz'de yol açtığı karışıklıklar nedeniyle Mehmed Paşa'nın yardımı Dubrovnikliler için zorunluydu. Türk donanması yenilgiden sonra hemen tamamiyle yeniden oluşturulmuş ve İspanyollar'ın Tunus'tan kovulmasında önemli bir rol oynamıştı. Yine de Türk donanması eski gücünden ve görkeminden çok şey kaybetmişti. Bu donanmanın çekirdeğini oluşturan Berberi korsanları, Kaptan-ı Derya'nın otoritesinden kaçıyor ve İstanbul hükümetinin önleyemediği korsanlıklara girişiyordu. Venedikliler barış antlaşmasını imzaladıktan sonra Papa'nın kadirgaları Ligürya limanlarına sığınırken, İspanyol donanması da Afrika'daki yenilgiden sonra Atlantik'e yönelmişti. Eski gücünü kazanan padişahın donanması gecikmiş ve bir hedeften yoksun olarak, bulamadığı bir düşmanın peşine düşmüştü. Kaptan-ı Derya Kılıç Ali bu nedenle Barbaros Hayreddin zamanındaki korsanlık geleneklerini yeniden yaşatarak gemilerini her ilkbaharda yağmalar yapıp esirler almaları için Hristiyan sahillerine yolluyor, bu arada o sahillerin hangi devlete ait olduğunu umursamıyordu. Bu durum, İstanbul'daki Avrupalı diplomatları, esirlerin serbest bırakılması kadar, barış koşullarına iki yanlı saygı gösterilmesi konusunda yeni antlaşmalar sonuçlandırmak için girişimlerini arttırmaya sevketti. Hayatın son başarılarla kapandığı yaşa gelen Kılıç Ali, zaferleriyle övünüyor, düşmana küstahça meydan okuyor, Mehmed Paşa'ya hasım vezirlere yaklaşıyor, fakat sadrazam, padişahı da bağlayan kararlarla onu engellediği zaman yatışıyordu. Kaptan-ı Derya'nın Hristiyan sahillerine yaptığı mevsimlik ziyaretler ve Afrikalı ve Arnavut korsanların sürpriz saldırıları arasında kalan, denizlerin dört bir yanına dağılmış Dubrovnikliler, çok kez onlara av oluyor, fakat Mehmed Paşa'nın yanında daima yardım buluyorlardı.

Avlonyalı Rum dönmesi Murad Reis, acımasız bir korsandı. İnsanları yalnız köle olarak satmak değil, aynı zamanda öldürmek için tuttuğundan kötü bir şöhret sahibi olmuştu. 1576 yazında Dubrovnik sularına iki kez girmiş ve Ston ile Slano dolaylarındaki kıyılarda otuzu aşkın esir almıştı. Bunların birkaçını 'zevk için' hemen oracıkta katletmiş, öbürlerini ise Avlonya yakınlarındaki bir köyde zincirli olarak bırakmıştı. Dubrovnikliler sadrazama yolladıkları şikâyetnamede, "Adalet onun da ölmesini gerektiriyor..." diyorlardı. "Kin saikiyle kellesini istemiyoruz, ölümünün başka Levantenler'e ibret olmasını istiyoruz." Mehmed Paşa, korunuklarının amacını hemen anlamıştı. Kendisi henüz iş başındayken, çok sayıdaki başarılarıyla Türkler'in arasında sevilen bir korsan reisini idam ettirmeleri, yalnız başka esir avcılarına (Dubrovnikliler'e ilişmeyin) demekle kalmayacak, öbür vezirlere de (bundan böyle nasıl davranacaklarını bilmeleri konusunda) örnek olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa devletler sisteminde bir yer ayarlamak çabalarını küçümseyen ve savaş-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

la yağmaları Türkler'in dünyadaki en önemli davranış biçimi olarak gören hükümetin ileri gelenleriyle mücadelesinde Sokoloviç'in, Dubrovnikliler'le birlikte pek çok kişinin hatırlayacağı ve büyük yankılar uyandıran bir hareket hazırlamak arzusuna karşı koyamadığı anlaşıyor. Dubrovnikliler, Dubrovnik sınırlarında görev yapan Türk beylerinin, kadıların, subay ve dizdarların yazılı ifadelerini getirerek ona yardımcı oldular. Bunların hepsi Murad Reis'in gerçekte kudurgan bir zorba olduğunu ve padişahın iradesinin tersine hareket ettiğine tanıklık ediyorlardı. Muhafızlar, fidye olarak Dubrovnik altınlarını bekleyen korsanların reisini ekim başında Avlonya'da gafil avladılar ve İstanbul'a götürdüler.

Mehmed Paşa aynı yılın içinde İmparator II. Maximilian'ın üzerindeki baskısını arttırdı ve barış antlaşmasının süresinin uzatılmasından sonra Avrupa sahnesinde ortaya çıkmasına engel oldu. Tatar Hanı'nın, Rusya'da, Moldovya'da, Erdel'de, Kazak steplerinde ve Lehistan'da ortalığı karıştıran ve bu ülkelerin hepsini karşılıklı bir bağımlılık durumunda tutan seferlerini uzaktan yönetiyordu. Kendi adayını Stefan Bathory'yi Lehistan tahtına oturtmuş, aralıksız tehditlerle gerçek bir vasala dönüştürmüştü. Venedikliler elde ettikleri barışı pahalıya ödüyorlardı. Türkiye'nin eski dostları Fransızlar, Saint-Barthelemy katliamı ve Henri de Valois'nın Lehistan'dan kaçışının lekelediği saygınlıklarını yeniden elde etmeye çalışıyorlardı. Karşılıklı bir saldırmazlık paktı peşindeki İspanyollar, bakışlarını İstanbul'a çevirmişlerdi. İhtiyar ve hasta İran Şahı'na gelince, o da padişahı kendi sınırlarının içinde tutmak amacıyla armağanlar yollayıp duruyordu. Osmanlılar'ın başkentinde dünya politikasında kuvvetler topluluğunun anlamı hakkında başta gelen vezirlerin arasında bile o kadar az şey biliniyordu ki, Mehmed Paşa'nın başarıları hemen hemen fark edilmiyor ya da bunlardan, Türk kuvvetlerinin çökmesi ve Hristiyanlar'ın yararına bir ihanetmiş gibi kınamayla söz ediliyordu. Ne olursa olsun, Murad Reis'in İstanbul'a getirilmesi büyük bir hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Sadrazamın, bir Müslüman'ın şerefine zarar verdiği, dahası, o zamana kadar imparatorluğun yararına hiçbir şey yapmadığı söyleniyordu. Sarayın etrafında homurdanan halkın öfkesi, İstanbul'un korsanlarla işbirliği halindeki köle tacirleri tarafından kışkırtılıyordu. Kılıç Ali ise, Türk deniz kuvvetlerinin hareketlerinden sorumlu bir Kaptan-ı Derya sıfatıyla Divan'ın karşısına Murad Reis'in başlıca savunucusu olarak çıkıyordu. Mehmed Paşa, Kaptan-ı Derya'nın öfkesinin bulaştığı Dubrovnikliler'i korumak için, onların ve kendisinin tutumunu, bütün Osmanlı padişahlarının bahşetmeye yemin ettikleri ve 'vasalları en sadık korunuklarını' köle etmeyi kesinkes yasaklayan ayrıcalıklarla izah etti. Murad Reis gerçi asılmadı, ama Avlonya'ya hayat boyu dönmesi yasaklandı. Sonuçta, öfkesi hâlâ dinmemiş olan Kılıç Ali, ihtiyar korsanı (avlarını gözetleyebileceği) Cezayir'de barındırdı.

Dubrovnikliler Arnavut korsanlarının reisiyle hesaplaşmaya karar vermişlerdi. Gizlemedikleri amaçları, korsanın yok edilmesiyle, ayrı-

Yeni Bir Başlangıç

calıklı vasallık konumlarını pekiştirmekti. Bununla birlikte, gösterilen tüm iyiniyete veya öfkeli tehditlere karşın, Türk tarafının tepkisi tarafsız değildi. Mehmed Paşa'nın adamları, Arnavut limanlarında, bu kentlerin hinterlandındaki çiftliklerinin ürünü olan buğdayı satıyor, Avrupalı tacirleri ürküten korsanların Lezh, Avlonya ve Dürres'deki varlıklarının ona büyük zararı dokunuyordu. Dubrovnikli-ler'le o güne kadar önemli anlaşmazlıkları bulunmayan Kılıç Ali, onlara karşı birden, bir tek olayla izah edilemeyecek bir düşmanlık göstermeye başlamıştı: Donanmanın başı olarak, en azından görevinin çerçevesi içinde padişahın iradesine alenen karşı gelemeyeceğini anlamış olmalıydı. Öyleyken, Kaptan-ı Derya'nın kendisi de 1577 Hazi-ranı'ndan itibaren Dubrovnik gemilerini kovalamaya ve zaptetmeye, yüklerine el koymaya, mürettebatlarını sebepsiz yere kırbaçlatmaya başlamıştı. Öfkesi o kadar korkunçtu ki, tebaalarını korumak isteyen Dubrovnik hükümeti, onun bu kininin nedenlerini mutlaka öğrenmek istedi. Bu, ancak 1577-78 kışında mümkün oldu. Bu tarihlerde diplomatik görevlerin, ticari seferlerin, askeri seferlerin veya deniz yolculuklarının kentten uzaklaştırdığı kişilerin büyük bir kısmının dönmesiyle İstanbul tekrar yaşamaya başlamıştı. Seksenlik deniz kurdu Kılıç Ali de güneş yanığı bir ten, altınlar ve kölelerle daha zenginleşmiş olarak başkente dönmüştü.

Nisbi sükunet yıllarında ve özellikle 1574'ten sonra İspanyol görevlilerinin hanlara kolayca girip çıkabildikleri günlerde İstanbul'da Avrupalı habercilerin, görevlilerin, casusların ve tacirlerin katıldıkları şen bir topluluğun yavaş yavaş vücut bulduğu görülmüştü. Bunlara, aralarında eski Kalabriyalı macera adamı Kılıç Ali'nin de bulunduğu bazı Türkler de katılır oldu. Bu çevrede, casusluğun usulden olmasına karşın politikadan söz edilmezdi (casusluk konusunu ise herkes bilir, fakat kimse rahatsız olmazdı). XVI. yüzyıl İstanbul'u ayaş-lara, kumarbazlara, sefihlere, oburlara, doğaya aykırı zevk ve müs-tehcen kukla tiyatrolarının düşkünlerine, büyücülüğün ve gizemciliğin yandaşlarına, mezhep sapkınlıklarını çekiçi bulan herkese, züppelere ve bilgin antika meraklılarına dünyadaki başka her şehirden daha çok şey sunabiliyordu. Bazı belgelere bakılırsa, bu çevrenin o-dağı, çoğu zaman aylakça da olsa, İstanbul'da beş yıl geçiren Avus-turyalı elçi David Ungnad'dı. Genç, yakışıklı ve çekiciydi; toplum yaşamında çekiciliğin zorunlu ögesi haline gelen bir kültür sahibiydi ve çok para harcıyordu; her yere kolayca girip çıkabiliyordu. Ama izini bulabilenler enderdi, İstanbul hükümeti katında birbirlerini izleyen çok sayıda Fransız'ın içinde yukarıki gruba en yakın olanı Dax pisko-posu François de Noailles'dı. Bu ince zevkli hümanist, parlak diplo-mat ve dinsel konularda hoşgörülülüğüyle tanınan zat, Levanten-ler'in günlük yaşamlarının paravanının arkasında nelerin gizli oldu-ğunu keşfetmeye kafayı takmıştı. Piskopos, İstanbul'daki büyükelçi-lik konumunda onun yerini alan başpapaz Delille'e, Türkler'in zevk-lerin seçimindeki hayal güçlerini asla küçümsememesini önermişti, Delille de onun sözünü tuttu. Sadrazamın arada sırada onu Diyet'in

izlediği politika nedeniyle hırpalamasına karşın, Leh elçisi Andrea Tarnovski, bir kere başını dertten kurtardıktan sonra daha parlak bir yaşama rahatça ayak uyduran ve gizli günahkâr zevklerini kolayca tatmin eden bir sosyete adamı olmayı bilmişti. İspanyol görevlisi Giovanni Marliani de 1578'de bu gruba katıldı. İstanbul hükümetiyle bir ön anlaşma yapmıştı. Doğuya önceki gelişlerinde edindiği alışkanlıklara pek çabuk döndü. Bütün bu insanlar arasında polis şefi sıfatıyla kahvehaneleri, genelevleri, esrar tekkelerini ve başkaca batakhaneleri denetlemesi gereken Galata kumandanı Süleyman Ağa'nın oynadığı rol apaçık belli. Bir hükümdar gibi yaşayan ve en ince zevkler için sefahat alemleri düzenleyen Cezayir Paşası Hasan, sapkın emelli dostlarını düş kırıklığına uğratmazdı. Kılıç Ali'nin bu çevreye kabul edilmesi, o dönemde Türkiye'nin padişahтан sonraki en zengin adamı olarak nam salması nedeniyledi. Sapkın bir hayal gücü ve zehir gibi bir dili olan bu ihtiyar denizci, Akdeniz'in tüm sahillerinde nice deneyimler ve alışkanlıklar edinmişti. Gemilerini Hristiyan limanlarına saldırtmaktan onu vazgeçirmek ise, içki kadehinin önünde, imparatorluk Divanı'nda olacağından daha kolaydı. İstanbul'da işlerini yürüten Dubrovnikli iki tüccarın bu dünya yüzündeki cennetin müdavimleri arasında önemli bir yerleri vardı: Marin Bobaljeviç'le Nicolo Prodanelli'ydi bunlar. Çeşitli mallar arasında değerli kumaşlar, lüks eşya, en başta cam ve madeni sofratakimleri ile kapacak, güzellik ürünleri, kâğıt, Saray'la İstanbul'un önemli kişileri için şekerlemeler ithal ediyorlardı. Bobaljeviç'le Prodanelli, lüks eşya ticareti yapanlara özel bir değerin verildiği İstanbul'da tanınan ve saygı gören iki kişiydiler. Bütün dünyayla ilişkileri olup, çok kez yüksek düzeydeki Türk devlet adamlarının katında hükümetlerinin çıkarlarını temsil ediyorlardı. Bundan başka, Avrupalı diplomatlarla temsilcilerinin çevresine de girebildiklerinden, onların da işlerinden çok kez gizli olarak haberliyidiler. Marin Bobaljeviç bu arada Dubrovnik'in isteği dışında Avusturya imparatorunun elçisi David Ungnad'a, ikisi için de kötü sonuçları olabilecek hizmetlerde bulunmuştu. Nicolo Prodanelli'nin katkıları olmasa İspanyol ajanı Giovanni Marliani, kendisine verilen görevi belki de başaramazdı. Dubrovnikli, Türkler'in tutsağı olan tek gözlü şövalyeyi satın almıştı. Görüşmeler sırasında ona, İstanbul hükümetinin eğilimleri kadar, bu eğilimi etkileyebilecek olan dünyadaki olayları da bildiriyordu. Prodanelli dahası 1581'de saldırmazlık paktının imzalanışı sırasında ajana tercümanlık da yapmıştı. Marliani İspanya'ya, Prodanelli'yle iş arkadaşları hakkında, "O herkesten daha zeki ve yeteneklidir," diye yazıyordu.

Görünüşe bakılırsa, o yıllarda İstanbul'da tam bir tasasızlık içinde yaşanıyordu; bu ise herkes için kötü sonuç verebilirdi. Marin Bobaljeviç, aralarında, David Ungnad'ın yanı sıra Cezayir Paşası Hasan'ın, İstanbul'un önemli birkaç Yahudi tüccarının, daha başkalarının ve bu arada Kılıç Ali'nin de yer aldığı alacaklılarına borçlarını ödemeyi çok fazla geciktirmişti. Sonuçta 1578 başlarında iflastan kurtulamadı. Bunda, arkadaşları başkalarının paralarını çarçur ederken, onun, sa-

Yeni Bir Başlangıç

vurganlığından kendi parasını harcamasının rolü vardı kuşkusuz. Vakit kazanmak için dostlarından yeni borçlar istedi, ama isteğine yalnız David Ungnad'dan olumlu yanıt alabildi (o, bazı diplomatik işlerde Bobaljeviç'in ona yaptığı hizmetleri unutamamıştı). Bobaljeviç sonunda İstanbul'dan kaçarak arkasında yirmi bin duka altını borç bıraktı. Oldukça kuşkulu gözükten bu iş, çok geçmeden politik bir anlam kazanacaktı.

En başta Kılıç Ali ve onunla çıkar birliği yapan bazı Yahudi tüccarları olmak üzere Marin Bobaljeviç'in alacaklıları, imparatorluk Divanı'nı talep yağmuruna tuttular. Paraları Dubrovnik hükümeti tarafından karşılanmalı ya da yerel yönetimler tarafından Türk kentlerinde giderek kalabalıklaşan Dubrovnikli tüccarlardan zorla alınmalıydı. Bu talebi karşılamanın, Dubrovnik'e tanınan ayrıcalıklara ilişkin maddeyi ihlal anlamına geleceğini sadrazam çok iyi biliyordu. Bu maddeye göre, bu kentin tebaalarından birinin işlediği suç başka Dubrovnikliler'in kovuşturulmasına ve sorumlu tutulmalarına yol açamazdı. Sadrazam buna rağmen, başlangıçta panik halindeki alacaklıların baskısıyla bu konuda bazı ödünler verdi. İstanbul hükümetinin, Bobaljeviç'in alacaklılarının zararını karşılamalarının vasallarına tebliğ edilmesi kararı bunlardan biriydi ve hiç kuşkusuz, Dubrovnikliler'in İstanbul'daki uygunsuz davranışlarının ve Türkiye'nin resmi ya da gizli düşmanlarıyla işbirliklerinin Sokoloviç'de yol açtığı öfkeyi ele veriyordu. Oldu bitti sıkı bir dürüstlük örneği sergilemeye önem veren sadrazam, düşmanlara ve davranışlarına yönelik sertliğin bile gösterişe dönüştüğü bir yaşa geliyordu. Bununla birlikte, Dubrovnik hükümeti 1578 ilkbaharında Bobaljeviç'in mallarına el koyduğunu, tüccarı, onu kaçarken el geçiren Bosnalı beyin elinden kurtarmaya niyeti olmadığını ve onun, Avusturya ve İspanyol diplomatlarıyla haince işbirliğine her şeyden fazla esef ettiğini elçileri aracılığıyla açık seçik bildirince, Mehmed Paşa bir kez daha başına dert açmak pahasına dostlarına karşı yumuşadı. Dubrovnikli diplomatlar tarafından Sokoloviç'e iletilen mesajda, "Paşa eskiden kentimizi ve yasalarını koruyacağına babasının ve çocuklarının adına and içmişti. Tebaalarımızın, şahsen sorumlu olmadıkları borçları ödemeleri talep edilirse, tacirlerimiz Türkiye'den ayrılp başka ülkelere yönelmek zorunda kalacaklardır. Bu ise prensle soyluların fakirleşmesi ve terk edilmesi anlamına geleceğinden mahvımız demek olacaktır," deniliyordu. İstanbul hükümetinin kararının bozulmaması olasılığından dehşete düşen Dubrovnik hükümeti, içtenlik oyununa başvurmuştu. Mehmed Paşa herhalde oyunu yutmadı, ama her zamanki iyiniyetliliğiyle tatmin olmuş göründü. Hükümetin kararı iptal edildi ve yerine, Dubrovnik'i her türlü sorumluluktan arındıran bir yenisi onaylandı. Dubrovnik hükümeti bu kararı uygulamak ve adalete saygılı olmak kaygısını açıkça ilan ederek, Bobaljeviç'in mallarının müsaderesinden elde edilmiş olan iki bin duka altını tüccarın alacaklılarının emrine verdi. Bu jest hiç kuşkusuz küçük cumhuriyetin tüm hasımlarına, temellerini sarsmak gücünden yoksun olduklarını kanıtlayacaktı.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Kılıç Ali'nin, Marin Bobaljeviç'i, parasını iade etmeye zorlamak istemesi boşuna olmuştu. Bunun üzerine iflas ortalıkta duyulmadan alacaklarını paraya geçirmeye yeltendi. Ama dostları olan İstanbullu Yahudi tüccarların ve kendi eline, Bobaljeviç'in mallarının satışından sadece beşer yüz duka altını geçince, alacağına kavuşmak ve intikam almak için, üstü kapalı tutumundan vazgeçti ve doğrudan Dubrovnik gemilerine saldırıya girişti. Kaptan-ı Derya'nın bu tavrı üzerine o vakte kadar boş duran korsan filoları barınaklarından çıktılar. Böylece Murad Reis Avlonya'da yeniden belirdi. Dubrovnikliler'den, kendisine verilen zararlar karşılığında on beş bin duka altını tutarında bir tazminat talep ediyordu. Hatta elinde İstanbul hükümetinden elde etmeyi başardığı belgeler bile vardı. Bu, 1579 yazı sıralarında oluyordu. Bununla birlikte Kılıç Ali, Dubrovnikliler'i pek çabuk unuttu. İran'la girişilen savaş onu, gemileriyle Trabzon'a atlar ve sürü hayvanları, silahlar, peksimet ve odun nakletmek zorunda bırakmıştı. Sadrazam bunun üzerine Avlonya korsanının bir kez daha sıkı muhafaza altında İstanbul'a getirilmesini emretti. Murad Reis bu kez İstanbul'daki mahkemenin karşısına çıkmaya cesaret edemedi. Gemisine binerek uzak denizleri yağmalamaya gitti.

Odak noktasında Marin Bobaljeviç'in, Kaptan-ı Derya Kılıç Ali'nin ve Avlonyalı korsanların başı Murad Reis'in yer aldığı olaylar yumağı, sadrazamın, 'padişahın en sadık tebaalarının, sevgili komşularının ve dostlarının' savunmasına koştığı durumların çeşitliliğinin yalnızca bir örneğidir. İstanbul'daki devlet adamları, eyalet yöneticileri ve yerel yöneticilerle Dubrovnikliler arasındaki günlük, sınır, ticari ve kişisel çıkar ilişkilerinin kaçınılmaz sonucu olan bu tür anlaşmazlıklarda, paşa, müdahalesinin yasallığına güvenini kanıtlayan bir kararlılıkla korunuklarının savunmasına koşuyordu. Bir keresinde Trebinje yakınında yaptırdığı köprüden (1575) yük başına iki akçelik geçiş parasının Dubrovnikliler'den talep edilmesini kesinlikle yasaklamıştı. Başka bir sefer İstanbul hükümeti karşısındaki ayrıcalıklı konumlarından cesaret bulan Dubrovnikliler'in, kentlerine gelen Türkler'i her türlü eziyet ve kötü muameleye hedef etmelerini şikâyet konusu eden Novi kadısının (1576) başvurusunu reddetmişti. Dubrovnikliler, kendi kapılarına ve pazarlarına yerleşmiş Türk gümrükçülerinin faaliyetlerini konu alan kovuşturmada Hersek valisi Sinan Bey'le işbirliğini geri çevirdiler. Mehmed Paşa da beyin haklı şikâyetlerini duymazlıktan geldi (1577). Sadrazamın, Buda Beylerbeyi olan yeğeni Mustafa Paşa Sokoloviç, paşalığında* Dubrovnikliler'e özel gümrük vergileri tahakkuk ettirmeye kalkışınca, sadrazam, paşanın mektuplarını öfkeyle yırttı ve kimsenin, bizzat padişah tarafından bu tacirlere tanınan ayrıcalıklara dokunmaya hakkı olmadığını bildirdi (1578).

Dubrovnik hükümeti 5 Kasım 1579'da görevlilerine şunları yazıyordu: "Mehmed Paşa'nın ölümü haberini sözle anlatılamaz bir ke-

*Paşalık: Paşa ünvanını taşıyan bir vali tarafından yönetilen bölge

derle karşıladık, çünkü onun şahsında biz içten dostumuzu ve koruyucumuzu kaybetmiş olduk.” Osmanlılar’ın gölgesinde çok büyük çabalar pahasına muazzam, ama daha o zamandan yıpranmış bir imparatorluğu yöneten Mehmed Paşa, ülkenin içinde saygıdan çok, düşmanca bir anlayışsızlıkla çevriliydi. Öyleyken, hemşerileri olan, onunla aynı dili konuşan ve birkaç dönümlük topraklarında inatla özgür olan Dubrovnikliler’i korumak zevkinden yoksun edilmesine şiddetle karşı koymuştu. Dubrovnikliler’i onun için değerli kılan şey biraz da, onların her bir hilelerini, yalanlarını ve ikiyüzlülüklerini kolayca yakalamasıydı. Sokoloviç, tehlikeli mizaç değişiklikleriyle çok kez en iyi girişimlerini baltalayan padişaha katlanmak zorundaydı. Konumları dolayısıyla imparatorluğun büyük devlet adamları karşısında ihtiyatı elden bırakmaması, onların direnişini kırarak imparatorluğun çıkarları uğruna çabalaması gerekiyordu. Öyleyken bile, Dubrovnik sorunu patlak verince, sadrazam, bu insanlar onu yakından ilgilendirdiği için bazı işlerine kimsenin burnunu sokmasına katlanamayacağını açıkça beyan etmişti.

42

Doğu İmparatorluğu İçin Savaş

David Ungnad’ın başkanlığındaki heyet, 1577 yılı Kasım’ında, görüşmelerin sonuçlanmasından sonra Venedik’e dönmek için ilkbaharın gelmesini beklerken, Avlonya’da karaya çıkan Giovanni Marliani de Türkiye kapılarında barışı garantileyecek bir antlaşmaya imza atmayı umut ediyordu. O sırada bir olay İstanbul’da akılları karıştırdı. Hem de can sıkıntısı kadar kötü önsezilerle dolu bir sükunet anında. Yine aynı ön belirtiler başkentin halkıyla Saray’ın en yüksek düzeydeki yöneticilerini bir araya getiriyordu.

İstanbul halkı önceki yılın bir kısmını, yeni Osmanlı padişahını selamlamaya gelen ve o zamana kadar görülenlerin en görkemlisi olan İran heyetini seyretmekle geçirmişti. 1522’den beri İran’ı yöneten Safevi hanedanının ikinci hükümdarı Şah Tahmasp, sarayında Türkiye’yle bir çatışmayı düşünemeyecek kadar günlük keyiflerine dal-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

mıştı. Buna rağmen, Türkler'in, başlarındaki kırmızı külahlar nedeniyle küçümsemeyle Kızılbaş diye adlandırdıkları, gelenekçi İslam'a sırtlarını dönmüş Acemler, büyük bir debdebeyle İstanbul'a geliyorlardı. Şah bu fırsattan yararlanarak, bu olayı, kutlamaya geldiği kişinin ve bu tür törenlere alışık başkent halkının, aşağılama derecesinde gözlerini kamaştırmakta kullandı. Mehmed Paşa, Acem heyetini, deneyiminin ona öğrettiği bir ihtiyat ve yeni önsezilerle karşıladı. Bu abartılı derecedeki görkemin, bir fırtınaya neden olması tehlikesi vardı. Mehmed Paşa bundan sonraki girişimini gereksiz görüyordu, buna rağmen, Acemler'in göz kamaştırıcı görkeminin daha parlaklığıyla gölgede bırakmaya özen gösterdi. Oluşması öngörülen gerilimin ve kötücüllüğün ancak bu şekilde engelleneceğini düşünüyordu. Bu şekilde yenik düşürülen Acemler, sonraları Türkler'i çileden çıkarmak için bir daha şatafatlarını sergilemeye kalkışmadılar. Biraz aşağıdan almak ve onları, 'fazla basit insanlara özgü' sarhoşluğun pençesinde bırakmak yeterdi. Çünkü Sultan Murad, kendini beğenmişliğinin de etkisiyle, bakışının, sadrazamı atlayıp, savaşçı düşmanlarının üzerinde durduğu anların birinde düşünmeden hareket edebilirdi.

"Murad'ın cülusundan on altı ay sonra, 1576 yılının mayısında, İstanbul'un karşısına düşen Üsküdar'a, Acemler'in özel görevlisi Tokmak Han geliyordu. Bu kişi, dokuz yıl önce Edirne'de Sultan Selim'le barış sürecini uzatan Şahkulu Han'ın oğluydu. Maiyeti iki yüz elli adamla beş yüz deveden oluşuyordu. Rumeli Beylerbeyi'yle çavuşbaşı, çoğu altın ve gümüş koşumlu atlara binen iki bin beş yüz muhafız, saray dalkavuşu ve sipahiyle Acemler'i karşılamaya çıktılar. Bu adamların başlarındaki sarıklarla külahlar tüylerle bezeliydi; ellerindeki bastonlar küçük gümüş paralarla öylesine süslüydü ki, gerçekten etkileyici bir tıngırtının eşliğinde ilerliyorlardı." Onları karşılayan Kaptan-ı Derya, konukları otuz kadırgaya buyur etti. Bu gemiler baştan başa ipekli kumaşla kaplıydı. Konuklar için hazırlanan uzun masaların üstüne altın ipliğiyle dokunmuş örtüler serilmişti. Tokmak Han, tam ilk lokmayı ağzına götürdüğü sırada denize çevrili bütün kalelerden ateşlenen top salvolarıyla selamlandı. Acem görevli İstanbul sahilinde yenicherilerin ağası Çigalazade tarafından karşılandı. Aradan çok geçmeden kentten geçen bir kortej, görkemiyle halkı önce kendinden geçirdi, ama bu ruh hali derin bir düşünceye veya önseziye dönüşmekte gecikmedi. "Asya'dan gelen bir elçiye layık görülen böylesi bir şeref daha önce hiçbir Avrupalı'ya bahsedilmemişti." Kortejin başında yularından tutulan, değerli örtülerle eyerlenmiş dokuz tören atı ilerliyordu. Bunların arkasından, altın, saten ve brokar gibi kumaşlardan yapılmış, aslan, kaplan, at ve insan motifleriyle işli kaftanlar giymiş kırk zenci yürüyordu. Bu bezemeler, her türlü resim karşısında dehşet duyan Sünni Müslümanlar'ın gözünde tam bir skandaldı. Geleceğin yenicherileri olan elli genç çocuk yayaydı. Onların arkasından gelen at üstündeki üç delikanlının palaskalarındaki çingirakların çingirtısı Acem diplomatinin gelişini haber veriyordu. İleri gelen Türk yöneticileriyle çevrili Tokmak Han,

Yeni Bir Başlangıç

paltosu altın iplikleriyle dokunmuş bir ata binmişti. Sırtındaki giysi, hayvan motifleriyle işliydi. Kırmızı satenden kaftanı beş parmak ekinde altın yapraklarla bezeliydi. Sarığındaki değerli taşlar güneşin ışınlarını yansıtıyordu. Üç delikanlı yaveri vardı. Biri kılıcını, ikincisi yayını, üçüncüsü ise değerli taşların kakılmış olduğu okluğunu taşıyordu. Ve bu savurganlık oyunu böylece sürüp gidiyordu. Tokmak Han'ın İstanbul'a törenle gelişinden beş gün sonra, 'kasten geciken' Sultan Murad avdan döndü ve şaşkına dönen Acem'e, Sarayı'nın bütün görkemini gösterdi. Maiyeti bu münasebetle başında vezirlerin yer aldığı on iki bin kişiden oluşuyordu. Vezirler, padişahın hazinesinde yer alan en zengin silahları taşıyorlardı. Ama bütün bunlar Murad'ın görkemle İstanbul'a girişinden sonra, Şah Tahmasp'ın adamının yeni padişaha etkileyici bir törenle sunduğu armağanların parıltısını gölgeleyememişti. Bu armağanların arasında, tamamen incilerle kaplı el yazması bir Kuran vardı. Şehname'nin bir kopyası, bezemeleriyle göz kamaştırıyordu. Acem şiirlerinin bir koleksiyonu tam on altı cildi doldurmuştu. Acem şahının en görkemli armağanlarından olan çadırın ana direği altındı ve elmas kakmalarla süslüydü. İbrişim kordonla güvenliğe alınmış ve kırk odaya bölünmüştü. Armağan listesinde kırk halı, içi pırlantalar, zümrütler, yakutlar, türkuazlar ve incilerle dolu elmas kakmalı kırk sandık, sayısız silahlar, deve tüyü kumaşlar, ipekliler, atlar için eyerler vs. vardı. Bütün bunlar Doğu'nun çeşitli bölgelerinden geliyordu. Bu görüşmenin arkasından Acem elçisi her gün bir başka vezir tarafından davet edildi ve her birinden değerli armağanlar aldı.

Bu alışverişler bir ay, belki 1576 yılının haziran sonuna kadar sürdü. Derken söylenildiğine göre, Tokmak Han bir gecenin içinde maiyetini alelacele toparladı ve gümüş ibrikleri, altın yaldızlı tepsileri, kumaş toparlarını ve ender bulunur el yazmalarını ve armağan olarak kendisine verilmiş her şeyi arkasında bırakarak aniden İran'a doğru yola çıktı. Şah Tahmasp'ın ölüm haberi, olası sonuçları açısından onu kaygılandırıyordu.

İstanbul halkı bir yılı aşkın zamandır hummalı bir belirsizlik içinde yaşıyordu. En telaş verici haberler İran'dan geliyordu. Sadece hapsedilmelerden, katliamlardan, ayaklanmalardan ve yangınlardan, başka devletlerin üzerinde yansımalarının olmaması olanaksız topyekun bir karışıklıktan söz ediliyordu. Haberlerin uzak yoldan gelmeleri ayrıntılarını daha şişiriyor, onları daha yakın ve birçoğunu daha inanılır kılıyordu. III. Murad, İspanyol, Fransız, Avusturyalı ve Venedikli diplomatlarla görüşmelere dikkatini vermiş durumda susuyordu. Sadece deneyimsiz gözlemcileri büyüleyen bu tablonun ardında, başta Mehmed Paşa olmak üzere, vezirler hiçbir şey anlatmayan donuk bir yüzle duruyor, her zamankinden sık, bir yerlere kapanarak, böylece, yaşamsal önemi olan kararlar almaya hazırlandıkları zannını uyandırıyorlardı. İşte o zaman 1577 Kasımı ortalarında tüm belirsizliklere son veren bir olay patlak verdi.

Ramazan'ın üçüncü günü İstanbul göğünde bir kuyruklu yıldız gö-

rüldü. Gök cismini Galata'daki yeraltı gözlemevinden gözlemiş olan imparatorluk astroloğu, bunun, tarihte o zamana kadar yalnızca on beş defa gözlenmiş bir olay olduğunu ve Nuh'un tufanıyla Habil'in ölümünden Hazreti Muhammed'in varislerinin aralarında giriştikleri katliama kadar her defasında çok önemli olayların önbelirtisi olduğunu bildirdi. Halk bunun üzerine bir hükümdarın ölümünün, önemli ayaklanmaların ya da bir savaşın yakın olduğuna inandı. Bu kanaat kısa zamanda Saray çevrelerine de yayıldı. Bu arada padişahın, Van kumandanı Hüsrev Paşa'dan, komşu İran'ı çalkalayan karışıklıkların bildirildiği bir mektup aldığı öğrenildi. III. Murad'ın aldığı kararın temelinde bu haberlerin yattığı anlaşıyor.

Yakından gözlenince, insanların arasında olduğu gibi, ilişkilerinde de daima aniden ortaya çıkan tezatlara İran tarihinin tipik özelliğidir. Bu bakımdan, kana bulanmış olsa bile, hiç sonu olmayan ve her bir bölümü yeni bir masala doğru yolu açan düşsel Doğu öykülerini andırır. Söz konusu tarihlerde bu tür olaylar, onlara öncelik eden ya da onları izleyen on yıllar boyunca olduğundan daha kalabalık ve birbirine yakın olmuş olmalıdır.

Çağdaşları, Şah Tahmasp'ın, ölümünden önce iradesiz bir ihtiyar olduğunu söylüyorlar. Armağan olarak katırlar kabul edecek kadar cimriydi. Öte yandan, karılarına iç acısı ya da çocuksu denecek kadar neşeli bir bağlılık duyar, onları ziyetlere gark ederdi. On yıldır sarayından çıkmıyor, ülkesini yargıçların değil, haydutların yönettiğini, halkın, bahçelerinin duvarlarına hücum ettiğini ve adalet istemiyle sarayının basamaklarına doluştuğunu görmek istemiyordu. İktidara aşırı bir tutkusu olmayan Şah, bazı Gürcü, Kürt ve Türkmen aşiret reislerinin, bölgelerinde sınırsız yetki sahibi olmalarına göz yummuştu. Tahmasp'ın ölümü de garip oldu. Hamamında güya zehirli bir pudrayla vücuduna masaj yapmışlardı. Ona bir oğul veren karısı tarafından öldürüldüğü söyleniyordu. Adı Haydar Mirza olan oğul, Saray'ın gözbebeği idi ve iki ağabeyinin olmasına rağmen, tahtın varisi olarak biliniyordu. Çok ufak tefek, narin yapılı, daima soluk yüzlü ve kadın gibi elleri olan Haydar Mirza, savaş öykülerini ilgiyle okuyarak tahta hazırlanıyordu. Onları kılıcıyla bir vuruşta ikiye bölmek için karşısına kuzular getiriyor, bunu asla başaramadıkça da utancından kahroluyordu. Prens in annesi, tahtı oğlu için garantilemenin peşindeydi. Melankolinin pençesindeki ihtiyar şahtan her türlü sürpriz beklenebileceğinden bir iç savaş çıkarttı. Ne çare ki savaşın ilk kurbanı oğlu olacaktı. Şah Tahmasp'la bir Çerkez'in kızı olan Prenses Pericihan, şeytani hayal gücü olan bir kadındı, intikam fırsatını kaçırmamak için girişimi eline aldı. Dayısı kabile reisi Şemsal'a babasının ölümünü ve Haydar Mirza'nın aniden tahta çıkışını haber verdi. O tarihten itibaren İran'ın yazgısı kabile reislerinin elinde oldu. Bir gece Şemsal'la Çerkezler, Kürtler ve Türkmenler bahçeler yoluyla saraya girerken, genç şahın müttefiki olan Gürcüler ön kapıya saldırdılar ve hiç acele etmeden bunu kırıp içeri girdiler. Kadın kılığına giren Haydar Mirza haremde saklanmaya yeltendi. Ama bu kılık değişikliğinden haberi o-

Yeni Bir Başlangıç

İlan Şemsal, delikanlının yüzünü gizleyen peçeyi çekip çıkardı, Çerkez asıllı bir köle de Haydar Mirza'nın boğazını doğradı. Gürcüler en sonunda hareme girdiklerinde Şemsal onlara genç şahın başını gösterdi. Cesaretleri kırılan Gürcüler, bunun üzerine geri çekilmek zorunda kaldılar. Söylenildiğine göre, işte o zaman saç başı darmadağın ve yarı çıplak Pericihan düşman saflarından at sırtında dört nala geçti ve hiç durmadan, Tebriz dolaylarında eşkiyayla kaynaşan ıssız dağlardaki Alamut kalesine ulaştı. Tahmasp'ın ikinci oğlu İsmail burada yıllardır sürgün yaşamı sürüyordu. Gencecikken kervanlara saldırdığı ve Erzurum paşasına meydan okuyarak barış zamanında Türk topraklarına girdiği için buraya kapatılmıştı. Uslanmaz bir esrarkeş olan İsmail, gaddarlığını muhafızların ve yanına verilen maiyetin üzerinde deniyor, intikamını hazırlıyordu. Babası zaman zaman vicdanını susturmak için ona en güzel cariyeleri yollardı, fakat İsmail, meydan okurcasına kızları hiç dokunmadan geri yolluyordu. Pericihan onu saraya götürünce artık İran Şahı olan İsmail, sayıları sekizi bulan bütün devlet büyüklerini katletti. Alay olsun diye bir tek ağabeyi yarı kör Muhammed Hudabende'yi hayatta bırakmış, fakat Hamza ve Abbas adlı oğullarının öldürülmesi emrini vermişti. Hamza bir süre sonra şah olacak ve Büyük ünvanını kazanacaktı.

Delikanlıların 24 Kasım 1577 gününe rastlayan idamları arifesinde II. İsmail katledildi. İsmail'i kurtaran Pericihan bu kez de İran'ı İsmail'in despotluğundan kurtarmış oluyordu. İsmail'i boğmaları için kadın kılığına girmiş on beş adam yolladı. Yarı kör Muhammed Hudabende, yansımalarını hayal meyal fark ettiği tahtta, dehşetten yıkılmış bir halde kaldı.

Van Valisi Hüsrev Paşa padişaha, İran'ın kabileler arası kanlı rekabetten paramparça olduğunu, sağduyusu, görme duyusunun yerini tutamayan Şah Muhammed'in güçsüzlüğünün, durumu daha da vahimleştirdiğini bildirince, o kadar beklenen anın, kutsal savaşın, sapkın Şii mezhebini yok etmesi zamanının geldiği anlaşıldı. Sokoloviç böylece her zamankinden önemli bir ikilemle karşı karşıya kalıyordu. İnanılmayacak kadar güç bir savaş ve daha da inanılmayacak derecede utanç verici bir barış. İstanbul hükümetinde savaşı isteyen grup, en başta Lala Mustafa ve Koca Sinan paşalarla İslam'ın çıkarları ve temiz şöhreti adına kaygılanan İstanbul'un en büyük uleması, henüz hiçbir zaferle kendini gösterememiş olan padişaha baskı yapıyordu. Sadrazam, savaşı engellemesi halinde öbür vezirlerin hoşnutsuzluğunun etkisiyle konumunun daha da zayıflayacağını bilincindeydi. Bütün düşmanları, savaş düşüncesine bağlı içgüdülerinin, isteklerinin ve coşkularının tutsağı olmaları olgusundan muazzam bir güç alıyorlardı. Halkı kıskırtan sokak demagoglarının bile dillerinin ucunda sadrazamınki yerine, bunca insanı diri diri yüzen ya da kazığa oturtan Mustafa'yla Sinan'ın adları vardı. Sokoloviç onları doğuya yollamadığı takdirde, imparatorluğu temellerinden sarsacak fırtınanın etkisiyle kendisi de yıkılacak, yok edilecekti. Düşmanlarını ve özellikle Lala Mustafa Paşa'yı uzun, zalim ve yıkıcı olacağını tahmin

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ettiği bir savaşa yollamakla sadrazam, son yıllarını İstanbul'da sükunet içinde ve bundan böyle yalnızca onun etkisinde olacak padişahın yanında geçirmeyi planlıyordu. Bu arada belki de bilinçsiz olarak, ölümü isteyenlerin trajik sonunu bekleyecekti. Üstelik, İran'la savaş, Türkiye ile Hristiyan dünyası arasındaki ilişkilerin normalleşmesine katkıda bulunacaktı. Zaten Hristiyan dünyasının içinde, belli ki hiç kimse düşmanlıkları hortlatmaya hevesli görünmüyor, endişe içinde İstanbul'un kararını bekliyordu.

Bu savaş yaklaşık Mehmed Paşa'nın düşüncelerinin bütünü, onu da, dinsel tartışmaların yönlendirdiği çağının 'bir kederli adamı' yapmıştı. Hayatı, pek çok acı ve aile çevresinin özlemine duyması pahasına İslam dinini kabul etmesiyle başlamış, bu olay, katıldığı gerçek müminler dünyasıyla Hristiyanlar arasında çok belirgin bir sınır çizmişti. Sadrazam, Hristiyanlar'ı yeterince ilginç, zeki ve kendi farklı inançlarının çerçevesinde mantıklı buluyor, dolayısıyla onlarla iş yaparken duygularını işlere karıştırmaktan kaçınıyordu. Mehmed Paşa, içindeki gerçek çekişmeleri, doğunun çeşitli mezhep sapkınlıklarına borçluydu. Bunlar içerikleri ve öncüleri açısından farklı olabirlerdi, ama çoğu Şii İran'dan kaynaklanıyordu. Gelenekçi İslam'da iç huzurunu bulan ve imparatorluğa adanmış hayatına bir anlam veren Sokoloviç, tüm dinsel karmaşaya ve sapkınlığa ve sahte gizemciliğe güçlü bir isyan ve öfkeyle karşılık veriyordu -ki bu da, imanı savunmak ya da inançsızlıktan çeşitli dalavereler yoluyla korunmak arasında bir seçim yapmaya zorlanan XVI. yüzyıl adamının belirleyici özelliği idi. Gerçek imana bağlı Mehmed Paşa, gerçek inanın ürünleri olan düzenin ve iç barışın düşmanı satılmışların yol açtığı karışıklığın, kötülüğün ve hasarın düşüncesine bile dayanamıyordu. Bu nedenle böyle adamların yok edilmesine karar vermesi zor değildi. (Din savaşları, kullanılan tüm yöntemlerde zaferin gerçek zevkini tatmadan sonuna kadar gidildiği tek savaş biçimidir.) Paşa şöyle düşünüyordu: Acemler daha doğuya sürüldükleri takdirde yanlış inancın kokuşmuş kaynakları kuruyacak, çok sayıda İslam kenti ve devleti Osmanlı'nın bayrağı altında gerçek mutluluğu bulacaktı. Dahası, Osmanlı'nın otoritesi, özellikle kendini kanıtlamasının gerektiği yerlerde artık zayıflamış olmayacak, Türkiye'nin Asya denizlerine çıkış yolları olacak ve bu ülke, tüm dünyanın ve özellikle Hristiyan batının gözünde iki dünyanın kavuştuğu nokta haline gelecekti.

Mehmed Paşa'nın bu kutsal savaşa ilişkin özgün düşünceleri vardı. Bu savaş aracılığıyla bedeninin bir tek lifiyle de olsa ait olmayı sürdürdüğü Avrupa'yı Türkiye'nin hedefi olmaktan çıkaracaktı. Ancak bu, esas ikileme sadece basit bir yaklaşımdı. Sadrazam, İran'a karşı girişilecek bir savaşın, uzun yıllar sürecektir ve uğruna imparatorluğun en önemli kaynaklarının kurutulacağı bir çabayı temsil ettiğini biliyordu. Yirmi yılı aşkın bir zaman önce, torunundan kıyaslanamayacak kadar kudretli olan Sultan Süleyman'ın, Acemler'e, gerçekte kaybettikleri bir savaş sonunda barış antlaşmasını imzalatana kadar ne güçlüklerle karşılaştığını iyi hatırlıyordu. Sadrazam, III.

Murad'a, ordusunun önünde sonu olmayan çöller çıkacağını, sonra sıranın bataklıklara, akarsu kollarına, kabarmış nehirlerle, canavarlar barındıran ormanlara geleceğini anlattı. Askerler ayrıca tek damla suyu ve en küçük hayat belirtisi olmayan, dorukları bulutların arasında kaybolmuş ve yer yer dipsiz uçurumlarla kesilmiş çorak dağları aşacaklardı. Doğuda köylerin genellikle surları yoktur. Ancak içlerinde zenginlikler yerine, askerleri delirtebilecek bir yabanlık bulunacaktır. Bu arazide hiçbir casusun ve hiçbir kartalın gözünün göremeyeceği kaleler ve pusudaki atlı birlikleri gizlidir. Kızılbaşlar'a karşı savaş, hiçbir askeri kalmamış sanılırken birden toprağın içinden çıkan bir düşmana karşı girişilmiş bir savaştır. Bununla birlikte, en büyük düşman, tek sorunu yiyecek kıtlığı olmayan o sonsuz mesafedir. Yol uzun ve yorucu olduğundan insanlar burada hızla dünyadan yalıtılırlar. İstanbul'la Erzurum arasında altmış, Erzurum'la Arek arasında ise altmış dokuz konak yeri vardır. Sokoloviç padişaha, "Efendimiz," dedi. "Sizi İran'a karşı savaşa itenler, kendilerini hiç atlarınıı terk edip öküzlere binmek zorunda bulmamışlardır." Sadrazam, efendisine meramını imajlarla anlatmakla ona fikrini daha kolay açıklayabileceğini düşünüyordu. Sokoloviç ayrıca, böyle bir savaşın, zorunlu kılacağı muazzam gayretler sonucunda orduda karışıklıklara, vergilerin artmasına, olağanüstü özel vergilerin oluşturulmasına, devlet maliyesinin çökmesine ve paranın sürekli değer kaybetmesine yol açacağını biliyordu.

Arzularıyla gerçek arasındaki bu kavşakta Sokoloviç, ruhuna ve vicdanına uygun göreceği bir karar almak gereksinmesiyle kıvranıyordu. Bu arada bir tek avuntusu vardı: Mustafa ve Sinan adlı vezirlerin padişahı sıkboğaz etmelerini, dahası, savaş için mücadele vermelerini ve her birinin başkomutanlık talebinde bulunmalarını seyretmek. Geçirdiği çeşitli sınavlardan olayları alayla karşılamayı öğrenmiş olan Mehmed Paşa'nın, bu gibi sahnelerden zevk aldığı beliydi. Çöllerle, dağlarla ve bataklıklarla kesişen bir yolda yüz konak yerinin ne demek olduğunu bildiğinden, Mustafa ile Sinan'ın, padişahın karşısında çatışırken düşmanlarını unutup unutmadıkları ya da zayıflıklarının bilincinde olarak, son hesaplaşma için güçlü ve muzafer dönmek amacıyla mı savaşa atıldıkları umurunda değildi.

Sokoloviç'in ilk girişimi, vezirleri sınayacak bir tuzak hazırlamak oldu; bir yerine iki başkomutanlık önerdi. Bunlar İran'a doğru iki cephe açacaklardı. Mustafa, Bağdat tarafından, Sinan ise Erzurum'dan. İki kumandan arasında daha savaşla ilgili kesin karar alınmadan patlak veren çekişme, Sokoloviç'i en azından bir süre için, bu kaba saba adamların aklında olmayacağına inandırmıştı. Sinan, payına en kötü birliklerin düşmesinden yakınıyor, "Tümü ıskarta ve tabansız," diyordu. Sadrazam bu kaba ve iddialı sözleri inanıyormuş gibi özel bir anlayış havası içinde dinledi. Sinan, dediğine göre, iki yıla kalmadan Tebriz'le İsfahan arasındaki bölgeyi tümüyle işgal edecekti. Mustafa ise aksine, o eski savaşçı ilkesini belirtmekle yetindi. Her şeyden önce yerine gitmek, deneyimli ve sağduyulu kimselerden öğüt

SOKOLLU MEHMED PAŞA

istemek, sonra da koşulların emrettiği biçimde hareket etmek lazımdı. Sadrazamla Sinan bakıştılar –görünüşe göre, Mustafa savaşı kaybetmiş benziyordu. Böylece, tehlikeli ve korkunç Lala Mustafa Paşa, yani Sokoloviç'in en çok korktuğu düşman, İran'a savaşmaya gitti.

Mehmed Paşa sonunda seçimini savaştan yana yaptıysa, bu kesinlikle, vezirler arasındaki düşmanlarının en yırtıcıları tarafından, aslında zararsız bir oyuna sürüklendiği için değildi. Ancak, çabalarının bir işe yaramayacağını kestirince bu oyuna atılmıştı. Padişahı, hükümdarın boyutlarından habersiz bulunduğu bir girişimden vazgeçirmesi olanaksızdı. Bunun için de savaşın beraberinde getirdiği en büyük tehlikeler somutlaşmadan rakiplerinden kurtulmak için tüm imkânlarını seferber etmeliydi. Evet, savaş meydanlarında çarpışıldığı, İstanbul'da da kelleler uçtuğu zaman, özellikle dikkatli olmak gerekiyordu. Padişahla savaşçı rakiplerinin görüşüne katılmaya karar verdiğinde, sadrazam yine düşleriyle baş başaydı. Rusya stepleri, Hazar Denizi, Türkistan ve Hint Okyanusu arasındaki muazzam alanların yine önünde açıldığını görür gibiydi. Oralarda İslam ülkeleri, ta eskiden beri zengin olan kentler, o çok eski baharat, köle ve ipek yolları, padişahın ordusuna katılmaları gereken halklar, Hint'e, Çin'e kadar akan nehirler vardı. Kendisi ise eskiden Don'la Volga nehirlerini birleştiren bir kanal açtırmaya niyetlenmemiş miydi? En cüretkâr tacirler kuzey denizlerini (kadırgalarının Venedikli denizcilerinininkilerden de büyük olduğu söylenen) Hazar Denizi'ne yaklaştırmıyorlar mıydı? Bütün bu topraklar, Sultan Süleyman'ın giriştiği fetihlerin son hedefiydi. Hristiyan devletlerin en güçlü olanları daracık Akdeniz'e arkalarını dönüp yollarını okyanusların üzerinden yeni bölgelere ve yeni zenginliklere doğru uzatıyorlardı. Türkiye de oldu bitti ona nasip olması, onunla bir bütün oluşturması gereken bu bölgelerle dev bir güç haline gelmeyecek miydi? Bu topraklarda dünyanın bütün zenginlikleri oldum olası birikmekteydi. İçinden geçen yollar olmasa, batı, doğunun tüm değerli ürünlerinden ve bu zenginliklerden doğan efsanelerden habersiz olacaktı. Türkiye eğer 1578 ilkbaharında kendine güveninin ve açgözlülüğünün etkisiyle tehlikeli bir savaşa atıldı ve tarihinin son büyük dönemine girdiyse, bunu Mehmed Paşa'ya ve dünyanın siyasal ve ekonomik durumunu geniş kapsamlı kavrayışına borçluydu. Osmanlı İmparatorluğu, sonunu ne Mehmed Paşa'nın ne de serasker Mustafa'nın görebildiği İran sefiriyle, Hazar Denizi ve Hint Okyanusu kıyılarına ulaşmış oluyordu. Ama çok geçmeden dar görüşlü Koca Sinan Paşa, Türkiye'yi yine Avrupa'ya yöneltecek, bu da koca imparatorluğun önemini yitirmesinin başlangıcı olacaktı.

Yine Dünyanın Üzerine Eğilirken

Lala Mustafa Paşa 1577 ilkbahar ve yazında orduyu İran'ın savaş meydanlarına taşıırken, sadrazam dikkatini yalnız o yana yöneltmiyordu. Askeri gücünün büyük kısmı uzak ülkelere ve uzun sürececek bir savaşa bağlandığı için, Türkiye'nin dış politikasını uyandırması gerektiğini deneyimlerinden biliyordu. Sadrazam bir kez daha dünya haritasının üzerine eğilirken, olayların akışını kontrol etmeye ve imparatorluğun çıkarlarını garantilemeye özen gösteriyordu.

Serasker tarafından İran'a karşı girişilen zafer inanılmaz boyutlardaydı. Hazar Denizi, Hint Okyanusu ve Mısır arasındaki bütün ülkeleri sarsmak ve arkası sıra sürüklemek istiyordu. Padişahın bütün ordusu emrindeydi. Bu bitmek tükenmek bilmeyen yürüyüş ve ona eşlik eden şiddetli çarpışmalar boyunca her ayrıntı bu ordunun gücünü kanıtlıyordu. Lala Mustafa Paşa, adamları onun adını lanetleyerek çölde can verdikleri, vücutlarıyla bir nehrin üstünde köprü oluşturmaları için boğulmalarına göz yumulduğu, zengin kentler yerine boş ve ölü kentleri zapt ettikleri, ya da daha ileri gidemeyeceklerini düşünerek ayaklanmak istedikleri ve öyleyken düşmanın üzerine atıldıkları zamanlar bile onları avucunda tutuyordu. Seraskerin maiyetinden olan vakanüvis Ali'nin, *Zaferin Kitabı* adlı eserinden ve en korkunç sahneleri ballandıra ballandıra anlatmaktan özellikle zevk duyan tek Türk Avrupalı tanıkların raporlarından anlaşıldığına göre, on üç yıl süren Türk-İran savaşı, sayısız kahramanlık ve vahşet öyküleri ve engeller karşısında insanüstü güç gösterileriyle bezenmiştir. Doğu Akdeniz'den Hint Okyanusu'na kadar uzanacak muazzam bir imparatorluk kurmak için tasarlanmış ve girilmiş bu savaş, Avrupa'nın çıkarlarının odak noktasında bulunmaması nedeniyle tarihte ihmale uğramıştır. Kadınları arasında kalmış olan padişah artık memnundu. Onun da saltanatı muhteşem bir savaşa sahne olacaktı.

Lala Mustafa Paşa, padişahın direktifleri uyarınca İran'a doğru yürürken Asya eyaletlerinin paşalarına ve beylerine gitmeleri için belli yönler tayin etmişti. Bu kimselerin, başında bulundukları birlikler daha çok atlılardan oluşuyordu. Ayrıca develeri, topları, boğazlanacak koyunları, para yüklerini çeken öküzleri vardı. Bu paralar askerlere ve onların ayaklanmalarını bastırmak, kentleri havaya uçurmak ve tahrip etmek, yiyecekleri ve yemleri temin etmek, kamp yer-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

lerinde çadırları kurmak ve günlük tüm işleri yerine getirmekle görevli yardımcı birliklere ödenecekti. Ordunun arkası sıra çadırlarını, aletlerini ve mallarını sürükleyerek tacirlerle zanaatkârlar geliyordu. Bunlar, kazanç umuduyla yola düzülmüşler ya da cephede askeri birliklerin gereksinmelerini kısmen de olsa sağlamak için kentlerinden koparılıp götürülmüşlerdi. Silahları toz bulutlarının arasında ışıltı veren bu insan nehirleri ağır ağır aynı hedefe doğru akarken, Lala Mustafa Paşa aşiret reislerine mesajlar yolluyor, onları kendilerine katılmaya davet ediyordu. Gerçekten de Şirvan'da, Dağıstan'da, Gürcistan'da ve Çerkezistan'da Acemler'in etkisinin Osmanlı'dan daha az ağırlığı vardı. Ancak, Türk askeri gücünü Acemler'inkinin zararına sağlamlaştırmak amacı olan bu mektuplar, İstanbul hükümetinin askeri hedeflerini de ayrıca ele veriyordu.

Serasker, savaşın birinci yılının ağustos ayında Çıldır yakınında pahalıya patlayan bir zafer kazandı. On üç sancak beyiyle askerleri Şeytan kalesinin önünde can vermişlerdi. Bozgun halindeki Acemler de savaş meydanında beş bin askerlerini bırakmışlardı. Mustafa Paşa, Gürcistan'ın fethini sürdürdü. Ama bundan önce öldürülen ya da tutsak düşen Acemler'in kafalarıyla Türkiye'nin zaferi onuruna bir kule bina ettirdi. Tiflis hiç diremedi, zaten hemen hemen boştu, ama bunun ötesinde çöl, taşlık ve bazen bataklık bölgelerde dönüş yolunu işaretlemek için ölüleri yol boyunca serpmek gerekti. Dar boğazlarda ve hendeklerde pusuda bekleyen düşmanın korkusuyla kalabalık birlikler dahi askere yiyecek götüremediği için, insanlarla hayvanlar açlıktan ölüyordu. Ateş gibi kavuran bir güneşin altındaki bitip tükenmek bilmeyen gündüzler ve soğugun, taşları ve yürekleri erittiği geceler yaşayan Türk ordusunun gücü, ihtiyar Serasker'in yılmaz iradesinde gizliydi. Lala Mustafa zaten yaptığı zulüm ve gaddarca davranışlarıyla iradesini herkese hissettiriyordu. Kanak suyundan geçiş bir savaşa dönüştü. On bin asker kaybeden Türkler sonuçta suyun iki yakasını işgal ettiler. Ama hemen arkasından, aralarından binlerce kişiyi yutan sulardan dehşete düşen, onları ileride bekleyen tehlikelerden ise daha da korkan yeniçeriler ayaklandı. Lala Mustafa asilere on iki bin altın dağıttıktan sonra, boğulduğu takdirde öbür kıyıda çuval içinde toprağa verilmesini haykırarak, kendisine sadık kişilerle suya atıldı. 'Sultan Murad'ın ekmeğini yiyip de arkamdan gelmeyenler kahrolsun!' diye bağıriyordu. Bu jestten etkilenen ordu, komutanın arkasından atılarak suyu insan ve at ölüleriyle doldurdu. Dalgalar beş bin askeri yutarken, Lala Mustafa da, onu, başkomutanlığa atarken padişahın verdiği kılıcı kaybetti. Mustafa o savaş yılı fetholunan toprakları dört yeni eyalet biçiminde Türkiye'ye bağladı. Buraları çeşitli halklar ve en başta kurnaz Gürcüler'le vahşi Kürtler'in yurduydı. Lala Mustafa böylece daha ileri gitmeyerek, kışlık karargâhını kurmak üzere Erzurum'a döndü.

Sokoloviç, İran cephesindeki olayları Serasker'in ender de olsa yolladığı raporlardan ve inanılmayacak bir hızla gelen haberlerden

izliyordu. Kendisi de başka devletleri kabil olduğu kadar çok antlaşmayla bağlayarak Türkler'in durumunu pekiştirmeye çalışıyordu. Daha önce başlatılmış görüşmeler alelacele sonuçlandırıldı. İspanyol heyetinin başkanı Marliani bir senelik bir barışı garantileyen antlaşmayı umduğundan çok daha çabuk yapmayı başardı. Avusturya elçisi Ungnad da aynı yılın mayısı ortalarında padişahın sarayında verilen bir kabul resminin arkasından yolcu edildi. Yeni sorunlar baş gösterdikçe sadrazam savaşa rağmen bunları büyük bir dikkatle çözmeye çalışarak Osmanlı'nın şanına şan katıyordu. Floransa, padişahın gemileriyle tebaalarını Türk donanmasından ve Afrikalı korsanlardan özel bir anlaşmayla korumasını istiyordu. Bu anlaşma, Floransa gemilerinin özgürce doğuya gitmelerini sağlayacaktı. Mehmed Paşa bu olayda Türkiye'ye bağlı devletler sisteminde bazı değişiklikler yapma fırsatı gördü. Aradan çok geçmeden Portekizliler, Fas'ta tutunmak isteyince, sadrazam, bu girişimi, en duyarlı Türk çıkarlarına yapılmış bir saldırı olarak kabul etti. (Oysa Lala Mustafa Paşa tam o sıralarda Şeytan kalesini kanla suladıktan sonra, Türkler'in Kafkasya'ya ve Hazar Denizi'ne doğru ilerleyişine yolu açıyordu.)

Floransa diplomatik heyetinin İstanbul'a gelişi, Venedik, Fransız ve İspanyol diplomasi çevrelerinde öylesine bir protestoyla karşılandı ki, sadrazam bu girişimin ardında nelerin gizli olduğunu ve ne gibi ilişkileri ele verdiğini hemen anladı. Floransa'nın doğuda kendileri için fazla tehlikeli bir rakip olamayacağını Venedikliler çok iyi biliyorlar, ama ticari saygınlıklarına çok önem veriyorlardı. Hoşnutsuzluklarının hedefi ise her şeyden önce diplomatik ve ekonomik bir ilkeyi tatmin etmektir. Protestolarının buna rağmen ihtiyatlı olması da Floransalılar'ın İstanbul'da boy göstermelerinin ardında bir noktaya kadar işlerine gelen politik bir oyun sezmelerinden ileri geliyordu. Fransızlar'ın kızgınlığı, Türkiye'deki ayrıcalıklarını korumayı ve bu ülkenin müttefiki olarak, İstanbul hükümetiyle çeşitli Hristiyan devletleri arasında ilişkilerin kurulmasına katkıda bulunmak haklarını savunmayı hedefliyordu. Birçok meraklı bakışın odak noktası olan İspanyol Marliani, yeterince sert ve soğukkanlı değildi. Oysa Viyana Sarayı'nın Floransa'yı desteklediği de biliniyor, Avusturya, İtalya'daki eski nüfuzuna İspanya zararına kavuşmaya çalışıyordu. Mehmed Paşa, diplomatik çevrelerdeki bu çalkantılara sükunetle katlandı. İlişkilerin kendiliklerinden açıklığa kavuşmalarını bekledi, sonra da bütün dünyayı şaşırtan bir karar aldı.

Saint-Étienne tarikatı şövalyesi Bongiani Gianfigliuzzi, İnebahtı savaşından sonra Türkler'in yanında bir süre tutsak olarak kalmıştı. 1578 Temmuzu'nun sonlarına doğru Floransa delegasyonunun başında İstanbul'a geldi. Gianfigliuzzi, İstanbul dolaylarına ulaşırken, Fransız daimi elçisi Sebastien Gillet sadrazamdan randevu isteyerek, İstanbul hükümetine, öncüleri olan Dax piskoposuyla Başpapaz Delille'e verdiği sözü hatırlattı. Türkiye, Fransa kralının onayı olmadan

hiçbir Avrupa devletiyle dostluk ilişkileri kuramayacaktı. Büyükelçi ayrıca, Floransa sefaret heyetinin gelişinin kendisine önceden haber verilmeyişinden yakınıyordu. Fransa kralı, müttefikinin, ayrıcalıklarını, Floransa ya da başka bir devletin yararına eksiltmesine razı olamazdı. Venedikliler dışında hepsinin gemilerinin Fransız bayrağıyla seyretmelerini ve konsoloslarının yetkisine tabi olmalarını talep ediyordu. Sadrazam, İstanbul hükümetinin, dostluğunu tüm isteyenlere ve Floransalı grandük gibi kendilerine saygılarını sunmaya gelenlere kapılarını açık tuttuğu karşılığını verdikten sonra, Fransa'daki din savaşının yol açtığı durumları ele alarak görüşmeleri sürdürdü.

Mutsuz Gillet bu görüşmenin sonrasinda, "Söz konusu Floransalı elçi dün sadrazam tarafından kabul edildi ve paşaya farklı renklerde birçok mermer parçasından oluşturulmuş büyük bir masa hediye etti. Bu masa ayrıca akik, kan taşı, lapis ve benzeri değerli Doğu taşlarından kakmalarla bezeli. Floransalı, sadrazama ayrıca altın ipliği, ipek ve yünden dokunmuş giysiler, padişaha da sedef kakmalı bir araba, beyaz atlar, mermer ve değerli taşlardan yapılmış möbleler, kristal kupalar, en pahalılarından kumaşlar ve çeşitli şekerlemeler getirmiş. Getirdiklerinin arasında bir de büyük dünya haritası var," diye yazdı.

Mehmed Paşa daha sonra Fransız, Venedik ve İspanyol elçileri şaşkınlıktan küçük dillerini yutarken Fas'la ilgili niyetini açıkladı. "Hristiyanlar'ın Akdeniz'de giriştikleri son sefer İnebahtı değil, bundan yedi yıl sonra 4 Ağustos 1578'de Portekizliler'in Tanca yakınındaki Alkazar Kebir'deki bozgunlarıyla sonuçlanan seferdir," dedi. Portekizliler'i bu sefere girişmeye iten, Fas'taki saltanat kavgaları olmuştur. Şerif Mula Muhammed-el-Mustansir, Lizbon'a giderek gaspçı Mula abd-el-Melik'e karşı yardım istemişti. Cizvitler tarafından büyütülen ve Hindistan'a Engizisyon'u sokmakla ünlü Kral Sebastian savaş fikrini coşkuyla kabul etti. Sebastian'la görüşen II. Felipe, 'çocuksuluk derecesinde coşkulu ve yirmi dört yaşına rağmen yarı yarıya sorumsuz' genç hükümdarı, onu özellikle cesur ve kurnaz bir düşmanın beklediği Fas'ta macera aramaktan vazgeçiremedi. Donanma Cadix'de toplanırken seferi öğrenen Şerif Abd-el-Melik direnişi II. Felipe'nin tahmin ettiği gibi organize etti. Kutsal savaşı ilan etti, Haçlılar'ın ordusunun hareketlerinden haberi olduğu için toplanmasını mevzilelendirdi, atlıları dağ boğazlarında barındırdı, kısmen Endülüsten getirilmiş okçuları pusuya yatırdı ve bu tuzağı 'dört bir yönden düşmanın üzerine çullanmaya hazır kalabalık bir asker topluluğuyla' tamamladı. Kral Sebastian tahtını kaybetmiş şerifle Tanca'da karaya çıktı. Düşmanı kıran uzun bir yürüyüşten sonra Portekiz saldırısı başladı. Alkazar Kebir yakınındaki savaşta on ilâ yirmi bin Portekizli öldü. Savaş, Faslı dağlıların alınabilecek her şeyi alıp götürmek amacıyla çarpışma alanına boşanmalarıyla son buldu. Üç kral burada hayatlarını kaybettiler: Sebastian vuruldu, Mula Muhammed-el-Mustansir

boğuldu, Abd-el-Melik'in de zaferin yol açtığı şoktan kalbi durdu.

Çağdaşlarının 'Üç krallar savaşı' adını verdikleri bu savaş, Portekiz'in bağımsızlığına son verdi. Sebastian'ın oğlu yoktu, yaşlı ve hasta amcası Kardinal Henrico'nun saltanatı da İspanyol birliklerinin ülkeye girişine öncülük eden kısa bir dönem oldu. Fas'ta ise tahtı Abd-el-Melik'in kardeşi Mula Ahmed sahiplendi. Önce 'muzaffer' (el-Mansur), sonra da muazzam savaş ganimetleri ve bundan daha önemlisi, som altın, ziynetler ve inciler, özetle Portekiz'de değerli sayılan her şey karşılığında serbest bırakılan binlerce Portekizli tutsağın fidyelerinin ona sağladığı zenginlikler nedeniyle 'Altın yaldızlı' (el-Dhahabi) diye adlandırıldı Mula Ahmed. Yeni hükümdar, çoğu İspanyol olan paralı askerlerden muazzam bir ordu kurabildi. Bunlar onun için Sudan'ı fethettiler, sonra da tuz yatakları, altın tozu ve siyah köle aramak üzere aşamalarla Nijer'i, Tombuktu'yu ve çok eski Sonraî imparatorluğunu işgal ettiler.

Mehmed Paşa, ustaca düzenlenen planı aracılığıyla bütün bu olayların içinde olduğundan, Alkazar Kebir onun sadaretinin en cüretli girişimlerinden biri sayıldı. Trablus Beylerbeyi Ramadan Paşa, İstanbul'a Fas'taki saltanat kavgalarını bildirince, Sokoloviç ona, nüfuzunu isyancı taraftan yana kullanmasını buyurdu ('çünkü bu adamlar, ülkelerinde en güçlü olanlardır, ama dışarıdan onlara destek olanlara bağımlı kalırlar'). Sokoloviç'in öne sürdüğü koşul, sadece, isyancının gerçekten Şerif'in ailesinden olması ve taht üzerinde yasal olarak hak iddia edebilmesiydi. Abd-el-Melik tahta çıkınca Ramadan Paşa aracılığıyla padişaha iki yüz bin altın yolladı ve ondan desteğini sürdürmesini rica etti. Yalnızca çağdaş Türk vakanüvisleri, Portekiz'in hazırlıkları haber alınınca Trablus Beylerbeyi'nin donanma ve orduyla Fas'a doğru harekete geçtiğini ve Kral Sebastian'ı bozguna uğratanın gerçekte o olduğunu anlatıyorlar. Ancak, bu anlatılar, Batılılar'ın birinci elden yaptıkları tanıklıklara uymadığından ihtiyatla ele alınmalıdır. Bu ihtiyatlı görüş bir yana, Ramadan Paşa'nın son Haçlılar'ın yok edilmesine katkısı şüphe konusu edilmemelidir. Fas'ın yeni şerifi, Altın Yaldızlı lakaplı hükümdar iktidara geçer geçmez İstanbul'a, özellikle yakın zamana kadar Portekiz'e ait ülkelerin zenginliklerinden seçilmiş armağanlarla (bunların arasında saf fildişinden bir iskemle vardı) yüklü bir heyet yolladı ve Sultan Murad'dan korumasını istedi. Sokoloviç şimdi şaşkın Avrupa'nın gözünde, Kuzey Afrika'da Müslüman egemenliğini sürdürmek için bir Hristiyan krallığı- nı yıkan kişi olmuştu.

Fas heyeti saygılarını sunmak için İstanbul'a geldiğinde sadrazam törende kabil olduğu kadar çok yabancı diplomatın hazır bulunmasına önem vermişti. Kış yaklaşırken, bir yılın daha dünyanın dört bir köşesinde Türkler'in zaferleriyle noktalandığını en parlak şekilde vurgulamak gerekiyordu. Sokoloviç özellikle İstanbul'da kıştan çok çekinirdi. Kış hemen bütün saray dalkavuklarının, onun kuşkulandı-

ğı, en azından can sıkıntısının etkisiyle entrikalar düzenlemek, kin tohumları saçmak, birbirini paralamak ve yutmak zorunluluğu duyanların başkentte toplandıkları mevsimdi. Soğuktan katılmış, tırnakları morarmış insanlar, birbirlerine katlanamıyorlardı. Sam yeli estiği zaman bitkin ve gevşek olan adamlar, şimdi birbirlerinde kendi felaketlerini görüyorlardı. İstanbul'un uzağında, cephelerde, kentlerde, ordu ilkbaharı bekliyor, gelenekleşmiş bir âdet uyarınca bu kötü dönemde düşmana karşı bir girişimde bulunamıyordu. O zaman tüm erdemleri silinip yerlerini şiddetin, sefahatin ve hayali bir isyanın zehrine terk ediyordu.

Kışın ilk yağmurlarıyla baş gösteren karanlık önseziler bir kez daha garip biçimde gerçekleştiler. Doğudaki savaştan İstanbul'a ulaşan haberler bir İran karşı saldırısından söz ediyordu. Bu haberler abartılı derecede şişirilmiş, içerikleri de şekilsizleştirilmiş oluyor, bazen savaş alanından dönen ve söylediklerini korkunç görünüşleriyle kanıtlayan askerler tarafından getirilmiş olmaları onları daha da tüyler ürpertici kılıyordu. O vakte kadar görülmemiş sertlikte bir kıştan yardım gören Acemler, Türk garnizonlarının işgalindeki kentleri kısa kaç içine alıyorlar, askerlerin barındığı damları imha ediyor ve ateşe veriyorlar, onları günlerce yiyeceksiz bırakıyor, açlık ve soğuktan ölüme mahkum ediyorlardı. Serasker, aralarında Şirvan'ın da bulunduğu bazı kentlerin boşaltılmasını ve askeri birliklerin kaçınılmaz ve çok kez öldürücü yürüyüşlerle, sayıları kısıtlanmış kalelerde yoğunlaştırılmasını emretti. Bu haberler Batı ülkelerine doğru ilerledikçe ilginç mesajlar yükleniyordu. İtalya'da yaygın bir görüşe göre, İstanbul önlerine bir donanmanın gelmesi şatafatlı bir İspanyol büyükelçiliğinden daha geçerli olurdu. Venedik'teki bir söylentiye göre de iki yüz elli bin kişilik bir İran ordusunun üzerine yürüdüğü Türk kuvvetleri vebadan kırılıyordu, şah da padişah'tan ona Mezopotamya'yı bırakmasına ek olarak Sünni inanışından vazgeçmesini şart koşuyordu. Fransa'ya ulaşan raporlarda ise Gürcüler padişaha karşı ayaklanmışlar, kitle halinde Acemler'e katılmışlardı.

Mehmed Paşa cephede kışın tersine gelişmeler bekliyordu. Bunların, uyuşmuş başkentte kötüniyetli ve dar görüşlü, ama aynı zamanda tehlikeli kişilerin sevinçle karşılayacakları bulanık ve sinsice söylentilerin kaynağı olması kaçınılmazdı. Sadrazam, imparatorluğun işlerini yönetmeye ve panik yerine, olumlu sesler yaymaya devam etti. Yazın fethedilenlerin bir kısmının kışın kaybedileceğini peşinen bildiğinden Serasker'in planını bütünüyle benimsedi. Bu plan, bazı kentleri alıkoyup Kars'ın bulunduğu yerde (burası ileride yeni fetihlere olanak verecek bir konumdaydı) zaptedilemez bir kale inşa etmekten oluşuyordu. Kış ortasında başlayan inşaat bütün yıl boyunca sürdü, sonbahar içlerine kadar uzandı. Bu iş adeta bir ordu gerektirdiğinden düşmanın karşısına ancak o vakte kadar savunulan kentleri elde tutmaya yetecek kadar tabur gönderiliyordu. Buna karşın, kır-

mızı renkli dev bir yapı olan Kars kalesi çölden fişkırmışcasına hızla yükseliyordu. Bu yapı Türk gücünün, doğudaki ön savunmasında yer alıyordu. O sıralar işsiz olan ve İstanbul sokaklarında haber peşinde dolaşan Giovanni Marliani, bakanı Antonio Perez'e Türk başkentinin eylül başında iki gün bayram yaptığını bildirdi. Kars, henüz tamamlanmamış olmasına rağmen ilk düşman saldırısını püskürtmüştü. Aynı zamanda, kalenin çevresinin üç mili bulduğu, Serser'in, Erzurum'dan başlayarak kuvvetlerin en büyük kısmını buraya getirtmeye başladığı Venedik'te öğrenilmişti. Sadrazam, Serser'e alelacele taze kuvvetler yolladı. Onun emri üzerine, padişaha tabi bütün Asya eyaletleri Erzurum, Tiflis ve Kars'a yiyecek denklere, en başta peksimet ve kurutulmuş et yollamak zorunda bırakıldılar. Ayrıca, kırk kadirga, cephane, top tüfek ve kazık duvarları için Bulgar odunu yükleriyle Trabzon'a doğru yelken açtı. Tatar Hanı Muhammed Giray'ın da cepheye hareket etmesi, Kafkasya'da Demirkapı'ya yerleşmesi, bazı Hint hükümdarlarının da İran'a karşı savaşmaya davet edilmesi kararlaştırıldı.

Sadrazam böylece bir yıl önce fazla hızlı fethedilen yerleri organize etmeye ve kararsız gözüken dünyaya, Türkiye'nin bu kez de silahını boş yere kınından çıkarmadığını kanıtlamaya çalışıyordu. 1578'de Fas Şerifi zaferi kazanmış olmasına rağmen, padişaha boyun eğmişti. Mehmed Paşa 1579'da da kabil olduğu kadar çok devletin boyun eğme ya da çıkarları yoluyla Türkiye'ye bağlanması için tüm olanaklarını seferber etti. Bir kez daha dünyayı avucunda görüyordu.

Sokoloviç, Fas'ta Portekizliler'in uğradıkları bozgundan sonra, batıdaki olayları büyük bir dikkatle izliyordu. Fransa büyükelçisiyle sıkça yaptığı görüşmelerde Papa'nın, Portekiz'i ele geçirme hazırlığındaki İspanya kralına destek olmasını, böylece bir Hristiyan kralığının yıkılmasına göz yummasını yakışıksız bir tutum olarak niteleyerek yerdi. Görüşmelerde yer alan başka bir konu, din savaşlarının kana buladığı Fransa'nın, suskunluğuyla en tehlikeli ortak düşmanlarının yayılmacılığını kayırmasıydı. Bir diğere konu, kraliçesinin bekaretine savaştan daha büyük önem veren İngiltere'ydire. Elizabeth'den bahis açılınca Sokoloviç bir espri yapmaktan kendini alamadı. "Yaşı ilerlemiş olan ve kiliseye sırt çeviren bu kraliçe, en iyisi Papa'yla evlensin, Papa da onu paylaya paylaya gerçek inanca döndürsün." Tarih 1579, Sokoloviç'in konuştuğı kişi büyükelçi de Germigny idi. Burada kraliçe için damat adaylığının kabul edilmesine can atan Anjou Dükü'nün çabalarına alay yollu bir ima vardı. Ama aynı yılın içinde Mehmed Paşa İngiltere'yi de çıkarları açısından İstanbul hükümetine bağlı devletler topluluğuna katmak fırsatını buldu. Bu fırsatı yakalamasının üçlü bir nedeni vardı: İngiltere'nin Türkiye'yle ticari ilişkilerini artırmak; Hristiyan dünyasında İspanya'nın üstünlüğünü zayıflatmak; Fransa'nın, Venedik'in ve Dubrovnik'in Ortadoğu'yla ticarete ayrıcalıklı konumunu baltalamak.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

1615'te Antoine Montchretien, "Bundan kırk yıl önce ne Türkiye'de ne de Kuzey Afrika'da İngiliz tacirleri vardı," diye yazıyordu. "Marsilyalı iki denizci, bugün hâlâ yaşayan Antoine Giran'la Jean Duran, onlara bu yolu göstermiş ve ilk gemilerini oraya götürmüştü." Richard Hakluyt da, o tarihlerde Moldavya'ya gelen ve Topal Peter'in de onayıyla oradan atlar satın alan İngilizler'den söz ediyor. Hakluyt, "İstanbul'a ilk İngiliz görevlilerinin gelişi Londra'lı iki tacirin, Edward Osborne ve Richard Staper'in eseri," diye anlattı. İki tacir, John White ile Joseph Clement adındaki iki ajanı, masraflarını kendileri üstlenerek, yola çıkarmışlardı. "Bu iki kişi Lehistan'a hareket ettiler, 1578 Eylülünde de Lvov'da Türk görevli Ahmed Çavuş'un kafilesine katıldılar."

Sadrazam 15 Mart 1579'dan itibaren Kraliçe Elizabeth'e binbir vaatle dolu, ama kesin içerikli bir mektup yollamakta tereddüt etmedi. "Mutluluk kapımız ardına kadar açık. Dost olarak gelen hiç kimseyi geri çevirmez." Bu mektup, Fransa kralıyla İngiliz hükümdarı arasındaki dostluğun korunmasının önemini ve kraliçenin Anjou Dükü'nü koca olarak kabul etmesinin isabetli olacağını vurguluyordu. Mektubun kaderi hakkında çağdaşlarının içinde en iyi bilgilendirilmiş olan İspanya'nın Londra'daki büyükelçisi Bernardino de Mendoza, sadrazamın, Elizabeth'in evlenmesi konusuyla ilgilenmesinin sadece kalay olduğunu söylüyordu. "Onu sadece kalay ilgilendiriyor. Ve kalaysız top dökülemez," diye yazıyordu.

Ancak Mehmed Paşa kraliçeyle alay etmiyor ve yalnızca kalayı düşünmüyordu. Topçuluğa ilişkin problemlerle ilgileniyor, arkebüz denilen tüfeklerden ithal ediyor, savutçuların zanaatini teşvik ediyor, patlayıcılarla ilgileniyor, bombacılarla kazmacıların aygıtlarında değişiklik yapıyor, madenlerin işletilmesini özendiriyor, dünyadaki ticaret sistemlerinin üzerine eğiliyor, Türkiye'yi de bunlara katmaya çalışıyor, gemi inşaatını ve gemicilik sanatındaki yenilikleri inceliyor, observatuarlar kurdurup buralara ünlü astronomları getirtiyor, posta işlerini mükemmelleştiriyordu.

Aynı zamanda hiçbir anlaşmazlık gözünden kaçmıyordu. Bazı davalarla tamamen kendisi meşgul oluyor, şikâyetçilerin günlerce etrafını çevirmelerine göz yumuyor, hiçbir şikâyeti geri çevirmiyordu. Bütün bunlardan amacı, İslam inanışının ışığında insanları yönetmenin en iyi biçimini bulmaktı. Fakat modern çağların başlangıcının bütün büyük devlet adamları gibi, imparatorluğun büyük küçük bütün işlerine burnunu sokması ve bu arada hiçbir minnettarlık beklememesiyle Sokoloviç, şeref kavramlarını sadrazamlık mertebesinin ve değerinin çok üstünde tutan yozlaşmış soylu sülalelerin kibirli to-runlarını gülümsetiyordu. Bu tutumun farkında olan Mehmed Paşa, işini başarmak için kendisine bütün başvuruları kabul ediyor, ama herkesin, hatta en nüfuzlu kişilerin bunun bilincinde olması için araya daima yeterli bir mesafe koyuyordu.

Fransız diplomatları sadrazamın İngiliz görevlilerle yaptığı görüş-

Yeni Bir Başlangıç

melere, bazı Türk devlet adamlarının, bu arada Akdeniz'deki denge-
nin bozulmasından endişe eden Kılıç Ali'nin desteğini alarak, baskı-
la karşılık verdiler. Padişahın bahsettiği ayrıcalıklara layık olduğunu
göstermiş bir müttefike haksızlık ettiği için ona sitem ediliñce Meh-
med Paşa, bir Fransız-İngiliz yakınlaşması üzerinde ısrar ederek, o-
lumlu yanıtı en doğal şekilde Londra'ya vermeye hazırlandı.

Elizabeth, olası ticari ilişkiler konusunda İstanbul hükümetinin
verdiği yanıtın resmen siyasi olduğunun hiç kuşkusuz farkındaydı.
O da İspanyollar'ın hazırlıklarını gözlüyordu, 23 Eylül'de de Richard
Stanley kumandasındaki özel bir gemiyle padişaha bir mektup yolla-
dı. Bunda kişisel sorunlar söz konusu değildi, buna karşın denizlerde
işbirliği olasılıkları ima ediliyordu. Kraliçenin mektubu, yaşarken
Mehmed Paşa'nın eline geçemedi, bu nedenle de İstanbul hükümeti
bu kısacık akidin ne kadar zorunlu değişikliklere yol açtığını keşfe-
debildi. İngiltere 1580 Haziranı'nda padişahıtan ödünler elde etti,
bunlar uyarınca on beş ay sonra ilk Ortadoğu şirketini kurdu ve bu
şirketi bir grup Londralı işadamına emanet etti. Söz konusu ödünler
gerçekten Osmanlı tarihinde, Türkiye'nin, ilişkilerini geleneksel ay-
rıcalıklar çerçevesinde yürüten, her çeşit uluslararası standartlara ve
taahhütlere ancak aşırı bir isteksizlikle uyan apayrı bir imparatorluk
oluşturduğu bir döneme son verdi. Mehmed Paşa'nın Avrupa devlet-
leriyle birden çoğalan pazarlıkları, hayatının son döneminde bunla-
rın iç işlerine burnunu sokması, Türkiye için yeni bir çağın başladığı-
nın işaretidir. Türkiye böylece giderek genişleyen bir ilişkiler ağı ku-
rarak devletler sistemiyle bütünleşmeye başlıyordu.

Osmanlı devletinin, Mehmed Paşa'nın şahsında, keskin kavrayışı
ve aralıksız çabalarıyla devletine çağ atlatabilecek yetenekte bir vezi-
ri olmuştu. Kuruluş dönemlerinde bütün monarşilerin temelinde dai-
ma bir hükümdar ya da bundan daha sık olarak bir vezir olmuştur.
Bu ise çoklukla muazzam bir enerjiyle hayal gücünün sahibi, aynı za-
manda sırtındaki yükün ve yaygın bir anlayışsızlığın etkisiyle mut-
suz olan biriydi. Sokoloviç'in de, yalnız her ayrıntıya gösterdiği özen-
le değil, aynı zamanda en önemli sorunları, özellikle çözümsüz kal-
maları halinde imparatorlukta eski müesseselerin ve ruhlarının yok
olmasına yol açacak olanları seçmedeki yeteneği açısından onların a-
rasında yeri vardır. Her şeyden önce İslam yasalarının saflığını ve
gerçek anlamını korumaya çabalarken, aynı zamanda, nüfusunun
karma yapısı nedeniyle ne Türk ne de İslam olan bir imparatorluğun
temellerini savunuyordu. O imparatorluk ki en uygun zamanda güç-
lenmiş ve ona boyun eğen halklarla bütünleşerek onları yasal tebaa-
lar olarak padişahın korumasına almak suretiyle büyük bir gelişme
kaydetmişti. Sadrazam temel yasanın standartlarının terk edilmesine
karşı çıktıysa, bunun nedeni, bu terk edişin, Türkiye'nin, devletlerle
ilişkilerinde keyfi davranmasına yol açmasıydı. İstanbul hükümeti,
yasanın ve imanın sözde savunucularının etkisiyle ve Mehmed Pa-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

şa'nın zamanında ve onun tüm çabalarına karşın, yapılan antlaşmalara aykırı hareket ediyor, sonucu belirsiz savaflara atılıyor, imparatorluğun gelecekteki yararı için bir kuvvetler sistemine güçlkle katılıyordu. Yeniçerilerin 1566'daki ayaklanmasından ve sipahilerin ayrıcalıklarının 1567'de onaylanmasından sonra Mehmed Paşa, on yılı aşkın bir süre devletin maliyesiyle imparatorluğun gücünün temelindeki ordu arasındaki dengeyi korumaya çalıştı. Her atama ile terfinin üzerinde dikkatle duruyordu. Onun gözünde askerler, gördükleri hizmetler karşılığında ödüllendirilmeliydi, yoksa bir sınıfa ait oluşları nedeniyle değil. Gerçekten de orduda loncalaşmaya, hatta aristokratlaşmaya giderek daha çarpıcı bir eğilim göze çarpıyordu. Kendiliğinden çoğalıyor, imparatorluğun temel taşlarından maliye sisteminin yapısının ve denetiminin etki alanından çıkıyordu. Türkiye'nin Avrupa pazarına bağlanması, yaşam biçiminde ortaya çıkan değişiklik ve paranın değer kaybetmesi gibi etkenlerin dürtüsüyle bu evrim, devlet düzeninin temellerini aşındırıyordu. Padişahın öz malı olanlar hakkındaki kavramın yanlış yorumlanmasına yol açıyor, memurları veya askerleri yaptıkları hizmetler karşılığında para alan adamlar olmak düzeyine indirgiyordu. Buna paralel olarak, ordunun vuruş gücü azalıyor, bu azalma, ordunun özerkleşmesiyle orantılı olarak kendini gösteriyordu. Bu yüzden Sokoloviç ta II. Selim'in saltanatının başından itibaren ek gelir kaynakları keşfetmek suretiyle devletin kasalarını doldurmuş, sonra da beklenmedik olaylar karşısında bile bu hazinenin hiçbir zaman boşalmamasına önayak olmuştu.

Müslüman devletin temellerini uygun önlemlerle korumaya çalışan Mehmed Paşa, dayandığı İslam yasasının erdemlerinde evrim halindeki bir dünyada ayakta kalmanın ve kendini kanıtlamanın olanaklarını buldu. Sokoloviç'e hemen daima, kurumlarının bütünü ve kurulu düzenin gerçek avantajlarını savunmak için Türkiye'nin hukuki temellerini yaşatan ya da sonradan geliştiren büyük vezirlerin arasında yer verilmesi yanlıştır. Eğer değerlerine inandıysa, bu, her şeyden evvel onları, imparatorluğun gelecek gelişmesine ve genel duruma uyumuna zorunlu gördüğü içindir. Bu nedenle, çabalarının ve faaliyetlerinin tosladığı uzlaşmazlığın kökenini, taşlaşmış bir İslam'ın temsilcileriyle, yani Şeriat'a hayat veren bir ruh değil, işlerine gelen basit şekilleri arayanlarla arasında giderek ölümcülleşen çekişmede aramak gerekir. Sadrazam, tüm saflığıyla İslam yasasını, aynı zamanda bu yasaya dayanan kurumları korumanın gereği üzerinde herkesin önünde ısrar ediyordu. Zaten Osmanlı devletini mümkün olan devletlerin en iyisi yapan da bu yasa değil miydi? Sadrazam buna içten inanıyordu. Görünüşe bakılırsa, o, bu fikri, Türkiye'nin, düzeninin başarısıyla Avrupa ülkelerini daima geride bıraktığı yönetim bölgelerinde ön planda tutuyordu. Bununla birlikte, ondan, en gayretli Müslüman olduğunu kanıtlaması, ince eleyip sık dokuyan yöntemlerle yasada ve geleneklerde hoşgörüsüzlüklere bahane, an-

laşmazlık kaynağı, kâfirlerle bir anlaşmanın tek yanlı ve sert şekilde ihlaline temel olabilecek bölümleri arayıp bulması isteniyordu. Sokoloviç soğuk ve vakur bir tavırla bu tür görüşleri reddediyordu (hoş bazen Avusturya'ya daha rahat boyun eğdirmek için, o da bu maskenin ardına sığınmıştır). Böylece Türkiye'nin devlet organizmasından atılmasına mal olabilecek bir muhalefete yol açıyordu. Onun kendi görüşleri vardı, davranışlarını yöneten de bunlardı. Yönettiği devlet 1578'de sapkın mezheplilerin ve hainlerin yuvası İran'la savaşa girince, başlangıçta bu çatışmaya karşı olan Sokoloviç, padişahın etrafında toplaşarak bu savaşı kıskırtanları pek çabuk geride bıraktı. Basra Körfezi'yle Kızıldeniz limanlarında zaptolunan yerlerin elde tutulmasına izin verecek bir donanma yapımına girişti. Barış akdedildikten sonra Türkiye en sonunda Hint Okyanusu kıyılarına ulaşabilecekti. Sadrazamın tavrı görünüşte başkalarınınkinden pek o kadar farklı değildi. Öyleyken, ülkenin yüksek düzeydeki devlet adamlarının çoğunda, onların da giderek daha sık ifade ettikleri gibi, onların görüşlerinden sürekli uzaklaştığı, tavrında din geleneğine uymayan bir yan olduğu izlenimi uyandırıyor. Sadrazam, kişiliğinin kuvvetiyle en azgın düşmanlarını dahi bastırmayı sürdürüyordu. İbrahim Peçevi "Sultan Murad'la görüşmelerinde padişahın yüzünde haince davranışlarının utancı ve bunun sonucu olan pişmanlık okunuyor," diye yazıyor; bununla paşanın düşmanlarıyla birlik olan padişahın entrikalarını kastediyordu. Böylece garip ilişkiler oluşuyordu: Padişahın, düşmanlarına gösterdiği teveccüh nedeniyle sadrazamın otoritesi hızla zayıflıyor, kendisi de çok kez padişahın kararını hesaba katmadan harekete geçiyordu.

Mehmed Paşa bir gün kâtibi Feridun Bey'e, "Sadrazamın görevi dört temel direğe dayanır," diye izah etmişti. "En başta, her konuda yüce Tanrı'nın arzusunu yerine getirecek biçimde hareket etmelidir. İkincisi, sadrazamın faaliyetleri her noktada Şeriat'ın yönergelerine uymalıdır. Üçüncü olarak, yaptıkları, Tanrı'nın halifesi padişah efendimize itaatini ve bağlılığını yansıtmalıdır. Dördüncü olarak, halkın geleneklerini, göreneklerini hesaba katmalıdır. Sadrazam eğer bu ilkelerin bir tekine dahi aykırı davranırsa, ruhsuz bir kadavra kadar sefil ve bitik görünür." Sokoloviç bu ilkelere bağlı kaldı ve sonuna kadar görevlerinin yükü altında ezilir görünmedi.

ehmed Paşa hâlâ eskisi gibi kararlı ve azimli olarak Fas'tan İran'a kadar uzanan ülkelerde olayları yönlendirdiği sıralarda yetmiş yaşını geçmişti. Karşılaştığı yabancılar buna rağmen onun olduğundan daha genç ve çok sayıdaki görevinin yıpratıcılığına rağmen, hâlâ güçlü ve enerjik olduğunu düşünüyorlardı, ki onun da uyandırmak istediği izlenim buydu. Sadrazamın, ufukları aşan dış politikadaki girişimleri, imparatorluktaki hayatı düzenlemek için, en küçük ayrıntıya da aynı dikkati yönelterek aldığı sayısız kararlarla önlemleri gölgede bırakıyordu. Sonuna kadar inat ederek, uluslararası ilişkilerde de mü-

dahalelerde bulunmaya önem verdi; bu da Türkiye’de iç duruma otorite ve güvenle egemen olmasını sağladı. Çok açık belirtilere özellikle duyarlı gözlemciler dışında hiç kimsenin haberi olmadan yetkilerini kullandı. Bu da, imparatorluğu yönetmesine ilişkin olarak saklanmış çok sayıdaki belgeyle dikkatlerini her şeyden önce diplomatik faaliyetlere yönelten yazarların bu konudaki kısıtlı ifadeleri arasındaki şaşılacak nispetsizliği açıklar. İmparatorlukta düzeni sürdürmek için aralıksız çalışmalarını önemsemez görünen görgü tanıklarının bu ihmali, Sokoloviç’e yapılan bir başka haksızlıktır; ancak, görevlerini yerine getirirkenki büyük kolaylığı da bunda rol oynamış olabilir. Gerçekten de çalışmalarında öylesine bir titizlik sergiliyordu ki, görünüşe göre, hiçbir görevde zorlanmıyordu ve onun çözemeyeceği bir düğüm aramak boşuna olurdu.

44

Kader

Mehmed Paşa eserinden geriye izler kalmayacağını biliyor ve birine açılmaya cesaret ettiği zaman ve özellikle Venedikliler’e bunu söylüyordu. Onun yazgısı, döneminin ve daha sonraki çoğu ünlü devlet adamlarınınkinden daha trajik oldu. Başka devlet adamları da anlaşılmadılar, nefrete hedef oldular, ama ait oldukları devletler, böylece harekete geçirilen kuvvetler sayesinde bu eseri koruyup geliştirebildiler. Sokoloviç hatalı olarak, kendisinden sonra rakiplerinin sorumsuz bir padişahın etrafında toplaşarak iktidara geleceklerini, bir tek hedefin esinlediği çabalarından aynen fikirleri gibi sadece havaya savrulmaya mahkum küller kalacağını tahmin ediyordu. Bu düşüncesi son yıllarını yalnız kaldığı saatlerde daha da kararttı. Bu nedenle imparatorluğun her tarafında kurduğu dini vakıfların en geçerli ve kalıcı eserleri olarak yaşayacağını bizzat Mehmed Paşa’nın defalarla vurgulamış olmasına şaşmamak lazım. İnsanlığın hayrına oluşturulan bu tür kuruluşlar, onları var edecek ve sonsuza dek yaşatacak kadar zengin her Müslüman için kutsal bir görevdi.

Sokoloviç bu alanda çağdaşlarını o denli geride bıraktı ki, Beckerek ile Medine arasında bütün imparatorlukta onun sayesinde bina edilen çok sayıda eser, ona yakıştırılmak istenen yazgısının ve kasti azımsama ve unutulmuşluğun ötesine yükselmek için gösterdiği çabaların göstergesidir. Sadrazamlığı sırasında ve özellikle yetmişli yılların başlarından itibaren o kadar çok dini vakıf kurdu ki, her gün zamanının büyük bir kısmını bu işe ayrılmış bir odada, mimarlar, her türlü müteahhit, veznedar, vekilharç, yazıcı gibi malları ve vakıflarıyla ilgili çalışmalarda bulunanlarla çalışma halinde geçiren bir adam imajı insanın gözlerinin önünde canlanıyor.

Dini vakıflarının bir dökümünde, Sokoloviç'in bu yoldan Yaratıcı'ya yaklaşmak için bu dünyada çok sayıda sevap eser gerçekleştirdiği söylenmektedir. Bunların arasında büyük camiler, hanlar, medreseler, bahçeler, çeşmeler, hamamlar, taş döşeli yollar, köprüler ve başka yararlı yapılar vardı. Medine'de dört müderrisin Kuran'ı, İslam gelenek ve hukukunu, fen bilimlerini ve felsefeyi yorumlayabilmesi için bir medrese yaptırdı. Bu eser başka bir iklimde, çok sıcak bir bölgede bulunduğu için, Medine'ye iki kaynağın arı suyunu getirtti. Bu suyun bir bölümüyle kendi yaptırdığı 'saf neşe' hamamını, bir bölümüyle de Güneşli Terazî denilen mevkide inşa edilmiş çeşmeyi yararlandırdı. Halep'te bir kapısı Antakya'ya çevrili büyük bir han, akar sulu birçok çeşme, çeşitli semtlerde damı kurşunla örtülü ve güzel düzenlenmiş dört küçük mescit yaptırdı. Türkiye'nin hemen bütün eyaletlerine çok sayıda kervansaray, kapalıçarşı, tekke, sebil, Arabistan Çölü'nden İstanbul'un karşısındaki Galata'ya kadar her yere okullar kazandırdı. Orada, başkentin burnunun dibinde Azapkapı'nın dışında, deniz kıyısında olağanüstü güzellikte bir cami yaptırdı. Bu ibadethanenin bitişiğinde eşi İsmihan Sultan adına bir medrese, bir okul ve otuz odalı bir tekke bina ettirdi. İmparatorluğun batı bölümünde, İstanbul'dan tahkim ettirdiği Beckerec'e kadar her yerde, bu arada, eserleriyle oğlu Kurt Bey'in anısını yaşattığı Trebinje'de, Vezir Köprüsü'nün Bosna'yla İškodra arasındaki yolları birleştirerek Arnavut kaçakçıların daha kolay engellenmesine ve sürekli ayaklanan Karadağlı aşiretlerin altiltilmesine olanak veren Podgorika'da dini yapıtları yükselir. Dini bütün yolcu, İstanbul'dan ayrılır ayrılmaz Büyükçekmece'de Mehmed Paşa'nın inşa ettirdiği mescitte ibadetini yapabiliyordu. Küçük Birgos (Lüleburgaz) yerleşme birimi de onun eseri idi. İki kaynaktan su getirmekle, 'İstanbul'dan Edirne'ye gittiği sırada padişahı ağırlayacak görkemli bir saray yaptırmakla, burada ışığı tutsak etmekle çölü soylulaştırmış' oldu. Sarayı küçük akarsular, çeşmeler ve insanı dinlenmeye davet eden küçük köşklele süsledi. Sarayın eksiksiz olması için yanbaşında bir cami, bir hastane, bir köprü, iki de han yaptırdı. Caminin yanbaşına bir medrese yaptırmayı da ihmal etmedi, bu medresenin müderrisleriyle öğrencilerine de 'tüm bilimsel konularda sayısız kitap' armağan etti. Pek çok yolcu

sırf sadrazamın eserini hayranlıkla seyretmek için Lüleburgaz'da mola veriyordu. Patrik Arseniye Crnojeviç de Kudüs'e giderken, "Orada ayrıca büyük ve çok da güzel bir han, dört musluklu bir çeşme, imaretin içinde bakır bezeli bir çeşme daha, kurşun kaplamalı büyük bir cami ve suyun üzerinde büyük bir köprü var. Bütün bu yapılar da Mehmed Paşa Sokoloviç'e ait. Akşam gelen bütün yabancılara orada ekmek ve çorba ikram etmekle büyük sevap işliyor," diye kaydediyordu. Ayrıca Edirne'ye uzak olmayan Havza'da da sadrazama mal edilen iki büyük han, ikisinin arasında bir mescit, bir su kanalı ve bir imaret bulunuyordu. O imarette yoksullarla muhtaç olanlara ve yokluk içinde gözüken yolculara yiyecek veriliyordu. Edirne ve Selanik'den uzaklaştıkça Sokoloviç'in kuruluşları seyreliyor, ama olanlar da ulusunun ülkesinde, Banat'la Hersek arasındaki topraklarda tıpkı pırıl pırıl bir hilal gibi o nispete parlak bir ışık veriyordu. O zamana kadar karanlık içinde olan nice yolları ışıklandıran takımyıldız içinde en büyüğü İstanbul'da parlıyordu -sadrizam Aryen egemenliği sırasında gerçek Ortodoks imanına bağlı kalmış tek mabet olan eski Aya Anastasia Farmakolitriya kilisesini 1571'de eşi İsmihan'la kendi ruhu adına camiye dönüştürmüştü. Kilise 1204'te büyük hasar görmüştü. Latinler tarafından yağma edilmiş, süsleri, kutsal vazoları, hatta kolonları büyük bir olasılıkla Venedik'e götürülmüştü. Türk egemenliği altında daha da gerilemiş, terk edilmiş bir yıkıntı görünümü almaya başlamıştı. Bina, Mimar Koca Sinan sayesinde eski parlaklığına kavuştu. Mimar, kiliseyi camiye dönüştürürken eski Bizans yapı düzenini korumuştur. Çok sayıda tonozun taşıdığı bir kubbesi vardı. İç mekânın İsmihan Sultan'ın zevkine göre düzenlendiği söyleniyordu. Değerli taşlar gibi göz kamaştıran çiçek ve özellikle gül, yaprak ve balık dekorlu koyu mavi renkte İznik çinileri ve rengârenk camlı pencerelerle süslüydü. Cami mermer döşeli bir avluyla çevriliydi, ortasında ise Arap stilinde çok kenarlı bir şadırvan yer alıyordu. Avlu ayrıca bir dizi hücreyle çevriliydi. Bunların her biri yuvarlak bir kubbe biçiminde bina edilmişti ve ortak bir revaka açılıyordu. 1899'da Mehmed Paşa'nın bu mirasını gerçek bir ilgiyle inceleyen Stoyan Novakoviç, "Cami iyi korunmuş ama çeşmenin muslukları susuz. Camiye bağlı olan ve hücrelerde yaşayan din adamları sadece buranın bir Mehmed Paşa eseri olduğunu biliyorlardı," diye gözlemlerini bildirdi. Şöyle devam etti: "Mehmed Paşa'nın o kadar önemle üzerinde durduğu Sokollu adı bugün hâlâ bu vakfın ekmeğiyle karınlarını doyuran kişiler tarafından bilinmiyor. Bu dünyadaki değişiklikler ne kadar olağanüstü ve şan, şeref, ün gibi kavramlar ne kadar boş!" Mehmed Paşa İstanbul'da bu camiden başka tersaneye yakın bir okul, Kasımpaşa kıyısında üç şadırvan ve Eyüp Ensari bahçelerinde çeşmeler yaptırdı. Sadrizam, bu eserlerinin bakımını Bulgaristan'da, Sırbistan'da, Bosna'da, Banat'ta, Arnavutluk'ta ve Selanik çevresinde çok sayıda vakıf kurarak sağladı. Servetini, padişahın

mülkname denilen bir mektubuyla yerlileri olağanüstü vergilerden muaf tutulmuş köylere, dükkânlara, hamamlara, hanlara ve başka gelir kaynaklarına yatırmıştı. Vizyon sahibi sadrazamın adının bütün imparatorlukta yaşatılması lazımdı. Bu ise yalnız yapılarıyla değil, özel bağışlarla sonsuza dek korunmuş vakıflarıyla gerçekleşecekti. Yönettiği imparatorluğa en azından dini kuruluşlarıyla damgasını vurmakta bu kadar acele etmesine rağmen, Mehmed Paşa, eserlerinin yapımını bulabildiği en iyi mimarlarla zanaatçilere teslim etmeye özen gösteriyordu. Dolayısıyla da başkentte olduğu gibi, uzaklardaki kendi ülkesinde de kalıcı bir güzellikle hayranlık uyandıracaklardı. İstanbul'daki cami, Belgrad kervansarayıyla kapalıçarşısı, Lüleburgaz'da sarayın etrafındaki külliye, Drina ve Trebisnjica köprüleri bu iradenin biricik kanıtları değildir. Osmanlı mimarlarının en büyüğü Koca Sinan'ın İstanbul'da sadrazamın camiini 1571'de tamamlar tamamlamaz hemen Visegrad'da bu türden eserlerinin sonuncusu ve deneyiminin ve muazzam yeteneğinin sentezi olan köprünün inşaatına girdiğini vurgulamak gerekir.

Mehmed Paşa'nın bağışları kentlere, kasabalara ve yollara sadrazamın damgasını vururken, sinsî Drina'nın içinden de bir bir kemerler fışkırtıyordu. On bir tanesi tamamlanınca asi nehre boyun eğdirdiler. İmparatorluktaki köprülerin en sağlamı olan bu köprünün inşaatı yedi yıl sürdü.

Yağmurlar, kabaran nehirler ve taşkınlar eserlerin tüm izlerini silip süpürdüler. Drina'nın üzerindeki köprü ise bölge halkının ve Sokoloviçler'in belleğine hakkedilirken, sadrazamın ünü gibi sağlam ve kalıcı olarak efsanelerde yaşamaya başladı ve böylece, şaşkın varislerinin bilincine yerleşti. Zaman içinde öyküler, sonra da halk ezgileri doğdu. Mimar Sinan'ın yerini inşaatçı Rade, mimarın sanatının yerini de bir canlı, duvar içine diri diri hapsolmadan bir köprünün inşa edilemeyeceği inancı aldı. Kervanlar, yolcular hiçbir güçlkle karşılaşmadan Drina'yı aşıyorlar, böylesi bir inşaatı daha önce görmediklerini ileri sürüyorlardı. Mehmed Paşa doğduğu ülkeye dönmüştü. Stoja ile Stojan köprü malzemesinin içinde sonsuza dek gömülü kalacaklardı -küçük kız süt gözyaşları, erkek kardeşi de kanlı gözyaşları dökerek. Hemşerilerine imparatorluğun büyüklüğünü, soydaşlarına sadakatini ve ruhu için dua etmelerini hatırlatmasını amaçladığı köprüyü Mehmed Paşa göremedi. Sadrazamın, başkalarına yararlı olması için yaptırdığı ve hiç göremediği biricik eser, Drina köprüsü değildir. İmparatorluk için tüm başarıları, çok kez bunlara layık olmayan adamların eline geçerek, sadece görevini sonuna kadar yerine getirmedeki dürüstçe ve sürekli çabasının kanıtı olarak kalmış olabilirler. Ama öyle de olsa, adını söyledikçe insanlara rahatlık ve sevinç vererek, dini eserlerin yararlılığına inandıran bir köprüyü, bir camiyi, bir kervansarayı, bir hamamı, bir sukemerini, bir çeşmeyi niçin anlamsız bir hüznle anmalı? Visegrad köprüsü tamamlandıktan

sonra İstanbul'da Mehmed Paşa'nın bey ya da keşiş akrabalarının sayısının arttığına tanık olundu. Doğduğu ülkeye duyduğu yüce gönüllü aşkın ne denli parlak izler bıraktığını, Mimar Sinan'ın dağların arasında, coşkulu nehrin yukarısında nasıl bir harika yarattığını sadrazamın bilmesi gerekirdi. O tarihten sonra daha çok içine kapandı ve çok mütevazı, hatta fakirane olduğu söylenen yeni sarayındaki dairelerine çekildi. O zamanlar bu güçlü köprüsünün görüntüsünü kafasının içinde taşımış, böyle bir eserin hayali bile yüzünü sessiz bir gülümseyişle aydınlatmış olmalı.

Efsaneye inanacak olursak, Mehmed Paşa padişahla her görüşmesinden önce birkaç dakika süreyle boş bir odaya çekilmiş. Yani içinde, İstanbul'a gelirken arkasında olan giysilerden, çoban değneğinden ve bir mataradan başka bir şey olmayan bir odaya... Böylece, boluk içinde kökenini ve gözetmek zorunda olduğu adaleti anımsamaya çalışmış. Sonunda dıştaki parıltı bile onu rahatsız etmeye başlamış.

Sonradan Sultanahmed Camii'ne yer açmak için yıkılan Sokoloviç'in sarayının görkemi ve parıltısı, daha sadrazamın hayatında soyulu görüntüsüne en uygun çerçeve olarak nitelenmişti. Mehmed Paşa'nın sarayları (ya da Yeni Saray) diye adlandırılan bu binalar kompleksinde iki ilâ üç bin insan yaşırdı. Sarayın dış bölümünde sadrazamın adamları, işçiler, sevisler, muhafızlar, kapıcılar, uşaklar ve içöğlanları barınırdı. Sadrazam toplantılarını orada yapar, ziyaretçilerini kabul eder, yazı işlerini yönlendirir, hesapları denetler, malikânelerinin kahyâlarıyla işlerini halleder, elyazmalarını yazanların, kuyumcularının, saraçların ve savutçuların çalışmalarını gözden geçirir, şairleri, bilginleri ve sanatkârları etrafına toplardı. Her gün tek başlarına ya da hep birlikte efendilerine hoşça vakit geçirten musikişinaslar da burada kalırlardı. (Çağdaşları, Mehmed Paşa'nın, evinde hiçbir zaman soytarılar, cüceler, dilsizler ya da cambazlar bulundurmadığını, buna karşın, müzik sesiyle baş başa, yalnız kalmaktan hoşlandığını anlatmışlardır.) İnşaatında mermerler, porselen, sedef, kristal ve yaldızlanmış tahta kullanan sarayın iç bölümü, harem dairelerini, hammamları, çeşmeleri, kapalı balkonları, hastalara, dadılara ve başka personele ayrılmış odaları, giysiler için sedef kakmalı dolapları ve parayla mücevherlerden başka kumaş, kürk, silah ve tabak takımı gibi değerli eşyanın saklandığı bir yeraltı odasını veya hazineyi de içeriyordu. Sarayın ayrıca ahırları, tahta ve saman için ambarları, tahıl ambarı, büyük mutfakları ve ocakları, üstü kapalı havuzları, kaynak suyunun aktığı bir bahçesi, dinlenmek için küçük köşkleri ve insanın düşüncelerini yatıştıran su fiskiyeleri vardı. Paşa, sarayının çatısını kapladığı kurşunu Niş, Leskovac, Kriva Palanka ve Krusevac'dan getirtmişti. Sarayının inşaatına başladığı sırada kayınpederi Sultan Selim'den yüz bin altınlık bir yardım almış, ama bu parayı kullanmayarak karısı İsmihan Sultan'a bırakmıştı. Sokoloviç'in akrabalarıyla hemşerileri, aralarında anlaşmış gibi, arka arkaya sadraza-

Yeni Bir Başlangıç

mı sarayında görmeye geliyor, memlekete döndüklerinde görkemli bir sarayı sayısız ayrıntılarıyla ballandıra ballandıra anlatıyorlardı. Böylece, başka kentlerde görülen ya da ıssız yerlerde yıkıntıları bulunan çeşitli saraylar sonradan Mehmed Paşa'ya aitmişler gibi 'sadrizamın sarayı' diye adlandırılmışlardı.

Ama başkalarının gözlerini kamaştıran ve bir zamanlar paşaya çağdaşlarının gözünde saygınlık kazandıran bu zenginlik, şimdi sadrazamı giderek daha sık incitiyor, ne büyük çabalara mal olduklarını ancak kendisinin bildiği günlük görevlerinden sonra huzuru bulmasını engelliyordu. Görünürde bir güç ve huzur dengesi yaratmak için eşyanın ve insanların seçiminde daha dikkatli davranılan bir konuma gelmiş olan Mehmed Paşa, 1578'de daha mütevazî, herhangi bir lükse ya da gösterişe yer vermeyen yeni bir sarayı inşa ettirmeye girişti. Yaşın insanı çevreden yalıttığı ve yolun sonuna yaklaştırdığı bir dönemde padişahın yakınlarıyla aralıksız bir mücadelede gücünü yitirmişti. Buna rağmen, kalan enerjisinden, değişen hiçbir şey yokmuş gibi, devlet işlerinin dizginlerini ellerinin arasında tutmakta ve imparatorluğun en sağlam desteği olarak kalmakta yararlandı. Aynı zamanda, hayatını, hiçbir şeyin onu kaygılandırmasına, rahatsız etmesine ve onu kendi kendisinden koparmasına izin vermeyecek biçimde düzenledi.

Mehmed Paşa'nın çağı Türk edebiyatının en büyük gelişmesine tanık olmuştur. Devrin en çarpıcı eserleri özellikle padişahların manzum tarihleridir. Bu şahnameler çok zengin minyatürlerle süslü, eşsiz güzellikte eserlerdir. Ünlü şahname yazarı Seyid Lokman'ın eserleri Kanuni Süleyman'ın, II. Selim'in ve III. Murad'ın hayatlarını konu olarak almaktadır. Bunların minyatürlerinin birçoğunda Mehmed Sokoloviç'in sahnenin orta yerinde gözükmesi, sadrazamın sadece saygınlığının değil, bu elyazmalarının hazırlanışında bilim ve sanat korumacılığı rolünün göstergesidir. Bu rol, Mehmed Paşa'nın kâtibi Feridun Bey tarafından kaleme alınan 'Zigetvar üzerine yürüyüş sırasında olagelmış gizli olaylar hakkında rapor'da daha da belirgin. Metine eşlik eden minyatürlerde sadrazam, şaşılabilecek macerasının en çarpıcı anlarında, örneğin, 1566'da padişahı bir tahtırevanın içinde gizleyerek savaşırken gösteriliyordu. Al, sarı, pembe, tatlı bir mor ya da soluk yeşil renkte kâğıt üstüne daha koyu ve de uyumlu tonlarda harf, hayvan ve bitki figürleriyle süslü bu elyazmaları bazen inanılmaz güzellikteydi. Sayfaların üstüne ve altına serpiştirilmiş altın yaldızlar, aradaki alanın nüanslı ve hafif renklerini sanki daha da belirginleştiriyordu. Mehmed Paşa vakanüvislerden, şairlerden, hat ustalarından ve tezhipçilerden yardımını esirgemiyor, hatta çalışmalarını denetliyordu. Osmanlılar'ın şanıyla onurunun hizmetindeki bu soylu sanatlar, gelişmelerini, görünüşe bakılırsa, padişahlardan çok, sadrazamın cömertliğine ve deneyimli bilgisine borçlanmış oluyorlar. Fakat Sokoloviç tarihin her şeyden önce 'tam ve doğru olarak' yazılma-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

sını şart koşuyordu. Hat ustaları okunaklı olarak çalışmak, tezhipçiler de süsledikleri kitaba gereksiz bir lüks damgasını vurmamak için altın yaldızla çalışırken abartıya kaçmamak zorundaydılar. Altın kullanmak yasak değildi, zaten uyum içindeki renkler altının göz kamaştıran parlaklığı tarafından gölgeleniyor değillerdi. Sadrazam zaman geçtikçe, elliyi aşkın yıl önce genç bir çocuk grubuyla Edirne’de padişahla yakın çevresinin karşısına çıkarıldığı zaman gözlerini kamaştıran altın ışıltısına giderek yüz çeviriyordu.

1578’de yeni sarayını inşa ettirdiği sırada Mehmed Paşa, elçi Barbarigo’dan Venedik’ten ona sarayının dairelerini boyayacak ve süsleyecek bir sanatkâr yollamasını rica etmişti. Bu ressamın adı kayıtlarda yoksa da, olayın bazı tanıklarına bakılırsa, genç, güçlü ve son derece çalışkanmış. Paşaya kısa zamanda bağlanmış, birbirlerini daha iyi tanıdıklarında paşa da genç adama sempati duymaya başlamıştı. Uzun saatler boyunca, onun, fırçasını kullanmasını seyrediyor, kullanılan renklerin yumuşaklıklarıyla gözü okşadığını gördükçe de içi rahat ediyordu. Mehmed Paşa sonunda ressamın, portresini yapmaya bir hazırlık olmak üzere yağlıboya bir denemesini yapmasına razı oldu. Bu resim, elçi aracılığıyla tamamlanmak üzere Venedik’e yollandı, ama aradan çok geçmeden tamamlanmasına gerek kalmadı.

Giderek içine kapanan ve nemrutlaşan Mehmed Paşa, hayatının son yıllarında şiir yazmayı denedi. Bu uğraş duygularını sakinleştirmesine ve düşüncelerini frenlemesine yardım ediyordu. Böylece çağının vezir-i âzamlık imajına daha çok yaklaşıyor; devlete bağlılığını, genellikle bilinmeyen aralıksız çabalarını, yalnız kendisine ait olan dinlenme anlarının acı ve melankolik içeriğiyle ödüyordu. Mehmed Paşa daima başkalarının şiirleriyle ilgilenmişti. Kendi mısralarını oluşturarak kendi gerçeğini dile getirmeyi ve bunu vezin ölçülerine sığdırarak bir mahfaza içindeymiş gibi muhafaza etmeyi denedi. Böylece, kişiliğine ve yazgısına haksız yere girmeye çalışanlarla arasına mesafe sokabiliyordu. Cesareti tanımak, görevlerini sabırla yerine getirmek, tüm sınavları vakarla aşabilmek için yeterince yalnızdı.

*Saçlar aklanınca zafer arzusu da söner,
Kurtuluş yolları kapalı, dağlarda karanlık yoğunlaşmakta.*

Mehmed Paşa kendi kendisi için yazıyordu. Etrafı, hayat yerine, giderek daha fazla çölle, dost anılar yerine düşmanca tuzaklarla çevriliydi. Dostlukları açısından eşitsiz olmakla birlikte, hayatında iz bırakmış olanlar birbiri arkasından kaybolup gidiyorlardı. Lala Mustafa’nın orduyu İran’a sürüklediği, sadrazamın da Fas’la Hint Okyanusu arasındaki dünya politikasına her zamankinden daha egemen gözüktüğü 1578 yılında İstanbul tüm beklentilerin aksine ölüm, dehşet ve hastalığın faaliyet alanı olmuştu. Veba bir kez daha Akdeniz’i pençesine almış, Osmanlı başkentinde yuvalandıktan sonra da Balkan-

lar'a, İtalya'ya ve Kuzey Afrika'ya sarkmıştı. Aşağıdaki ünlüleri afe-
tin mi götürdüğü yoksa ölümlerinin tesadüfen mi o sırada olageldiği
hiçbir yerde kayıtlı değil, ama kısa aralıklarla göçenlerin arasında
duyguların ya da mantığın açıkça ya da ölçülü biçimde Sokoloviç'e
yaklaştırdığı Mihrimah Sultan, şaşkın kafayla kâh sadrazamın düş-
manlarına yaklaşan, kâh onu destekleyenlerin çevresinde uysal ve
güçsüz olarak yer alan Piyale Mehmed Paşa, Ebussuud Hoca'nın ölü-
münden sonra şeyhülislam olan ve İstanbul uleması arasında sayıları
giderek çoğalan düşmanlarına rağmen sadrazama bağlılığı eksilme-
yen Hamid Efendi vardı. Kıbrıs kralı olmasına ramak kalan Büyük
Yahudi Jozef Nasi de ölenlerin arasındaydı. Bu ölüm de paşaya eski-
den her şeyin farklı, kine ve harcanan çabalara layık oldukları için,
padişahın çevresindeki düşmanlara karşı savaşmanın dahi farklı ol-
duğunu hatırlatmıştı. Sahne boşalıyor, dağlarda karanlık yoğunlaşı-
yor, yazgının beklentisinin ve bir yalıtılmışlık hissinin yalnız Meh-
med Paşa'yla dostlarının giderek daralan çevresini değil, aynı zaman-
da kendileri de ihtiyarlayan ve onlarca yıldır süregelen aralıksız bir
mücadeleden yorgun düşen rakiplerinin de içini karartıyordu.

Sokoloviç, "Kurtuluş yolları kapalı," diye yazıyordu. Hayat oyunu
sonunda onu şuna inandırmıştı: Özsaygısı ve görev kavramı olmuş
olmasa, bu duyguları tatmış olmasa, tüm yaptıkları boşuna olmuş ol-
acaktı. Varlığını giderek daha fazla hissettiren ölüm, yol arkadaşları
arasından sadrazamın mahvını isteyenlere de ayrıcalık tanımamıştı.
Dengeyi Sokoloviç'in düşmanları yararına bozan uğursuz 1578 sefe-
rinden sonra Divan'ın bileşiminde ve eyaletlerin yönetiminde de-
ğişiklikler oldu. Sokoloviç eğer Türkiye'yi o vakte kadar gelenekçi an-
lamdaki İslami temeller üzerinde ve saptanmış uluslararası ilişkiler
çerçevesinde tutmayı başardıysa, bunu kişiliğinin gücüne borçluydu,
Osmanlı rejiminin öbür temsilcilerinin katkısına değil. Yalnızca rast-
lantılardan kaynaklanan değişiklikler gücünü aşınca Mehmed Paşa
sonunda savaşlar kaybetmeye başladı. Osmanlılar'ın saygınlığını
simgeleyen ve Sultan Süleyman ile yasa koyucusu Ebussuud'un hu-
kukunu savunan padişah, Mihrimah'sız kalan Saray'ın da desteğini
kaybedince, Hamid Efendi'nin ölümünden sonra harem, yasa yo-
rumcusu olarak Şemseddin Ahmed Kadızade'yi ön plana sürmesini
engelleyemedi. Bu kişi derhal üç temele dayanarak harekete geçti:
Her şeyden önce sadrazamın eski düşmanı olmayı sürdürüyordu. U-
lema arasında birinci olma konumundaki bu kişinin, başında şair
Şemsi Ahmed Paşa olan bir grup düzenici ve saray adamıyla bağları
vardı. Son olarak o, Türk bilginleri arasında, dinin resmi yönergeleri-
nin seçiminde İslam'a ince eleyip sıkı dokumacı düşünceyle hoşgö-
rüsüzlüğün damgasını vuran akımın en önemli temsilcisiydi. Meh-
med Paşa'nın, olumlu bir görevi çok uzun bir bekleyişin geliştirdiği
aşağılık karakter özelliklerinin bir toplamı olarak gördüğü Saray'a
yakın adamlardan biri de bu Kadızade'ydi. Sonuçta Kadızade, sadra-

zama karşı sinsice ve o nispette tehlikeli bir maceraya girişti. Sokoloviç, İslamiyet'i ve imparatorluğun hukuksal temellerini algılayışıyla onun gözünde daha modern bir politikayı teşviki simgeliyor, öbür devletlerle kökleşmiş ilişkilerin sürdürülmesine taraf oluyor ve Hıristiyan halklara karşı, padişahın tebaaları olarak ve yasanın garantilediği statü uyarınca korumacı bir tutum sergiliyordu. Kadızade aynı zamanda bazı derviş tarikatlarıyla anlaşmazlık halindeydi. Bunun bir nedeni, bunların, İslam'ın gizemci bir bilgi ve duygusunu övmeleriydi, ama daha da sık olarak, en şiddetli tepkilere, hatta ayaklanmalara yol açabilen o biçimsel inatçılık ve dinsel terminoloji sorunları nedeniyle. Bu çatışmada tarafların biri ya da öteki bazen anlaşmazlıklarına bir süre ara veriyor, sadrazama giderek daha sık cephe alıyorlardı. Gerçekten de Sokoloviç'in, yıllardan beri çağının ideal Avrupalı devlet adamı imajını anımsatan farklı bir tutumu vardı ve Türkiye'de birçok bakımdan kamuoyu oluşturan sapkın temelli bazı gizemci tarikatların İslam'la devlet arasındaki ilişkiler hakkındaki görüşleriyle açıkça anlaşmazlık halindeydi. Hiç şüphe yok ki, o, gelenekçi açıdan algılanmış İslam'da iyi bir yönetimin, başka dinlerin mensuplarına karşı hukukça geçerli bir tutumun, modern görüşlü bir devletler sistemine dayalı uluslararası ilişkilerin kaynaklarını keşfetmişti. Öyleyken fazla ılımlı bir Müslüman ve imansızların gizli dostu olan sadrazama karşı giderek artan bir kuşku, onun gayretlerini ve başarısını gölgeliyordu.

Kadızade'nin şeyhülislamlık görevine atanması, Sokoloviç'in düşmanlarının iktidarın büyük bir kısmını ele geçirmelerine yol açtı. Üstelik bu devirde III. Murad da cinsel isteklerinde aşırıya kaçıyordu. Günlük çapkınlıkları, birkaç yıl önce sevişebildiği tek kadın olan bir zamanların kadirimutlak Safiye'sini arka plana itmişti. Şimdi padişaha delice âşık olan kadın, ona köleler ve cariyeler bulmak için çırpınıyordu. (Kendini bitkin halde Safiye'nin yanında bulmasına kadar I-II. Murad'ın yüz iki çocuğu olduğu hesaplanmıştır. Yetmiş kızı vebadan ölmüş, kendisi öldüğü zaman da en büyük oğlu Mehmed'in tahtının garantilenmesi için oğullarının on dokuzu boğulmuştu.) Murad, yasalara karşı geldiğini ve imparatorluğun saygınlığına gölge düşürdüğünü biliyordu. Ama kasıtlı olarak bu tavrında inat ediyor, böylece kadirimutlak hükümdarlığını kanıtladığını sanıyordu.

Yasanın yüksek yorumcusu, Şemseddin Ahmed Efendi Kadızade, padişahın eğitimci Hoca Sadeddin Efendi, saray adamı Şemsi Ahmed Paşa, defterdar Kara Üveys ve daha birçokları -bu arada Saray'ı savaş meydanından ayıran yüzlerce kilometrenin nifak tohumlarını saçmasını engelleyemediği Lala Mustafa Paşa, vakit kaybetmeden harekete geçtiler. Tek başına bu acele bile, durumdan yararlanmak ve sözde kaçınılmaz ve genel havayla uyumlu faaliyetlerle kendilerini kabul ettirme niyetlerini ele veriyordu. Gizlice hazırlanıp sahnede belirmeleri Mehmed Paşa'yı şaşırtmadı, ama onları zamanında dur-

durmaya da sürüklemedi.

Harcanan çabalar ve elde edilen sonuç arasındaki nispetsizlik karşısında Mehmed Paşa'ya yazgısının sonuçlanmasını beklemekten başka çare kalmıyordu. Dini bütün bir kişinin görevi, gücünü, zekâsını, başkalarını düşünürlüğü ve cesaretini, hayatın gerçek anlamı ve sonucu olan bu yazgının hizmetine koşmaksa, Mehmed Paşa güçsüzlüğüne rağmen, elinde olan her şeyi yapmıştı. Ama karşısında sağduyudan yoksun ve düşmanlarıyla etrafını çevirerek sadrazamına çocukça meydan okuyan bir padişah vardı. Bu adamlar yüce gönüllü bir yönetim kavramını bile idrak etmekten acizdiler, Mehmed Paşa da onlar için sadece bir köleydi, yetenekleri ve azmiyle hükümdarın iradesini yerine getirmekle yükümlü ilk ve en büyük köle. Sadrazamın başlıca amacı Türkiye'nin gücünü arttırmak, öbür devletler arasında üstünlüğünü pekiştirmek, bu ülkeyi, çoğunlukla Müslüman bölgelerde büyük bir imparatorluk yapmaktı –uzun yılların çabalarıyla beslenen bu idealler, Mehmed Paşa'ya ve imparatorluğa çok büyük bir saygınlık kazandırmıştı. Ne çare ki, padişahın ve sapkınlıklarının, etrafına topladığı adamların karşısında sadrazamın çaresiz bir yalnızlığa itilmesi kaçınılmazdı. III. Murad'ın, düşmanlarına karşı meyli arttıkça, Sokoloviç'in de bu adamların karşısında çaresizliği artıyordu. Yazgısının tek efendisi olmuş olsa, padişahın karakterinin yol açtığı felaketlerden yakasını sıyırması zor olmazdı. Aynen bir fırtınanın, bir çam ormanını sarsıp geçmesi, fakat arkasında fazla bir iz bırakmaması gibi. Onu kötü bir son beklediği takdirde, bunu, önüne geçilmez alınyazısı olarak kabullenmek zorundaydı, o da bunu sükunetle, görevini sonuna kadar yapmış olanların huzuruyla kabul ederdi.

Padişahıinkinden çok kendi divanında hazır bulunan Mehmed Paşa mükemmel bir memur olarak, hissesine düşen tüm devlet işleriyle büyük bir titizlikle ilgileniyor, düşmanlarının kazandığı zaferlerin onu şaşırttığını ya da allak bullak ettiğini hemen hiç belli etmiyordu. Hatta görülecek işin önemi ne olursa olsun, gitgide daha fazla özen ve sabır gösterdiği dikkati çekiyordu. Bir isteği olanların ve başka şikâyetçilerin, hatta bazen dayanıksız istemlerle ülkenin dört köşesinden İstanbul'a gelenlerin sarayının kapısında nöbet tutmalarına göz yumuyordu. Muhafızların, yasaları ihlal etmeden sopayla kovalayabilecekleri dahi kabul ediyordu. 1578 yılında bir gün kızgın yeniçeriler başkentin orta yerindeki bazı evlerle dükkânları yağmalamışlar, sonra da olaydan sorumlu olduklarını iddia ettikleri yedi masum Ermeni'yi diri diri yakmışlardı. III. Murad bu işte hiçbir suçu, günahı olmayan yeniçeri ağası Çigalazade'nin görevden alınmasını emretti. Bu karar alınırken sadrazama danışılmamıştı. Mehmed Paşa, kendisine bağlı olan Çigalazade'yi kaybetmekle daima kazan kaldırmaya hazır yeniçerilerin üzerindeki tüm kontrolünü kaybettiğini, bunların böylece düşmanlarının elinde korkulacak bir silaha dönüştüklerini fark ediyordu. Günlük işlere tüm dikkatini verirken hafif seslerini duyar

gibi olduğu sinsice hareketler, etrafındaki çemberi daraltıyordu. Sadrazam bir yandan da belleğinde tutmak için, ne kadar önemsiz olursa olsun, her yeni suratı inceliyordu. Böylece, şikâyetlerini duyurmak ve isteklerini bildirmek için gelenlerin kalabalığı arasında keçi kılından bir entari giymiş bir derviş dikkatini çekti. Dengesiz olduğu belli olan adam, anlaşılmaz sözlerle haklarını talep ediyordu. Sadrazam bu adamın talebini geri çevirirken onu daha önce de gördüğünü ve aynı şekilde geri çevirdiğini hatırlar gibi oldu. Bir gün bir başka divan sırasında onda şok etkisi yapan bir paket getirdiler. Bunun içinde lime lime edilmiş ve kana bulanmış giysiler vardı. Yıllar önce siyahi bir küçük yetimi evlat edinmiş, büyütülmesi için de onu haremdaki kölelerden birine emanet etmişti. Onu bir oyuncağı sever gibi seviyordu. Çocuk büyüyünce onu denize yollamıştı. Sadrazamın korunluğu Arap Ahmed, korumacısını hayal kırıklığına uğratmamıştı. Zaman içinde Rodos Beyi, Cezayir Paşası ve Kıbrıs kumandanı olmuştu. Her yerde Sokoloviç'in korumasında olmasına rağmen, Arap Ahmed bir gün sarayına dalan askerler tarafından gafil avlandı ve kılıç darbele-riyle paramparça edildi. Kana bulanmış paçavraları tanıyan Mehmed Paşa acı içinde söylendi: "Yüce Allah ona acısın. Kimbilir ne işkencelere katlanmak zorunda kalmıştır." Çağdaşlarına bakılırsa, bunlar, paşanın ağzından çıkan son sözler oldular. Bir yandan da ona her gün giderek daha kötü haberler ulaşıyordu.

Sokoloviç'in düşmanları, sadrazamın bir an için dahi olsa kafasını karıştırmak için türlü planlar yapıyorlardı. Gerçi hükümette ve eyalet valiliklerinde önemli değişiklikler yapmaya cesaret edemiyorlardı ama, sadrazamın başlıca desteklerini birbiri arkasından yok etmeyi başarıyorlar, aynı zamanda korunuklarının kaybının verdiği acıyla kuvvetinden çok, iradesi sayesinde görevi başında kalan ihtiyar adamı yıkmayı amaçlıyorlardı. Mehmed Paşa'nın hayatının son yılları giderek bir trajedi görünümü almaktaydı. Olaylar, karşılıklı ilişkilerle birbirine girift olmuş başlıca aktörlerinin karakterleri uyarınca sonuna yaklaşılmaktaydı.

Sokoloviç'in çevresinden ilk ayağı kaydırılan, bir zamanlar sadrazamın kâtibi ve sırdaşı olan nişancı Feridun Bey oldu. Soğukkanlı zekâsı, çoğu hükümet ve saray adamlarına karşı küçümser tavrıyla dikkati çeken bu önemli politik şahsiyet, bir yandan kendi konumunu pekiştirirken, Mehmed Paşa'ya da destek olmuştu. Selanikli Mustafa onun, vezir ya da beylerbeyi olmamasına rağmen, kendi özel muhafızları olan ilk kişi olduğunu anlatıyor. Yüzlerce kişilik maiyeti, tüfekli piyade ve atlılardan oluşuyordu. Her biri otuz duka altını ücret alan adamlar, kadife giysiler içinde geziyorlar ya da altın yaldızlı zırhlar giyiyor, iki ağızlı baltalarını ellerinden eksik etmiyorlardı. Kıbrıslı Feridun Bey günün birinde çocuklarının lalasının sakalını doğramak saygısızlığını yaptı. Şikâyet padişahın kulağına ulaşınca, bu fırsat gözlenirmiş gibi nişancı hemen görevinden alındı ve vali olarak

Belgrad'a yollandı. Şans yüzüne gülmüş, Feridun Bey bir kez daha kellesini kurtarmış, bu işten zarar görmeden kurtulmuştu. Aynı zamanda, kâtibi bilinmeyen bir sebepten Yedikule'de boğulmuştu.

Sadrazam, Feridun Bey'in İstanbul'dan kovulmasıyla yüzde yüz güvenini kazanmış bir adamını kaybediyordu. Hristiyanlar'ın içinde en dikkate değer kişilerden biri olan Mihail Kantakuzenos'un gidişi de ona yalnız varlıklı Rumlar'ın değil, aynı zamanda Türkiye'nin Ortodoks halklarından çeşitli grupların desteğini kaybettirdi. Karadeniz kıyılarının bu tuzla işletmecisi, soylu Kantakuzenos ailesinden geldiğini iddia ediyordu. Hristiyanlar'ın temel direği, Tanrı'nın elçisi, Rumlar'ın koruyucusu, çok soylu senyör gibi lakapları bulunan Kantakuzenos, sahibi olduğu Anhialos adasında krallara layık bir sarayda yaşıyordu. Yeniçerilerden oluşan bir garnizon ve muhafızlar besliyor, kendi gemileriyle İstanbul'a geliyor, Moldavya ve Eflak voyvodalarının seçimini etkiliyor, İstanbul patriğinin ve bazı Rum metropolitlerinin atanmasında nüfuzunu kullanıyordu. Sokoloviç'in Peç patrikliğinin yeniden kurulması için onun sayesinde İstanbul patrikliğinin gerçek ya da zımni onayını almış olması olasıdır. Kantakuzenos, kilise görevlerinin satışından elde edilen geliri paylaştığı sadrazam tarafından bu girişimlerinde destekleniyordu. Karşılığında o da, yabancı ülkelerde olduğu kadar Türkiye'de de hükümetin yeteneği dışındaki nazik işlerde sadrazamın, ona yararlı olabilecek bir sürü kişiyle iyi ilişkiler kurmasını kolaylaştırıyordu. Çağdaşlarının dediğine bakılırsa, Kantakuzenos her dokunduğu kişinin ahlakını bozuyordu. Türk devlet adamlarıyla her buluşması da bir rüşvet, bir satış ya da bir alımla, şüpheli alışverişlerin başlamasıyla, çekici vaatlerle son buluyordu. Daha olmayınca, Kantakuzenos devlet adamlarının saraylarını donatmayı, möblelerini satın almayı, mahzenlerini şarapla doldurmayı, onlara gezinti gemileri satın almayı kabul ediyordu. Rum, başkalarıyla -örneğin, Sokoloviç, Piyale Mehmed Paşa ve Ahmed Paşa'yla- gelirinin bir bölümünü paylaşıyordu. Daha başkalarını, onlara ender meyveler ve tatlılar yollayarak kandırıyordu. Sadrazam, onunla birlikte yolsuzluklar yapmakla suçlandı ve bugüne kadar da bu suçlamadan kurtulamamıştır. Aslında Sokoloviç, bu adamın şahsında, modern çağın başlangıcında hiçbir büyük vezirin tarihe damgasını onsuz vuramayacağı o iş adamlarından birini bulmuştu. Anhialos'un efendisine ilk tuzağı kuranlar 1577'de Koca Sinan ve Lala Mustafa adlı vezirler olmuş, bu kişiler onu tuzla işletmecisi olarak imparatorluk hazinesini yüz bin taler (gümüş Alman parası) zarara uğratmakla suçlamışlardı. Şeytanoğlu lakablı Rum, zincirleyip Yedikule zindanına atılmıştı. Ama aradan çok geçmeden elli bin altın karşılığında serbest bırakılmasını sağladı ve padişahın sarayına günde bir talerlik bir komisyon karşılığında kürk sağlamaya başladı. Gerçi onuru kırılmıştı ama, aristokratlık ruhunu yitirmemişti. Hiçbir şey olmamış gibi sık bir maiyetle İstanbul sokaklarında dolaşüyor, sadra-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

zamanı teveccühü sayesinde yaşamının en parlak günlerini yaşadığı düşüncesiyle başını dik tutuyordu. Bütün bunlar sadece bir yıl sürdü. Lala Mustafa Paşa, İran'a hareket etmeden önce bir girişimde daha bulundu. Bu kez Tatar Hanı'nın yardımını elde etmişti. Han III. Murad'a, Moldavya'daki karışıklıkların tek sorumlusunun Kantakuzenos olduğunu bildirmişti. Padişah 'imparatorluğun en önemli Hıristiyanı'nın adasına gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmasını bekledi. Ancak bundan sonra idam fermanını imzaladı. Mihail Kantakuzenos 3 Mart 1578'de sarayının kapısının önünde asıldı. Rumlar onun yasını tuttular. Kantakuzenos'un hayatını anlatan destanlar seslendiriyorlardı, ama bunlarda büyük koruyucusunun adı geçmiyordu.

Mehmed Paşa görevlerini sürdürüyordu. Orta ve doğu Avrupa'da Türk egemenliğini pekiştirdi, İspanya'yla bir antlaşma imzaladı, İngiltere'yle Floransa'ya ödünler verdi, Fas'la Portekiz'in yenik düşmesine katkıda bulundu, Fas da bundan sonra İstanbul'la bağlarını sıklaştırdı, İran'a karşı savaşa girişti ve bu suretle Osmanlı devletini büyük bir doğu imparatorluğuna dönüştürmeyi amaçladı. Verdiği kararlar, hatta bunlardan en uzak ülkeleri ilgilendirenleri, bazı hükümdarları tahtından edip başkalarını iktidara geçirirken ve sınırlarını değiştirip onları sadrazamın seçtiği sisteme yerleştirmek suretiyle devletleri titretirken, yakın çevresinde önemsiz gözükmeyle birlikte, önüne geçemediği değişiklikler oluyordu. Padişah 1578 yılı içinde jestine devletin sözüm ona finansal durumuyla ilgili dayanaklar bularak, sadrazamın kâtibi Hüsrev'i azletti. Çalışmalarının karakteri açısından sadrazamın en çok güvendiği bu adamdan sonra sıra, Sokoloviç'in özel muhafızlarının başı Sinan'a geldi. Murad daha sonra, sadrazamın maiyetinden on iki ağanın tımarlarını ellerinden aldı, böylece, Mehmed Paşa'nın hizmetinde kalmalarını engellemiş oldu. Bu planı efendisinin adına tasarlamış olan defterdar Üveys, padişahın saray adamlarına ve yakın arkadaşlarına meydan okuyamayacağını adamlarının kaybı aracılığıyla Sokoloviç'e anlatmayı amaçlıyordu.

Sarayında giderek daha yalnız kalan Mehmed Paşa, ona istemlerini bildirmeye gelen ziyaretçileri hemen her gün kabulü sürdürüyordu. Herkesin onun gözünde derinlemesine incelenmesi gereken özgün bir özelliği vardı. Böylece, insanlarda eskiden duyarlı olmadığı ayrıntıların farkına varıyor, düşünceleri kadar duyguları da bu algılamasında rol oynuyordu. Dairesine kapandığında da üzücü yalnızlığının daha da fazla bilincine varıyordu. Böylece, onu yeniden görmeye gelen yarı kaçık derviş kötü tıraş edilmiş kafatasından ve keçi kılından entarisinin altından taşan kâğıt rulolarından tanıyabili.

1577 ile 1578 arasında İstanbul'da kalan yabancılardan sadrazamı gözleyenler, sarayının kapılarının akrabalarıyla hemşerilerine gidecek daha açık olduğuna dikkat ediyorlardı. Sapkın Selim'in saltanatı devrinde sadrazamlık konumuna ulaşan ve imparatorluk yönetiminin dizginlerini ellerinde tuttuğunu hisseden Mehmed Paşa, doğdu-

Yeni Bir Başlangıç

ğu ülkeye yavaş yavaş sırtını çevirmişti. Artık köyünün çocuklarıyla delikanlılarını yeniçeri yapmak için İstanbul'a getirtmeyi ihmal ediyordu. Artık kendisi savaşa gitmediği için, Ortodoks Sırplar'la işbirliği yapmak da onu ilgilendirmiyordu. Eskiden Banat'ta onun yanında kentleri işgal eden ve sadrazamın onlar için padişah'tan patrikliklerinin tekrar kurulmasına izin veren bir ferman elde ettiği kimseler, artık birer hain olmuşlardı. Sokoloviç'in sadrazamlığının daha ilk yılından itibaren Srem'de, Pavle adında biri kendini Sırplar'ın kralı ilan etmişti. Belki de soylu olan bu adam, imparatorluk divanı tarafından idama mahkum edilmişti tabii. Sokoloviç orduyu Zigetvar'a götürürken Sırplar ormanlarında onlara saldırmaya cüret etmişler, yol kenarındaki köyleri çeviren çitlerin kazıkları kesik kafalarla süslenmekte gecikmemişti. Sultan Selim Kıbrıs'a karşı bir sefer düzenlenmesini emredip Adriyatik ve İyon denizleri kıyılarında çarpışmalar başlayınca, Sırplar da Rumlar gibi Türkler'in düşmanlarının tarafını tutmuşlardı. Bunlardan birçoğu isyan ederek düşman topraklarına geçmişler, Rumlar Mora'da zorlukla bastırılan bir ayaklanma başlatmışlardı. Sırplar'dan Vranje yönetim birimindeki Vraniste madenlerinden gelen Domjen adında bir Hristiyan, bu arada kötü bir ün sahibi olmuştu. Bu bölgeye egemen olmuş, topraklar edinmiş, bir kilise bina ettirmiş ve Müslüman olmayanlardan binlerce kişilik bir ordu kurmuştu. III. Murad'ın tahta çıkıp etrafını Mehmed Paşa'nın düşmanlarıyla çevirmesi üzerine sadrazam yavaş yavaş hemşerilerine yaklaşmaya koyulmuştu. Bu gelişme, çok kez fazla bir önemi olmayan, ancak iyiniyetli olup halkının belleğinde yer almasını garantileyen bazı jestlerle kendini gösteriyordu. (Gerçekten de son yıllardaki bu değişim olmamış olsa, Sokoloviç'in ilk faaliyet yıllarıyla anısının daha bir canlandığı ölümünden sonrası arasında bir unutulmuşluk uçurumu açılabilirdi.) İyiniyetlerle beslenen bu anı, bazı ayrıntılarıyla gerçek olayları aşırıyordu. Mehmed Paşa, Hristiyanlık Müslüman olan annesini tüm dinsel gerekleri yerine getirerek İstanbul'da toprağa vermişti, oysa Sırp ulusu sadece, sadrazamın doğduğu ülkede annesinin anısına yaptırdığı bir kiliseyi anımsıyordu. Ülkesini sık sık düşünen Sokoloviç, Drina üzerinde köprüyü inşa ettiriyor, ama aynı zamanda Bosna'da kalan kuzenlerine, çeşitli armağanlarına ek olarak, görkemli süsleriyle göz kamaştıran altın yaldızlı bir cildin içinde Kuran'ın otuz bölümünü yolluyordu. Bunların Sokoloviç'in köyündeki camide okunup ölümlerine ruhuna armağan edilmeleri gerekiyordu. Bununla birlikte, Sokoloviç'in anayurdunun Ortodoks halkı, Piva manastırının onun desteğiyle bina edildiğini, buradaki fresklerin birindeki kaftanlı ve keçe külahlı bir Hristiyan gencinin de cömert sadrazamı simgelediğini biliyordu. Tarihle geleneğin bu ikililiği, hayatının son yıllarında Sokoloviç'in sarayının görüntüsüne uymaktadır. Stefan Gerlach 1577'de *Günce*'sine, ona İstanbul'da iki üç ay önce Müslüman olmuş genç bir Sokoloviç gösterdiklerini, Mehmed Pa-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

şa'nın kuzeni olan Patrik Gerasim'in de aynı tarihlerde Osmanlı başkentinde bulunduğunu ve hiç kuşkusuz sadrazamla temas halinde bulunduğunu kaydediyordu. Paşanın sarayının aynı yıl içinde çok sayıda akraba ve hemşerilerinin buluşma yeri olduğunu, Hristiyan kalmak isteyenlerin de öyle kaldığını Gerlach'ın notları doğruluyor. Bu tarihlerde ortalarda dolaşan haince bir söylenti ise Mehmed Paşa'yı kötü bir Müslüman ve ikiyüzlü olmakla suçluyordu (efsaneye bakılırsa, Sokoloviç, bu yargının haksızlığını kanıtlamak için Mekke'ye on kez hac yolculuğu yapmıştı). Bununla birlikte, sadrazam, düşmanlarından korunmak için hemşerilerinin sinesine dönmemişti. Etrafında, davasını savunacak kadar güçlü bir çevre oluşturması için artık çok geçti, Türkiye'de bir dereceye kadar ağırlığı olan akrabaları da İstanbul'dan uzakta, imparatorluğun çeşiti eyaletlerinde valiydiler. Mehmed Paşa eğer doğduğu ülkeyi düşünüyor, hiç görmeyeceği bir köprü inşa ettiriyor, aynı zamanda giderek daha çok hemşerisini başkentte topluyor idiyse, bu, giderek belirginleşen bir yazgı karşısında onlara geri dönmek, böylece kaçınılmaz sonu unutmak içindi. Kendini savunması için artık çok geçti, ama bu en azından kendine özgü bir meydan okumasıydı. Düşmanları bunu da hissediyorlardı.

Mehmed Paşa'nın, yol arkadaşlarının, dostlarının ve iş ortaklarının büyük bir kısmını kaybettiği yıl, yaz sonunda Buda'daki barut deposuna aniden yıldırım isabet etti. Depoyla birlikte birçok bina ve sur havaya uçmuştu. Padişah, kovuşturma yapması için yaveri Ferhad'ı Buda'ya yolladı. Padişahın adamı, âdet olduğu üzere, beş yüz sorguçlu atının başındaki vali Mustafa Sokoloviç tarafından karşılandı. Gelgelelim, Ferhad Ağa bir kovuşturma isteminde bulunacak yerde, valiye bir idam fermanını sundu. Oradakilerin bir tepki göstermelerine vakit kalmadan, muhafızlar Kara Şahin'i kısıklarak edip boğdular. Bu olayın tarihi 10 Ekim 1578'di. Plan öylesine apaçık ortadaydı ki, Buda vezirinin trajik sonunun haberi İstanbul'a doğru yol alırken kimse padişahın bu acımasız jestinin nedenini sormadı. Mehmed Paşa, Mustafa'nın katliyle yalnız en yetenekli akrabasını değil, aynı zamanda hepsinin içinde en çok sevdiğini, akrabalarının içinde en çok yükselenini kaybediyordu. Mustafa'nın Buda'daki görevi (bir Venedik belgesine göre, valinin sandıklarında üç yüz bin ekü değerinde bir servete el konulmuştu), sadrazama karşı girişilen kampanyanın düzenleyicisi defterdar Üveys Efendi'ye verildi.

Mehmed Sokoloviç çok iyi biliyordu ki, bu cinayet onu daha da yalnız bırakmak için düzenlenmişti. Fena halde kırılmış olarak, gafil avlanarak boğulan yeğeninin yasını tuttu. Kederinin yanı sıra onuru da fena halde kırıldığı halde, kendini savunamıyordu. İnsanlardan ve dünyadan kaçarak her fırsatta sarayına kapanıyordu. Orada sakinleşiyor, yazgısıyla barışıyordu. Çünkü her geçen gün ona yeni görevler getiriyor, sadrazam da yararlarına inanmaktan çok, enerjisini harcamaya aracı olarak bunlara tüm gayretiyle sarılıyordu. Mustafa Paşa,

Yeni Bir Başlangıç

Buda'da katledilirken, sadrazamın öbür kuzeni Bosna Beyi Ferhad yine imparatorluğun batı sınırlarında savaşıyordu. Bu kez karşısında hasım olarak, Arşidük Karl'ın Türkler'le savaşıması için on bin kişilik bir ordunun başına geçirdiği Karntenli kumandan Georg Kewenhiler vardı. Yeni bir savaş patladı. Şansın kâh bir tarafa, kâh öbürüne güldüğü bu savaş, Bihaç'la Una nehrinin ağzı arasındaki bölgede önceki savaşlardan çok daha kanlı olacak ve pahalıya patlayacaktı. Sadrazam yeğenini teşvik ediyordu. Öte yandan, Buda'daki karşı konulamaz değişiklikten sonra kuvvetler dengesinin aynı olmadığını belki yalnız o farkına varıyordu. Bir yıl sonra 13 Temmuz'da Karlovak kentinin temeli atıldı. Temel duvarlarına birkaç zaman önce Dubrovnik yakınında şehit düşen dokuz yüz Türk'ün kafatası da gömüldü. Mehmed Paşa anlaşılmadan göçerken, Orta ve Doğu Avrupa'da Avusturya-Türkiye sınırının Macaristan'la Bosna'dan itibaren tahkim edilmiş bir askeri bölgeye dönüştürülmesini engelleyecek İstanbul hükümetinin gözetimindeki bir devletler sistemi kurmak çabalarını da beraberinde götürüyordu.

Sonun başlangıcını başlatan, padişahın çevresinin amacı belli anlayışsızlığı olmuştu. Kaprisleri ve şımarık çocuk tepkileri, III. Murad'ın kolayca yönlendirilmesini sağlıyordu, o da Sokoloviç'le ilgili her şeye karşı çıkmayı kolayca kabul etti. Bundan sonraki saldırılar sadrazamın bütün yaptıklarını yok etmeye, onu onur kırıcı bir yalnızlığa mahkum etmeye yönelikti. Mehmed Paşa'yı, ileri yaşına rağmen güçlü ve dimdik bedenini, hâlâ üstlendiği görevleri ve uğradığı kayıpları uzaktan gözleyenler, etkisi zayıfladıkça insan yanının güçlendiğini fark ediyorlardı. Bilinçsiz olarak yaptığı bazı hareketleri yakalamak fırsatını bulanlar, kısacık bir an için dahi olsa, içi dışı göz önüne serilmiş, kendini kirlenmiş ve ezilmiş hisseden bir adamı görür gibi oluyorlardı. Bayo Sokoloviç, bir zamanlar sadık kölesi olması için padişahın yanına getirilmişti. Öyle olmuştu, ama sonra bir anlaşmazlık başgöstermişti. Sokoloviç, hükümdara hizmet etmenin en iyi yolunun, hünerleri sayesinde ve şeriatın temelleri üstünde imparatorluğuna, genel durumun izin verdiği ölçüde, güç ve görkem vermek olduğuna inanıyordu. Padişah aksine, davranışı onun karakterini yansıtacak ve imparatorluğa uzlaşmaz ve hoşgörüsüz bir İslam'ın giderek yaygınlaşan kavramlarını kabul ettirecek bir vezir istiyordu. II. Selim'in saltanatı sırasındaki başarılarından cesaret alan Sokoloviç, III. Murad'ın zamanında da Osmanlı sisteminin onun için öngördüğü yazgıyı aşmış bir sadrazam konumunu korumaya çalıştı. Onun yazgısı, topraktan gelip hissesine düşen tek görevi tamamladıktan sonra toprak olmak olmamalıydı. Böylesi salt köle yazgısıydı. III. Murad en ender sapkınlıkları bulunan bir padişahı, danışmanlarını da doğasına uygun olanlardan seçmişti. Osmanlı tarih sahnesinde de kendini kanıtlamış bir düzeni özellikleri ve davranışlarıyla pekiştirmek için belirmişti sanki. Ancak Mehmed Paşa'yı Osmanlı devlet or-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

ganizmasından sanki yabancı bir cisimmiş gibi attıktan sonra, padişah taşlaşmış gibi kalacak, kendi küçülmesini ve çöküntüsünü yaşamaya mahkum olacaktı.

Kendi abartılı tevazuunun içine hapsolmuş olan ve dikkatine layık olmayan olaylar karşısında kalan Mehmed Paşa, sonunun yakın olduğunu hissediyordu. Ondan adalet isteyenleri kabul etmeyi sürdürüyor, ama her geleni gözlüyor, münasebetsizlere belli etmeden sinirleniyor, hoşgörüsüzlüğünün nedenlerini keşfedemediği zamanlar daha da kızıyordu. Bazen bir neden keşfedince de bastırılan öfkesine aşırı bir anlam yakıştırıyordu. Yarı deli derviş belki de ona Hamzeviler'le arasındaki çekişmeyi anımsatıyordu. Bunlar, Bosna'da ve özellikle Posavina'da doğan, sonra da Macaristan'a ve Sırbistan'a yayılan ve İstanbul'daki yeniçerilere kadar ulaşan sapkın bir mezhebin yandaşlarıydı. Hepsi de bu derviş gibi coşkulu, şaşkın ve akılları karışmış insanlardı. Gerçi İslam'dan kopmamışlardı, ama çok fazla eski inanış korumuş olduklarından yetkililer tarafından kovalanmışlar ve sayıları azaltılmıştı. Ancak zaman geçtikçe İslam'ın giderek ilk temellerine, saflığa ve dinsel hoşgörüsüzlüğe dönüyorlardı. Bu, iyi tanımadıkları eski dinlerini istemeye istemeye terk edip, buna karşın, gerçek imana bağlılıkları daha da yüzeysel olan kişilere özgü zihin karışıklığının sonucudur. Mehmed Paşa öyle düşünüyordu. Sadrazam, o derviş gibi kişilerin yakasını bırakmamaları karşısında garip bir öfkenin içini kapladığını hissediyordu. Daha İstanbul'a ilk geldiği günden İsa ile Muhammed peygamberler arasında ikiyüzlülük ya da geri zekâlılıktan seçimlerini yapamayan, ancak ikisini de anlayamayan böyle meczuplara rastlamıştı. O tarihlerde Sultan Süleyman bu sözüm ona gerçeğin vaizlerini hapishanelerde boğduruyor, doktrinlerinin yayılmaması için de yandaşlarının binlercesini gizlice Boğaz'ın sularına atırıyordu. Şimdi onlarca yıl geçtikten sonra, sapkın mezhepleri de yabancı otlar gibi hızla çoğalıyordu. Beş altı yıl önce 1573'te sadrazam bu dervişe benzeyen Şeyh Hamza Orloviç'le karşılaşmıştı. Hareketin lideri olduğunu iddia eden bu bağnaz kişi, ancak bir Bosnalı'nın olabileceği kadar, öfkeden kudurmuş biriydi. "Tanrısal bir ateşle yanıp tutuşan" manyağa göre, İsa basit bir peygamber değil, inanları kurtarmak için çarmıha gerilen Tanrı'nın gerçek oğluydu. Şeyhülislam Ebussuud Efendi o tarihte Hamza Orloviç'in 'Müslümanlar'ı yanılttığını ve dinsizliğe sürükleyen kâfirin biri olduğunu, bazı ifadelerinin peygamberimiz Hazreti Muhammed'in şerefini lekeleyici olduğunun kanıtlandığını ilan etmişti. Şeyh, İstanbul'un kalelerinin birinde gizlice idam edilmişti. Hamzevi olarak anılan yandaşları buna rağmen olanları duydular, şeyhlerinin sözüm ona şehadeti ise hareketi daha da güçlendirdi. O sıralarda sadrazamın çevresinde bulunan bir Fransız'a göre, "Bu evliya gibi adamın ölümü, yandaşlarından olan ve idamda hazır bulunan bir yeniçerinin, onun, inancında sebat ederek, adeta coşku içinde ölüşüne tanık olmasıyla çok özel

Yeni Bir Başlangıç

bir anlam kazanmıştı. Yeniçeri o zaman kendisinin de ölmek istediğini, ölümünün, efendisinin suçsuzluğunu sonuna dek tüm dünyaya kanıtlamasını amaçladığını haykırmıştı. Bu sözlerden sonra ölünün ayaklarına kapanarak bir bıçağı gırtlığına saplamıştı. Az sonra ölüren, İstanbul'da bu dinden olan beş yüzü aşkın yeniçeri ve başka kimseler olduğunu bildirmişti. Söylentilere bakılırsa, pek çok kişi aynı nedenle hapsedilmişler, ama idam edilmeyip sessizce denize atılmışlardı." Bu acımasız yargıya rağmen, Şeyh Hamza'nın derviş entarili ya da yeniçeri kaftanlı müritleri hâlâ eskisi kadar kalabalıktılar. Divanlarında istemleriyle sadrazamı rahatsız ediyorlar, Mehmed Paşa onları hep sırtında hissediyor, sokaklarda ve orduda kalabalığa söylev çektiklerini duyuyor, kötü Müslüman suçlamalarının giderek yoğunlaştığına tanık oluyordu. En sonunda da o garip derviş karşısına çıkmıştı: Tımarı elinden alınan ve arkasında entari, başında da keçi kılından külahla sadrazamın sarayına dadanan eski bir askerdi bu. Ona tımarının geri verilmesini istiyor, kimsenin dikkat etmediği bir gariban pozu takınarak sadrazamın dairesine çıkan koridorlar hakkında bilgi ediniyordu. Mehmed Paşa onu her defasında kabul ediyor, fakat istediği belge yerine, bir sadaka verip savıyordu.

Kendi kimliğine ve hemşerilerine geri dönen sadrazam, başkalarının düşüncelerinin ve niyetlerinin derinine inecek yerde, sadece öfkeleniyordu. "Yalnız yüce Allah'a güveniyorum. Tanrım, kulun Mehmed'i Peygamberimizin hidayetinden mahrum etme." Mührünün üstüne bu sözler hakkedilmişti. Ona hâlâ umut duyurabilen tek düşüncenin özüyü bu. Terk edeceği yakınları, yaklaşan ve büyük bir olasılıkla daha da ciddileşecek felaketlere dayanabilecekler miydi? Bazı ailelerin adeta göz kamaştırıcı bir patlamayla yükselmesine, sonra bireylerinin dağılmasına, ailenin iflasına, sonra da sefalet ve unutulmuşluğun içinde silinip gitmelerine çoktandır tanık olmaktaydı. Bosna'daki dağlardan indirdiği ve onun yardımıyla ünün doruğuna yükselen kendi ailesi gözlerinin önünde dağılmaya ve yok olmaya başlıyordu. Sağlığının yerinde olmasına rağmen çocuğu yoktu. Çocukları yıllar içinde daha beşikteyken ölmüşlerdi. Büyük oğlu Kurt, Hersek'te ünlü olur olmaz ölmüştü. İkinci oğlu Hasan, İran savaş meydanlarında parlamış, düşman hatlarını yararak, kuşatılmış durumda açlıktan ölmeye mahkum Tiflis'i kurtarmıştı. İnanılmaz derecede cür'ur olan bu görkemli ve mağrur şövalye, sayısız yaralar alarak ün sahibi olmuştu. Şam valisi olmasına rağmen, babasını çok kaygılandırıyordu. Bunun da nedeni, gösterişle lüksü ve zenginliğini sergilemesine olanak veren davetleri ve şenlikleri sevmesiydi. Divanları sırasında, gururundan kasılarak tıpkı bir hükümdar gibi ağaç ve çiçek karmalarıyla süslü gümüşten bir tahtta oturuyordu. İçinde ve etrafında her şeyin yıkıldığı bir sırada, sadrazam, oğluna kendi eliyle bir mektup yazarak uslanmasını istediğini belirtti. Tiflis üzerine yürüyüp bir kahraman gibi davranmalı, ama aynı zamanda her türlü düş-

SOKOLLU MEHMED PAŞA

mandan sakınmalıydı. “Bu görevi gelecekteki ilerleyişinin koşulu say,” diye yazdı. Sokoloviç oğluna halk arasında yerleşmiş ‘Girişten önce çıkışı düşün’ deyişine uymasını da önerdi. İsmihan Sultan’la evliliğinden kalan tek oğlu İbrahim Han ‘vezirlerle evli padişah kızlarının erkek çocuk sahibi olmaya hakları olmadığı için’ yıllarca saklanmıştı. İbrahim henüz tüysüz bir çocuktü. Annesine ve saray hayatına bağılıydı ve okumayı çok seviyordu. Mehmed Paşa da ona ve soyundan geleceklere elinden geldiğince önemli bir miras bırakmak istiyordu. En başta kendi sarayını ve kurduğı dini vakıfları yönetmek hakkını. Ailesinin yazgısı yüzünden kaygılanan ihtiyar adam, çoklukla iç karartan haberler almaktaydı. Son günlerinde kader ondan öc almak istiyordu sanki. Mustafa’nın Buda’da katledildiğı saatlerde Bosna Beyi Ferhad Sokoloviç’in küçük kardeşı olan Diyarbakır beylerbeyi Derviş de İran cephesinde ölüyordu. Aynı savaş, o güne kadar hiçbir önemli rol oynamamış olan, ancak Mehmed Paşa’nın çok sevdiği yeğeni Ali Bey’i de götürdü. Ali Bey’in ölüm haberini alan sadrazam, Karahisar’a yakın bir köyde onun adına bir cami bina edilmesini emretti. Yalnızca kahramanlar ölürlere, hayatı sürdürmek için sadece küçük kapıdan içeri süzülenler ve sadakayla yetinenler kalırlar.

Sadrazam bundan sonra sükuneti ve huzuru arıyor, çok kez gecelerini tarih kitaplarıyla baş başa geçiriyordu. En sevdiği Sokoloviç olan Mustafa Paşa’nın Buda’da öldürölmesinden bir yıl sonra sadrazam bir gece yarısı yatağından kalktı, aptest aldı, sonra kesedarı hadım Hasan Ağa’yı yanına çağırarak ondan kendisine Osmanlılar’ın tarihini okumasını istedi. Hasan Ağa, “Nereden başlayacağız?” diye sordu. Mehmed Paşa, “Bana Sultan Murad’ın Kosova’daki ölümünü anlatan bölümü oku,” diye karşılık verdi. Savaşın betimlemesini okuyan ağa, Miloş Obiliç’in Sultan Murad’ı hançerlediğı yere gelince, sadrazam yaşlı gözlerle konuştu. “Tanrım, bana da benzer bir ölüm ihsan et. Ben de iman için öleyim.” Mehmed Paşa, Murad’ın ruhuna bir fatiha okuduktan sonra, Hasan Ağa’yı yanından yolladı.

11 Ekim 1579’a rastlayan ertesi gün sadrazam sabahın erken saatlerinden itibaren çalışmaya başladı. Vezirler divanına başkanlık ettikten sonra, ona istemlerini bildirecekler için akşama doğru sarayında bir divan topladı. Kapıda bekleyen nöbetçiler garip dervişin içeri girmesini engellemeye çalıştılar, ama sarayın planını bilen entarisi keçi kılından örölü adam, yüzünü kukuletasının altına gizleyerek, Sokoloviç’e kadar sokulmayı başardı. Uzun çalışma gününden yorgun düşmüş ihtiyar, dervişin önceki ziyaretlerinde yapmayı âdet edindiğı hareketleri yineleyerek, can sıkıcı ziyaretçisi için hazırladığı sadakayı almak için kesesini karıştırdı. Fransa’ya dönmek için izin istemeye gelmiş Bay Giget, sonradan, paşanın dikkati kesesinin üzerindeyken keşişin birden entarisinin altından bir hançer çıkararak bunu Sokoloviç’e sapladığını anlatacaktı. Bıçak o kadar büyük bir kuvvetle saplanmıştı ki, sadrazamın şahdamarını doğradı ve kalbine

Yeni Bir Başlangıç

saplandı. Vurulduğunu anlayan paşa doğruldu ve cüssesinden kuvvet alarak, katilin üzerine atılmak istedi. Fakat bıçak darbesi o kadar şiddetli olmuştu ki fışkıran kanlar onu boğdu. İleriye doğru bir adım attı ve sırtüstü yere yığıldı... Türk vakanüvislerine bakılırsa, öldürücü bir yara alan Mehmed Paşa dairesine taşınmıştı. Gecenin karanlığı sarayı kaplarken yarasının sarılması için bir cerrah getirmeye gildildi. Yaşlı sadrazam, Ayasofya'da akşam ezanı okunurken ruhunu teslim etti.

Mehmed Paşa'nın hayatıyla acılarını anlatan minyatürlere bakılırsa, paşanın ölümünü saptayan ve III. Murad'ı bilgilendiren, padişahın haremının siyahi ağası olmuştu. Vakanüvisler, haberi alınca padişahın gözyaşı döktüğünü anlatıyorlar. İstanbul'un bilge kişileri, Mehmed Paşa'nın, din ve Osmanlı İmparatorluğu için tam bir savaşçı gibi hayatını veren gerçek bir şehit olduğunu bildirdiler. Yaşadıkları ve özverisi, paşayı tamamen arıttığı için, dinen onu toprağa vermeden önce yıkamaya gerek yoktu. Ne var ki sadrazamın en azılı düşmanlarından şeyhülislam Şemseddin Ahmed Efendi Kadızade bu karara karşı çıktı. Mehmed Paşa'nın ölüsünden bile intikam almak istiyordu adeta. Sokoloviç'in katili padişahın emri üzerine hemen ertesi gün dört ata bağlanarak kolları bacakları kopartılmak suretiyle parçalandı. Adından hiç söz edilmiyor, ancak bazı kişilere bakılırsa, Bosnalı'ydı, daha başkaları ise Vucitrn'den geldiğini söylediler. Bazı ipuçları, katilin, kendisi İran'a karşı savaşan Mustafa Paşa'nın hizmetinde olduğunu işaret ediyor.

Trajedinin sonu da içeriğine layık oldu. Bundan sonraki iki yılın içinde Sokoloviç'in bütün düşmanları da göçtüler: Başkumandan Lala Mustafa Paşa sadrazam olacak kadar uzun yaşamadı. Buda valisi Üveys Paşa ve saray adamı Şemsi Ahmed Paşa da gidenlerin arasındaydı. İmparatorluğu yönetmek için kala kala kadınlarının arasındaki III. Murad ile sadrazamlığa atanan Koca Sinan Paşa kalmıştı. Yeni sadrazamın etrafı da şana, şerefe aç ve kökenleri ve amaçları açısından onlara Sokoloviç'i hatırlatacak herkesi sıkıştırıp hırpalamaya kararlı yeni adamlarla çevriliydi. Bu arada Mehmed Paşa'nın dul eşi İsmihan Sultan kardeşi Murad'dan ona yeni bir eş bulmasını istedi. Büyük bir olasılıkla Maglaj'dan çıkma Buda valisi Kılavuz Ali Paşa'yı gözüne kestirmişti. Paşa, Murad'ın kızkardeşiyle evlenmek için sevdiği kadından ayrılması emrini alınca karı koca öylesine bir kedere kapılmışlardı ki, bir tanığın bildirdiğine göre iniltileri ve yakınmaları 'Buda'nın dağlarıyla ovalarını hüngür hüngür ağılatmıştı.'

Bundan böyle, doğruluk aşkıyla kaderin adaletsizliklerini onarmak, esirgenen övgüleri hak edenlere vermek ya da gizledikleri çirkinlikleri açıklamak vakanüvislere kalıyordu. Sokoloviç'in katledildiği yıl bir Sırp vakanüvisi şu şaşırtıcı sözleri kaydetti. "Dönme Mehmed Paşa işte o zaman dine, imana kavuştu."

Kaynakça

Türk vezirlerinin en önemlilerinden biri olmasına karşın Mehmed Sokolović, çağının öbür büyük devlet adamlarının yazgısını paylaşmadı: Ne evrakı sistematik olarak açıklığa kavuşturuldu ne de sorumlu olduğu hükümet belgeleri. Hakında tanık olduklarını kâğıda döken çağdaşlarının yazılarının eleştirel bir yayımı da olmamıştır. Sadece az sayıda deneme yazısı ve başka biyografik incelemeler ona hasredilmiştir. Yugoslav olay-yazarlığında ansiklopediler dışında Mehmed Paşa'nın yalnızca iki tam biyografisi vardır: Bir tanesi (*Glasoviti Hrvati proslih vjekova* "Geçmiş Yüzyılların Ünlü Hırvatları" Zagreb 1886, 73-97) Ivan Kukuljević Sacci tarafından kaleme alınmıştır. Öbürünün (*Znameniti Srbi muhamedanci* "Ünlü Sırp Müslümanları", I, Beograd 1901, 1-75) yazarı Milenko Vukiçević'dir. Bunlara Ahmed Refik'in Türkçe'den M.R. Deliç (Saraybosna 1927, 262 sayfa) tarafından çevrilmiş *Sokolović* adlı eserini katmak gerekir. Bu eser, Yugoslav araştırmacılarının sadrazama daha kolay ulaşmalarını sağlamıştır. Venedik belgelerine dayanan bir başka eserin ne yazık ki çevirisi yapılmamıştır: Moritz Brosch'un eseri: *Geschichten aus dem Leben dreier Grossvezire* (üç büyük vezirin hayatından alınan anlatılar, Gotha, Perthes, 1899, 3-70). Ayrıca, Mehmed Sokolović'in faaliyetlerinin bazı bölümleriyle yeterince ilgilenilmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sadrazamı, yani yıllar boyunca dış politikayı yönlendiren bu kişisi özellikle ihmal edilmiştir. Buna karşın, dini vakıfları inceden inceye araştırılmıştır. Aşağıdaki eserlere bakın: Aliya Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, III-IV, 1952-1953, 229-287, (Osmanlı mimarisinin Bosna ve Hersek'teki anıtları): Bisera Nurudinović, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike* 1945-1960, *Sarajevo*, 1968, 218-229 (Yugoslav Doğu etütleri bibliyografyası), Cemal Celiç-Mehmed Mujezinović, *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, *Sarajevo* 1969 (Bosna ve Hersek'te eski köprüler) ve Andraja Andereviç, *Udeo Mehmed-pase Sokolovice u podizanju Beograda*, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, XI-I, Beograd 1970, 431-442 (Belgrad'ın inşaatına Mehmed Paşa Sokolović'in katkısı). XVI. yüzyıl Türkiye'sinde Ortodoks kilisesinin durumuna ve bu bağlamda Pec Patrikliği'nin tekrar kurulmasına Sokolović'in katkısı konularında çok sayıda eser yazılmıştır. Rad. M. Grujić'den *Pravoslavna srpska crkva* (Ortodoks Sırp Kilisesi) *Belgrat* 1920, 180-196; Mirko Mirković'den *Pravni položaj i karakter srpske crkve pod turskom vlašcu 1474-1766* (Türk egemenliğindeki Sırp Kilisesi'nin karakteri ve hukuksal durumu: 1474-1766), *Belgrad* 1965, 212-221; ve Srete Petković'den *Zidno slikarstvo na području Pecke patrijarkije 1557-1614* (Pec Patrikliği bölgesinde duvar resimleri 1557-1614), *Novi Sad* 1965 adlı eserlerde sözü geçen bibliyografik eklentilere ve eserlere bakın. Sokolović'in Banat'taki seferlerine ilişkin en çok yayını ve bibliyografik verileri ise Ognjeslav Utiesenović'in *Zivotopis kardinala brata Gjorgje Utiesenovice* (Kardinal Corci Utiesenović'in hayatı) *Rad JAZU*, 53, 54, 1880 ve Branislav Djurdjev'in *Prva godina ratovanja mehmeda Sokolovica u Banatu i prva opsada Temišvara* (Mehmed Sokolović'in Banat'taki savaşının birinci yılı ve Temeşvar kuşatması) *Novi Sad Tarih Kurumu Yayınları*, VI-

Kaynakça

I, 1-3, 1934, 64-79) adlı eserlere borçluyuz. 1566'da Zigetvar'a karşı girişilen sefere ilişkin kaynaklar ve eserler Gavro Skrivaniç tarafından tanıtılmıştır: *Turski bohod na Siget* 1566 (Türkler'in 1566'daki Zigetvar seferi) Vjesnik Vojnog Muzaja, IV 185-214). Toma Popović'e de bakın: *O dogadjajima u Beogradu u vreme austrijsko-turskog rata 1566, godine* (1566'daki Avusturya-Türkiye savaşı sırasında Belgrad'daki olaylar, Godisnjak Grada Beograda, VII, 1960, 37-58) ve M. Harisijadis'e de bakın: *Poslednji ratni pohod sultana Sulejmana na minijaturama turskih rukopisa* (Türk elyazmalarının minyatürlerinde Sultan Süleyman'ın son askeri seferi, Uygulamalı Sanatlar Enstitüsü Bülteni) JAZU, XIII, 1-3, 1966, 134-145). Kıbrıs savaşı ve İnebahtı muharebesine ilişkin olarak, yeni vakanüvisliğin parçası olan birçok eserden bibliyografya verisi kaynağı olarak yararlanılabilir. Bunlar Jorjo Tadić'den *Spanija i Dubrovnik u XVI stolecu* (XVI. yüzyılda İspanya ve Dubrovnik, Belgrad, SKA, 1932), Gligor Stanojević'den *Jugoslovenske zemlje u mletacko-turskim ratovima XVI-XVII vijeka* (XVI. ve XVII yüzyıllarda Venedik'le Türkiye arasındaki savaşlarda Yugoslav ülkeleri, Belgrad 1970), Toma Popović'den *Dubrovnik za vrijeme kiparskog rata 1569-1572* (Kıbrıs savaşı sırasında Dubrovnik), Vojnoirijski Glasnik'den I, 1969, 135-191) ve aynı yazardan *Turska i Dubrovnik u XVI veku* (XVI. yüzyılda Türkiye ve Dubrovnik, Belgrad, SKZ, 1973). J. Tadić'le T. Popović aynı zamanda Sokolović'le Dubrovnikiiler arasındaki ilişkilerle ilgili materyelleri tanıtmışlardır (Edelgard Albrecht'in derinlemesine bibliyografik incelemesine: *Das Türkenbild in der ragusanisch-dalmatinischen Literatur des XVI. Jahrhunderts* Münih, Sagner, 1965, 241-256) bakın, Mehmed Sokolović'in öldürülmesi ise Muhammed Hadzিজahic'in Hamzevi dervişleriyle ilgili bir incelemesiyle birlikte ele alınmıştır. Yazar bu arada daha önceki bazı incelemeleri de göz önünde tutmuştur: *Udio Hamzeviya u attentatu na Mehmed-pašu Sokolovica* -(Mehmed Paşa Sokolović'e karşı girişilen suikastte Hamzeviler'in rolü. Doğu Filolojisi'ne katkılar V, 1954-1955, 325-330). Sokolović'in kişiliğini ve bundan da daha önemli olarak, içinde yaşadığı çağı tanıtmak için yalnızca yukarıda sözü geçen incelemelerde yer alan bilgilerden ve sözü edilen eserlerden yararlanmadık. Ayrıca, önemli bazı malzemeyi ve aşağıdaki eserlerin kaynakçalarında yer alan vakanüvislik incelemelerini de kullandık. Bu eserler şunlardır: Vjekoslav Klačić'den *Provjest hrvata, III* (Hırvatlar'ın Tarihi, III, I, Zagreb 1911, EkI; Safvet Basagić'den *Znameniti Hrvati Bosnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini* (Türk imparatorluğunda ünlü Hırvatlar, Boşnaklar ve Hersekliiler) Zagreb 1931; Aleksa Ivić'den *Historija Srba u Vojvodini*, (Voyvodina'da Sırp'ların tarihi), Novi Sad 1929; *Istoriya naroda Jugoslavije* (Yugoslavya halklarının tarihi) II, Belgrad 1955 ve *Historiographie yougoslavie*, 1955-1965, Belgrad 1965; Bisera Nurudinović'in daha önce sözü geçen eseri ve başkaları.

Türk vakanüvisliğinde Mehmed Sokolović'e hasredilmiş en kapsamlı eser, A. Refik'inkinden sonra hiç kuşkusuz M. Tayyib Gökbilgin tarafından *İslam Ansiklopedisi* için yazılmış önemli incelemedir (*Sokollu Mehmed Paşa Tavi*, 1505-1579). Bu arada Lütfi ile A. Şükrü'nün yayınlanmamış olan doktora tezlerini de hesaba katmak gerekir. Çok kesin biyografik veriler sunan bu inceleme, aynı zamanda dikkate değer bir bibliyografik bilgi kaynağıdır. Ancak, Sokolović'in yaşamıyla etkisinin, Türk vakanüvisliğinde yakın tarihli özel araştırmalara konu olmadığı da böylece anlaşılmaktadır. Sokolović'le dönemi hakkında araştırmalarını titizlikle sürdüren A. Refik'le oldukça geniş bir okuyucu kitlesine yönelik daha az önemli bazı çalışmalar (Ali Seydi, Cemal Yener, Reşat Ekrem Koçu) dışında, üzerinde durulmaya değer çalışmalar Abdurrahman Şeref'in (Sokolović'le yeğeni Mustafa'nın kökenini araştırır), Tayyib Gökbilgin'in (Kara Üveys Paşa hakkındaki) ve M.T. Okıç'ın (Hamzeviler hakkındaki) çalışmalarıdır. Türk donanmasının yapılımasını geniş ölçüde ele alan I.H. Uzunçarşılı'nın (*Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye*

Kaynakça

Teşkilatı, Ankara 1945) ve acemi oğlanlarıyla yenîçerileri konu alan (*Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara 1943) adlı eserleri Sokoloviç hakkında pek az bilgi içerirler. Oysa *Osmanlı Tarihi*, II, III, Ankara 1949, 1951'deki verilerin çoğu XVI. yüzyıl Türk vakanüvislerinden alınmıştır. M. Tayyib Gökbilgin, Sokoloviç'le dinsel vakıfları hakkında önemli miktarda kesin bilgi vermektedir. (XV. ve XVI. yüzyıllarda *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, 408-515). Sokoloviç'in etkisine, zamanına ve dönemindeki devlet adamlarına ilişkin en önemli bilgileri *İslam Ansiklopedisi*'nde, *Enzyklopaedie des Islams*'da (I-IV, Leiden-Leipzig 1913-1934), daha önce sözü geçen *l'Histoire des peuples de Yougoslavie*'de (39-47) M. Süreyya'nın *Sicil-i Osmani*'sinde (I-IV, İstanbul 1308-1311) bulmak mümkündür. Sokoloviç hakkındaki en fazla bilgiyi borçlu olduğumuz XVI. yüzyıl Türk vakanüvisleri hakkında Fr. Babinger'in *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Verke* (Leipzig 1927) adlı eserine danışılabilir.

Şimdiye kadarkilerin en iyisi olan J. von Hammer'in *L'Histoire de l'Empire Ottoman*'ı yalnızca Mehmed Sokoloviç hakkındaki en kapsamlı eser olmakla kalmayıp, aynı zamanda ilginç, fakat çok az bilinen bir bibliyografik özet içermektedir. (*Geschichte des osmanischen Reiches*, X, Pest, 1835, 57-336, Fransızca çevirisi J.J. Hellert (Paris) tarafından 1836'da yapılmıştır (VI ve VII). Aynı adı taşıyan bir başka önemli eser de önemini yitirmemiştir: J.W. Zinkeisen'inki (I-VII, Gotha 1840-1860). Bu eserde özellikle Batı kaynaklarından büyük ölçüde yararlanılmıştır. Başka danışılacak eserler şunlardır: Nikola S. Petroviç'den *Ogled francuske bibliografije o Srbi i Hrvatima, 1544-1900* (Fransız kaynaklarının Sırp ve Hırvatlar'la ilgili toplu bir özeti, 1544-1900) Belgrad, SKA, 1900; Vojislav M. Jovanoviç'den *Engleska bibliografija o istocnom pitanju u Evropi* (Avrupa'da Doğu konusuyla ilgili İngiliz bibliyografyası), Spomenik SKA, XLVIII, 1908; T. Djuvara'dan *Türkiye'nin paylaşılmasına ilişkin yüz proje*, Paris, 1914; R. Charmatz'den *Wegweisen durch die Literatur der österreichischen Geschichte*, (Avusturya Tarihi Edebiyatının Rehberi), Viyana 1921; K. ve M. Uhlirz'den *Handbuch der österreichischen Geschichte* (Avusturya tarihinin el kitabı) I-IV, Viyana 1927-1941; E. Cigogna'dan *Saggio di bibliografia veneziana*, Venedik 1847; W. Platzhoff'dan *Geschichte des europaischen Staaten systems* (Avrupa devlet sisteminin tarihi) 1559-1660, Münih ve Berlin 1928; Ch.-A. Julien'den *Histoire de l'Afrique du Nord* (Kuzey Afrika Tarihi), Paris 1931; F. Braudel'den *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (II. Felipe zamanında Akdeniz ve Akdeniz dünyası) Paris 1966, II, 545-578. Sokoloviç dönemindeki Yunanlılar hakkında bilgi edinmek için A. Vakalopoulos'un eseri *Histoire de la nouvelle Grèce*'e (Yeni Yunanistan'ın Tarihi)'ne bakın, II, I, Selanik 1964, 435-467 ve J.K. Hasiotis'den *Les Grecs à la veille de la bataille de Lepante* (İnebahtı muharebesinin eşğinde Yunanlılar) Selanik 1970 adlı esere, (modern Yunanca) bakın. Batı kaynaklı seyahat anlatıları ve ifadelere gelince, P.A. di San Filippo'dan *Bibliografia dei viaggiatori Italiani*'ye (İtalyan gezginlerinin bibliyografisi) bakın (Roma 1874; N. Iorga'dan *Les voyageurs français dans l'Orient européen* (Avrupa doğusunda Fransız gezginleri) Paris 1928; Z. Konstantinoviç'ten *Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro* (Sırbistan ve Karadağ'la ilgili seyahat anlatıları) Münih 1960; A. Apponyi'den *Hungarica: Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften* (Yurt dışında basılmış Macaristan'la ilgili kitaplar) I-IV, Münih 1903-1927; P. Matkoviç'den *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vijeka* (XVI. yüzyılda Balkan yarımadasında yolculuk), Rad JAZU 66 (1881), 72 (1882), 84 (1887), 112 (1892), 124 (1895), Starine JAZU 22 (1890); R. Mamardzic'den *Beograd i Srbija u spisima francuskih savemenika, XVI i XVII vek* (XVI. ve XVII. yüzyıllarda Fransız çağdaşlarının yazılarında Belgrad ve Sırbistan), Belgrad 1961; C. Gölner'den *Turcica: Die europaischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I-II, Bük-

Kaynakça

reş-Berlin 1961-1967; H. Andonov-Poljanski'den *Britanska bibliografija za Makedonija* (Makedonya hakkında Britanya bibliyografyası), Üsküp 1966; A. Matkovski'den *Bibliografija na patopisi za balkanskiot Poluostrov vo vreme na turskoto vladeenje* (Türk egemenliğindeki Balkan yarımadasında seyahat öykülerinin bibliyografyası), I. Glasnik'den, *Istitut za nacionalna istorija*, XV, I, 1971; O. Zirojeviç'den *Carigradski drum od Beograda do Sofije* (1459-1683) Belgrad'dan Sofya'ya Türk Yolu (1459-1683), Sırbistan Müzesi tarihi müzesinin Zborniki, 7, 1970, 3-196.

Yazar bu eser için ayrıca Dubrovnik ve Venedik'te toplu arşiv belgelerinden (büyükelçilerin ve İstanbul'daki başka temsilcilerin raporlarından ve Senato kararından) yararlanmıştır. Viyana'daki belgelerden de Papalık elçilerinin faaliyetine ilişkin elyazması belgelerle ilgili çalışmalarında yararlanmıştır. Yazar özellikle bugün ölmüş bulunan dostu Hazım Şabanociç'e minnettarlığını ifade ediyor. Onun sayesinde Türkçe kaleme alınmış belgeleri (XVI. yüzyıl vakanüvisleri ve Divan'ın yayınlanmamış bazı kararları) kullanması mümkün olmuştu. Yazar, Belgrad Tarih Enstitüsü'nde ona yardımcı olan Radmila Trickoviç'le Olga Zirojevic'e de teşekkür ediyor.